

Gemensamt kunskapande

– den interaktiva forskningens praktik

Acta Wexionensia

Nr 149/2008

Gemensamt kunskapande – den interaktiva forskningens praktik

Bengt Johannisson, Ewa Gunnarsson,
Torbjörn Stjernberg (red.)

Växjö University Press

**Gemensamt kunskapande – den interaktiva forskningens praktik, Växjö
University Press, Växjö universitet, 2008**

Skriptserieredaktör: Kerstin Brodén

ISSN: 1404-4307

ISBN: 978-91-7636-621-9

Tryck: Intellecta Docusys, Göteborg 2008

Förord

Denna bok är resultatet av ett i högsta grad kollektivt arbete. De flesta svenska interaktiva forskningsmiljöer har glädjande nog satt sina avtryck i denna antologi. En tvådagars workshop på vackra Sätra Brunn i Västmanland i december 2006 gav bokprojektet den avgörande inspirationen. Det stimulerande utbyte som författarna och vi redaktörer haft av varandra sedan dess beror till stor del på vårt gemensamma engagemang för interaktiva metoder trots vitt skilda akademiska hemvister. De särskilda författarpresentationerna i bokens slut bär tydlig vittnesbörd om mångfalden i det kollektiva författarskapet.

Arbetsglädjen i skrivande och redigeringsarbete har också fått näring i den gemensamma övertygelsen att det ämne antologin behandlar nu vid dess publicering är högaktuellt både inom och utanför akademien. Inom den samhällsvetenskapliga forskningen har man på allvar börjat visa ett bredare intresse för praktiken som en viktig grund för kunskapsproduktion. Samhälleliga aktörer utanför akademien, inte minst de svenska forskningsfinansiärerna och EU, kräver också ett större engagemang och samspel från högskolans sida med arbetsliv och omvärld.

Som en gäst i författarkretsen har Lennart Svensson, en centralgestalt inom den svenska interaktiva forskningen, åtagit sig att i ett särskilt efterord reflektera över ämnet och sätta bokens bidrag i ett vidare sammanhang. Vi känner oss hedrade.

Vi är tacksamma gentemot arrangörerna av HSS07 vid Högskolan i Jönköping som erbjöd en stimulerande arena där antologins olika texter kunde prövas i sina första orddräkter.

Ett stort tack också till Arbetslivsinstitutet och Luleå Tekniska Universitet för finansieringen av den gemensamma workshopen och omkostnader i samband därmed. KK-stiftelsen har indirekt bidragit till publiceringen av skriften inom Acta Wexionensia genom att engagera sig i andra projekt med interaktiva inslag vid Växjö universitet. Vid dess Ekonomihögskola har Christina Welanders genom sitt rutinerade och raska handlag med publikationer gett våra texter den ansade form som du som läsare möter i denna skrift.

Luleå, Växjö och Göteborg i augusti 2008.

Ewa Gunnarsson

Bengt Johannisson

Torbjörn Stjernberg

Innehållsförteckning

Förord	5
Innehållsförteckning	7
Introduktion	9
DEL I Den interaktiva forskarens identiteter	15
Kritisk reflektion och handling i interaktiv forskning.....	17
<i>Anders W Johansson</i>	
Iscensättande forskning– om att kunskapa genom att initiera evenemang.....	35
<i>Bengt Johannisson</i>	
Interaktiv kritisk forskning: En arena för omprövning av gemensam kunskap...	53
<i>Karin Berglund och Inger Danilda</i>	
DEL II Samverkans praktik och etik	75
Att vara som skoskav	77
<i>Lotta Svensson</i>	
Interaktiv fältforskning – möjligheter och omöjligheter	95
<i>Caroline Wigren och Ethel Brundin</i>	
Att mobilisera och vårda samverkan i forskning.....	115
<i>Petter Ahlström, Fredrik Nilsson, Nils-Göran Olve</i>	
Interaktiv forskning – utveckling, användning och spridning av kunskaper.....	133
<i>Peter Docherty, Anders Ljung, Torbjörn Stjernberg</i>	
DEL III Akademi och samhälle i dialog	153
Samverkan och reflektion-om interaktiva möjligheter och hinder i högskolan	155
<i>Mats Holmquist</i>	
Med förtroende för forskarrollen – kommentatorer, experter och	171
administratörer i interaktiv kunskapsbildning	
<i>Bertil Rolandsson och Margareta Oudhuis</i>	
Forskningscirklar – ett sätt att demokratisera kunskapsbildning?.....	189
<i>Lars Holmstrand</i>	

DEL IV Jämställdhet och genus i interaktiv forskning	205
Kvinnor, renskötsel och Internet – en interaktiv ansats som motor i en.....	209
innovativ process	
<i>Malin Lindberg och Maria Udén</i>	
Utmanande möten - Feministisk forskning i praktik och teori.....	233
<i>Gunilla Härnsten</i>	
Från ideal till verklighet – att kombinera ett könsperspektiv med en	251
interaktiv ansats	
<i>Ewa Gunnarsson och Hanna Westberg</i>	
Gemensamt kunskapande om motstånd och förändring i nätverk.....	275
<i>Eva Amundsdotter</i>	
DEL V Reflektioner och utblickar	291
Metaforiska dilemman i interaktiv forskning.....	295
<i>Joakim Tranquist</i>	
”Praktikdriven teori” – mot en ny interaktiv forskningsstrategi.....	311
<i>Rune Wigblad och Seth Jonsson</i>	
Att bedöma och uppnå kvalitet i interaktiv forskning.....	333
<i>Erik Lindhult</i>	
På framkant: Interaktiv forskning och vetenskapens plats i samhället.....	349
<i>Marianne Winther Jørgensen</i>	
Efterord.....	367
<i>Lennart Svensson</i>	
Författarpresentationer.....	381

Introduktion

I (morgon)dagens informations- och kunskapssamhälle har var och en ett eget ansvar att reflektera över villkoren för socialt samspel och kunskapande. Vi forskare och lärare vid högskolor och universitet har dock särskilda förpliktelser eftersom vi spelar en huvudroll i det framväxande kunskapssamhälle. Det mandatet kräver att vi inom akademien ägnar oss åt självreflexion och kritisk granskning av våra egna grundvärderingar, däribland uppfattningen om vilka former av kunskaper som måste få forma kunskapssamhället vid sidan om det akademiska vetandet. Ett särskilt ansvar är enligt svensk lag att reflektera över forskningens samspel med den svenska högskolans övriga uppgifter – att bedriva kvalificerad utbildning och inbjuda samhället till dialog. På goda grunder kan man hävda att förmåga att bringa dessa tre uppgifter, dvs. forskning, utbildning och samhällsdialog, till ett konstruktivt samspel kan ses som högskolans riktmärke vid skapande av kvalitet.

Samhällsforskningen söker fortfarande frigörelse från naturvetenskapens ideal för att så forma en egen identitet. Sett i ett internationellt perspektiv har den emancipationen pågått länge i Sverige. Inom arbetsvetenskaperna och företagsökonomi/organisationsteori har betydelsen av fallstudier och ett aktivt förhållningssätt till relationen mellan forskare och de aktörer som medverkar i fältarbete betonats. Vid sådana studier blir det uppenbart att forskare och aktörer är under ömsesidig påverkan. Dessa och andra erfarenheter har gjort att intresset för hur forskarens roll skall gestaltas i olika former av samhällsvetenskaplig forskning har vuxit sig allt större också utanför forskargemenskapen. Genderforskningen har här varit en föregångare, se till exempel Gunnarsson 2007. Forskarens (själv)reflexivitet är numera dessutom ett centralt tema vid internationella vetenskapliga konferenser och i internationell publicering. Inte minst handlar det då om projekt som överskrider gränser mellan väletablerade akademiska discipliner men behovet av kritisk granskning ökar när också reflekterande praktiker bjuds in.

Samhällsforskningen, dess inriktning, genomförande och finansiering, kräver ökade kunskaper kring hur interaktionen mellan forskare och praktiker skall hanteras. Under senare år har det blivit allt tydligare att också forskning vid högskolor och universitet i Sverige i stor utsträckning måste externfinansieras. Oberoende forskningsråd får då allt mindre relativ betydelse. Istället möter forskarna finansiärer som ställer krav på både instrumentell forskning och därtill delaktighet i själva forskningsprocessen, från målformulering till genomförande och rapportering. Dessa bidragsgivare, eller snarare uppdragsgivare, omfattar såväl näringslivet som andra aktörer i det svenska samhället. EU har också fått en allt större betydelse som forskningsfinansiär vilket i sin tur förebådar efterfrågan på mer frekvent avnämningarrelevant och interaktiv forskning. Genom dessa partnerskap över akademins gränser skapas inte bara möjligheter att finkalibrera kunskapsutvecklingen inom samhällsforskningen utan signalerar behov av nya taktiker om forskarna skall kunna behålla sin integritet och heder.

Med undantag för dåvarande Arbetslivsinstitutets rapport från 2002 – *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik* - under redaktörskap av Lennart Svensson, Göran Brulin, Per-Erik Ellström och Örjan Widegren - saknas idag adekvat metodlitteratur med en bred förankring i det svenska forskarsamhället. Internationellt finns både tidskrifter (exempelvis *Concepts and Transformation*) och i den skandinaviska kontexten finns engelskspråkig litteratur, senast då *Action Research and Interactive Research– Beyond practice and theory* redigerad av Kurt Aagaard Nielsen och Lennart Svensson. De delikata ställningstaganden som forskning i samarbete mellan forskare och aktörer kräver, fordrar dock fördjupat metodstöd och då på modersmålet, riktat inte bara till forskare utan även till de aktörer som forskarna samarbetar med i gemensam kunskapsutveckling. Annat vore motsägelsefullt i en forskningsansats som innebar att praktiker, både privilegierade och marginaliserade, skall delta i en dialog på lika villkor.

Genom att Arbetslivsinstitutet avvecklats måste numera varje högskola och universitetet utveckla en egen kompetens i forskning som kräver nära dialog med omvärlden. Detta är i sanning en utmaning som rätt hanterad dock kan bidra till att göra svensk samhällsforskning unik. För detta krävs dock en bred skolning av forskare och forskarstuderande i interaktiv metod vilket i sin tur kräver adekvata läromedel. Här menar vi att vi genom att publicera denna bok fyller en konkret uppgift.

Inom Sverige genomgår den högre **utbildningen** också stora förändringar, såväl vad gäller utbildningens innehåll och organisation som studenternas sammansättning. Om vi ser till forskarutbildningen ökar med den större externa finansieringen antalet externa doktorander, alltså 'industridoktorander' i olika skepnader. Men också mer generellt kan man förvänta sig att nyantagna doktorander bär med sig egen arbetslivserfarenhet vilket i sin tur skapar särskilda förutsättningar för att praktisera interaktiv forskning i bland annat avhandlingsarbetet. Metodstöd efterlyses då med bidrag från både erfarna forskare och yngre forskare som just avslutat eller fortfarande själva deltar utbildningsprocess där interaktiva metoder används.

Inom den akademiska grundutbildningen kompenseras ungdomars minskade antal och intresse för högskolestudier med att högre antal vuxenstuderande. En större andel studenter med erfarenhet av vuxen- och arbetslivet innebär att intresset och förutsättningarna för examensarbete där interaktiva metoder praktiseras ökar. I perspektiv av att utbildningar via nätet idag får en allt större betydelse förstärks denna utveckling än mer – och i motsvarande mån ökar behovet att läromedel som bejakar studenternas mer kvalificerade förekunskaper. (Vid exempelvis Växjö universitet, dess Ekonomihögskola, förväntas snart nog den nätbaserade kursverksamheten passera den traditionella.) Om man därtill lägger det ökade intresset för praktikinslag i både samhällsvetenskaplig och annan akademisk utbildning blir behovet av skolning i interaktiv metodik än mer uppenbart.

Länge har den svenska högskolans lagstadgade **samverkansuppgift** (också kallad 'den tredje uppgiften'), dialogen med samhället, blivit otympligt löst, om alls. Detta framgår av en nyligen publicerad undersökning (Wahlbin & Wigren 2007). En förklaring till utebliven dialog är att lärare och forskare är osäkra på hur de skall hantera relationerna till samarbetspartners utanför högskolan. Engagemang i samverkansuppgiften tar tid, ger ingen ekonomisk avkastning och där-

till dåligt utbyte vid befördran. Genom att ur dialogen forma interaktiva forskningsprojekt kommer säkert forskare och lärares intresse för kontakter med omvärlden att öka. Både nationellt och via EU har också betydelsen av högskolor och universitets aktiva engagemang i den egna regionen uppmärksamats i allmänhet och under rubriker som Triple Helix och frammanande av klusterbildningar i synnerhet. Den akademiska forskningen och utbildningen generellt, och särskilt den vid regionala högskolor, kan motivera sin existens med täta kontakter med närsamhället. För att detta utbyte skall vinna legitimitet i traditionella akademiska kretsar och ge meritering krävs dock en hög grad av medvetenhet i arbetet, något som i sin tur fordrar stöd i metodlitteratur som kan påvisa att samverkan skapar kunskap som har akademisk legitimitet. Idag har praktiknära naturvetenskaplig, medicinsk och teknisk forskning inte alls svårt att vinna respekt i sina vetenskapliga kontexter, kanske därför att man där trots på och strävat efter generella lagbundenheter som är sällsynta inom samhällsvetenskaperna.

Interaktiva metoder bör ges ett större utrymme i samhällsvetenskaplig forskning av åtminstone tre skäl. Ett första är alltså att *socialvetenskaperna behöver en egen identitet* som tydliggör deras särdrag i förhållande till naturvetenskaperna som söker tingens bestående ordning. Interaktiva metoder bejakar den samhällsvetenskapliga forskningens insikt om att kunskap är kontextuellt bunden och lämnar därför bidrag till att utveckla djupare akademiska insikter om sociala skeenden som betingade av sitt lokala sammanhang. Det samhällsvetenskapliga forskningens mål är ett skärpt aspektseende. Eggen skärps och stärks om de som skapar de studerade processerna också inbjuds att dela med sig av sin självförståelse.

Ett andra argument för praktisering av interaktiva metoder är att andra än forskare, alltså skilda *samhällsaktörer, erbjuder att medbestämma forskningens mål och medel*. Ibland görs rentav medbestämmandet till en solidaritets- och rättvisefråga som när redaktörerna Reason & Bradbury (2001) in sin inledning till *Handbook of Action Research* menar att (inter)aktionsforskningens främsta uppgift är att frigöra/stärka utsatta grupper. Enligt redaktörerna delar de som bidragit till boken uppfattningen att aktionsforskning skall producera praktisk kunskap som människor kan bruka i sitt vardagsliv för att så förbättra sin livssituation.

Ett tredje motiv för att bejaka den interaktiva forskningen är föreställningen att praktiker respektive akademiker, *i genuin dialog kan utveckla ny kunskap*. Denna dialog uppträder inte självklart. Det är en sak att forskningen säger ja till det praktiska kunnandet som en särskild form av vetande, se t ex Molander (1996), men förståelse för hur sådan kunskap genereras och används kräver enligt många inte en interaktiv ansats utan försvarar tvärtom rådande tudelning. Praktiker bejakar den konkreta handlingen och de reflexioner som den frammanar som mål och medel i kunskapandet medan vetenskapssamfundet, inte minst den del som erkänner sig till postmodernismen, söker insikt i språket, ofta armerat med andra symbolsystem, låter sig inspireras av litteratur och konst (se t ex Hjorth & Steyaert 2004). I detta perspektiv blir interaktiv forskning en strävan efter en dialog mellan å ena sidan det kunskapande som föds ur och kommer till uttryck genom konkret fysisk (sam)handling, å andra sidan den reflexivitet som diskursiva övningar inbjuder till.

Tidigare nämnda bok under skandinaviskt redaktörskap- *Action Research and Interactive Research* – knyter skillnaden mellan de båda ansatserna dvs. aktionsforskning och interaktiv forskning, mer till nationella traditioner än till olika epistemologiska antaganden. Danmark står den vidare internationella forskningen närmre och gör aktionsforskningen till ett samlingsbegrepp för kunskapande kring förändring, broslagning mellan teori och praktik och i samband därmed ett aktivt samarbete mellan forskare och praktiker. Den interaktiva forskning ses som en fördjupning av de kritiska och flerdisciplinära aspekterna på aktionsforskning. Bokens redaktörer gör själva ingen skillnad mellan begreppen utan använder 'action research' som en allomfattande ansats för de olika bidragen. Istället ser den som sitt syfte att i perspektiv av den pågående diskussionen kring skillnaden mellan traditionell akademisk forskning och dialogbaserad forskning, presentera särdragen i den skandinaviska aktionsforskningen. Det är en debatt som inleddes av Gibbons m fl (1994). Några av den bokens författare bidrar också till föreliggande volym.

Vi vill med denna bok utveckla den distinktion mellan aktionsforskning och interaktiv forskning som Lennart Svensson och hans kollegor skissade på i boken från Arbetslivsinstitutet 2002. Den interaktiva forskningen lägger inte minst större vikt vid ömsesidigt lärande, kunskapande, över gränser, inte minst den mellan akademien och andra praktikergemenskaper. Den inspirerade etableringen av ett svenskt nätverk kring interaktiv forskning – Scandinavian Interactive Research Association – och ur vars medlemsskara författarna till denna bok hämtats. Genom att bredda kretsen av medförfattare utanför dåvarande Arbetslivsinstitutet och närstående forskare blir fler akademiska discipliner representerade. Genom att flera kapitel tar upp kritiska perspektiv, särskilt då med koppling till genderdiskursen, tydliggör vi ett annat särskilt bidrag från den interaktiva forskningen. Kanske än tydligare än den tidigare skriften ger vi oss inget dåligt samvete alls för att genom interaktiv forskning producera lokal kunskap för praktiskt bruk. För att rättfärdiga, men också mer generellt underbygga, en sådan argumentation tar också flera kapitel i boken upp filosofiska grundbultar för den interaktiva forskningens ontologi och epistemologi.

Ett av bokens särskilda bidrag är att fördjupa det intresse för kunskapande om och för förändring som både aktionsforskningen och den interaktiva forskningen har. Inom samhällsforskningen i allmänhet och organisationsforskningen i synnerhet har kring millennieskiftet intresset för entreprenörskap ökat väsentlig, i Sverige såväl som internationellt. Entreprenörskapet som akademiskt ämne och praktik söker fortfarande sin identitet men klart för de flesta är att det omfattar kreativ organisering som grund för eller resultat av radikala förändringar. I sådana sammanhang blir behovet av interaktiva metoder, menar vi, än mer uppenbart än när förändringar har mer av reformkaraktär. Tidigare aktionsforskning och interaktiv forskning har, på i och för sig goda grunder, präglats av ett stort allvar, ofta betingat av grundläggande strukturella eller krisbetonade problem. Vi vill visa att interaktiva metoder också är viktiga för att frammana kreativitet och (arbets)glädje hos både forskare och andra aktörer.

Denna bok skall alltså ses som ett försök att möta alla tre behoven av interaktiv forskning. Efter en halvannat års skrivar- och redigeringsprocess föreligger nu ett antal uppsatser som kapitel i denna bok. Tankarna kring boken har följt oss

under ett antal år, över tre konferenser kring Högskola och Samhälle i Samverkan och via ett avgörande workshop i december 2006. Bokens olika bidrag har vi grupperat i fem sektioner. Här vill vi bara kortfattat motivera bokens olika delar – varje del eller sektion inleds med en egen introduktion till sina olika kapitel.

Bokens första del – *Den interaktiva forskarens identiteter* – tar upp ett par aspekter som sällan berörs tillräckligt i forskning som bryter gränsen mellan akademi och praktik. Den första frågeställningen berör den interaktiva forskarens arbetssätt, vilka konsekvenser det har för forskarens förhållande till andra inblandade i forskningsprocessen och till hennes/hans egna andra åtaganden. Den andra aspekten gäller vilka särskilda utmaningar som interaktiv forskning kring entreprenöriella processer ställer både vad gäller forskarens engagemang och hennes/hans reflexivitet.

I bokens andra del – *Samverkans praktik och etik* – låter vi praktiska erfarenheter från ett antal arenor, ofta där privata och offentliga intressen möts, ligga till grund för vidare reflektioner kring forskarens roll och ansvar. Ofta måste den interaktiva forskningen göra upp med traditionella förställningar om forskarens uppgift både inom det egna huset och hos samarbetspartners. En av den interaktiva forskningens särskilda utmaningar är att hantera olika förväntningar som inblandade parter har på varandra.

Akademi och samhälle i dialog – bokens tredje del behandlar i tre kapitel högskolans på ytan ganska problemfria uppgift att till samhället 'återbetala' dess investering i forskning vid våra lärosäten. De olika bidragen visar dock alla att det handfasta samspelet mellan akademiker och praktiker innefattar organisatoriska processer som skall sammanjämka ofta vitt skilda intressen och arbetsformer. Sådant samarbete kräver både lyhördhet och tålmodighet.

I bokens fjärde del – *Jämställdhet och genus i interaktiv forskning* – presenteras en kvartett kapitel som tillsammans ger flera olika bidrag på idag centrala aspekter i all samhällsvetenskaplig forskning. I de genomgående kritiskt reflekterande kapitlen framhålls inte bara genusperspektiv utan den interaktiva forskningens ansvar för att synliggöra marginaliserade grupper uppmärksammas också, en aspekt som bokens första del redan berört.

Bokens femte och sista del – *Reflexioner och utblickar* – både sänker och höjer blicken. Sänker den för att ingående undersöka den interaktiva forskningens ontologiska och epistemologiska fundament. Höjer blicken genom att sätta den interaktiva forskningen i ett bredare sammanhang, alltså ett som innefattar inte bara högskolan utan samhället som helhet.

Som framgått ovan har vi i författandet av denna bok tagit spjärn mot boken *Interaktiv forskning* som Lennart Svensson och hans kollegor vid dåvarande Arbetslivsinstitutet publicerade för en handfull år sedan. Inget har varit mer naturligt än att därför be Lennart Svensson att som pionjär på området skriva ett 'efterord' där han granskar hur vi andra förvaltat hans arv. Så inbjuder vi till kritisk (själv)reflexion, en utmaning som vi hoppas att bokens alla läsare och författare skall anta.

Referenser

- Aagard Nielsen, K & Svensson, L (red) (2006). *Action Research and Interactive Research – Beyond Practice and Theory*. Maastricht: Shaker.
- Gibbons, M, Limoges, C, Nowotny, H, Schwartzman, S, Scott, P & Trow, M (1994). *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage.
- Gunnarsson, E (2007). Other Sides of the Coin. A Feminist Perspective on Robustness in Science and Knowledge Production. *International Journal of Action Research* 3(3): 349 - 363.
- Hjorth, D & Steyaert, C (red.) (2004). *Narrative and Discursive Approaches in Entrepreneurship*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Molander, B (1996). *Kunskap i handling*. Göteborg: Daidalos.
- Reason, Peter & Bradbury, Hilary (red.) (2001). *Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice*. Thousands Oaks, Cal.: Sage.
- Svensson, L, Brulin, G, Ellström, P-E & Widegren, Ö (red.) (2002). *Interaktiv forskning - för utveckling av teori och praktik*. Arbetsliv i omvandling - 2002:7. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Wahlbin, C & Wigren, C (2007). *Samverkan i det akademiska vardagslivet*. Stockholm: Nutek.

DEL I

Den interaktiva forskarens identiteter

Interaktiv forskning innebär uppenbarligen att traditionella föreställningar om (sammhälls)forskarens roll omprövas. Bokens första del berättar om olika sätt att ge denna roll innehåll. Det råkar vara så att alla tre kapitlen berör skilda bilder av entreprenörskap i samhället. En förklaring kan vara att entreprenörskapsforskningen, i Sverige såväl som internationellt, expanderat mycket kraftigt under de senaste decennierna. Lika snabbt har samhällets intresse för entreprenörskapets praktik och politik vuxit. Under sådana turbulenta förhållanden, när forskarna å ena sidan skall visa att de kan vara nyttiga i och för samhället, å andra sidan skall legitimera sig på den egna arenan, är det lätt att interaktionen hamnar i fokus samtidigt som reflexiviteten kommer i skymundan.

I bokens första kapitel – *Kritisk reflektion och handling i interaktiv forskning* – tar Anders W Johansson avstamp i en positionering av den pragmatiska och konsensusbaserade aktionsforskning som karakteriserat välfärdssamhällena på norra halvklotet. Genom att lyfta fram den pedagogiskt förankrade aktionsforskningstraditionen med fotfäste i södra halvklotets ekonomier märkta av ideologiska motsättningar skapar Johansson en plattform för en interaktiv kritisk forskning. Utgångspunkter för analysen är spänningen mellan närhet och distans i forskningsarbetet. Genom att knuta närhet/distans till både tid och rum, där det senare beskrivs såväl socialt och mentalt som fysiskt, kan författaren identifiera tre olika forskarroller inom kritisk interaktiv forskning. 'Insiderforskaren', som alltså undersöker sin egen organisation, får sin karakteristik genom att Johansson via det egna avhandlingsarbetet reflekterar över sin personliga erfarenhet som anställd konsult. Genom att inte studera sina egna klienter utan andra företag skapade han nödvändig social distans till klienterna. Rapporteringens akademiska dräkt etablerade avstånd inte bara i tid utan också mentalt. Den 'iscensättande forskaren' respektive 'följeforskaren' är de båda andra forskaridentiteter som Johansson framhåller. Denna förra kontrasterar insiderforskarens roll genom att bryta sig loss från forskarvärldens normer och iklä sig praktikerns dräkt. Följeforskaren däremot vill skapa närhet och distans i både akademins och praktikens värld. Passande nog behandlar de båda övriga kapitlen i bokens inledande del dessa forskaridentiteter.

I kapitlet *Iscensättande forskning – om att kunskapa genom att initiera evenemang* utmanar Bengt Johannisson etablerade sätt att beforska entreprenörskap och som han personligen praktiserat. Genom att själv initiera ett evenemang skaffade han sig egen praktik och materialiserade så i ett mycket nära samspel med andra projektaktörer entreprenörskapet som kreativ organisering. Föreställningen om entreprenörskapet som en spontan och interaktiv skapelseprocess kräver enligt författaren närvaro vid dess initiering och samvaro under dess framväxt om insikt skall nås. Anamorfosprojektet, det evenemang som Johannisson

initierade och studerade genom självvetnografisk metod, sjuösettes i olika gränsland. Evenemangets konkreta syfte var att pröva om ett handslag mellan vetenskap och konst kan bidra till regional utveckling och platsen för iscensättningen var en byggnad som hyser ett konstnärskollektiv och ligger mitt emellan Växjö universitetscampus och stad. Skeendena inför och under evenemanget gav anledning till både reflexion under resans gång och i ett mer långsiktigt perspektiv (den slutliga rapporteringen från evenemanget skedde först sex år efter dess slut i boken *Entreprenörskapetets väsen*). Vid sidan om att utveckla den interaktiva metodens särdrag som väg till kunskap via klokskap (fronesis) kommenterar Johansson utförligt de etiska aspekterna på iscensättande forskning. Han konstaterar att det generella normsystem som omfattar samhällsvetenskaperna knappast ger iscensättande och andra interaktiva forskare särskilt god vägledning.

Karin Berglund och Inger Danilda utvecklar i sitt kapitel – *Interaktiv kritisk forskning: En arena för omprövning av gemensam kunskap* – en väg till att ifrågasätta gängse uppfattningar om ett fenomen genom att handfast frammana alternativa bilder. Etablerade föreställningar om entreprenörskap som en manlig hjälteberättelse samlas i en 'företagsdiskurs'. Genom författarnas arbete i och ikring ett konkret regional utvecklingsprojekt i Södermanland (Mångfald i Företagsamhet) omprövades den samtalsordningen. Genom att både tolka och bidra till ett förändringsarbete genom en 'jämlighetsdiskurs' frigör författarna ett brett vardagsentreprenörskap som tidigare varit tystat, inte minst därför det oftast praktiserats av kvinnor. Genom att spela olika roller, Danilda som formgivare av projektet och Berglund som distanserad forskare, kunde etablerade strukturer och maktordningar blottläggas och så förändras inifrån och underifrån. Författarna visar med stöd i pedagogen Paolo Freires tankar kring medvetandegörande hur i marginaliserade grupper som kvinnor och nya svenskar kan omvandlas från socialtjänstens bidragstagare till företagsamhetens trägnaste bärare. Den interaktiva forskarens ansvar är alltså att lyssna till flera röster, också de som hittills knappt varit hörbara. I sådana samtal måste den interaktiva forskaren för sin egen och de berördas skull ransonera sitt eget engagemang. Det är den reflekterande och kritiska tanken som hör den interaktiva forskningen till.

Bokens tre inledande kapitel synliggör och tydliggör de utmaningar som forskaren möter när hon ifrågasätter gängse föreställningar om forskarens roll i samhällsforskningen. Forskarens delaktighet i förnyelseprocesser, däribland entreprenöriella, demonstrerar särskilt tydligt att kunskap om och för förändring kräver ett särskilt intimt samspel mellan forskarna och de människor som driver förändringen. Kunskapandets syfte bestämmer forskarens roll i det samspelet, från huvudrollen till observatörens.

Kritisk reflektion och handling i interaktiv forskning

Anders W Johansson

Introduktion och syfte

Detta kapitel ägnas åt att utveckla vad en kritiskt reflekterande interaktiv forskning kan innebära. Tre konturstarka forskarroller kommer att gestalta innebörden av en sådan forskning och illustrera hur den kan utföras på vitt skilda sätt. Två av dessa forskarroller återkommer i de kapitel i denna bok som är författade av Berglund/Danilda, Johannisson samt Wigren. De tre forskarroller jag åsyftar är:

- Insiderforskaren
- Den iscensättande forskaren
- Följeforskaren

Först kommer jag att diskutera hur den interaktiva kritiska forskningen kan kopplas till den vittomfattande aktionsforskningstraditionen. Med detta som utgångspunkt kommer jag diskutera begreppen dissensus och distans som gemensamma karakteristika för en interaktiv kritisk forskning. Därefter kommer jag att gå igenom de tre rollerna och reflektera kring hur dessa kännetecknas av dissensus och förutsätter distans. Avslutningsvis kommer jag att illustrera hur en interaktiv kritisk forskning kan bidra praktiskt till utveckling och förändring.

Aktionsforskningstraditionen och dess förgreningar

De första artiklarna som handlade om och myntade begreppet aktionsforskning skrevs under 1940-talet i USA. Dessa artiklar refereras gång på gång till i historiska genomgångar av aktionsforskningstraditionen. Framför allt är det den från Tyskland inflyttade socialpsykologen Kurt Lewin som ses som aktionsforskningens fader. Lewin ville skapa en forskningstradition vars primära syfte var att ”hjälpa praktikern”. Lewin var influerad av en i USA stark filosofisk tradition, pragmatismen, som starkt betonar att giltig kunskap är den kunskap som utvecklas från handling. (Hansson, 2003; Lewin 1946; Westlander, 2006). Framträdande filosofer inom pragmatismen var Charles Sanders Peirce och John Dewey. En mer sentida författare som också har starka kopplingar till den amerikanska pragmatismen och aktionsforskningstraditionen är socialpsykologen Donald Schön. I likhet med Lewin influerades Schön särskilt av Dewey.

Peirce, Dewey, Lewin och Schön har gemensamt att de argumenterar för att kunskap utvecklas genom handling. Schön's (1983, 1987) ”reflective practitioner” har kommit att bli en idealbild för denna syn på kunskap. Han betonar att det är den omedelbara kopplingen mellan handling och reflektion som leder till kunskapsutveckling och nytta för praktikern. Den reflekterande praktikern lär sig genom att pröva sig fram och upptäcka vad hon gör medan hon gör det. Detta är ”reflektion-i-handling” enligt Schön. Detta omedelbara och närmast intuitiva reflekterande skiljer Schön från ”reflektion-över-handling” som innebär att i efterhand reflektera över handlandet, något som sker framför allt när resultatet av ett handlande inte blir det man tänkt sig. Den reflekterande praktiker som Schön skriver om är den professionella yrkesmänniskan.

Den klassiska aktionsforskningstraditionen karaktäriserades av konsensus och konfliktundvikande och harmonierar därmed med den syn på företagsledning (management) som också influerats av pragmatismen. Ifrån USA spreds denna tradition vidare inom den västerländska världen. Den skandinaviska aktionsforskningstraditionen inom arbetslivsforskning anses främst ha inspirerats av Lewin, amerikansk och brittisk tradition (Hansson, 2003, Aagaard Nielsen och Svensson, 2006). Forskningen ses som en demokratisk process där lokal teori testas genom kollektivt agerande. Traditionen förutsätter samförståndslösningar i en slags ”Harpundsanda” och är därmed kompromissinriktad. I linje med Lewins starka demokratiska drivkraft finns inom den skandinaviska traditionen en tydlig ambition till radikal förändring av arbetslivet i demokratisk, medbestämmande riktning. Även om ambitionen är radikal förändring så bygger traditionen som jag ser det på konsensus och på kunskap som kan utvinnas ur handling antingen det som Schön beskriver som ”reflektion-i-handling” eller ”reflektion-över-handling”.

Från södra halvklotet finns flera aktionsforskningstraditioner som till skillnad från den klassiska aktionsforskningstraditionen sätter motsatsförhållanden och dissensus i fokus. Ett exempel är Stephen Kemmis (Carr and Kemmis, 1986) och hans forskargrupp som i flera decennier arbetat med Educational Action Research (EAR). Det är en forskning som karaktäriseras av forskning av, för och ge-

nom praktiker, dvs. i detta sammanhang lärare och med inriktning på det pedagogiska ämnesområdet. Viktiga utgångspunkter i EAR är:

1. Positivistiska antaganden om rationalitet, objektivitet och sanning avvisas som begränsade och missledande.
2. Tolkningars underliggande ideologiska antaganden identifieras och problematiseras.
3. Aspekter av de sociala strukturer som hindrar genomförandet av god pedagogik identifieras.
4. Resultaten av forskningen måste vara praktisk i den meningen att de kan förändra hur lärare ser på sig själva och sin situation och frigörande så att de kan förändra sin situation.

I EAR uppmärksammas grundläggande konflikter i sociala strukturer och samhället som helhet. EAR bygger på att praktikerna går in i en forskarroll samtidigt som de är praktiker, men forskarrollen innebär en möjlighet att skapa distans till vardagssituationen som går ett steg längre än yrkesmänniskans ”reflektion-i-och-över-handling”. Samtidigt bevaras hos Carr och Kemmis (1986) kopplingen till praktiken på ett konkret sätt. En viktig princip i EAR är att forskningen utgår från lärarnas konceptuella kategorier och tolkningsrepertoarer för att forskningsresultaten lättare ska kunna kommuniceras.

En annan gren av en dissensusinriktad och kritisk aktionsforskningstradition kan härledas till den sydamerikanska kontinenten och Paulo Freire (1970, 1976, Spinosa m fl 1997). Utifrån Freires synsätt föregås förändring av en kritisk reflektion (”conscientization”) som gör aktörerna (de undertryckta) medvetna om sin situation samt leder den kritiska reflektionen till medvetenhet om den ”nya värld” man vill skapa. Det som gör Freires tankar speciellt intressanta är hans betoning på reflekterande som föregår förändrandet av den egna situationen. Detta reflekterande innebär skapandet av ett språk och därmed ett förhållningssätt som inte finns omedelbart tillgängligt men som skapas genom reflekterandet. En förändring av den egna situationen förutsätter att reflekterandet skapar en sådan distans till de strukturer man lever i att frigörelsen inte leder till att de gamla strukturerna reproduceras. Detta kallar Freire medvetandegörande.

Den uppdelning av den mångfacetterade aktionsforskningstraditionen i två huvudgrenar jag nu gett några smakprov på brukar ibland betecknas som den södra respektive den norra traditionen (Hansson, 2003). Jag har betecknat den norra som pragmatisk och den södra som kritisk. I nästa avsnitt kommer jag att närmare utveckla nyckelbegreppen dissensus och distans som kännetecken på en interaktiv kritisk forskning.

Distans och dissensus

Freires pedagogik utvecklades i en sydamerikansk kontext med analfabetism och helt andra klassklyftor än i vårt skandinaviska samhälle. Men i Freires pedagogik ser man tydligt behovet av distans för att i tillräcklig grad uppmärksamma dissensus och därmed förmå skapa en alternativ bild och förståelse av en förändrad

verklighet som väntar på att bli förverkligad. Behovet av distans för kritisk reflektion utvecklas inte bara av Freire utan även av den svenske filosofen Bengt Molander.

För Molander (1996) är reflektion att ”ta ett steg tillbaka för att se och tänka över sig själv och vad man gör, för att få perspektiv på en situation” (s. 143). Reflekterande på detta vis är inte så lätt att förena med att vara strängt upptagen med handlingen som jag menar att den klassiska aktionsforskningen har varit. Det krävs som regel att forskaren skapar ordentlig distans till den handling som studeras för att få perspektiv på den. Molander menar att det ibland krävs mycket långa tidsperioder av eftertanke och mognad för att möjliggöra reflektion, forskningsprojekt som pågår 3-5 år är många gånger en för kort tidsperiod för att detta ska kunna ske. Enligt Molander är en sådan reflektion något annat än den omedelbara reflektion i och över handling som Schön skriver om. För följeforskaren som möter förväntningar att ge feed-back på ett pågående utvecklingsprojekt blir det självklart problematiskt om hon hävdar att det behövs ca 10 år innan det blir möjligt att ge ett insiktsfullt perspektiv på vad som hände i projektet.

Distansering sker inte bara i tiden utan också i rummet och rummet är inte bara en fysisk realitet. Rummet uppfattas också mentalt och inte minst är rummet socialt skapat (Hernes, 2003). Den traditionelle forskaren (skrivbordsforskaren) kan sägas vara distanserad från den praktik som studeras såväl fysiskt som mentalt och socialt. Denna typ av distansering gör att det uppstår ett ”översättningsproblem” när det diskursiva vetande som skapas i de akademiska elfenbenstornen ska förmedlas till praktikerna (Johannisson, 2005:10). Begreppet elfenbenstorn uppfattar jag integrerar dessa tre aspekter på distans. Många praktiker uppfattar följdenligt det teoretiska vetande som akademien producerar som just teoretiskt och inte praktiskt relevant.

I den följande genomgången av de tre forskarrollerna kommer jag att återvända till och reflektera kring distans i tid samt i fysiskt, mentalt och socialt rumslig mening. Detta innebär att jag uppmärksammar hur forskningsprocessen kan förstås utifrån hur lång tid som förflutit och vilka olika delprocesser som ägt rum. Med fysisk distans avser jag hur forskaren varit avskild från respektive nära den praktik som studeras och med mental distans avser jag forskarens sätt att avskilja sig från det tänkande som finns på fältet alternativt i det akademiska rummet. Med social distans åsyftar jag i vilken grad forskaren är en del av eller avskiljer sig från det praktiska fältets respektive den akademiska världens sociala strukturer.

Om distans är det ena kännetecknet på en interaktiv kritisk forskning så är dissensus det andra. Genomgången i förra avsnittet visar att en utgångspunkt för EAR är att (pedagogiskt) förändringsarbete förutsätts bryta med rådande ideologier och sociala strukturer i den praktik som avses att förändras. För Freire är förutsättningen för förändring att kritiskt reflektera över de sociala strukturerna i sådan grad att det blir möjligt att skapa ett ”nytt” och eget förhållningssätt till tillvaron. Själva utgångspunkten för forskning och förändringsarbete är att det finns djupgående motsättningar mellan det man vill uppnå och den situation som råder. Därmed binder jag ihop den interaktiva forskningen med vad Alvesson och Deetz (2000) lyfter fram som kännetecknande för kritisk samhällsvetenskap-

lig metod, nämligen forskning som tar sin utgångspunkt i konflikt och dissensus framför konsensus .

Skillnaden mellan dissensus och konsensus kan illustreras med begreppen "governmentality" och "management". Båda begreppen relaterar till styrning. Governmentality handlar om en styrningsrationalitet som uppmärksammar hur individen blir styrd men också styr sitt eget liv medan management har fokus på hur organisationer styrs eller bör styras. Management är eller sägs vara inriktat på organisationens bästa och att driva fram konsensus medan governmentality problematiserar styrandet av andra människor och även styrandet av det egna livet och därmed lyfter fram dissensus.

Detta innebär inget ställningstagande att dissensus är bättre än konsensus eller distans är bättre än närhet. Samtidigt som jag fokuserar på och problematiserar distans så problematiseras också närhet. Jag ser det som att en interaktiv kritisk forskning framför allt öppnar för att se på praktiken ur olika perspektiv och därför är distans (men också närhet) nödvändigt. En tendens i många traditionella forskningsmiljöer är att det närmast uppfattas som att forskaren blir "smittad" om hon är för starkt intresserad av hur den praktik som studeras "borde" eller "kunde" utvecklas och förbättras. Smittan ligger då i att man som forskare i alltför hög grad blir del av praktikens sociala rum och därmed förlorar förmågan att förhålla sig kritisk till den studerade praktiken och kommer att dela samma mentala rum, så att man tänker på samma sätt som praktikerna, och därmed inte har något att tillföra den akademiska världen. För en interaktiv kritisk forskning behövs förmågan till både närhet och distans och att kunna växla däremellan. Jag kommer nu att gestalta de tre inledningsvis nämnda forskarrollerna som exempel på konturstarka variationer av en interaktiv kritisk forskning.

Insiderforskaren

Med insiderforskning menas förhållande att forskaren är en fullvärdig och permanent medlem av den organisation som utforskas (Gold, 1958, Adler och Adler, 1987, Roth, Sandberg och Svensson, 2004). Coghlan (2003) skiljer mellan två olika former av Insider Action Research (IAR). Den ena betecknar han som mekanistisk och avser med detta en aktionsforskning som är inriktad på management av förändring eller att lösa ett specifikt problem. Den mekanistiska formen blir som en konsultprocess, med identifierande av problem, aktionsplan, genomförande och utvärdering. Den andra varianten av IAR benämner Coghlan organisk vilket innebär att forskaren engagerar sig i en handlingsprocess i syfte att utforska sina egna föreställningar och sätt att tänka respektive handla.

De exempel som Coghlan (2003) ger på organisk IAR kopplar han ihop med begreppet "reflective practitioner" och reflekterandet över specifika händelseförlopp. Här avses en reflektion som innebär att forskaren drar sig tillbaka och skapar distans till händelseförloppet. Reflekterandet uppfattar jag går längre än till Schön's reflektion-över-handling och ligger mer i linje med Molanders syn. Som jag ser det behöver insiderforskaren inte begränsa sig till att söka förstå sina egna specifika handlingar utan förtrogenheten med praktikens kontext och typiska handlingsmönster kan utnyttjas till att förstå processer även utanför den egna

handlingen. För att illustrera detta kommer jag att relatera till min egen avhandlingsprocess som syftade till att förstå rådgivning till småföretagare.

När jag påbörjade min avhandlingsprocess (Johansson, 1997) hade jag sedan några år varit anställd som mellanchefer i LRF Konsult som är ett konsultbolag ägt av Lantbrukarnas Riksförbund (LRF) och som säljer redovisningskonsulttjänster och juridiska tjänster m.m. till lantbrukare och andra småföretagare. Jag hade sedan tidigare en bakgrund som forskare (lic. examen) vid Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) och hade också sysslat med rådgivning före min anställning vid LRF Konsult. Det innebar att jag hade förtrogenhet med och närhet till såväl forskarsamhället som närhet till praktisk rådgivningsverksamhet. Under hela avhandlingsprocessen var jag anställd av LRF Konsult och kombinerade min tjänst där med avhandlingsarbetet. Först fyra år efter disputationen lämnade jag företaget och blev universitetslektor. De dubbla roller som det innebär att vara både forskarstuderande och praktiker är värt en egen diskussion som jag dock avstår från här (se i stället Roth m fl 2004).

Min forskningsfråga innebar att söka förstå rådgivningens praktik i generell mening och var inte inriktad på organisatoriska processer i min egen organisation. Däremot innebar min anställning vid LRF Konsult att jag kontinuerligt utövade en konsultroll gentemot småföretagare. Jag hade dessutom under min tid vid SLU ansvarat för ett aktionsforskningsprojekt inriktat på att utveckla en modell för utveckling och marknadsföring av konsulttjänster till lantbrukare. Det innebar att jag som aktionsforskare experimentellt iklädde mig konsultrollen. Den situationen innebar en möjlighet för reflektion-i-och-över-handling i linje med Schön's synsätt, men jag fann det problematiskt att skapa en distans till detta projekt som kunde leda till en kritisk reflektion. Därtill saknade jag vid den tiden också konceptuella verktyg för att göra en kritisk reflektion fruktbar. Jag kunde, som jag ser det nu, inte utveckla den mentala distans som skulle ha behövts för att analysera mitt eget agerande eftersom jag själv var en central aktör i projektet. Denna erfarenhet kom därför att bli vägledande för hur jag gick tillväga under mitt avhandlingsarbete.

Verktyg för reflektion fann jag dem i den kritiskt orienterade (organisations)litteraturen. Genom att läsa in mig på narrativ teori och Foucault's arbeten om makt och kunskap kunde jag med inspiration från Asplund (1970) skapa tre aspekter utifrån vilka jag kunde söka förstå rådgivning till småföretagare. Den första aspekten var en kritisk läsning av den normativa konsultlitteraturen, den andra aspekten byggde på narrativ teori med vars hjälp jag tolkade småföretagares berättelser och den tredje aspekten blev en maktaspekt med vilken jag tolkade några rådgivningshändelser. I stället för att studera egna pågående konsult-klient relationer eller händelser valde jag medvetet bort denna möjlighet eftersom jag såg problem i att kunna kritiskt betrakta min egen praktik. Jag skapade med hjälp av de tre aspekterna distans på tre olika sätt.

Min kritiska läsning av den normativa konsultlitteraturen medförde att jag kunde reflektera kring hur min egen kunskapssyn visavi rådgivning hade formats över flera decennier. Det blev en berättelse som startade i min från början normativa syn präglad av cybernetiska styrmodeller via ett konsulttänk inspirerat av Rickard Normanns (1975) "kliniska" forskning till en öppenhet för rådgivningens tvetydigheter inspirerat av postmodernistiska teorier. Denna berättelse blev

en reflektion över min egen resa som rådgivare och forskare under en lång tidsperiod.

Det andra sättet jag skapade distans till min roll som rådgivare blev att använda mig av nio småföretagares berättelser om sina liv som företagare. Jag bestämde mig för att välja ut nio företagare som jag inte kände sedan tidigare i syfte att kunna lyssna till deras berättelse och försöka förstå mig på deras förhållningssätt till rådgivning. Om jag hade valt företagare som jag själv hade varit rådgivare för föreställde jag mig att det skulle ha styrt och begränsat min tolkning av deras berättelser utifrån att jag stod dessa personer för nära (jfr Wigrens diskussion om närhet och distans i senare kapitel i denna bok samt Alvesson, 2003). Närheten hade funnits där på ett begränsande sätt. Berättelserna som gavs mig från de nio företagare jag inte kände personligen representerade samtidigt interiörer från småföretagares liv som kändes välbekanta för mig. Jag hade en allmän förståelse av deras kontexter och berättelserna erbjöd mig en möjlighet att lyssna in eller tolka fram hur de förhöll sig till sin omgivning och inte minst då hur de relaterade till rådgivare. Genom att samla in berättelserna på traditionellt sätt, transkribera intervjuerna och bearbeta dem i en tolkningsprocess kunde jag relatera deras förhållningssätt till rådgivning över tiden på liknande sätt som jag kunde reflektera över hur min egen kunskapssyn hade förändrats över åren.

Den tredje aspekten byggde empiriskt på att jag deltog som observatör i några rådgivningshändelser. Dessa rådgivningshändelser avsåg två av de nio företagare vars berättelser jag tidigare tagit del av. Dessa händelser tolkade jag utifrån en maktaspekt inspirerat av Foucault's idéer om diskurser samt disciplinerande och subjektiverande makttekniker. Maktaspekten erbjöd ett tredje alternativ som vare sig innebar reflektion över min egen eller några småföretagares syn på eller upplevelse av rådgivning. I stället blev fokus på att förstå rådgivning utifrån diskursernas och maktteknikernas perspektiv, hur subjektet disciplineras och formar sig självt via rådgivning. Foucault erbjöd ett kraftfullt verktyg att skapa distans genom att lyfta fram såväl rådgivare som rådgivare som objekt för diskurserna och maktens tekniker.

Utifrån denna berättelse om min egen avhandlingsprocess, vilka blir slutsatserna ifråga om distans och dissensus? Först vill jag poängtera den närhet som en insiderforskare har till det fält som studeras. Min uppgift var att studera vad jag ägnade mig åt dagligen, nämligen rådgivning till småföretagare. Insiderforskaren befinner sig rent fysiskt i den kontext som ska studeras, inte bara då och då utan dagligen och över lång tid. Det innebär troligen också i de flesta fall att man är en del av det sociala rummet. Jag uppfattade att kunderna såg mig som "en av konsulterna vid LRF Konsult". Sannolikt uppfattades jag av kollegorna vid LRF Konsult som lite annorlunda eftersom jag inte bara var en konsult utan också en forskare. Men alla har sina egenheter och på flera sätt var jag också som vilken LRF Konsultare som helst. Själv identifierade jag mig som en sådan och kände mig mer som en besökare när jag var i den akademiska världen. Där uppmärksammades att mina förhållanden visst inte var så som de andra doktorandernas.

Mentalt innebar pendlingen mellan den akademiska världen och konsultvärlden att jag kunde utveckla min teoretiska tolkningsrepertoar på ett sätt som inte hade varit möjligt om jag enbart varit konsult. Min inläsning på teoretiska perspektiv och de olika övningarna i den akademiska kontexten gjorde att jag kunde

tillägna mig ett aspektseende, ett sätt att tänka om rådgivning som jag annars inte skulle ha kunnat utveckla. Den akademiska träningen erbjöd en mental distans som var fruktbar i alla fall utifrån projektet att skriva en avhandling. Den mentala distansen har en tydlig koppling till avståndet i tid. Mina tidigare akademiska erfarenheter liksom en långvarig erfarenhet av rådgivarrollen var en viktig förutsättning för min egen motivation att på allvar ompröva mitt tidigare sätt att tänka om rådgivning.

Den mentala distansen ser jag som nära kopplad till den kritiska forskningens fokus på dissensus. Den praktiska konsultvardagen driver mot relativt kortsiktigt resultatfokus. Ett resultat som oftast uppnås genom att sträva efter konsensus. Att bilägga konflikter är viktigare än att fördjupa sig i dem. Forskarrollen skapar det nödvändiga rummet för att närmare fördjupa sig i grundläggande motsättningar, i mitt fall motsättningar mellan konsultens och klientens perspektiv och de system som såväl konsult som klient är en fånge i.

Att jag valde mina studieobjekt utanför kretsen av mina LRF Konsult-kunder innebar att det fanns en fysisk distans till studieobjekten som samtidigt var en social distans. Många av mina LRF Konsulter var mycket "nära" mig genom att jag träffade dem kontinuerligt och genom att de fysiskt besökte mitt kontor eller att jag besökte dem på deras företag. Mina studieobjekt var däremot främmande för mig som personer. Samtidigt hade de välbekanta drag genom att de liknade mina LRF Konsult-kunder. Jag uppfattade att jag kunde förstå dem så som jag förstår personer som jag hade mycket närmare relation med. Att de samtidigt var främmande personer för mig innebar att det blev enklare för mig att tolka dem från ett kritiskt perspektiv. Jag skulle helt enkelt aldrig vågat mig på att göra samma (djärva) tolkningar av personer som jag i nästa sekvens skulle möta som mina konsultkunder.

Insiderforskaren har en unik möjlighet att med Molanders ord "ta ett steg tillbaka för att se och tänka över sig själv och vad man gör, för att få perspektiv på en situation". Det är en annan typ av kritiskt reflektion än den som den som står till buds för den reflekterande praktiker som Schön diskuterar. Den är en distans som skapas genom avstånd i tid och olika rumsliga avseenden.

Den iscensättande forskaren

Denna forskarroll presenteras i nästa kapitel av dess upphovsmakare, Bengt Johansson (2005). Jag kommer här att beskriva Anamorfosprojektet som låg till grund för gestaltandet av den iscensättande forskarrollen utifrån vad jag fäst mig vid då jag läst Johannissons bok "Entreprenörskapets väsen".

Till det yttre innebar Anamorfosprojektet lansering och genomförande av ett evenemang. Detta evenemang genomfördes strax efter det att Högskolan i Växjö hade blivit Växjö universitet och kom i tiden att sammanfalla med installationen av ny rektor. Det annonserades som ett brobyggande mellan universitet, näringsliv och samhälle med konstlivet som en vital del av "brokonstruktionen". Programbladet som togs fram gavs rubriken: "Från konstens anamorfors till regioners metamorfos."

Evenemangets format var en konstutställning kombinerat med en seminariereserie som tog fasta på gränssnittet mellan konst och vetenskap. Seminariereserien samlade en rad seminarieledare som på olika sätt vinklade sambanden mellan konst, vetenskap, näringsliv och regional utveckling (tillväxt). Konstnärlig centralfigur var konstnären Hans Hamngren vars "anamorfoser" innebär förvrängda konstbilder som när de betraktas ur en viss vinkel eller genom en viss typ av spegel framstår i sin rätta form. Konstarten som sådan kan därför sägas symbolisera länkandet mellan olika världar som vetenskap, konst och näringsliv som framstår som uppenbara bara man betraktar dem på "rätt" sätt. Anamorfoserna kan också ses som symbol på de förväntade och realiserade anomalier kring dessa relationer som projektet uppvisar.

Evenemanget som sådant blev en framgång i flera avseenden. Ett stort antal seminarieledare engagerades med mycket små ekonomiska resurser att ge intressanta föredrag under fem seminariedagar vilket attraherade en stor mängd seminariedeltagare, 1632 st. Konstutställningen sågs av 2068 personer. Evenemanget fick alltså stor uppmärksamhet och när jag läser boken möts jag av en känsla av entusiasm hos såväl evenemangets skapare som seminarieledare. I ett par avseenden blir evenemanget mindre lyckat. Varken universitet eller näringslivet visade något större engagemang i evenemanget.

Det är Bengt Johannisson själv som är central aktör och evenemangets skapare tillsammans med en kärngrupp bestående av ytterligare ett tiotal personer med ursprung från olika kulturinstitutioner och offentlig administration samt en professorskollega och några studenter vid universitetet. Kärngruppen är relativt löst organiserad och synes tidvis bestå av endast en handfull personer.

Johannissons syfte med Anamorfosprojektet begränsas inte av iscensättandet och genomförandet av evenemanget. I en vidare mening handlar projektet om att söka insikt om entreprenörskapets väsen genom att iscensätta evenemanget som därmed blir empirin i ett forskningsprojekt. I ännu vidare mening blir projektet också ett existentiellt projekt som omfattar hela personen Bengt Johannisson. I förordet till boken låter han förstå att han genom den skildrar sitt livs viktigaste äventyrsresa. Så omfattar projektet inte bara hans jobb som professor vid universitet utan även familj, fritid och vänner som på olika sätt är invävda i och delaktiga i projektet.

Den iscensättande metoden som Johannisson praktiserat i Anamorfosprojektet innebär alltså att han kastar sig rakt ut i iscensättandet av evenemanget. Det första steget är att skapa och att handla. Här sker ingen kritisk reflektion i den Molanderska meningen, däremot sker naturligtvis en reflektion-i-handling allt eftersom evenemangets realiserande kräver så. Med tanke på forskningssyftet bevaras olika dokument och minnesanteckningar. Efter evenemangets slut genomför Johannisson intervjuer med sina medaktörer. Själva slutskrivandet av boken sker först fyra år efter det att evenemanget genomförts och publicerandet av boken ytterligare ett år senare.

I appendix redogör Johannisson (s.373) för fem steg i den forskningsprocess som följer på avslutandet av evenemanget och som också blir strukturen för boken:

1. Forskarens ambitioner redovisas. Den iscensättande metoden kräver att forskaren har en grundläggande förståelse och ett genuint engagemang för fenomenet.
2. Retrospektiv och detaljerad redovisning av den teoretiska förförståelsen.
3. Realistisk och kronologisk rapportering från fältet om vad som hände.
4. Impressionistisk rapportering från fältet där forskarens minnesbilder från evenemanget redovisas som dramatiserade skeenden och kommenteras av övriga aktörer och etablerad teori – en första tolkning.
5. En reviderad och utvidgad förståelse av fenomenet som knyts an till ytterligare litteraturstudier – en andra tolkning.

Johannisson sammanfattar den iscensättande metoden på följande sätt: att ”forskaren själv initierar en konkret verksamhet och under dess realisering avskärmar sitt analytiska vetande i form av modeller och explicita handlingsregler så att intuitiva insikter och erfarenhetsbaserade kunskaper bjuds in” (s.374).

Hur förhåller sig då Johannissons iscensättande forskning till dissensus och distans i tid och rum? Själv betonar Johannisson att forskaren är mycket nära den handling han söker förstå. Han anser att gängse kvalitativ metod via intervjuer omöjligt kan ge den typ av närbild av fenomenet entreprenörskap som den iscensättande metoden erbjuder. Forskaren experimenterar här med tillvaron för att ”så kunna uppleva, alltså initiera och genomleva, förändringsprocesser från deras allra första stund” (s.373). På en och samma gång förmår den iscensättande metoden att skapa det som van Maanen (1988) särskiljer som tre olika typer av etnografiska modeller: realistiska texter, bekännelseskriterier och impressionistiska gestaltningar.

Jag fäster mig vid hur den iscensättande metoden som den tillämpats av Johannisson har starkt fokus på dissensus. Empirin – interaktionerna – och de berättelser som genereras ur dem tillåts utmana och kontrastera den retrospektivt redovisade förförståelsen. Den redovisade förförståelsen sammanfattas i ett antal paradoxer. Via bekännelser, realistiska beskrivningar och impressionistiska berättelser, som i sig blir ett slags aspektseende, kan paradoxerna lösas upp och nya eller ”pånyttfödda” paradoxer formuleras (s.288ff) som ersätter de tidigare. Kontrasterande bilder (dissensus) bjuds in i texten. Berättelsen blir på så sätt en berättelse som underkänner det planmässiga managementperspektivet som icke fruktbart för att förstå entreprenörskapets väsen men som illustrerar hur insikter i detta fenomen mycket mer fruktbart kan relateras till governmentality, dvs. en berättelse om möjligheter och begränsningar i styrandet av människor och det egna livet.

Skapandet av dissensus kan tydligt kopplas till rumsligt distansskapande. Johannisson (2005) erbjuder en mycket intressant läsning som kopplar ihop framför allt den fysiska distansen och den sociala. Den är intressant därför att det geografiska avståndet mellan konstmuseet som är platsen för utställningen och seminarieriet är kort. Avslutningen av evenemanget äger dessutom rum i universitetets lokaler. Denna närhet kontrasteras av ett socialt avstånd som ter sig närmast avgrundsligt mellan forskarsamhället och de praktiker som evenemanget engagerar. Att Johannisson beskriver detta sociala avstånd så färgrikt blir en mycket tydlig beskrivning av hur forskaren ser det som en nödvändighet att bege

sig utanför och skapa distans till sin egen forskarvärld. Men när Johannisson beger sig ut ur forskarvärlden blir detta en smärtsam erfarenhet, eftersom någon bekräftelse på detta distansskapande, med några få undantag, inte stod att finna bland universitetskollegorna.

Det mentala distansskapandet sker genom att forskaren bjuder in den praktik som han iscensätter att tala sitt eget språk och tillåter utmana sin egen väl grundade teoretiska förförståelse. För mig förefaller det som att kontrasterna i fysisk och social distans/närhet förstärker förmågan till det mentala distansskapandet.

Tiden och avskiljandet mellan olika delprocesser är i Johannissons fall en viktig faktor i distansskapandet. Anamorfosprojektet publicerades först sex år efter att det genomfördes. Johannisson ger tre skäl till detta (s.408). Det första skälet är den intellektuella resa projektet i sig medförde för forskaren, den genuina omprövning av forskarens tidigare insikter som krävde först en rekonstruktion av hans personliga paradig visavi teoretiskt vetande om vetande om entreprenörskap. Den krävde tid liksom forskarens utveckling av den vetenskapliga grundsynen, utmaningen av den tidigare forskaridentiteten och utmanandet av dominerande synsätt inom entreprenörskapsforskningen. Det andra skälet är att Anamorfosprojektet gav Johannisson starka personliga upplevelser som krävde långvarig bearbetning. Det tredje skälet var forskningsetiskt.

För mig blir Johannissons iscensättande forskning en utmärkt illustration av kritiskt reflekterande över handling, som har ett genuint ursprung i och omedelbar närhet till praktiken. Vidare ger den en mycket god beskrivning av hur ett kritiskt reflekterande kan gestaltas genom att bjuda in dissensus och på ett omsorgsfullt sätt skapa den distans till handlingen och empirin som kan leda till nya insikter. Johannisson illustrerar också på ett intressant sätt hur den iscensättande forskningen blir mycket utmanande för det etablerade universitetet. Få akademiker verkar beredda att på Johannissons vis lämna elfenbenstornet och ge sig ut på detta sätt i den praktik som vetenskapen egentligen skulle ge insikter om.

Insiderforskaren har sin hemvist i praktikervärlden men beger sig in i forskarvärlden i tillräckligt hög grad för att kunna bryta med praktikens konsensuskrafter och skapa tillräcklig distans i tid och rum för att medge kritisk reflektion. Den iscensättande forskaren utgör en motbild. Forskaren har sin hemvist i forskarvärlden, men är beredd att (temporärt och radikalt) bryta med denna värld. Den iscensättande forskaren skapar dissensus genom att bryta upp från forskarvärldens konsensuskrafter. Följeforskaren, som gestaltar den tredje forskarrollen i detta kapitel behöver samtidigt skapa närhet och distans till såväl praktikfältet som forskarvärlden.

Följeforskaren

Följeforskning är en term som på senare tid börjat användas som beteckning för forskning där forskaren följer pågående utvecklingsprocesser med syftet att skapa praktikrelevant kunskap. Här avser jag att diskutera följeforskningen som en interaktiv kritisk forskning. Följeforskning kan i många fall vara konsensusinriktad och den kan också anlägga ett mer utpräglat utvärderingsperspektiv. För att gestalta den interaktiva kritiska följeforskarrollen anknuter jag här i första hand

till Berglunds (2007) avhandling vars projekt byggde på en inbyggd dissensus. Jag anknyter även till Wigren som i sitt kapitel tar upp erfarenheter från bl a följeforskningsprojekt och problematiken med närhet/distans i forskarrollen.

Mångfald i Företagsamhet (MiF) var det projekt som låg till grund för Karin Berglunds avhandling. Projektet ligger även till grund för ett av de följande kapitlen i denna bok av Berglund/Danilda. MiF var ett följeforskningsprojekt i vilket Berglund deltog som observatör, deltagare i projektmöten och intervjuare. Jag var också engagerad i projektet som Mälardalens högskolas representant i utvecklingspartnerskapet. Därtill var jag Berglunds handledare. I dessa roller deltog jag också i ett antal projektmöten som observatör och aktör.

Projektet MiF var, som framgår av Berglund/Danildas kapitel ett projekt finansierat av Europeiska Socialfonden som syftade till att mobilisera företagsamhet bland diskriminerade grupper (invandrare, ungdomar, funktionshindrade, kulturarbetare) och samtidigt förändra etablerade strukturer i regionen Katrineholm, Flen och Vingåker (KFV). Målsättningen att förändra etablerade strukturer syftade främst till att det omfattande partnerskapet (30 aktörer) skulle reflektera över hur den egna organisationen kunde förändras i riktning mot att underlätta och möjliggöra mobiliseringen av företagsamhet bland de diskriminerade grupperna och söka realisera en sådan förändring. På detta sätt var dissensus inbyggt i projektet. Att följa ett projekt vars mål är att motverka diskriminering och ändra etablerade strukturer innebär ju att studera ett projekt som syftar till att lösa upp konflikter och åstadkomma radikal förändring. Empirin bjuder på dissensus och behövde därmed inte skapas men däremot blev det viktigt för forskaren att förhålla sig till de konflikter som projektet inrymde.

Närvaron av dissensus innebar samtidigt att forskarna fick känna av konsensuskrafter. Som partner förband sig högskolan att vara lojal mot projektet. Det fanns olika förväntningar på doktoranden. I projektplanen var dessa uttryckta i form av tämligen frekvent rapportering genom författandet av konferenspaper och artiklar. Detta ställde krav på att "passa in i" och bidra till projektet, dess utvärdering och spridning. Eftersom projektet pågick under en treårsperiod uppstod en närhet och olika "beroendeförhållanden" till aktörer i projektet. Samtidigt som dissensus var inbyggt i projektet fanns krafter som krävde konsensus, samförstånd och kompromisser. Denna kombination av inbyggda krafter som drar åt olika håll var inte helt enkel att förhålla sig till vare sig för doktorand eller för handledare.

Konsensuskrafterna är väl synliga även i Wigrens kapitel. I hennes fall medförde dessa krafter att accessen till projekten begränsades. Jag förstår de projekt hon följeforskade som inriktade på utvecklandet av "best-practices". Följeforskningen blev därmed delvis hotfull för aktörerna i projektet eftersom den kunde tänkas "avslöja" projekten som "second best practices". I motsats till Berglunds projekt har dessa projekt en inbyggd konsensuslogik. De var inriktade på att ta fram verktyg för innovationssystem, något som ligger närmare management än governmentality.

Berglund (2007) diskuterar hur hon handskats med problematiken att balansera mellan närhet och distans genom att peka på tre olika spänningsfält. Spänningsfälten i sig kan ses representera distans och dissensus i olika bemärkelser. Det första spänningsfältet är geografiskt. Berglund bor i Västerås och har därmed

en geografisk eller fysisk distans till den region hon studerat. Tågresa mellan Västerås och KFV-regionen symboliserade därmed avståndet mellan forskaren och studieobjektet. Ett fysiskt avstånd som erbjöd möjligheten att mentalt hålla distansen till projektet.

Det andra spänningsfältet är det mellan teori och empiri. Projektet som sådant var på olika sätt engagerande och ”förföriskt”. Det fanns en kraft som drev mot ett engagemang i projektet, att bli en aktör som tog ställning. De konfliktsituationer som uppstod i projektet anropade ett ställningstagande. Att då finna relevanta teoretiska infallsvinklar som frigör forskaren från gräsrotsnivån blir självklart en utmaning och förutsätter tid och mental distans för att ge utrymme för reflektion. Ett exempel var ett projektmöte vi bägge deltog i där det uppstod en konflikt som vi gemensamt kunde reflektera över. Resultatet av detta reflekterande drev oss till att bekanta oss närmare med Freires idéer och att se den aktuella konflikten som produktiv och som en del av en medvetandegörandeprocess (Berglund och Johansson, 2007b). Freires idéer blev en hjälp att börja tänka annorlunda – att skapa en mental distans till projektet.

Ett tredje spänningsfält som Berglund (2007) diskuterar är spänningen mellan olika kontexter i form av nationella, regionala och lokala aktörer liksom aktörer på det akademiska fältet som alla på sina olika sätt relaterar det specifika projektet i KFV och som visar upp skevheter i hur man i olika organisatoriska rum arbetar med att skapa ett mer jämlikt och företagsamt klimat. Detta spänningsfält kan sägas fördjupa den dissensus som var inbyggd i projektet och krävde en kombination av tid för reflektion och mental distans.

Berglund (2007) diskuterar inte närmare distans/närhet ur det sociala perspektivet. Utgångspunkten för både Berglund och mig var att aktörerna i projektet i de allra flesta fall var nya bekantskaper. Det var därför viktigt att kunna knyta an till aktörerna, att skapa närhet och finna gemensamma identifikationspunkter. Projektet representerade inte den vardagliga hemvisten vare sig för Berglund eller för mig. För Berglund som tidvis tillbringade ganska mycket tid på fältet inenbar det att närheten växte fram. Att notera är att projektet som sådant var vardagen för projektkoordinatören och teamledarna. För alla övriga representerade projektet ett gemensamt åtagande men inte vardagssituationen.

Berglunds kritiska reflekterande bygger, som jag ser det för att återknyta till Molander, inte så mycket att hon tar själv tar ett steg tillbaka (från sin vardagssituation) för att tänka över sig själv som att växla mellan närhet och distans till det empiriska fältet. Följeforskaren har i detta fall balanserat mellan närhet och distans till empirin. Den dissensus som fanns inbyggd i projektet även fört till att Berglund uppmärksammat och behövt förhålla sig till en motsvarande dissensus inom den akademiska världen beträffande olika förhållningssätt till företagsamhet och entreprenörskap (Berglund och Johansson, 2007a).

Att reflektera över närhet och distans är ett viktigt tema också i Wigrens kapitel. Å ena sidan är närheten viktig för att få tillgång till ”de bakre regionerna”, dvs. vilka värderingar och vilken osynlig agenda som styr det som utspelar sig i ”de främre regionerna”. Att komma nära så att man får tillgång till de bakre regionerna ställer sina krav på tid och engagemang från forskarens sida. Därefter blir det en utmaning att skapa nödvändig distans inte minst för att kunna förhålla sig till den ofta motsägelsefulla eller mångfacetterade praktik man kommit nära.

Närheten ställer också krav från praktikens sida, att släppa in forskaren i de bakre regionerna något som Wigren fann problematisk i de följeforskningsprojekt hon beskriver.

Jag har nu genom att gestalta tre olika forskarroller visat på vad en interaktiv kritisk forskning kan innebära och framför allt diskuterat denna utifrån begreppen dissensus och distans. Hittills har jag däremot inte närmare diskuterat vad en interaktiv forskning med denna karaktär kan ge för nytta till den interaktiva kontext i vilken den utförs. Forskningens koppling till handling och praktisk ”nytta” eller relevans är i den svenska kontexten idag en viktig legitimitetsgrund för olika former av följeforskning, där forskningen förväntas bidra till att skapa, stärka och utvärdera förändringsarbete. Praktikerna vill gärna få forskarens gensvar om projektet går bra eller dåligt och helst att forskaren ska legitimera projektet. Avslutningsvis kommer jag därför att kortfattat illustrera hur den interaktive kritiska forskaren som medskapare och samhandlare kan ”vara nyttig” för den praktiska kontexten.

Den interaktiv kritiske forskaren som medskapare och samhandlare i praktikernas värld

Även om min avhandling innehåller avsnitt som explicit innehåller råd till rådgivare, rådtagare och rådgivarnas vänner reser sig frågan om avhandlingstexten är tillgänglig för praktikens människor. Beträffande min avhandling drar jag slutsatsen att den i mycket begränsad omfattning är det. Avhandlingen har tagits emot av det akademiska samhället på ett positivt sätt och bl a inspirerat andra avhandlingar. Så kunskap som vuxit fram ur praktikens värld har förmedlats till och influerat det akademiska samhället, men där har som det verkar kunskapen stannat.

Dock inte helt. Inom LRF Konsult har under många decennier funnits på agendan frågan om hur rådgivning till företagets kunder ska utvecklas. Fortfarande ställs och har alltsedan 1950-talet ställts frågan inom företaget varför inte större volymer av rena rådgivningstjänster säljs eller efterfrågas samtidigt som det uppfattas som att ett behov av sådana tjänster finns. Något år efter att min avhandling blev klar skedde ett skifte på VD-posten i LRF Konsult. Den nyutträdde VD:n var intresserad av rådgivningsfrågorna. Efter en tid började han att fundera över hur rådgivningsrollerna i LRF Konsult kunde utvecklas och uppmärksammade i detta skede mitt arbete med dessa frågor. Det ledde till att jag fick uppgiften att skriva fram filosofi, policy och kvalifikationskrav inför lanserandet av en ny rådgivarroll som benämndes ”seniorkonsultrollen”. Den följdes upp med internutbildning där jag fick ansvaret att utveckla kursinnehåll och genomföra de första två kursomgångarna. Medarbetare som anmält sitt intresse fick gå utbildningen och prövades sedan mot kvalifikationskraven och utnämndes därefter till seniorkonsulter.

Mitt bidrag i samband med skapandet av seniorkonsultrollen i LRF Konsult kan ses som en illustration över hur resultatet av den kritiska reflektion över rådgivning till småföretagare kunde översättas till konkret handling som skapades via en dialog inom företaget där mitt arbete spelade en aktiv roll. Andra initiativ har tillkommit för att ytterligare stärka rådgivningsrollen inom företaget. Samtidigt kan konstateras att seniorkonsultinitiativet i likhet med olika andra initiativ alltsedan 1950-talet aldrig lett till några radikala och snabba förändringar. Utvecklingen kan snarare betecknas som att den gått fram och tillbaka med avseende på hur renodlade rådgivarroller kunnat utvecklas och mötas av efterfrågan från kunderna. En rimlig slutsats är att de återkommande initiativen och ansträngningarna att utveckla rådgivarrollen varit nödvändiga för att bevara livskraften i företaget. Men strukturerna inom företaget och på marknaden synes ha varit stabila och trögrörliga.

Johannissons bok "Entreprenörskapets väsen" är ett intressant exempel på kritiskt reflekterande direkt grundad i (av forskaren) iscensatt handling. Forskaren är central aktör i att skapa (kollektiv) handling, att klä sig i entreprenörens dräkt. När han gör det bär han med sig sin förförståelse och sin samlade (teoretiska) kunskap om entreprenöriell handling som blir omsatt i praktisk handling. Detta är ett sätt att i en mikrokontext återföra teoretisk/akademisk kunskap till praktiken, på ett liknande sätt som jag fick tillfälle att vara medskapare av seniorkonsultrollen i LRF Konsult. Samtidigt förändras denna kunskap genom projektet.

Johannisson (2005) kan samtidigt läsas som en tragisk berättelse om hur ett universitet i stort misslyckas med att engagera sig i ett evenemang som syftar till att bygga en bro mellan universitet och näringsliv, allt i linje med universitetens lagstadgade "tredje" uppgift. Inte heller lyckas evenemanget som sådant i någon större grad attrahera det näringsliv som det också vänder sig till. Att idén om att inom evenemangets ram förmå militären att installera en pontonbro över Trummen inte kan realiseras ser jag därmed som en symbol för att evenemanget misslyckas att bygga en bro i bildlig betydelse mellan konst och näringsliv, mellan universitet och näringsliv, mellan staden och det även i geografisk mening avskärmade universitetet. Det som var tänkt att bli en bro framstår för Johannisson som en pelare utan anslutande brospann; evenemanget lyckas skapa ett stort engagemang och semiarierna kan synliggöra kopplingar på en rad olika sätt. Men de stora strukturerna synes trögrörliga och kvarstår isolerade från varandra. I Johannissons ögon är evenemanget en "främmande fågel" i hans egen institution, Ekonomihögskolan. Intraprenörskapet betecknar han som en "golgatavandring" och i hans text framkommer en pessimistisk syn på möjligheterna att bygga den bron (Johannisson 2005: 213).

Anamorfosprojektet lyckas i meningen att den iscensatta handlingen, evenemanget, blir en empiri att kritiskt reflektera över, som utmynnar i en text som har något att tillföra det akademiska samhället, i och med att etablerad teoribildning kan utmanas och omprövas. Den "främmande fågeln", forskaren som genom ett "alexanderhugg" avskilt sig själv från forskarsamhället, förmår att leverera in nytt material till akademin, men hur ska den kunskapen omsättas tillbaka till praktikens värld? Kanske det bäst görs genom nya iscensättande projekt. Nästa gång kanske brobygget kan genomföras. Och även om pontonbron inte kunde

byggas denna gång, så förtjänar det påpekas att det var nära att det lyckades i bokstavlig mening.

Berglunds (2007) avhandling uppfattar jag i sig som en intressant återkoppling till praktiken genom att hon lyfter fram och sätter ord på vad som annars förblir tyst och intuitiv kunskap. Vidare ger hon röst till explicit formulerade insikter hos aktörer som sätts in i ett samband och som hon skriver in som en breddning av entreprenörskap och företagsamhet. Aktörer som är engagerade i att underlätta och sprida företagande och företagsamhet kan spegla sig i och identifiera med Berglunds berättelser och berättelsen om det breddade entreprenörskapet öppnar för ”nya” aktörer att identifiera sig som företagsamma och företagare. Vardagen görs helt enkelt mer begriplig, vilket har en potential att frigöra handling. Hur denna frigörelse kan förstås genom Freires begrepp ”conscientization” eller medvetandegörande har utvecklats av Berglund och Johansson (2007b) och vidareutvecklas i kapitlet av Berglund/Danilda.

MiF följdes upp genom ett fortsättningsprojekt (”Arenor för entreprenörskap”). I detta projekt har de konceptuella redskap som skapades genom följeforskningen använts till att tolka skeendet i en region som en rörelse mot ett entreprenörskap i bred mening. Tolkningarna blev utgångspunkt för forskarna att synliggöra denna rörelse i såväl vetenskapliga som mer populära texter. Till sammans med aktörer i regionen iscensattes ytterligare arenor för att stärka processen. Här gäller det att avväga forskarrollen mot praktikerrollen så att forskarnas insatser stöder och stärker en rörelse som oavsett forskarnas engagemang ändå äger rum, men där forskarna har möjlighet att stärka och påskynda rörelsen i viss mån. En sådan forskarroll kan betecknas som medskapande.

Det som gör medskaparrollen inom ramen för Arenor för entreprenörskap specifik, är att den utgår från en praktik som studerats/beforskats med en kritisk/etnografisk ansats till skillnad från t ex interaktiv forskning som diskuteras av Jonsson (2004), där forskaren som samverkar med praktikerna inte studerat praktikernas handlingssystem (vilket förmodligen är en vanligt förekommande situation).

I det här kapitlet har lyfts fram hur distansandet i tid och rum karaktäriserar en interaktiv kritisk forskning. Exemplet i det avslutande avsnittet illustrerar att den interaktiv kritiske forskaren inte förblir distanserad utan även är och kan vara en medskapare till och samhandlare med praktikerna. Den fokus på dissensus som också kännetecknar en interaktiv kritisk forskare tenderar att innebära att djupa grundläggande motsättningar studeras och synliggörs. Att förändra de bakomliggande strukturerna är då ofta processer som är långsamma och där ett decennium kan förefalla som en kort tidsrymd. I sådana förändringsprocesser kan den interaktive kritiske forskaren vara en katalysator.

Referenser

- Aagaard Nielsen K & Svensson L red. (2006). *Action and Interactive Research. Beyond Practice and Theory*. Maastricht: Shaker Publishing.
- Adler PA & Adler P (1987). *Membership Roles in Field Research*. Newbury Park, CA: Sage.
- Alvesson M (2003). Methodology for close-up studies – Struggling with closeness and closure. *Higher Education* 46: 167-193.
- Alvesson M & Deetz S (2000). *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Asplund J (1970). *Om undran inför samhället*. Lund: Argos.
- Berglund K (2007). *Jakten på entreprenörer. Om öppningar och låsningar i entreprenörskapsdiskursen*. Doctoral Dissertation, no. 39. Västerås: Mälardalens högskola.
- Berglund K & Johansson AW (2007a). Constructions of entrepreneurship: A discourse analysis of academic publications. *Journal of Enterprising Communities* 1 (1): 77-102.
- Berglund, K. & Johansson, AW (2007b) Entrepreneurship and conscientization in processes of regional development. *Entrepreneurship and Regional Development* 19 (6). 499-525.
- Carr W & Kemmis S (1986). *Becoming Critical: Education, Knowledge and Action Research*. London: Falmer Press.
- Coghlan D (2003). Practitioner research for organizational knowledge. Mechanistic- and organic-oriented approaches to insider action research. *Management Learning* 34(4): 451-463.
- Gold R (1958). Roles in sociological field observations. *Social Forces* 36: 217-223.
- Freire P (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.
- Freire P (1976). *Pedagogik för förtryckta*. Stockholm: Gummesson.
- Hansson A (2003). *Praktiskt taget. Aktionsforskning som teori och praktik – i spåren efter LOM*. Doktorsavhandling, Göteborg Studies in Sociology No 14. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hernes T (2003). Organization as evolution of space. I Czarniawska B and Sevon G red. *Northern Lights – Organization Theory in Scandinavia*. Ss. 267-289. Copenhagen: Liber.
- Johannisson B (2005). *Entreprenörskapets väsen*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson AW (1997). *Att förstå rådgivning till småföretagare*. Doktorsavhandling. Lund: Academia Adacta.
- Jonsson L (2004). Att organisera samverkan mellan forskare och praktiker. *Arbetsmarknad & Arbetsliv* 10 (3): 161-172.
- Lewin K (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues* 2(4): 34-46.
- Van Maanen J (1988). *Tales of the Field. On Writing Ethnography*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Molander B (1986). *Kunskap i handling*. Göteborg: Daidalos.
- Normann R (1975). *Skapande företagsledning*. Arlöv: Bonniers.
- Roth J, Sandberg R & Svensson C (2004.) The dual role of the insider action researcher. I Adler N, Shani, AB and Styhre, A red. (2004). *Collaborative Research in Organizations. Foundations for Learning, Change, and Theoretical Development*. Ss. 117-134. London: Sage.
- Schön D (1983). *The Reflective Practitioner. How Professionals Think in Action*. London: Temple Smith.

- Schön D (1987). *Educating the Reflective Practitioner: Toward a New Design for Teaching and Learning in the Professions*. San Fransisco: Jossey-Bass.
- Spinosa C, Flores F & Dreyfus H (1997). *Disclosing New Worlds - Entrepreneurship, Democratic Action and Cultivation of Solidarity*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Westlander G (2006). Researcher roles in action research. I. Aagaard Nielsen K & Svensson L red. *Action and Interactive Research. Beyond Practice and Theory*. Ss. 45-61. Maastricht: Shaker Publishing.

Iscensättande forskning– om att kunskapa genom att initiera evenemang

Bengt Johannisson

Utmaningen – att fånga kreativa processer

I redaktörernas inledningskapitel presenterades olika motiv för att praktisera interaktiva metoder i samhällsvetenskaplig forskning. Syftet med detta kapitel är att visa att interaktiv forskning av ett särskilt slag är speciellt relevant för kunskapande kring förnyelseprocessers förlopp, i synnerhet de nyordningar som utmanar etablerade föreställningar. Därför presenterar jag här 'iscensättande forskning' som innebär att forskaren själv initierar och interaktivt förverkligar ett konkret evenemang vars förlopp berättas och tolkas.

Valet av verbformen 'kunskapa' i rubriken lyfter inte bara upp dialogen som en väg till ökad insikt, Den avslöjar också en föreställning om tillvarons konstitution och hur man vinner insikt därom. Denna uppfattning innebär bland annat att tillvaron skapas ur själva samspelet mellan det konkreta handlandet och den abstrakta reflektionen, dvs. mellan praktikens respektive akademins 'kärnverksamheter'. Med hantverkaren Thomas Tempte, framhållen av Molander (1996), menar jag att handens verk kan vara lika intellektuellt och reflekterande som akademisk forskning. Den handfasta praktiken bör ses som en plattform för kunskapande. "...the skilled body commands attention in practice theory as the common meeting point of mind and activity and of individual activity and society." (Schatzki 2001:3).

För att vässa argumentet för behovet av, ibland alltså rentav nödvändigheten av, interaktiv forskning i handgripliga former berör jag nästa avsnitt kortfattat olika föreställningar om tillvarons konstitution. I det därpå följande avsnittet berättar jag alltså om ett konkret evenemang – Anamorfosprojektet - vars tillblivelse, förlopp och rapportering följt en 'egen' ordning eftersom det initierats och

regisserats av mig som forskare. Den där praktiserade 'iscensättande' forskningsansatsen presenteras utförligt under en särskild rubrik. I det avslutande avsnittet granskar jag metodens begränsningar och tar bland annat upp vilka krav den ställer på brukaren. Dessutom reser jag frågor om ansvar och moral i samband med interaktiv forskning i allmänhet och iscensättande i synnerhet.

Tillvaron som i ständigt vardande – en arena för entreprenörskap

Längs skilda vägar får vi lära oss att världen inte är en gång för alla given, utan framförhandlad av oss människor. I regel tas det då för givet att etablerade (sociala) strukturer bestämmer villkoren för dessa förhandlingar. Den interaktiva forskningens uppgift är att förändra eller frigöra tanke och människor från sådana begränsande förställningar. En närliggande utgångspunkt är att se världen som i ständig tillblivelse, i evigt vardande. I ett sådant perspektiv blir pågående meningsskapande processer centrala och subjekt/agerer både effekter av sådana processer, sediment som alltid ständigt omskapas (Chia 1995:581). Gångse föreställningar, som att ett socialt system måste förändras för att förstås, måste självklart justeras om förändring i sig är ett naturligt tillstånd. Sätten att ge mening åt en tillvaro i ständigt vardande, varierar dock. Den traditionella forskningen söker sådan insikt genom begreppsutveckling. Ett generellt sätt är att fånga rörelse är att använda verb snarare än substantiv för att beskriva fenomen (Steyaert 2007). Forskare, bland annat inom entreprenörskapsdiskursen, har tagit hjälp av skönlitteratur och konst för att utveckla ett synsätt och en vokabulär som kan fånga en undflyende värld (Hjorth & Steyaert 2004). Praktiker å sin sida får grepp om 'saker och ting' genom att tillsammans med andra pröva sig fram i konkret handling.

Ett förhållningssätt som gör 'tillblivelse' till sitt centrala element får alltså stora konsekvenser val av teori och metod. För det första riktas sökarlyuset mot människors relationer till varandra och till ting snarare än mot individers inre egenskaper. För det andra ses tillvaron, i dess dramatiska skeden likaväl som dess vardagsförlopp, som en väv av micro-processer med socialt samspel som varp och konkreta handlingar som inslag. Sociala processers förlopp blir så lika mycket ett resultat av tillfälligheternas spel som av underliggande maktstrukturers implicita påverkan och försök till ordnande. Men just i denna misströstan vad gäller den akademiska diskursens möjligheter att hantera tillvarons oberäknelighet ryms de grundläggande förutsättningarna att etablera en dialog mellan forskare och praktiker. Kunskapande kräver dessutom att handfast experimentellt lärande bejakas. "The true bruteness of the 'real' [that] far exceeds the limiting logical structures of language." (Chia 1995:590).

Van der Ven och Poole (1995, 2005) diskuterar hur skilda forskningsansatser hanterar tidsfaktorn. Inom den traditionella organisations- och (inter)aktionsforskningen dominerar föreställningen om tiden som kronologisk, som en linjär och oberoende faktor. Ofta ordnas en sådan tillvaro genom identifiering av ett antal viktiga handlingar/händelser – ofta rekonstruerade och etiketterade

som 'milstolpar' - med vardagliga transportsträckor däremellan. Kaosteorin upphäver det linjära grundantagandet och ersätter det med komplicerade utvecklingsmönster som bestäms av hur förändringen initierades, jämför Dandridge & Johannisson 1997. Varje form av determinism, alltså också den som erkänner initieringens betydelse och en icke-linjär utvecklingsdynamik, står sig dock slätt som grundsyn i en värld i tillblivelse. Den kronologiska grundsynen måste då ersättas av en 'kairotisk' (Czarniawska 2004, Johannisson 2005) vilken innebär att omvärlden upplevs som ett ständigt brus. I en sådan tillvaro gäller det att uppmärksamt ta vara på tillfället när det dyker upp, alltså visa känsla för 'tajming'.

Inom entreprenörsforskningen har betydelsen av uppmärksamhet på omvärlden och vakenhet diskuterats länge, se t ex Kirzner 1973. Entreprenörskap som kreativ organisering i en undflyende värld kräver ett nomadliknande liv där de konkreta affärsverksamheterna uppträder som tidsbegränsade projekt, sedimenterade ur och länkade genom individers personliga nätverk (Johannisson 2000, Hjorth, Johannisson och Steyaert 2003). För att fånga denna dynamik måste forskaren vara på rätt plats vid rätt tillfälle.

Behovet av alternativa metoder blir alltså särskilt tydligt vid studiet av entreprenörskap som kreativa förändringsprocesser där inga regler består. Steyaert (2007) för samman idéer till en sådan entreprenörskapsteori (se också Sarasvathy Dew, Velamuri och Venkataraman 2003). Tre av dessa idéer är berättelser som manuskript för skapande av nya verkligheter (jfr också Czarniawska 2004), alert tillvaratagande/uppväxling av udda idéer (jfr också Kirzner 1973), experimenterande ('logic of effectuation' enligt Sarasvathy 2001). Den fjärde, handfast iscensättning (Weick 1995), är en ansats som jag avser att utveckla här.

Med dessa ontologiska och epistemologiska grundantaganden kan man fråga sig hur man som forskare studerar förgängliga projekt som ofta initieras av nödvändighet eller genom att tillfället fångas i flykten. Utmaningen är att förstå hur sociala initiativ vinner fotfäste och utvecklas till fullfjädrade evenemang. Vinande av sådan insikt kräver inblandning i processens inre angelägenheter, i de interaktiva mikroprocesser som successivt formar det sociala skeendet. Ett engagemang alltså så djupt att det blir liktydigt med att forskaren själv initierar samma processer som hon/han studerar.

Anamorfosprojektet – iscensättning som mål och medel

Ett långt akademiskt liv i småföretagandets och entreprenörskapets värld hade i slutet av 1990-talet inte bara format mig som professionell utan också som människa. Framgångsrika företagare hade lärt mig att låta lusten styra (forsknings)arbetet. Efter att ha provat olika forskningsansatser, både kvantitativa och kvalitativa, både distanserade och interaktiva, ville jag pröva något nytt. Jag saknade samhörighet med såväl den dominerande entreprenörsforskningen som eftersträvar generaliserbara modeller och med de nya, främst europeiska, ansatser som främst i språket och andra symbolvärldar såg vägen till ökad insikt. Jag byggde och provade istället en egen tredje väg. Denna innebär att själv initiera

och driva ett gränsbrytande projekt, nogsamt följa och reflektera över det och lika omsorgsfullt rapportera vunna erfarenheterna. Det handlade alltså att praktisera de dubbla rollerna som initiativtagande organisatör och experimenterande forskare.

Vägen till projektet gick via ett antal löst kopplade händelser i mina professionella och privata liv. Hösten 1998 planerade jag med en universitetskollega ett evenemang som under 1999 skulle räkna ned det gamla och frammana det nya millenniet. Universitetets senfärdighet stoppade dock projektet på mållinjen och besviken sökte jag andra arrangemang som kunde hårbärgera min experimentlusta. Tidigare samma höst hade jag av en tillfällighet återknutit bekantskapen med bildkonstnären Hans Hamngren. Dennes anamorfoser hade redan ett kvart sekel tidigare fascinerat mig. En anamorfos är en förvrängd konstbild som återfår sin 'sanna' konfiguration när den reflekteras i antingen en cylindrisk, en pyramidformad eller i en konisk spegel. På jakt efter ny insikt om entreprenörskapet, besviken över det uteblivna millennieprojektet och tänd på vad som skulle komma att kallas för Anamorfosprojektet gick jag till handling.

Min idé var, tvärtemot gängse ordning i (sambhälls)vetenskaperna, att skapa största möjliga närhet mellan mig som forskare och studerat fenomen. Tanken var att initiera ett evenemang där dialoger mellan konst och vetenskap skulle bidra till regional utveckling. Målgruppen bestod främst av näringslivets aktörer och universitets studenter. Jag samlade därför de personer ur mitt personliga kontaktnät som jag bedömde skulle kunna bidra till det tänkta evenemangets realisering. Många av dessa personer återfanns i regionens kulturkretsar, särskilt i konstnärskollektivet vid Italienska Palatset, en 1800-talsbyggnad på ett sjukhusområde i universitetets närhet. Jag inbjöd också universitetets samtliga medarbetare att delta i evenemangets organisering men bara en enda kollega hörsammade kallelsen. Istället vidgades den närmsta kretsen genom att de redan engagerade projektmedlemmarna inviterade sina egna förtrogna i takt med att nya arbetsuppgifter fordrade insatser. Under större delen av projekttiden (januari-september 1999) var ett tiotal frivilligt involverade. Mina samtal med dem under våren 2000 visade att de flesta hade fångats av evenemangets särart, blivit berörda och fått lust att delta.

De frammanade frivilligkrafterna organiserade sig med visionen att i september 1999 anordna dels en konstutställning med Hamngrens anamorfoser, dels en seminarieserie kring dialogen mellan konst och vetenskap som en kreativ kraft. Evenemangets formella organisation inskränkte sig till ett begränsat antal möten och en rudimentär administration i form av en minimal budget. Huvuddelen av organiserandet bedrevs istället i ett mer eller mindre spontant nätverkande inom gruppen och i respektive deltagares personliga kontaktnät. Evenemangets säregna upplägg och exotiska namn – *Från konstens anamorfos till regioners metamorfos* - liksom deltagarnas entusiasm genererade uppenbarligen attraktionskraft. Av 30 tillfrågade kulturpersonligheter och akademiker, hämtade från hela landet, tackade bara en nej till att ställa upp som seminarieinledare trots att vi som motprestation i bästa fall kunde erbjuda kompensation för resekostnader.

Anamorfosprojektet blev som evenemang både en framgång och ett misslyckande. När det genomfördes i september 1999 samlade det ett större antal konstutställningsbesökare än vad Växjö tidigare upplevt och seminariedeltagarna var

fyra gånger fler än de universitetet lockade med sina traditionella öppna föreläsningar en helg några månader senare. Men ytterst få näringslivsföreträdare och studenter deltog. Ekonomiskt gick äventyret ihop men så var också frivilligkrafternas prestationer mångdubbelt mer värda än penningflödena.

Händelserna och handlingarna inom Anamorfosprojektet finns utförligt rapporterade i *Entreprenörskapets väsen* (Johannisson 2005). Boken innehåller dels en traditionell, 'realistisk', kronologisk redovisning rakt på sak av de händelser som timade, dels en redogörelse för ett antal förlopp eller 'passager' i evenemanget där det brände till och där jag och med mig flera projektdeltagare, blev djupt berörda. Dessa impressionistiskt återgivna skeenden handlade både om uppenbart dramatiska/dramatiserade händelseförlopp och om skenbart vardagsarbete, som, inom gruppen, dock ställde 'saker' på sin spets. Till de förra berättelserna hör ett totalt misslyckade försök att tidigt förankra evenemanget inom universitetet. Till de senare hör upprepade upplevelser av samhörighet i evenemangets vardagsarbete. Nedan återger jag ett sådant skeende, Drömmarnas bro. För läsaren kan det 'tilltaget' upplevas som alltför lekfullt och spontanistiskt, som både naivt och misslyckat. Bland oss engagerade väckte det dock bara lustkänslor.

Drömmarnas bro

Anamorfosprojektet är som idé ett symboliskt brobygge mellan konst och vetenskap. Det materialiseras när jag som forskare och verksam vid Växjö universitet tar initiativet till dialog med ett antal personer med anknytning till Italienska Palatset som konstens boning. Det fysiska rummet inbjuder till broslagning - Italienska Palatset ligger i stadens utkant vid sjön Trummen, och på dess motsatta strand breder universitetets campus ut sig. En oförlöst idé är att också på universitetet, i dess palats (Teleborgs slott), ställa ut anamorfoser. Vi låter också tiden slå en bro. De första seminariedagarna förläggs till Italienska Palatset, den sista till universitetet.

Vid tiden för evenemanget umgås kommunen och storföretaget Södra med avancerade planer på att i bokstavig bemärkelse slå en bro över Trummens smalaste del, där universitetscampus och Italienska palatset speglar sig i varandra. Den tilltänkta gång- och cykelbron ses som en praktisk kommunikationslänk mellan staden och universitetscampus. Dessutom finns tankar på en särskild "universitetsstation", där järnvägen Göteborg-Kalmar passerar på andra sidan Italienska Palatset. Bron, som skall bli Europas längsta täckta träbro, mer än 200 meter lång, är en träteknisk utmaning och lovar att bli ett spektakulärt inslag i universitetsstaden Växjö. Historien bakom och tankarna kring brobygget ges särskilt utrymme i evenemangets seminarieprogram. Rubriken sätts till "Bron i Kronoberg County", alluderande på den amerikanska filmen "Broarna i Madison County". Brobygget skymtar rentav i programbladen.

Vid ett projektgruppsmöte i början av juni börjar vi fantisera om möjligheten att föreåda träbron genom att i anslutning till att evenemanget går av stapeln lägga ut en pontonbro på den tänkta platsen. De militära myndigheterna borde vara bra på att ordna ett sådant tillfälligt brobygge, och dessutom söker de säkert realistiska övningsstillfällen. Herr Blå, reservofficer som han är, åtar sig att sköta kontakterna med Göta ingenjörskår i Eksjö, det förband som anses ha de bästa förutsättningarna att realisera brobygget. Berörda högre officerare tillskrivs som i vederbörlig ordning bereder ärendet inom den militära organisationen. Herr Grön, inte bara student i projektgruppen utan också professionell miljöexpert, erbjuder sig att utreda miljökonsekvenserna av ett sådant initiativ. Under denna beredningstid utvidgas detta tänkta tillskott till evenemanget med kontakter med musik- och festivalarrangörer. Vi föreställer oss att när vernissagedagen gryr skall pontonbron ligga utlagd över Trummen, med Italienska Palatset och universitetet plötsligt inom blott fem minuters promenadavstånd. Studentmassor skall röra sig över bron och på invigningskvällen skall ett musikarrangemang och ett fyrverkeri vid brofästena och facklor längs sjöstränderna med ljud och ljus skapa en särskild dramatik. Så starkt lever vi oss in i broprojektet att vi rentav börjar bekymra oss för om bron skall kunna förse med räcken stabila nog för att hindra människor från att i den förväntade trängseln hamna utanför brokanten. Att musikarrangemanget och fyrverkeriet kan spräcka vår bräckliga budget ägnar vi liten tanke.

Vid ett semesterbesök på Irland senare under sommaren råkar jag närvara vid invigningen av en pontonbrygga. Med hjälp av EU-medel får det lilla västirländska samhället så en effektivare och tryggare anläggningsplats för sina fiskebåtar. Under resan hem ser jag pontonbron provisoriskt utlagd över Trummen för min inre syn. När jag börjar tvivla på att detta tilltag verkligen skall gå vägen erinrar jag mig en historia om den tilltagsne 'Big' Bengt Erlandsson, High Chaparrals skapare. Vid ett tillfälle köper han till sin Vilda Västerstad, dess museum, ett stort ånglok. Han övertygar militärmakten om att som övningsprojekt organisera och genomföra transporten av det tunga loket till Vilda Västermiljön utanför Hillerstorp i Småland. När transporten redan är på väg upptäcker en tjänsteman vid länsstyrelsen att flera av de broar som skulle passeras enligt gällande bestämmelser inte tål ånglokskipagens tyngd. Polisen larmas för att stoppa transporten men, som historien förtäljer, först utanför High Chaparrals portar hinns loket och dess följe upp. Läget förklaras för Big Bengt som ödmjukt replikerar: "Jag ber om ursäkt – då är det kanske bäst att ni tar tillbaka loket". 1)

Alla våra förhoppningar om ett brobygge kommer dock på skam. Vänligt meddelar våra tilltänkta militära samarbetspartners i slutet av augusti att brobygget dessvärre inte passar in i deras tidsplanering. Vi vaknar upp ur vår dröm, märkvärdigt nog utan vare sig känsla av besvikelse eller upplevelse av misslyckande.

De av de viktigaste lärdomarna från projektet är att entreprenörskapande är en huvudväg till formande av en egen identitet. Entreprenörskapets kraft ligger vidare i dess förmåga att av tillfälligheter i vardagen göra lustfyllda begivenheter. Den iscensättande metodens närgångna arbetssätt till trots bestod entreprenörskapets gäckande karaktär också efter Anamorfosprojektets genomförande. Några av de paradoxer som för mig inför projektet hjälpligt fångade entreprenörskapets väsen kunde visserligen genom Anamorfosprojektet upplösas, bara för att ersättas av andra. En sådan paradox är att en grundläggande ordning krävs för tillgång till den frihetliga gestaltning som det innebär att fånga tillfällena i flykten eller att bejaka sin spontanitet. Kunskapande kring skapelseprocesser som entreprenörskap tycks reflektera dialektikens logik.

Iscensättande forskning – idé, metod och tillämpning

Mot en definition av iscensättande forskning

Mina ontologiska/epistemologiska grundantaganden och den efterföljande redogörelsen för Anamorfosprojektet levererar från helt olika utgångspunkter egentligen samma budskap: Insikt om sociala skeenden vinnas säkrast lokalt där det konkreta/omedelbara och abstrakta/reflekterade vävs fram ur en nära samvaro mellan forskare och praktiker. Denna generella slutsats blir särskilt kraftfull om sökarljuset riktas mot entreprenörskap som kreativ organisering. Tillvarons oberäknelighet skall då inte bara registreras och/eller pareras utan brukas till att initiera och vidmakthålla nyskapande processer. Ambitionen att komma tillblivelsen av organiserad verksamhet nära kräver att forskaren själv tar initiativet och därefter driver utvecklingen i lag med andra. För att kunna anta denna epistemologiska/metodologiska utmaning måste forskaren överskrida flera hårdbevakade gränser. En sådan gränsövergång är den mellan vad som är och vad som skulle kunna vara men ännu inte är, alltså mellan 'realitet och spekulat. Ett annat gränsöverskridande avser ansvaret/förmågan att handfast driva skapelseprocesser i lag med andra och ansvaret/ förmågan att reflexivt och att studera dessa processer utan att ge avkall på sin integritet som forskare.

En 'iscensättning' – det är ju så som jag valt att kalla forskarens djupa engagemang i den värld som skall fångas – kräver interaktivitet på tre plan. För det första i forskarens inre dialog som ansvarstagande aktör respektive som alert observatör. För det andra föds den konkreta verksamheten i ett socialt samspel som forskaren initierar, deltar i och sätter punkt för. För det tredje blir det iscensatta

projektet en materialisering av det interagerande mellan forskarvärlden och andra praktikervärldar, som benämns 'högskolans tredje uppgift' eller 'samverkansuppgiften'. Generellt innebär *iscensättande forskning* alltså att forskaren själv handfast initierar och realiserar en verksamhet som syftar till förnyelse och kunskapande. Inför och under processens gång avskärmar sig forskaren från sitt analytiska vetande i form av modeller och explicita handlingsregler. De mikroprocesser som formar tillvaron hanteras istället utifrån intuitiva insikter baserad på erfarenhet. Därigenom kan den iscensättande forskaren engagera sig i en följsam dialog med situationen och de andra aktörer som samskapar evenemanget. Först i efterhand sker således en systematisk rekonstruktion av den förförståelse som forskaren hade vid projektets initiering och, i perspektiv därav, konstruktion av den (ytterligare) förståelse som projektet genererat.

Liksom interaktiv forskning i gemen anlägger den iscensättande metoden ett perspektiv som är lokalt i tid och rum. Endast så kan tillvarons vardagligheter och dramatiska skeenden fångas i handling och i ord. John van Maanens klassiska *Tales of the Field* från 1988 diskuterar tre 'modeller' för att rapportera etnografiska undersökningar: realistiska texter, impressionistiska gestaltningar och bekännelseskrifter. Som jag antytt ovan innefattar den iscensättande ansatsen element av alla dessa textvarianter - och lite till. Från det realistiska anslaget lånar den ambitionen att rapportera skeendet dag för dag i takt med att evenemanget växte fram. Vid ett impressionistiskt anslag fokuseras forskarens personliga upplevelser de dramatiska ögonblicken och skeendena i projektets liv. Både den realistiska och den impressionistiska berättelsen kan inom den iscensättande metoden sägas vara inbäddade i den bekännande rapporteringsformen. Författaren/forskaren skapar sin text inte 'bara' som företrädare för forskarsamhället utan rapporterar också från ett personligt engagemang.

Praktiseringen av iscensättande forskning innebär att förneka åtskillnaden mellan forskare och aktör/subjekt (jfr Norén 1995) - forskaren engagerar sig ju aktivt i aktörsrollen. I motsats till interaktiv forskning i gemen är forskaren inte en bland likar, än mindre en aktör som underordnar sig de andra engagerade. Tvärtom är det forskaren som tar initiativ till, iscensätter, det sociala skeende som skall studeras. Iscensättande forskning lämpar sig alltså särskilt väl för att undersöka förändringsprocesser där inblick i det sammanhang, den kontext, som födde och föder processerna, är av central betydelse. För att fånga själva processen från dess initiering räcker det nämligen inte med att vara en deltagare/aktör (bland flera) som i gängse självvetnografiska studier (Alvesson 2003). Initiativet måste vara forskarens eget även om dialogen med andra aktörer och omständigheterna i övrigt medbestämmer processens fortsatta förlopp. Vid undersökningar av skapande verksamheter, som entreprenörskap, där tillfälliga händelser i omvärlden improvisatoriskt måste paras med egna spontana handlingar, kan ett konkret skeende först i efterhand tilldelas mening (Weick 1995). Tolkningen sker då med utgångspunkt i erfarenheter som är vunnen ur handlingar och socialt samspel. En detaljerad undersökningsplan är fåfång eftersom forskarens delaktighet innefattar hantering av överraskningar som kräver improvisationens omedelbarhet, det vill säga spontan handling.

Iscensättande forskning skapar insikter bortom både de sinnesintryck som (deltagande) observation kan ge och de upplevelser som språket kan förmedla,

alltså den traditionella etnografins huvudkällor. Vi människor kan mer än vad våra vanor avslöjar och vi vet mer än vad vi kan berätta. Forskare utgör här inga undantag även om deras professionella skolning lärt dem att undertrycka dessa dolda talanger. Praktisering av iscensättande forskning innebär att en forskares alla förmågor som människa engageras, alltså förutom intellektuella, diskursiva talanger också förmåga till empati, socialt responsivitet och konkret handling. Kunskap föds och tillvaron begripliggörs ju också via icke-språklig handling (Molander 1996) liksom ur människors interaktion i dess mest allmängiltiga former. Där antropologer ser risker med att "go native" och förlora i distans och reflektionsförmåga ser den iscensättande forskaren alltså möjligheter till insikt via djupt personligt engagemang. Den distansering och reflexivitet som krävs för att kritiskt granska den lokala kunskap-i-handling som man på så sätt får (eller snarare tillkämpar sig) måste istället omfatta forskaren som en integrerad del i iscensatta processer. Resonemanget ovan leder till följande definition:

*Iscensättande forskning innebär att forskaren kunskapar genom att själv initi-
era och realisera ett radikalt skeende (evenemang/begivenhet) för att därefter
systematiskt reflektera över så gjorda erfarenheter i deras praktiska samman-
hang.*

Den iscensättande forskningens grundbultar

Iscensättande forskning kan bara förstås och rättfärdigas utifrån de ontologiska grundantaganden och föreställningar om människans natur som jag introducerat ovan. Alla har vi en egen individuell uppfattning om tillvaron även om vi som människor (och forskare!) formas interaktivt via gemensamma vanor, som upprätthålls av kulturella normer och rutiner. Denna personliga världsbild är präglad av våra samlade erfarenheter, vår alldeles egna historia. Individer med en brokig bakgrund - en särskiljande levnadsbana - är speciellt resistent mot socialisationens likriktning. Lekfullhet och olydnad skapar hos varje människa svängrum åt den spontanitet och improvisation som krävs för att bryta sig ur den 'järnbur' som omgivande sociala strukturer skapar. Varje organiserad praktik innefattar också irrationellt agerande, där intuitionen, känslorna och estetiska preferenser mer än vanan och förnuftet i tal och handling får styra agerandet (Sjöstrand 1996). Målmedvetna och förslagna individer som genomsådadar den dominerande diskursens logik kan i samarbete med andra åstadkomma luckor och revor i samhällets täta sociala väv. På så sätt skapas utrymme för det avvikande, det som förknippas med entreprenörskap. Föreställningen om entreprenörskapet som skapande av nya livsformer illustrerar hur också samhällets mest rotade sociala konstruktioner kan rubbas så hårt att det nya ges plats (Spinosa, Flores och Dreyfus 1997, Hjorth m fl 2003). Det är med denna visshet som iscensättande forskning kan praktiseras som ett sätt att förlösa men också fånga förändringsprocesser i allmänhet och kreativa, unika skeenden i synnerhet.

Iscensättande forskning kan i sig ses som en entreprenöriell process. Metoden innebär ju att en alternativ verklighet, visserligen lokal, bokstavligen talat konstrueras i och genom det vetenskapliga arbetet. I motsats till andra destruerande och/eller skapande individers, t.ex. vaneförbrytares och konstnärers, produktion

av ordning, försöker forskaren/entreprenören att återvinna den värld som hon/han genom sitt experimenterande med egna idéer tillfälligt separerat sig från. Entreprenören övertygar i handling andra om att just den egna tolkningen, den egna bilden av den framväxande tillvaron, är särskilt meningsfull och värdefull. Den iscensättande forskaren genomlever genom sjuösättningen av ett evenemang en motsvarande process av experimentellt lärande med syftet att därefter insiktsfullt kunna rapportera till forskarsamhället. Så kan forskaren inifrån processen för sig själv och andra begripliggöra hur entreprenörskapet gestaltar, initierar, organiserar och materialiserar en annorlunda tillvaro. Jag vill se denna "konstruerande" konstruktionism som den iscensättande forskningens *första grundsten*.

Hanteringen av forskarens och aktörernas perspektiv är den iscensättande forskningens *andra grundsten*. Forskare anses traditionellt, och på goda grunder, sätta den egna integriteten och den professionella solidariteten med en vetenskaplig gemenskap högre än andra intressen. Vill forskaren engagera sig som subjekt i ett (förändrings)projekt måste hon/han uppenbarligen göra avkall på dessa ideal. Hur den interaktive forskarens akademiska solidaritetsband kan lösas upp och bindas än hårdare är i sig ett ämne för en särskild studie men redan kapitlet i denna bok ger många exempel. I iscensättande forskning sker den tillfälliga separationen med ett alexanderhugg. Så blir det möjligt för forskaren att fritt identifiera sig med det (inter)agerande subjektet och därmed att vinna, eller snarare tillkämpa sig, kunskap ur den omedelbara handlingen och spontana dialogen (Molander 1996). Forskaren blir aktör och bärare av en ny praktik, en ovanlig form av kunskapande. Inom mitt eget ämne företagsekonomi finns det däremot flera doktorsavhandlingar skrivna av praktiker som alltså gått från att vara aktör till att bli forskare. Ett par av dem som ligger entreprenörskapet närmast är Leif Rylanders (1995) och Anders W Johanssons (1997). Leif Rylander reflekterar över sin tid som ansvarig för utveckling av verksamheter i anslutning till Leif Lundbergs entreprenöriella gärning (inom bland annat InterInnovation, mest bekant som företaget bakom bankomaten). Anders W. Johansson lägger sin egen karriär som konsult till grund för att pröva alternativa tolkningsramar på relationen mellan konsult och småföretagare. Se också Johanssons kapitel i denna bok. Identitetsskiftets riktning, alltså om det är forskaren som blir aktör eller tvärtom, påverkar både metod och vunnen insikt. I båda fallen vitaliserar forskaren det vetenskapliga samtalen tack vare sina vågade perspektiv och fördjupade insikter.

Ett offensivt förhållningssätt till samhällsforskarens eviga dilemma att, fylld av egna fördomar, försöka tolka andras upplevelse är den iscensättande forskningens *tredje grundsten*. Forskaren kan varken 'blanka' sitt professionella jag eller sätta sitt existentiella jag inom parentes. Strävan att med 'grounded theory' som ledstjärna försöka kontrollera fördomar genom att undertrycka tidigare teoretiskt och praktiskt kunnande är fåfängt. Man drivs som forskare alltid, medvetet eller omedvetet, av inlärd föreställningar om hur en forskningsprocess skall regisseras och rapporteras. Istället för att försöka slingra sig ur denna problematik väljer den iscensättande forskaren att engagera sig oförbehållsamt i skeendet för att sedan retrospektivt identifiera och klargöra konsekvenserna av de förutfattade meningar om det studerade fenomenet som hon/han burit med sig i den konkreta forskningssituationen. Iscensättande forskning innebär alltså att forskare

rens (teoretiska) fördomar bejakas, först intuitivt och i handling, därefter reflexivt och i skrift.

Sammanfattningsvis innebär iscensättande forskning, här alltså praktiserad på entreprenörskap som fenomen, att forskaren lägger sina teoretiska och praktiska erfarenheter till grund för spontant, improviserat (inter)agerande i ett evenemang. Forskaren tar ansvar för ett evenemangets realisering genom att initiera det och genom att engagera andra personer. Det konkreta förnyelsearbetet ackompanjeras av forskarens dokumentering av händelser och egna tankar, dvs. vad som kan ses som en självvetnografisk ansats. När evenemanget fullbordats rekonstruerar forskaren sin ursprungliga personliga teori i skrift och relaterar den till de lärdomar engagemanget i förändringsprocessen genererat.

En positionsbestämning av den iscensättande ansatsen

Det är inte min avsikt att här kommentera den iscensättande forskningens särart i perspektiv av andra interaktiva metoder. Bokens övriga kapitel, särskilt explicit naturligtvis Anders W Johanssons bidrag, erbjuder sådana speglingar. Istället vill jag här reflektera mot en bredare tecknad bakgrund. Som en form av självvetnografisk ansats, radikaliserar iscensättande forskning, uppenbarligen samhällsvetenskaplig metod. Ett utmärkande drag i den självvetnografiska ansatsen är den självcenterade praktiseringen av etnografi. Humphreys m.fl. (2003) menar dock att etnografi generellt lika mycket handlar om att upptäcka sig själv, avtäckas sin egen identitet, som att fånga 'den andras' identitet. Så blir varje etnografisk studie ett självbiografiskt äventyr. En särskild genre inom etnografin, självvetnografi ('self-ethnography' eller 'auto-ethnography', jfr Alvesson 2003), innebär att forskaren lägger ett dramatiskt skeende i sin personliga, praktiska livssituation, professionellt eller privat, till grund för en tolkande ansats. Just denna balansgång mellan formering av skilda identiteter manar enligt författarna till reflexivitet, nog så angelägen om inte självvetnografin skall landa i ren och skär narcissism. Vitt skilda verksamheter som polisarbete (Young 1991), pokerspel (Hayano 1982) och engagemang i en närståendes fleråriga döds kamp (Ellis 1995) har studerats via självvetnografi. Metoden innebär alltså i sin generella form att forskaren studerar sig själv som aktör i den egna livsmiljön. Oavsett om studien avser vardagen eller ett kritiskt skeende studeras handlar det självvetnografiska kunskapandet alltså om att rekonstruera och reflektera kring (hot mot) stabilitet i en existerande 'meningsbebygg' kontext. Idealt skall självvetnografen nedtona sin forskarroll för att med hull och hår kunna bejaka det 'naturliga' sammanhang vari han själv är en del. En missriktande vetenskaplig professionalism måste hållas undan genom en stor hängivenhet och ett starkt känslomässigt engagemang.

Problem med att skapa distans till den studerade miljön, svårigheter med att bryta sig ur den (egna) lokala kulturen, gör det tveksamt om man med traditionell självvetnografisk metod kan leverera riktigt intressanta tolkningar. Just därför måste enligt min mening forskaren själv initiera förändringsprocesser, det vill säga låta självvetnografin utvecklas in i iscensättande forskning.

Själva dialogen mellan tidigare insikter om det studerade fenomenet och de nyvunna som iscensättningen genererat skall alltså enligt den iscensättande forskningens principer ligga till grund för en revidering av den initierade forskar-

rens retrospektivt artikulerade personliga teori. Huvudsyftet är alltså att genom praktisk verksamhet berika den vetenskapliga arenan. I Anamorfosprojektet iklädde jag mig alltså inte aktionsforskarens dräkt och såg de berörda deltagande som ett mål i sig. Detta hade krävt att mitt personliga engagemang hade tämjts för att planmässigt kunna samordnas med övriga deltagares. En stor del av min tillgängliga tid skulle i så fall ha omdirigerats till att gälla registrering av mina medaktörers ökade förståelse och frigörande upplevelser, så som bland andra Karin Berglunds och Inger Danildas samt Gunilla Härnstens kapitel i denna bok ger exempel på. Sådana strävanden hade dock inneburit att både själva projektets verksamhet och mitt sökande efter kunskap om entreprenörskap hade fått mindre uppmärksamhet.

Även om aktionsforskningens ideal är hedervärda och deras praktiker intressanta så är de mindre lämpade som vägledning vid studiet av entreprenöriella processer. Forskaren måste då vara självcentrerad för att kunna fånga de tillfälliga händelser och möten som tillsammans med egna visioner och begär bestämmer hur tillvaron hanteras. Den egna biografien måste få ett väsentligt inflytande på evenemanget. Detta gäller som jag påtalat inte minst dess initieringsfas, ett skede i processen där aktionsforskningen tvärtom hävdar att berörda praktiker skall vara de tongivande. Den iscensättande forskningen säger att forskaren måste vara initiativrik och drivande, ibland parerande, ibland förstärkande skeenden. Forskaren får inte ens dra sig för att pracka på övriga engagerade sina uppfattningar. Den verksamhet som iscensätts syftar liksom experimentet till att generera empiriskt material för reflexion, ytterst till att skapa ny kunskap. Vid praktisering inom forskningsfältet entreprenörskap handlar iscensättande forskning alltså inte om att i första hand stödja andra individer i deras (entreprenöriella) värv utan om att, som ett led i kunskapandet som forskare, i konkret handling själv ta ansvar för en framväxande verksamhet.

För att ytterligare armera den iscensättande forskningens grundläggande ontologiska och epistemologiska plattform måste föreställningar om människors existentiella villkor länkas till den praktiska handlingens logik. Den tidiga pragmatismen kan här bidra. Dess grundtanke är att ett påstående kan betraktas som sant om konsekvenser vid prövning i praktisk handling visar sig vara hållbara (jfr Liedman 1997). I min tolkning innebär detta att har man fått en mönsterbrytande handling att slå rot i samhället så har man skapat ny kunskap. William James, en av pragmatismens anfäder vid sidan om Charles Peirce och John Dewey, knyter sanningsbegreppet till individens meningsskapande: "A new opinion counts as "true" just in proportion as it gratifies the individual's desire to assimilate the novel in his experience to his beliefs in stock. It must both lean on old truth, and grasp new facts; and its successin doing this, is a matter for the individual's appreciation." (James 1981:32). Pragmatismens föreställning om kunskapande som ett resultat av inte bara intellektuell verksamhet utan också praktiskt experimenterande skapar bl.a. förutsättningar att integrera det spontana och lekfulla i individers - också forskares! - kunskapsutveckling.

Den iscensättande metoden tar alltså spjörn mot flera filosofiska teser. Den tar hjälp av konstruktionismen för att klargöra hur tillvaron *konstitueras* av människor i samspel: Den iscensättande forskning samarbetar med fenomenologin för att tydliggöra hur tillvaron *upplevs/erfars* av den enskilde individen. Existential-

lismen får bidra med hur tillvaron *utmanar* människan till nya initiativ och med stöd i pragmatismen levererar iscensättande forskning alltså en agenda för hur tillvaron *hanteras* av individer, enskilt och kollektivt. Dessa kunskapsteoretiska elementa kan med hjälp av bilder av kunskap i och för handling, levererade av t.ex. filosofen Bengt Molander (1996) och organisationsforskaren Donald Schön (1983), erbjuda forskningen kring entreprenörskap ett nödvändigt tanke- och lekutrymme. Båda författarna understryker att en djup insikt i verksamhetsområdet är en förutsättning för kreativt agerande. På praktikens arena krävs något annat än den traditionella vetenskapens popperianska falsifieringslogik. Vad som behövs är en bekräftande logik (Schön 1983) och fokus på rimlighet snarare än på precision i hantering av tillvaron (Weick 1995:55ff). Att nå insikt är att göra tillvaron begriplig och därmed gripbar. Detta sker genom att man söker stöd för antaganden genom prövning i vardagens handlingsvärld och inte bara genom ökad närvaro i reflexionens tankevärld.

Med hänvisning till Aristoteles tre intellektuella dygder - episteme, techne och fronesis - menar Bent Flyvbjerg att fronesis borde vara samhällsvetenskapernas särskilda angelägenhet (Flyvbjerg 1991:71 ff). Fronesis söker liksom techne att utveckla praxisrelevant reflexivitet men drivs i motsats till techne inte av ändamålsrationalitet utan av värderationalitet,. Jfr också Molander (1996:168ff) och hans distinktion mellan "orienteringskunskap" och "förfogandekunskap". Fronesis som klokskap, omdömesgillhet, ger alltså vägledning för konkret handling i enskilda valsituationer som innefattar ställningstagande för det goda eller för det onda. "*Phronesis* er den intellektuelle aktivitet, som er relevant i forhold till praxis. Den fokuserer på det, der er variabelt. Det, som ikke kan fanges i universelle regler. Den forudsætter vekselvirkning mellem det generelle og det konkrete og kræver overvejelse, skön og valg. Mere end noget andet kræver *phronesis* erfaring." (Flyvbjerg 1991:73).

Den vägledning för praktisk/progressiv fronetisk forskning som Flyvbjerg levererar omfattar flera moment som går igen i den iscensättande forskningsmetoden: fokus på det praktiska arbetet, närhet till aktörerna, intresse för detaljer, kontextinbäddade fallstudier som levererar konkreta exempel och berättelser. Dialoger sker på skilda plan - mellan forskare inbördes och forskare med aktörer liksom med företrädare för offentligheten (Flyvbjerg 1991:82-86). Fronesis sätter alltså det partikulära och situationsbestämda framför det universella, det konkreta framför det teoretiska (Uhlin 1996:126). Så blir kunskap lokal och kontextuell.

Samtidigt som konstruktionismen och pragmatism alltså ger basfundament för den iscensättande forskningen kan denna, genom sin tillämpning på entreprenöriella processer, som en gentjänst leverera synpunkter på dessa filosofiska grundbultar. Jag har redan antytt en del av dessa bidrag. Genom att tydliggöra mångfalden i tillvaron frigör iscensättande forskning sig från både traditionell kvalitativ forskning och pragmatismens fixering vid problem och problematisering som grund för kunskapande. Istället anläggs ett möjlighetiseringens perspektiv Anamorfosprojektet väckte förundran och genom reflexion kring skeendet i min självbiografiska och evenemangets sociala kontext kunde jag vidareutveckla konceptualiseringen av entreprenörskapet så att detta skeende gjordes begripligt.

Iscensättande forskning - en krävande och ansvarsfull verksamhet

Genom att upplösa gränsen mellan forskare och aktör utmanar och omformar iscensättande forskning såväl den studerade verkligheten som konventionella föreställningar om forskarens ansvar och befogenheter. Forskningsmetoden och dess brukare kan alltså inte enkelt luta sig mot etablerade normer och koder inom samhällsvetenskapligt arbete i gemen. Tillräckligt är inte ens det vidgade ansvarstagande som avkrävs varje interaktiv forskare och som Marianne Winther Jörgensen diskuterar särskilt ingående i bokens avslutande kapitel. Den iscensättande forskningen måste på egna meriter därtill finna svar på principiella frågor som: Vem är den forskare som har rätt och kompetens nog att sätta sig själv i centrum? I vems intresse sker iscensättningen? Hur förhåller sig forskaren till medaktörer och andra indirekt berörda under projektets realisering?

Som all etnografisk forskning är iscensättande forskning tidskrävande, någon som naturligtvis accentueras av att forskare själv måste både initiera och driva evenemanget mot de mål som dess deltagare formulerat. Detta kräver i sin tur social kompetens, alltså förmåga att upprätta och upprätthålla personliga förbindelser. Under processens gång kan situationer uppstå som ställer särskilda krav på förmåga att hantera motstridiga viljor och intressen så att evenemangets mål inte förfelas. Som exempel kan nämnas att programbroschyren till Anamorfo-projektet i sin första upplaga innehöll flera sak- och tryckfel. Dess formgivare använde dessutom en tryckstil som i sin 'postmoderna' tappning var så svårläst att den rentav fick utstå intern kritik inom projektgruppen. Solidariteten med broschyrens upphovsman ställdes då på ett svårt prov. Men sammanhållningen bestod – sedan sak- och tryckfelen rättats till trycktes broschyren om i sin ursprungliga form.

Trots höga ambitioner att i samspel med andra berörda i en mångtydig omvärld etablera en annorlunda verklighet - måste den iscensättande forskaren ensam ta viktiga beslut, från evenemangets initiering till författandet av slutrapporten. Medan forskarens engagemang som eldsjäl i evenemanget i högsta grad är publikt och interaktivt, det är ju själva poängen med metoden, måste forskaridentiteten värnas i det tysta, möjligen med några förtrogna som samtalspartner. Göran Perssons rubriksättande reflexion över jobbet som statsminister passar här väl in: "Aldrig ensam, alltid ensam."

Gränsöverskridandet mellan forskar- och aktörsrollerna och därmed mellan artikulerad och tyst kunskap ställer stora krav på den iscensättande forskarens erfarenhet. Den måste vara både bred och djup. Evenemangets mål och medel, som i varje skapande verksamhet, betingas av processen i sig. Vägen mot dessa mål kantas av överraskningar. Tillfällen skall fångas i flykten och olyckliga omständigheter skall hindras från att bli fiaskon. Denzin & Lincoln (1994) bild av den kvalitativt inriktade samhällsforskaren som en tusenkonstnär blir särskilt trovärdig när den återger den iscensättande forskaren. Iscensättande forskning kräver mångsyssleriets erfarenhet av sin utövare. Akademiska erfarenheter, formell kompetens, skapar den legitimitet och självförtroende som behövs när våghalsiga experiment med tillvaron skall sätts.

En annan viktig fråga gäller den iscensättande forskningens räckvidd, domän. Eftersom den är sprungen ur ett projekt som syftade till att vinna insikt om entreprenörskap skulle man kunna hävda att metoden är begränsad till studiet av förnyelsebringade processer. Men ovan har jag hävdad att i en värld i ständig rörelse blir entreprenörskap snarare ett universellt medel för att hantera eviga utmaningar än ett särskilt arbetssätt för att hantera unika företeelser. Iscensättande forskning borde kunna praktiseras på fler områden där interaktiva metoder kommer till användning, t ex reformerande eller frigörande processer.

Vad som antagligen sticker mest i ögonen på såväl medlemmar i forskarsamhället som i andra grupperingar är att den iscensättande forskningen tilldelar forskaren själv huvudrollen i en av henne/honom själv initierad förändrings- och kunskapsgenererad process. Genom att göra forskaren till en verklighetsmakare utmanas i 'sanning' gängse föreställningar om forskarens roll. Sådan självcentring kan delvis försvaras med att forskaren såsom andra människor skapar sin egen identitet, bygger en personlig myt, i och genom sina (forsknings)berättelser från och om (arbets)livet. Denna strävan efter autenticitet är alltså allmängiltig, men den är särskilt iögonfallande vid iscensättande forskning. Den iscensättande forskaren är som person lika uppenbart och oupplösligt förenad med sitt verk som någonsin konstnären med sitt.

Interaktiv forskning i allmänhet och iscensättande i synnerhet handlar om ett etiskt ställningstagande och inte enbart om att praktisera en vetenskaplig metod för att vinna ytterligare insikt. Iscensättande forskning uppmanar forskare att utifrån sin privilegierade position genom egna initiativ engagera sig i samhället. Bejakande av konstruktionismen implicerar att all forskning står under ideologisk influens och därmed gagnar vissa samtidigt som det missgynnar andra intressen i samhället. Iscensättande forskning kräver att man förhåller sig aktivt till detta 'faktum'. Anamorfosprojektet påverkade under sin framväxt och realisering uppenbarligen projektdeltagarnas vardagsliv. Frågan är om projektdeltagarnas breddade och fördjupade engagemang var resultatet av ett kollektivt åtagande eller om jag som aktör/forskare lurade/förförde/tvingade in deltagarna i betydligt större åtaganden än vad de själva hade tänkt sig inför och under resans gång. Väl fångade av processen bidrog de övriga projektdeltagarna ju i hög grad till formandet av de processer som gav mig ytterligare insikter i entreprenörskap. De skulle alltså kunna uppleva sig som utnyttjade i forskningens eller rentav mitt personliga intresse. Det får vara som det vill med den saken - den iscensättande forskaren bär här ett särskilt ansvar för att övriga engagerade i iscensättningen inte offras på forskningens altar. Visar det sig att övriga inblandade också funnit projektet meningsfullt, stimulerande och lustfullt kan rimlig hänsyn anses vara tagen av forskaren.

Den iscensättande forskarens ansvar omfattar alltså såväl den konkreta verksamhet evenemanget organiserar som den särskilda forskningsuppgiften att skapa ny insikt. Ur forskningens synvinkel kan det vara egalt om ett evenemang lyckas eller misslyckas (vad gäller entreprenörskap efterlyses rentav forskning vunnit ur misslyckanden!). För övriga deltagare är det konkreta resultatet av deras engagemang däremot ofta mycket viktigt. I vishet om att ett entreprenöriellt projekt sällan utvecklas som planerat, jfr Sarasvathy 2001, kunde evenemanget av mig samvetslöst presenteras som framgångsrikt (vilket helt enkelt skedde ge-

nom att jag omtolkade de ursprungliga målen). Ur ett pragmatiskt perspektiv var det gott nog att konstatera att Anamorfosprojektet faktiskt genomfördes, en uppfattning som alla dess deltagare delade.

Etiska aspekter kan också läggas på icke-handlingar, det vill säga på agerande som innebär att man med avsikt avstår från att säga eller göra något. Den likgiltighet som universitetets medarbetare, dess anställda och studenter, inledningsvis visat, bestod under hela evenemanget. För att inte erodera projektdeltagarnas engagemang avstod jag dock från att över huvud taget ta upp universitetets indifferens inför vårt evenemang till diskussion. Vidare avslöjade jag aldrig för våra kontaktpersoner vid universitetet att Anamorfosprojektet inte bara var ett kultur-evenemang till regionens gagn utan också omfattades av mina forskningsambitioner. Båda mina tystnader kan kanske ses som betänkliga ur forskningsetisk synvinkel. Till mitt försvar vill jag säga att först när evenemanget var i rullning begrep jag själv hur mycket kontakterna, eller snarare frånvaro av kontakter, med universitetet betydde för evenemangets gestaltning.

Inte ens projektgruppen fick från evenemangets första stund veta att mitt initiativ för mig själv hade ett forskningssyfte som jag själv såg som likvärdigt det officiella, att stimulera regional utveckling. Det fanns två huvudskäl till att jag behöll forskningsambitionen för mig själv. För det första hade evenemangets bidrag till regional förnyelse knappast ökat om jag avslöjat mina dubbla motiv. Däremot hade ett sådant avslöjande kunnat få de övriga deltagarna att misstro min ambition att åstadkomma något konkret. Ett så eroderat engagemang hade kunnat radikalt minska evenemangets praktiska effekter. För det andra hade en total öppenhet från min sida vad gäller forskningsambitioner kunnat undergräva dess syfte. Projektdeltagarnas och andra inblandade parter, däribland universitetets, relationer till mig hade blivit otydliga. Jag skulle få svårt att veta om de såg mig som (bara) initiativtagare till ett konkret projekt eller (också) som forskare. Här hjälper det knappast att jag själv bidrog till att skapa denna vaghet.

Vetenskapsrådets fyra forskningsetiska grundkrav för individskydd inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning erbjuder riktlinjer för en självgranskning av iscensättande forskning såsom praktiserad i Anamorfosprojektet. *Informationskravet* uppfyllde jag alltså så långt det var rimligt genom att redan i det inledande budgetarbetet för projektdeltagarna markera att jag vid ett eventuellt ekonomiskt underskott kunde bruka egna forskningsmedel som backup. Detta borde ha uppenbarats för dem att forskning också stod på min agenda. *Samtyckeskravet* tillgodosågs genom att mina medaktörer frivilligt både deltog i evenemanget och lät sig intervjuas under den efterföljande forskningsfasen. *Konfidentialitetskravet* motsvarade jag bland annat genom att anonymisera aktörerna och *nyttjandekravet* genom att inte lämna ut fältmaterialet till andra forskare. De projektdeltagare som fick ta del av slutmanuskriptet i publiceringen av boken (Johannisson 2005) hade inte några invändningar bortsett från några tekniska tillrättaligganden.

Den iscensättande forskaren måste ha en stor portion självtillit och praktisera ett stort mått av självdisciplin. Eftersom forskaren själv görs till en mycket aktiv del av både formande och tolkning av verkligheten, är gängse sätt att garantera kvaliteten i den reflexiva processen inte tillämpbara. Det är till exempel inte meningsfullt att till andra projektdeltagare fortlöpande återföra tolkningar av skeen-

den. Inte ens hos forskaren själv ligger handlings- och händelseförlopp enbart till grund för reflexion utan driver också fortsatt handling. Därför är min slutsats att den iscensättande forskaren istället måste vinna trovärdighet genom att vara tydlig i den slutliga rapporteringen av det iscensatta skeendet och i den redovisningen visa konsekvens i både berättelser och tolkningar.

Referenser

- Alvesson M (2003). Methodology for close-up studies – Struggling with closeness and closure. *Higher Education* 46: 167-193.
- Chia R (1995). From modern to postmodern organizational Analysis. *Organization Studies* 16 (4): 579-604.
- Czarniawska B (2004). On time, space and action nets. *Organization* 11(6):773-791.
- Dandridge T & Johannisson B (1997). Self-Organization among business establishments. I Schweitzer, F (red.) *Self-Organization of Complex Structures: From Individual to Collective Dynamics*. Ss 439-447. London: Gordon and Breach Science.
- Denzin, N K & Lincoln, Y S (1994) Introduction. I Denzin, N K & Lincoln, Y S (red.) *Handbook of Qualitative Research*. Ss 1-17. Thousands Oaks, Cal.: Sage.
- Dewey J (1902/1990). *The Child and the Curriculum*. Chicago, Ill.: The University of Chicago Press.
- Ellis C (1995). *Final Negotiations. A Story of Love, Loss, and Chronic Illness*. Philadelphia: Temple University Press.
- Flyvbjerg B (1991). *Rationalitet och Makt. Bind I. Det konkreta vetenskap*. Århus: Akademisk Forlag.
- Hayano D H (1982). *Poker Faces. The Life and Work of Professional Cardplayers*. Berkeley, Cal.: University of California Press.
- Hjorth D, Johannisson B & Steyaert C (2003). Entrepreneurship as discourse and life style. I Czarniawska, B & Sevón, G (red.) *Northern Light - Organization Theory in Scandinavia*. Ss 91-110. Malmö: Liber.
- Hjorth D & Steyaert C (red.) (2004). *Narrative and Discursive approaches in Entrepreneurship*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Humphreys M, Brown A D & Hatch M J (2003). Is Ethnography Jazz? *Organization*. 10 (1) 5-31.
- James W (1907/1981). *Pragmatism*. Cambridge, Mass.: Hackett.
- Johannisson B (2005) *Entreprenörskapets väsen*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson A W (1997). *Att förstå rådgivning till småföretagare*. Bjärred: Academia Adacta.
- Kirzner I M (1978 /1973). *Competition and Entrepreneurship*. Chicago, Ill.: The University of Chicago Press.
- Liedman S-E (1997). *I skuggan av framtiden*. Stockholm: Bonnierpocket.
- Molander B (1996). *Kunskap i handling*, Göteborg: Daidalos.
- Norén L (1995). *Tolkande företagsekonomisk forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Rylander L (1995). *Tillväxtförtag i startfas: från dimma och mörker till relationslyft: ett tjugofemårigt perspektiv på paradoxer och dilemman i processen från uppfinning till innovation*. Företagsekonomiska institutionen. Stockholm: Stockholms universitet.
- Sarasvathy S D (2001). Causation and effectuation: Toward a theoretical shift from economic inevitability to entrepreneurial contingency. *Academy of Management Review* 26 (2): 243-263.

- Sarasvathy S D, Dew N, Velamuri S R & Venkataraman S (2003). Three views of entrepreneurial opportunity.' In Acs Z J & Audretsch D B (red.) *Handbook of Entrepreneurship Research*. Ss 141-160. New York: Springer Science.
- Schatzki T R (2001). Introduction: Practice theory. I Schatzki T R, Knorr Cetina K & von Savigny E (red.) 2001 *The Practice Turn in Contemporary Theory*. Ss 1-14. London: Routledge.
- Schön D (1983). *The Reflective Practitioner. How Professionals Think in Action*. New York. N.Y.: Basic Books.
- Sjöstrand S-E (1996). *The Two Faces of Management. The Janus Factor*. London: Thomson.
- Spinosa C, Flores F & Dreyfus H (1997). *Disclosing New Worlds – Entrepreneurship, Democratic Action and Cultivation of Solidarity*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Steyaert, C 2007 Process theories in 20 years of entrepreneurship studies: from a slow motion to “entrepreneurizing” as a conceptual attractor? *Entrepreneurship & Regional Development* 19(6): 453-477.
- Uhlin Å (1996). *Kunskapens många språk. Om offentliga strategier för lärande i små och mellanstora företag*. Oslo: Fafo.
- Van de Ven A H & Poole M S (1995). Explaining development and change in organizations. *Academy of Management Review* 20 (3): 510-540.
- Van de Ven A H & Poole M S (2005) Alternative approaches for studying organizational change. *Organization Studies* 26 (9): 1377-1400.
- Van Maanen J (1988) *Tales of the Field. On Writing Ethnography*. Chicago: University of Chicago.
- Vetenskapsrådet (odaterat).) ISBN 91-7307-008-4. Se också www.vr.se
- Weick K E (1995) *Sensemaking in Organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Young M (1991). *An Inside Job. Policing and Police Culture in Britain*. Oxford: Clarendon Press.

¹ Historien fångade jag ursprungligen upp under något av mina många studiebesök i Gnosjöregionen. Dess budskap bekräftades av Big Bengt personligen när jag i augusti 2003 med honom beskådade locket i museet i BBC (Big Bengt Center). Så långt historier nu kan bekräftas.

Interaktiv kritisk forskning: En arena för omprövning av gemensam kunskap

Karin Berglund och Inger Danilda

Inledning

”Nästa Katrineholm”, säger rösten i högtalaren. Tåget stannar med ett ryck och jag - Karin - väcks med ens upp ur de dokument jag varit försjunken i. I alla fall sedan förra uppehållet i Flen. Jag kliver ut på perrongen i novembermörkret som ännu inte hunnit skingra sig i den tidiga morgontimmen. Det är den 14 november 2005 och en historisk dag i Equalprojektet¹ Mångfald i Företagsamhet (MiF). Projektet har kommit fram till den fas då det blivit dags att sprida resultaten från flera års utvecklingsarbete. Av den anledningen har man nu sammankallat till en presskonferens där det skall berättas om vad som kommit fram i arbetet med att skapa en mångfald av företagsamhet i de tre kommunerna Katrineholm, Flen och Vingåker (KFV-regionen).

MiF-projektet, som tog form under 2001, har jag följt som forskare sedan hösten 2002 vilket resulterade i avhandlingen ”Jakten på Entreprenörer” där jag för en diskussion om hur entreprenörskapsbegreppet kommit att breddas så att det inte längre bara handlar om att starta företag, utan att det också handlar om barns kreativitet och lek i skolan. Eller att entreprenörskap inte enbart bidrar till ekonomiskt välstånd utan också till att bygga och stärka sociala strukturer (se Berglund, 2007).

Att följa MiF har inneburit att jag ibland följt projektets aktiviteter på nära håll genom att närvara. I andra fall har jag följt förloppet mer på distans, med

¹ Equal är ett gemenskapsinitiativ inom Europeiska socialfonden som syftade till att, genom samarbete mellan EU:s medlemsländer, främja nya metoder för att motverka diskriminering och all slags ojämlikhet i anknytning till arbetsmarknaden.

stöd av den information jag kontinuerligt fått om vad som hänt i projektet via e-post och kommunikation med koordinator, teamledare, partners och deltagare. På liknande sätt har jag ibland varit mer aktiv i processen - genom att initiera aktiviteter som exempelvis fokusgrupper, djupintervjuer, samt medverka vid seminarier och konferenser - medan jag vid andra tillfällen förhållit sig mer passiv och observerat de händelser som utspelats sig i projektet. Denna dag är jag bland många andra en av de inbjudna till den nu nära förestående presskonferensen. Med mig bär jag, som alltid när jag varit ute i projektet, den ständiga följeslagaren; anteckningsblocket.

Efter tjugo minuters rask promenad från stationen, genom staden och förbi ett av Katrineholms industriområden befinner jag mig utanför den byggnad som är målet för dagens resa. Skylten "Näringslivets Hus" skvallrar om den verksamhet som pågår innanför de svagt grå betongväggarna. Överallt syns människor som jag under de senaste tre åren träffat av och till. Jag skymtar en av teamledarna i MiF, som numera är engagerad i den ideella organisationen NEEM (Nätverk för entreprenörer från etniska minoriteter) som bildades av ett av projektets team; "kvinnor från etniska minoriteter". Koordinatör för MiF kommer fram och ger mig i all hast en varm kram innan hon fortsätter mot det nyanlända TV-teamet som hälsas välkomna. I minglet träffar jag några av dem som varit engagerade i projektet, däribland deltagare från MiF:s fyra (mål)grupper som skulle ges möjligheter att mobilisera sina drivkrafter och företagsamhet; kvinnor från etniska minoriteter, ungdomar, funktionshindrade och kulturarbetare.

Alla verkar glada och förväntansfulla inför presskonferensen. Såväl representanter för näringslivskontoren, företrädare för de tre kommunerna, aktörer som arbetar med att främja företagsamhet i regionen, som – och inte minst – de som deltagit i projektet har samlats. Det har så äntligen blivit dags att berätta om vad som åstadkommit i projektet och - framförallt – lyfta fram att alla regionens invånare är betydelsefulla för utvecklingen av KFV-regionen. När de två TV-reportrarna riggat kameran och övrig utrustning i det största konferensrummet kan så äntligen presskonferensen komma igång. Efter en stund – när alla presenterat sig samt de initiativ och processer som initierats genom MiF – kommer frågorna: - Vad har egentligen hänt? - Vad har arbetet med MiF att göra med att utveckla regionen? - Visst, det är synd om dessa människor [läs: kvinnor från etniska minoriteter, funktionshindrade, kulturarbetare och ungdomar], men vad kan ett projekt som MiF göra åt den saken?

Ivrigt börjar alla att svara i mun på varandra och förklara vad det egentligen handlar om – att förändra diskriminerande strukturer. Att göra det till synes ogörliga "görligt" genom att ge deltagarna i MiF en ny position i samhället – som entreprenörer. Och, att de processer som initierats genom projektet både handlar om att mobilisera drivkrafter och att förändra de strukturer som bygger på historiska mallar och normer. Mallar och normer som, enligt MiF, etablerat en alltför snäv kunskapsbild över hur entreprenören gestaltas och som på samma sätt osynliggör de många former som entreprenörskap kan ta sig uttryck i.

Entusiasmen övergår snart i frustration eftersom det tycks vara svårt att kommunicera själva idén med MiF. Det vill säga att projektet inte så mycket arbetat efter målsättningen att deltagarna ska starta x antal nya företag som att synliggöra att (mål)gruppernas företagsamhet kan ta sig till uttryck på många olika

sätt om rådande föreställningar om entreprenörskap/företagsamhet omförhandlas. Nedslaget konstaterar koordinatören att hon ännu en gång misslyckats med att förklara vad MiF i själva verket handlar om. Lika glad och förväntansfull som stämningen var vid presskonferensens början lika påtaglig är besvikelsen efter det att pressuppbådet lämnat Näringslivets Hus.

Efter presskonferensen frågar teamledaren, som varit engagerad i teamet för kvinnor från etniska minoriteter, om jag vill följa med och äta lunch. I bilen, på väg ner till centrum reflekterar hon över vad arbetet med MiF egentligen handlat om:

- Det här projektet har handlat om att prata. Vi har fått förklara igen, och igen, och igen, och igen... Påverkan på strukturerna handlar ju om vad de – aktörerna! – pratar om! Kan det vara så svårt att förstå?

Hon stannar upp i sina reflektioner, tittar ut genom bilfönstret på det tilltagande snöfallet, ler och säger:

- Men idag pratar de faktiskt inte på samma sätt. Något har i alla fall hänt.

Som jag tolkar teamledaren åsyftade hon med *dem* framförallt de aktörer som både direkt och indirekt arbetar med att främja entreprenörskap i regionen. På tåget hem funderar jag över vad hon sagt. Kanske har MiF inte handlat så mycket om jakten på entreprenörer som jakten på ett nytt språk. Kanske är det så att projektet gjort det möjligt att använda andra ord, vilket lett till att man börjat tala om företagsamhet på ett nytt sätt i KFV-regionen. I det nya sättet att prata om entreprenörskap handlar inte längre entreprenörskap bara om de tillverkande industrierna utan också om annan slags företagsamhet. Och i synnerhet pratas det inte längre om att det endast är vissa *få* av regionens invånare som besitter företagsamhetens drivkrafter, utan i stället lyfts *entreprenörskapandet* fram som en kraft hos oss alla – om än slumrande, outnyttjad och oupptäckt.

För vad MiF *egentligen* handlat om har varit att få till stånd en omprövning av existerande kunskap om entreprenörskap med syfte att skapa ny kunskap som i högre grad inkluderar de grupper som inte passar med den mall som råder. I projektet omprövades kunskapen om entreprenörskap utifrån (mål)gruppernas erfarenheter och kunskaper om vad företagsamhet betydde för dem, vilket föranledde både förvirring, konflikter och kollisioner under projektets gång. För, handlade ändå inte projektet om att (mål)grupperna skulle starta företag?, menade aktörerna som arbetar med att främja entreprenörskap i regionen. Nej, svarade företrädare för MiF, det handlar ju om att ni aktörer ska ompröva er kunskap om entreprenörskap så att ni 1) bemöter dessa grupper med ett öppnare förhållningssätt, 2) att ni medverkar till att initiera processer som även förändrar er egen organisation så att den anpassas till (mål)gruppernas behov, och 3) att vi tillsammans skapar en gemensam bild över vad vi vill att entreprenörskap ska betyda framöver i denna region.

Som forskare har min roll i första hand bestått i att sätta ord på denna process och därigenom att bidra till omprövningen av kunskapen om entreprenörskap. Framförallt har jag gjort detta genom att föra fram att MiF introducerade ett nytt

sätt att tala om entreprenörskap. Ett sätt som stod i konflikt med det gamla sättet att tala om det på. Genom MiF introduceras en jämlikhetsdiskurs² som lägger tonvikten på jämlikhetssträvanden, och som uppmuntrar och ger företräde till de många, små och vardagliga företeelsernas betydelse. Den ”nya” jämlikhetsdiskursen står i kontrast till den företagsdiskurs som, med sina rötter i KfV, framförallt kännetecknas av en traditionell industrikultur som framhåller företag som produktionsapparater. I företagsdiskursen utgör företagen traktens tillverkande industrier, och entreprenörerna blir de fåtal personer – ofta män – som styrt och ställt i dessa företag. En betydande skillnad mellan dessa två diskurser är således att jämlikhetsdiskursen, till skillnad mot företagsdiskursen, tar med *alla* människor i beräkningen, och inte endast några få.

Genom att använda diskursbegreppet har jag sökt betona att kunskap inte kan förstås som något objektivt ”där ute” utan att kunskap ständigt skapas av oss människor i ett historiskt, kulturellt, och socialt sammanhang (se Winther Jørgensen och Phillips, 2000:13 ff.). Med en sådan syn på kunskap framhålls även relationen mellan kunskap och makt. När vi anropas av en kategori – ”Tänk, du är allt en riktig entreprenör!” – förhåller vi oss till de föreställningar, och sanningsanspråk, som den spelar an på. Därför förstås makt snarar i termer av ”makten över tanken” än som något individer förfogar över och använder sig av. Företags- och jämlikhetsdiskursen inbjuder oss inte bara till att betrakta entreprenörskap – och entreprenörer – på olika sätt, de sätter också gränser för hur vi kan agera i sociala sammanhang.

Samtidigt som kunskap alltid inbegriper makt i termer av hur vi kan relatera till oss själva, och till andra, så är kunskap också alltid i ständig förändring (även om den ofta kan förefalla vara förvånansvärt stabil). I denna ständiga rörelse kan öppningar skapas för en omprövning av kunskap. Det var en sådan öppning som MiF sökte få till stånd med syfte att skapa möjligheter för (mål)grupperna – ”de andra” - att börja relatera till sig själva som företagsamma människor. Att bidra med kunskap om vad det innebär att ompröva gemensam och exkluderande kunskap är vad en reflekterad interaktiv forskning handlar om. Av den anledningen blir det av central betydelse för den interaktiva kritiska forskaren att lyssna till de olika röster som finns – och värdera dessa utifrån rådande kunskapsanspråk – men också att få till stånd *en dialog* om vilka gränser respektive möjligheter som rådande kunskap sätter.

I detta kapitel försöker jag att vara detta ideal troget genom att bjuda in till dialog. Och då menar jag inte bara den tysta dialogen som – i bästa fall – skapas mellan denna text och läsaren. Utan mer konkret utgör detta kapitel ett resultat av dialogen mellan mig (Karin) som forskare, och Inger Danilda som skrev fram MiF-projektets ansökan. Precis som avhandlingen växt fram under projektet gång har vår relation utvecklats under tiden med MiF. Från början utgjorde vi

² I samtal producerar vi ständigt en mängd ”bilder” av världen vilket gör språket till vårt huvudsakliga konstruktionsmedel. Det är genom diskurser som vi kan skapa, relatera till och använda oss av sådana ”bilder”. Med diskurs avses således en uppsättning av betydelser, metaforer, representationer, bilder, berättelser och uttalanden som tillsammans frambringar *en viss* version av världen (jmf. Burr, 1995:64).

båda nya ansikten för varandra. Inger var den som hade bäddat för projektet och som under det första året höll i trådarna som koordinator. För Karin innebar projektet att, för första gången, presentera sig som doktorand. Under projektet gick vi in i dessa två rollerna – den ena som forskarstuderande, den andra som koordinator. Ibland deltog vi vid samma möten, men såg då på saker med lite olika ögon, men allt som oftast ”gick vi förbi varandra”. Det var ett omfattande projekt och Karin gjorde sitt bästa med att följa projektets målgrupper, medan Inger koncentrerade sig på att skapa ett engagemang bland aktörerna. Det var ur dessa möten som det – hos många av dem som deltog – växte fram en förståelse för att det fanns en väsentlig skillnad i hur deltagare och aktörer såg på projektet. Poängen är att det just var reflektionerna kring denna skillnad som ledde till en dialog om att entreprenörskap skulle kunna betyda något helt annat än vad man var van vid. Kort sagt var det kanske så att de stora industrierna inte utgjorde de väsentligaste ”entreprenörerna” framöver, utan att entreprenörskapet i stället bestod i förmågan hos regionens invånare att skapa sina liv på en plats där det inte längre fanns någon historisk mall för hur detta skulle gå till.

Varefter tiden lidit, och avhandlingen presenterades, har vi fortsatt hålla kontakt och därmed dialogen om MiF levande, vilket gett upphov till ett antal tanke-spår. Ett av dessa innebär att projektet bäddade för en kritisk interaktiv ansats. Det vill säga, projektet skapade förutsättningar för att i ett större sammanhang ompröva rådande kunskap om entreprenörskap. Potentiellt menar vi att en sådan ansats, utifrån det lilla sammanhanget, söker förändra några av samhällets maktordningar. Genom att berätta om våra erfarenheter och tankar om MiF vill vi ge en idé om hur en sådan ansats – som vi här benämnt *interaktiv kritisk forskning* – kan gestaltas. Det är därför ingen ”receptbok” som vi skriver fram här. Däremot hoppas vi att vår berättelse i sig kan inspirera såväl forskare som praktiker att initiera projekt framöver som utifrån det lilla söker ändra på det stora.

I nästkommande avsnitt ger Inger, som också arbetade som koordinator under projektets inledande fas, en bild över hur det kritiska projektet MiF växte fram. Därefter söker vi placera begreppet interaktiv kritisk forskning i ett teoretiskt sammanhang. Utifrån våra olika erfarenheter berättar vi sedan om vad det inneburit att lyssna till olika röster i det projekt som syfte att ompröva rådande kunskap om entreprenörskap. Avslutningsvis reflekterar vi kring vad det innebär att rigga – och beforska – kritiska samhällsprojekt.

Ett kritiskt förändringsprojekt växer fram

MiF, som genomfördes under perioden 2002-2005 inom ramen för Europeiska Socialfondens program Equal, hanterades i Sverige av svenska ESF-rådet. Ett gemenskapsinitiativ som syftade till att genom samarbete mellan olika medlemsländer utveckla metoder för att motverka diskriminering och ojämlikhet i anknnytning till arbetsmarknaden. Första gången jag (Inger) kom i kontakt med idéerna i programmet var drygt ett år innan det lanserades över hela Europa. De första kontakterna med Equal fick mig att fundera över om, och i så fall hur, programmet skulle kunna bli en arena för att påverka de företagsfrämjande strukturerna i en mer jämställd och jämlik riktning. Till skillnad från flera tidigare ge-

menskapsinitiativ skulle Equal inte enbart satsa på aktiviteter för att stärka olika grupper utan också på så kallade breda utvecklingspartnerskap som skulle ge sig i kast med att försöka förändra de strukturer, maktordningar och föreställningar, som leder till diskriminering.

I samband med ESF-rådets första utlysning av utvecklingsmedel mötte jag en grupp eldsjälur i KFV-regionen från olika intresseorganisationer. De ville med stöd från Equal arbeta med att främja entreprenörskap i olika grupper. Samtidigt såg de behovet av att förändra de attityder och förhållningssätt som fanns hos etablerade företagsfrämjare för att de skulle kunna ge (potentiella) företagare - oavsett bakgrund - ett bättre bemötande. Eldsjälarna relaterade till det som Karin i inledningen kallat jämlikhetsdiskursen. Initiativet till att söka utvecklingsmedel från programmet kom dock i första hand från Katrineholms kommun, som ville satsa på ett större entreprenörskapsprojekt mot bakgrund av att orten drabbats av en rad företagsnedläggningar. Kommunen var intresserad av alla satsningar som kunde leda till nya företag och man bjöd in representanter för Flens och Vingåkers kommuner samt intresseorganisationer och utbildningsaktörer för att ta fram en första projektskiss.

Den första projektskissen relaterade till företagsdiskursen och här återfanns främst förslag till olika entreprenörskapsaktiviteter, som skulle vända sig till bland annat kvinnor från etniska minoriteter. Kvinnorna beskrevs i denna ansökan som en av projektets målgrupper. De skulle genom att delta i olika aktiviteter bli "mer företagsamma" och "få stöd" från olika företagsfrämjare. I skissen betraktades däremot inte företagsfrämjarna som en målgrupp för projektet och det saknades en strategi för att åstadkomma strukturerpåverkan, vilket utgjorde den övergripande målsättningen med Equal. Detta ledde till att ESF-rådet efterfrågade en rejäl omarbetning av projektidén inför den slutliga ansökan.

Efter de inledande kontakterna med aktörerna i KFV-regionen blev jag ombedd att formulera den slutliga ansökan om medel från Equal och sedan att fungera som koordinator för det utvecklingspartnerskap som bildades. Ett partnerskap där de tre kommunerna var huvudaktörer och där totalt trettiofyra organisationer ingick – myndigheter, rådgivningsorganisationer, resurscentra för kvinnor, utbildningsorganisationer, privata företag etc. Den slutliga ansökan relaterade till jämlikhetsdiskursen och idéerna bakom Equal, vilket innebar att bristerna i de företagsfrämjande strukturerna stod i fokus, snarare än att utgå från att det fanns en bristande företaganda bland kvinnor från etniska minoriteter, funktionshindrade, ungdomar eller kulturarbetare. Ansökan färgades också av mitt feministiska perspektiv och den bild som jag hade av hur förändring skulle komma till stånd.

Inspiration till MiF hämtade jag från tidigare transnationella projekt som arbetat parallellt med att uppmärksamma företagandan i olika grupper och att påverka de företagsfrämjande strukturerna. Kunskaper från forskning om kvinnors företagande och svenska initiativ som syftat till jämställdhetsintegrering i rådgivningsorganisationer var andra inspirationskällor. Mina egna erfarenheter av att delta i aktionsforskningsprojekt vid Högskolan i Halmstad och teorier om utvecklingsorienterat lärande, förändringsarbete och demokratiska dialoger influerade projektets upplägg samt arbetsformer. Tillsammans med den teamledare som Karin talar om i inledningen hade jag också året innan jag kom till KFV-

regionen varit engagerad i projekt för att mobilisera ”unga invandrarkvinnors” entreprenörskap. Ett av de mer radikala förslagen i det projektet var att socialbidraget skulle kunna användas till ”mikrokrediter” för att göra det möjligt för socialbidragstagaren att starta en verksamhet, antingen i egen regi eller tillsammans med andra i nätverk.

Ovanstående influenser ledde till att jag föreslog att det i MiF skulle skapas mobiliseringsteam där bland annat kvinnor från etniska minoriteter fick formulera sin syn på entreprenörskap, sina egna idéer och vad de såg för möjligheter samt hinder för att driva sina idéer vidare. Så här skrev jag i ansökan:

Ett verktyg för empowerment är systematiska dialoger där de grupper som skall gynnas är med och definierar eller snarast omdefinierar begrepp som företag, företagaranda, företagsamhet och företagare. Det gäller även begrepp som mångfald, jämställdhet och empowerment. I annat fall finns risken att även dessa begrepp definieras i relation till de rådande föreställningarna i samhället, snarare än att fungera som underlag för nyansering av dessa föreställningar. (MiF Ansökan, 2002:29)

När någon av deltagarna ville pröva att utveckla en idé följde teamledaren med personen ifråga till exempelvis arbetsförmedlingen eller en rådgivningsorganisation. Dessa möten gav insikter om att de diskriminerande strukturerna tog sig olika uttryck och hur olika föreställningar påverkade kvinnornas villkor samt möjligheter. I början av projektet hänvisade exempelvis personalen på det kommunala näringslivskontoret många av de kvinnor som skulle delta på teammöten till socialkontoret. De sågs som potentiella socialbidragstagare, inte potentiella entreprenörer.

Tanken var att kunskaperna i och erfarenheter från mobiliseringsteamerna – dialogerna i teamen och de konkreta ”casen” - skulle diskuteras i utvecklingspartnerskapet. Diskussioner som i sin tur skulle leda till förslag på hur policys och program, exempelvis näringslivsstrategier och regionala tillväxtprogram, kunde omformuleras och förändras för att bidra till mer jämställda och jämlika strukturer. Teamledarnas roll var också att ha kontakter med enskilda företagsfrämjare som ingick i partnerskapet, inklusive kommunerna, för att se hur de kunde förändra sina verksamheter och möta de behov som identifierades i teamen.

Det visade sig dock vara svårt för många organisationer att ta till sig de idéer som kom från mobiliseringsteamerna och det var svårt för utvecklingspartnerskapet som helhet att relatera till jämlikhetsdiskursen. Teamens arbete satte ljuset på de diskriminerade strukturerna i organisationerna och innebar inte sällan en skarp kritik mot utformningen av de befintliga företagsfrämjande insatserna. Många deltagare i partnerskapet hade svårt att se att de själva var den ”egentliga målgruppen”. Andra deltagare var frustrerade över att de idéer som formulerats i projektansökan inte omsattes fullt ut i praktiken. Själv avslutade jag mitt engagemang i förtid eftersom MiF hade svårt att leva upp till intentionerna i Equal programmet. Min efterträdare, som var med på den presskonferens som Karin besökte, delade som jag förstått i våra senare samtal min känsla av frustration när det gällde att nå ut med MiF:s budskap.

MiF utmanade rådande normer och det fanns redan från början inbyggda motsättningar – två logiker – i projektet Enligt den dominerande logiken sågs MiF som ett medel för att lösa regionens stigande arbetslöshet och ekonomiska regression, medan projektet enligt den andra logiken framförallt sågs som ett medel för att skapa ett jämlikare samhälle. Mot bakgrund av detta var det inte förvånande att projektet stötte på en hel del motstånd. Efter att ha deltagit i flera jämställdhetsåtgärder hade jag även en förförståelse för vad som händer när man försöker rubba maktbalanser. Denna förförståelse var en av anledningarna till att jag föreslog att ett forskningsprojekt skulle länkas till MiF. Genom att följa MiF:s processer och reflektera kring dem tänkte jag att forskarna skulle kunna främja partnerskapets förståelse för hur de diskriminerande strukturerna reproduceras, men också hur de kan förändras. Detta uppmuntrades också av ESF-rådet som såg positivt både på samverkan med forskarsamhället och på interaktiva metoder.

Den främsta anledningen att länka forskning till MiF var emellertid att jag, och många med mig, såg att det fanns stort behov av studier som kunde influera de företagsfrämjande strukturerna i en mer jämställd och jämlik riktning. Huvudfåran inom entreprenörskapsforskningen har kritiserats, bland annat av feministiska forskare, för att återskapa de rådande normerna i samhället, snarare än att ifrågasätta dem. Det var (och är) sällsynt att begrepp som intersektionalitet³, strukturell diskriminering och social exkludering återfinns inom forskningsfältet. Mina förväntningar var att MiF - genom att projektet designades som ett kritiskt förändringsprojekt där kritiken riktades mot de diskriminerande strukturerna i syfte att förändra dem - skulle leda till såväl nya praktiker som teoribildning. Genom Karins doktorsavhandling har projektet också satt sina spår inom entreprenörskapsforskningen (t ex Berglund, 2007; Berglund 2006a; Berglund 2006b). Kanske kan även denna text sätta sina spår genom att inspirera fler praktiker att rigga kritiska projekt samt att uppmuntra flera forskare att beforska dem. I nästa stycke kommer vi nu tillsammans att ge en idé om vilka teoribildningar som vi menar att den interaktiva kritiska forskningen relaterar till.

En interaktiv kritisk forskning

I den samhällsvetenskapliga forskningen har det alltsedan upplysningen funnits en vilja att bidra med kunskap som kan befria människan från restriktiva traditioner och ideologier, antaganden och maktrelationer som begränsar möjligheten att skapa sin identitet, eller som förvränger möjligheterna för autonomi och förståelse att uttrycka genuina behov och viljor (se Alvesson och Willmott, 1992). Här ryms den kritisk-teoretiska forskningen som går under namnet Frankfurtskolan - med förgrundsfigurer som Habermas - som kännetecknas av att vara inrik-

³ För att synliggöra förhållandet mellan olika sociala kategorier som kön, etnicitet, ålder, klass, religion etc. och hur dessa kategorier ingår i ett nät av maktordningar som på olika sätt samverkar med varandra och positioner individer på olika sätt har begreppet 'intersektionalitet' etablerats inom genusforskningen (se t ex de los Reyes, Molina och Mulinari, 2003; Lykke; 2003).

tad på utveckling av generaliserbara teorier (Alvesson och Deetz, 2000:28 ff.). Men här ryms även en fåra som är mer inriktad på att ifrågasätta rådande ordningar, normer och "sanningar" (se t ex Foucault, 1974; Laclau och Mouffe, 1985). Med utgångspunkt i dessa inspirationskällor har det vuxit fram en kritisk forskning som är öppen för det situationsbestämda och som intresserar sig för lokala berättelser, istället för den stora berättelsen om framsteg och frigörelse (Alvesson och Deetz, 2000). Denna forskning handlar snarare om att "komma under ytan" och visa på subtila – och ofta tvetydiga – uttryck än att diskutera uppenbara brister och missnöjen, vilket Alvesson och Deetz sammanfattar i följande fem punkter:

1. Identifiera de antagande som ligger bakom vanliga sätt att varsebli, förstå och handla.
2. Erkänna det inflytande som historia, kultur och social position har över uppfattningar och handlingar.
3. Föreställa sig och utforska ovanliga alternativ som kan rubba rutiner och en etablerad ordning.
4. Uppmärksamma olika, inte minst subtila, former för social dominans.
5. Vara tillbörligt skeptiskt till varje kunskap eller lösning som påstår sig vara den enda sanningen eller det enda alternativet. (Ibid:12)

Dessa utgångspunkter menar vi vägleder den interaktiva kritiska forskningen för vilken det primärt handlar om att kunna erbjuda "*motbilder till dominerande ideal och förståelser*" och rikta fokus mot de subtila uttryck som visar på maktförhållanden i samhället (ibid:20). Detta ideal är även något som går i linje med den feministiska forskningen som argumenterar för att forskning inte kan betraktas som frigörande om den inte explicit tar hänsyn till samhällets genussystem (Hirdman, 1990). I den feministiska forskningen utgör genus en grundläggande aspekt med syfte att studera hur kön (re)produceras i såväl samhället som etablerade teorier. Med tiden har den feministiska forskningen också börjat intressera sig för hur olika typer av maskuliniteter konstrueras (t ex Collinson och Hearn, 1994; Connell, 1995), samt mot hur olika maktordningar som kön, etnicitet, religion, sexualitet osv. samverkar och påverkar varandra (t ex Crenshaw, 1994; de Los Reyes m fl 2003; Lykke; 2003).

Till skillnad mot den kritiska forskningen har aktionsforskningen, som i sin begynnelse under det förra seklets mitt var inriktad på att bidra till industrisamhällets utveckling, sina rötter i ett konsensusparadigm (Svensson och Aagaard Nielsen, 2006:30 ff.). Eftersom vi läser den interaktiva forskningen som framvuxen ur aktionsforskningen har även den färgats av konsensusparadigmet. Johansson i denna bok redogör emellertid för några kritiska inriktningar inom aktionsforskningstraditionen – däribland för sydamerikanen Paolo Freire's tankegångar – men påpekar samtidigt att den kritiska inriktningen inte influerat den skandinaviska aktionsforskningstraditionen i så hög utsträckning. Framförallt förknippar Johansson interaktiv kritisk forskning med dissensus och distans. Motsatsen till konsensus är dissensus som betonar vikten av att uppmärksamma grundläggande konflikter i sociala strukturer och i samhället som

helhet. För att kunna göra detta behöver forskare skapa distans till de praktiker som de studerar. Detta ska därmed inte förstås som att forskare inte kan – eller behöver – vara nära praktiken. Tvärtom handlar det snarare om att få till stånd en pendelrörelse mellan närhet och distans eftersom det utgör förutsättningen för en interaktiv kritisk forskning. Denna pendlingsrörelse läser vi till exempel in i Johannisson berättelse om iscensättande forskning (i föregående kapitel) som bestod i att Johannisson själv, likt entreprenören, inte bara initierade utan också arbetade för att förverkliga den idé han hade. Som vi ser det skapade han därigenom en närhet till praktiken, men en distans till de teorier och den akademi som han varit del av så länge. På så sätt kunde teorierna omprövas. För Karin (i denna berättelse) utgjorde behovet av distans det motsatta. Som nybliven doktorand sökte hon distans till den praktik hon studerade genom att till exempel ta till sig diskursbegreppet. På så sätt kunde hennes nyvunna erfarenheter från fältet omprövas.

Sammanfattningsvis kan den stora skillnaden mellan den konsensusinriktade aktionsforskningen och det vi kallar interaktiv kritisk forskning beskrivas enligt följande. Om den förstnämnda fokuserar på handling utgör dialog och reflektion ett större inslag i den interaktiv kritiska ansatsen. Men även om det tycks löpa en kraftig skiljelinje mellan å ena sidan den kritiska forskningen och, å andra sidan, aktionsforskningen ser vi samtidigt flera viktiga beröringspunkter mellan dem. Inte minst bör kritiken mot det positivistiska paradigmet nämnas. Dessutom finns i båda fallen ett intresse för att ta de underordnades perspektiv och vardagserfarenheter som utgångspunkter. Slutligen ser vi i båda fallen en samstämmighet kring vikten av att få till stånd en dialog på flera plan.

Betydelsen av dialog, reflexivitet och att lyssna till olika röster

Den kritiske pedagogen Paolo Freire (1970, 1973, 1998) menar att lärandeprocesser i regel handlar om att bevara rådande ordningar – och därmed maktstrukturer – istället för att bryta upp dem och bidra till ett mer jämlikt samhälle. Freire engagerade sig därför i att skapa förutsättningar för ett lärande som utgår från lokala erfarenheter, och som kan användas för att ifrågasätta den kunskap som förtrycker människor. Ett centralt begrepp för Freire's är "conscientization", vilket refererar till att uppfatta motsättningar – sociala, politiska eller ekonomiska – och att ingripa mot de förtryckande delarna av verkligheten. Conscientization sätter fingret på vår förmåga att uppfatta orättvisa och förtryck och att bli medvetna om människans möjligheter att förändra sådana förhållanden. Enligt Freire utgör dialog det mest revolutionerade medel som vi människor har tillgång till eftersom det både kan lära oss att se de förtryckande inslagen i vardagen, men också att ta strid emot dem (Berglund och Johansson, 2007).

Följaktligen är det genom dialog som vi kan bli medvetna om vilka världar – och språkbruk – som fungerar uteslutande. Samtidigt kan vi även nå kunskap om vilka andra språkbruk som kan öppna upp för världar av det mer toleranta slaget som inkluderar människor. Det är genom dialog som dominansförhållande kan komma till uttryck, men det är också därigenom som nya diskurser och praktiker- kunskap! - kan komma till stånd. Detta innebär att det gemensamma kunskapande utgör en balansgång. Å ena sidan handlar det om att "lyssna in" fältet

och, å andra sidan, handlar det om att inte oreflekterat reproducera befintlig kunskap och vedertagna förklaringsmodeller. Av den anledningen utgör reflexivitet ett nyckelbegrepp då ingen aktivitet pågår i ett vakuum, inte heller forskningsverksamhet, utan får politiska, sociala, och etiska konsekvenser. Magueire (1987, 2001), som är en av den feministiska forskningens förgrundsfigurer, uttrycker sig på följande sätt om hur interaktiv forskning påverkat hennes förmåga till reflektion:

Participatory research taught me the necessity of being explicit about personal choices and values in the research process. Feminism taught me to recognize that the personal is political. (Magueire, 1987:5)

Genom reflexivitet betonas vikten för forskaren att hitta ett förhållningssätt till den kunskap som produceras, att lyfta fram att kunskapen just skapats i en viss kontext, och att den är avhängig det perspektiv som forskaren – medvetet eller omedvetet – intagit. Harding (1987) anser att forskaren måste sträva efter att se underordnade grupper situation i samhället och inse sin egen blindhet som forskare. Det innebär inte att forskaren själv behöver tillhöra den aktuella gruppen utan att analysen sker, som i MiF, utifrån exempelvis de situationer som kvinnor från etniska minoriteter befinner sig i när de vill företa sig något genom att starta en egen verksamhet. Det handlar med andra ord om att vara medveten om rådande maktordningar och att försöka undvika den normaliserade ordningens perspektiv. Att göra sig själv och sina läsare så medvetna som möjligt om vilken hållning som intas blir därmed centralt i den interaktiva kritiska forskningen. Liksom Harding menar Thurén (2003) att en sådan hållning inte ska betraktas som subjektivitet, utan som en starkare form av objektivitet, för ”*det är inte på grund av reflexivitet utan i avsikten av den som forskningen riskerar att bli skev* (Ibid:16).

Precis som den kritiska forskningen handlar även den interaktiva, som vi ser det, om att *problematisera* för givet tagna uppfattningar och kunskapsanspråk som, explicit eller implicit, görs om samhälle och människa. Oavsett vilket fokus som intas inom ramen för den kritiska forskningen utgör detta en gemensam hållpunkt, liksom att det är vi människor som ständigt (re)producerar, kanske inte imitativt, men utifrån de historiska mallar vi har att utgå ifrån vad som kan betraktas som ”sanningar” (t ex Gergen, 1999). Genom att lyfta fram ”andra” röster - sådana som kan berätta om andra sätt att förstå världen på - kan ny kunskap skapas. Därigenom kan dominerande versioner lyftas fram, ifrågasättas, och omprövas.

Sammanfattningsvis menar vi att dialog, reflexivitet och förmågan att lyssna till olika röster utgör hörnstenar i det vi benämner interaktiv kritisk forskning. Därigenom sätts inte bara fokus på hur det är ställt med saker och ting, dvs. vad som låser oss från att göra på ett visst sätt. Genom den interaktiva kritiska forskningen kan också öppningar frambringas vilka i sin tur kan leda till att det uppstår nya praktiker, diskurser och sätt att förhålla sig till sig själv och till sin omvärld (jmf Flyvbjerg, 2001).

I MiF handlade den interaktiva kritiska forskningen om att visa på spänningar mellan aktörernas och deltagarnas berättelser om entreprenörskap och öppna upp

för nya sätt att tala om entreprenörskap. Genom att både lyssna till deltagarna i teamen och aktörernas röster har forskningen även sökt bidra till att öppna upp för en dialog om vad entreprenörskap skulle kunna betyda i vårt samhälle. För att få till stånd en sådan dialog lyssnades särskilt till röster som hittills varit tysta, eller som ”förvrängts” genom entreprenörskapsdiskursens dominerande språkbruk. Vårt gemensamma kunskapsintresse har följaktligen handlat om att återvinna marginaliserade och undertryckta röster för att bidra till att MiF:s (mål)grupper både skall kunna se sig själva – och blir sedda av andra – som företagsamma människor. På så sätt skapades förutsättningar för att förändra en praktik som begränsat mångfalden i KfV, liksom företagsamheten hos stora delar av regionens invånare.

MiF – En arena för interaktiv kritisk forskning

Den interaktiva kritiska forskningen innebär således inte bara att lyssna in praktikernas röster, utan handlar också om att initiera dialoger för att skapa ett gemensamt språk. I MiF visade det sig, i projektets inledande fas, inte vara helt enkelt. För frågan var vilka vi skulle lyssna till, och initiera dialoger med? Var det med aktörerna i partnerskapet, eller med deltagarna⁴? Och, skiljde sig deras röster, och därmed kunskaper och erfarenheter, ifrån varandra? Dessa frågor blev avgörande under projektets första år, vilket kom att påverka såväl forskarens (Karins) som koordinators (Ingers) förhållningssätt eftersom vi kom att inse att det faktiskt fanns en skillnad. Inte bara i språkbruk, utan hur man såg på projektet och vad som skulle åstadkommas. Härnäst vill vi lyfta fram detta genom att Inger först berättar om vad det innebar att lyssna till aktörernas röster. Därefter berättar Karin om vad det innebar för henne att lyssna till deltagarnas röster. (Därmed inte sagt att vi inte båda lyssnat till såväl aktörer som till deltagare).

Att lyssna till aktörernas röster – Ingers berättelse

Under flera år hade jag (Inger) varit engagerad i olika initiativ som strävat efter att i andra former än de gängse synliggöra entreprenörskap. Jag hade bland annat besökt en rad fascinerade entreprenörskapsprojekt i så kallade ”utsatta bostadsområden”, på olika håll i Europa. Här träffade jag ofta entusiastiska eldsjälur som drev projekt och livaktiga grupper av kvinnor med bakgrunder från all världens hörn. Kvinnornas röster var starka i det sammanhang där de befann sig, men hördes sällan när företagsfrämjarna i centrala Bryssel, Köpenhamn och Stockholm talade om entreprenörskap. Det visade sig också att flera av teamen i MiF också blev mycket livaktiga vilket gjorde att deltagarnas röster började höras.

⁴ Med aktörer relaterar vi till de personer som deltog i någon av de 34 organisationer som utgjorde MiF-projektets utvecklingspartnerskap. Att vara ”aktör” avser inte per automatik att det var dessa personer som agerade. Uppdelningen i ”aktörer” och ”deltagare” handlar snarare om att göra det enkelt för läsaren att följa med i berättelsen. Vi skulle likaväl ha kunnat använda andra kategorier

För oss i MiF:s koordinatörsteam föreföll det betydligt enklare att mobilisera deltagarna i teamen än deltagarna i utvecklingspartnerskapet. Partnerskapet fick karaktären av ett nätverk där flertalet deltog sporadiskt och där många hade svårt att ta till sig tankegångarna bakom MiF och Equal. Den ansökan, som jag formulerat, tolkades på olika sätt och projektets innehåll samt inriktning var ett ständigt återkommande tema vid partnerskapsmötena. Här fanns röster som efterlyste mätbara resultat på kort sikt i form av nya företag, men också röster som talade om behovet av att skapa en entreprenöriell miljö där fler ser sig själva som företagare vilket också var MiF:s långsiktiga målsättning.

De tre kommunerna, huvudaktörerna, kom i mångt och mycket att formulera agendan för MiF och det var ofta de personer som representerade dessa organisationer som hördes starkast när projektets innehåll diskuterades. Rollen som koordinator blev snabbt omöjlig att hantera eftersom jag å ena sidan såg deltagarna i teamen och Equal som mina uppdragsgivare, å andra sidan de tre kommunerna. Internt i kommunerna tolkades MiF på skilda sätt av olika medarbetare, ofta beroende på vilken förvaltning de tillhörde. På näringslivskontoren och utbildningsförvaltningarna beskrevs MiF som ett entreprenörskapsprojekt medan arbetsmarknadsenheterna och socialkontoren talade om ett mångfalds- och integrationsprojekt:

Varför skall du (läs Inger) blanda in andra förvaltningar i det här projektet? Det tillhör ju oss på näringslivskontoret. De andra håller ju inte på med entreprenörskap.

Det är ju jättespännande med MiF. Jag har försökt att få cheferna i kommunen att förstå det här med mångfaldsarbete, men det är tungt. De tar inte det här med mångfaldsplanen på allvar.

De skilda synsätten skapade interna spänningar i kommunerna efter den inledande perioden av entusiasm inför projektet i Katrineholm, Flen och Vingåker. Intresset för MiF svalnade och de kritiska rösterna samt motståndet blev allt större. De positiva rösterna tystnade och hördes alltmer sällan vid officiella möten inom ramen för projektet. Däremot hördes de ofta när jag själv eller teamledarna hade mer informella kontakter med enskilda medarbetare i kommunerna. Både på näringslivskontoren, i skolorna och på socialkontoren fanns dem som associerade MiF till ett "kritiskt förändringsprojekt":

Vi behöver verkligen ändra vårt arbetssätt på skolan för att fånga upp ungdomarnas entreprenörskap. Men, du (Inger) vet ju vad kritisk förvaltningschefen är till MiF. Chefen har sagt till oss att vi inte får vara med i projektet.

I partnerskapet som helhet var det framförallt de små intresseorganisationerna, några av rådgivningsorganisationerna och enstaka representanter för regionala myndigheter som var positiva till MiF. Det gick en tydlig skiljelinje mellan dem som trodde på idén med MiF och dem som hade svårt att se vad som skulle kunna åstadkommas genom att lyssna på deltagarna i mobiliseringsteamet. Det

fanns dem i partnerskapet som talade *om* deltagarna i teamen som ”de Andra”, liksom det fanns dem som istället talade *med* deltagarna i teamen. Affärsrådgivare, bankanställda, kvinnor från resurscentra, pedagoger och politiker engagerade sig på olika sätt i hur deltagarna i mobiliseringsteamet skulle kunna driva sina idéer vidare.

Ju mer deltagarna i teamen mobiliserades och ju mer deras röster hördes desto tydligare blev motsättningarna i utvecklingspartnerskapet. Från teamarbetet kom hela tiden nya idéer om hur de företagsfrämjande strukturerna skulle kunna utvecklas, men också kritik och krav på förändring. Motsättningarna tycktes dock ”leva sitt eget liv” och det var sällsynt med öppna konflikter på partnerskapsmöten. I stället karakteriserades dessa av en tryckt stämning, och många deltagare kände olust inför att delta. Från teamledarna hördes frustrerade röster över att partnerskapet inte, enligt deras åsikt, arbetade i linje med Equal:s idé. De försökte därför febrilt att hitta olika sätt att förmedla MiF:s idé till de alla organisationer som skrivit på ansökan. De konflikter som fanns projicerades på och hårbärgeras av koordinatorteamet.

Som koordinator hade jag svårt att lyssna in de röster i partnerskapet som relaterade till företagsdiskursen och jag drogs istället in i den maktkamp som utspelade sig mitt framför mina ögon, vilken handlade om hur entreprenörskap skulle tolkas. En maktkamp med flera olika dimensioner. När jag för en tid sedan träffade den som anställt mig som koordinator och vi tillsammans reflekterade kring vad som hänt i MiF, uttryckte han sig på följande sätt:

Det var nog så att många inte vågade fråga när de inte förstod riktigt vad du pratade om när du presenterade Equal och MiF. Så gick projektet igång, men det stämde inte överens med de förväntningar som fanns i kommunen.

Aktörerna i utvecklingspartnerskapet gav mig alltså både tolkningsföreträde och makt, men när jag tog ställning för de röster som hördes från mobiliseringsteamet var det många som talade om att ”MiF inte var på rätt väg”. Om jag lyssnat mer uppmärksamt på vad de lokala eldsjälarna berättat för mig vid mina första kontakter med KfV-regionen hade scenariot kanske sett annorlunda ut. Berättelser som handlade om det motstånd de själva mött när de försökt föra fram alternativa bilder av företagande och vem som är företagare. I en rapport från Mälardalens högskola om etableringen av lokala resurscentra för kvinnor i Södermanland och Västmanland fanns exempelvis målande beskrivningar av hur detta motstånd tog sig olika uttryck. Å andra sidan hade kanske mer konsensus och mindre konflikter inte gett samma resultat. Och, trots allt var det också många som började lyssna på rösterna i teamet, däribland Karin.

Att lyssna till deltagarnas röster – Karins berättelse

Som vi tidigare diskuterat handlar det för kritisk forskning om att problematisera för givet tagna uppfattningar och kunskapsanspråk. Genom att lyssna till ”andra” röster, än de som normalt kommer till tals, kan den interaktiva forskningen bidra till annan kunskap än den vedertagna bilden För mig (Karin) som forskare fram-

stod i början *vissa* röster som mer intressanta än andra. Framförallt var det när deltagarna själva gav mig en bild av varför de över huvudtaget medverkade i projektet. En av kvinnorna berättade om till exempel om sin idé med att starta en cateringfirma, medan en synskadad man påvisade bristen på datorutbildningar för synskadade vilket kom att bli en av de idéer som utvecklades inom ramen för MiF. Det var emellertid inte förrän senare, när jag under avhandlingsskrivandet började reflektera över metoden, som jag förstod vilken betydelse dessa röster hade haft. De hade gett mig möjligheten att lyfta fram andra tänkbara sätt att skapa kunskap om världen på. Kort sagt, det hade förmodligen varit svårt för mig att se MiF i termer av jämlikhets- och företagsdiskursen om jag inte inledningsvis lyssnat in deltagarnas röster

I MiF var det uttryckligen deltagarnas erfarenheter i (mål)grupperna, och deras röster om vad det innebar för dem att vara företagsamma, som var av intresse. Detta var för många, mig inkluderat, men också för deltagarna själva ett nytt sätt att betrakta världen på. Deltagarna förväntade sig att jag – och även andra aktörer i MiF – skulle tala om för dem vad de skulle göra. För det var ju så det brukade vara. I MiF vändes på ordningarna, vilket gjorde att det var deltagarnas röster, erfarenheter och kunskaper som stod i fokus.

Att lyssna till deltagarnas röster i MiF visade sig emellertid inte vara alldeles lätt eftersom de inledningsvis var mer intresserade av min röst. I början av projektet följde jag teamet med kvinnor från etniska minoriteter för att komma i kontakt med deltagarna och de processer som de sökte initiera. Ett av initiativen handlade om att göra en studie med invandrarkvinnor i KfV-regionen med syfte att kartlägga deras behov, intressen och resurser, samt utforma aktiviteter inom ramen för MiF för att underlätta kontakter med arbetslivet (Luketa och Rabei, 2003). I arbetet med studien sökte deltagarna upp mig för att få svar på vilka metoder som var lämpliga liksom vilka frågor som var viktiga för dem att ställa. Jag upplevde att deltagarna gav mig en alltför central roll och värderade min kunskap om deras situation högre än sina egna erfarenheter. Med andra ord överordnade deltagarna mig och underordnade därigenom sig själva. Jag kommer så väl ihåg Ingers råd från denna tidpunkt – eller kanske var det snarare en uppmaning - att det nu var dags för mig att skapa distans till deltagarna:

Håll dig nu borta ifrån deras processer så att de själva kan formulera kunskap och driva på sitt arbete. Går du in nu i detta så riskerar du att hämma deras initiativkraft och på sikt minskar du deras handlingsutrymme.

Detta innebar nu inte att jag helt och hållet höll mig borta från deltagarna och slutade interagera med dem. Eller slutade att följa deras processer och lyssna till deras berättelser. Men, och ett viktigt sådant, under den period när de började formulera sina egna idéer försökte jag uppmuntra deltagarna att komma till tals på andra sätt, exempelvis genom att be dem att skriva dagböcker. Detta visade sig emellertid till stor del vara ett lönlöst försök eftersom endast ett fåtal av kvinnorna skrev ner några få rader om sina upplevelser. Här följer några utdrag från de texter som författades:

I den dagliga debatten ses invandrare som ett problem, och inte som en tillgång för Sverige. Detta ger invandrarkvinnor dåligt självförtroende eftersom de inte känner sig välkomna i det svenska samhället... I stället för att ses som ett individuellt problem måste vi börja ses som en grupp av invandrarkvinnor som både har förmågan och möjligheterna att vara företagsamma.

Många invandrarkvinnor har satt all sin energi för att bevisa för sig själva, och andra, att de duger något till. Ofta har denna energi visat sig vara resultatlös. Kvar existerar de snart bara som ett vitt papper... Jag har nu blivit uppmuntrad att upptäcka min egen unika erfarenhet och kreativitet.

Min känsla av den passivitet jag mötte – när jag bad deltagarna att skriva dagböcker – var att de så ofta blivit tillsagda vad de skulle göra. Passiviteten kan därför ses som ett tyst motstånd, en outtalad protest, och därmed som en fruktbar del i deras begynnande mobiliseringsprocesser. Men det gav inte mig så goda förutsättningar att lyssna till deltagarnas röster. Än mindre kunde jag i detta läge initiera dialoger med deltagarna eftersom dialogen tenderade att bli en omvänd utfrågning där de bad mig om svar på frågor som; ”Hur ska vi genomföra vår undersökning?”, ”Har du någon dokumentmall vi kan få låna?” ”Kan du ge oss information om vilka företag invandrarkvinnor bör starta?”

Som ett resultat av de processer som pågick under denna tid startade kvinnorna organisationen NEEM (Nätverket Entreprenörer från Etniska Minoriteter). En organisation som på många sätt både varit oavsedd och, i alla fall till en början, även osedd. Bildandet av NEEM har lett till att allmänt vedertagna föreställningar om kön, etnicitet och entreprenörskap provocerats i och med att kvinnorna från etniska minoriteter trätt in på den regionala spelplan som söker främja, och skapa, entreprenörskap i samhället. Därigenom har NEEM inte bara utmanat vedertagna ”spelregler”, utan de har också – i varje fall till viss del – även börjat skriva om dem (Berglund, 2006b). För gruppen har detta inneburit större möjligheter att identifiera sig att var företagsamma, och därigenom förändra samhällsbilden över ”invandrarkvinnan” som oföretagsam (se t ex Brune, 2003). Från att ses som hjälpsökande, passiv, arbetslös och ”ett problem” kan denna samhällsgrupp nu i högre utsträckning i stället ses som aktiv och initiativtagande

Den period då NEEM bildades blev en process som jag följde, och sökte stödja, ”på distans”. Bland annat genom en kontinuerlig dialog med teamledaren och genom att delta vid formella möten. Det är naturligtvis svårt att i efterhand säga något om vad som hänt om jag gått in i tillblivelseprocessen av NEEM. Men i positionen som vit västerländsk högt utbildad kvinna menar jag att jag förmodligen riskerat att lägga band på de processer som var under framväxande. Även om jag kände en stor lust i detta läge att gå in och ”elda på” deras utveckling – kanske också för att lära mig mer om hur jag själv reagerade i sådana förlopp vilket Johannisson benämner ’iscensättande forskning’ – hade min välvilja och mitt engagemang likaväl kunnat ta syre från deras processer. Kort sagt; kväva dem. Att följa mobiliseringsprocesser och lyssna till ”de andras” röster har följaktligen varit en utmaning eftersom det både handlat om att vara nära och att skapa di-

stans, men också om att lägga band på mitt engagemang utan att för den skull sluta svara på kvinnornas initiativ.

Liknande omprövningsprocesser har skett inom ramen för MiF. Det tog till exempel lång tid innan aktörerna kunde enas om vilka som var MiF:s experter. Med utgångspunkt från idéerna bakom ansökan och Equal skulle deltagarna betraktas som experter, men ofta refererade såväl deltagare som aktörer till mig och min handledare, eller till den externa utvärderaren, som ”experter”. Vi ansågs helt enkelt kunna bidra med kunskap för att lösa de strukturella problemen som KFV-regionen hade ställts inför. Under en dialogkonferens i mitten av projektperioden kom detta perspektiv att omprövas. Från att vara sedda som projektets målgrupper i behov av hjälp och stöd kom deltagarna istället att benämnas som projektets experter. Omvänt kom partnerskapets organisationer, och däribland akademien, att framstå som målgrupper. Det var deras regler, rutiner, förhållningssätt och föreställningar som skulle förändras, inte kvinnornas, ungdomarnas, de funktionshindrades, eller kulturarbetarnas. Följande kommentar har jag hämtat från den avslutande diskussionen, vilket illustrerar denna omprövning:

Dessa dagar har varit kunskaphöjande. På två dagar har jag lyckas förstå vad jag inte gjort på 1,5 år. (Aktör i UP)

Sammanfattningsvis har denna kunskap riskerat att bli höljd i dunkel, ”*silenced*” för att använda Freire’s vokabulär. För både mig och Inger har det därför framförallt handlat om *att sätta ord på* en värld som tidigare varit mer obekant, eller nedtystad. Att göra sig bekant med en sådan värld handlar inte bara om att lyssna in ”de andras” röster, erfarenheter och kunskap. För den interaktiva kritiska forskningen handlar det framför allt om att lyfta fram relationerna mellan olika språkbruk och synliggöra vilka konsekvenser som de nedtystade världarna har för människor i konkret praktik. På så sätt har rådande kunskap om företagsamhet/entreprenörskap kommit att omprövas.

”Men idag pratar de faktiskt inte på samma sätt...”

I inledningen till detta kapitel reflekterade teamledaren för kvinnorna från etniska minoriteter över hur pratet om entreprenörskap förändrats. ”Idag pratar de faktiskt inte på samma sätt” sa hon och åsyftade de aktörer som arbetar med näringslivsutveckling i KFV-regionen. Men det är inte bara språkbruket som förändrats genom MiF. Även praktiken har omdanats. I dag har NEEM exempelvis ett eget rum i Näringslivets Hus och utgör en del av den företagsfrämjande strukturen i KFV. Därigenom har gruppen kvinnor från etniska minoriteter fått en arena att mötas på, och agera från. En sådan arena fanns inte när MiF startade. Vid den tidpunkten undrade näringslivskontorets personal istället ”om inte kvinnorna gått fel och skulle till socialtjänsten” när de sökte stöd för sina idéer. Genom MiF har de fått handlingsutrymme, tagit plats, och medskapat en praktik där de tidigare osynliggjorts. För gruppen kvinnor från etniska minoriteter har därigenom före-

bilder som de kan relatera till vuxit fram. Så blir det möjligt både för dem själva, men också för omgivningen, att betrakta gruppen som företagsam och som bestående av potentiella företagare.

Den praktisknära kunskap som skapade denna handlingskraft har bäring på de teorier som genomsyrade MiF-projektet. Till exempel var kunskapen om Freire och dialog inte bara inskriven i projektansökan utan också väl förankrad hos flera av MiF:s projektaktörer. Som ett resultat har inte bara begreppet entreprenörskap kommit att omprövas utan flera processer/projekt tog form under MiF vilka - hellre än antal startade företag - bör ses som ett resultat av den förändring som MiF försökte få till stånd. Det var konkreta satsningar på nya initiativ i KfV-regionen och Södermanland som gick i linje med MiF:s idéer och som medförde såväl policypåverkan som forskningsresultat.

En fråga som är relevant att ställa är vad resultaten blivit om, istället för den interaktiva kritiska ansats vi beskrivit, MiF studerats med utgångspunkt från en mer traditionell forskningsansats? Eller, om utgångspunkten tagits i konsensusparadigmet inom den interaktiva forskningen och/eller dominerande teoribildningar inom entreprenörskapsfältet? Med dessa utgångspunkter hade inte forskningen kunnat sätta ord på konflikterna, och därmed inte heller på det framväxande synsättet på entreprenörskap som positionerade (mål)grupperna på nya sätt. Istället hade kanske slutsatser dragits som att projektet var ganska misslyckat eftersom det inte resulterade i så många nya företag, och att det därför inte fanns någon större entreprenöriell kapacitet hos (mål)grupperna. Eller så hade man kanske uppmärksammat samarbetssvårigheterna mellan aktörerna i projektet och förklarat det som en kulturförändring utan att rikta blicken mot de specifika synsätt som kolliderade. Det var också många inblandade som - i alla fall inledningsvis - kom att betrakta MiF som ett misslyckat projekt samtidigt som det lyftes fram som ett gott exempel i den nationella handlingsplanen för sysselsättning som skickats till EU. Med tiden har emellertid MiF i allt högre grad kommit att bli omtalat som ett positivt projekt, vilket troligtvis påverkats av den uppmärksamhet som NEEM väckt i sitt arbete med att introducera mikrokrediter i Sverige.

I MiF-projektet har följaktligen behovet av att "bryta med" den dominerande bilden av mannen som företagaren, likväl som med bilden av den tillverkande industrin som normen för företagandet, betonats. Alla har förmågan - och rätten - att företa sig något, men alla har inte samma förutsättningar på grund av samhällets strukturer, löd Equal's budskap Genom att introducera ett nytt språkbruk kunde nya praktiker växa fram som inkluderar, snarare än exkluderar, (mål)grupperna. På så sätt har det skapats möjligheter för fler av regionens invånare att se sig själva som entreprenörer. Karin bidrog, vilket vi inledningsvis diskuterade, med att sätta ord på detta genom att tala om att MiF introducerades ett nytt sätt att förstå och tala om entreprenörskap på. Därigenom blir det också möjligt att argumentera för att en region i omvandling inte nödvändigtvis behöver lida brist på entreprenörskap, utan att vissa diskurser - i detta fall en dominerande företagsdiskurs - förtrycker sådana processer (Berglund och Johansson, 2007). Kritik *per se* har därför betydelse, inte bara för regionala utvecklingsprocesser, utan i alla slags förändringsprocesser som på något sätt försöker ändra på några av samhällets maktstrukturer. När företags- och jämlikhetsdiskursen möttes på

samma regionala arena skapades förutsättningar för processer av dialog och reflektion. Därmed kunde en annan syn på entreprenörskap växa fram. Inte minst har denna syn gjort det mer möjligt för MiF:s (mål)grupper att klä sig i entreprenörens dräkt.

Även om de två diskurserna är sprungna ur, å ena sidan KfV-regionen historia och å andra sidan MiF-projektet, relaterar de båda samtidigt också till ett större sammanhang. MiF är en specifik företeelse, men KfV:s kultur – och därmed företagsdiskursen – går i linje med historieskrivningen om industriutvecklingen i Sverige. På så sätt blir företagsdiskursen generaliserbar. På motsvarande sätt är positionen för ”de andra”, MiF:s (mål)grupper, inte nämnvärt annorlunda i KfV än vad den är i andra delar av Sverige (och förmodligen inte heller i ett internationellt perspektiv). Av den anledningen blir de konflikter och spänningar som kommer till uttryck genom introduktionen av jämlikhetsdiskursen även de generaliserbara. Genom de två diskurserna kan vi därigenom lära mer om entreprenörskapets praktiker som helhet.

Entreprenörskapsprojekt, som de i regel konstrueras, utgår från vedertagna teorier som ofta bygger på idén om att entreprenörskap huvudsakligen är en ekonomisk drivkraft och det krävs speciella egenskaper för att kunna genomdriva entreprenöriella processer. Därigenom skapas en praktik – och för forskaren, en empiri – som ofta bekräftar de teorier som man utgår ifrån, och därmed också de maktordningar som de för med sig. MiF-projektet som syftade till att skapa en mer entreprenöriell svensk region utgick inte ifrån dessa teorier. Istället utgick MiF ifrån kritisk teori, och mer specifikt från Freire´s idéer samt feministisk teoribildning och intersektionalitet. På det sättet lades grunden för att - genom att studera utvecklingen av en praktik som bryter med några av samhällets maktordningar – omförhandla den kunskap som både relaterar till vardagsföreställningen om entreprenörskap men även till teoribildningar inom entreprenörskapsforskningens huvudfåra. På så sätt har den interaktiva kritiska forskningen som vuxit fram i MiF bidragit till att nya perspektiv på entreprenörskap och regional utveckling utvecklats där konflikter framhålls som konstruktiva.

Den interaktiva kritiska forskningen, och de forskningsresultat som utvecklats genom MiF, kan ses som en ”brygga” mellan olika aktörer. Genom att sätta ord på de två diskurserna har reflektionerna inte avgränsats till enstaka händelser inom ramen för projektet utan har blivit ”verktyg” för många av aktörerna i sitt arbete med näringslivsutveckling. Detta har medfört en spridning och påverkan i led som kan vara svåra att nå ut till. Följaktligen slutfördes denna forskning i ett socialt sammanhang som går utöver forskarens arbete, precis som den tog vid i ett sådant sammanhang. För det var inte forskaren som initierade aktionen, utan det gjorde andra aktörer tillsammans med koordinatören. Därigenom skapades förutsättningar för forskaren att både vara nära projektet och skapa distans till detsamma, vilket vi beskrivit som en förutsättning för en interaktiv kritisk forskning.

Om det nu är så att det finns intresse att utifrån det lilla också förändra det stora består utmaningen framöver i att skapa fler arenor för forskare och praktiker som är intresserade av att beforska och rigga interaktiva kritiska projekt.

Referenser

- Alvesson M. & Deetz S (2000). *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Alvesson M & Willmott H (1992). On the Idea of Emancipation in Management and Organization Studies. *The Academy of Management Review*, 17:3: 432-464.
- Berglund K (2007) *Jakten på entreprenörer – om öppningar och låsningar i entreprenörskapsdiskursen*. Doktorsavhandling. Västerås: Mälardalen University Press.
- Berglund, K (2006a). Discursive diversity in fashioning entrepreneurial identity. I: Hjorth D & Steyaert C red. *Entrepreneurship as social change*. Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 231-250.
- Berglund, K (2006b). När det oavsedda utmanar spelreglerna. I: Ericsson E red. *Den oavsedda organisationen*, Lund: Academia Adacta, 108-134.
- Berglund K & Johansson A W (2007). Entrepreneurship, discourses and conscientization in processes of regional development. *Entrepreneurship & Regional Development*, 19:6: 499 – 525.
- Brune Y (2003). ”Invandrare” i mediearkivets typgalleri. I: de los Reyes P, Molina I & Mulinari D red. *Maktens (o)lika förklädnader*, Stockholm: Atlas, 150-181.
- Burr V (1995). *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
- Collinson D & Hearn J (1994). Naming men as men: implications for work, organization and management. *Gender, Work and Organization*, 1(1):2-22.
- Connell R (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Crenshaw, K (1991). Mapping the margins: intersectionality, identity politics, and violence against women of colour. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- de los Reyes P, Molina I & Mulinari D. (2003). Introduktion – Maktens (o)lika förklädnader. I: de los Reyes P, Molina I & Mulinari D red. *Maktens (o)lika förklädnader*. Stockholm: Atlas. 11-30.
- Flyvbjerg B (2001). *Making social science matter: why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault M (1974). *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv Förlag.
- Freire P (1970). *Education for critical consciousness*. New York: Continuum.
- Freire P (1973). *Pedagogy of freedom: ethics, democracy, and civic courage*. Oxford: Rowman & Littlefield.
- Freire P (1998). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum.
- Gergen K J. (1999). *An invitation to social construction*. London: SAGE Publications.
- Harding S (1987). *Feminism and methodology*. Indiana: Indiana University Press.
- Hirdman Y (1990). *Genussystemet*. I: Demokrati och makt i Sverige, SOU 1990:44, Stockholm: Fritzes Förlag.
- Laclau E & Mouffe C (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lykke N (2003). Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1 (03).
- Luketa & Rabei (2003). *Rapport: Invandrarkvinnors resurser, behov och intressen, Mångfald i företagsamhet*.
- Maguire P (1987). *Doing participatory research: a feminist approach*. Amherst, MA: The Centre for International Education, University of Massachusetts.
- Maguire P (2001). Uneven ground: feminisms and action research. In P. Reason & H. Bradbury (Eds.), *Handbook of action research: Participative inquiry and practice*. London, UK: Sage Publications. 59-69.
- Mångfald i företagsamhet ansökan [MiF-Ansökan] (2002). *Ansökan för projektet mångfald i företagsamhet*, Stockholm: ESF-rådet.

- Svensson L & Aagaard Nielsen K (2006). Introduction and Background. I: Svensson L & Aagaard Nielsen K (2006). *Action Research and Interactive Re-search: Beyond practice and theory*, Maastricht: Shaker Publishing, 1-44.
- Thurén, Britt-Marie (2003). *Genusforskning – Frågor, villkor och utmaningar*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

DEL II

Samverkans praktik och etik

Hur går samverkan till mellan forskaren och den praktik som forskaren medverkar i och studerar? Det handlar om samverkan med både de organisatoriska system och de aktörer som är partners i den samverkan som utgör grunden för den interaktiva kunskapsutvecklingen? Forskarens identitet – som berördes i föregående del – är i mycket en produkt av interaktionen med den praktik som studeras. Interaktiv forskning pågår över tiden – det är ett samspel som utvecklas och förändras i takt med att de olika berörda definierar både sina uppgifter och sina ömsesidiga förväntningar. Just studier av pågående förlopp innebär ett speciellt etiskt dilemma – interaktionen påverkar inte bara den kunskap som utvecklas utan även de förlopp som studeras. Oftast är det ju detta som är poängen – forskaren skall inte bara studera förloppet utan även bidra i en strävan till utveckling.

I det första kapitlet i denna del riktas fokus mot hur de aktörer som forskaren samverkat med ser på forskaren. Lotta Svensson fångar med kapitlets rubrik - *Att vara som skoskav* - en av de upplevelser hon mött av denna samverkan, som handlat om att utveckla kunskap om drivkrafterna för de ungas utflyttning från kommunen. Närhet och distans, och ömsesidig respekt och tillit krävs om forskaren skall kunna kombinera ett kritiskt förhållningssätt med ambitionen att bidra till utvecklingen. Metoden för denna kunskapsutveckling var reflekterande samtal med både ungdomarna och makthavarna i kommunen. De upprepade kontakterna kring ett problemområde som alla samverkande vill lära mer om, och på något sätt lösa, har gjort att de kritiska lärdomarna känts värdefulla, inte minst är när de också varit smärtsamma – som skoskav.

Närhet och distans återkommer även som ett av de tema som berörs i det kapitel – *Interaktiv fältforskning – möjligheter och omöjligheter* - som skrivits av Caroline Wigren och Ethel Brundin. Det gäller då inte bara till de aktörer och de fenomen som utgör det empiriska fältet, utan även till processägaren, som kan vara en organisation utanför det direkta empiriska fältet. Exempel som tas upp är regionala kluster, centrala myndigheter, kommunala utbildningsbolag. Vidare diskuteras i kapitlet relationen till finansierare av forskningsprojektet – även det en relation där närhet och distans skall balanseras. Författarna tar upp fem exempel på forskning – där metoder och relationer till övriga aktörer varierar: etnografiskt inspirerade metoder, fältexperiment, telefonintervjuer och enkätundersökningar hör till de metoder som använts i de fem studier som tas upp. Forskaren interagerar med de aktörer som deltar i studien, och därmed påverkas dessa, trots att metoderna i vissa fall kan präglas av stor distans hävdar författarna. Det kan därför finnas anledning att bredda begreppet interaktiv forskning. Centralt är att det handlar om möten mellan människor, och att det därmed innefattar processer som bara delvis är rationella och möjliga att planera och förutse. Det är i dessa möten som kunskap produceras.

I kapitlet – *Att mobilisera och vårda samverkan i forskning* - som skrivits av Peter Ahlström, Fredrik Nilsson och Nils-Göran Olve betonas vikten av att tidigt i samverkan utveckla en gemensam samverkanslogik, där värdet för var och en av samarbetet tydliggörs. Denna samverkanslogik kan uttryckas i en strategikarta där förutsättningarna, genomförandet och konsekvenserna tydliggörs. Med två fall illustrerar kapitlet aktiviteter och deltagare i olika faser av samarbetet där högre nivåer är mer engagerade i inledning och avslutning av forskningen. Olika traditioner och kulturer vad gäller hur resultat konkretiseras och levereras möts i diskussionerna om projektens uppläggning. Författarna konstaterar samtidigt att spridningen av forskningens resultat vanligen inte tydliggörs tidigt i processen, vilket försvårar tillvaratagande av dessa resultat utanför den krets som direkt involveras i samverkan mellan forskarna och medverkande företag.

Diskussionen om forskarnas roller i olika faser av ett projekt återkommer i det kapitel – *Interaktiv forskning – utveckling, användning och spridning av kunskaper* - som avslutar denna del som fokuserat på samverkans praktik och etik. Peter Docherty, Anders Ljung och Torbjörn Stjernberg beskriver tre projekt där forskarnas relation varierat; i ett projekt var forskarna mycket aktiv samverkanspartners i ett aktionsforskningsprojekt, i ett annat var de drivande för en utveckling av nya planeringsrutiner, och i ett tredje kan de beskrivas som distanserade åskådare med ambitioner att bidra till kunskapsutveckling genom att stimulera deltagarnas reflektioner över de pågående processerna. I samtliga fall medverkar forskarna i pågående förlopp – vilket medför speciella etiska hänsynstaganden. Forskarnas agerande påverkar inte bara de parter de direkt samverkar med, utan även omgivningens syn på utvecklingssatsningarna. Samtidigt kan forskarna, som i aktionsforskningsprojektet, komma att bli mycket starkt involverade i utvecklingen och ta på sig roller som "advokater" med en strävan att skydda utvecklingssträvandena mot konkurrerande initiativ från centrala staber. Inte bara forskarnas åtagande att bidra till akademisk kunskap, utan även medverkande aktörers intresse att åstadkomma resultat av värde för organisationen som helhet, gör att spridningen utanför de direkt samverkande enheterna blir viktig. Samtidigt är denna spridning problematisk att åstadkomma.

Del II visar bredden i de former för interaktion som förekommer vid studier av organisatoriska processer. Samtidigt visar kapitlen på dilemman som forskaren möter när forskningsintresset skall balanseras mot olika aktörers utvecklingsintressen.

Att vara som skoskav ...

Lotta Svensson

Forskning blir utvecklingsstöd i närhets- distans-balans

När vi påbörjade våra avhandlingsarbeten, var vi pionjärer på orten; ”ett världs-unikt högriskexperiment” sade vår chef från Arbetslivsinstitutet då han presenterade oss för lokalpressen, och syftade på det unika med en doktorandutbildning utlokaliserad på en ort utan direkt anknytning till en högskola. Söderhamns kommun hade efter många politiska turer fått forskning lokaliserat till orten som en del av det krispaket som man blev lovad i samband med beslutet om flygflottiljens nedläggning 1996. Den forskningen bestod av oss, en grupp doktorander med lokalisering i kommunen, med uppbackning av seniora forskare från Arbetslivsinstitutet i Stockholm.

Ambitionen med FoU-Centrum Söderhamn, som vi kom att kalla oss, var att vår forskning skulle bidra till den regionala utvecklingen, bidra till gemensam kunskapsbildning och bidra till att överbrygga gapet mellan teori och praktik genom att arbeta interaktivt. Vi började vårt avhandlingsarbete med att träffa människor verksamma i regionen och fann på så sätt så småningom våra forskningsfrågor.

Själv är jag uppvuxen i kommunen, utflyttad för studier och sedan över tjugo år återflyttad. Med ett yrkesliv baserat främst på psykosocial verksamhet bland barn och unga i kommunen, och nu med egna tonåriga barn, är förstas min förtrogenhet med kommunen på många sätt stor – men min inblandning i de mer inflytelserika kretsarna i kommunen hade fram till arbetet med forskningsprojektet varit tämligen liten.

Utvecklingsstödande forskning ... hur då?

Interaktion, samverkan och sociala processer kände jag mig rätt hemma med, men jag ställde mig frågan hur detta skulle kombineras med ”forskning”, d v s

distans och ett kritiskt förhållningssätt. Det visade sig vara fler än jag som funderade över detta.

”Kan en interaktiv forskning samtidigt fungera utvecklingsstödjande, men ändå bevara en kritisk distans till den verksamhet som studeras och i relation till deltagarna? (...) Kommer inte det nära samarbetet med och beroendet av resursstarka grupper att skapa ett samförstånds-tänkande som helt tränger ut ett kritiskt synsätt? ” (Svensson m fl 2002, s 16).

En annan fråga sammankopplad med den förra är ju på vilket sätt forskning möjligen *skulle kunna* fungera utvecklingsstödjande. Holmer & Starrin (1993) diskuterar olika sätt att använda forskningsresultat och hänvisar till sociologen C Weiss (1980, 1986) som lyfter fram fyra olika funktioner:

- den *politiska*, där forskningen kan påverka inriktningen av politiska diskussioner och debatter och därmed förändra eller vidmakthålla styrkepositioner
- den *instrumentella*, där forskningsresultat kan användas som medel för att uppnå ett mål, t ex som besluts- eller planeringsunderlag
- den *interaktiva*, där forskning kan vävas samman med annan information och ingå i en slags kunskapsbakgrund som användaren anser vara nyttig i sin verksamhet
- den *konceptualiserande* funktionen, där forskning kan ge oss begrepp och ny förståelse, nya insikter och värderingar och därmed kan påverka våra ställningstaganden och förhållningssätt.

Weiss menar dock att det är få samhällsvetare förunnat att få erfara omedelbara och direkta tillämpningar av sin forskning, och skälen är många: det tar lång tid innan ett projekt kan slutföras, förutsättningar kan ändras och den politiska debatten och opinionen kan ta en annan vändning. Dessutom finns risk för att de maktavare som skulle kunna genomdriva förändringar matas med så mycket information och påtryckningar att forskningsresultaten försvinner i den stora mängden.

I vårt arbete vid FoU-Centrum Söderhamn har vi sett att ett samspel mellan forskning och praktik kan ske på olika nivåer. I mötet mellan universitet/akademi och samhälle kan samarbetet sägas ske på en *organisatorisk* nivå. Flera forskare (t ex Sörlin 1996, Tydén 1997, Brulin 1998, Mattsson 2001, Agaard & Svensson 2006) har diskuterat syftet, organiseringen och värdet av detta möte, och då ofta i samband med universitetens tredje uppgift. Genom vårt arbete vid FoU-Centrum Söderhamn har vi på denna nivå bidragit till mötet mellan forskning och praktik på olika sätt, t ex genom anordnande av seminarier, nätverksträffar, deltagande i debatter och utbildningar samt genom utgivande av olika populärvetenskapliga artiklar och rapporter.

Min erfarenhet av den interaktiva forskningen är dock att en stor del av kunskapsutbytet sker *i handling*, i det direkta mötet mellan de som är berörda av de olika forskningsprojekten (se artikel av Docherty, Ljung och Stjernberg, kapitel i

denna bok). Som praktiktära forskare räcker det inte att ha en syn på praktisk kunskap som något som kan berika teoriutvecklingen utan man måste också ha en förmåga att omsätta detta synsätt till en forskarpraktik som gör kunskapsgenererandet möjligt. Och hur gör man då det?

I ett första skede handlar det i hög grad om att undanröja hinder, både faktiska och mentala, och att bygga en grund av tillit som kan hålla för det kritiska förhållningssätt som är forskarens uppdrag i den interaktiva, utvecklingsstödjande forskningen. I mötet ska forskarnas och deltagarnas förväntningar och intentioner omsättas i handling där roller, syften, problemområden och aktiviteter måste förhandlas och tydliggöras. En gemensam kunskapsbildning kan komma till stånd om forskare och deltagare ömsesidigt kan se varandras kunskap som värdefull, och vägen dit kan ibland vara rätt knagglig.

Olika metoder belyser olika aspekter

I mitt avhandlingsarbete har jag undersökt drivkrafter bakom ungdomars utflyttning från mindre orter (se Svensson 2006), och jag har använt både kvalitativa och kvantitativa metoder. De främsta källorna till kunskap om vilka de viktigaste individuella faktorerna som påverkar ungdomarnas beslut i flytta/stanna-frågan har varit intervjuer, uppsatser och enkäter. Med hjälp av intervjuer och uppsatser har ungdomarnas reflekterade erfarenheter kommit fram, och det har med hjälp av dessa metoder varit möjligt att upptäcka skillnader i värderingar, prioriteringar och möjlighetshorizont. Utifrån enkäter har det varit möjligt att se att dessa skillnader inte är slumpvis fördelade, utan i hög grad relaterar till klass och kön.

För att få kunskap om inflytelserika faktorer på gruppnivå har mitt deltagande i och gemensamma analysarbete med olika ungdomsgrupper varit väsentligt. I dessa sammanhang har det framgått hur olika grupprocesser medverkar till att förmedla skilda ideal till de olika ungdomsgrupperna, men också hur alla unga medvetet eller omedvetet tvingas förhålla sig till normer kring "ungdom" och "normalitet".

Att de faktiska förhållandena på hemorten spelar en mycket viktig roll har varit ett grundantagande i avhandlingen. Det har i avhandlingsarbetet blivit tydligt att likartade regionala förhållanden kan få olika verkan och uppfattas olika av skilda grupper av ungdomar, samt att sambanden inte är helt okomplicerade mellan upplevd tillhörighet och önskan att stanna.

På ett relativt tidigt stadium i min forskningsprocess, när mönstren kring klass, kön och delaktighet började bli skönjbara såg jag till att redan då få börja diskutera dessa resultat med både makthavare och ungdomar, och dessa diskussioner tillförde min forskning många värdefulla kunskaper kring att olika ungdomsgrupper var olika synliga och olika värderade. Jag har dels deltagit i reflekterande och analyserande samtal utifrån den interaktiva ansatsen vid datainsamlandet, och dels via lokaltidningarnas artiklar om min forskning och publicerade debattartiklar och rapporter (se även Hammar & Svensson 2004?).

Utifrån olika möten och gemensamma analyser med vuxna har det framgått att det inte bara är i de ungas diskussioner som flytta/stanna-frågan är laddad med värderingar och normer. Den interaktiva forskningsansatsen har gjort det möjligt att studera hur ungdomar och vuxna pratar om varandra, hur man säger att man

vill samverka samt även att se vilket utfallet blivit av de faktiska försöken till samverkan.

Ett något oväntat resultat av min forskning är kunskapen om hur de samverkande faktorerna ger stora skillnader i ungdomarnas faktiska och upplevda inflytande och delaktighet. Att de ungdomar som vill stanna på orten inte känner sig önskade av de lokala makthavarna gjorde paradoxen kring vilka ungdomar ”som räknas” tydlig.

Utifrån detta arbete, som jag själv uppfattat har haft betydelse för hur ungdomsfrågor kommit att behandlas i kommunen, vill jag i denna artikel diskutera vad som är viktigt för att ”forskning” ska kunna vara verkligt utvecklingsstödjande utan att tappa sin kritiska potential. Min slutsats är att det handlar om ett delikat samspel mellan närhet, distans och kritik.

Att bli insläppt ... och att våga komma nära

Att kunna balansera fram mellan närhet, distans och kritik på ett konstruktivt sätt kräver öppenhet, mod och tillit både från forskaren och från deltagarna. Hur denna dans har sett ut i mitt fall vill jag illustrera i denna artikel där mina egna reflektioner⁵ varvas med citat från intervjuer med fyra av de mer centrala deltagarna i mina interaktiva ansträngningar, nämligen kommunalrådet, ordförande i nämnden för lärande och arbete, ordförande i barn- och utbildningsnämnden samt dåvarande elevrådsordförande på gymnasiet (som nu blivit politiskt aktiv i kommunen). Dessa personer är/var inflytelserika i den kommunala sfär där ungdomsfrågor behandlas och jag har därför varit nyfiken på vad de tagit till sig av mitt avhandlingsprojekt. Detta är personer som har intresserat följt mitt projekt, och naturligtvis hade jag fått andra svar om jag frågat andra, kanske mindre intresserade personer. Självklart är detta ingen opartisk utvärdering - det är till viss del gemensamma ansträngningar och erfarenheter vi diskuterar och det är förstås lätt att förstärka de positiva utfallen. Trots detta tycker jag att dessa samtal ger flera ledtrådar till varför forskning utifrån en interaktiv ansats har goda möjligheter att, just genom att förena utvecklingsstöd med ett kritiskt förhållningssätt, leda till reflektion och därmed förändring.

Söderhamn kan beskrivas som en traditionell industriregion med en generellt låg utbildningsnivå. Närmaste högskola finns 8 mil bort och närmsta universitet befinner sig på ca 18 mils avstånd. Forskning och vetenskapligt arbete är för många av invånarna ingen självklar del i deras vardagsliv. Att möta någon som presenterar sig som forskare eller doktorand hör inte till vanligheterna i kommunen.

Vår tillgång till våra tänkta målgruppers verksamheter och erfarenheter, och våra möjligheter att kunna bidra i en gemensam kunskapsbildning var till stor del

⁵ Huvuddelen av reflektionerna kring den interaktiva ansatsen och vår roll vid FoU-Centrum Söderhamn, liksom relationen ungdomar och socialt kapital har jag utvecklat tillsammans med min doktorandkollega Siw Hammar, och vi har också formulerat oss kring detta i några artiklar och rapporter. (Se Hammar och Svensson 2002, 2003, 2004).

beroende av deras uppfattningar om ”forskning” och ”forskare”, åtminstone i det inledande skedet. Det begynnande samspelet styrdes i hög grad av uttalade och outtalade förväntningar på vad den andre representerade och på vad samspelet skulle kunna ge för utbyte.

Vi har ju ingen tradition av vad forskning och utveckling är för något ... Vad är ett vetenskapligt perspektiv? Har man ingen kunskap så väcker det ju rädsla. Det är lite läskigt kanske, om man är en ledare som själv inte har någon högre utbildning så kan man känna sig i underläge. (kommunalråd)

De individer och grupper jag träffat har inte alltid haft så höga tankar om vad forskning kan tillföra. Inte heller är de alltid övertygade om att deltagande i forskning kan ge dem något utbyte. Detta kan bero på tidigare dåliga erfarenheter, men också på en känsla av långt avstånd – en upplevelse av att verklighetsuppfattning och uttryckssätt skiljer sig åt i alltför hög grad.

Forskningen har kommit till oss. Det har blivit konkretare och ändå något i vardagen. Jag har lärt mig och förstått mycket mera. Forskningen blir både avdramatiserad och förmänskligad. Och det betyder inte att man lyssnar mindre, utan tvärtom – nu förstår vi på ett annat sätt, mer förmänskligt och på en nivå som även jag förstår. (...) Sen tror jag det här med språket är viktigt. Att använda det här språket som du använder, det känner jag mig mycket bekvämare med än om det kommer någon sådan där högravande ... och håller föredrag på ett ”annat språk”. (ordförande i nämnden för lärande och arbete)

Min erfarenhet är att den gemensamma kunskapsbildningen – det korsbefruktande samspelet – inte uppstår av sig själv. Hinder för att upprätta ett konstruktivt samspel kan finnas både hos forskare och deltagare. De hinder som finns måste hanteras – både i ord och handling. Om hindren inte övervinns blir mötet mellan forskare och deltagare till enbart en formalitet och bekräftar därmed de båda sidornas negativa föreställningar och förväntningar, och kunskapsutbytet riskerar att bli minimalt.

Jag blir ju av och till utsatt för frågebatterier sådär, både muntligt och skriftligt, från någon som forskar, och då är det bara här och nu och bara de här frågorna. Jag har liksom ingen egentlig koll på vad den här människan håller på med, och jag kan inte få hela bilden klar för mig. Och jag är inte så säker på att det blir så bra alla gånger. Men en människa som kommer tillbaka och nöter om samma saker fast på olika sätt – då blir det på ett annat vis! Och jag antar att det är så för dig att varje gång du kör en runda så får du nya svar – och att det är i slutänden du får ihop det då. (kommunalråd)

Om forskningsprojektet är alltför färdigriggat då forskaren möter deltagarna kan deras intresse av att delta minska p g a att de inte kan påverka varken frågeställning, forskningsprocess eller utbytet med forskaren. I mitt projekt fångade jag upp en fråga som fanns som en oro i kommunen.

När det hamnar rätt i tid och frågeställning så är det lättare. Och om det beror på att du hade fingertoppskänsla, eller att det råkade bli så vet inte jag. Ibland uppstår en sådan känsla att nu är det rätt, och det har påverkan på genomslaget. Det finns ju mycket smal forskning som inte får så stort genomslag. (ordförande i barn- och utbildningsnämnden)

Min bakgrund och mina erfarenheter, som uppvuxen, återflyttad och praktiskt verksam i kommunen var till nytta i min forskning på så sätt att den underlättade kontextförståelsen och gjorde det lättare att åstadkomma samverkan med de berörda. Trots detta har jag upplevt att min vilja att försöka förstå och ta hänsyn till deras vardagskomplexitet var avgörande för deras motivation att dela med sig av sina kunskaper (jmf Molander 1996). Min delaktighet/inblandning i livet i Söderhamn har både underlättat *och* försvårat för mig i det vetenskapliga arbetet. Samma faktorer som underlättat för mig att komma nära har också riskerat att begränsa mitt synfält. Det har ibland varit svårt att skilja ut, att se detaljer och att se vad som är utmärkande och intressant. Det kan också ibland vara svårare att få distans, att kunna ifrågasätta det förgivettagna (se även artikel av Wigblad och Jonsson, kapitel i denna bok).

Att ha distans ... och våga vara kritisk

Flera forskare (Svensson m fl 2002, Aagard & Svensson 2006) har problematiserat den interaktiva forskningens möjligheter att förhålla sig kritisk. På en organisatorisk nivå kan forskarens uppgift att kritiskt granska förhandlas och bekräftas i ett skrivet kontrakt, men i det direkta personliga mötet blir det forskarens ansvar att bygga in, och därmed förhandla om, det kritiska förhållningssättet som en del i relationen.

I många av de diskussioner vi haft både med doktorander och seniora forskare kring olika typer av aktionsforskning så har närheten uppfattats som problematisk. Rädslan för att tappa distansen har ofta haft sin grund i den förvirring som finns i att ta in någon annans komplexa verklighet och att den förståelse som då uppstår ska göra att forskaren sedan inte förmår framföra kritiska synpunkter. Detta är berättigade farhågor, och jag menar att de ska ses som svårigheter som måste hanteras.

För forskaren är möjligheten att behålla sin integritet en förutsättning för att kunna få ett produktivt utrymme för ett kritiskt förhållningssätt. På ett individuellt plan kan det ibland vara svårt att se var gränsen går och våga agera utifrån insikten att samverkandet, de förtroendeskapande åtgärderna och flexibiliteten inte är *hela* uppgiften, även om det oundgängligt för ett gott resultat. Om man

kan säga att min ”infödda” närhet underlättade för mig i den första tillitsskapande fasen så är det nog så att jag utifrån samma närhet löpte stor risk att bli alltför hemmablind och okritisk, och den fortsatt stora närhet till praktiken som den interaktiva ansatsen medför gjorde det väl inte lättare. För att den enskilde ”nära” forskaren ska förmå förhålla sig kritisk krävs dels ett eget pågående arbete men också en tillhörighet i ett annat sammanhang – i en forskningsmiljö - som påbjuder ett mer distanserat och mer generaliserande förhållningssätt (se t ex Davies 1989).

Det är lika viktigt för både forskaren och deltagarna att värna sin integritet, att inte låta sin egen verksamhet styras av den andres målsättningar och förväntningar. För ett fungerande samspel är det också av stor vikt att erkänna att den andres syfte är lika viktigt för denne som mitt syfte är för mig. Diskussionen och därmed förhandlingen om parternas roller måste starta tidigt och måste klargöra skilda motiv och målsättningar (men även det tänkta samarbetet, (se artikel av Ahlström, Nilsson och Olve, kapitel i denna bok). Men även om så sker så är det min erfarenhet att sådana *pågående* fortsatta förhandlingar är en oundviklig del i den interaktiva forskningsansatsen (se artikel av Docherty, Ljung och Stjernberg, kapitel i denna bok).

Det är nog så att när man bedriver nära forskning ska vara väldigt noga med att berätta att ”så här kan det bli, att det kan vara så att det här resultatet kanske inte alls kommer att passa dig”, så att alla förstår att det här är ditt jobb. ”Det här resultatet är inget du kan beställa av mig, utan när jag pratar med dig nu – det blir som det blir, när jag väger ihop det” (...) Jag tror mycket på det här med ett professionellt förhållningssätt. Ingen ska förledas att tro att forskning är något annat för att det bedrivs nära. Man ska ha de samtalen med de inblandade, så att de verkligen inser vad det är för något. (kommunalråd)

Något som flera av de intervjuade tagit upp är betydelsen av språket och samtals-tonen. Själv menar jag att tidsaspekten har en stor betydelse för att samtalet ska kunna vara just ett pågående samtal och inte enbart ett framförande av synpunkter.

Förutom frågornas art så kan närvaron göra det närmare, både fysiskt men också på något mentalt plan. Inte så högtflygande kanske, utan mera verkligt. På något sätt måste man ju bli ofarligare som forskare när man finns med hela tiden. Det kan ju bero på att du varit så nära – man upplever det som en möjlighet och inte ett hot.(...)Man blir lättare att avfärda om man bara gör enstaka nedslag. De förstår inte våra speciella förhållanden. Med dig har jag inte ens tänkt tanken. Men om det är för mycket utifrån, och är format som kritik då är det inte säkert att det känns på det sättet. Men nu upptäcker man möjligheterna med en kritisk granskning. (ordförande i barn- och utbildningsnämnden)

För en interaktiv forskare, i samspel med deltagarna, ges många möjligheter att under processens gång ställa kritiska frågor som utmynnar i gemensam reflektion. Om en överenskommelse om ett kritiskt förhållningssätt hos forskaren finns med redan från början, och blir framlyft i fortsatta diskussioner, så är det inte överraskande för någon att kritiska synpunkter framförs under processens gång. Istället bygger deltagarnas tillit till forskaren på att kritiska synpunkter framförs i en dialog som har möjlighet att fortgå över tid. I ett nära samspel finns ett krav på ärlighet som öppnar för en gemensam kritisk reflektion och detta ökar möjligheten till kunskapsutbyte och kunskapsbildning.

Att låta processen pågå ... och våga vara kvar

Tid och kontinuitet är en förutsättning för att bygga goda relationer och för att uppnå en förståelse för den andres sammanhang. I mitt projekt har det varit avgörande att både jag som forskare och deltagarna har vetat att denna samverkan hade förutsättningar att pågå över en längre tid. Detta gör det värt besväret (och ibland t o m omöjligt att undvika) att investera i en samspelsrelation.

Den närhet som krävs för att kunna ta del av deltagarnas erfarenheter innebär samtidigt att den kritik som faktiskt framförs har möjlighet att uppfattas som konstruktiv. Att vi varit lokaliserade på orten, och att vi funnits kvar över lång tid har haft stor betydelse för att förtroendefulla och ömsesidiga relationer kunnat skapas. Genom deltagarnas kommentarer har jag också förstått att detta spelat roll för forskningens trovärdighet.

När vi har haft det så nära, så har vi som velat titta kunnat se att det här är seriöst. Det här är seriös forskning, det är seriös miljö, det är upplägget, delrapporter ... Alltså, det är seriöst. (...) Det är mycket lättare att bortse från något som kommer utifrån. Det som har gjorts här lokalt har man kunnat följa efter vägen, och eftersom det är gjort lokalt och man har tittat på det lokala så blir det också så att man har följt processen – vilket har gjort att man fått en insikt i också att det här *är* på riktigt, det är *gjort* på det här sättet så man ser att man kan lita på det. Det ger något extra, för annars kan man alltid ifrågasätta: att ja, ja men vad har de där ställt för frågor då, eller vilka metoder och sådär – man kan kritisera hur mycket som helst. (...) Att jag som konsument av din forskning har följt hela kedjan och sett det växa fram – det tror jag för min del ökar trovärdigheten. (kommunalråd).

Jag känner mig väldigt inblandad, och har diskuterat det här väldigt mycket. Samtalen och den nära förankringen med nyckelpersoner i större sammanhang är jätteviktig, i intervjuer och diskussioner. Och genom dem kan man nå fler, och genom dem förankras forskningen –

och då när ni väl är klara så är många nyfikna vad det blev (fd elev-rådsordförande)

Forskare och deltagare behöver skapa en gemensam referensram genom att både handla och reflektera tillsammans. Detta ger en förståelse för varandras kontext och bidrar till att bygga upp tillit och förståelse, och ger möjligheter att överbrygga svårigheter med att förstå varandras tanke- och uttryckssätt. Forskaren kan få en vidgad syn på det som studeras och otillgängligheten i det akademiska språket kan överbryggas i en gemensam analys.

I mitt forskningsarbete har jag under processens gång vid många olika tillfällen framfört kritiska reflektioner, och också vid flera tillfällen berättat om resultat i min forskning som ibland gått emot det som allmänt tagits för givet. Ofta har mina reflektioner speglat strukturella mönster som pekat på ojämlig maktfördelning utifrån t ex klass eller kön, och det har då stått klart att detta sätt att analysera verkligheten inte överensstämmer med den rådande normen. I stunden har jag och deltagarna inte alls alltid varit överens och diskussionerna har stundtals varit rätt hårda, men den gemensamma analysen har tillfört både mig och dem nya kunskaper som vi kunnat smälta och sedan vid ett annat tillfälle fortsätta diskutera. Ibland har de analytiska kategorierna av deltagarna uppfattats som politiska ställningstaganden, och den fortsatta diskussionen har varit nödvändig för att klargöra vad som egentligen menas.

Jag tyckte inte att det var något konstigt att säga såna saker som ni på ett forskningsbaserat sätt sa. Men de andra partierna uppfattade det ju som provokativt politiskt, fast det ju egentligen inte alls var det – det var ju bara en beskrivning. (...) Om man inte delar uppfattningen att det faktiskt finns klasser i dagens samhälle också – så kan det ju bli lite obehagligt att prata om det. Om man inte vill se det, och inte vill prata om det. Om man inte visar klasser så blir det ju slätstruket, i och för sig lättare att acceptera, men det blir betydelselöst. (ordförande i barn- och utbildningsnämnden)

Som kritisk granskare är det ju också så att man ibland går emot ett sätt att förhålla sig till verkligheten men stödjer ett annat.

Vi kan inte sitta här och försköna verkligheten, vi måste ta åt oss av det som finns. För mig har er forskning varit otroligt användbar därför att dels så går det inte att bortse från det ni kommit fram till, och så kan jag också få stöd i att peka på det här att ”titta på det här, det ser faktiskt ut såhär”. Så för mig, som kanske har det med mig i bagaget att man ändå måste försöka bevisa något ibland, och bygga under med fakta – för mig har det varit jätteskönt att kunna göra det. Och det är mycket lättare att kunna göra det när det är så här lokalt förankrat. Det är mycket lättare att bortse från något som kommer utifrån. (kommunalsråd)

Eftersom diskussionerna kunnat fortsätta så har det på längre sikt blivit möjligt att hävda den akademiska kunskapens värde och användbarhet. Eftersom relationerna bygger på respekt för varandras kunskaper så blir det då för forskaren i hög grad både möjligt och önskvärt att förhålla sig kritisk till t ex vardagliga förgivettaganden, och deltagarna kan ta till sig ifrågasättandet som stimulerande, utmanande och provocerande, utan att behöva känna sig helt missförstådda och misskrediterade.

Första utkastet var ju jag väldigt förvånad över, och det har jag ju talat om för dig också. Men sen får man ju tänka och läsa och göra egna analyser i sin lilla värld, och då ser man ju att tusan om hon inte hade rätt i alla fall. (ordförande i nämnden för lärande och arbete)

Nej, du vet ju hur jag sa. Är det verkligen såhär?! Det trodde jag ju inte. Jag fick verkligen gå hem och fundera, gjorde lite tester själv runt om i min egen omgivning, sådär lite noggrannare. Jag tittar på något och tror att jag ser, men jag måste ställa mig frågan: ser jag det jag tror att jag ser? Eller ser jag något annat? Och sådana frågor ställer jag mig mycket oftare nu. Och det började där någonstans, för där någonstans tror jag att min fartblindhet stoppades. (kommunalråd)

Man är först fokuserad på sina egna erfarenheter, men sen tänker man efter och ser det mera generellt, och ser att det är annorlunda utanför min egen krets. (fd elevrådsordförande)

I den interaktiva forskningen ställs ofta de kritiska frågorna under processens gång. Kritiken kommer därför inte som ett "betyg" när allt redan är för sent att påverka, utan kan bidra till att sätta igång reflekterande processer medan den pågår. Om kritik framförs inom ramen för en tillitsfull relation upplever man att den ges i ett konstruktivt syfte. Om den dessutom framförs av någon som har omständigheterna klara för sig är man beredd att ta den till sig. Det är ofta när kritik framförs och när uppfattningar bryts som viktiga pusselbitar kan läggas till kunskapen. Detta gäller både för forskare och deltagare.

Så det har verkligen skapat samtal, och man vidareutvecklar sig: Kan det här stämma på en vanlig ort, i en storstad, i min stad? Man pratar med de som är berörda, och i och med det så sprider man det. Och så får man ju deras kunskap. När jag pratade med dig så berättade ju jag om saker som jag själv hade upplevt och kände sen att det du berättade och skrev – det stämmer ju, det är min verklighet. På så sätt tycker jag att forskningen är lättare att förstå nu. Man känner att det här är *vår* forskning, vår utveckling. Man vet att ni har varit lite överallt och

pratad med olika sorts människor och jag känner väldigt förtroende för det ni gjort. Om någon bara kommit och gjort en enkät och sen sagt att såhär är det, att man bara fått ett papper, så hade det varit svårt att ta till sig det. Men nu hade man varit med själv, och de jag pratad med de känner ju också att de varit med. (f d elevrådsordförande)

Jag har i hög grad fått tillträde ”bakom kulisserna” och det skulle kunna ha varit ett etiskt dilemma när det blev dags att ”avslöja” vad jag sett, också för att det är min egen kommun och arbetsgivare jag ”lämnar ut” (se t ex artikel av Wigren, i denna bok). Så blev nu inte fallet, och jag tror det hade flera orsaker.

Inte tror jag att gruppen du citerar känner sig sviken. Jag tror tvärtom, att grupper som inte får så mycket uppmärksamhet har känt sig uppmärksammade. Att du har lyft en fråga som inte var lyft. Och de här barnen och ungdomarna har inte fått så mycket uppmärksamhet förr – jag tror de känner mera så. Makthavare har känt sig berörda, absolut – men inte illa berörda av att du berättar det du ser. Om det skaver så ska det skava. Om allt här vore så bra att det inte kan bli bättre så ska vi ju lägga av. Och så är det ju inte. (ordförande i nämnden för lärande och arbete)

Jag har inte känt mig utlämnad. Utan mera stolt när du har citerat mig – att man bidragit lite grann. Man fick ju känslan av att det är vårt, ni var med på möten och fanns där med oss. (f d elevrådsordförande)

Genom att jag vid många tillfällen diskuterat min analys och min kritik mot framför allt de lokala makthavarna under processens gång så kom det inte som någon överraskning för dem vilka kritiska synpunkter jag hade.

Men den som säger till mig att du har tassat fram försiktigt på grund av att du varit nära din forskning, den vill jag ta ett allvarligt resone-mang med. Är det något du inte har gjort så är det väl det. Du har verkligen serverat de här obehagliga beska sanningarna på ett väldigt, vad ska jag säga, professionellt sätt. Du har varken försökt släta över, eller anklaga, eller värderat. Du har presenterat det som vad som helst – som en stickbeskrivning! ”Såhär är det. Det här är det jag har sett. Punkt. Såhär ser det ut, såhär är det.” Utan att svartmåla, varken sockrat eller saltat om jag säger så. Och det har definitivt inte varit bekvämt, det har varit som skoskav en del av det! Men ändå, det har varit på det sättet, och det har känts seriöst. (kommunalråd)

Eftersom den gemensamma diskussionen och analysen pågick över lång tid så blev stora delar av mina resultat en verklighetsuppfattning som vi delade. Den pågående dialogen med de berörda under hela processen gjorde alltså att de reflektioner som framfördes kom att spela en roll på ett mer djupgående sätt. Min

erfarenhet är dessutom att när de som är berörda har varit inblandade i analyser och diskussioner under hela forskningsprocessen, och har varit de som först fått ta del av mina kritiska synpunkter, så har de inte känt sig svikna av att frågorna och resultat sedan diskuteras offentligt, utan i många fall uppfattat det som viktigt att bidra till ett kunskapsbygge kring ett angeläget problem.

Att vara utvecklingsstödjande ... och att våga lämna

Avhandlingsarbetet är nu sedan en tid avslutat men kommunens/regionens arbete med att förbättra ungdomars livsvillkor i regionen är dock på intet sätt över. Min förhoppning är att min studie kan vara till praktisk nytta då dessa framtidsfrågor diskuteras i regionerna (för en diskussion om forskningens handlingsdimension, se artikel av Winter i denna bok).

Jag har mött stort intresse och upplevt att mitt forskningsarbete uppfattats som meningsfullt och tankeväckande både bland ungdomar och vuxna, både lokalt och till viss del även nationellt. Jag hoppas och tror själv att mitt intresse för ungdomarnas situation och mina försök att lyfta fram flytta/stanna-problematiken haft en viss betydelse för hur den allmänna inställningen till ortens ungdomar har utvecklats under de år som mitt forskningsprojekt har pågått.

En hel del har skrivits om mitt forskningsprojekt i lokala tidningar, och lokalpressen har under denna period till viss del omprövat sitt förhållningssätt till vad/vilka som är intressanta att skriva om. Men detta är *min* uppfattning. I de intervjuer jag gjort har jag tagit tillfället i akt och frågat om något av min forskning fått fäste hos de tillfrågade, och om de tycker att det lett till några konkreta handlingar eller beslut. På frågan vad som var den viktigaste kunskap de fick från mitt forskningsprojekt så var svaren till viss del olika.

Klyftan mellan de som stannar och de som flyttar. Jag hade tänkt på att det fanns, att det var många som ville härifrån. Det var ju allmänt känt, att det var det man ville – det var status att flytta härifrån. Men det som stannade mest hos mig var åsikterna hos de som stannade kvar här, som kände att de inte var behövda när de stannade kvar – det var en stark känsla. Så trodde jag inte att det skulle kunna vara. (f d elevrådsordförande)

Du har bekräftat och förtydligat en misstanke som jag tidigare haft, just det här med pojkar och flickor och beroende på klass och så vidare. Det blir så tydligt ... att det är pojkarna som är efter, och som vi egentligen behöver göra något åt. Flickorna drar iväg, och eventuellt återkommer de med sina erfarenheter. Killarna blir kvar, och det är den bilden från din forskning som har fastnat mest hos mig, och som jag har funderat över och som jag hört andra fundera över också. (ordförande i barn- och utbildningsnämnden)

Det där att det går en massa elever och känner sig som förlorare. Jag tänkte: gud va förfärligt. Vilken förfärlig tid de upplever om de känner såhär. Men det du har sagt får en ju inte bara att tänka på de här ungarna som eventuellt är förlorare, det får mig ju att tänka på många andra saker också. (ordförande i nämnden för lärande och arbete)

Den absolut viktigaste kunskapen som jag ofta, ofta återkommer till är den attityd som vuxna, vi vuxna i Söderhamn, förmedlar när det gäller ungdomar och ungdomars varande eller inte vara här Det här att vi faktiskt –utan att säga att ”du som stannar är värdelös och du som reser är en vinnare”, utan att säga det, utan att använda de ord som jag använder nu så förmedlar vi det i allt vi gör! Det är den viktigaste lärdomen för mig. (kommunalråd)

Att mina resultat har varit uppe till diskussion i flera forum har tydligt framgått och även att min beskrivning av ungdomarnas situation i Söderhamn så småningom kom att bli en mera allmänt accepterad ”sanning”:

Jo, nog har vi pratat – om att vi blev väckt! Kommunalrådet tog verkligen till sig så det här, och hon är ju med i alla strategigrupper. Och sen har vi tagit upp de här frågorna i arbetsmarknadsrådet. Vi har väl inte sagt att ”Lotta sa”, utan mera som att med den här kunskapen vi har nu så ser vi det så här. Det har blivit allmänskunskap. (ordförande i nämnden för lärande och arbete)

Jag *tänker* verkligen på det nu nästan hela tiden! Jag gör det! I alla kontakter. Jag reagerar jättehårt nu när någon säger att ”det är bara losers kvar”. Då säger jag ”Och hur menar du nu?!” Och så sätter jag igång ett resonemang om det, vilket leder till att jag får någon mer att tänka och fundera över – vi som är här i Söderhamn, vi nu då, som har valt att vara här – är vi losers allihopa? (...) Och det blir jättespännande resonemang. Det finns många delar som är viktiga, men den där kunskapen om mig själv som vuxen – i förhållande till de ungdomar som finns här – det är verkligen viktigt! Och det har betydelse för hur jag nu har förändrat mitt sätt att resonera om de här frågorna. Och jag har bitit mig själv i tungan då och då, det är lätt att trilla in i det gamla. (kommunalråd)

Man diskuterade och man citerade er i olika sammanhang och så ... Man har frågat: Kan det vara så, kan det vara så i Söderhamn... Kan det vara så att vi är en ort som ger sådana här utslag ... Det har diskuterats i väldigt starka forum, som i kommunstyrelsen, och i informella

grupper där man sitter och diskuterar. Och för min egen del – jag tror jag pratade med de flesta – vet du om att det är så här i Söderhamn, kan det vara så här? (f d elevrådsordförande)

Min uppfattning att barn- och ungdomsfrågorna kommit mera i fokus under den här perioden har bekräftats.

Alltså, får man ett frågebatteri i ett visst ämne så händer det ju någonting, det händer något med den som svarar. Man måste tänka själv – varför svarar jag så här? Och sen har man också fått någon sorts kvitto på att: nu jäklar gäller det, vi kan tappa en hel generation om vi inte skärper till oss. Och vilka är våran framtid? Man kan inte bara satsa på äldreomsorgen och tycka att det är en rätt för de som byggt upp samhället, utan man måste tänka på vilka det är som ska se till att vi i framtiden har ett bra och värdigt samhälle, och är beredda att ta ansvar för och jobba vidare med frågor som har att göra med samhällets utveckling. De som är barn idag, hur tar vi hand om dem?! Shit, det gjorde vi inget bra! Det sätter igång processer! Och eftersom det är så många som varit inblandade i det du har gjort så har de här eldarna tänts lite överallt – och det har gjort att det funnits grogrund för diskussioner på ett annat sätt, det törs jag säga. (kommunalråd)

Men fortfarande återstår frågan om resultaten satt några spår någon annanstans än i tanke- och diskussionsvärlden? Har de på något sätt påverkat beslut eller den faktiska vardagen?

Vi pratar alltid i kommunsammanhang att vi vill att människor ska vara kvar här, att vi vill stoppa utflyttningen och så ... Men efter att ni varit ute och pratat med politiker så minns jag på ett möte när vi diskuterade utflyttningen. Och då blev det en tankevändning – visst är det bra att få hit folk – men också att oavsett hur liten kommunen var så skulle de som bor här spela roll. Det blev ju stor skillnad mellan det första mötet vi hade med den grupp som skulle diskutera hur vi hade det med utflyttning och till det tredje mötet då det plötsligt hade vänt. Jag tror att det var då er rapport kom ... och jag tror att det påverkade att man tänkte om. På det första mötet pratade vi om hur man skulle annonsera i tidningar runt om i landet, och sen pratade vi istället om vad vi gör *här*, hur kan människor känna sig behövda här, de som bor här. Så det vände helt plötsligt. (f d elevrådsordförande)

Det är en väldigt viktig politisk fråga vad man utvecklar, vilka man utvecklar för. I tankarna kring gymnasieutbildningen, nu när vi tänker kring det, vad ska vi göra och för vilka – då har jag det här med mig precis hela tiden! Dina resultat har stor betydelse för hur jag resonerar i den ledningsstrukturgrupp som jag sitter i där vi pratar om framti-

dens gymnasieskola, vilka ungdomar jag tänker på. Det har faktiskt en betydelse, jag känner mig som att jag har blivit tvåbent, efter att ha varit enbent! Jag kan stå där och se båda delarna, jag ser fler grupper. Det är enklast att bara se de här som vill, och som man alltid tycker det är enkelt att satsa på, och alla de andra de är liksom resten. Men nu ser jag att det faktiskt finns flera olika delar. Man kan inte bara säga individer och mena de som kan av egen kraft, utan man ska verkligen se individer med olika erfarenheter. (kommunalråd)

Nu jobbar vi med tanken att det ska finnas gymnasieprogram så att man kan stanna om man vill stanna. Och att vi infogade design i teknikprogrammet kan ha varit till en effekt, för då kanske det blir fler flickor som vill gå där. Lika det här med estetiska programmen, där är det ju många tjejer – där försökte vi få in det. Det är svårt att mäta betydelse, men det har funnits med i bakhuvudet och med oss när vi har övervägt. Och jag hör inte så många som säger nu att alla ska iväg. (ordförande i nämnden för lärande och arbete)

Det pågår ju samtal lokalt och i Hälsingland om något vi kallar teknikcollege som skulle kunna samarbeta på gymnasienivå och med företag och där man kanske skulle kunna lägga produktion inom skolverksamheten. Det är ju statushöjande för de killar som vill stanna. Det du har bekräftat där har varit ett slags motor när vi har gjort det här. Så har det känts. På sikt så kan det höja pojkarna på grundskolan, och deras motivation att göra något och ta sig in någonstans. Jag hade funderat på pojkarna förut, men det blev tydligare för mig med din forskning. (ordförande i barn- och utbildningsnämnden)

Framför allt när jag pratar med elevråden, hur viktigt det är att få med alla – då har dina resultat verkligen hängt med. Och nu gör vi ju ett försök till ett nytt ungdomsråd, och vi har pratat om vad vi ska fokusera på – de som ska iväg eller som stannar – och då har jag berättat om det här att de inte känner sig behövda. Vi har funderat på vad vi då kan bidra med, så att vi får med de som vill stanna. Om de får den känslan av att vara behövd då kan man få ut väldigt mycket av den människan, och den kan få ut mycket av det den gör. Att få vara kvar här och få göra det den vill göra, och känna att det finns behov av det. Det har jag försökt driva i ungdomsrådet – att satsa på dem som finns här. (f d elevrådsordförande)

Utvecklingsstödjande forskning – en ständig balansgång

Efter att ha gjort dessa intervjuer känner jag mig stärkt i min uppfattning att det faktiskt går att ha en interaktiv ansats, ett samförståndstänkande och att vara utvecklingsstödjande – samtidigt som man är kritisk och framför sin kritik till de berörda och så småningom även till akademien.

Relaterat till det som Weiss (1980, 1986) menar hindrar att samhällsvetenskaplig forskning ska kunna vara direkt tillämpbar, så kan jag här konstatera att min forskning funnits med i vardagen, i nutid och att den både uppmanat till och bidragit till den lokala debatten om ungdomars situation. Utifrån forskningens möjliga funktioner som utvecklingsstöd menar jag att mitt sätt att forska och mina resultat verkat i samtliga funktioner; politiskt, instrumentellt, interaktivt och konceptualiserande. Genom att lyfta fram ungdomarnas upplevelser av sin hemkommun och även visa vilken betydelse de vuxna attityder har för ungdomarnas upplevelse av att vara önskade så kan man nog säga att min forskning kommit att verka som en katalysator (se artikel av Johansson, kapitel i denna bok) för att sätta fokus på relationen mellan ungdomarna och den regionala utvecklingen.

Utifrån de intervjuer jag gjorde med de mest inblandade aktörerna blir vikten av goda och långsiktiga relationer och ett ömsesidigt förtroende väl belyst (se artikel av Ahlström, Nilsson och Olve, kapitel i denna bok). Min förtrogenhet med kommunen och ungdomarnas situation, liksom möjligheten att nästan ständigt och över lång tid befinna mig i mitt forskningsfält (jmf Marshall 1999) har gett mig tillgång till mycket och god information (se artikel av Wigblad och Jonsson, kapitel i denna bok), och detta har i sin tur gjort det möjligt att med hög trovärdighet föra ett på djupet reflekterande, ifrågasättande och kritiskt samtal med berörda makthavare.

Närheten och trovärdigheten är skyhögt. Och varför är den det? Ja, inte för att du har presenterat något som vi ville höra, den saken är klar. Utan mera för att det känns trovärdigt, processen har varit nära, man har kunnat följt och sett och ”andats” din forskning, och det är viktigt. Är det någonting som kan rädda forskningen på sikt så är det just de lokala exemplen tror jag! Forskningen måste in i människors vardag, i allrummet, i vardagen och verkligheten. Annars kommer det att vara något abstrakt, som man inte ser nyttan av, och då kommer inte alla områden att lämpa sig för forskning. Ska man göra forskning på människor, och omställningar och vad som händer i ett samhälle då måste man vara nära! (kommunalråd)

Satsningen på att förlägga forskning i en miljö utan direkt anknytning till högskola var unik, men flera universitet och Arbetslivsinstitutet fanns med och stödde detta ”experiment”. En stark professionell uppbackning krävs för att ge den lokala och regionala forskningen legitimitet och möjlighet till kritisk distans. Men den lokala förankringen hjälper alltså till att överbrygga de problem som

akademien brottas med i form av alltför stor distans. Här har integrerandet och vardagliggörandet av forskarpraktiken möjliggjort att forskningsresultaten kommit till direkt användning i det lokala och regionala beslutsfattandet.

Denna artikel visar på *ett* möjligt sätt att genom interaktiv forskning både åstadkomma en fördjupad kunskap och samtidigt ge stöd till utveckling för den praktiska verksamheten, i mitt fall det kommunala/regionala utvecklingsarbetet. Att kunna växla mellan närhet och distans (se artikel av Johansson, kapitel i denna bok) och i praktiken hantera växlingen närapå i en och samma stund är en balansgång som den interaktiva forskaren har att gå.

I relationen med deltagarna krävs tillräcklig närhet för att få del av deras kunskaper, erfarenheter och aktiviteter – samtidigt som det måste skapas utrymme för reflektion och ett kritiskt förhållningssätt. Om forskningen dessutom verkligen ska komma till användning, d v s vara utvecklingsstödande i deltagarnas praktik, krävs återigen mera närhet och förtroende – så att de själva vågar reflektera och vara kritiska. Jag menar att det kritiska förhållningssättet är en förutsättning för att forskaren ska kunna bidra till utveckling, och att närheten är en förutsättning för att kritiken ska få effekt.

Referenser

- Aagaard Nielsen K & Svensson L red. (2006). *Action Research and Interactive Research. Beyond practice and theory*. Maastricht: Shaker Verlag.
- Brulin G (2002). *Faktor X. Arbete och kapital i en lokal värld*. Stockholm:Atlas.
- Mattsson M (2001). *Stenar under vattenytan. Forsknings- och utvecklingsarbete problematiserat*. Lund:Studentlitteratur.
- Hammar S & Svensson L (2002). Som en bro över mörka vatten – reflektioner från en fältforskningsstation i uppbyggnadsfasen. I: Eriksson K (red) (2002). *Forskningssamverkan och nya former av kunskapsbildning. Proceedings from HSS2001*. pp 270-276. Halmstad: Högskolan i Halmstad.
- Hammar, S & Svensson, L (2003). Young People, Social Capital and Regional Development – who can count on these connections? I: *Scottish Youth Issues Journal*, no 7:2003, pp 35-52.
- Hammar S & Svensson L (2004). "Vem är det som ska lyssna då?" *Ungdomar-socialt kapital-regional utveckling*. Arbetsrapport, FoU-Centrum Söderhamn.
- Holmer J & Starrin B red. (1993). *Deltagarorienterad forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Molander B (1996). *Kunskap i handling*. Göteborg:Daidalos.
- Svensson L m fl red. (2002). *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*. Arbetsliv i omvandling 2002:7. Stockholm:Arbetslivsinstitutet.
- Svensson L (2005). An interactive approach and combined methods: Development of applied youth research. I: Helve, H (ed) *Mixed Methods in Youth Research*, s 252-273. Finland: Finnish Youth Research Network.
- Svensson L (2006). *Vinna och försvinna? Drivkrafter bakom ungdomars utflyttning*. Linköping:LiU-tryck.
- Sörlin S (1996). *Universiteten som drivkrafter. Globalisering, kunskapspolitik och den nya intellektuella geografin*. Stockholm:SNS.
- Toulmin S & Gustavsen B (ed) (1996). *Beyond Theory. Changing organizations through participation*. Philadelphia:Penn.

- Tydén T (red) (1997). *Den reflekterande kommunen. Kommuner och forskning i samverkan*. Stockholm: HLS förlag.
- Weiss C (1980). *Social Science Research and Decision Making*. New York: Columbia University Press.
- Weiss C (1986). The many meanings of research utilisation. I Bulmer, M (ed) *Social Science & Social Policy*. London: Allen & Unwin.

Interaktiv fältforskning – möjligheter och omöjligheter

Caroline Wigren och Ethel Brundin

Inledning

Syftet med detta kapitel är att ge en vidare bild av interaktiv forskning och de olika ansatser som interaktiv forskning kan ha och samtidigt visa på vad olika grad av interaktivitet mellan berörda parter kan leda till. Fokus är på interaktionen mellan akademi och omgivande samhälle. Vår poäng är att även forskning som inte är uttalat interaktiv kan vara det, beroende på vilken roll forskaren väljer att ta i processen samt hur processen utvecklas. En viktig drivkraft är att forskningen är avsedd att även komma till nytta utanför akademien. Vår generella diskussion förs som en uppföljning av empiriska berättelser där vi också pekar på hur forskaren kan förstås som en gränsöverskridande länk mellan olika arenor och aktörer för att skapa utrymme för ökad kunskapsutveckling.

Kapitlet tar alltså sin utgångspunkt i (fem) empiriska berättelser som exemplifierar fem olika ansatser som för oss representerar interaktiv forskning. Med dessa berättelser som bakgrund diskuterar vi närhet och distans, relationer, och kunskapsutveckling. Precis som Marshall (1999) anser vi att den forskning vi väljer att bedriva är starkt kopplad till våra livssituationer och våra intressen. Författarnas huvudintressen i detta kapitel är tre, nämligen sociala relationer, samverkan mellan olika sociala världar, samt de olika uppgifter och roller universitet och högskolor och dess lärare och forskare förväntas engagera sig i. Författarna har arbetat tillsammans de senaste fem åren och drivit flertalet gemensamma projekt. Båda arbetar såväl kvalitativt som kvantitativt. Det vanligaste angreppssättet är dock den tolkande ansatsen.

Berättelser från fältet

Empirin bygger på berättelser då vi anser att det är bästa sättet att förmedla kunskapen och erfarenheten som vi har om interaktiv forskning. Fyra av berättelserna är skrivna i jag-form eftersom de återberättas av endera av författarna. En mer traditionell syn på interaktiv forskning är att se aktionsforskning, djupa fallstudier, samt kvalitativ forskning som innehåller mycket interaktion som interaktiv forskning. Vi vill här peka på ett bredare spektrum där interaktiviteten kan äga rum i olika faser av forskningsprocessen, på att graden av interaktivitet, kan växla mellan hög och låg samt på att interaktiva studier också omfattar kvantitativt inriktad forskning. På nästa sida presenteras en modell som illustrerar de aktörer som forskaren möjligen kan samspela med i den interaktiva forskningen. Aktören kan ha olika roller, en eller flera. Aktören kan till exempel vara beställare av forskningen, finansör eller del av empirin. Många av aktörerna i modellen finns representerade i de empiriska berättelserna i kapitlet. Vi återkommer till modellen i slutet av kapitlet.

Figur 1 Forskarens möjliga kontaktytor med olika aktörer vid interaktiv forskning

Ett år i Gnosjö

Min doktorsavhandling är en etnografisk studie av Gnosjöregionen som ett industriellt distrikt (Wigren, 2003). Jag flyttade dit våren 1999. Min resa i fältet började den dag jag fick nycklarna till lägenheten. När jag anlände till Gnosjö

var jag inte helt säker på vad avhandlingen skulle fokusera på. Efter cirka tjugo intervjuer med företagsledare insåg jag att berättelsen om Gnosjöandan hade blivit institutionaliserad, alla beskrev livet som företagare i Gnosjö på ett snarligt sätt. Många påpekade att med mig i Gnosjö skulle de äntligen få veta vad Gnosjöandan egentligen var för något, och just Gnosjöandan, det vill säga kulturen i Gnosjö, blev avhandlingens huvudtema.

Allteftersom kände jag en allt starkare koppling till samhället och livet där. Under året i Gnosjö kom jag nära aktörerna och fenomenet som jag studerade, Gnosjöandan. Jag gjorde detta genom att delta på sociala arenor där främst gnosjöbor deltar. Jag tillbringade mycket tid i Gnosjö och en tillit växte fram.

En kväll var jag hembjuden till en familj och jag fick då frågan om jag trodde att de skulle behöva skämmas för att de hade bjudit hem mig – vad var egentligen min agenda? Var det att slå hål på, och kritisera den mytomspunna Gnosjöandan? Jag blev förskräckt. Ingen annan hade så framt tvivlat på min närvaro i fältet. Jag minns även situationer där jag intalade mig att jag var närvarande som vän och inte som forskare. Dessa stunder gav mig förståelse men medvetet valde jag att inte dokumentera händelser och berättelser för att de helt enkelt kändes för privata.

Efter drygt ett år lämnade jag Gnosjö. Jag insåg då att forskningen om industriella distrikt brukar framställa dessa som konfliktfria medan mina berättelser framhöll just konflikterna. Då insåg jag att det hårda arbetet börjat – min forskning skulle inte bara återberätta den redan kända berättelsen om Gnosjöandan utan den skulle även ta upp mer problematiska frågeställningar. Jag var inte en av dem men jag hade blivit så väl bemött och jag kände en lojalitet mot dem – hur skulle jag kunna lyfta fram samhällets mindre smickrande sidor? Berättelser från året på fältet dök upp, bilder som visade på marginalisering och klyftor i samhällslivet, på segregation och utanförskap. Min uppgift var att ge plats åt dessa i berättelsen om Gnosjöandan.

Efter disputationen var det lättare att prata om Gnosjöandan med personer som inte var bosatta i Gnosjö kommun – eftersom jag upplevde att jag med min avhandling uttryckte kritik mot deras samhälle. Vid ett framträdande skulle en person från en grannkommun till Gnosjö som läst min avhandling fungera som opponent i en tänkt debatt. Han började med att säga att han kände igen sig – att jag hade lyckats fånga andan och vardagen i samhället. Då kände jag att min berättelse var trovärdig.

För ett par år sedan var jag inbjuden av kommunen och länsstyrelsen att tala om den könssegregerade arbetsmarknaden i Gnosjö. I diskussioner om upplägget av seminariet hade den dåvarande kommunchefen refererat till min studie och att jag hade poängterat kvinnornas särskilda roll i Gnosjö. Den handlar om att ta hand om hem och familj – inte om att göra karriär, något som dagens unga tjejer inte kan identifiera sig med. Jag har även presenterat lärdomar från avhandlingen på t ex Rotaryluncher, och jag känner att den har fått en roll i samhällsdialogen. Studien finansierades av Kurt och Alice Wallenbergs stiftelse vilket understryker min självständiga roll. Jag definierade studien själv och hade ingen uppdragsgivare. Vid tiden för studien var jag en ung forskare. Jag brukar ge mig själv rollen som ”den harmlöse idioten” när jag berättar om tiden i fältet, jag var ung, tjej,

pratade skånska, kunde lite om teknik och ingenjörskonst. Jag kallades även vid tillfällena för "sekreteraren". Jag inbillar mig att jag inte betraktades som forskare.

Den här berättelsen visar hur forskaren under året i Gnosjö kom nära aktörerna och det fenomen hon studerade. Graden av interaktivitet var starkast under tiden i fältet. Berättelsen ovan ger exempel på att relationerna kunde präglas av både misstro och tillit. Behovet av att distansera sig till aktörerna i fältet och till fenomenet som studerades framgår tydligt i fallet. Kunskapsutvecklingen började under tiden i fältet, i mötena och samtalen där men intensifierades när forskningen var avslutad, det vill säga när avhandlingen var skriven och presenterad. När resultat återkopplades till fältet, Gnosjö, men även till andra aktörer, så skedde en kunskapsutveckling i praktiken. Den akademiska kunskapsutvecklingen ägde främst rum i skrivprocessen.

Följeforskning initierad av Visanu

Begreppet "följeforskning" anammades i Sverige i början av 2000-talet av myndigheter som Nutek och Vinnova. Denna fälterfarenhet handlar om följeforskning av fyra regionala utvecklingsinitiativ, två klustersatsningar och två regionala innovationssystem (Wigren, 2005). De två klustersatsningarna var Aluminiumriket i sydöstra Sverige och Verktygscentrum i Olofström. De regionala innovationssystemen var ReFine, Jönköpingsläns regionala innovationssystem och Tunga fordon i Växjöregionen. De fyra initiativen samverkade i ett gemensamt Visanu-program. Visanu var ett samarbete mellan Invest in Sweden Agency (ISA), Nutek och Vinnova med syftet att "utveckla innovationssystem och kluster som näringspolitiska verktyg" (www.visanu.se). Fokus var på att skapa förståelse för frågor som rör ledarskap, förankring, mobilisering, organisering och samhandling i regionala kluster och innovationssystem. Via följeforskare ville Visanu följa de processer som finansierades. Initiativen jag berättar om här fick tillsammans pengar från Visanu men Aluminiumriket, ReFine och Tunga fordon fick även egna pengar från Visanu. Med hjälp av en kollega vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping sökte jag finansiering från Visanu för att studera de fyra initiativen. Min uppgift var att följa pågående regionala processer. Mål för hur processerna skulle utvecklas och vad som skulle uppnås sänkades.

Min första kontakt med initiativen var i mars månad våren 2004 och därefter hade jag kontinuerlig kontakt med initiativen i drygt ett år. Det var inte okomplicerat att etablera denna kontakt. Visanu var intresserad av följeforskningen av flera anledningar, dels för att två av initiativen hade varit och var involverade i Vinnväxt-processen (ett Vinnova-finansierat program), dels för att Visanu inte enbart finansierade initiativens gemensamma projekt utan även projekt inom tre av de fyra initiativen, samt för att initiativen via sitt gemensamma projekt skulle skapa kunskap om samverkan mellan kluster och innovationssystem.

Det var oklart för processledningen av Samverkande kluster och innovationssystem vad jag som följeforskare skulle studera. Bilden fanns att jag skulle studera deras gemensamma initiativ och inte respektive initiativ var för sig. Det bestämdes att jag skulle vara med på de gemensamma möten som programmet Samverkande kluster och innovationssystem hade. När det första mötet närmade sig visade det sig att detta inte var lämpligt eftersom gruppen skulle behandla

vissa konfidentiella frågor. Det bestämdes att respektive processledare skulle förankra och fråga hemma i sin styrgrupp om det var möjligt att ge mig access till initiativen. Det fanns en oro för att jag skulle störa då vissa dialoger kräver att man känner varandra väl och att det tar tid att etablera förtroende. Vissa av processledarna utgick ifrån att jag skulle följa den gemensamma processen och fann det då märkligt att följeforskaren kom in i processen redan då resurserna tillfördes, eftersom det helt enkelt inte fanns några konkreta processer att följa. Följeforskning tolkades vara någon typ av utvärdering i efterhand snarare än att en forskare skulle följa en process över tiden. Den initiala fasen av följeforskningen hade uppenbarligen kunnat underlättas om vi tidigt hade haft ett gemensamt möte tillsammans med Visanu för att reda ut de olika aktörernas förväntningar och föreställningar om följeforskning.

Istället för att följa den gemensamma processen tog jag kontakt med respektive initiativ och under hösten 2004 kunde jag delta i aktiviteter som arrangerades inom ramen för Samverkande kluster och innovationssystem, dock inte på något styrgruppsmöte. Jag deltog i de aktiviteter som arrangerades av Aluminiumriket och Tunga fordon. Initiativtagarna ville dock inte att jag kontaktade deras medlemmar. Det huvudsakliga argumentet var att eftersom medlemsföretagen var med i ett flertal utvärderingar var de hårt belastade och den tid de hade över ville man att företagen skulle ägna åt klusteraktiviteterna. Jag upplevde detta som att jag inte gavs access till processen. En tolkning är att följeforskningen var initierad av myndigheter och på den regionala nivån uppfattade man detta som att forskningen var ett sätt att skaffa sig inblick i de regionala processerna, vilket aktörerna på regional nivå inte ville ge myndigheterna möjlighet till. Det fanns en skepsis mot vad forskaren skulle säga och att forskningen skulle missgynna de regionala initiativen på sikt. Man uppfattade processen som politisk.

Den här berättelsen illustrerar att beteckningen följeforskning inte nödvändigtvis innebär att närhet mellan forskaren och fältet skapas. Interaktiviteten var generellt låg i detta projekt. Exemplet visar även på misstro som möter en forskare som kopplas till en utvecklingsprocess. Kunskapsutvecklingen skedde främst i mötet med Visanu, initiativtagaren. Kunskap från forskningen har även utvecklats i form av akademiska texter (Wigren & Melin, 2007).

Nationell projektledare för Samverkan Högskola - SMF

Det tredje exemplet är ett nationellt Nutekprogram som jag (Caroline Wigren) har varit både projektledare för och forskare vid. Programmet gällde samverkan mellan universitet/högskolor och det omgivande samhället. Uppgiften var att skapa förståelse för och kunskap kring samverkansfrågorna under projektets gång. Min spontana tanke var att jag genom min roll som projektledare fick access till ett spännande och intressant empiriskt material. Universitet och högskolor hade ansökt om resurser för att driva experiment i vilka de samverkade med små och medelstora företag. Totalt 13 experiment var del av programmet. Dessa 13 experiment involverade 19 lärosäten i Sverige. Som projektledare och forskare hade jag möjlighet att följa verksamheten i realtid under programmets gång. Alla experiment var anpassade till respektive lärosäte.

Jag förstod tidigt att det fanns ett antal fasta föreställningar om samverkan, som att samverkan inte är meriterande och att det skulle finnas en ovilja till samverkan bland forskare och lärare. Högskoleverket hade just gett ut rapporten *Högskolan samverkar* (Högskoleverket, 2004) i vilken samverkansuppgiften utreddes och diskuterades. Underlaget till rapporten kommer från universitets- och högskoleledningar. De hade inte frågat vad forskare, lärare och anställda doktorander gör och tycker. För att kunna väcka en diskussion om frågan såg jag och ett antal lärosäten som var involverade i programmet det som värdefullt att undersöka vad forskare, lärare och anställda doktorander faktiskt gör och att inventera deras åsikter om samverkansuppgiften. Vi bestämde oss därför för att genomföra en enkätstudie vid fem lärosäten vid årsskiftet 2005/2006. Den upprepades i början av 2007 då ytterligare lärosäten deltog. Efter studiens genomförande fick respektive lärosäte en egen rapport till grund för lokalt utvecklingsarbete

Parallellt med den första enkätstudien genomfördes 88 strukturerade intervjuer med lärare och forskare samt med personer som arbetar i högskolans stödsystem såsom inkubatorer och science parks vid de fem lärosätena. Kontaktpersoner vid respektive lärosäte fick tillsammans med kollegor identifiera lärare och forskare som de ansåg var entreprenöriella, det vill säga de hade varit med och skapat nya miljöer vid lärosätet.

Både enkätstudien och intervjustudien kan betraktas som traditionella akademiska studier men syftet att skapa ökad förståelse för samverkansuppgiften omfattade såväl de deltagande lärosätena som Nutek. Det har visat sig att även Högskoleverket, KK-stiftelsen och Vinnova har intresse av den kunskap som har genererats.

I denna berättelse var distansen till aktörerna stor, samtidigt som forskaren genom rollen som projektledare hade närhet till fenomenet. Forskningen initierades gemensamt av Nutek och deltagande lärosäten. Interaktiviteten var givetvis hög under intervjutillfällena, dock genomfördes inte intervjuerna av forskarna utan av anställda utredare. Kunskapsutvecklingen ägde främst rum när resultatet avrapporterades till deltagande lärosäten och myndigheter. En Nutek rapport har skrivits baserad på data från studien (Wahlbin & Wigren, 2007).

Experimentet

Under åren 2005-2007 genomförde båda författarna (Ethel Brundin och Caroline Wigren) ett projekt som handlar om nyttan och effekten av utbildning i entreprenörskap för etablerade "entreprenörer". Som forskare konstruerade vi ett experiment med följande upplägg:

- Företagare med minimum två och maximum 19 anställda i två kommuner valdes ut för en intervju på ca 1,5 timme avseende strategisk målsättning, kreativ problemlösning, nätverksbyggande, initiativförmåga och framtåtanda (self-efficacy) som genomfördes på företagen. Respondenterna rapporterade även lönsamhets- och andra nyckeltal.
- Totalt intervjuades 157 företagare i de båda kommunerna som efter intervjuerna indelades i tre slumpmässigt utvalda huvudgrupper: a) de som erbjöds en träning i entreprenörskap; b) de som erbjöds träning i

projektledning samt c) de som inte erbjöds någon träning över huvud taget (grupperna b) och c) utgjorde således s k kontrollgrupper).

- En träning omfattande 3 eftermiddagar/kvällar mellan kl 15.00 – 21.00 i entreprenörskap respektive projektledning genomfördes. Vi genomförde själva skolningen i entreprenörskap och en kollega genomförde träningen i projektledning.
- Efter 6 respektive 12 månader efter träningen genomfördes en uppföljningsintervju med samtliga företag avseende nyckeltal, förbättrat entreprenöriellt förhållningssätt - och arbetssätt (eng. entrepreneurial orientation) samt den upplevda nyttan av träningen i relation till detta.
- Analyssvaren avser i en kommande slutanalys att påvisa huruvida träning i entreprenörskap (grupp a) skapar högre affärsutveckling jämfört med annan utbildning (grupp b) eller ingen utbildning över huvud taget (grupp c).
- Totalt sträckte sig detta projekt över 1,5 år.

Själva experimentet initierades av oss och det fanns således ingen uttalad efterfrågan hos de företagare som värvades. Svarefrekvensen till att delta i en intervju var dock mycket hög (drygt 80%) Vid själva intervjutillfället var interaktionen mellan intervjuare och företagare öppen och utlämnande där de senare fick agera aktivt i en rad frågeställningar och konkreta övningar rörande den egna verksamheten och eget beteende. Samtliga intervjuade var mycket öppna. Nästa steg i experimentet, att få de slumpmässigt utvalda företagarna att tacka ”ja” till inbjudan att delta i en av de två specialdesignade seminarier, var dock mer trögarbetat. Av de 100 (50+50) personer som erbjöds att delta fullföljde 21 träningen i entreprenörskap medan 15 fullföljde utbildningen i projektledning. Flertalet av de som bestämde sig för att delta kommenterade att de gärna deltog då själva intervjutillfället hade gett dem mycket att reflektera över. Flera andra hänvisade till att de på grund av högkonjunkturen tyvärr inte hade tid att delta. Innehållet i entreprenörskapsgruppen (a) behandlade strategisk målsättning, kreativitet och möjlighetsanalys och kopplades direkt till deltagarens vardag. Samtliga deltagare fick således koppla allt innehåll i seminarierna med exempel, förtydligande, förslag direkt till egen verksamhet. Vi (handledare/forskare) bidrog med struktur, provocerande frågor, förslag till praktiska övningsuppgifter samt som bollplank. Dessutom hjälpte medverkande företagare varandra i analyser och idéskapande. Genomförandet byggde på att deltagarna kände förtroende för varandra och för oss som handledare. Att detta lyckades bekräftades genom att ett flertal företagskontakter initierades och även affärsidéer utbyttes mellan deltagarna på ett konstruktivt sätt under seminarier trots att en del företagare kom från samma bransch. Samtliga seminarier präglades således av värme, humor och – enligt vårt förmenande - mycket inläring.

Den här berättelsen visar att interaktiviteten kan skifta under processens gång liksom forskarnas närhet och distans till aktörer och process. Närhet och interaktivitet mellan forskare och praktiker var stor under intervjuerna, som störst vid träningen men något lägre vid de två uppföljningarna. Dessemellan var forskarna distanserade till det som hände på fältet till såväl aktörer som fenomenet som studerades. Trots att närhet och distans växlade litade företagarna till fullo på

forskarnas kompetens som seminarieledare och underlättare för deras egen och eget företags utveckling. Kunskapsutvecklingen skedde kontinuerligt för forskarna men främst efter den sista uppföljningen. Praktikerna uttalade vid uppföljningarna att kunskapsutveckling skapades vid såväl intervju- som träningstillfällena med var som intensivast närmast efter träningen.

På uppdrag av en styrelse

Denna studie genomfördes på uppdrag av en kommunalt myndighet. Jag (Ethel Brundin) hade tillsammans med en kollega fått i uppdrag att följa det nyetablerade näringslivsbolaget i kommunen över dess två första verksamhetsår. Idén var sprungen ur ett föregående treårigt forskningsprojekt i kommunens näringsliv som bekostats av EU mål 2-medel. Vårt projekt var finansierat på ett likartat sätt och syftet med forskningsprojektet var ”att undersöka hur ett näringslivsbolag kan verka för tillväxt och samtidigt skapa ett utvecklingscentrum för näringslivet” där olika former av samverkan mellan näringslivsbolaget och kommunens näringsliv var i centrum. Det fanns ett uttalat intresse från näringslivsbolagets medlemmar att vi som forskare skulle bidra med kunskap om nyttan av ett näringsbolag, dess effekter, lämpligt arbetssätt och agerande vilket även skulle kunna benchmarkas av andra kommuner som stod inför beslutet att starta ett liknande bolag.

Styrelsen bestod av åtta ledamöter varav sju ledamöter representerade respektive stiftare. Den åttonde ledamoten var en av näringslivsbolaget anställd VD. Jag och kollegan presenterade ett planerat upplägg vid det tredje styrelsemötet. Anledningen till att vi inte fick vara med på de två första var att man hade en del interna stridigheter om sammansättning och roller i styrelsen och man ville därför inte ha någon utomstående (=forskare) med vid dessa tillfällen. Däremot fick jag av den enda kvinnliga ledamoten i styrelsen vid skilda tillfällen veta vad som skedde bakom kulisserna. När vi presenterade upplägget möttes jag och kollegan av en samfällid accept. Samtliga ledamöter var införstådda med att det innebar att vi satt med vid samtliga möten, att de skulle besvara korta enkäter direkt före och efter möten samt att vi skulle vara en oberoende länk ut i näringslivet för att snappa upp signaler och synpunkter som skulle återkopplas till näringslivsbolaget.

Individuella intervjuer med varje styrelseledamot genomfördes tämligen direkt och accessen till samtliga var oproblematiske där man visade stor samstämmighet avseende mål och visioner med näringslivsbolaget. Däremot var det mycket tydligt vid de kommande fem styrelsemötena att det ändå rådde oenighet om de viktigaste målen för näringslivsbolaget samt framförallt om sätten att uppnå dem. Vid ett möte framkom det att ett par ledamöter var kritiska till VD:s sätt att avrapportera inför styrelsen även om man beundrade dennes energi och förmåga att få saker och ting att hända i kommunen. Vid ytterligare ett tillfälle framkom kritiska röster mot VD:s sätt att arbeta strategiskt.

Endast ett fåtal ledamöter skickade in de korta enkäterna inför styrelsemötena. Jag tog upp frågan med ordförande i styrelsen. Denne betonade vid nästkommande styrelsemöte att man i styrelsen inte kunde vänta sig något praktiskt resultat från forskningen om vi inte gavs tillfälle att beforska dem. Ett par ledamöter

såg skamsna ut medan VD:n högt – och troligen utan att tänka sig för – sa att ”jag hade aldrig tagit det här jobbet om jag vetat att jag skulle bli beskådad på det här sättet och få allt det här extrajobbet”. Man kunde ana VD:ns avoghet gentemot forskning i allmänhet och min och kollegans närvaro i synnerhet. Utta-landet ledde till en diskussion om vad forskarna ”fanns till för”, detta trots att ett ”kontrakt” gjorts innan forskningsprocessen påbörjades. Diskussionen utmynna-de i att forskarna kunde ”göra nytta” genom att genomföra en undersökning bland företagarna i kommunen om deras uppfattning om näringslivsbolaget och ge konsultativ återkoppling som skulle kunna användas vid det årliga strategimö-tet. En telefonenkät med 107 företagare genomfördes som gav såväl kritisk som positiv återkoppling till näringslivsbolaget samt idéer om framtida fokus. Samt-liga ledamöter uttalade sitt gillande då man nu tyckte att forskarna gjort stor nyt-ta.

Under hela processens gång har jag med jämna mellanrum haft parallella dis-kussioner med den kvinna som är representerad i styrelsen. Vi har båda sett det som en ventil för att kunna avhända oss frustration som uppstått längs vägen men även som ett gemensamt utbyte av reflektioner över det som hänt och varför. Detta har skett på ett mycket detaljerat och initierat sätt och givit stor input till forskningen. I skrivande stund har styrelsen avbokat en inplanerad presentation av forskarnas resultat för kommunstyrelsen. Dessutom har man tills vidare stängt ute forskarna från vidare medverkan – trots att finansiering fortgår enligt kontrakt. Dessa båda åtgärder har även gett upphov till en konflikt mellan styrelse-ordföranden och VD:n å ena sidan och den kvinnliga styrelseledamoten å den andra sidan, där den senare även valt att avgå ur styrelsen (av även andra skäl).

Denna berättelse visar att närheten till fenomenet som studeras inte alltid åt-följs av närhet till aktörer. Genom accessen till näringslivsbolagets styrelsemöten fick forskarna viss närhet till fenomenet (ett näringslivsbolags tillkomst), där-emot inte till aktörerna som var mer ovilliga att dela med sig av sina tankar och handlingar. Närheten till fenomenet förstärktes av de parallella möten som sked-de med en av ledamöterna. Forskningsprocessens relationer har präglats av en viss misstro från främst en ledamot och support och tillit från en annan. Interak-tiviteten mellan forskare och beforskade har varit tämligen låg trots tillgången till styrelsemötena, med undantag av överläggningarna med den enskilda styrelsele-damoten utanför styrelsearenan. Den ömsesidiga kunskapsutvecklingen har främst skett i detta avgränsade rum. Det presenterade enkätresultatet kan ses som kunskapsutveckling för styrelseledamöterna och forskarna, dock inte för de när-ingslivsrepresentanter som tillfrågades.

Diskussion

Vi har initialt avstått från att definiera begreppet interaktiv forskning. Ett skäl är att det finns flera sätt att förhålla sig till begreppet som de olika författarna till kapitlen i denna bok ger uttryck för. Ett annat skäl är att vårt syfte är att bredda begreppet. Vi vill se interaktiv forskning som samspelet mellan akademiker och praktiker där olika aspekter som (1) närhet och distans till empirin (2) relationer samt (3) kunskapsutveckling för dialog med forskare och praktiker bör framhål-

las. Interaktiv forskning är inte en logisk process som sker stegvis från distans till närhet, från misstänksamhet till tillit osv. Interaktiv forskning är svår, om inte omöjlig, att planera och ha kontroll över då det handlar om möten mellan människor. Det är därmed omöjligt att beskriva eller angripa interaktiv forskning som att vara en rationell process. En dimension av interaktiv forskning är att den har som ambition att komma så nära aktörer och fenomen som möjligt utan att för den skull bortse från den för reflexion nödvändiga distansen. Och igen, denna närhet till aktörer och fenomen kan äga rum i olika delar av processen, som berättelserna illustrerar. Nedan kommer vi att beröra de olika aspekterna var för sig för tydlighetens skull. Dock vill vi betona att de är invävda i varandra och i praktiken kan de vara svåra att särskilja. Det är ändå omöjligt att direkt påvisa hur de är länkade då detta är beroende av processen. Teoretiskt törs vi påstå att en hög grad av närhet där involverade aktörer är klar över sina olika roller och där maktspel lyser med sin frånvaro torde ge den största kunskapsutvecklingen. Samtidigt vet vi av erfarenhet att konflikter i praktiken ofta leder till ökad inläring och kunskapsutveckling.

Innan vi går in i detalj på de olika dimensionerna sammanfattas de i korthet nedan för att ge en återkoppling till våra fem berättelser. Vi sammanfattar även de som vi uppfattar som processägare och finansierare i de olika berättelserna:

Tablå 1 Sammanställning dimensioner och berättelser

Dimension Berättelse	Processägare (initierar forskningen)	Finansier	Närhet och distans	Relationer: Verktyg	Relationer: Makt	Kunskapsutveckling
Ett år i Gnosjö	Forskaren	Lärosätet och extern finansier	Svårighet att få distans till aktörerna	Forskaren har en privat roll	Förtroende, tillit, misstänksamhet	Då distans skapades till fältet, samt efter avlutat projekt vid externa seminarier
Följeforskning initierad av Visanu	Regionala klusterinitiativen och innovations- systemen	Myndigheten Visanu	Avsaknad av närhet till empirin. Process- ägarens rädsla för närhet till finansieraren	Forskaren representerar akademien	Misstänksamhet	I mötet mellan process- ägare, finansier och forskaren

Nationell projektledare för samverkan Högskola - SMF	Nutek och forskaren	Nutek	Närheten mellan finansiär och forskare skapar möjligheter	Forskaren har en projektledarroll	Förtroende, tillit	I projekten som drevs inom ramen för programmet, genom forskningen
Experimentet	Forskarna	Två kommuner och en stiftelse	Partiell och växelvis närhet och distans till processen och fenomenet	Forskarna har en mentorroll och rollen som seminarieledare	Förtroende, tillit	I mötet mellan intervjuare och praktiker; mellan forskare och praktiker; mellan praktiker
På uppdrag av styrelse	Kommunal myndighet	Europeisk myndighet	Partiell och växelvis närhet och distans till processen, fenomenet och processägaren	Forskarna har en konsultativ, mediär och terapeutisk roll	Misstänksamhet, maktutövning	I mötet mellan forskare och processägarens representant; mellan forskare och styrelse; mellan styrelse och näringsliv via forskarna

Aktörer att förhålla sig till

Modellen som presenteras i början av kapitlet visar på möjliga kontaktytor som forskaren utvecklar vid interaktiv forskning. Med vissa aktörer utvecklar forskaren djupare relationer. Kolumn två och tre i tabellen ovan visar på två typer av aktörer, finansiär och processägare. Samtliga empiriska exempel i kapitlet har även involverat aktörer som representerar näringslivet, och ibland har även andra samhällsaktörer varit involverade som i exemplet Ett år i Gnosjö där kyrkan var en arena som inkluderades i studien.

I samtliga av de fem berättelserna är det vi som är forskarna. Processägaren och finansiären är dock oftast andra aktörer än forskarna. Finansiären i den första berättelsen är lärosätet där avhandlingen lades fram tillsammans med den externa finansiering som erhöles. Processägaren i den första berättelsen är forskaren, då forskningen resulterade i en doktorsavhandling. I den andra berättelsen är processägaren de regionala klusterinitiativen och innovationssystemen som ”följeforskades” medan finansiären var Visanu, en myndighet. I det tredje exemplet är processägaren Nutek, tillsammans med forskaren som var projektledare för pro-

grammet. Nutek var även finansiären. I det fjärde exemplet är forskarna processägarna och en stiftelse tillsammans med de två berörda kommunerna är finansiärerna. I det femte exemplet är en kommunal myndighet processägaren och finansiären är en europeisk myndighet. Detta innebär att det finns ett flertal aktörer som berörs vilket framkommer i de empiriska berättelserna ovan. Dessutom är dessa aktörer ofta i sin tur kopplade till varandra i någon sorts beroendeförhållande.

Som våra berättelser har påvisat är de kontaktytor som omfattas i den initiala modellen många gånger långt ifrån oproblematiska och spänningsfria. De olika aktörerna, forskare, myndigheter, näringslivsrepresentanter, kollegor m fl har alla sina mål med forskningsprojekten. Då dessa mål är outtalade, luddiga eller helt enkelt motstridiga så uppstår möjliga intresse- och målkonflikter. Även om samtliga inblandade parter inser att forskningsprojektet ger ett mervärde så kan man vara mer eller mindre villig att bidra aktivt till processen. Skälen kan vara politiska eller finansiella men även t ex hög arbetsbelastning, eller lågt engagemang. Sammantaget menar vi att det är ett antal dimensioner som påverkar spänningsfältet mellan forskare och övriga aktörer och som är viktiga att framhålla i detta sammanhang: graden av närhet och distans; relationer där forskaren kan ses som ett verktyg i forskningsprocessen; relationer där makt spelar en avgörande roll; samt hur kunskapsutvecklingen sker. Dessa berörs vidare nedan.

Närhet och distans

En utmaning i interaktiv forskning är som redan påpekats avvägningen mellan närhet och distans. Det handlar om närheten och distansen (1) till det empiriska fältet (aktörer och fenomen), (2) till processägaren samt (3) till finansiären som kan vara en eller flera. Den första berättelsen om Gnosjö illustrerar främst problematiken med närhet och distans till empirin, där forskaren kom så nära in på aktörerna att hon riskerade att inte kunna förhålla sig till fenomenet på ett, för forskningen, mer distanserat förhållningssätt. Den andra berättelsen om följeforskningen illustrerar avsaknaden av närhet till empirin vilket gjorde det svårt för forskaren att ens börja bygga upp ett förtroende. Den andra berättelsen illustrerar även rädslan processägaren hade för närheten till finansiären av forskningen, att följeforskningen skulle vara en politisk process. Berättelse tre, samverkan högskola-SMF, visar på möjligheterna som närheten mellan finansiären (som delvis även var processägare) och forskaren (som i rollen som projektledare även delvis var processägare), och dialogen mellan forskare och processägaren kan leda till. De fjärde och femte berättelserna visar på att närheten inte nödvändigtvis behöver vara till den totala processen utan i vissa fall är närhet till enbart aktörer eller det fenomen som studeras acceptabelt. Den femte berättelsen visar också på att forskaren kan fungera som ”mellanhand” mellan aktörer på två olika arenor (styrelsen och näringslivet).

Närhet och distans handlar även om hur nära man som forskare lyckas komma såväl aktörerna som fenomenet som studeras. Goffman (1974) talar om de främre och bakre regionerna. Den främre regionen är den arena eller det sammanhang där framträdandet äger rum, där finns det en publik i form av olika typer av åhörare, så som anställda, kunder, etc. Vi följer vissa normer när vi befinner oss i

den främre regionen. Som forskare är det intressant att studera vilka normer som är de rådande, många gånger tenderar vi att ta dem för givna tills vi ser att något inträffar. Den bakre regionen är de platser och sammanhang som den allmänna publiken inte har tillgång till. Goffman likställer den bakre regionen med att man befinner sig "bakom kulisserna" (1974, s. 101). Goffman talar om hur den främre och den bakre regionen särskiljs fysiskt, med väggar och rum. Men bakre och främre regioner definieras även av vem som är närvarande i sammanhanget. Vem som är närvarande styr vilka frågor, åsikter, tankar, attityder, värderingar och normer som man ger uttryck för.

Våra berättelser illustrerar att forskaren i interaktiv forskning många gånger befinner sig i de främre regionerna med en strävan att komma in till de bakre. I Gnosjö-berättelsen kom forskaren genom sitt sätt att agera, att flytta till orten och leva nära in på det fenomen hon studerade, tillgång till de bakre regionerna. I styrelseuppdraget lyckades forskarna aldrig bygga upp något förtroende gentemot hela styrelsen och den släppte därmed inte in forskarna "på livet" utan visade snarare sin misstänksamhet och avoghet gentemot dem. Detta kompensterades till viss del av den närhet och tillgång forskarna fick till de bakre regionerna som erbjöds vid de "time outs" som skedde med en av styrelserepresentanterna. Nackdelen med denna information var dock att den av etiska skäl inte kunde användas till fullo.

Johansson diskuterar i sitt kapitel i denna bok distans i fysisk, mental och socialt mening. Forskaren kan vara fysiskt distanserad men även mentalt och socialt distanserad. Den mentala distansen beror på hur nära forskaren är tänkandet i fältet respektive akademien. Den sociala distansen visar på om man är del av sociala strukturer i fältet respektive akademien. Det Johansson diskuterar som mental närhet i empirin skulle vi i Goffmans terminologi vilja benämna bakre regionerna. Har man en mental närhet till det fenomen man studerar så är sannolikheten större att man får inblick i, och möjligen bli del av, de bakre regionerna. Likaså, har man social närhet så är man del av den sociala strukturen, och därmed sannolikt även del av de bakre regionerna. På likartat sätt diskuterar Martin (2002) i termer av att värderingar i en organisation kan vara uttalade (espoused) och icke uttalade (inferred). De uttalade värderingarna är de som organisationen använder sig av för att göra ett intryck på sin "publik", medan de icke uttalade är mycket svårare att förstå som utomstående. De uttalade värderingarna ger man främst uttryck för i Goffmans främre region. Agerandet i den främre regionen överrensstämmer dock inte alltid med agerandet i den bakre regionen. De uttalade värderingarna är inte desamma som de icke uttalade värderingarna.

I vår berättelse om Visanus följeforskning pekar avsaknaden av närhet till empirin på att det är svårt för följeforskaren att få till stånd en mental – och social – närhet på grund av den rädsla som processägaren känner för myndigheten. Däremot pekar experimentet på att såväl mental som social närhet kan uppstå mellan forskare och aktörer under korta och intensiva möten med direkt access till de bakre regionerna.

Goffman menar att när en person förflyttar sig mellan den främre och den bakre regionen så sker det ofta ett rollbyte hos den personen. Han eller hon lämnar en roll och tar på sig en annan. En bra kvalitativ studie är för oss en studie där forskaren får tillgång till de bakre regionerna med mental och social närvaro.

Genom att förstå vad som händer och sker i den främre regionen och i den bakre regionen är det möjligt att förstå komplexiteten i processen, organisationen eller projektet som man studerar. När forskaren, processägaren och finansiären sammantaget har tillgång till främre såväl som bakre regioner finns det goda förutsättningar för en hög grad av närhet och interaktivitet.

Salzer (1994), liksom Johannisson i denna bok, menar att forskaren och fältet smälter samman till ett. Vi delar deras uppfattning men utmaningen blir då att skapa en distans till fältet och arbeta med den empiri man mött. Efter ett år i Gnosjö var det mycket svårt att skapa distans till fältet, det dagliga ”pratet” blev i ”vi-termer” och forskaren sågs som del av kulturen där. Fysisk distans var en nödvändighet för att (våga) se mångfalden och ha ett kritiskt förhållningssätt.

Man får inte heller glömma behovet av att distansera sig för att skapa ett emotionellt utrymme (jfr Hochschild, 1983) där man kan få ”prata av sig”. Till de tre andra ”rummen” kan alltså ett fjärde (emotionellt) läggas. Vi tror att ett sådant emotionellt utrymme är viktigt och enligt Rimé et al.(1998) och Meiseik (2003) har alla människor ett behov av att få dela känslomässiga upplevelser med andra. Ett exempel på detta i det här kapitlet är de möten som skedde med styrelseledamoten i ”På uppdrag av en styrelse”. De tjänade i mångt och mycket till att kunna få möjligheten att lufta känslor och till viss del att få prata ”strunt” och skvallra. När forskare hamnar i en sådan terapeutisk roll innefattande emotionella utbyten krävs en tillitsfull relation för att ge access till de bakre regionerna.

Relationer: Forskaren som verktyg i interaktiv forskning

Forskarens roll i kvalitativ forskning diskuteras allt mer, och han eller hon lyfts ofta fram som ”verktyget” i den kvalitativa forskningen. Vem forskaren är och hans eller hennes roll blir central när vi diskuterar interaktiv forskning, då forskningen just bygger på interaktivitet vid något tillfälle i forskningsprocessen. Berättelserna i kapitlet ger olika exempel på interaktivitet, men i samtliga spelar forskaren en viktig roll, i experimentet inte minst som seminarieledare och mentor. Forskarens roll i processen förstärks ytterligare om man som vi anlägger ett socialkonstruktivistiskt perspektiv (Berger och Luckmann, 1966).

Ceglowski (2000) menar att etnografisk forskning kräver relationer med människor i fältet. Förutom relationerna till människorna i fältet så understyrker Ceglowski relationerna som forskaren har till det forskningsteam som han eller hon är del av, och till mentorer och/eller handledare som finns tillgängliga. Ofta beskrivs dessa relationer som oproblematiske i metodböcker medan de i verkliga livet enligt Ceglowski förändras över tiden. Det är inte självklart att det finns en kontinuitet i relationerna utan de reflekterar snarare känslor, motsägelser, dilemman och spänningar. Våra berättelser utgör inget undantag. Det mänskliga, det ofullkomliga, det bra och det dåliga – inget har egentligen utelämnas – mellan forskarna, mellan forskarna och aktörerna och mellan aktörerna. Ceglowski menar att forskaren måste vända blicken inåt och ställa frågor till de han eller hon möter om livet som forskare, hon refererar till Rosoldo (1987, p. 91) och skriver att vi måste anta utmaningen och förstå ”how we can learn from other people’s descriptions of ourselves”. Ser vi forskaren som verktyget i forskningen är det viktigt att under processens gång reflektera över den egna rollen i proces-

sen, samt hur man uppfattas av de aktörer man möter. Forskning är istället en ständigt pågående process som inte går att isolera (Marshall (1999)). Vi tolkar henne som att processen är interaktiv och att forskarens olika roller, den ”professionella” forskarrollen interagerar och överlappar med den ”privata” rollen, vilket Johannisson diskuterar i sitt kapitel i denna bok. Forskningsfrågorna identifieras interaktivt i mötet med det professionella och det privata samt med de människor som forskaren möter.

Detta gör det extra svårt att särskilja rollen som forskare från vem personen är. Livet är komplext och de olika rollerna är överlappande. Meningsskapande är pågående och oberoende av plats samt vem som närvarar. Vi finner följande frågor värdefulla att ställa under forskningsprocessen: Hur upplevs jag; vem tror de att jag är; vem tror jag att jag är; hur vill jag att de skall uppfatta mig; hur vill jag att de skall uppfatta sig själva; vilka berättelser berättar jag; och hur vill jag uppfattas av läsaren (jfr. Hill, 2006). Forskaren interagerar med personer i fältet och därmed påverkar han eller hon i olika grad processen. Genom att reflektera över dessa frågor ökar han/hon möjligheterna till ökad tillit gentemot de olika aktörerna. I våra berättelser framgår att vi som forskare också behöver vara självkritiska. Att vi ibland har bemötts med misstänksamhet och stött på maktutövning är starka skäl till att ifrågasätta vår egen roll – på samma sätt som vi bör reflektera över det motsatta: vad är det som gör att vi åtnjuter full tillit i ett skede men inte i nästa – så som skedde i styrelseuppdraget och där forskarna hade tillit bland näringslivets aktörer sedan ett tidigare projekt.

Relationer: makt

Empirin visar på mångfalden av aktörer som är involverade i forskningsprocesserna. Det är viktigt att relationerna är ”jämställda”. Forskaren kan hamna i ett maktspel. Den andra empiriska berättelsen illustrerar väl den politiska processen. Processägaren gav uttryck för att följeforskningen var en typ av kontinuerlig utvärdering och att den gjordes för att myndigheterna skulle ha en inblick i vad som hände på den regionala nivån. De ansåg även att den kunskap som skulle kunna komma ur processen skulle kunna påverka regionen negativt på sikt. Kunskapen om processen blev alltså en maktfråga.

Maktutövning i forskningsprojekt är tyvärr ingen ovanlig förekomst och kan antingen leda till minskad tillit eller bero på brist på tillit. Resultatet från forskningsprocessen skall givetvis vara tillförlitligt och trovärdigt. Det finns dock ett antal sätt att trots detta utöva makt på, mer eller mindre explicit. Ett sätt att utöva makt är att inte återkoppla resultat till processägaren. Ett annat sätt är att utelämnas information om processen. Hur mycket information, vilket typ av information samt hur denna skall förmedlas är givetvis intressant och viktigt att reflektera över. Såväl som det kan vara svårt att ge återkoppling till processägaren så kan det vara svårt att ge återkoppling till finansören. Om processägaren och finansören inte är samma aktör så kan forskaren även rapportera till finansören utan att informera processägaren vilket skulle kunna innebära att forskaren upplevs agera i finansörens intresse. Det är viktigt att processen är transparent och att samtliga involverade är införstådda med hur processen skall fungera. Processägaren, å andra sidan, kan utöva makt genom att exkludera forskaren från processen som

han eller hon följer genom att inte informera om händelser alternativt genom att innehålla med information. Ett sätt för finansären att utöva makt är att kräva information och detaljerade rapporter från forskaren. Problemet är att processägaren många gånger är finansiellt beroende av en offentlig myndighet. Det är därmed svårt för processägaren att utöva makt över finansären. Finansären kan å andra sidan alltid välja att inte finansiera ett forskningsprojekt.

I våra berättelser finns flera exempel på hur makt har spelat en roll för forskningsprocessen. I följeforskningsprojektet, den andra berättelsen, utövades makt genom att exkludera forskaren från de regionala mötena och ”förbjuda” kontakt med medlemmarna. I berättelsen om uppdraget från en styrelse är maktrelationer och maktutövning särskilt tydliga. Där gick det också så långt att forskarna blev utestängda av näringslivsbolagets styrelse som därmed gick i klinch med finansären som fortsatte att finansiera ett projekt som inte fullföljdes. Dessutom avbokade styrelseordföranden ett inplanerat möte där forskarna skulle presentera resultat för kommunstyrelsen. Utgången av detta är i skrivande stund inte känd för forskarna. Även mellan forskarna i ett forskningsteam kan det uppstå spända relationer med risk för maktutövning. Så, t ex hade forskarna i styrelseuppdraget olika syn på hur man skulle hantera de signaler av misstänksamhet som man fick från styrelsen – med olika synsätt på hur forskningen skulle fortskrida. Nu ledde det inträffade i stället till att forskarna svetsades samman, men ett annat händelseförlopp kunde ha eskalerat en begynnande maktkonflikt hos forskarna.

Vid interaktiv forskning är riskerna att hamna i energikrävande och resurslösande maktspel enligt vår erfarenhet svåra att bortse ifrån. Maktbegreppet är komplext och kan förstås ur flera vinklar och vore värt ett eget kapitel. Det vi vill poängtera är att det är värdefullt och viktigt att även reflektera över interaktivitetens avarter i forskningsprocessen. Vi vill också göra läsaren uppmärksam på vikten av att bli medveten om sin egen och andras roller, varför man gör det man gör och det uttalade respektive underförstådda syftet med forskningen.

Kunskapsutveckling

En snäv syn på begreppet interaktiv forskning låser in och begränsar även synen på var, hur och när kunskap utvecklas. Vi hävdar att i interaktiv forskning sker kunskapsutveckling i möten. Det kan vara i mötet mellan forskare och praktiker, men också i möten mellan praktiker eller i möten mellan forskarkollegor. Inspirerade av en socialantropolog (Barth, 1963; 1969) vill vi förstå forskaren i interaktiv forskning som en länk mellan dessa olika möten. Barth refererar i sina texter till entreprenören som en person som ”must initiate and coordinate a number of inter-personal relationships in a supervisory capacity to effectuate his enterprise” (1963 s. 5). Runt denna person skapas en organisation och en nisch där han/hon måste förhålla sig till resurser, medaktörer och sociala strukturer. Personens uppdrag är att tillskapa kanaler för omvandling av värde mellan de olika sfärerna. Översatt till interaktiv forskning kan forskaren liknas vid entreprenören i Barths text och då sägas vara en ”Barthiansk agent”, jfr här Johannissons kapitel i denna bok. Likt en Barthiansk agent rör sig forskaren i fälten mellan olika aktörer, fenomen, processägare, finansärer, forskarkollegor m fl (jfr modellen med möjliga kontaktytor). I mötet med dessa avslöjas hur väl forskaren lyckas

brygga dessa olika sfärer. Genom att komma nära och skapa tillit så ges tillträde till såväl främre som bakre regioner hos samtliga i forskningsprocessen. Och det är på detta sätt som kunskapsutvecklingen sker med – och för – samtliga parter i interaktiv forskning i dess mest ideala form.

De emotionella utrymmen som vi nämnt i samband med styrelseuppdraget kan också utgöra en viktig del i kunskapsutvecklingen. Kunskapsutvecklingen tjänar på att aktörerna kan ges utrymme att träda fram i all sin mänskliga nakenhet. Detta är ett ämne som sällan tas upp i forskningssammanhang och kräver en etisk diskussion men är icke desto mindre ett ämne som bör lyftas upp till ytan. Dessutom är det vår övertygelse att ju mer tillit som skapas desto större möjligheter finns det att forskaren kan förhålla sig kritisk till såväl aktörer som fenomen utan att rucka på tilliten. Resultatet blir att kunskapsutvecklingen förstärks.

I experimentet åtnjöt forskarna ett starkt förtroende och lyckades skapa emotionella utrymmen för aktörerna avseende deras vardag vid träningstillfällena; en närhet som underlättade kunskapsutvecklingen för och mellan deltagarna. Även forskare emellan behövs detta emotionella utrymme. När finansärer, processägare och/eller aktörer, som står utanför forskarens kontroll uppvisar t ex ointresse eller maktutövning är det guld värt att kunna få lufta sin frustration eller besvikelser med en kollega. Ofta leder sådana diskussioner till nya infallsvinklar och idéer som i sin tur resulterar i en ökad kunskapsutveckling.

Viktiga aspekter vid interaktivitet är inställningen till forskningen, syftet med forskningen samt för vem den har ett värde. Empiridrivna samhällsvetenskaplig forskning, speciellt då forskningsfrågorna är identifierade utifrån en kunskapslucka, är ofta interaktiv i den meningen att den inte enbart bidrar till en inomakademisk kunskapsutveckling utan även till en kunskapsutveckling som är relevant utanför akademien. Detta illustrerar kapitlets samtliga berättelser. En viktig aspekt är givetvis återkopplingen av kunskapen som växer fram till aktörer utanför akademien. Detta steg definieras av Högskoleverket som samverkan för ökad demokrati (Högskolan samverkar, 2004), och innebär att forskning och kunskap görs tillgänglig för det omgivande samhället i olika typer av utåtriktade informationsaktiviteter, allt från seminarier till populärvetenskapliga skrifter. När kunskapen förmedlas utvecklas den vidare genom att den möter kritik, den ifrågasätts och den prövas mot tidigare erfarenheter. Detta är dock något vi talar lite om inom akademien, och det är inte direkt vetenskapligt meriterande att arbeta med denna typ av aktiviteter. Dock finns det ett stort indirekt värde då dessa möten bland annat leder till att nya kontakter knyts och nya forskningsfrågor identifieras. Som ett svar på ”för vem” forskningen har ett värde vill vi peka på experimentet. Ur ett forskningsperspektiv kan det sägas vara ett misslyckat experiment eftersom för få deltagande praktiker ledde till att inga säkerställda resultat kunde tas fram. Däremot var det ur inlärningssynpunkt mycket värdefullt, framför allt för praktiker som deltog vid seminarietillfällena (grupp a) och b)) men även för forskarna metodologiskt, som utvecklade en hel del kunskap om hur det är att arbeta med ”levande material” i experiment.

Avslutande diskussion – interaktiv forskning som samverkan

Det finns forskare som uttrycker en oro för att samhällsvetenskapliga forskningsprojekt är verklighetsfrånvända och att de inte har någon förankring i den praktik de borde vara till ”nyttan” (Van de Ven & Johnson, 2006). Vi anser att forskare som drivs av idén att han eller hon inte är en isolerad aktör utan del av den omvärld i vilken han/hon verkar, direkt eller indirekt tillför nytta utanför den akademiska världen. Interaktiv forskning är ett sätt att brygga mellan akademien och det omgivande samhället. I de fall forskningsfrågan har definierats tillsammans med aktörer som representerar omgivande samhället är bron extra stark. Forskningsfrågan styr sedan valet av metod. I detta kapitel har vi till exempel visat att en kvantitativ ansats, vilken ofta likställs med en positivistisk ansats, mycket väl kan spela en roll i interaktiv forskning. Vi har i kapitlet försökt ge en vidare bild av interaktiv forskning och de olika ansatser som interaktiv forskning kan ha och samtidigt visat på vad olika grad av interaktivitet mellan berörda parter kan leda till. Mycket samhällsvetenskaplig forskning i samverkan med omgivande aktörer påverkar praktiken utanför akademien. Den grundläggande frågan är hur vi väljer att prata om den och agera i handling. Att lyfta fram och prioritera interaktiva forskningsprojekt och att göra forskning i samverkan är inte minst viktigt med hänsyn till de krav som forskningsfinansiärer ställer idag. För att samhällsvetenskaplig forskning ska spela en betydande roll så krävs någon form av interaktion mellan akademi och omgivande samhälle.

Referenser

- Barth F (1963). Introduction. I Barth F red. *The role of the entrepreneur in social change in Northern Norway*. Bergen, Oslo: Norwegian Universities Press. Sid. 5-18.
- Barth F (1969). Introduction. I Barth F red. *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*, Boston: Little, Brown and Company. Sid. 9-38.
- Ceglowski D (2000). Research as relationship. *Qualitative Inquiry* 6(1): 88-103.
- Goffman E (1974). *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik*. Tredje upplagan andra tryckningen 1995. Kristianstad: Rabén Prisma.
- Hill M L (2006). Representin(g) Negotiating multiple roles and identities in the field and behind the desk. *Qualitative Inquiry* 12(5): 926-949.
- Hochschild A R (1983). *The Managed Heart. Commercialization of Human Feeling*. Los Angeles: University of California Press.
- Högskoleverket (2004). *Högskolan Samverkar* (No. HSV 2004:38R). Stockholm Högskoleverket.
- Marshall J (1999). Living life as inquiry. *Systemic Practice and Action Research* 12(2): 155-171.
- Meisiek S (2003). *Beyond the Emotional Work Event. Social Sharing of Emotion in Organizations*. Dissertation, Stockholm: Stockholm School of Economics.
- Rimé B, Finkenauer C, Luminet O, Zech E & Phillippot P (1998). Social sharing of emotion. New evidence and new questions. *European Review of Social Psychology* 9: 145-189.

- Susman G I & Evered R D (1978). An assessment of the scientific merits of action research. *Administrative Science Quarterly* 23(4): 582-603.
- Van de Ven A H & Johnson P E (2006). Knowledge for theory and practice. *The Academy of Management Review* 31(4): 802-821.
- Wahlbin C & Wigren C (2007). *Samverkan i det akademiska vardagslivet*. NUTEK rapport.
- Wigren C (2003). *The Spirit of Gnosjö: The grand narrative and beyond*. Jönköping University, Jönköping.
- Wigren C (2005). *Samverkande kluster och innovationssystem*. Stockholm: Visanu.
- Wigren C & Melin L (2007). Vinnväxt-tävlingen – Spelregler för vinnare och förlorare. I Laestadiu S, Nuur C & Ylinenpää H red. *Regional växtkraft i en global ekonomi*. Stockholm: Santérus Academic Press. Ss. 261-284.

Att mobilisera och vårda samverkan i forskning⁶

Petter Ahlström, Fredrik Nilsson och Nils-Göran Olve⁷

I en tid då universitetens kunskapsmonopol är på väg att brytas får en nära samverkan mellan forskare, finansiär och studieobjekt en allt större betydelse (Nowotny et al., 2001). Denna typ av samverkan är en central utgångspunkt i interaktiv forskning där ett vanligt syfte är att bedriva praktisknära studier med stor utomvetenskaplig relevans. Ett nära samarbete med studieobjekt och praktiker kan även bidra till en hög inomvetenskaplig relevans – exempelvis genom goda möjligheter till mycket detaljerade studier. Närheten får dock inte bli så stor att forskarens oberoende hotas och att man därmed riskerar att inte ifrågasätta redan institutionaliserade ”sanningar” (Wigren, 2007, uppsats i denna volym).

I denna uppsats diskuteras hur samverkan mobiliseras och vårdas. Frågor som behandlas är hur forskarnas och praktikernas⁸ intressen ska förenas samt vad forskarna kan göra för att skapa rimliga förväntningar hos praktikerna och sprida sina resultat. Diskussionen baseras på egna erfarenheter där ett antal minifall får illustrera vad vi uppfattar vara typiska utmaningar i den här typen av samarbeten. Ett av dessa minifall är ett samarbete med ett allmännyttigt bostadsföretag (fortsättningsvis benämmt bostadsföretaget), ett annat ett forskningsprojekt som bedrivits tillsammans med ett bygg- och fastighetsföretag (fortsättningsvis benämmt byggföretaget). Vi har dessutom intervjuat Sture Hägglund, verksam vid Institutionen för datavetenskap (IDA) med stor erfarenhet av interaktiv forskning.

⁶ En modifierad version av denna uppsats har publicerats i ett särskilt temanummer om interaktiv forskning i *International Journal of Action Research* (2007, 3(3): 297-323). Artikeln skickades till tidskriften efter särskild inbjudan och har därefter genomgått sedvanlig vetenskaplig granskning.

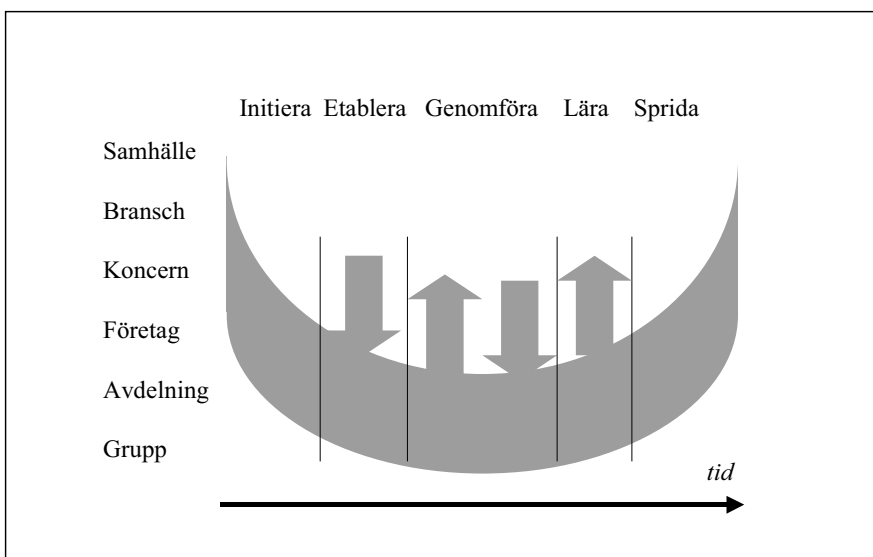
⁷ Artikelförfattarna är verksamma vid ämnesområdet Ekonomiska informationssystem (EIS). Det var under många år en del av Institutionen för datavetenskap (IDA). Från och med den 1 januari 2007 ingår ämnet i den nyskapade Institutionen för ekonomisk och industriell utveckling (IEI) vid Linköpings universitet (www.iei.liu.se).

⁸ Här avses fortsättningsvis både finansiärer och studieobjekt.

För att ge en tydlig struktur till diskussionen använder vi en schematisk modell för kunskapsutvecklingsprocessen i ett interaktivt forskningssamarbete. Konkreta exempel och våra erfarenheter diskuteras genom en jämförelse med studier av s.k. imaginära organisationer. I dessa framhålls bland annat betydelsen av en kommunicerbar imagination, dvs. en enkel och logisk förklaring till hur samverkan skapar värde för de medverkande, och logiken i hur det ska gå till. Uppsatsen avslutas med en kort sammanfattning, slutsatser samt rekommendationer till forskare och praktiker.

Interaktiv forskning som gemensam kunskapsutvecklingsprocess

Typiska interaktiva forskningsprocesser som vi medverkat i kan beskrivas såsom i figur 1. De har bestått av faserna initiera, etablera, genomföra, lära och sprida. Kontaktmönstren ser olika ut i dessa faser. Det är viktigt att framhålla att faserna kan gå in i varandra varför en tydlig skiljelinje mellan dem kan vara svår att dra i vissa fall. Notera även att figuren bara visar en cykel. Ett framgångsrikt genomfört forskningsprojekt leder förhoppningsvis till att samarbetet fortsätter och fördjupas – kanske till och med i form av ett nytt projekt.

Figur 1: Den interaktiva forskningsprocessen. De färgade partierna i figuren indikerar var i den studerade hierarkin som kontakter framför allt förekommer under de olika faserna. I figuren har vi tagit en koncern som exempel men resonemangen är generella och giltiga även för andra typer av organisationer. Då samarbetet initieras och när resultaten ska spridas involveras oftast aktörer på högre organisatoriska nivåer i berörda organisationer. Etablerings-, genomförande- och lärandefaserna kännetecknas av att det sker mer

sporadiska avstämningar med chefer på högre organisatoriska nivåer, medan kontakterna är intensiva med personer på operativ nivå. Se närmare i texten kring varje fas nedan.

Att alla upplever en vinn-vinn-situation är nödvändigt för att ett samarbete inte ska avbrytas redan i ett tidigt skede. Vi ser en likhet med hur Klofsten (2002, s. 13 ff) framhåller betydelsen av att tidigt skapa en s.k. affärsplattform vid nyföretagande. Vikten av goda och långsiktiga relationer samt ett ömsesidigt förtroende mellan forskare och praktiker kan inte överskattas. Dessutom framhåller Docherty m fl på annan plats i denna volym betydelsen av att sälja in projekt även hos de medarbetare som aktivt berörs. Vi har själva inte någon större erfarenhet av problem på den operativa nivån, förmodligen beroende på att våra projekt inneburit mindre förändringar för medarbetarna än de som beskrivs av Docherty et al. Den tydliga berättelse om projektets värdeskapande som vi här kallar imagination bör dock, baserat på våra övriga erfarenheter, även kunna bidra till att förankra mer genomgripande förändringsprojekt för medarbetare på lägre organisatoriska nivåer.

I de följande avsnitten fördjupar vi diskussionen av de olika faserna i den gemensamma kunskapsutvecklingsprocessen och återkommer då till flera av dessa utmaningar.

Initiera

Initiativ till forskning kan tas av såväl finansiärer som forskare och den organisation – privat, offentlig eller ideell – som studeras. Att organisationen tar det första initiativet torde vara tämligen ovanligt. När så sker beror det nog i regel på en tidigare relation till forskaren. Däremot har det blivit vanligare att forskningsfinansiärer utlyser medel för forskning med tydlig inriktning. Det får förstas starkt styrande verkan på hur forskare och en studerad organisation väljer att samverka. Utlysningar kan innebära att forskaren redan i sin ansökan måste skapa en allians med t ex ett företag, eventuellt som medsökande, men det kan också förekomma att en forskningsfinansiär agerar mäklare för att lägga grunden till den forskning som önskas. Ibland har man styrt urvalet av parter genom programstyrelser och mycket preciserade krav på vad forskningen ska åstadkomma.

Även om forskningsfinansiärer mer än tidigare vill påverka samarbetsmönstrens utseende så tar fortfarande forskaren oftast initiativet till kontakt. Det är också utgångspunkten för de fortsatta resonemangen i uppsatsen och gällde i fallen bostadsföretaget och byggföretaget. Båda visar att det kan ta lång tid innan parterna enats om det exakta syftet med forskningsprojektet. Under denna period prövas relationen samtidigt som man genomlyser den ömsesidiga nyttan av att delta i projektet.

Bostadsföretaget: En åldrande befolkning, ambitionen att göra hyresboendet mer attraktivt samt nya marknadsförhållanden i framtiden gör det intressant och möjligt att erbjuda nya tjänster som komplement till att enbart upplåta lägenheter. Bostadsföretaget valde att samarbeta med forskarna för att utveckla en modell att bedöma om tilläggstjänster borde införas för de boende, och i så fall vilka.

Byggföretaget: I början på 2000-talet etablerade byggföretaget ett nytt affärsområde med inriktning mot särskilda bostäder, dvs. bostäder anpassade för äldre. Ungefär samtidigt planerade forskarna att starta ett större forskningsprogram med syfte att studera framtidens senior- och äldreboende. En kontakt togs med byggföretaget för att diskutera om intresse fanns att delta i programmet. De inledande samtalen gav värdefulla insikter kring vilken kunskap företaget sökte – insikter som kunde matchas med ett akademiskt intresse.

Forskningsidéer kan finnas latent på samhällsnivå, i branschorganisationer, i stora koncerner etc. Ofta behöver de dock hjälp att utvecklas innan de kan leda till ett konkret projekt. Docherty et al. (2007) menar att intressenterna – exempelvis inom en koncern – ofta har olika uppfattningar om vilka idéer som är viktigast att utveckla vidare. Forskaren kan här ikläda sig rollen som både mäklare och affärsutvecklare.

Vi vill likna detta vid att utveckla en affärsidé för samarbetet och ge den kommunicerbar form. Hedberg et al. (1997) kallar detta en *imagination*: en logik för värdeskapande tillsammans med partners som blir vägledande för hur man agerar. Den som skapar *imaginationen*, den sk *imaginatören*, är ofta en ledande aktör som ser värdet i samverkan och mobiliserar andra aktörer. *Imaginatörens egen organisation* ("ledarföretaget") kommer på så sätt att samverka med andra organisationer på ett sätt som kan kallas en *virtuell* eller *imaginär organisation*, ledd av *imaginatören*. Ibland sker samverkan enbart med delar eller personer hos partners. *Ledarföretaget* behöver styra deras medverkan för gemensamma syften utan att ha de medel som står till förfogande för en ledare i en vanlig organisation. *Ambitionerna* går längre än i traditionella kund-leverantörsrelationer och kan vara svåra att precisera i avtalade leveranser.

Hedberg et al. framhåller i synnerhet att den *imaginära organisationen* är ett perspektiv som *imaginatören* tillämpar för att utnyttja och vidareutveckla den förmåga som partners har, i stället för att bygga upp liknande förmågor i det egna företaget. Författarna drar paralleller till Normanns tankar om värdestjärnor, dvs. att olika aktörer har komplementära förmågor och drar nytta av att hitta och samarbeta med varandra. *Imaginationen* beskriver det gemensamma värdeskapandet på ett sätt som gör det trovärdigt (jmf. Normann och Ramirez, 1993).

I interaktiv forskning bör det gemensamma värdeskapandet ha intresse för alla berörda. Att forskningen kan få värde för samhället är förstås positivt, men fokus ligger snarare på nyttan för organisationen och dess centrala aktörer. Deras medverkan är ett nödvändigt villkor för att ett projekt ska bli av. Vilka forskare som ska medverka och hur finansiering ska skapas blir ofta en något senare fråga, eftersom många högskolor är måna om att bygga upp praktikkontakter och har erfarenheten att det är lättare att finansiera projekt med en tydlig empirisk koppling. I bostadsföretaget var det institutionens kompetens som först "såldes in", medan de forskare som genomförde arbetet kom in betydligt senare. I byggföretaget fann forskare och företag varandra, varefter de gemensamt ansökte om pengar.

Redan i tidiga kontakter är ambitionsnivån grundläggande. Det handlar ofta om att diskutera samarbetets omfattning och tidslängd. I den diskussionen kan kontakter finnas på operativ nivå med personer som kommer att bli studieobjekt

eller ge material till forskningen. Men oftast handlar det om att övertyga chefer som vanligtvis behöver förankra idén hos fackliga företrädare. Deras samtycke innebär inte alltid att alla aktörer längre ned i organisationen gillar idén. En övertygande affärsidé för projektet bör dock vara stark nog för att motivera alla berörda.

Bostadsföretaget: När vårt forskningsprogram inleddes visste vi att företaget hade en välvillig grundinställning till forskningssamarbeten. Efter en inledande kontakt med VD, som ställde sig mycket positiv, blev marknadschefen vår fortsatta kontaktperson. Han kopplade samman forskarna med en intern arbetsgrupp för liknande frågor. Själv såg han ett värde i att få fram en egen företagsanpassad modell, bland annat eftersom han var företagets representant i en grupp av liknande företag internationellt.

Vår erfarenhet är att det finns stora fördelar med att redan i denna fas så tydligt som möjligt beskriva vad projektet syftar till att åstadkomma. En detaljerad beskrivning av allt som ska hända under forskningsprocessen kan visserligen försvåra skapandet av ett ömsesidigt förtroende, särskilt om organisationens insats målas upp som omfattande. Att bara bygga på god personkemi och gemensamma uttalanden att området är viktigt leder dock lätt till problem längre fram. Praktiker och forskare bör komma överens om åtminstone ett preliminärt syfte med projektet samt formulera de centrala forskningsfrågorna. I det sammanhanget är det viktigt att visa förståelse och respekt för den andra parten. Svensson (2007, uppsats i denna antologi) framhåller:

Det är lika viktigt för både forskaren och deltagarna att värna sin integritet, att inte låta sin egen verksamhet styras av den andres målsättningar och förväntningar. För ett fungerande samspel är det också av stor vikt att erkänna att den andres syfte är lika viktigt för denne som mitt syfte för mig.

Även balansen mellan inom- och utomvetenskaplig relevans, och avgränsningen mot rena konsultuppdrag, bör tas upp redan under projektets initiering. Det gäller att vara lyhörd för samtliga nyttor av samverkan för de berörda, även om vissa argument inledningsvis kan vara mer lämpade att betona offentligt än andra. I fallet med byggföretaget kom vi relativt snabbt fram till inriktningen på ett gemensamt forskningsprojekt:

Byggföretaget: Sedan kontakten initierats utformades en gemensam forskningsansökan som skickades till en branshanknuten forskningsstiftelse. Syftet med projektet var att förklara vad som skapar en stark marknadsposition för en aktör på seniorbostadsmarknaden med integrerad service, vård och omsorg. Efter sedvanlig vetenskaplig granskning beviljades ett större anslag. Det gick till företaget som formellt projektansvarigt med forskarna som utförare.

Nyttan av ett samarbete kan ta sig många olika uttryck. Stolthet över att visa upp bra lösningar eller ett personligt intresse av att möta forskare med intressanta och spännande idéer kan locka, samt att resultaten kan komma att användas i grund- och forskarutbildning. Ledningen kan se samverkan som värdefull för organisationens prestige, nyckelpersoner kan hoppas på karriärbefrämjande synlighet, eller ha en allmän välvilja grundad under egna studier och någon gång även vaga tankar om att i framtiden själva bedriva forskning. Det senare gäller förstås sär-

skilt när kontakt etablerats i anslutning till utvecklandet av en forskarskola (jmf. Wallgren och Hägglund, 2002).

Endast om organisationen ser att fortsatta kontakter skapar en tydlig verksamhetsnytta brukar engagemanget bli uthålligt. Krav på bevisbar nytta behöver inte vara ett problem, men kan bli det. Ibland ses forskarna som ett billigare alternativ till konsulter, i synnerhet om man hänvisat till deras erfarenheter från andra organisationer och kanske till och med som konsulter i dessa. I både bostadsföretaget och byggföretaget fanns det nog, även om det aldrig uttalades under projektens initiering, en förväntan om en mycket praktisk och verksamhetsnära rådgivning. Då ett interaktivt forskningsprojekt vanligtvis lyfter fram den utomvetenskapliga relevansen är ett sådant förhållningssätt lätt att förstå. Samtidigt så förväntar sig forskarna att projektet främst ska ge ett inomvetenskapligt bidrag.

Att det utomvetenskapliga bidraget i allmänhet, och verksamhetsnytta i synnerhet, har stor betydelse i initieringsfasen är inte någonting nytt. När Sture Hägglund och Erik Sandewall i början av 1980-talet initierade ett samarbetsprogram för gemensam kunskapsutveckling mellan Institutionen för datavetenskap vid Linköpings universitet (IDA) och ett antal industriföretag stod den praktiska relevansen i fokus (det s.k. kunskapsöverföringsprogrammet). De stora företagen såg en potential i utvecklingen av nya och avancerade datorbaserade informationssystem och ville samarbeta. När vi intervjuade Hägglund sammanfattade han det så här:

Man ville helt enkelt använda forskarvärlden för sin egen vinnings skull.

Men man saknade kunskaper kring hur detta skulle gå till och sökte sig därför till oss. Det man ville ha hjälp med var att utveckla olika former av AI-system eller expertsystem, anpassade för den egna verksamheten.

Några av Sveriges största företag deltog i samarbetet. Idén var att matcha en till två erfarna ingenjörer från det deltagande företaget med yngre nyutexaminerade teknologer med färsk kunskaper från IDA. Praktisk erfarenhet och akademisk spetskunskap skulle korsbefruktas vilket i sin tur förväntades leda till en spännande kunskapsutveckling. En annan viktig drivkraft för deltagande var företagsledningarnas oro att inte hänga med i teknikutvecklingen. Enligt Hägglund var tidsandan att ”prova och försöka göra något nytt, avancerat och tillämpligt för industrin”. Icke desto mindre hade företagen tydliga idéer om vad samarbetet skulle utmynna i (Hägglund, 1988). Skandinaviska Enskilda Banken ville exempelvis utveckla ett expertstödsystem för att underlätta arbetet för bankens rådgivare.

Som kommer att framgå av den fortsatta diskussionen anser vi att en välartikulerad imagination – kring vilken samverkan kan mobiliseras även på längre sikt – är ett sätt att undvika de olika typer av problem som behandlats i avsnittet. Vi återkommer i slutet av artikeln till hur en imagination kan tydliggöras.

Etablera

När samverkan accepterats så blir nästa steg att konkretisera upplägget. Hit hör inte bara planeringen av själva forskningsprojektet utan också hanteringen av löpande kontakter, hur forskare och praktiker förväntas interagera etc. Ofta kan olika typer av utbildningsinsatser, gemensamma artiklar och uppträdanden i

branschsammanhang fördjupa relationerna. De kan dock vara svåra att i förväg "varudeklarerat" som en del i den valda forskningsmetoden, och dessutom är osäkerheten ofta stor om vad som faktiskt är möjligt att uppnå. Inte sällan lägger högre chefer i organisationen och forskare tillsammans ner mycket tid på att sälja in projektet hos de aktörer (medarbetare, kunder, leverantörer etc.) som berörs. Här är det viktigt att noga tänka igenom vilka budskap och motiv som högre chefer anger. Forskarnas sätt att påverka detta är att ha en tydlig beskrivning av projektets mål och hur de förväntas nås. Det vi kallat forskningsprojektets imagination bör nu göras mer detaljerad.

Bostadsföretaget: Det visade sig vara en ganska lång väg fram till en gemensam bild av vad forskarna och företaget kunde begära av varandra. Projektets mål och inriktning hade diskuterats för lite under initieringsfasen. En lång rad frågeställningar hade visserligen identifierats men de hade snarare karaktär av önskelista. Att ett avtal slöts innan projektets syfte och huvudsakliga inriktning var tillräckligt specificerade försvårade arbetet i etableringsfasen. Företaget väntade sig mer konkret egen nytta av projektet, medan forskarna såg företagets medverkan som ett bidrag till att belysa mer allmänna branschfrågor. I praktiken fick vi gå tillbaka till en ny initieringsfas, där förväntningarna förtydligades och blev acceptabla för båda parter. Men ännu långt senare under genomförandefasen oroade sig forskarna för om de skulle kunna frigöra sig från projektet innan arbetsinsatsen blev orimligt omfattande, i förhållande både till de ekonomiska resurser som avsatts och till den förväntade vetenskapliga nyttan av projektet. Säkert fanns motsvarande funderingar i företaget om hur pass konkreta råd man kunde borde begära från forskarna.

Erfarenheterna från bostadsföretaget visar att framgångsrik samverkan bygger på att redan i initieringsfasen sätta förväntningarna rätt. Ledningar i stora organisationer är i regel medvetna om forskares behov av att kunna publicera sina resultat, helst så öppet och snart som möjligt, men det finns även andra nyttor för båda parter som tydligt bör identifieras redan när projektet initieras. Dessa nyttor kan sedan konkretiseras i detalj under etableringsfasen. I byggföretaget initierades det interaktiva forskningssamarbetet med en gemensam ansökan till en tredje part. Därmed tvingades vi vara tydligare än i projektet med bostadsföretaget. Tidigt kom vi även att utveckla närmre relationer med personer i byggföretaget.

Byggföretaget: Kort efter att vi erhållit forskningsmedel så bjöd vi in representanter till en gemensam studieresa till södra Sverige. Där besöktes några intressanta anläggningar för senior- och äldreboende. Denna resa anordnades som ett led i etableringen av det övergripande forskningsprogrammet varför intressenter från flera olika organisationer deltog. Under studiebesöket skapades goda möjligheter att diskutera det större forskningsprogrammets inriktning och organisering, såväl som specifika projekt. Vid denna tidpunkt uttryckte byggföretaget ett starkt intresse av att delta, dock utan att ställa tydliga krav på hur det övergripande programmet skulle inriktas. Förmodligen gjorde de bedömningen att programmet som helhet, snarare än enskilda projekt, skulle bidra till att utveckla företagets affär.

Omedelbart därefter startade ett förhandlingsarbete där byggföretagets inflytande på delprojektet och programmet diskuterades. Ett avtal slöts efter långvariga diskussioner om hur arbetet skulle organiseras, hur kvalitets-säkring av projektarbetet skulle bedrivas samt när olika leveranser skulle ske etc. En bidragande orsak till att arbetet med avtalet drog ut på tiden var diskussionerna om hur tydligt leveranser skulle kopplas samman med utbetalning av ersättning. I ett forskningsprojekt där leveransen utgörs av en akademisk avhandling är det först i ett sent skede som resultatet av arbetet blir tydligt.

Att forskningsansökan utformades gemensamt gjorde att frågor rörande projektets inriktning klarades av tidigt i processen. Däremot så ägnades mycket tid åt hur olika leveranser skulle specificeras och utvärderas för att slutligen resultera i att forskningsmedel överfördes från byggföretaget till forskarna. Företaget menade att en tydlig överenskommelse i detta avseende var mer eller mindre en självklarhet för ett fungerande samarbete. Det var dock inte helt enkelt att ange hur leveranserna skulle se ut. Till slut fattades beslutet att ett antal vetenskapliga artiklar skulle skrivas och att deras färdigställande skulle leda till överföring av forskningsmedel.

De två minifallen visar att etableringsfasen beror av verksamhetens karaktär och andra situationsvariabler. I industriforskarskolor, där företagsanställda forskar på deltid, har det visat sig att olika företag ger mycket olika förutsättningar genom t ex skillnader i tidsperspektiv och egen erfarenhet av forskning. Sådana skillnader har minst lika stor betydelse när det gäller interaktiv forskning, även när inte anställda från företaget medverkar i denna. Wallgren och Hägglund (2002) skiljer på tre slags företag med olika förutsättningar att medverka: forskningsintensiva miljöer, ingenjörsmiljöer och konsultmiljöer. I ingenjörsmiljöer är det t ex viktigt med mer omedelbar nytta, varför man enligt Wallgren och Hägglund bör sätta etappmål och visa vad som uppnås.

Andra branscher har förutsättningar som både liknar och skiljer sig från dessa erfarenheter. Till exempel finns vid ett sjukhus en stor insikt och vana att bedriva forskning, samtidigt som nödvändigheten att ge prioritet åt akut "produktion" liknar ingenjörsföretaget. Troligen var det byggföretagets projektorienterade kultur som fick dem att precisera väntade prestationer mer än vad bostadsföretaget gjorde. Även om diskussionerna var tidskrävande så hade de en stor fördel: att vi på ett tidigt stadium kunde enas om vilka förväntningar som var rimliga att byggföretaget ställde på forskarna och tvärt om. Det lär oss vikten av att ge tid och omsorg åt denna fas i processen, särskilt behovet av att dokumentera förväntningar.

Genomföra

Detta är den fas som brukar betonas i litteraturen om interaktiv forskning. Den innebär ofta tät kontakt med aktörer på operativ nivå i den studerade organisationen. Ur vårt perspektiv är det viktigt att här lyfta fram betydelsen av den löpande kontakten (pilarna i figur 1) med högre organisatoriska nivåer och möjligen även branschen. Omfattningen och formerna för dessa kontakter har stor betydelse för

hur relationerna mellan forskare och praktiker utvecklas och fördjupas. En ambition bör vara att hålla kontakterna vid liv så att projektet inte blir bortglömt.

Bostadsföretaget: Innehållet i projektet medförde att kontakter togs på såväl ledningsnivå som bland medarbetare. För att prova tankarna i praktiken anordnades ett heldagsseminarium med personer från kommunens socialförvaltning, bland annat socialchefen, och även dess IT-ansvariga. Kommunen är företagets ägare men även en potentiell kund eftersom äldre, den målgrupp som projektet främst avsåg, i framtiden skulle kunna få en del samhällsservice utförd av bostadsföretaget. Redan idag har många boende hemtjänst, och det kan visa sig ekonomiskt för socialförvaltningen att låta den och annan service skötas av hyresvärden. Båda parter uppskattade att forskarna tog initiativ till en närmare kontakt mellan dem. En biffekt av projektet föreföll bli att man fick anledning till fortsatta diskussioner kring några frågor av gemensamt intresse.

Byggföretaget: Under projektet erbjöds kontinuerligt flera referensgruppmöten, ett studiebesök samt inbjudningar till olika konferenser, seminarier etc. Projektets referensgrupp bestod av akademiker och praktiker som hämtades från såväl byggföretaget som andra företag och organisationer. Huruvida gruppen verkligen delade forskarnas imagination, eller endast såg samarbetet som att byggföretaget ställt sig till forskarnas disposition, ställdes egentligen aldrig på sin spets. Projektledaren var dock tydlig med att han önskade handfasta råd för hur byggföretaget skulle arbeta med att utveckla sin affär.

Byggföretaget deltog som studieobjekt i projektet men då enbart som en aktör bland flera andra på seniorbostadsmarknaden. Eftersom studien genomfördes i form av översiktliga fältbesök så blev kontakterna med företaget i rollen som studieobjekt begränsade. Däremot var kontakterna mycket livliga när det gällde ledningen av projektet och dess inriktning. Relativt snart visade det sig att projektledaren gärna ville se hur de övergripande affärsstrategier som började kunna urskiljas skulle vara möjliga att bryta ned i detalj; ja ända ned på planlösningnivå. Det önskemålet var svårt att tillmötesgå inom ramen för det överenskomna projektet. Vidare kom forskarna till insikt om att en sammanläggningsavhandling nog inte var den bästa formen för avrapportering av projektet utan att en monografi var bättre. Denna ändring genomfördes utan några som helst invändningar från byggföretagets sida trots att den i praktiken medförde att den tidigare så tydliga kopplingen mellan leverans och betalning försvann.

Att byggföretagets önskemål om ändrad projektnriktning och forskarnas beslut att skriva en monografi inte skapade en konflikt torde ha att göra med den ömsesidiga respekt och det förtroende som utvecklats under projektets genomförandefas. Där spelade nog de många och intensiva kontakterna mellan byggföretaget och forskarna en viktig roll. Ett detaljerat och specificerat avtal är i praktiken någonting som bara plockas fram när förtroendet sviktar och en avveckling av samarbetet är ett fullt möjligt alternativ. Även om så inte är fallet kan dock en större tydlighet ha värde, och i bostadsföretaget hade det underlättat – även om relationerna förblev mycket goda och projektet därför kunde avslutas till ömsesidig glädje.

I mycket är hanteringen av kontakter på högre nivå i medverkande organisationer en fråga om att hålla levande vad det är som skiljer ett forskningsprojekt från en konsultinsats (jmf. Docherty m fl i denna volym). Ju mer kvalificerade de medverkande forskarna är, desto större är de ibland legitima förväntningarna om att de ska engagera sig i rådgivning och möten utöver vad som är nödvändigt för forskningen. Det kan ske på olika vis. Det förekommer säkert att erfarna forskare parallellt utför konsultjobb åt organisationer där deras doktorander forskar. Konsultarbetet kan ibland också bli inkörsport till forskning. Etiska frågor kan resas kring detta, men i princip bör rollerna gå att hålla isär. Det är också tänkbart att forskare ser det som rimligt att köpa sig tillträde till intressanta studieobjekt genom att bygga in vad som i realiteten snarare är ”gratiskonsulting” i en forskningsprocess. Gränsen mellan erfarenhetsöverföring inom tredje uppgiften, naturlig hjälpsamhet och taktisk inställsamhet är svår att dra. Vi tror dock att konsultinsatser får bättre effekt om de identifieras som sådana, och att forskningen bör utformas så att den både har vetenskapligt intresse och värde för det företag där den bedrivs.

Lära

Med lärandefasen avser vi det skede där forskningsresultat börjar föreligga och kan spridas och tillämpas. Lärande bör förstas påbörjas redan i genomförandefasen. Men det är här det stabiliseras och bekräftas. Oftast är den berörda organisationen bland de första som borde ha något att lära. Många gånger finns här ett spänningsförhållande mellan kort och lång sikt. Forskaren vill omsorgsfullt och långsamt formulera slutsatser med syfte att kunna publicera resultaten i erkända vetenskapliga tidskrifter, praktikern vill däremot snabbt omsätta resultaten i handling. Det här är en utmaning som är svår att hantera.

Bostadsföretaget: Slutsatser formulerades gradvis vid återkommande möten mellan forskarna och företaget. När de hade presenterats på mötet med kommunen (se ovan) så formulerades de i en utförlig rapport, närmast ett slags manual för hur företag i branschen bör hantera de frågor projektet avsett.

Vid interaktiv forskning, där kraven är höga på ett utomvetenskapligt bidrag, skrivs ofta flera rapporter riktade till olika målgrupper. Inte sällan läggs en betydande andel av projektbudgeten på detta. Att skriftliga rapporter tillmäts så stor betydelse är förmodligen ett resultat av det akademiska meriteringssystemet. Är inte resultatet skriftligen dokumenterat har ingen forskning ägt rum. Det här är en ståndpunkt som är grundläggande och lätt att sympatisera med när det gäller att föra ut kunskap om ett inomvetenskapligt bidrag. När mottagarna är praktiker, och förmodligen mest intresserade av hur resultaten ska omsättas i handling, kan andra former av kunskapsutbyte och lärande vara mer effektiva. Inte minst motiveras det av en önskan om snabba resultat, som vi nämnde redan under etableringsfasen ovan.

Byggföretaget: Forskningsprogrammet organiserades som ett antal fristående delprojekt mellan vilka ett informations- och nätverksutbyte var tänkt att äga rum. Detta utbyte skulle ske genom en egen hemsida, interna seminarier, fortlöpande avrapporteringar, studiebesök, studieresor etc. I

praktiken kom dock inte alla dessa idéer att genomföras. Projektets referensgruppsmöten blev därför ett viktigt forum för erfarenhetsutbyte och lärande.

Att etablera ett nätverk – exempelvis i form av en referensgrupp – för utbyte av erfarenheter mellan de parter som deltar i ett interaktivt projekt menar vi är en lovvärd ambition. Preliminära resultat kan diskuteras och analyseras innan de publicerats, och nya idéer och resultat testas med praktiker och forskare med andra perspektiv. Att skapa en sådan lärandemiljö kräver dock, enligt vår erfarenhet, ett stort engagemang under lång tid och att förväntningarna på varandra tydliggjorts redan i initierings- och etableringsfaserna. Annars händer det lätt att man lägger resurser på aktiviteter som ingen part protesterat mot men som egentligen ingen värderar tillräckligt för att motivera att de görs. Även här tror vi att det vi kallat imagination kan bidra till att uppfattningen om vad man har rätt att vänta harmonieras. Särskilt bör forskare och praktiker ha ungefär samma perspektiv på när i tiden det är rimligt att förvänta sig intressanta och användbara resultat. Praktikernas tidsperspektiv kan avvika högst väsentligt från den typiske forskarens.

Då byggföretagets koncernledning någon tid efter att projektet startat valde att tona ned sin satsning på seniorboenden svalnade intresset för ett ömsesidigt kunskapsutbyte med övriga programdeltagare. Att intresset minskade berodde förmodligen också på att forskarna och programdeltagarna inte hade lyckats med att etablera en tydlig imagination för samarbetet. Vad var egentligen det långsiktiga syftet med programmet och på vilket sätt gynnade det både forskare och praktiker? Det här är frågor som skulle ha ägnats mera tid åt att diskutera.

Att det är svårt att få till ett fungerande kunskapsutbyte visar också Sture Hägglunds erfarenheter från IDA:s kunskapsöverföringsprogram. Trots ett mycket starkt fokus på utvecklingsinsatser och kompetenshöjning för enskilda individer i programmet var det inte lika tydligt hur de kunskaper som erhållits genom projektet skulle spridas inom företaget. Inte heller utnyttjades den förbättringspotential som låg i att ta vara på de personer som utbildade och förkovrade sig genom programmet. Trots vissa brister under lärandefasen lyckades företagen höja sitt kunnande – förmodligen genom kompletterande utbildningssatsningar och rekryteringar – till en sådan nivå att samarbetet med IDA till slut upphörde. Då hade företaget skapat en kompetensnivå som var lika hög eller högre än den IDA kunde erbjuda. Erfarenheterna av detta samarbete visar på betydelsen av att kunskapsutvecklingsprocessen handlar om att två parter tillsammans skapar ny och intressant kunskap. Det gäller därför att redan i initierings- och etableringsfasen vara tydlig med vad samarbetet syftar till och hur överenskomna mål och strategier ska uppnås – att ha en imagination att samlas kring.⁹

⁹ Vi ser en parallell till vad som sker i högskoleanknuten företagsledarutbildning, särskilt i längre program. Få företag har tydliga tankar om hur lärdomar från utbildningen ska komma andra inom företaget till del eller hur individen själv ska få tillämpa det hon lärt sig.

Sprida

Den sista fasen i kunskapsutvecklingsprocessen är att sprida resultaten utanför kretsen av de närmast berörda forskarna och praktikerna. Det kan exempelvis handla om populärvetenskapliga rapporter som ofta skrivs för berörda företag. Samtidigt är dessa rapporter en god utgångspunkt för att gemensamt ta kontakt med branschorganisationer och andra företag. Vi avser här de rön som har intresse i andra delar av den större organisation, t ex en koncern, där forskningen skett, hos andra branschföretag eller bredare i samhället – jmf. figur 1.

Bostadsföretaget: Målen för projektet innehöll ingen plan för hur resultaten skulle spridas. Forskarnas fylliga rapport kom att tjäna som förstudie till den vetenskapliga artikel de sedermera skrev. I den senare valde de dock att generalisera erfarenheterna och se äldreboende som en exemplifiering på bredare frågor kring tilläggstjänster och hur man kan komma fram till en lämplig omfattning för dem. Rapporten till företaget publicerades senare i universitetets skriftserie. Lärdomar förpackades alltså på två sätt: på svenska för branschföretag, och på engelska och med ett bredare fokus för internationella läsare.

När rapporten förelåg beslöt företagsledningen att en av forskarna skulle presentera den vid ett välbesökt internt chefsmöte, och den spreds sedan vidare i företaget. Kontaktpersonen fick också ta del av den vetenskapliga artikeln.

Byggföretaget: Inte heller i detta projekt fanns någon plan för spridning av resultaten. Däremot ville byggföretaget vara den organisation som först skulle få ta del av intressanta fynd. När projektet avslutats avrapporterades det i form av en akademisk avhandling. Dessutom fick forskningsstiftelsen en kortfattad rapport enligt fastställda rutiner. Byggföretaget gavs även möjligheten att hålla ett internseminarium för sina medarbetare. Slutligen skrevs en populärvetenskaplig artikel för en ledande branschknuten tidskrift.

Vår erfarenhet är att organisationer – oavsett om de finansierar forskningen eller deltar som studieobjekt – sällan intresserar sig för hur resultaten sprids. Snarast finns en tendens att man på olika sätt försöker fördröja spridningen. Egentligen kanske det inte är så konstigt då de redan tagit del av de mest intressanta resultaten i tidigare faser av kunskapsutvecklingsprocessen, ibland redan genom att egna processer förändrats. Visserligen kan en spridning bidra till att viss prestige och strålgång faller på deltagande finansiärer och organisationer. Men det torde sällan ha en avgörande betydelse för hur den fortsatta relationen mellan forskare och deltagande organisation utvecklas. Då är det betydligt viktigare att organisationens representanter internt kan peka på att samarbetet skapat tydliga resultat som påverkat verksamheten klart positivt.

Teoretiska perspektiv och diskussion

När några parter går samman för att bedriva interaktiv forskning kan det jämföras med andra typer av gemensamma men lösligt sammansatta organisationsfor-

mer. Exempel på begrepp som brukar användas för att beteckna denna typ av långsiktiga samarbeten är nätverk samt virtuella och imaginära organisationer. Visserligen kännetecknas den här typen av organisationsform av att den är mycket långsiktig och har ett öppet slut medan forskningssamverkan oftast är tidsavgränsad. Vi anser trots det att en jämförelse som tar sin utgångspunkt i begreppet imaginär organisation tjänar till att belysa hur viktiga aspekter av interaktiv forskning kan hanteras. Vår erfarenhet – att en uthållig och övertygande bild av ett forskningssamarbetes motiv och logik är av stor vikt – gör att vi väljer att utgå från Bo Hedbergs resonemang om imaginära organisationer, som han och kollegor utvecklade i Hedberg et al. (1997).

Hedberg framhöll hur imaginatören måste ha en idé om hur samverkan kan byggas på de talanger och tillgångar som finns hos medverkande organisationer. Imaginatören är en person eller grupp av personer i någon av dessa som initierar samverkan mellan dem, eller ser till att ett pågående samarbete fördjupas och utvecklas. Begreppen nätverk och virtuell organisation är näraliggande men de betonar främst kopplingarna mellan partners. Med begreppet imaginär organisation lyfte Hedberg fram de idéer som bär samverkan, med särskilt fokus på den aktör som väljer och skapar samverkan i enlighet med dem. I interaktiv forskning menar vi att det är just idéerna som är viktiga. Det hindrar inte att även kontaktmönster och kontaktseder är viktiga för att en interaktiv forskning ska bli uthållig och givande för alla intressenter. I synnerhet tror vi dock att interaktiv forskning kan låta sig inspireras av tanken på imaginationens betydelse. Viktiga frågor som vi nu ska diskutera är då: Vem tar initiativet? Hur väljs deltagare? Hur formas logiken för samverkan?

Initiativtagaren

Samverkan drivs ofta av någon part. Även om den för att vara uthållig måste uppfattas som värdeskapande av varje deltagare så är det inte givet att den som tar initiativet inviger alla i sina långsiktiga tankar. Hedberg et al. (1997) talar om ett ledarföretag där en imaginatör mäklar samman ett kluster av företag utifrån sin föreställning om samverkanslogiken (imaginationen). Hon styr sedan denna organisation över juridiska och andra gränser istället för att själv ha alla resurser inom det egna företaget. Den imaginära organisationen är enligt författarna ett perspektiv snarare än något faktiskt – en tankemodell som hjälper imaginatören att forma och styra ett alternativ till ett traditionellt företag. Att anlita andra samarbetspartners inom ramen för en imaginär organisation har ett längre tidsperspektiv än en normal leverantörsrelation. Imaginationen kan dock även användas för att övertyga andra om värdet av att se sin roll som något annat än t ex en vanlig leverantörs.

I forskningssamverkan är det vanligtvis en forskare som tar initiativet till kontakt. Det finns dock exempel på att en organisation kontaktar forskarna eller att en forskningsfinansiär utlyser ett program och mer eller mindre officiellt mäklar samman en krets av organisationer och forskare. Om imaginatören är en enskild forskare så torde det krävas mer än dennes inomvetenskapliga intresse för att övertyga potentiella partners. Sannolikt är det därför som vissa finansiärer ansett det nödvändigt att genom programutlysningar och på andra sätt försöka få aktö-

rer att hitta varandra. Parallellen med imaginära organisationer pekar då på vikten av att en sådan finansiär tillför annan kompetens till samarbetet än enbart själva mäklartalangen – till exempel förmågan att som imaginatör skapa en stimulerande logik för varför ett samarbete är angeläget.

I båda våra minifall var initiativet forskarnas, och i båda tror vi nu att det vi här kallat imagination borde ha varit mer utvecklat. Projekten utgick från forskarnas intresse för seniorboende, men någon mycket genomtänkt föreställning t ex om hur praktiker och forskare skulle komplettera varandra fanns knappast.

Urval av deltagare

I samverkan mellan företag behöver imaginatören (dvs. ledarföretaget) ha något att erbjuda som är mer attraktivt än vad andra allianser kan utfästa. Ofta har deltagarna byggt upp resurser i den egna verksamheten som kan mobiliseras för den imaginära organisationen till låg eller ingen särkostnad. Ett annat skäl kan vara att de får chans att utveckla sina talanger genom att tillämpa dem på nya områden. De kombinerade arbetsuppgifterna kan göra det attraktivt för mer kvalificerade medarbetare att jobba kvar, och de kan få impulser att förbättra sin tidigare verksamhet genom att medverka i det nya samarbetet. Alla dessa motiv förekommer bland de många fall som återges i Hedberg et al. (1997).

Översatt till interaktiv forskning kan det betyda att lämpliga deltagare är sådana som redan har gjort en del av grundarbetet och för med sig komplementära tillgångar. De ska också känna att deras egna utvecklingsmål gynnas. Är initiativet forskarnas kan de t ex vilja samverka med organisationer som är kända för att vara avancerade inom området. För att medverka behöver dessa i sin tur tro att forskarna kan tillföra insikter som kan användas för ytterligare förbättring, t ex genom sina kontakter med internationell forskning. Ibland kan båda sidor därför uppfatta sig som deltagare i varandras imaginära organisationer. När forskaren satt sig in i området kan hon fungera som en outsourcad utvecklingsavdelning, beträffande både metoder, produkter och kompetens. Organisationen blir i sin tur ett outsourcat experimentlabb åt högskolan.

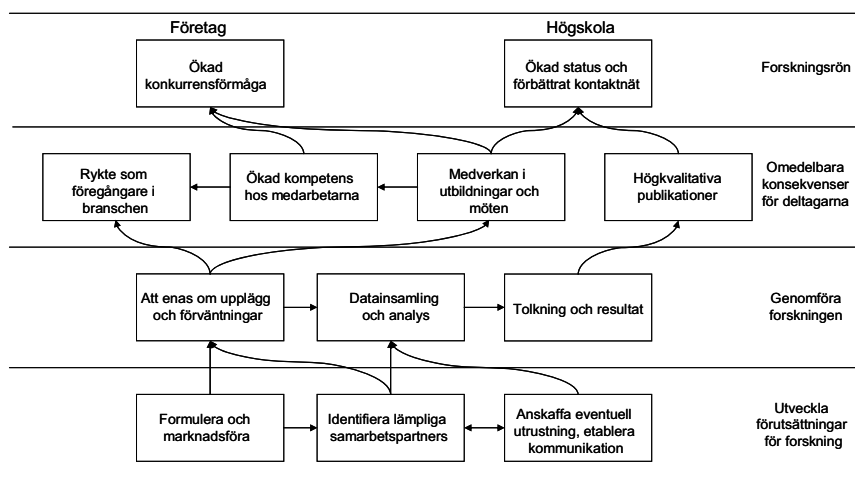
I minifallen ovan valdes både bostads- och byggföretaget med förhoppningar om fortsatt samverkan. Att etablera projekt tillsammans visade sig tidskrävande och bör ses som en investering. Det fanns skäl varför just dessa företag valdes, utöver att de visade sig villiga.

Samarbetets logik

För att uppnå en balans mellan deltagarnas intressen är det viktigt att skaffa sig en så tydlig bild som möjligt av hur båda sidor kan vinna på att samverka. Imaginationen bör helst formuleras så att den kan kommuniceras. I den processen kan framtagandet av en s.k. strategikarta var ett hjälpmedel (Olve et al., 2003; Kaplan och Norton, 2004). Den kan användas i de olika faser som beskrivits ovan och konkretiseras i avstämbara mål och mätetal. Att ange tydliga mål för samarbetet syftar inte i första hand till att underlätta en framtida utvärdering. Det handlar snarare om att dokumentera och ge uppfordrande påminnelser om vad deltagarna faktiskt kommit överens om.

I sin ursprungliga form beskriver strategikartan hur en verksamhets framgång påverkas av dess processer och av hur kunderna uppfattar dessa. För ett vinstdrivande företag beskrivs detta genom mätetal och mål i tre s.k. perspektiv: finansiellt, kund och process. Till dessa kommer ett utvecklingsperspektiv, som skildrar vad företaget gör för att förnya sina processer och kundrelationer. Det viktigaste i kartan är dock kopplingarna mellan målen i de olika perspektiven, dvs. logiken eller affärsidén bakom verksamheten.

Tillämpat på en forskningssamverkan behöver strategikartan ge svar på frågor som: Vad vill parterna uppnå? Hur ska de märka av att de är på rätt väg? Vilka aktiviteter tror vi behöver utföras för att lyckas? Vad måste vi utveckla tillsammans för att detta ska ske? Vi bör dessutom beskriva vad som beror på vad, så att vi tidigt kan diskutera det gemensamt, fördela uppgifter, och förutse hur lång tid det kan ta och vad som kan gå snett. I figur 2 antyds huvuddragen i en sådan strategikarta med möjliga målområden för samverkan, inklusive idéer om orsakssamband mellan områdena. Exempelvis visar förslaget hur det deltagande företags konkurrensförmåga kan förbättras av att medarbetarnas kompetens ökar. Det sker genom att företagets medarbetare deltar i utbildningar och möten tillsammans med forskarna. Kartan illustrerar också hur kompetensutvecklingen kan förväntas påverkas av hur samarbetet initieras och forskningen genomförs.

Figur 2: Huvuddrag i en strategikarta för ett interaktivt forskningssamarbete.

Figur 2 är en första skiss och behöver utvecklas och preciseras när projekt påbörjas. Det skedde inte i de två projekt som vi beskrivit som minifall. Relativt omedelbart började vi diskutera hur forskningen skulle bedrivas, medan t ex rönens användning i företagen diskuterades föga. I detta avseende brister även figur 2. Inget framgår om att ändra processer i den organisation där forskningen sker, eller vilka förbättringar det ska ge. I figuren verkar konkurrensförmågan påverkas enbart av att medarbetare lär i möten med forskarna.

I andra sammanhang har det dock visat sig att även en grov skiss som denna kan vara en användbar mall för gemensamma diskussioner, där man gradvis bestämmer vad man vill uppnå och konkretiserar det i etappmål. (Jmf. Olve et al., 2003.) Vi kan efterklokkt konstatera att initieringsfasen i våra två minifall hade mått väl av en större tydlighet beträffande vad som skulle uppnås med samverkan. I etableringsfasen borde vi sedan ha preciserat hur vi kunde skapa nytta för varandra, genom att konkretisera ”Genomföra forskningen” och dess kopplingar till ”Omedelbara konsekvenser för deltagarna”, liksom vidare till ”Forskningsrön”. Tar man sedan fram kartan för uppföljning, exempelvis vid de avstämningsmöten som indikeras av de lodräta strecken i figur 1 ovan, så tvingas alla deltagare i samarbetet ta ställning till om man är nöjd med projektförloppet eller har lärt sig något som kräver kursförändring.

Av de tidigare resonemangen framgår att en imaginär organisation, på samma sätt som ett företag, antas sakna slutdatum. Det hindrar inte att en tillfällig organisation som ett forskningsprojekt kan ta intryck av tankarna ovan. Eller så väljer man att låta även forskningssamarbetet ha ett öppet slut. Ambitionen för ett företags samverkan med en högskola kan vara att just skapa en form av ”evig” symbios. Ofta finns förhoppningar om en sådan djupnande samverkan och det är därför inte självklart att strategikartan och målen endast ska avse det pågående projektet.

Slutsatser och avslutande kommentarer

Hur mobiliseras och vårdas samverkan i forskning? Våra minifall visar vikten av att skapa rimliga förväntningar på den nytta som ett interaktivt forskningssamarbete kan medföra. Vi tror att redan då ett samarbete initieras, oavsett om det är en forskare eller en praktiker som tar initiativet, är det en stor fördel om det finns en artikulerad imagination för samarbetet, även om den ännu är grov. Initiativtagaren till samarbetet bör kunna förklara den logik på vilket samarbetet vilar. Det handlar om att på ett förhållandevis konkret sätt visa vad de potentiella deltagarna vinner på att samverka.

Under etableringsfasen kan en tydlig imagination vara till stor hjälp när samarbetet ska gå från idéstadiet till ett faktiskt projekt. I minifallen upplevde vi här svårigheter, delvis till följd av tidigare oklarheter beträffande förväntningarna och hur forskningen faktiskt skulle bedrivas. En farhåga skulle visserligen kunna vara att för mycket planering leder till minskad flexibilitet och kreativitet under projektets genomförande-, lärande- och spridningsfaser. Vår erfarenhet är emellertid den motsatta. En tydlig plan, där imaginationen för samarbetet konkretiseras, skapar snarare en stabilitet och ett förtroende för att samverkan är uthållig. Planen tvingar forskarna och praktikerna att tänka igenom hur projektet kan utvecklas och därmed också fundera igenom möjliga problem innan de uppstår. Den formella planen är inte det viktigaste resultatet av den processen utan snarare att diskussionen leder till en ömsesidig förståelse för varandras intressen och drivkrafter. En sådan förståelse bidrar till den flexibilitet som är nödvändig för att hantera löpande förändringar och justeringar av forskningsprojektets inriktning. I de beskrivna fallen hade vi bort vara tydligare i dessa avseenden.

En strategikarta kan underlätta att konkretisera imaginationen i en plan med tydliga mål och mätetal. Den bör tydliggöra hur samarbetet skapar nytta för både forskarna och praktikerna. Under de senare faserna i processen kan kartan också underlätta en löpande utvärdering och diskussion om hur samarbetet fungerar och om det lever upp till förväntningarna. Under projektets genomförande finns det ofta behov av att tidigt kunna visa att forskningen är på rätt väg – även om inga tydliga resultat ännu kan påvisas. Våra erfarenheter tyder på att det kan vara svårt att åstadkomma det kunskapsutbyte som är ett vanligt mål i många interaktiva forskningsprojekt. Här kan kartan bidra till att överbrygga skillnader i tidsperspektiv mellan forskare och praktiker genom att tydliggöra att kunskapsutveckling är en ofta tidskrävande process. Kartan lyfter även fram de områden som är av särskild betydelse för att kunskapsutbytet ska fungera. Det kan exempelvis handla om något så enkelt som att forskare och praktiker måste mötas regelbundet i möten och i rena utbildningssituationer (jmf. figur 2). Dessa är viktiga arenor för att utbyta kunskap och öka kompetensen hos de deltagande organisationernas medarbetare. Men även hur spridningen av resultaten till det omgivande samhället ska hanteras kan med fördel uttryckas i en strategikarta.

Vår relation med byggföretaget har fortsatt sedan detta projekt avslutats, medan den med bostadsföretaget är vilande men förmodligen möjlig att återuppta. Även här tror vi att en tydligare imagination (kanske uttryckt som en strategikarta) för hur samverkan kan gynna båda parter hade kunnat bädda för en förlängning, kanske med inslag av lärande i båda riktningar. Det skulle kunna bli en del i hur vårt universitet samarbetar med det omgivande samhället. Vår erfarenhet är att få högskolor och institutioner har en genomtänkt strategi för det. De förefaller ibland inte ens ha någon överblick över vilka kontakter som förekommer. Ofta är varje forskare snarare sin egen entreprenör som främst värnar sina kontakter. Så länge högskolan eller institutionen inte sköter sina kontakter bättre kan detta vara en både begriplig och klok attityd. För att ändra den krävs att högskolan visar sina forskare värdet av gemensamma ansträngningar. Många högskolor behöver med andra ord även en strategi för nätverksbyggande och hur det ska utövas. Inom ämnen där forskningsresultat har kommersiell potential har visserligen högskolorna börjat intressera sig mer aktivt för forskarnas produkter. Men tredje uppgiften och den interaktiva forskningens stora potential i arbetet med att stärka grundutbildning och forskning borde göra detta till ett prioriterat område i alla högskolor.

Referenser

- Hedberg B, Dahlgren G, Hansson J & Olve N-G (1997). *Virtual Organizations and Beyond: Discover Imaginary Systems*. Chichester: Wiley.
- Hägglund S (1988). The Linköping Approach to Technology Transfer in Knowledge Engineering. *The Knowledge Engineering Review* 3: 153-158.
- Kaplan R S & Norton DP (2004). *Strategy Maps: Converting Intangible Assets into Tangible Outcomes*. Boston: Harvard Business School Press.
- Klofsten M (2002). *Affärsplattformen. Entreprenören och företagets första år. 2:a upplagan*. Stockholm: SNS Förlag.

- Normann R & Ramirez R (1993). From Value Chain to Value Constellation: Designing Interactive Strategy. *Harvard Business Review* 72: 65-77.
- Nowotny H, Scott P & Gibbons M (2001). *Re-Thinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Olve N-G, Petri C-J, Roy J & Roy S (2003). *Making Scorecards Actionable: Balancing Strategy Control*. Chichester: Wiley.
- Wallgren L & Hägglund S (2002). The industry doctoral student – An educational challenge for academia and industry. Triple Helix Conference, Copenhagen 2002. Reviderad version i Hemlin, S. et al., eds. (2004) *Creative Knowledge Environments*.

Interaktiv forskning – utveckling, användning och spridning av kunskaper

Peter Docherty, Anders Ljung och Torbjörn Stjernberg

Introduktion

Detta kapitel syftar till att tydliggöra faktorer i interaktiv forskning som påverkar utveckling och spridning av den kunskap som genereras när en verksamhet utvecklas. Ett återkommande problem är att utveckla kunskap som har ett värde utanför den konkreta praktik som forskarna medverkar i och studerar. Det gäller inte bara att åstadkomma kunskap som är spridningsvärd inom akademien. Kunskapen måste även kunna spridas till andra verksamheter i de organisationer som medverkar. Tre fall av lite olika karaktär illustrerar dilemman vad gäller att skapa och sprida värden som utvecklas i interaktiv forskning.

De tre fallen är hämtade från olika tidsepoker och representerar därmed olika former av interaktiv forskning. Det första fallet, där vi forskare medverkade vid införandet av delvis självstyrande grupper i ett försäkringsbolag representerar "klassisk" aktionsforskning där vi som forskare arbetade i ett projekt förankrat hos både företagsledning och facklig ledning på alla nivåer i företaget. Projektet bedrevs i början på 1970-talet, innan parterna på central nivå gled ifrån varandra i samband med de politiska striderna om medbestämmandelagen.

Det andra fallet, SPR-projektet, handlar om införande av social planering och rapportering i en statligt ägd koncern. Även om projektet bedrevs i slutet av 1970-talet så präglades inte heller detta projekt av de politiska stridigheterna kring MBL. Projektet bedrevs i partsamverkan, men initiativet kom från koncernledningen och projektet kan i viss mån sägas ligga närmare "klinisk forskning" och har kanske även beröringspunkter med "collaborative research" (se t.ex. Rickard Normann, 1975, för en beskrivning av klinisk forskning, och t.ex. Adler m.fl. 2003 och Shani m.fl., 2008, för beskrivning av collaborative research). Fokus låg inte på arbetsorganisatoriska frågor utan på införandet av plane-

rings- och redovisningsrutiner som skulle täcka även sociala och etiska dimensioner. Det kan därför sägas vara en föregångare till dagens strävanden att utveckla företags sociala ansvarstagande - vad som ofta hänvisas till som CSR, dvs. "coporate social responsibility".

Det tredje fallet, "innovationsklustret", skiljer sig från de bägge övriga genom att det inte handlade om samarbete med ett företag utan med ett nätverk av organisationer. I början av 2000-talet deltog forskare i en strävan att organisera ett starkt regionalt kluster för att utveckla ny kunskap och nya innovationer i samverkan mellan de medverkande företagen, forskningsmiljöerna och offentliga verksamheterna. Forskarrollen var här mer passiv och strävan att bidra till att utveckla verksamheten i interaktion med de medverkande inskränkte sig till rollen av facilitator i samband med att deltagarna reflekterade över sin verksamhet och sina framtida strategier.

Vi skall i det följande beskriva de tre fallen och våra forskarroller i dessa. Beskrivningarna följs av en jämförelse mellan fallen och mellan de olika forskarroller vi intagit. Avslutningsvis skall vi lyfta fram några dilemman som har att göra med de bidrag vi som forskare kan ge utvecklingen i de miljöer där vi medverkar. Den grundläggande hållning, som styrt vår medverkan i samtliga dessa tre fall, är att vi, som forskare, både har ett ansvar att utveckla ny och i någon mening generell kunskap av värde för akademien, och att vi har ett ansvar att utveckla de organisatoriska miljöer som inbjudit oss, att i interaktion med dessa, följa och stödja deras utveckling.

Aktionsforskning i Försäkringsbolaget

Initiativet och förloppet

Projektet i försäkringsbolaget är ett lämpligt exempel för att fånga essensen av ett aktionsforskningsangreppssätt för att bidra till utvecklingen av mer demokratiska och humanistiska arbetsformer i arbetslivet. Det handlar framförallt om utvecklingsprocesser på den operativa nivån, dvs. nära "golvet". Projektet ingick i ett nationellt program ordnat av arbetsmarknadens parter, SAF, LO och TCO. Företagsledningen och den fackliga tjänstemannaklubben var positiva till medverkan i programmet. Chefen för det västra regionkontoret hade tidigare stött liknande försök. En enhetschef, med uttalade demokratiska värderingar, var beredd att ta utmaningen att utveckla arbetsorganisationen i för att skapa ökat inflytande för de anställda. Samtidigt fick han uppdraget att slå samman två mindre enheter till en enhet med 100 anställda..

Forskarlaget bestod av fem personer. Deras föreställningsram var baserad på socioteknisk systemteori som betonar att organisationen är ett samspel mellan ett tekniskt och ett socialt system. Två av forskarna, Docherty och Stjernberg, medverkade i den projektgrupp som ansvarade för utvecklingen av den nya arbetsorganisationen. Vid varje möte tog den ena av dem rollen att vara 'aktör' och den andra rollen som 'forskare'. Rollerna växledes mellan möten. De skrev var sin rapport om processerna - den ena om forskarnas roller i projektet, den andra om hindrande och stödjande faktorer i utvecklingsprocessen (se Docherty 1976, re-

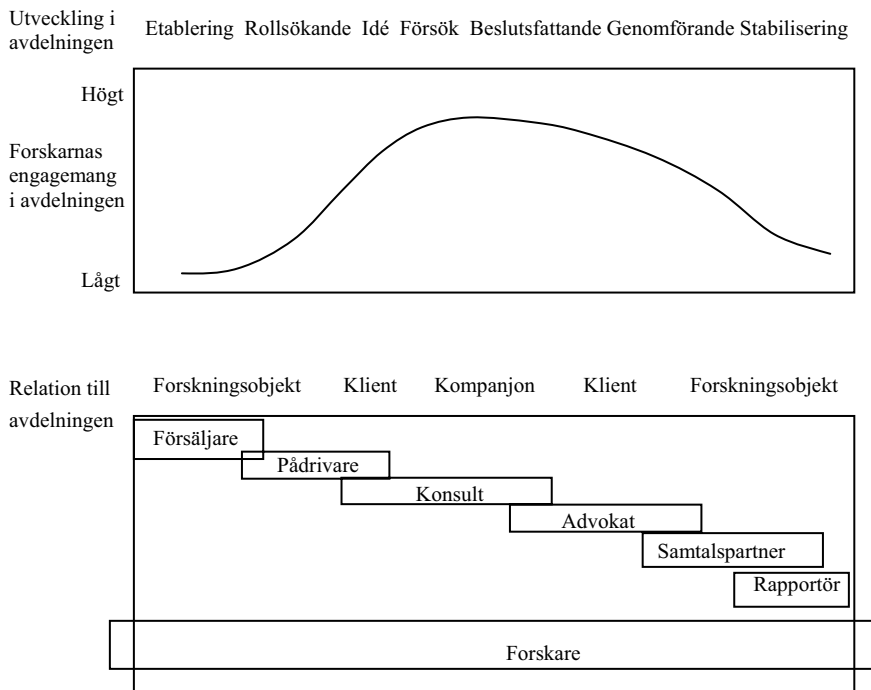
spektive Stjernberg 1975. Se även Stjernberg 1977). Projektgruppen, vars medlemmar hade vetorätt, hade ansvar för att planera och att implementera den nya organisationen. Forskarnas förslag till gruppen gällde åtgärder i enheten, möten, kontakter med andra enheter och genomförande av pilotförsök. Forskarna försökte påverka gruppens agenda och projektets prioritet gentemot den dagliga produktionen. En viktig roll var också att stödja projektgruppen i dess kontakter med en central utvecklingsenhet vars rationaliseringsplaner ansågs störa enhetens utveckling.

Forskarroller

Företaget hade inga tidigare erfarenheter av ett "forskarstött participativt utvecklingsprojekt". Därför fick forskarna "sälja" och tydliggöra normerna för en participativ utvecklingsprocess och vad denna process skulle kunna betyda för personalen i enheten – inte minst i termer av nya uppgifter. Säljfasen avslutades med en sluten omröstning i avdelningen där de anställda valde dels sex representanter till projektgruppen, dels tog ställning till om forskarna skulle få medverka i utvecklingsprocessen. Säljprocessen innebar således mycket mer än etablerandet av formella skriftliga avtal, även om det faktiskt fanns en skriftlig avsiktsförklaring mellan Handelshögskolan och företagsledningen. Att sälja in ett aktionsforskningsprojekt kan beskrivas i ett antal steg: att förankra och att utveckla visioner om förändringsarbetet och om normer och roller för forskarna, ledningen, och personalrepresentanterna. Detta gjordes genom diskussioner på olika nivåer; mellan arbetsmarknadsparterna, med koncernledning, med divisionsledning och slutligen med avdelningen. Legitimitet skapas inte med ett enda beslut, utan genom en serie åtgärder som leder till positiva förutsättningar för en lyckad förändring, primärt i den berörda enheten, och, i viss utsträckning, i ett bredare sammanhang. Trots att ett referendum och ett val hade gett en grundläggande legitimitet att driva ett utvecklingsarbete med forskarmedverkan, fick de som var ansvariga för projektet, dvs. forskarna och projektgruppen, arbeta sig in i sina roller genom ett antal möten för att skapa tillit till varandra och hos personalen.

Inledningsvis kände projektgruppen ingen tidspress att ta itu med sitt uppdrag att utveckla en ny arbetsorganisation som skulle ge de anställda ett ökat inflytande över sitt arbete. Forskarna tog på sig en *pådrivande roll*. De försökte förmedla att projektet krävde mycket mer än att "rita om" gränserna för de olika arbetslagen och deras medlemmar. Utvecklingen måste innebära en dialog bland personal för att påverka attityder, deltagande och engagemang. Deltagningar måste prövas fram för att generera erfarenheter och stimulera personalens kreativitet vad gällde att utveckla arbetsorganisationen. Forskarna "pressade" projektgruppen att intensifiera sitt arbete, ofta i stark konflikt med trycket från stora ärendebalanser i det dagliga arbetet. Forskarna blev mycket aktiva deltagare i projektgruppen och argumenterade för sina idéer lika intensivt som de andra medlemmarna gjorde.

Figur 1. Forskarnas roller och engagemang i olika faser av organisationsutvecklingsprojektet i Försäkringsbolaget.

Denna aktiva forskarmedverkan tog död på eventuella förhoppningar om att finna några genvägar till "vetenskapliga beprövade" lösningar för den nya organisationen. Genom att bidra med sin egen kunskap lyckades forskarna visa att det mesta av den relevanta kunskap som behövdes i utformningsprocessen redan fanns till hands inom enheten och inom försäkringsbolaget. Genom att vara uppriktiga och bidra med så mycket av sin kunskap som möjligt under projektmötena lyckades forskarna i tillräcklig utsträckning "avmystifiera" vetenskaplig kunskap. Detta var en viktig lärdom – det är genom att inte bidra, dvs. genom att hålla tillbaka ens potentiella bidrag, som akademiska forskare tenderar att behålla sin makt i utvecklingsprocesser. Vår *konsultroll* tog inte formen av att ge råd eller att genomföra studier eller utredningar åt projektgruppen, utan mer formen av att bidra på lika villkor.

Lokala utvecklingsprocesser tenderar att komma i konflikt med utvecklingar som drivs på högre nivåer. I försäkringsbranschen är produktionstekniken knuten till informationsteknik (IT). På 1970-talet, när detta aktionsforskningsprojekt bedrevs, var IT drivkraft för förändringar i ännu större utsträckning än idag: IT system utvecklades först, sedan anpassades organisationen för att kunna använda dem. Ett sådant arbetssätt bryter mot den kärnvärdering inom socioteknisk systemteori som säger att sociala och tekniska förändringar ska ske i en gemensam optimeringsprocess.

Projektgruppen informerades om att företaget höll på att utveckla ett nytt IT-system som skulle radikalt påverka avdelningens rutiner och verksamhet. Vissa av de föreslagna dragen hos systemet uppfattades tydligt störa det utvecklingsarbete som projektgruppen bedrev. Forskarna blev starkt engagerade som deras "advokater" i meningen att de tog på sig rollen att försvara avdelningens intressen i samtal och förhandlingar med högre nivåer och centrala staber. Det var inte vanligt att operativa enheter ifrågasatt eller ställde krav på centrala utvecklingsavdelningars arbete i koncernen. Som forskare tog vi mindre risker än avdelningens ledning när vi väckte sådana frågor. Vi kunde utnyttja vår akademiska legitimitet, vår sociotekniska föreställningsram och våra insikter om det engagemang som koncernens VD från början hade uttryckt för detta demokratiseringsprojekt. Vårt ställningstagande gav först upphov till en kraftig irritation på vissa håll i koncernledningen, men en ömsesidig förståelse och överenskommelse nåddes relativt snabbt.

De radikala idéerna om nya arbetsroller och om maktindelning i avdelningen mellan ledningsgruppen och de anställdas representanter innebar att många frågeställningar kom till ytan - några rätt personliga. De tillitsfulla relationerna inom projektgruppen, särskilt mellan avdelningschefen och forskarna, gjorde att forskarna fick en roll som *samtalspartner* i diskussioner och överläggningar under implementeringen av projektets idéer. Utvecklingsarbetet ledde till delvis självstyrande grupper i vilka de flesta arbetsuppgifterna integrerades, uppgifter som tidigare att bedrivits i olika specialiserade funktioner. En överföring av avdelningschefens formella beslutsbefogenheter till en gemensam beslutsgrupp bestående av tre lednings- och tre personalrepresentanter skedde även.

Forskarna hade uppgifterna att *rapportera* till såväl praktikerna i försäkringsbolaget och till arbetsmarknadens parter som följde projektet i en nationell utvecklingsgrupp, liksom till andra forskare i den akademiska världen. Denna forskarroll blev mer betonad mot projektets slut när analyser, lärdomar och slutsatser skulle formuleras. Även om avrapporteringen av forskningen tog en växande del av tiden mot slutet av projektet, baserades denna avrapportering på ett kontinuerligt dokumenterande och teoretiserande under hela projektet. Varje vecka träffades hela forskargruppen en halvdag för att diskutera och skapa mening i erfarenheter från utvecklingsprocesserna. Vi analyserade åtgärder vi vidtagit och funderade över hur vi bör gå vidare med vår forskning och våra interventioner. Detta kan ses som kärnan i forskningsdelen av detta aktionsforskningsprojekt där forskning och aktion utgör parallella processer.

Spridning av erfarenheter inom försäkringsbolaget

Med en enkel metafor kan spridningen ske som ringar på vattnet, inom företaget, inom arbetsmarknaden och även internationellt. Ett projekt tänks då leda till direkt spridning till andra enheter som uppmärksammar fördelarna med den nya organisationen. Men denna metafor är tveksam. Stjernberg (1993) har studerat en rad organisatoriska innovationer för att se hur dessa överlevt och hur lösningar och erfarenheter spritts. Dessa innovationer har oftast handlat om (delvis) självstyrande eller målstyrda team. Ett sammanfattande lärdom från dessa studier är att organisatoriska innovationer inte sprids genom en direkt överföring av erfarenheter mellan "organisatoriska grannar", d v s enheter inom samma företag.

Men trots att sådan direkt förmedling av erfarenheter är sällsynt, finns parallella utvecklingstendenser i många av enheterna inom respektive företag. Det verkar finnas en spridningsparadox som består i detta parallella konstaterande av att, å ena sidan, erfarenheter som vinnas i utvecklingsarbetet i en enhet är mycket svåra att förmedla direkt till andra enheter, inte minst i samma företag. Å andra sidan, kan man konstatera att det pågått en omvandling av arbetslivet som inneburit att arbetsorganisatoriska lösningar som i början av 1970-talet bedömdes vara banbrytande, tjugo år senare är både vanliga och ses som självklara. Spridningen verkar handla i mindre grad om att förmedla modeller och goda exempel. I stället sker en påverkan genom att inspirerande exempel bidrar till att insikter skapas om handlingsutrymme och organisatoriska variationsmöjligheter.

Det kan dock vara svårt för denna inspiration och dessa lärdomar att korsa nationella gränser. De svenska organisatoriska innovationerna är väl kända i Europa, men, enligt Benders m.fl. (1999) tycks de inte efter 25 år lämnat något avtryck i den Europeiska praktiken. Beträffande uppmärksamheten av mer allmän-giltiga problem gav erfarenheterna från försäkringsbolaget, vad gällde sättet att utveckla datorsystem, bränsle till en debatt inom den fackliga rörelsen och den statliga forskningspolitiken som ledde till en kraftig satsning över en tjugoårsperiod vad gällde former för utvecklingen och införande av IT-system (se Tengblad & Waldius, 2007, för en aktuell översikt över de senaste 20 årens forskning och debatt om forskningen inom området).

Social planering och redovisning – SPR-projektet

Initiativet

I media hade det under 1970-talet förts en debatt om företagets sociala ansvar, social redovisning och likartade frågor. Flera storföretag hade markerat att detta var viktiga områden för dem och att de ”minsann satsade på området”. En större statligt ägd koncern kände behov av att göra något då man upplevde sig ligga efter i utvecklingen. Företagsledningen tog därför kontakt med ett management-konsultföretag som man tidigare samarbetat med för att få deras hjälp i utvecklingen av en social redovisning. Konsultföretaget menade dock att detta snarare var att betrakta som ett forsknings- eller utvecklingsarbete än som ett konsultuppdrag. Man hänvisade därför företaget till några forskare man kände väl.

Forskargruppen man vände sig till hade tidigare intresserat sig för området och bland annat skrivit rapporter om socialt ansvar. De såg nu en möjlighet att gå vidare i sin forskning, denna gång i form av ”uppdragsforskning” finansierad av den stora koncernen (se Ljung, 1992 för en utförlig beskrivning av projektet).

Koalitionen växer fram

Forskarna utformade snabbt en projektplan och förslag till uppläggning. Denna innebar att man inte bara skulle göra en beskrivande social redovisning utan även

en mer handlingsinriktad planering. Därmed växte etiketten Social Planering och Rapportering (SPR) fram. Forskarnas idé var att man skulle bedriva pilotprojekt i 2-3 dotterföretag till koncernen. Dessa projekt skulle i sin tur genomföras av en projektgrupp bestående av representanter för företagsledning, fackliga organisationer samt andra viktiga intressenter i respektive företag. Forskarna skulle aktivt medverka i dessa projektgrupper samt självständigt ansvara för den forskningsmässiga utvärderingen av arbetet. Koncernens personaldirektör var något av en eldsjäl i de tidiga faserna av uppdraget. Han förde diskussioner med ett antal företag i koncernen för att intressera dem för medverkan i projektet. Efter viss möda fann man två dotterbolag vilka förklarade sig intresserade. I båda företagen bildades projektgrupper bemannade av "tung" lokala aktörer som VVD och ordförandena för de aktuella fackklubbarna. En övergripande styrgrupp samt vissa andra samverkansgrupper bildades för att säkerställa diskussion, förankring och spridning av resultat i en tänkt framtida implementering i hela koncernen.

På forskarnas fråga varför man gick in i denna "koalition" visade det sig att aktörerna hade olika intressen: Koncernens företagsledning ville visa att man gjorde något på området för att därmed bygga legitimitet för företaget. De lokala företagsledningarna menade att man brottades med svåra problem med t.ex. hög sjukfrånvaro som man såg en möjlighet att åtgärda. De lokala fackklubbarna menade att det fanns svåra problem kring de anställdas arbetsförhållanden och arbetsmiljön som skulle kunna lösas. Forskarna å sin sida såg en möjlighet att bidra till forskningsfältets utveckling med experiment med en ny planeringsprocess. Svaren kan ses som uttryck för beslutsprocesser som kännetecknar utvecklingsarbete där många intressen förenas. Sådana processer har beskrivits som en tunna i vilken många olika problem och många olika lösningar läggs. När ett beslutstillfälle uppstår samlas ett antal av dessa och ett beslut blir till (Cohen, March & Olsen, 1972).

Värdeskapandet

Under de följande 2-3 åren skedde utvecklingsarbetet av den nya planeringsprocessen i de två företagen. Forskarna tog fram idéer och förslag till modeller och angreppssätt baserat på litteraturstudier och annan forskning. Även om den lokala projektledaren formellt sett ledde projektgruppens möten hade forskarna ofta en drivande roll. De "sålde" även projektet till andra aktörer och företrädde det på olika sätt. Själva planeringsmodellen byggde på Ackoffs (1981) idé om interaktiv planering dvs. planering i samverkan med dem som är berörda av planeringens resultat. I båda företagen togs fram en "Social rapport och handlingsprogram" i ett par planeringscykler. Rapporterna rönt stor uppmärksamhet lokalt i respektive företag och i lokala media. "För första gången presenterar företaget en social rapport och handlingsprogram för framtiden..." kunde man exempelvis läsa på första sidan i den lokala dagstidningen i staden där ett av företagen var lokaliserat.

Utvärderingen – succé på kort sikt

Forskarna arbetade parallellt med utvärderingen av planeringsprocessen. Man genomförde intervjuer och enkätundersökningar före, under och efter respektive

planeringsprocess. De första utvärderingsresultaten pekade på anmärkningsvärt positiva resultat. I stort sett alla de inblandade aktörerna var mycket positiva till det genomförda arbetet och hade stora förväntningar för framtiden. Såväl respektive projektgrupp som forskarna kände sig nöjda med resultatet. De första forskningsrapporterna med de ”epokgörande” resultaten togs fram.

Omvärderingen – inga långsiktiga resultat

Såväl spridningen av planeringsprocessen till andra företag i koncernen som fortsatt arbete i de två pilotföretagen visade sig dock trögare än väntat. ”Vi avvaktar – just nu är det andra akuta frågor på gång” var en typisk kommentar. Forskarna beslöt, efter några år, att genomföra en utvärdering av de mer långsiktiga effekterna av planeringsprocessen i de två företagen. Resultaten av denna var klart bekymmersam. Få av de planerade aktiviteterna hade genomförts och ”hårda” indikatorer på lönsamhet, sjukfrånvaro, arbetstillfredsställelse etc. visade inga märkbara positiva effekter. Forskarna blev klart oroad. En uppenbarligen mycket uppskattad planeringsprocess hade således resulterat i ingenting?

Dilemman

Den lärprocess som forskarna och aktörerna i respektive projektgrupp hade genomgått fick sig nu en rejäl törn. Var själva idén om interaktiv planering felaktig? Eller var det idén om ”klinisk forskning” som var fel? Fanns andra yttre faktorer som kunde förklara det negativa resultatet? Såväl forskarna som projektgrupperna försökte hitta förklaringar som exempelvis en konservativ företagsledning, akuta ekonomiska kriser som medförde andra prioriteringar etc. etc.

Dilemman kvarstod: Varför hade en av alla aktörer uppskattad planeringsprocess inte skapat några påtagliga positiva resultat? Fanns det ett problem med själva tanken om interaktiv forskning? Kan man verkligen utvärdera det man själv varit starkt involverad i? De första utvärderingsintervjuerna hade varit så positiva. Hade forskarna övertolkat det positiva och inte sett alla hindren och problemen?

Forskarna tolkade resultaten av den nya utvärderingen på följande sätt: Dels ifrågasatte man den grundläggande idén om interaktiv planering enligt Ackoff (1981). Den var kanske inte en framgångsfaktor i detta sammanhang. Dels ifrågasatte man forskarens möjlighet att till ”självutvärdering” i vid interaktiv forskning.

Eftertanke – interaktiv forskning som lärprocess snarare än problemlösande

I många andra sammanhang talar man ofta om att ”det är resan som är målet”. Kanske är det samma sak vad gäller interaktiv forskning. Det är kanske inte svaret på forskningsfrågan som skapar värde utan den lärprocess som de inblandade parterna har gått igenom. Vissa använder begrepp som ”lokal kunskap” eller ”lokala teorier” för att beskriva värdet av organisatoriskt utvecklingsarbete för praktikens aktörer (Elden 1983). På motsvarande sätt kan forskarna få ett värde genom lärande om förtagande i vid bemärkelse. Kanske är interaktiv forskning en

lärnprocess av en mer explorativ och hypotesgenererande karaktär snarare än en praktiskt och teoretiskt problemlösande forskningsmetod?

En andra eftertanke rör frågan om forskarens möjlighet att vara "objektiv" i en situation då man har en "subjektiv" roll. Är detta möjligt och hur kan man hantera detta dilemma? Svaret handlar måhända om att tydliggöra de olika rollerna t.ex. genom att det är olika forskare som hanterar aktionsmomenten och de utvärderingsmässiga forskningsmomenten.

Reflektion som intervention – forskarroller i ett "innovationskluster"

Initiativet

Under 2003 fick ett forskarlag vid Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet (i fortsättningen HGU) en förfrågan om intresse för att finnas med som "följeforskare" i en ansökan till den statliga innovationsfinansiären, VINNOVA. Ett industriforskningsinstitut var den samlande kraften i vad som kan beskrivas som ett "community" av personer med intresse för utveckling av teknik och affärer där mikrovågsteknologi var det förenande elementet. (Någon bra översättning för det engelska begreppet community finns knappast. Gemenskap, brödraskap, kamratkrets är tänkbara svenska begrepp).

Innovationssystemtanken i utlysningen innebar att intressenter med kompletterande resurser samlas för att utveckla teknik och affärer. Den s.k. Triple Helix modellen innebar att inte bara näringslivet skulle vara representerat utan även akademien (i detta fall med bl.a. en enhet från Chalmers) och samhället (med representanter från kommunala och regionala näringslivskontor). Klustermodellen innebar att närheten geografiskt antogs vara en del i det som främjar utveckling. Benämningen "innovationskluster" är här en medveten kombination av begrepp som åtminstone vissa forskare gärna håller åtskilda – men som i praktiken är starkt överlappande.

Vid den första presentationen av deltagarna i mötet var det påtagligt att många kände varandra sen tidigare. Studieår vid Chalmers, liksom tidigare arbetsgemenskap i framförallt Ericsson, förenade många deltagare.

Innovationsklustret fick inte den finansiering som deltagarna hoppats på. Den förening, med ett trettiotal medlemmar, som skapades för att söka Vinnväxtmedel valde medlemmarna ändå att bibehålla. En "processledare" utsågs för att som operativt ansvarig driva arbetet vidare. Ytterligare en person, med kunskaper om mikrovågsteknik, har senare rekryterats för att hålla samman föreningen.

Styrelseordföranden beskriver 2006 föreningen på följande sätt: "[Innovationsklustret] är ett nätverk som fokuserar på att skapa värdetillväxt hos medlemmarna genom att initiera affärs- och teknikutveckling, knyta ihop företag i gemensamma aktiviteter, identifiera och peka på nya utvecklingsmöjligheter inom områden där mikrovågsteknik kan vara ett betydelsefullt verktyg för att stödja utveckling av nya produkter."

Forskarnas roll i värdeskapandet

I interaktiv forskning är formerna för de första kontakterna mellan forskare och det system som forskaren skall interagera med i sin forskning av stor vikt. I detta fall fanns ingen tidigare relation mellan forskarna från HGU och initiativtagarna. Vid det konstituerande seminariet fanns ingen som tidigare träffat någon av de HGU forskare som deltog. Situationen är ovanlig – vad som förenade forskarna och nätverket inledningsvis var att forskarna gett uttryck för intresse för att studera organisering och lärande i nätverk. Samtidigt var det uppenbart att de kontaktats för att "legitimera" ansökan om medel från VINNOVAs Vinnväxt program.

Efter långa interna diskussioner, där en mer aktionsforskningsinspirerad roll ställdes emot de yngre forskarnas preferens för en mer etnografiskt inspirerad följeforskarroll, utformades en beskrivning av forskarnas planerade interventioner som presenterades för Innovationsklustrets styrelse. De planerade interventioner inskränktes till att arrangera en serie reflektionsseminarier. Seminarierna var tänkta att baseras på studier av organiseringsprocesserna i Innovationsklustret och av produktutvecklingsprocesser i anslutning till detta kluster. Ett kontrakt bollades mellan forskarna och kontaktpersoner i styrelsen. I kontraktet försökta man tydliggöra forskarnas tänkta bidrag. Lika viktigt var att där tydliggjordes att deltagande organisationer själva hade kontroll över om forskarna skulle tillåtas studera dem. Utvecklingsprocessen och forskarnas roll i denna beskrivs utförligt av Lavén (2008) som speciellt fokuserar relationen mellan Innovationsklustrets aktiviteter och de policier som formuleras på central nivå, speciellt inom i detta fall VINNOVA.

Tät medverkan– som observatör

Ett reflektionsseminarium genomfördes vid ett årsmöte i föreningen. Forskarna har även medverkat i rollen som processtöd i samband med en tvådagars strategidiskussion dit samtliga medlemmar inbjudits. Även vid projektets avslutning har forskarna genomfört ett seminarium med styrelsen. Omfattande data har samlats genom ett mer passivt observerande under så gott som samtliga styrelsemöten, liksom vid många andra viktiga möten där Innovationsklustret presenterades. Även ett tekniskt utvecklingsprojekt, keramprojektet, har följts passivt genom deltagande i möten mellan de tre – fyra aktörer från olika företag som sen i praktiken genomfört det mesta av utvecklingsarbetet på hemmaplan.

Mötet mellan olika värdesystem

Innovationsklustret har drivits av personer på mellannivå i de storföretag och kommuner som deltagit, och av entreprenörer och forskare som verkat genom egna mindre bolag och institut. Styrelsen diskuterade vid något tillfälle om det vore önskvärt att engagera "tyngre" företrädare för företagen – men valde att inte göra så. Karaktären av community har formats av personer som uppfattat sig som "likar" som träffats och försökt utveckla Innovationsklustret.

Frågor där företagsledningar och fackliga representanter skulle haft intresse att delta som just representanter för sina respektive partsintressen har inte setts

som en del av Innovationsklustrets agenda. Detta har dock inte inneburit avsaknad av politiska krav. Genom deltagandet av offentliga intressen och finansiering från dessa så har så kallade "horisontella mål" hävdats. Ett exempel på ett sådant mål är att öka andelen kvinnor i ledande roller i utvecklingsprocesser inom elektronikindustrin. Representanterna från den offentliga sektorn har således varit ingångar till offentligt stöd – men också burit med sig motkrav som ibland känts frustrerande genom att de upplevts som främmande i förhållande till de syften som motiverat engagemanget i Innovationsklustret.

Genomgående har det funnits en frustration över de beslutsprocesser som enbart lett till smärre tillskott i Innovationsklustret kassa. VINNOVA har sändt signaler, Innovationsklustret har översatt dessa till strukturer i den egna organisationen, men översättningarna har bara i begränsad utsträckning gett utdelning. Däremot har de lokala offentliga näringslivsutvecklingsinstitutionerna som Business Region Göteborg och Västra Götalandsregionen upplevts vara stödjande även om enbart begränsade medel har lyfts från dessa – dock under press att leva upp till dessa institutioners "horisontella mål". Skillnaden mellan dessa och VINNOVA är att de haft en närhet till processerna och därmed inte bara sändt signaler som Innovationsklustret försökt översätta – utan tagit aktiv del i detta översättningsarbete.

Ägandet av processen

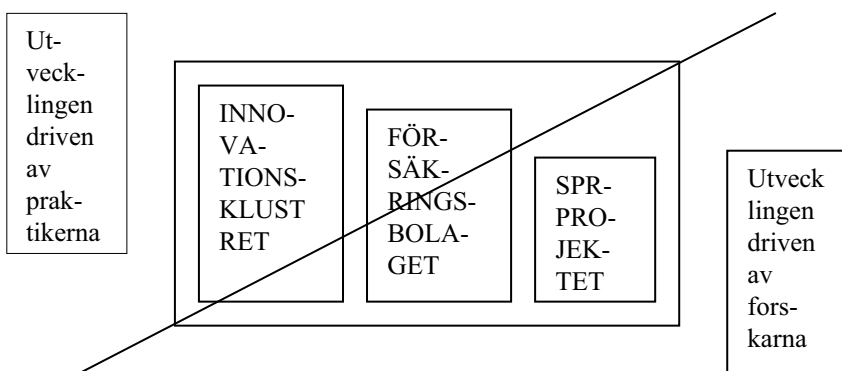
Styrelsen och dess processledning har i viss mån ägt utvecklingen av Innovationsklustret. Samtidigt har utvecklingen skett i försiktiga former – med en strävan att hitta en roll för Innovationsklustret som skulle tilltala medlemsföretagen – och då inte bara de aktivt deltagande personerna utan även de ledningspersoner som "eldsjälarna" hela tiden måste förankra sina bidrag hos. Inte vid något tillfälle har forskarna upplevt sig äga processen – och inte heller har andra sett forskarna som ägare av processen att utveckla Innovationsklustret.

Forskarna har inte känt ett starkt ägande i utvecklingsprocesserna – men väl en stark vilja att inte hämma processerna. Framgång, eller brist på framgång, konstrueras delvis socialt i självförstärkande processer. Därför valde forskarna att vara mycket försiktiga vad gäller att värdera processerna. Det handlar om kombinationen av brist på egen övertygelse om vad som är rätt eller fel, och övertygelse om att påståenden om vad som är rätt eller fel, bra eller dåligt har effekter på de processer som påståendena värderar.

Tre olika fall med vissa gemensamma nämnare

De tre exemplen på interaktiv forskning bedrevs under olika villkor och tidsepoker. De tre fallen har dock ett gemensamt – forskare som kommer ur samma forskningstradition har haft ledande roller i projekten. Trots det uppvisar de tre exemplen stora skillnader.

Figur 2. Studien av Innovationsklustret präglades av en mer passiv etnografisk ansats. Utvecklingen drevs av praktikerna. Forskarna i SPR-projektet verkade som experter och drev i hög grad utvecklingen. Försäkringsbolagets utvecklingsprocess präglades av både en stark och pådrivande forskarmedverkan i symbios med direkt berörda som drev utvecklingen med sin lokala och verksamhetsnära kunskap som bas.

I försäkringsbolaget bedrevs forskningen mycket nära de som ägde problemet. Forskarna hade täta kontakter med enhetens ledning och samtliga direkt berörda anställda. De gavs mandatet att driva vissa frågor vad gällde både förändringsprocessen och arbetsorganisationens utformning. Ledningen, de anställdas representanter och forskarna delade målet att utveckla en arbetsorganisation som skulle präglas av företagsdemokratiska ideal. Forskarrollen hade starkt handlingsfokus. Forskarlaget ägnade en stor del av sin tid åt att länka samman data och insikter från arbetet i försäkringsbolaget med lärdomar från annan forskning. Studien av och i försäkringsbolaget, har vi rubricerat som ”klassisk aktionsforskning” där utvecklingen i den studerade enheten och utvecklingen av ny akademisk kunskap gavs lika vikt – och där det förstnämnda sågs som en förutsättning för det sistnämnda.

I det projekt som drev utvecklingen av social planering och redovisning i en koncern var legitimiteten stark i meningen att högsta ledningen inbjöd till projektet. Samtidigt var forskarrollen och ambitionen att utveckla ny kunskap mycket påtaglig. Ursprungligen efterfrågade koncernledningen konsulthjälp – och detta präglade i viss mån forskningen. Forskarna stod för både expertkunnande och intog en aktivt drivande roll i utvecklingsarbetet.

I studien av innovationsklustret kom forskarrollen mer att präglas av en etnografiskt inspirerad observatörsroll än av ambitionen att bidra till innovationsklustrets utveckling. Forskarnas bidrag till innovationsklustrets utveckling fick formen av reflektionsseminarier och medverkan som processkonsulter vid några tillfällen.

Begreppet interaktiv forskning och begreppet aktionsforskning

Den idag aktuella interaktiva forskningen har sina rötter i den aktionsforsknings-tradition som förknippas med Kurt Lewins forskargärning under slutet av 1940-talet. (se presentationer av Lewins gärning i t.ex. Gold 1999, och i Lewin 1997). Hans forskning kom att präglas av kreativ förmåga både vad gällde de frågeställningar han formulerade och de experiment han genomförde. Kurt Lewin blev också en av pionjärgestalterna bakom National Training Laboratories som kom att sätta sin prägel på organisationsutvecklingsskolan, som under speciellt 1960- och 1970-talen var mycket framgångsrik i gränsområdet mellan konsultation och forskning. Ett av OU-traditionens grundsynsätt är att kunskaper måste ägas för att användas.

I linje med detta synsätt kom forskare att engagera sig i att parallellt utveckla den organisationsenhet som studerades och samtidigt utveckla akademisk kunskap om organisatoriska förändringsförlopp. De studerade förändringsförloppen kan sägas även tillhandahålla möjligheter att pröva validiteten vad gäller forskarnas insikter om faktorer som påverkar organisatoriska processer. Här finns en skillnad mellan begreppet aktionsforskning och begreppet interaktiv forskning. Interaktiv forskning, så som vi tolkar begreppet, förutsätter inte samma aktiva och nära roll för forskarna i de processer som studeras. Det handlar snarare om att vara deltagare, interagera, men inte nödvändigtvis om att utöva inflytande och om att pröva att förändra de processer som studeras. Gemensamt för de bägge begreppen är dock att pågående förlopp studeras. Det innebär att i interaktionen med den studerade enheten, och i de slutsatser som forskaren drar, måste hänsyn tas till den påverkan forskaren har, avsiktligt eller oavsiktligt, på det system han eller hon studerar.

Aktionsforskarnas bidrag till de studerade processerna – och de studerade processernas bidrag till forskningen

Med aktionsforskning menar vi forskning som sker i nära relation till samtliga de intressen som direkt berörs av de förlopp vi studerar och medverkar i. Begreppet vilar på idéer om en bred medverkan från hela det organisatoriska systemet. Davyd Greenwood och Morten Levin (1998) definierar aktionsforskning som vilande på tre pelare – ambitionen att bidra till akademisk kunskap, bidra till praktiken och bidra till inflytande för de berörda, och då speciellt de som innan saknar inflytande. Detta innebär ofta ett visst ifrågasättande av existerande maktstrukturer. Strävan – att arbeta på hela systemets uppdrag – är dock i praktiken svår att förverkliga. Olika enheter konkurrerar om inflytande och om vilka frågor som skall prioriteras. De processer, som sker med bred medverkan lokalt, kan ur ett större koncernperspektiv nonchaleras av maktsfärer som fattar konkurrerande beslut med avgörande betydelse för den lokala enhetens framtida verksamhet.

I aktionsforskningen kan forskarna tänkas bidra på flera olika sätt. De bör givetvis ha en generell kunskap som kompletterar den mer lokala som övriga deltagare besitter. Men det innebär inte att denna generella kunskap tillhandahåller lösningar och kunskap som bör styra de lokala förändringsförloppen. Viktigare, enligt vår erfarenhet, är att forskarna tillför tillfällena till reflektion som stödjer utvecklingen av den lokala kunskapen och erfarenhetstillväxten. Detta sker ge-

nom processer som initieras genom forskarnas frågor och ifrågasättanden. Det sker också genom metoder för att lyfta fram upplevelser, åsikter mm som följer med den organisationsutvecklingstradition som många aktionsforskare bär med sig och använder i interventioner för att främja utvecklingsarbetet.

Forskarna – källa till främmande normer och kultur

Forskarnas akademiska status kan påverka utvecklingen – på gott och ont. Den underlättar att föra upp utvecklingsorienterade aktiviteter i enheternas prioritering – där annars dagliga operativa frågor kan tränga ut utvecklingsfrågor. Men det finns även en risk att forskarna får ett inflytande på bekostnad av den lokalt burna kunskapen.

Denna legitimitet innebär gärna att forskarna får rollen att stärka aktörerna i de lokala enheter som direkt är involverade i de utvecklingsprocesser som studeras – och eftersom dessa utvecklingsprocesser ofta sker inom ramen för en lokal debatt om alternativa utvecklingsriktningar så blir forskarna lätt indragna i det lokala maktspelet. Samtidigt för de in främmande normer och värderingar i detta maktspel. Likaväl som forskarna kan "go native" i meningen att de internaliserar normer som finns i den studerade kulturen så kan de personer, som arbetar och driver processen nära forskarna, komma att internalisera både normer och begrepp som bärs av forskarna och som upplevs främmande i denna företagskultur. Detta kan delvis förklara att många framgångsrika eldsjälur ändå haft svårt att få gehör i omgivningen för de idéer de drivit (se Stjernberg 1993)

Avgränsningsdilemmat – att skydda den lokala utvecklingen och att åstadkomma spridning

Vad tillförs då forskningen genom de nära banden med ett organisatoriskt förändringsförlopp? Det mest uppenbara är att den kunskap som utvecklas får en djupare karaktär. Kunskapen blir mer kontextuellt realistisk – och med detta följer att den inte lätt kan föras från en miljö till en annan. Det är inte spridningen från en miljö till en annan som är det generella forskningsbidraget – utan utvecklingen av begrepp och metoder som kan användas för att förstå och analysera andra förlopp. Nils Brunsson (1981) beskrev detta som att "språkbildning", snarare än avbildning, är organisationsforskningens mål

Värdet ur praktikens synpunkt av forskarmedverkan bygger på möjligheter till spridning. Ett dilemma är dock att förväntningarna på kunskapsbidrag kanske just är präglade av enkla spridningsmodeller. Speciellt i de tidiga företagsdemokratiska ansatserna bidrog de medverkande forskarna själva ofta till att skapa sådana förväntningar. Det fanns då, även bland forskarna, föreställningar om att spridningen skulle följa på insikter om "best practice". Men "best practice" var sällan möjlig att fastslå - det fanns sällan entydigt bättre lösningar. Detta ledde till ett gradvis allt större intresse för hur spridningen av organisatoriska innovationer sker. Företrädare för Norsk Hydro – som hyllades i de norska företagsdemokratistudierna som föregångsexempel – beskrevs några år efter studierna den nackdel som det innebar att ha getts en "stjerne-stempel" av forskarna. De "organisatoriska grannarna" inom företaget betonade gärna bristerna och skälen att inte anamma de lösningar som förknippades med denna "stjerne-stempel". Vår

hållning, som nämndes ovan, är att det inte var i lösningarna utan i kunskapen om utvecklingsprocesserna som bidragen stod att finna. Men sådan kunskap är betydligt svårare att sprida – och även vad gäller sådan kunskap finns risk för alltför förenklade tolkningar och moden (se även Stjernberg 1993 och Stjernberg & Philips 1993).

Om det blir tydligt att forskningen inte producerar enkelt generaliserbar kunskap ifrågasätts gärna nyttan av forskarmedverkan i utvecklingsförlopp. Detta är speciellt problematiskt vid interaktiv forskning därför att denna bygger på en omfattande och nära kontakt mellan forskaren och ett relativt litet antal personer i de enheter som studeras. Resursinsatserna kan knappast motiveras enbart av värdet i form av utveckling och ny kunskap bland de direkt berörda i den studerade enheten. Företagsledningarna och fackliga ledningarna i medverkande organisationer har förväntningar om att resultaten skall komma övriga företaget till godo. Och naturligtvis förväntar sig även forskningsfinansiärerna att den kunskap som utvecklas skall vara generaliserbar. Värdet av forskarmedverkan var inte avsedd att begränsas till värdet för de direkt berörda av det projekt som bedrevs. Ur de inbjudandes perspektiv var tanken att processerna skulle vara inledningen till bredare utveckling. Vi kan se detta som ett avgränsningsdilemma. I försäkringsbolaget, likaväl som i SPR-projektet, kom frågor om spridning till övriga enheter i koncernen att ligga utanför forskningsprojektens fokus. I Innovationsklustret kom processer inom respektive företag att bortdefinieras. Men dessa avgränsningar kan med fog ifrågasättas.

Lojalitetsdilemmat - förankringen knuten till vissa personer och viss tid, och sen ifrågasatt

Trots den mycket goda förankringen i det större systemet – på koncernledningsnivå i både försäkringsbolaget och i SPR-projektet – var avgränsningen av forskarnas uppdrag och identitet ett dilemma. Å ena sidan representerade forskarna en strävan som kunde länkas till en vidare samhällsutveckling, å andra sidan identifierade de sig med mycket lokala utvecklingssträvanden. Banden till de lokala projektgrupperna blev starka och även dessa projektgruppsmedlemmar kom att identifiera sig med den frågeställning som projektet manifesterade. Men som framgick i beskrivningarna ovan inträffade händelser som medförde att utvecklingsprocesserna i den lokala enheten hotades av andra pågående utvecklingsförlopp. Vidare skedde en omsättning av personer på högre nivå som gjorde att den *initialt* goda förankringen inte längre var självklar. Vi ser detta som exempel på ett dilemma som till stor del handlade om forskarnas förmåga att relatera till det större system och de bredare utvecklingssträvanden som respektive projekt var inbäddat i.

Vad gäller Innovationsklustret fanns ett liknande dilemma. De medverkande organisationerna representerades av respektive kontaktperson – och de processer i respektive organisation som styrde bedömningen av värdet av medverkan förblev fördolda. Det paradoxala är att i de hierarkiska system där forskarna och forskningsprojektet var både djupt och brett förankrat blev forskarna och forskningen en del av interpolitiska processer. I det lösare nätverket var istället forskarna och det studerade Innovationsklustret i stor utsträckning frikopplat från po-

litiska processer. Men detta kan också ha samband med att exitmöjligheterna var goda för varje medverkare.

Dilemmat i balansgången mellan olika intressen

Som forskare upplevde vi ett antal klassiska balansproblem kopplade till forskarens roll som expert. Det handlade om att balansera våra egna akademiska ambitioner om att delta i och driva fram och dokumentera intressanta utvecklingsprocesser med enhetens medlemmars ambition att hantera de dagliga och praktiska problemen i verksamheten utan störningar. (jfr. White & Wooten, 1986). Skulle vi driva på utvecklingen? Hur skulle det göras? Hur skulle motstånd mot utvecklingen och mot våra ambitioner hanteras? Vilka blir vinnare och vilka blir förlorare i denna utveckling och hur skall förlorarnas öden hanteras? Hur skulle vi hantera vår solidaritet och med enhetens utveckling när den utsattes för förändringstryck från koncernen som kunde äventyra den lokala utvecklingen? Gränsen mellan politisk list och oetisk manipulation är svår att dra.

Ett dilemma som aktionsforskaren har att hantera är att genomföra interventioner utan att ta över ansvaret för förändringsprocessen. Åke Philips (1988) har formulerat ett liknande förändringsdilemma för de eldsjälarna som driver utvecklingsarbete i en enhet. Det handlar om att balansera, å ena sidan, den egna viljan att driva fram en organisation med hög grad av inflytande och ansvarstagande bland alla anställda, med, å andra sidan, en mer stödjande roll där de berörda kan känna ett inflytande över processen och ett ägande över de lösningar som kommer fram.

För att åstadkomma förändringar krävs att dessa uppfattas som berättigade bland de som besitter ledande positioner och därmed makt. Detta innebär ett dilemma om förändringarna samtidigt innebär att rådande maktstrukturer ifrågasätts.

Etiska regler

Aktionsforskning har en politisk dimension. Aktionsforskaren skall alltid sträva efter hela organisationens väl, och att alltid behandla människor som mål, inte som medel. För forskarna innebär det att de människor, vars verksamhet studeras, är subjekt, gärna medforskare, och absolut inte "forskningsobjekt". För organisationen innebär detta att de berörda främst är medverkande för att nå gemensamma och egna mål, inte resurser för andras mål. Aktionsforskningen innebär även en strävan att minska klyftan mellan de mäktiga och de utan makt. Empati, förmåga att "ta in" andras upplevelser, förmåga att bygga förtroendefulla, snarare än exploaterande relationer, och förmåga att skapa möjligheter för människor att reflektera och ifrågasätta, är förmågor som krävs i aktionsforskning. Det är också förmågor som kan uppfattas som utmanade av existerande institutioner och praktik. (se t.ex. Gellerman m.fl. 1990)

Värdefull kunskap skapas och sprids genom direkta kontakter – den är till stor del tyst

Som berördes ovan måste resurssatsningarna kunna motiveras med den vidare spridningen av de värden som skapas när forskarna medverkar i ett utvecklingsförlopp. Vi kan åstadkomma resultat i en enhet – men det är de generaliserbara kunskaperna som är viktiga.

Kraven på att skapa värden av mer generell natur har effekter på forskningsarbetets organisation och dokumentation. I de interaktiva processerna är det den direkta och nära kontakten mellan forskarna och personer i de studerade utvecklingsförloppen som ger bägge parter rik kunskap. Men till stor del är denna kunskap svår att explicitgöra. Interaktiv forskning är till stor del berikad med ett emotionellt innehåll. Krafter i utvecklingsförloppen är svåra att förstå om man inte även förstår de känslor som omger och ingår i dessa. Tidigare etablerade roller och relationer ifrågasätts. Normer om vad som är gott medarbetarskap och ledarskap ställs på huvudet. Enskilda personer känner att värderingar och hållningar de förfäktat nu starkt ifrågasätts.

Styrkan i interaktiv forskning är att utvecklingsförloppens emotionella aspekter tydliggörs för forskaren. Men hur skall forskaren dokumentera och tydliggöra detta för en vidare krets? Vi prövade, i samband med det aktionsforskningsprojekt i försäkringsbolaget som beskrivs ovan, att göra en videoupptagning av en simulerad rättegång där "åklagaren" hävdade att forskarna förlett den studerade enheten att fokusera på företagsdemokratiska strävanden snarare än affärsprocesser. Och en av forskarna skrev ett manus till en mycket kort pjäs - "Skriet i öknen" – där rubriken egentligen var innehållet och markerade att forskarna förde in en strävan som inte fick någon större respons bland dem som forskarna trott skulle gynnas av strävan. Den utveckling av narrativa ansatser, som vi sett i managementforskningen under senare år, kan stödja försök att analysera och kommunicera det rikare material som interaktiv forskning ger. (se t.ex. Czarniawska 1998)

Värdesäkring – etablera gemensamma och explicit formulerade förväntningar

Ett nyckeldrag i värdesäkring är att etablera gemensamma förväntningar hos de viktiga aktörerna, dvs. de direkt medverkande och övriga berörda, exempelvis de anställda i enheten och fackliga förtroendevalda, företagsledning, forskarna. Förväntningar kan formuleras i dokument som undertecknas, vanligtvis dock bara av forskarna och företagsledningens representanter, men helst även av fackliga representanter.

Dokumentet spelar en viktig roll för att tydliggöra förväntningar på forskarna och forskarnas förväntningar på övrigas medverkan. Men samtidigt finns en medvetenhet om att studier av pågående förlopp alltid resulterar i avvikelser från de planer och åtaganden som specificeras i förväg. Framtagandet av avsiktsförklaringar och kontrakt kanske mer har betydelse som process för att lära känna varandra, än som kontrakt för att i efterhand utkräva ansvar. Helst bör framtagandet även resultera i en gemensam förståelse för hur avvikelser under projektets gång skall hanteras.

Värdespridning – genom respekt för olika värdesystem

Interaktiv forskning innebär alltid ett möte mellan olika värdesystem – exempelvis forskarvärldens kunskapsorienterade och ifrågasättande värderingar, det organisatoriska systemets betoningar av harmonilösningar och affärsorientering, fackliga värderingar präglade av solidaritet och strävan efter inflytande mm. De olika värdesystemen behöver inte stå i motsättning till varandra – men aktörer inom varje värdesystem måste åtminstone känna att de egna grundläggande värdena inte hotas. För att mer aktivt vilja investera i samarbetet krävs dessutom att projektet har förutsättningar att bidra till dessa egna värden.

Detta är det grundläggande och utmanande elementet i allt förändringsarbete. Hur skall förändring åstadkommas som samtidigt respekterar de värdesystem och de normer som förändringsarbetet syftar till att förändra?

Referenser:

- Ackoff RL (1981). *Creating the Corporate Future: Plan or Be Planned For*. New York: Wiley & Sons.
- Adler N, Shani AB & Styhre A red. (2004) *Collaborative Research in Organizations: Foundations for Learning, Change and Theoretical Development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Benders J, Huijgen F, Pekruhl U & O’Kelly KP (1999). *Useful But Not Used: Group Work in Europe*. Dublin: European Foundation.
- Boud D, Crassey P, Docherty P red. (2006). *Productive Reflection at Work*. London: Routledge.
- Brunsson, N (1981). Företagsekonomi – utbildning eller språkbildning. I Brunsson N red. *Företagsekonomi – sanning eller moral*. Lund: Studentlitteratur.
- Cohen MD, March JG & Olsen JP (1972). A garbage can model of organizational choice. *Administrative Science Quarterly* 17(1): 1-25.
- Czarniawska B (1998). *A Narrative Approach to Organization Studies*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Docherty P (1976). *Forskarroller i ett aktionsforskningsprojekt*. Delrapport 6 i rapportserien "Organisationsutveckling för ökat medinflytande". Stockholm: EFI & PA-rådet.
- Docherty P, Ljung A & Stjernberg T (2006). The changing practice of action research. I Löwstedt J & Stjernberg T red. *Producing Management Knowledge. Research as Practice*. 221-236. London: Routledge.
- Elden M (1983). Democratization and participative research in developing local theory. *Journal of Occupational Behaviour* 4: 21-33.
- Gellerman W, Frankel MS & Ladenson RF (1990). *Values and Ethics in Organization and Human System Development*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Gold M red. (1999). *The Complete Social Scientist: A Kurt Lewin Reader*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Greenwood D & Levin M (1998). *Introduction to Action Research*. Thousand Oaks, CA Sage.
- Lavén F (2008) *Organizing Innovation: A Study of How Innovation Policies and Scripts are Translated Into a Microwave Innovation System and Cluster Initiative*. Doktorsavhandling. Göteborg: BAS.
- Lewin K (1997). *Resolving Social Contexts & Field Theory in Social Sciences*. Washington, DC: American Psychological Association.

- Ljung A (1992). *Intressentstrategier: En longitudinell studie av utvecklingen i två svenska företag*. Doktorsavhandling, Stockholm: EFI vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Nielsen KA & Svensson L (2006). *Action Research and Interactive Research: Beyond Practice and Theory*. Maastricht, NL: Shaker.
- Normann R (1975). *Skapande Företagsledning*. Stockholm: Aldus.
- Philips Å (1988). *Eldsjälar*. Doktorsavhandling, Stockholm; EFI vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Shani AB, Mohrman SA, Pasmore WA, Stymne BA & Adler N red. (2008). *Handbook of Collaborative Management Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Stjernberg T (1975). *Hindrande och stödjande faktorer vid ett förändringsförlopp inom Skandia*. Delrapport 2 i rapportserien "Organisationsutveckling för ökat medinflytande". Stockholm: EFI & PA-rådet.
- Stjernberg T (1977). *Organizational Change and Quality of Life: Individual and Organizational Perspectives on Democratization of Work in an Insurance Company*. Doktors-avhandling. EFI vid Handelshögskolan i Stockholm.
- Stjernberg T (1993). *Livskraft och spridning: Organisationsideal i ett tjugoförårigt perspektiv*. Stockholm: Norstedt Juridik.
- Stjernberg T & Philips Å (1993). Organizational innovations in a long-term perspective: Legitimacy and "souls-of-fire" as critical factors for change and viability. *Human Relations* 46(10): 1193-1219.
- Tengblad P & Waldius Å (2007). *Användningsdriven utveckling av IT i arbetslivet: Effektivvärdering av tjugoförårig forskning kring arbetslivets användning av IT*. Stockholm: VINNOVA, VA2007:2.
- Whetten DA, Rands G & Godfrey P (2002). What are the responsibilities of business to society? I Pettigrew A, Thomas H & Whittington R red. *Handbook of Strategy and Management*, 373-408. London: Sage.
- White LP & Wooten KC (1986). *Professional Ethics in Organizational Development: A Systematic Analysis of Issues, Alternatives, and Approaches*. New York, NY: Praeger.

DEL III

Akademi och samhälle i dialog

Interaktiv forskning innebär, som beskrevs i de tidigare kapitlen, samverkan mellan forskaren och aktörer i den praktik som gemensamt utvecklas. I del III presenterar tre kapitel hur denna samverkan kan organiseras genom att skapa arenor för kunskapsutveckling och kunskapsutbyte.

Utvärderingsstudier kan antingen ske i efterhand, genom summerande av erfarenheter som gjorts i ett utvecklingsarbete. Men i en interaktiv forskningstradition ligger det närmare till hands att genomföra utvärderingen löpande, under ett pågående projekt, i syfte att bidra till projektet. Mats Holmquist beskriver i sitt kapitel – *Samverkan och reflektion – om interaktiva möjligheter och hinder i högskolan* – en sådan formativ utvärdering av ett hälsoprojekt som drevs i samarbete mellan flera offentliga organisationer i Halland. Utgångspunkten för kapitlet är den analys som projektledaren gör av samarbetet med forskaren, och dennes miljö – högskolan. Även om samarbetet präglas av stort förtroende för den enskilde forskaren finns en tydlig kritik mot högskolan vad gäller dess förmåga att ta ett organisatoriskt ansvar för att stödja den enskilde forskaren i dennes uppdrag. Enligt projektledarens analys präglas akademien av en stuprörskultur – där samarbete med andra enheter för att lösa ett åtagande inte fungerar. Akademien kan erbjuda hög legitimitet. Där finns mycket kunskap samlad. Men den är svår att organisera så högskolan som organisation kan ta ett ansvar för samarbete forskare emellan och med uppdragsgivare i samhället.

Svårigheterna att skapa ett organisatoriskt engagemang från högskolan som organisation återkommer även i kapitlet *Med förtroende för forskarrollen – kommentatorer, experter och administratörer i interaktiv kunskapsbildning*, som skrivits av Bertil Rolandsson och Margareta Oudhuis. De beskriver hur nätverk formats, formaliserats och utvecklats genom engagemang från både företrädare för näringsliv och myndigheter tillsammans med anställda i högskolan. Svårigheterna de beskriver gällde framförallt att i inledningsskedet få även högskolans ledning att tro på, och sätta av resurser, för ett nätverk vars grundläggande idé är att skapa ett samarbete med företagsledare för att utveckla kunskap om hur ett socialt uthålligt arbetsliv kan skapas. Forskningscirklar nämns som en av arbetsformerna i detta nätverk. Det förtroende, som är en förutsättning för den gemensamma kunskapsutvecklingen, kräver "öppenhet i ett slutet sällskap" – något som i sig kan vara främmande för akademien där öppenhet vördas. Det slutna sällskapet, baserat på en gemensam värdegrund, kompletterades av en mer öppen centumbildning för seminarieverksamhet m.m. Utmaningen är att balansera öppenhet och slutenhet i kunskapsutveckling och kunskaps-spridning – likaså att skapa ett uthålligt engagemang, där grunden är mer personligt än organisatorisk. Med författarnas avslutande ord: "[Man] måste vara beredd på att få bygga nätverket och dess relationer om och om igen".

I det avslutande kapitlet i denna del – *Forskningscirklar – ett sätt att demokratisera kunskapsbildning?* - beskriver Lars Holmstrand framväxten av forskningscirklar som ett uttryck för ambitionen att skapa en genuin dialog mellan akademiker och "de kunskapsbärare och de kunskapsformer som finns i 'det omgivande samhället' ". Forskningscirklar i Sverige har en tradition som legat nära de studiecirklar som förknippas med arbetarrörelsens bildningssträvanden. Grunden är att deltagarna själva styr vilka frågeställningar de söker svar på. Deltagarnas egna kunskaper och erfarenheter är en utgångspunkt. De medverkande forskarnas kompetens att systematiskt arbeta med kunskapsutveckling och att nyttja existerande kunskaper kompletterar dessa erfarenheter. Forskningscirklar ses som en arbetsform för deltagarorienterad aktionsforskning – som i sin tur, av författaren, betraktas som ett eget framväxande paradigm. Det handlar inte bara om att producera kunskap som är användbar för en grupp människor. När dessa själva skapar sin egen kunskap i en emancipatorisk process förändras även grundläggande maktförhållanden i samhället.

Genom de tre bidragen i denna del får vi exempel på samverkansformer mellan akademin och samhället som ger en rik bild av både möjligheter och svårigheter att organisera sådan samverkan i de traditionella akademiska institutionerna. Några av kapitlen i del III lyfter fram svårigheterna för högskolan som organisation att uppträda som aktör och stöd i interaktiv forskning. Samtidigt visas med exemplet forskarcirklar hur den akademiska traditionen för öppen kunskapsbildning på ett fruktbart sätt kan möta andra bildningstraditioner.

Samverkan och reflektion - om interaktiva möjligheter och hinder i högskolan

Mats Holmquist

I detta kapitel vill jag berätta ett exempel på hur samverkan med högskolan fungerade med utgångspunkt från en projektledares erfarenheter av och synpunkter på oss. Vilka möjligheter och hinder såg hon i samverkan med högskolan? Syftet är att lyfta fram en praktikers perspektiv på samverkan och därmed bidra till förståelse om hur vi kan uppfattas av andra och till reflektioner om vad vi kan göra för att förbättra vår samverkan.

Material till texten samlade jag in genom att be projektledaren göra en skriftlig utvärdering av vår samverkan om vad som varit positivt, negativt och intressant. Synpunkterna följde jag upp genom en längre intervju där hon muntligt fick utveckla sina tankar mer. Texten lyfter fram hur vårt förhållningssätt, vår kultur och struktur påverkar samverkan. De väcker frågor om interaktivitetens villkor i högskolan, något alla i samverkansprojekt bör fundera kring.

Projektet

I början 2000-talet väcktes idén om ett omfattande och komplext samverkansprojekt kring hälsa och tillväxt i Halland. Det startade i en tid när sjuktalen ökade, när politiker, tjänstemän och chefer var ense om att kostnaderna för sjukskrivningarna måste minska och hälsotalen öka. Frågan var bara hur? De flesta organisationer hade redan ett pågående hälsoarbete men saknade ett interorganisatoriskt forum för erfarenhetsutbyte. Ett regionalt projekt för samverkan och lärande inom området var efterfrågat. Sedan lång tid tillbaka fanns flera informella kontakter mellan personer på regionen och högskolan. Redan under projektets planering Högskolan i Halmstad (HH) med som inspiratör och bollplank till Region Halland där idén föddes.

Det var ett utvecklingsprojekt, inte ett forskningsprojekt, men till projektdesignen hörde att projektägaren planerat in och budgeterat för en riklig utvärdering. Tanken var att redan från början koppla in en utvärderare som kunde följa och stödja processen. Utvärderingsstrategin var alltså mer formativ än summativ, mer inriktad på lärande än kontroll (Guba & Lincoln 1985, Lundahl & Öqvist 2002). Regionen ville att högskolan skulle ansvara för utvärderingen för att få en projektkoppling till vetenskap och forskning, även om det inte var ett forskningsprojekt. Jag fick utvärderarrollen och följde projektet på nära håll under hela projektiden, deltog på alla aktiviteter och samlade kontinuerligt in olika data om projektet som jag återförde till projektgruppen. Jag hade cirka 25 procent avsatt i min tjänst för detta. All den tiden användes för samverkan och utveckling och fokuserade på utvärderingsfrågor. Även om det inte fanns ett direkt forsknings-syfte bidrog arbetet givetvis till mina forskarstudier.

Projektet kallades Lust H som stod för Livskvalitet genom utveckling och samverkan för tillväxt i Halland. Det byggde på tanken att nya idéer, kunskaper och arbetssätt kan skapas, utbytas och spridas när olika aktörer med skilda intressen, resurser och förutsättningar möts på en gemensam arena. Projektet vände sig till alla som arbetade med hälsa i regionen.

Projektets idé var att på sikt bidra till bättre hälsa och skapa förutsättningar för en stabil och hållbar tillväxt i regionen genom att organisera mötesplatser¹⁰ för erfarenhetsutbyte, lärande och utveckling mellan olika hälsoaktörer i länet. Projektets mål var indelade i fyra områden: Samverkan, kommunikation, helhetsförståelse samt lärande och utveckling. Projektägare var Region Halland och projektet var deras största samverkansprojekt under åren 2003-05 med en budget på ca fem miljoner kronor. Finansieringen kom från Landstinget Halland, Växtkraft Mål 3, Högskolan i Halmstad, Länsarbetsnämnden, Försäkringskassan och fyra halländska kommuner. Några stora privata företag var också aktiva samarbetspartners och bidrog med representanters arbetstid. Projektet bemannades med en projektledare, en projektadministratör och en kommunikatör. Dessa tre var alla kvinnor och utgjorde projektteamet som ansvarade för den operativa ledningen. De planerade och organiserade mötesplatser som var den centrala aktiviteten i projektet.

Tolv olika mötesplatser arrangerades under projektiden med mellan 50 och 80 deltagare varje gång. Totalt besöktes mötesplatserna av ca 400 personer, de flesta deltog bara en eller två gånger. Mötesplatserna handlade om olika teman kopplade till hälsa, exempelvis kultur, natur, ekonomi, ledarskap och värderingar. Temana baserades på behov bland deltagarna. Några behov var kända från början, andra växte fram under processen, bland annat via utvärderingarna. På mötesplatserna mixades gästföreläsningar med workshops och seminarier samt tid för erfarenhetsutbyte. Deltagare blev man genom att välja att vara med på en aktivitet eller genom att anmäla sitt intresse till projektteamet eller på hemsidan. Antalet registrerade personer i databasen var i slutet av projektet knappt 700 per-

¹⁰ Mötesplats var projektets namn på de arenor och öppna forum som arrangerades på olika geografiska platser i länet. Hit kom folk för att få kontakter, utbyta erfarenheter, diskutera strategier och få inspiration av goda exempel.

soner. Det var hälsovårds- och personalansvariga tjänstekvinnor och chefer, projektledare och konsulter. Projektets hemsida fungerade som en informationskanal till deltagarna. Där spred projektteamet information och kunskap genom egna texter och länkar till andra intressanta nätplatser.

Jag genomförde utvärderingen på flera sätt:

- *Aktiviteterna* (mötesplatserna) utvärderades och följdes upp med hjälp av *deltagande observation och enkäter* till deltagarna efter varje mötesplats. Jag analyserade resultatet och skrev en utvärderingsrapport som gavs till projektteamet och publicerades på hemsidan. Kring denna reflekterade sedan projektteamet tillsammans med mig.
- *Effekterna* av aktiviteterna fängade jag upp genom *uppföljningsenkäter* till deltagarna 3-6 månader efter respektive aktivitet och via en webbaserad enkät till alla registrerade deltagare efter två år. Även här skrev jag rapporter och gjorde reflektioner med teamet.
- Tillsammans med *projektteamet* genomförde jag regelbundna *systematiska reflektioner* enligt en specifik modell för att följa upp projektprocessen, stödja teamet och utveckla projektarbetet.
- Förankringen och det strategiska stödet för projektet följde jag upp genom *intervjuer och möten* med politiker och chefer.

Under de tre år projektet pågick hade jag en kontinuerlig samverkan med projektteamet med kontakter varje vecka via telefon eller möten. Sammanlagt skrev jag 21 utvärderingsrapporter och deltog i minst lika många uppföljande reflektionsmöten med teamet. Dessutom deltog jag på alla mötesplatser, styrgrupps-träffar och andra möten med politiker och finansiärer.

Reflektioner

Högskolorna har sedan 1997 ett särskilt uppdrag att samverka med det omgivande samhället, den så kallade tredje uppgiften. Vi uppmanas att i ökad grad integrera denna samverkan i forskning och grundutbildning. Det är en uppgift utan särskilda ekonomiska resurser som ändå ska utföras. I Lust H-projektet var denna samverkan riklig och intressant. Jag såg förutsättningar att få mer kunskap om samverkan och bad därför projektledaren att ett år efter projektets slut, i januari 2007, göra en genomgång av vad som varit plus, minus och intressant (PMI¹¹) i samverkan med högskolan. Det var dels en naturlig metod för oss att jobba med (vi hade använt PMI flera gånger i projektet), dels något vi inte hann med i slutfasen av projekt- och utvärderingsarbetet, dels ett sätt för mig själv att lära och utveckla min egen praktik. Projektledaren skrev ner synpunkterna i ett mail och skickade till mig:

¹¹ PMI är en enkel metod för utvärdering som kan användas i alla möjliga sammanhang. Den går att göra muntligt och skriftligt, kräver inga speciella förberedelser eller resurser och ger en god grund för fortsatta reflektioner. Se vidare Stridh, Holmquist & Lungberg van Beinum 2000).

Plus

- Personnivån: samverkan mellan dig som person och oss som projektmedarbetare.
- Att det var en forskare vid högskolan som skulle ha in utvärderingarna gav pondus och status
- Reflektionsmötena och hur vi kom vidare i våra tankar med din hjälp.
- Du förde, både som representant för högskolan och genom ett annat tänk samt som person, in en ny dimension i projektgruppens tankar.
- Från Högskolan som struktur och kunskapsspelare, var det otroligt nyttigt att få in feedback från en extern utvärderare. Detta sagt ur ett processledningsperspektiv.
- Vi kunde få stöd av dina rapporter. Detta gjorde att det blev lättare att leda projektet.
- Att det nu föreligger ett så otroligt gediget utvärderingsmaterial från projektet och så mycket lärdomar som andra också kan ha nytta av
- Möjligheterna att tillsammans utveckla våra tankar vidare i akademiska papers.

Minus

- Att ”strukturen” i HH inte tog vara på lärmöjligheterna av en dylik samverkan,
- Att HH inte verkar jobba kundorienterat
- Att HH utåt verkar bestå av ett antal individualister, inte av medarbetare i/företrädare för en organisation.
- Att det är jobbigt som projektledare att hantera flera nivåer i de samverkande strukturerna

Intressant

- Akademien har ett gediget rykte och status, som är svårslaget i samhället.
- Att den tredje uppgiften inte löses särskilt väl av forskare och lärare inom högskolan tror jag inte alls handlar om brist på arbetsmetoder, (*Jag har själv erfarenhet av era metoder: de är bra!*), utan om
 - o förhållningssätt och viljan/förmågan att byta glasögon
 - o stuprörstänk
 - o ledarskapet och avsaknaden av kollektiv organisationskultur

En månad senare träffades vi för att samtala vidare utifrån dessa punkter. Projektledaren fick utveckla sina erfarenheter av och reflektioner om samverkan med högskolan och interaktiv forskning mer generellt. Hon beskrev mig som ”forskaren” även om min roll i projektet var ”utvärderaren”. Hon har arbetat i många år som projektledare, konsult och föreläsare. Ett flertal gånger har hon varit inblandad i samverkan med högskolan bland annat som gästföreläsare. Samtalet spelades in på band och skrevs ut. Jag valde ut och tematiserade de viktigaste synpunkterna vilka redovisas nedan. Alla kursiva citat i texten är projektledarens synpunkter. Övrig text är mina kommentarer och funderingar. Jag har valt att inleda med projektledarens synpunkter för att sedan göra mina reflektioner.

ETT SAMVERKANSINRIKTAT FÖRHÅLLNINGSSÄTT

- *Det är otroligt viktigt att forskaren har ett samverkansinriktat förhållningssätt och kan hantera våra åsikter och synpunkter på sitt arbete på ett bra sätt. Han får inte vara prestigebounden i förhållande till sin forskning och sin bakgrund. Då går det inte att vi ifrågasätter vad han säger. Han behöver ha förmågan att ha flera parallella mål. Om den enda drivkraften är att få material till sin forskning så går det inte. Om man är driven i något, oavsett vad, är man ganska ointresserad av saker som ligger utanför och inte leder åt samma håll. Alla saker som bromsar målet blir då en konflikt. Det måste finnas ett bredare syfte i samverkan än att bara driva sin egen forskning framåt.*
- *Många tänker utifrån sitt eget och har svårt att se andras perspektiv. Inlevelseförmåga i projektet och projektets förutsättningar är viktigt. Han måste kunna skifta perspektiv och vara beredd att följa projektets process. Inte bara ha forskningsprestationsglasögonen utan även projektprestationsglasögonen. Det handlar inte om resultatet är positivt eller negativt utan om vad som är viktigt ur projektets perspektiv.*
- *När man reflekterar är det naturligt att hamna i lägen där man blir ifrågasatt av oss som driver projektet. Om forskaren då inte vågar säga saker som kan bli ifrågasatt av projektgruppen, eller gör det men inte klarar av att hantera det som kommer ut av det, då fungerar det inte. Jag tror att det bara är en särskild typ av forskare som kan arbeta interaktivt. Den typen måste vara lika stark analytisk som holistisk och social och tänka på att det egna beteendet och de egna attityderna är så viktiga.*

Projektledaren lyfter fram en svårighet i den interaktiva rollen – att förena inlevelse i praktiken med självständighet och kritiskt tänkande. När jag i Lust H-projektet var aktiv i samtal med teamet om projektet var jag på samma gång såväl utvärderare som utvecklare av projektet. Utvärderingen blev en integrerad del av fenomenet jag studerade. Detta kan vara problematiskt då en sådan roll och relation kan påverka resultatet och resa frågor om etiska problem eller bristande validitet (Maxwell 1996).

Mitt sätt att hantera detta i Lust H-projektet var att göra som Jonsson (2001) föreslår, att växla mellan närhet och distans, del och helhet, handling och reflektion. Exempelvis kunde jag leda en hel reflektionsdag med teamet på annan ort och senare analysera bandinspelningarna av samtalen på mitt kontor i högskolan. Jag rörde mig både fysiskt och mentalt mellan olika lärorum. Den interaktiva rollen är sällan enkel utan ofta komplex och mångfacetterad. Som Jonsson (2001) skriver kan rollen bli splittrad och fokuseringar kan förloras eller blandas ihop. Styrkan är dock att det ger möjlighet till djup förståelse och direkt omsättning av utvunna kunskaper.

Denna växelverkan mellan teori och praktik innebar att jag kunde delta i planeringen och genomförandet av en aktivitet, observera vad som skedde, samla in data om vad deltagarna tyckte, själv tolka och sedan reflektera över resultatet med teamet och då identifiera nya brister och förbättringar. Det blev en lärcykel likt Axelssons (1997) aktionsforskningspiral som byggde på kreativitet; att se

nya sammanhang, att tolka innebörder, att uppfatta nya relationer, att förklara samband – att ge ny innebörd åt det som redan var känt (Svensson 1992).

Jon Ohlsson (2002) kallar denna roll för ”kritisk reflektor”. En roll som strävar efter att precisera och upprätthålla en distinktion mellan kunskapande och utvecklingsbidragande.

- *Forskaren behöver kunna veta och ha erfarenhet av vad han pratar om från verkligheten. Det kräver även att han kan berätta det på ett sätt som gör att jag kan ta till mig det, kan förklara varför det är bra att tänka eller göra så i detta skede. Han för in något som vi inte kan, på ett sätt så att vi är med. Han kan vara en jättebra forskare enligt högskolans värderingssystem men sakna förmågan att föra in det på rätt sätt i projektet. Då fungerar det inte.*
- *Om vi i projektteamet hade varit prestigebundna hade det också gått i låsning. Jag behöver kunna förstå målet med vad du jobbar med för att kunna föreslå vinna-vinna lösningar. Vi behöver båda fråga och kunna se vad som gynnar både forskningen och projektet.*

Prestigelöshet är viktigt. Bägge parter i samverkan behöver vara ödmjuka, lyssnande, förstående, prestigelösa och samtidigt flermålsfokuserade. Samverkan handlar för mig om gemensamt kunskapande. Att tillsammans hitta intressanta problem som vi definierar, undersöker, förstår och analyserar samt hittar sätt att åtgärda. Ytterligare ett steg är att gemensamt åtgärda genom att pröva dessa lösningar. Det ställer stora krav på samarbete och förmåga att bli insläppt och respekterad. Man får inte agera för styrande och bli en megafon men inte heller vara för tillbakadragen, bli en mikrofon och missa möjligheten till interaktivitet.

REFLEKTIONENS BETYDELSE FÖR LÄRPROCESSEN

- *Reflektionsmötena var mycket positiva och hur vi kom vidare i våra tankar med din hjälp. Vi skrattade massor och tänkte så hjärnorna knakade när vi ”taktikade” och ”strategiade” oss. Mycket stimulerande. Detta var en kombination av dina ”glasögon”, ditt strukturerade och metodiska arbetssätt och ditt sätt som person. Du kom in med teoretisk kunskap om projekt och utvecklingsprocesser som vi inte hade. Du förde in ny kunskap och tankestruktur.*
- *Jag kände ibland saker som jag inte hade belägg för, men när vi fick tillbaka utvärderingsrapporterna och började läsa mellan raderna och kunde plocka ut frågor som du sedan kunde ställa i nästa utvärdering, då fick vi bekräftat vad vi kände. Men hade jag inte haft rapporten så hade jag aldrig fått veta om jag gjorde rätt. Vi hade inte dragit igång en del saker på bara intuition, men när vi hade faktaunderlag gick det bra. Då kunde vi lägga fram en hypotes och testa. Detta gjorde att det blev lättare att leda projektet för mig. Ett tydligt exempel på det var när jag med hjälp av dina första uppföljningsenkäter några månader efteråt började ställa mig frågan om vi gjorde rätt saker (inte bara saker rätt).*

Centralt i det gemensamma lärandet var reflektionsmötena. Vi träffades systematiskt och gick igenom olika aspekter av projektprocessen. De skedde på en avskild plats för att kunna koppla bort projektvardagen. Innehållet formades gemensamt av teamet och mig. Mina utvärderingsresultat och kunskaper om forskningen inom området var en del, projektteamets egna veckonoteringar och funderingar en annan. Var och en lyfte upp sina bekymmer, tankar och lärdomar. Praktiska erfarenheter blandades med teoribaserade synpunkter. Jag tematiserade punkterna och skapade en dagordning. Samtalet spelades in, skrevs ut och skickades till teamet. Dokumentationen blev ett arbetsunderlag för att stärka den egna lärprocessen. Reflektionerna bidrog till kunskapsutveckling och beslutsunderlag för nya vägval.

Aktiv och gemensam reflektion var av stor betydelse för det kollektiva lärandet (Dixon 1999). Att reflektera innebar att vi analyserade varför handlingarna inte gav de förväntade konsekvenserna. Utifrån dessa reflektioner formades nya planer och nya handlingar provades vid nästa aktivitet. Så blev kollektivt lärande en kontinuerlig process av förändring och utveckling. Att organisera denna reflektion på ett systematiskt sätt var en strategi för ett produktivt lärande (Boud, Cressey & Docherty 2006) och ständiga förbättringar av projektet.

Viktigt för kunskapsprocessen under reflektionerna var prestigelösheten och tilliten som lät oss att utmana varandra och våra förgivet tagna föreställningar. En fördel var då att tyst kunskap och bakomliggande värderingar kunde lyftas upp (Argyris & Schön 1994). I en atmosfär av ömsesidig respekt kunde vi ifrågasätta ytliga tolkningar och traditionella uppfattningar. På detta sätt kom vi djupare i lärandet och förståelsen för vad som hände i projektet och hur det kunde utvecklas (jmf med Ellström 2006).

Jonsson (2001) beskriver hur forskare och praktiker kommer från olika kontexter och möts i en tredje där de för dialog med varandra. Detta tredje system utgör ett socialt rum där relationen mellan teori och praktik hanteras och där kunskap genereras. De systematiska reflektionerna i projektet fungerade som ett sådant socialt rum fyllt med vad Jonsson kallar ett interaktivt dialogsystem. Där var vi gemensamt ansvariga för att interaktionen fungerade och att innehållet var relevant.

Dessa kontinuerliga förändringar av mötesplatserna förbättrade måluppfyllelsen i projektet. Med hjälp av utvärderingsresultatet kunde teamet följa upp effekterna och synpunkterna. Den formativa utvärderingen tillsammans med de systematiska reflektionerna fungerade som en slags kvalitetssäkring av projektet¹². Den interaktiva utvärderingsprocessen blev därmed även ett verktyg för projektteamet att leda och utveckla projektet i en komplex kontext (Holmquist 2007). Deltagarnas önsningar och behov gav idéer till aktiviteter som genomfördes och utvärderades. Synpunkterna togs upp i de systematiska reflektionerna och kreativt tänkande gav nya idéer till förändrade aktiviteter som genomfördes på nästa mötesplats. Så rullade utvecklingsprocessen på i lärloopar (Kolb 1984). Den

¹² Jämför med socialt robust kunskap i Marianne Winther Jörgensens kapitel och hennes diskussion om kommunikativ validitet.

formativa utvärderingen och den interaktiva kunskapsprocessen skapade förutsättningar för ett kollektivt lärande i gruppen.

NYA FORMER FÖR DOKUMENTATION OCH SPRIDNING

Efter två år ville projektägaren Region Halland att jag skulle göra en avstämning och uppföljning av projektet genom att avrapportera utvärderingsresultat tillbaka till politiker, finansiärer och deltagare. Ett problem uppstod då i mötet mellan olika organisationslogiker och olika föreställningar om hur rapportering går till. Här krockade även det traditionella sättet för forskarsamhället att återföra kunskap genom formellt vetenskapliga rapporter, med projektets idé om lärande och praktisk utveckling. Kunskapssamhället ställer krav på nya sätt att gestalta kunskapen så att den når deltagarna (jämför med Marianne Winther Jörgensens kapitel). Förväntningarna från regionen var en kort skiftlig rapport där det viktigaste innehållet och slutsatserna summerades på en sida. Jag och teamet ville istället beskriva den komplexa bild av projektet som hade växt fram så här långt och där frågorna blivit fler än svaren.

- *Det finns ett glapp mellan akademins sätt att skriva och de sätt på vilka folk i allmänhet lär sig. Jag tror många av oss "vanliga" människor och folkvalda politikerna har svårigheter att ta till sig och läsa akademiska rapporter. Du får vara rätt bevandrad i rapporter och teori för att kunna omsätta den typen av språk till vad det betyder för mig som person eller kommunpolitiker.*
- *Om forskaren är duktig på att skriva vetenskapliga artiklar så värderas han högt utifrån den akademiska normen men det gynnar bara de få som kan ta till sig det teoretiska stuket och omsätta det till praktik i sin egen tanke. Hur många kan läsa en vetenskaplig rapport och dra ur vad de ska göra av det på sitt företag? Inte många. De skrivs ju för andra forskare inte för mig.*

Därför valde vi att istället för en strikt delrapport genomföra ett dynamiskt halvdagsseminarium som gjorde politiker och deltagare delaktiga i utvärderingsprocessen. Vi iscensatte en interaktiv återkoppling där jag presenterade ett antal resultatbilder följt av frågor som mötesdeltagarna diskuterade i grupper och redovisade. Därmed fick de en omfattande återkoppling samtidigt som de aktivt bidrog med sina reflektioner till den fortsatta utvärderings- och utvecklingsprocessen. Interaktiviteten ökade både förståelsen och samhällsnyttan.

Ytterligare ett resultat av vår samverkan var att vi istället för att göra en traditionell skriftlig slutrapport från hela projektet och utvärderingen, valde att göra om hemsidan till en gemensam kunskaps- och erfarenhetsbank som låg öppen i två år. Marianne Winther Jörgensens nämner i sitt kapitel idébank som syftar till att sätta vetenskapen i dialog med omvärlden och nå en bredare målgrupp. Istället för att bara ge *en* bild av projektet fick den intresserade klicka sig runt på hemsidan och själv forma sin bild.

- *Möjligheterna som uppenbarades för oss i teamet att tillsammans ut-*

veckla våra tankar vidare i akademiska paper var verkligen stimulerande. Det var spännande och lärorikt. Att hämta in den här energin, kreativiteten gjorde att vi kunde behålla ett engagemang och en positiv inställning när det var rätt tufft i projektet. Baksidan var att det tog tid som jag fick hämta från annat än projektet att göra det.

- *Jag trodde inte ens det var möjligt att vara med och skriva i akademien. Det var bra för vår interaktiva process, det blev en ännu tydligare gemensam process att vi även var med i din akademiska värld. Det var en del i den känslomässiga delaktigheten, prestigelösheten, tilliten mellan oss. Vi kunde ta det ett steg längre. När det körde ihop sig i andra saker i projektet då gav detta positiv energi. Spännande att tänka till lite mer ur det teoretiska perspektivet, att förstå din roll och ditt synsätt. Det gav en större förståelse för ditt sätt att arbeta.*

Det gemensamma skrivandet av paper till vetenskapliga konferenser var ett tredje resultat av vår samverkan. Att tillsammans utveckla reflektionerna och analyserna med stöd av teori såg jag som en spännande utveckling av den kollektiva lärprocessen. Skrivandet bidrog till djupare kunskap om det vi gjorde och ökade förståelsen om vår samverkan och lärprocess. Vi skrev och presenterade gemensamt två konferenspapers. Jag skrev själv ytterligare ett konferensbidrag och en tidskriftsartikel baserade på projekterfarenheterna. Ytterligare akademiska avtryck av vår samverkan fanns i mina föreläsningar om projektledning och projektarbete, utvärdering och uppföljning i högskolekurser inom ämnena arbetsvetenskap, företagsekonomi, teknik och pedagogik.

STRUKTURERNA I HÖGSKOLAN TAR INTE VARA PÅ LÄRMÖJLIGHETERNA

- *Om högskolan sett projektet ur ett sjukskrivningsperspektiv kopplat till sig själv, då hade man varit mer med på arenan. Men här visade man väldigt lite intresse fast man själv hade problemet med sjukskrivningar. Man deltar som finansör eller representant eller forskare. Man är så van att tänka att det är högskolan som ska komma med all kunskap och allt viktigt att man inte ser att man själv kan ha nytta av det. Man hade förmodligen aldrig tänkt tanken att lära av projektet. Högskolan tycks inte ha organiserat sig för att lära sig av något utifrån sin egen struktur*

Avsaknaden av intresse och deltagande från HH förvånade även mig. Trots att information flera gånger gick ut till all personal om projektet och inbjudan till mötesplatserna, var det endast ett fåtal lärare som kom. Ingen chef med arbetsmiljöansvar deltog. Projektledarens bild av att vi i högskolan brister i att lära oss internt av vår externa samverkan ligger det en del i. Cohen & Levintal (1990) skriver om hur organisationers absorptionskapacitet det vill säga deras förmåga att absorbera kunskap och använda den i produktionen, varierar mycket och påverkar deras förmåga att producera innovationer. Denna problematik har att göra med kunskapsöverföring från samverkan till högskolan och vårt eget organisatoriska lärande. Vi deltar i samverkan och använder empirin för att utveckla vår

egen forskning men sällan för att utveckla vår egen organisation. Här kan vi klart förbättra oss.

OSYNLIG KUND?

- *Högskolan verkar inte se samverkanspartners som kunder.. Man förstår inte att det finns en kund i andra ändan som har betalt för något. Om den kunden är en student som betalar via sin skattefinansierade högskola eller vi som betalar med projektpengar eller du som betalar med forskningsanslag verkar inte spela någon roll. Jag undrar om det kanske är en kultur i högskolan att inte se kunden, oavsett om den är intern eller extern? Så är det ofta inom det offentliga. I näringslivet har jag också stött på det men då är det en organisation som inte fungerar, som har stora leveransproblem till kund. Annars löser man det med övertid eller nått. Det är väl fullständigt osannolikt att er rektor skulle beordra någon att arbeta övertid för du ska kunna leverera i tid till ett samverkansprojekt?*
- *Ni har nog ett annat tidsperspektiv. I det offentliga har man inte den tidspresen och de leveranskraven. Det är en grej att leverera text i tid men ni är vana att jobba själva, att ha ett eget tidsperspektiv men inte att ta in ett par, tre andra tidsperspektiv som kunden har som man måste hålla. Företag har andra agendor och andra leveranstider att ta ställning till. Då blir det svårt att samverka om ni är van att vara er själv närmast, inte van att ingå i system där man ska jämka ihop med en utomstående part för att få det att gå ihop till leverans till kund. Jag upplever att högskolan förstår för lite av förutsättningarna och spelreglerna för de organisationer som man jobbar med i sin tredje uppgift. Man ser det som ett forskningsobjekt eller samverkansobjekt men man samverkar utifrån sina regler. Jag har inte uppfattat en stor vilja att sätta in sig i de förutsättningar som gäller på andra sidan förutom hos vissa enskilda personer och då är det en framgångsfaktor.*

Den händelse som bland annat var en utgångspunkt för projektledarens synpunkter var när jag skulle få ut en webbenkät till deltagarna i projektet med hjälp av vårt datasystem. Systemet var nytt och hade inkörningsproblem vilket innebar att webbenkäten inte kunde publiceras i tid. IT arbetet drog ut ett halvår och utvärderingen i projektet tappade tempo. Detta fördröjde lär- och utvecklingsprocessen och skapade irritation då bara ett halvår återstod av projekttiden. När projektledaren tog upp detta med HH så reagerade vårt IT folk negativt på att någon kom utifrån och hade synpunkter på deras kvalitet. De såg inte henne som en kund som de skulle jobba ihop med och leverera till. De tänkte inte så. Varken kulturen eller strukturen fungerade så. Dessutom fanns ingen formell beställning utan uppdraget gick personligen via mig. Med facit i hand hade det antagligen varit bättre att köpa tjänsten på privata marknaden för att säkra leverans i tid. Det var olika världar som möttes. Projektet och HH hade olika spelplaner och drivkrafter vilket gjorde det svårt att samverka i detta fall.

Att göra som projektledaren menar och betrakta högskolans samverkanspartners som kunder kan med stöd av Tidd, Bessant & Pavitt (1997) sägas vara en

viktig förutsättning om vi vill vara en innovativ organisation. Det innebär en intern och extern kundorientering, en lyhördhet för externa signaler, en förmåga att fånga upp de viktigaste signalerna och bearbeta dem i organisationen. Det är vi rätt bra på att göra när det gäller studenterna men mindre bra när det gäller samverkanspartners. I exemplet ovan hade vi genom att skapa en medvetenhet om kundens behov kunnat bygga en känsla av att lösa problem istället för att bara flytta dem vidare i organisationen.

INDIVIDUALISTER, INTE MEDARBETARE

- *Högskolan verkar utåt bestå av ett antal individualister, inte av medarbetare i en organisation. Dessa individualister har dessutom alldeles egna agendor, sin egen forskning, som ibland sätter konstiga spelregler. Jag träffade en annan forskare från högskolan angående en av projektets aktiviteter. Han hade gjort en väldigt intressant och bra grej som vi var intresserade av att höra mer om för att eventuellt använda i projektet. Han visade inget kundperspektiv typ "vad kan jag göra för er?", utan istället "vad kul att någon vill lyssna på vad jag har gjort!". Hans drivkraft var inte samverkansspåret utan hans eget forskningsspår. Är samverkan frivillig för er? Är arbetsgivaren för otvivelaktig i vad som är ert uppdrag? Jag som skattebetalare vill ju att samverkan ska fungera för ni har jättemycket bra att komma med som kan göra gott i samhället.*

Jag ser tre saker som kan bidra till projektledarens bild. En är att högskolans struktur och organisationskultur bygger på en hög grad av individuell frihet. En forskare ska vara självständig och kritiskt tänkande. Högskoleledningen informerar och stimulerar mer än styr för att få oss mer aktiva i samverkan. Därför borde den forskning om samverkan som finns användas mer internt i det akademiska ledarskapet och i högskolans organisation och praktik. En annan sak är att organisationskulturen och belöningssystemet stödjer forskning och utbildning mer än samverkan. Vi får belöning för vetenskapliga publiceringar och eftersökta kurser men god samverkansförmåga och bra samverkansresultat är sällan meriterande. En tredje sak är att vår identitet bygger mer på ämnestillhörighet än organisationstillhörighet. Det innebär att många forskare snarare utvecklar ämnet och stärker sin egen position i forskningsområdet, än utvecklar högskolan som organisation och sig själv som samverkande medarbetare. Högskolan är en miljö som karaktäriseras av individuell frihet. Jag menar också att det delvis är denna frihet som bidrar till högskolans legitimitet och status.

NIVÅER, LEGITIMITET OCH TREDJE UPPGIFTEN

- *Det är svårt som projektledare att hantera flera olika nivåer i organisationen när man inte själva är tydliga med strukturerna och ansvaret. Du vet inte som projektledare om den nivån du går in på har mandat eller inte. Utifrån tycker jag då att högskolan är en konstig organisation där inte den ena handen vet vad den andra gör.*

Högskolan har en kollegial tradition som ger stor grad av individuell frihet inom vårt uppdrag, vårt regelsystem och vår myndighetsutövning. Den akademiska strukturen och styrningen är annorlunda än i många andra organisationer. Det ger en viss strukturell otydighet samtidigt som det stimulerar kreativitet, självständighet och kritiskt tänkande. Vi vill och behöver inte bli styrda.

- *Det kändes otroligt bra att vid aktiviteterna kunna hänvisa till att det var en forskare vid Högskolan som skulle ha in utvärderingarna. Det gav pondus och status till "konferensutvärderingar" som annars ofta bara görs av plikt. Kopplingen till högskolan var helt nödvändig ur ett trovärdighetsperspektiv. Vi hade säkert fortfarande räknats som "flickorna på Lust H" utan särskilt djup och pondus i våra kommentarer (särskilt i kommunerna) om vi inte hade haft utvärderingsrapporterna och våra gemensamma reflektioner av dem att stå på. Akademien har ett gediget rykte och status som är svårslaget i samhället. Det handlar om legitimitet, att det är kunskapsdrivet och att det inte finns egna ekonomiska intressen. Kunskapsnivån är också viktig. En forskare ligger i framkanten.*

Projektledaren är alltså positiv till samverkan med högskolan för våra kunskaper och metoder samt den trovärdighet och legitimitet vi ger. Samtidigt är hon kritisk till vår lösa struktur, öppna organisation, individuella kollegiala kultur och svaga kundtänkande.

- *Jag tror inte att svårigheten med högskolans tredje uppgift huvudsakligen handlar om brist på arbetsmetoder. Jag tror att det handlar om förhållningssätt och viljan och förmågan att byta glasögon. Dessutom handlar det om stuprörstänk inom högskolan. Där har Benny Hjern en poäng i att organisationer inte vill lära sig samverka och utvecklas för då måste man organisera om sig. En annan sak jag tror är viktig här är ledarskapet och avsaknaden av kollektiv organisationskultur och kollektivt commitment. Här har vi individperspektivet igen. Det räcker inte med att leverera forskning, man måste även utveckla goda relationer till användarna i samhället. Samarbetspartners är en värdefull resurs. Alla organisationer måste hantera service och kvalitet och utveckla relationer med omgivningen. Samverkanskompetens borde vara en anställnings- och belöningsmerit.*

Här sätter projektledaren fingret på en viktig punkt. Vi har ett förhållningssätt, en organisationskultur och en struktur som bygger på våra traditionella uppgifter forskning och undervisning. Den nya tredje uppgiften är vi mer ovana vid. En del forskare och lärare ser den inte ens som viktig och väljer bort den. Jag instämmer därför i att det behövs starkare incitament och ledningsstöd för att stimulera samverkan och interaktiv forskning. Det skulle absolut kunna öka vår samhällsnytta.

Lärdomar

Inom högskolan finns en oerhörd mängd kunskap samlad som hela tiden byggs på med forskning. Utbildningar, konferenser, rapporter och vetenskapliga artiklar är några traditionella sätt att sprida kunskaperna. I dagens postmoderna samhälle möter högskolan nya utmaningar. IT för samman människor, länder och kontinenter. Vi verkar i en global ekonomi där dynamisk konkurrens skapar osäkerhet och ett ökar behov av ny kunskap (Castells 1996). Vetenskapen behöver tänka om menar Novotny, Scott och Gibbon (2001). Den traditionella akademien är ämnesstrukturerad genom idéer, metoder, värderingar och normer som måste följas för att leva upp till kriterierna för god vetenskap (Mode 1). Dagens behov av mer flexibel kunskapsproduktion kräver ett annat sätt att tänka och handla som karaktäriseras av tvärvetenskap, heterogenitet, icke hierarki, sociala förklaringar, reflexivitet, samverkan och lärande (Mode 2). Förmågan att reflektera är central för att kunna fundera, medvetandegöra och ifrågasätta sina egna styrande värderingar (Argyris & Schön 1996). Mode 1 är det dominerande paradigmet i akademien och basen för tilldelningen av forskningsmedel och akademisk karriär. Samverkan och tredje uppgiften är mer kopplat till Mode 2. Den stora utmaningen för oss i akademien är att finna sätt att kombinera Mode 1 och Mode 2.

Vi behöver verktyg och incitament att inspirera fler forskare att kliva utanför den akademiska sfären och att övertyga dem om att samverkan och gemensamt lärande ger nya kunskaper av ömsesidig nytta för både forskarna och praktikerna. Det räcker inte med att förmedla och sprida ny kunskap. Idag behöver högskolorna även arbeta för att kunskaperna kommer till användning och gör nytta i samhället. Ett sätt att göra detta mer effektivt är öka forskarnas samverkan och lärande med det omgivande samhället kring problemlösningar och utvecklingsprocesser. Genom att låta praktikers professionella erfarenheter möta forskarnas teoretiskt förankrade kunskaper, kan ny spännande kunskap växa fram som är relevant, pålitlig och tillämpbar. Några förutsättningar för detta kan dras av detta kapitel:

- Den interaktive forskaren behöver ha ett samverkansinriktat och reflekterande förhållningssätt för att kunna förstå och respektera den andre samt kunna interagera på den andres nivå. Vinna-vinna relationer förutsätter att bägge parter kan tänka och agera prestigelöst.
- Gemensamma, kontinuerliga och systematiska reflektioner ger stora möjligheter till ett kollektivt lärande.
- Den vetenskapliga formen av rapportering är ofta riktad inåt akademien och inte utåt till brukarna. I samverkan behöver den kompletteras med alternativa former.
- Akademiens fria, självständiga och individuella kultur innebär både för- och nackdelar i samverkan. Den kan stödja initiativ men hindra samordning. Ett kundrelationsperspektiv kan öka vår förståelse av förutsättningarna och spelreglerna för de vi samverkar med.
- Med ett mer strukturerat organisatoriskt lärande kan vi bättre ta vara på de interna lärmöjligheter som kommer ur samverkan.

- Tredje uppgiften behöver prioriteras, uppvärderas och framförallt meriteras i akademien för att öka samhällsnyttan.

Referenser

- Alvesson M & Sköldberg K (1992). *Tolkning och reflektion*. Lund: Studentlitteratur.
- Argyris C & Schön D (1996). *Organisational Learning II. Theory, Method and Practice*. New York: Addison-Wesley.
- Axelsson H (1997). *Våga lära*. Doktorsavhandling, Institutionen för pedagogik, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Boud D, Cressley P & Docherty P (2006). *Productive Reflection at Work*. London: Routledge.
- Castells M (1996). *The rise of the network society*. London: Rutledge.
- Cohen W & Levintal D (1990). Absorptive Capacity: A new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly* 35:128-152.
- Dixon N (1999). *The organizational learning cycle*, second edition. Vermont: Gower.
- Elkjaer B (2005). From digital administration to organizational learning, *Journal of Workplace Learning* 17:533-544.
- Ellström P-E (1992) *Kompetens, utbildning och lärande i arbetslivet. Problem, begrepp och perspektiv*. Norstedts: Stockholm.
- Ellström P-E (2001). Lärande och innovation i organisationer. I Backlund, T., Hansson H & Thunborg C (red). *Lärdilemman*. Sid 19-42. Lund: Studentlitteratur.
- Ellström P-E (2006). The meaning and role of reflection in informal learning at work. I Boud D, Cressley P & Docherty P red. *Productive Reflection at Work*. Sid 43-53. London: Routledge.
- Guba E & Lincoln Y (1989). *Fourth generation evaluation*. London: Sage.
- Hall P (1980). *Great planning disasters*. London: Weidenfield & Nicolson.
- Hansson A (2003). *Praktiskt taget*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hansson H (2003). *Kollektiv kompetens*. Lund: Studentlitteratur.
- Hirschman A (1967). *Development projects observed*. Washington: The Brookings Institute.
- Holmquist M (2007). Managing project transformation in a complex context. *Journal of Creativity & Innovation Management* 16:46-52.
- Janis IL (1982). *Groupthink: Psychological studies of policy decisions and fiascos*. Boston: Houghton Mifflin.
- Jonsson L (2001). *Kunskapsbildning i samverkan mellan forskning och praktik*. Doktorsavhandling, Ekonomiska Institutionen, Linköping: Linköpings universitet.
- Kilgore D (1999). Understanding learning in social movements: a theory of collective learning. *International Journal of Lifelong Education* 18:199-202.
- Kolb DA (1984). *Experiential learning, experience as the source of learning and development*. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall.
- Lundahl C & Öqvist O (2002). *Idén om en helhet. Utvärdering på systemteoretisk grund*. Lund: Studentlitteratur.
- Maxwell J (1996). *Qualitative research design. An interactive approach*. Applied social research methods series, vol 41. London: SAGE.
- Novotny H, Scott P & Gibbons M (2001). *Re-thinking Science. Knowledge and the public in an age of uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Ohlsson J (2002). *Forskaren som kritisk reflektör. Pedagogisk forskning med dialog i praktiken*. I Svensson L, Brulin G, Ellström P-E & Widegren Ö red. *Interaktiv forsk-*

- ning – för utveckling av teori och praktik.* Sid 89-104. *Arbetsliv i omvandling 2002:7.* Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Senge P (1990). *The fifth discipline: the art and practice of the learning organization.* New York: Doubleday/Currency.
- Stridh K, Holmquist M & Ljungberg van Beinum I (2000). *Vägen kommer när vi vandrar. Utvärdering och erfarenhetsspridning av EU-projekt för ökad sysselsättning.* Rapport nr 14 i "Nya jobb och företag". Stockholm: Svenska ESF Rådet, NUTEK och Rådet för Arbetslivsforskning.
- Svensson L (2002). En analys och blick framåt. I Svensson L, Brulin G, Ellström P-E & Widegren Ö red *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik,* *Arbetsliv i omvandling 2002:7.* Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Tidd J, Bessant J & Pavitt K (1997). *Managing Innovation.* New York: Wiley.

Med förtroende för forskarrollen – kommentatorer, experter och administratörer i interaktiv kunskapsbildning

Bertil Rolandsson och Margareta Oudhuis

Introduktion

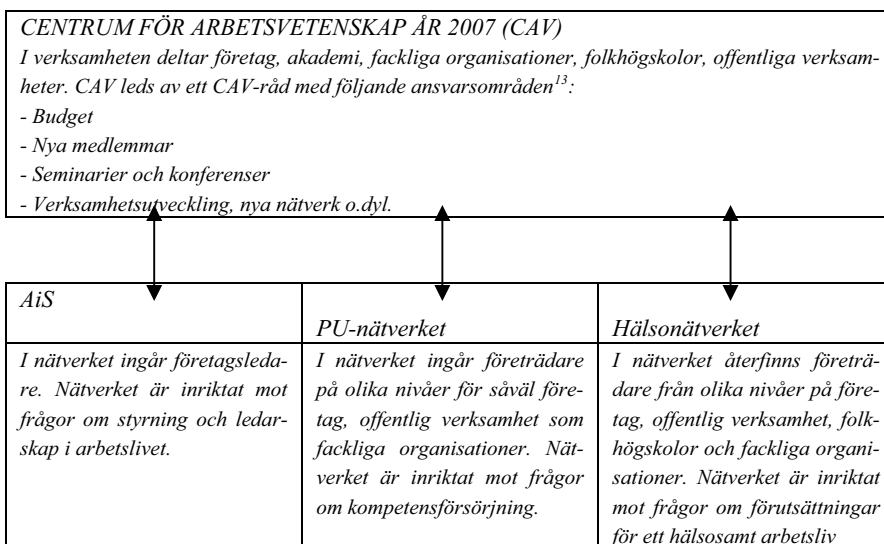
I många sammanhang framstår en för akademi och arbetsliv gemensam kunskapsproduktion som högaktuell idag (jfr. HSV, 2004). I enlighet med inriktningar inom aktions- eller utvecklingsorienterad forskning diskuteras bland såväl forskare som myndigheter en mer robust eller grundad forskning som kan spela en större roll för utveckling och förbättring av våra arbeten (HSS, 2001; Svensson m.fl., 2002; Gustavsen, 2002:36). Vetenskapssociologiska texter pekar likaledes på en förskjutning från traditionella principer för värdefri forskning mot ett Mode 2, där kontextualiserad problemlösning står i förgrunden för den forskning som tar plats (Gibbons m.fl., 1994). Att en sådan form av gemensam kunskapsbildning kan leda till förtroendeproblem är inte någon nyhet, och omvittnas av flera författare i denna bok. Ofta stannar dock diskussionen om förtroende vid relativt konkreta metodfrågor om kvalitativa intervjuer. Den betydelse som tillskrivs förtroendet för forskarrollen och förutsättningarna för en ömsesidig och tillitsfull relation med arbetslivet är inte lika väl genomlyst (jfr. Kvale, 1997; Holmer & Starrin, 1993).

I följande kapitel görs en analys av hur förtroendet för och innehållet i forskarrollen tar form inom några konkreta försök att organisera en gemensam och mer grundad kunskapsbildning (Gibbons m.fl., 1994; Gustavsen, 2003). Det finns flera personliga berättelser om och upplevelser från de fall vi ska följa. Vårt

syfte är dock främst att beskriva hur relationen mellan forskarrollen och olika sätt att organisera förtroende kan påverkas i samband med kunskapsbildning tillsammans med arbetslivet (jfr. Svensson m.fl., 2002). Främst rör det sig om samverkan med företagsledare, men även med fackliga representanter, företrädare för kommuner m.fl. Det förtroende som diskuteras bygger på problem och möjligheter med att som deltagare i en grupp med forskare och olika praktiker vara ett subjekt i en ömsesidig lärprocess (Svensson, 2001:249f). Därmed beaktas kunskapsbildning i bred bemärkelse men också att det ömsesidiga förtroendet mellan parterna inte kan tas för given (jfr. Gustavsen, 2003; Nowotny m.fl., 2003). Verksamheten huserar skilda intressen såsom att å ena sidan uppnå handfasta och nyttiga resultat samt å den andra även teoretisk kunskap som är potentiell och svår att mäta effekten av.

Texten baserar sig på egna erfarenheter från en centrubildning som heter Centrum för Arbetsvetenskap (CAV), vid Högskolan i Borås samt ett av de tre nätverken som ingår i detta centrum. Nätverket benämns "Arbetsvetenskap i Sjuhärad" (AiS), och är den ursprungliga verksamheten. Nätverket startade år 2000, inom vilket initiativet till CAV sedan togs år 2001-2002. AiS består både av arbetslivsforskare vid Högskolan i Borås (där bl.a. författarna till denna artikel ingår) och ett antal företagsledare samt förre näringslivschefen vid Borås Stad. Som framgår av bilden nedan är dock CAV idag den övergripande verksamheten, inom vilken vi finner ett ansvar för dels de tre olika nätverken, dels en bredare verksamhet för kunskapsutbyte mellan företag, akademi, fackliga organisationer, folkhögskolor, offentliga verksamheter etc.

Bild 1. Organiseringen av CAV och dess nätverk.

¹³ CAV-rådet består av en extern ordförande, CAVs föreståndare samt tre externa ordföranden och tre interna samordnare för de tre nätverken.

Texten avgränsas till AiS och CAV vilket delvis beror på att Personalutvecklingsnätverket (PU) och Hälsonätverket är relativt nya. Initiativet inom AiS att starta CAV har vidare gjort det möjligt att där studera viktiga förändringar i det förtroende som präglat forskarrollen. Förändringarna har delvis att göra med att personer från såväl Volvo som Ericsson har lämnat verksamheten samtidigt som andra personer från dessa företag tillkommit. Även forskare har lämnat nätverket på grund av pensioneringar och övergångar till annan verksamhet. Vi fokuserar emellertid främst förändringar i själva organisationen av AiS och CAV och den betydelse som då tillskrivits forskarrollen (Oudhuis & Rolandsson, 2007). På så vis försöker vi lyfta fram möjligheter och problem som man som forskare ställs inför när man ska bygga upp ett förtroendefullt samarbete med praktiker från arbetslivet.

Frågan vi ställer oss är hur man som forskare påverkas av de villkor som präglar kunskapsbildning tillsammans *med* främst företagsledare men också andra representanter från arbetslivet. Närmare bestämt är syftet med texten att undersöka vilken betydelse det förtroende som vi som forskare tilldelas får inom ramen för olika former av interaktiv och ömsesidig kunskapsproduktion (jfr. Svensson, 2001:249).

Vi som skrivit texten är involverade i det samarbete som beskrivs. En av oss har ett övergripande ansvar för CAV och den andre har haft rollen som koordinator för AiS-nätverket. Att på så vis vara delaktig i det som analyseras är både till för- och nackdel. Det förtroende som byggts upp mellan medlemmarna i verksamheten och oss som forskare, har givit oss kunskaper som är oundgängliga för analysen av en sådan gemensam kunskapsbildning (Gustavsen, 2003). Våra tolkningar tar även sin utgångspunkt i fortlöpande uppföljningar av verksamheten, där medlemmarna haft möjlighet att både muntligt vid dokumenterade nätverks-träffar och skriftligt resonera kring verksamhetens innehåll. Allt eftersom innehållet i textens olika delar tagit form har diskussion också ägt rum med AiS-nätverkets medlemmar. På så vis har vi som forskare kontinuerligt varit tvungna att ifrågasätta våra tolkningar och ofta mer akademiska perspektiv.

Gemensam kunskapsproduktion och skilda kunskapsintressen

Kapitlet knyter an till den diskussionen som förs idag om samhällsrelevansen av akademisk kunskapsproduktion (Fuller, 2003). Det ställs stora förhoppningar på universitet och högskolor samtidigt som de förväntas förändra sig så att de intar en mer aktiv roll i samhället (Sörlin & Törnqvist, 2000:98; Benner, 2000:99f). Kända begrepp som används för att illustrera en sådan utveckling är bl.a. Mode 2, innovationssystem och Triple Helix (Fuller, 2003; Stehr, 2003), där tanken är att den akademiska kunskapsbildningen bör och faktiskt även präglas allt mera av närhet mellan teori och praktik. Förutsättningarna för socialt robust eller grundad kunskap förbättras, samtidigt som traditionella anspråk på värdfri vetenskap därmed blir svårare att upprätthålla (Nowotny m.fl., 2003; Gibbons m.fl., 1994). Det är också en utveckling som i kommande kapitel beskrivs av Marianne Winther Jörgensen som att sätta vetenskapen i dialog med omvärlden,

och som Holmstrand förknippar med en möjlig demokratisering av den kunskapsbildning vi som forskare ägnar oss åt.

De fall av samverkan som diskuteras i denna text, CAV och AiS, har på många vis influerats av dessa diskussioner. Det är en verksamhet där parterna tillsammans är tänkta att sprida och skapa ett reflexivt och grundat förhållnings-sätt till förutsättningarna för hållbar utveckling för såväl företag som enskilda anställda (Appelqvist & Oudhuis, 2002). Forskare och praktiker har på så vis kunnat forma ett gemensamt kunnande. Vi utgår emellertid från att parternas olika kunskapsintressen inte försvinner (Fuller, 2003). En företagsledare måste alltjämt beakta den ekonomiska betydelsen som samverkan kan få för den egna produktionen när denne ska delta. I vårt fall understryks det behovet av att de även betalar en medlemsavgift; företagsledare vill då veta vilken nytta deras pengar kommer att tillföra deras verksamheter. Här finns ett intresse av kunskap som med en term lånad från Lennart Svensson kan sägas vara förknippad med en resultatorienterad produktionslogik. Forskare söker däremot efter potentiella tolkningar som inte alltid omsätts i handling. De organiserar snarare sitt lärande på ett vis som leder till bl.a. textbidrag i vetenskapliga sammanhang. Sistnämnda intresse kan liknas med vad Svensson beskriver som en lärandelogik (2004:90f).

Deltagarnas medverkan och engagemang blir här beroende av om de dels upplever att det finns ett utrymme för de egna motiv och fördelar som ovan nämnda logiker vittnar om, dels upplever ett ömsesidigt och faktiskt utbyte av perspektiv. Svårigheten är kort sagt att hålla ihop verksamheten trots skilda intressen och motiv till varför man deltar (jfr. Granovetter, 1983), vilket även går att beskriva som att det inom CAV och AiS finns ett potentiellt förtroendeproblem som deltagarna har att hantera. Trots sina särintressen måste deltagarna hitta former för den gemensamma kunskapsbildningen där de olika deltagarna upplever varandras bidrag som meningsfulla (Putnam, 2001). Ser vi närmare på forskarrollen kan de svårigheter som då uppstår t.ex. bestå av problem med att vinna förtroende för ett kritiskt förhållningssätt, men vi kan också hänvisa till föregående kapitel av Mats Holmqvist, och risken för att akademikern inte känner av de förväntningar som finns från den samverkande parten (vilket blir påtagligt viktigt i fall som våra där deltagarna betalar en medlemsavgift). För att vinna förtroende för forskarrollen gäller det för forskaren att förstå att en stor del av de praktiker som deltar inte intresserar sig för t.ex. publicering i vetenskapliga tidskrifter eller av att bara vara ett studieobjekt för forskning.

Forskarroller och ömsesidigt förtroende

Med förtroende menas här förhoppningar som är grundade både i förtrogenhet med och osäkerhet över vad man kan få ut av en sådan samverkan (Luhmann, 2005:59f). Deltagarna i AiS ser t.ex. fördelar med att få diskutera sina erfarenheter inom nätverket men det är samtidigt svårt att mäta den effekt de olika reflexionerna som kommer till uttryck faktiskt får för de olika medlemsföretagen. Det kommer ständigt att finnas en osäkerhet över vad den gemensamma kunskapsbildningen egentligen får för betydelse och vilken nyttan egentligen är. Därför blir det viktigt för såväl forskare som andra deltagare att på olika vis hitta former som gör det möjligt att balansera mellan tidigare erfarenheter och förväntningar

på ny kunskap. Genom att ta fasta på vad som redan uppnåtts i samverkandet, d.v.s. vad man hunnit bli förtrogen med, blir det enklare för medlemmarna att trots denna osäkerhet skapa förtroende för varandra och den samverkan de är involverade i (Luhman, 2005:9; 61).

Under sådana omständigheter undersöker vi i denna text det förtroende som uppstår för forskare som i dialog med bl.a. företagsledare försöker formulera mer grundad kunskap om arbetslivet (Luhmann, 2005:66; Gustavsen, 2003). Den relation som den gemensamma kunskapsbildningen här bygger på präglas då förutom av ovan nämnda osäkerhet även av en ambition att skapa ömsesidighet (jfr. Holmstrands resonemang om forskningscirklar i följande kapitel). Kunskapsbildningen ska inte som Svensson beskriver det baseras på att man som akademiker är en oantastlig auktoritet som *forskar på* någons arbetssituation, eller idealist som *forskar för* att skapa upplysning om hur det egentligen bör vara på arbetsplatsen. Som forskare vill vi dock även undvika en underdånig roll där man riskerar att reducera sina uppgifter till att regissera möten, konferenser och dialoger, snarare än att kritiskt genomlysa arbetslivet. Svensson talar om att undvika ett samarbete där det är viktigare att ha ett trevligt konfererande än ”vilken kunskap som genereras” (Svensson, 2001:247f). Den forskarroll som eftersträvas bygger kort sagt både på förtroende för ett kritiskt akademiskt förhållningssätt, och vakenhet för de förväntningar som finns från den samverkande parten.

Det ska understrykas att vi även i arbetet med innehållet i denna text strävat efter att kunskapen ska genereras tillsammans med AiS medlemmar. Även om det är en text i en forskarantologi om forskarrollen, har vi som sagt löpande varit tvungna att ifrågasätta våra tolkningar och akademiska infallsvinklar i samband med att vi vid våra möten med företagsledarna diskuterat delar av innehållet.

Personligt respektive formellt förtroende

Vi utgår från att det finns olika villkor för skapande av en sådan förtroendefylld och ömsesidig kunskapsbildning. I vårt fall består det äldre nätverket AiS förutom av forskare även av en mindre grupp medlemmar på ledande positioner med personliga relationer till varandra. I ett sådant sammanhang finns förutsättningar för att deltagarna ska känna tillit för vars och ens förmåga att förhålla sig självständigt till verksamheten. Det skapas tilltro till varje deltagares kapacitet att även bortom yrkes-, politiska och ekonomiska roller bidra till nätverket (Luhmann, 2005: 31f). Tanken bakom ett Centrum för Arbetsvetenskap är däremot att inkludera och sprida information till flera formella aktörer (jfr Kramer, 1999). Under sådana villkor byggs dialog och förtroende snarare på just olika yrkesmässiga roller, vilket riskerar att göra verksamheten mindre personlig och engagerande än när samverkandet bygger på personliga relationer (Giddens, 1990: 79f).

Det går här att tala om organisatoriska förutsättningar som knyter an till väl etablerade tankefigurer inom samhällsvetenskapen, om såväl *personligt* som *formellt* förtroende (Giddens, 1990). Vi kan även påminna oss om Robert D. Putnams (2001) välciterade studie av amerikanska medborgares engagemang i lokalsamhället *Den ensamme bowlaren*. Med referens till denna text kan nätverket beskrivas som en *sammanbindande praktik*; som är mer exklusivt och mindre öppet, men som också tillåter goda förutsättningar för att mobilisera ömsesidig

tillit och den form av engagemang som tidigare förknippats med en interaktiv kunskapsbildning (Putnam, 2001:24f). Vi kan med hänvisning till tidigare kapitel av Holmqvist även anta att informell och t.o.m. tyst kunskap lättare dryftas under sådana omständigheter. Deltagandet i ett sådant nätverk bygger på ett personligt förtroende för varandra som lätt uppstår människor emellan. Samtidigt är nätverket också känsligt för om personerna med sitt engagemang lämnar verksamheten, som då riskerar att bli flyktigt och förutsätter ett ständigt underhåll och förändring (jfr Bovaird & Loeffler, 2005:154ff).

CAV, å andra sidan, präglas också av en gemensam diskussion, men syftet är samtidigt att på ett mer effektivt vis nå fler deltagare (jfr. Winther-Jørgensens resonemang i följande kapitel om att sätta vetenskapen i dialog med omvärlden). Det blir nödvändigt att i sådana sammanhang förlita sig på ett mer formellt förtroende då förutsättningarna för att etablera en personlig relation till alla medlemmar begränsas. Inspirerad av Putnam kan vi tala om CAV som en *överbryggande praktik*, bestående av formella och mer förutsägbara relationer som är mindre beroende av personligt engagemang och tillit, men som skapar goda förutsättningar för att knyta an till externa tillgångar och sprida information (Putnam, 2001:23f). En sådan verksamhet bygger på en bredare bas av medlemmar som formellt företräder olika organisationer – här finns en tydligare rollfördelning – men den är också trögare att förändra och kan ta lång tid att såväl initiera som mobilisera (Kramer, 1999; Bovaird & Loeffler, 2005).

Verksamhetens utformning – från AiS till CAV

Nämnda centrum CAV bildades alltså i slutet av år 2003 av nätverket AiS. Själva nätverket hade vid den tidpunkten funnits i fyra år, och bakom bildandet av det ursprungliga nätverket AiS låg i sin tur det arbetsvetenskapliga kollegiet vid Högskolan i Borås. Utifrån dessa forskares gemensamma intresse för frågor om arbetsorganisation och 'empowerment' inbjöds Borås stads näringslivschef och ett antal företagsledare från Sjuhäradsbygden att bilda ett gemensamt nätverk för samverkan kring frågor om hur man uppnår ett socialt hållbart arbetsliv. Efter en trevande inledning kom nätverket att bestå av sexton personer; tio från näringslivet och Borås stad samt sex från högskolan. Företagsledarna kom från företag med stor variation i såväl storlek som bransch. Med hjälp av EU-medel från Mål 3 kunde arbetet påbörjas och en av forskarna tillsattes som projektledare och samordnare (Oudhuis, 2003). Idag har vi förutom dessa fora även två andra nystartade nätverk, Hälsonätverket och Personalutvecklingsnätverket.

I följande text koncentrerar vi oss på det större CAV samt på AiS som allt sedan starten har varit ett slutet nätverk. Deltagarna i AiS har närmast valts in, det vill säga att det har förväntats att alla ska vara överens innan en ny person och ett nytt företag bjuds in att delta. En grundval är att man delar den värdegrund som nätverket bygger på och dess betoning vid delaktighet. Slutenheten bygger på devisen 'öppenhet i slutet sällskap', dvs för att kunna leva upp till målet att vara en arena för öppenhet, reflektion och självutveckling krävs att tillit finns. Att skapa den tillit som innebär att alla deltagare vågar ta upp bekymmer och problem i den egna organisationen till diskussion tar avsevärd tid och kräver ett stort

mått av förtroende för *alla* som ingår. Det gäller inte minst för näringslivsrepresentanter som i sina respektive organisationer ständigt funderar över vilken information som kan vara en konkurrensfördel. Bland annat en studieresa till Irland 2001, där i stort sett alla deltog, bidrog i fallet AiS till att den eftersträvade tilliten kom till stånd och att alla utvecklade personliga relationer till varandra.

Den arbetsform som nätverket började använda sig av och som alltjämt är viktig, är seminarier med inbjudna forskare och oss själva som inledare till diskussioner kring speciella teman av intresse. Dessa seminarier har ägt rum hos medlemmarna på deras arbetsplatser. Vi har på så vis fått en presentation av och möjlighet att diskutera erfarenheter och problem inom verksamheten i den organisation som agerar värd. Även en resa till en av medlemmarna (en tidning) har ingått; ett besök som samtidigt var en utvärdering av en omorganisation som genomförts vid tidningen ifråga. En programgrupp jämte en ordförande i nätverket, en professor i arbetsvetenskap, fanns de första åren som stöd för samordnaren. På så sätt kunde delaktigheten i verksamheten från alla parter vidmakthållas.

Vägen till en centrumbildning

Att nätverket genomgått omfattande förändringar har att göra med att medlemmarna vid en tidpunkt bestämde sig för att organisera en bredare verksamhet som spred kunskap till flera och fick en större betydelse i regionen, dvs. nämnda centrumbildning CAV. En av de stora frågorna som medlemmarna såg som en avgörande nöt att knäcka var då finansieringen och AiS-nätverkets medlemmar kom fram till att en medlemsavgift skulle vara den bästa lösningen. Det skulle garantera självständighet och långsiktighet i finansieringen. Samtidigt menade man från näringslivets sida att högskolan borde medfinansiera centrumbildningen. Avsikten var också att framöver söka medel från andra möjliga finansiärer.

Centrat skulle visserligen nå flera men frågan om vem som skulle få bli medlem visade sig vara ytterst viktig. Just diskussionen om finansieringsproblematiken visade att svaret inte var helt självklart. Det skulle förstås vara betydligt lättare ekonomiskt att driva centrat om fler blev medlemmar. Å andra sidan ansåg flera medlemmar att hela värdegrunden riskerade att urholkas om 'vem som helst' kunde bli medlem. En avgörande fråga blev därför också om de nytillkomna skulle vara hängivna värdegrunden redan innan inträdet, eller om CAV tvärtom skulle kunna bidra till att sprida kunskap och förståelse för vikten av ett socialt hållbart arbetsliv genom en bredare medlemsbas. De flesta oroade sig här för att värdegrunden kunde urholkas och beslut togs därför om att centrat skulle tillåtas växa i långsam takt, snarast organiskt. På så vis ville medlemmarna både växa och värna värdegrunden och den närhet och sammanhållning som grundlagts i och med bildandet av nätverket AiS. En av medlemmarna från näringslivet uttrycker det som att:

I princip tycker jag att det skall vara företag som har nytta av de budskap, lärdomar och insikter som kommer ut ifrån seminarier och nätverksträffar. Alltså inte företag som i första hand är medlemmar för att "ragga" kunder inom nätverket.

Ett första hinder - finansieringen

Tittar vi närmare på CAVs formella organisation betalar arbetslivets företrädare idag en medlemsavgift till verksamheten som består av 30 000 SEK, alternativt 12000 SEK för mindre företag och organisationer. Högskolan i Borås garanterar i sin tur en relativt stor medfinansiering. En förutsättning har vidare varit att samverkansarbetet ingår som en del av tjänsterna för de forskare som har ett direkt ansvar för centrats aktiviteter (till största delen finansierade av medlemsavgifterna). Verksamheten har ett starkt stöd från högskolan, såväl från rektor som från institutionsledningen. Utöver de medel som avsätts från centralt håll stöder institutionen centralt ekonomiskt genom att inte ta ut overheadkostnader. En stor del av koordinering, kommunikationen mellan medlemmar och till omkringliggande samhälle sköts vidare av oss deltagande forskare.

Det kan understrykas att högskolans ledning (på skilda nivåer) under en period var ambivalenta till idén och intog en delvis skeptisk hållning när det gäller möjligheten att få en sådan verksamhet att fungera, främst att få företag och organisationer att betala ett medlemskap. För oss drivande forskare framstod högskolans osäkerhet och rädsla för ekonomiskt risktagande i början som ett nästan större problem än förutsättningarna för att väcka intresse bland arbetslivets aktörer. Det var en tid av motstridiga beslut och i själva verket så stod det inte klart förrän ett par veckor före invigningen att någon sådan skulle kunna äga rum överhuvudtaget. Efterhand som medlemsavgifterna kom in och verksamheten kom igång förändrades högskolans syn på centralt och den samverkan som ägde rum inom ramen för det. Intresse och uppmärksamhet från skilda håll har bidragit till den positiva syn som vuxit fram allteftersom tiden gått.

CAVs uppbyggnad och verksamhet

CAV består, till skillnad från AiS och de andra nätverken, av en bredare seminarieverksamhet. Varje medlemsorganisation får skicka fem deltagare till respektive seminarium. Seminarieriet gör att det finns förutsättningar för att röna en viss uppmärksamhet i den samhälleliga debatten när det gäller frågor kring s.k. hållbara arbetsorganisationer och ledarskap. Andra aktiviteter som pågått inom centralt har handlat om att arrangera en internationell konferens, delta i regionala arbetsvetenskapliga nätverk och stödja spridning av information genom CAVs hemsida och de månatliga Nyhetsbrev. CAV-medlemmar deltar dessutom som föreläsare i institutionens utbildningar och forskning genomförs inom centralt, i samverkan med medlemsorganisationer.

Forskarrollen består oftast av att vara föreläsare eller värd för kunskapsspridning. Konkret har verksamheten organiserats i form av seminarier som normalt inleds av två föreläsare, en forskare och en praktiker från övriga arbetslivet. Akademikerrollen som föreläsare är här tydlig. Etablerade forskare bjuds regelbundet in och får fungera som dragplåster och experter. Praktikerna har till stor del utgjorts av de företagsledare som ingår i AiS-nätverket, men även andra har bjudits in. Dessa förväntas berätta om egna erfarenheter av t.ex. organisationsutveckling. Efter föreläsningarna följer gruppdiskussioner, varefter seminariet avslutas med en gemensam diskussion i plenum under ledning av en forskare som

fungerar som moderator. Seminarierna hålls var sjätte vecka, vilket innebär ca 7-8 seminarier per år. Avsikten har vidare varit att utgå från skilda teman under en termin eller ett år; teman som tas fram av ett CAV-råd där både företrädare från högskolan, företag och andra verksamheter ingår.

Förändringarna och forskarrollen

En viktig erfarenhet från etableringen av centrata är att initiativtagaren nätverket AiS, som tidigare utgjorde en mer personlig eller sluten arena för reflektion och kunskapsbildning, allt mer blev till en administrativ stöd- och basorganisation för CAV. Träffarna blev i hög utsträckning samtal kring allt från hur centrata skulle utformas, vilka som skulle bli medlemmar, hur det skulle finansieras, till att ta beslut om rent innehållsmässiga aspekter. Nätverksmedlemmar började ta sig an praktiska och administrativa funktioner som var mindre personliga och mer tydligt rollbaserade.

För oss som forskare innebär det en formell roll som värdar och arrangörer av en seminarieverksamhet. Det var ett administrativt nätverksdeltagande som samtidigt begränsade engagemanget i den kunskapsbildning som hade präglats av vad vi kan kalla för en sammanbindande praktik. Vidare har nätverket, som framgår av tabellen nedan, fram till relativt nyligen gått igenom en ganska turbulent period när det gäller dess medlemssammansättning, vilket också lett till att deltagarna haft ständiga diskussioner om verksamhetens innehåll.

Tabell 1. AiS utveckling mellan åren 2000-2007¹⁴

År 2000	År 2001-2004	År 2005 - 2006
AiS bildas av följande medlemmar:	Nya medlemmar AiS:	Nya medlemmar AiS:
- Högskolan i Borås: Sex forskare/lärare	- Schenker Privtpak: Administrativ chef,	Inga
- Borås Stad: Näringslivschef	- Ensto Idealplast: VD	
- Ericsson: Personalchef och personalman	Manpower: Regionchef	
- INU Control: Personalchef	<u>Medlemsförlust:</u>	<u>Medlemsförlust:</u>
- Microcraft: Regionchef	- Ensto Idealplast, INU Control,	- Manpower
- Styra/S.O.L. Reklam: VD	- Ulricehamns Tidning/Norrtelje Tidning	- S.O.L Reklambyrå,
- Volvo Bussar: Teknikchef och personalchef		
- Ulricehamns Tidning:VD		

¹⁴ Fr o m 2007 har ytterligare deltagare tillkommit varvid AiS har två samtidiga spår fram till dess att bokprojektet är helt avslutat; 1) bokprojektet 2) alla AiS-medlemmar, där träffarna kretsar kring teman utifrån de enskilda medlemmarnas intressen.

Under åren 2001-2004 lämnade tre personer från tre företag AiS tillsammans med två forskare. Orsakerna skiljer sig delvis åt; VDn för Ensto Idealplast slutade på företaget (varvid även företaget lämnade CAV), VDn/chefredaktören för Ulricehamns tidning övergick till Norrtelje Tidning. För personalchefen på INU Control var snarast tidsbrist orsaken. En av forskarna lämnade på grund av pensionering, en annan då inte dennes förordnande förlängdes, och den tredje övergick till annan verksamhet inom högskolan. Samtidigt tillkom en forskare år 2004 när han kom till högskolan från annat universitet.

När det gäller åren 2005-2006 slutade VDn för S.O.L. Reklambyrå efter bildandet av ett nytt företag som tog all dennes tid. För Manpowers del var orsaken att regionchefen lämnade företaget och att de nya inte hade samma intresse för CAV och AiS. Personalmannen från Ericsson lämnade nätverket i samband med förflyttning inom företaget. När det gäller Volvo Bussar har två personer lämnat AiS efter att ha slutat på företaget. Av dagens medlemmar har en varit med sedan starten och den andra sedan 2004. Av de femton ursprungliga AiS-medlemmarna är därmed vid början av år 2007 endast sju fortsatt kvar (medan andra tillkommit).

Tillsammans med de mer framträdande administrativa uppgifterna medförde dessa förändringar att det uppstod en viss oro bland deltagarna för innehållet i nätverket. De började fundera över vad meningen med verksamheten var. En av deltagarna i AiS uttrycker sig på följande sätt:

Vad det gäller CAV tycker jag att det är en bra form, som fungerar när det är många företag som är medlemmar. Viktigt med intressanta föreläsare och att deltagare måste engagera sig i grupp- och paneldiskussioner. AIS däremot tycker jag att det fungerat bra när det varit kontinuitet och hög närvaro. I nuläget har det skett så många förändringar avseende deltagare (några har gått ur och några har kommit till). (...) jag upplever att vid varje förändring är det som att börja om igen och det är enligt min mening olyckligt och förhindrar mer djupgående resonemang och diskussioner.

Medlemsomsättningen tillsammans med den administrativa inriktningen innebar helt enkelt en lägre grad av engagemang i AiS. Den tid som krävts för att upprätthålla den tillit som kännetecknar det lärande som utgjorde grunden för AiS begränsades, och färre deltog vid mötena. Inom AiS ville emellertid företagsledare och forskare ändå hitta tillbaka till en sammanbindande och mer engagerande praktik. Svårigheterna att i ekonomiska termer mäta effekten av det reflexiva förhållningssätt vi förordade, kan naturligtvis vara en förklaring till det minskade engagemanget i nätverket. Skulle det möjligen kunna vara så att medlemmarna började ifrågasätta om deltagandet i AiS hade någon effekt? Av tidigare enkät-svar, minnesanteckningar och informella samtal framgår emellertid att företagsledarna satte stort värde på de idéer och gemensamma reflektioner som de fått med sig från nätverket. En av företagsledarna beskrev det som att:

Tidigare gav AIS-medverkan mig "råg i ryggen" att våga genomföra förändringar avseende delaktighet inom vårt företag. Jag hade stor behåll-

ning av att "bolla" och testa idéer med övriga deltagare eller med gruppen. Detta var mycket givande och innebär bestående effekter. CAV-medverkan ger fortlöpande ny kunskap och idéer utifrån aktuella forskningsresultat, vilket är bra och resulterar i förändringar inom vår organisation. Exempel är svårt att ge eftersom det handlar om komplexa frågor.

När det gäller nätverket ger arbetslivsrepresentanterna även uttryck för en upplevelse av personlig utveckling och de fäster stor vikt vid gemenskapen. Borås stads näringslivschef uttrycker sig så här om den påverkan deltagandet haft för honom personligen:

På det personliga planet har det betytt en hel del. Det har varit intressant och gett många tillfällen till eftertanke. Den sociala gemenskapen i gruppen har varit mycket värdefull och tänk på alla de möten som vi haft där det nästan varit svårt att avsluta diskussionen.

Vi kan notera att det är gemensamma diskussioner och den personliga utvecklingen som i citaten ovan tillskrivs betydelse inom nätverket, medan etablerade forskares föreläsningar och redogörelser för forskningsresultat förknippas med CAV. Vi forskare som deltagit uttrycker på samma vis uppskattning över att nätverket har medfört tillfällen till att justera och nyansera egna uppfattningar om olika fenomen i arbetslivet. I vårt fall är det även en form av personlig utveckling som tillskrivs betydelse för såväl undervisning som forskning, och som har gett oss goda exempel och välgrundade forskningsuppslag.

Forskarcirkel som instrument för reflektion och interaktiv kunskapsutveckling

Att det minskade engagemanget i AiS inte berodde på att det är svårt att kalkylera den ekonomiska effekten av en sådan reflexiv verksamhet, framstod som än tydligare när vi under år 2005 började omforma innehållet i nätverket. Vi tog fasta på den betydelse som tillskrivits den personliga utvecklingen och försökte rikta verksamheten mot de organisatoriska problem som företagsledarna upplevde på sina egna arbetsplatser. På så vis skulle bristen på engagemang kunna åtgärdas och den sammanbindande och reflexiva praktiken som tidigare varit närvarande återskapas. Detta gjordes också genom att nätverket fick formen av en s.k. forskarcirkel inom vilken vi alltså håller på att skriva en bok ihop om förutsättningarna för ett socialt hållbart ledarskap (Holmstrand & Härnsten, 1999:277f).

Företagsledarna började nu skriva om självupplevda fall av förtroendeproblem i samband med olika former av organisationsutveckling, vilket också är temat för boken. Vi har sedan detta bokprojekt kom igång sammankallat till ett antal seminarier, där någon av medlemmarna på förhand anmält intresse för att diskutera de texter som de författat själva. Dessa tillfällen har fungerat som en arena för reflexion, där alla närvarande framfört kritik efter att på förhand fått och läst de texter som presenterats. Seminarieformen har inneburit att deltagare från såväl akademi som olika delar av arbetslivet uttryckt skilda perspektiv och att infor-

mella meningsutbyten om respektive företag kommit till stånd. Vid tillfällena har det också funnits en ordförande från arbetslivet och en forskande koordinator som haft till uppgift att sammanställa minnesanteckningar med de kommentarer som framkommit under diskussionens gång. Minnesanteckningarna har sedan vidareförmedlats till alla nätverkets medlemmar som givits möjlighet att utveckla sina reflektioner.

Forskarna har efter sammankomsterna funnits tillhands och fortsatt att läsa texterna samt fört in kommentarer i de olika utkast. Dessa kommenterade textutkast har skickats med E-post till ansvariga författare, som kunnat fortsätta diskussionen med enskilda forskare. En akademisk tradition av abstrakt och teoretisk reflexion har på så vis korsbefruktats med praktikers erfarenheter från skilda men konkreta arbetsplatser. För den forskande parten har goda exempel på teoretiska problem och konkreta förändringar i arbetslivet blivit tydliga. I våra dokumenterade diskussioner om projektets arbetsform framkommer även att det teoretiska akademiska bidraget upplevts som viktigt för hur deltagarna förstått sina erfarenheter från arbetslivet. Det är emellertid ofta i de gemensamma diskussionerna som denna utveckling återigen ansetts ha uppstått. Företagsledarna tycks ha uppskattat det teoretiska bidraget i ett sammanhang där dialogen är både personlig och forskarrollen mindre formell än vad som är fallet vid exempelvis en föreläsning. De deltagande företagsledarna och titeln på deras olika kapitelbidrag framgår av tabellen nedan.

Tabell 2. Textbidrag inom AiS bokprojekt.

<u>Deltagare i bokprojektet</u>	<u>Titel på respektive kapitelbidrag</u>
- Personalchef, Volvo Bussar	Human-Resourceyrket i förändring.
- Personalchef/Ericsson Regionchef/Manpower	Omställningskrav och förtroende i företag – en utmaning för ett hållbart arbetsliv.
- Näringslivschef, Borås Stad	Att vara chef och tjänsteman bland politiker.
- VD, Microcraft	Delaktighet – ökar företagets kompetens och förmåga till anpassning.
- Produktionschef, Volvo Bussar	Den industriella kulturen - en tillgång eller ett hot?
- Administrativ chef, Schenker Privpak	Att förankra en handlingsplan för friskare företag och personal.

Om de teoretiska resonemangen var stimulerande upplevdes däremot det metodkapitel som vi forskare skrivit till boken som främmande. Metodresonemangen gav intrycket av att vara alltför akademiska för att de skulle uppleva det som något de kunde stå för. Eftersom ansatsen var att vi skulle forska *tillsammans med* i vårt fall företagsledare, medförde invändningen att vi rannsokade vår syn på vad boken är tänkt att bli samt att metodkapitlets roll omformulerades så att det tydligare anknyter till de tolkningar och resonemang som vi forskare gör.

I övrigt innebar upplägget att vi som forskare tog på oss en analyserande och koordinerande roll. Allt eftersom diskussionerna fortgått har vi lagt energi på att söka efter likheter, gemensamma nämnare mellan texterna, som fått ligga till grund för ett gemensamt tema att jobba vidare med (Jfr. Amble & Gjerberg, 2006). I många avseenden har vi som forskare på så sätt styrt formuleringen av vad som blivit det gemensamma problemområdet. Samtidig har de fortlöpande seminarierna inneburit att vi hela tiden utgått ifrån företagsledarnas egna fall och beskrivningar. Att ha återskapat ett engagemang i nätverket utan att deltagarna själva upplevt en närhet till de diskussioner som avhandlats, framstår också som väldigt svårt. Genom att företagsledarna själva äger de fall som de skriver om har det vidare varit lättare att understryka nyttan av de diskussioner som ägt rum i nätverket.

Forskarrollen och den gemensamma diskussionen

I såväl AiS som CAV har fokus varit på frågor som rör ett hållbart arbetsliv, men rollfördelningen mellan parterna i nätverket har av båda parter upplevts vara mindre tydlig än i CAV. Forskarrollen är visserligen viktig inom AiS; som nämnts har vi som forskare sökt generella teman som binder ihop de olika företagsledarnas texter i det gemensamma bokprojektet. Istället för att inta en kunskapsförmedlande roll har vår uppgift varit att koordinera och driva diskussionen framåt genom att kommentera både gemensamma problemområden och meningsskiljaktigheter (jfr. Amble & Gjerberg, 2006). Samtidigt som vi som forskare i många stycken fått göra ett relativt traditionellt analysarbete, har det också varit viktigt att vi fortlöpande kommenterat och föreslagit förändringar för att deltagarna ska uppleva sitt kapitelskrivande som meningsfullt.

Att forskarrollen haft en viktig funktion hindrar emellertid inte att forskaren fått en mindre framträdande roll. Det är trots allt företagsledarna själva som äger sina texter och de perspektivskillnader som varit tongivande i diskussionerna har inte heller nödvändigtvis uppstått mellan forskare och företagsledare, det har lika ofta skett mellan ledarna. Kunskapsbildningen – som vid sidan av formella forskningsrön då även innehållit mera av deras egna mer informella kunnande – har många gånger istället drivits på av företagsledarna själva. Det faktum att deltagarna utgått från sin förtrogenhet med den egna verksamheten kan förstås som att de upplevde sig ha ett mer ömsesidigt utbyte med såväl forskare som andra företagsledare.

Vi tolkar det som att vi som forskare har fått en viktig funktion som bollplank och kommentator, samtidigt som ett mindre formellt förtroende för forskarrollen då utvecklats. Trots tidigare påtalade osäkerhet över nyttan med att delta i ett sådant nätverk, medförde den nära kopplingen till företagsledarnas egna erfarenheter dock också att argumenten blev mera påtagliga för att delta i bokprojektet (jfr. Luhmann, 2005:59f). Forskarna har inte behövt vinna förtroende genom att argumentera för att den reflexiva kunskapsbildningen är viktig. Istället har deltagarna själva sett hur de egna reflektionerna kunnat bidra i utvecklingen av den egna verksamheten, kanske t.o.m. så att man bättre klarar av att hantera vad som tidigare beskrivits som en resultatorienterad produktionslogik (Svensson, 2004:90f).

Analys och diskussion

Det går att understryka att det i såväl CAV som AiS knyts personliga kontakter. Vidare är det viktigt för medlemmarna att i båda fallen företräda en organisation från arbetslivet eller akademien – det finns en formell tillhörighet och kompetens som har betydelse för deras medlemskap i båda dessa verksamheter. Samtidigt kan vi ta fasta på att rollfördelningen inte artikuleras lika tydligt i AiS som i CAV. I förstnämnda nätverk är betydelsen av personliga relationer och tillit till varandra viktigare; verksamheten består av en sammanbindande praktik där formella roller får mindre betydelse (Putnam, 2001:24f).

Förtroendet för forskaren baserar sig under sådana omständigheter mindre på att denne sitter inne med expertkunskaper som ska förkunnas under föreläsningar. Att deltagarna har olika motiv och organisatorisk tillhörighet (i forskarens fall akademien) är dock fortsatt betydelsefullt för den kunskapsbildning som sker. Det finns vidare en faktisk arbetsdelning mellan akademiker och företagsledare även i nämnda bokprojekt. Men den betydelse som forskare och praktiker tillskrivs framstår som mer flytande och ömsesidigt fördelad i det mindre nätverket AiS än i CAV (Oudhuis & Rolandsson, 2007) (jämför med Holmstrands resonemang om forskningscirkel). I nätverket med dess sammanbindande praktik bygger förtroendet för de forskare som deltar mindre på en artikulerad expertroll och mer på att denne kan sätta sig in i och kommentera praktikernas specifika erfarenheter. Relationen bygger inte lika mycket på en förutsägbar och formell auktoritet, och följdriktigt gäller det för forskaren att förhandla sig fram till att få forska tillsammans med företagsledarna (Svensson m.fl., 2002:11f).

En sådan förhandling ägde bland annat rum i samband med att vi som forskare fick omvärdera såväl våra metodresonemang som den slutprodukt som boken är tänkt att vara. Förutsättningarna inom centrat, d.v.s. CAV, är däremot annorlunda. I det sammanhanget tycks forskaren ta plats i ett tydligare arrangemang för kunskapsspridning. Det gäller att nå ut till en större variation av aktörer som man inte nödvändigtvis har en personlig relation till, och som föreläsare ska inbjuda akademiker också agera dragplåster. Det medför att forskaren ikläder sig en formell roll som såväl arrangör som föreläsande expert. Det är en överbryggande praktik som präglar CAV (Putnam, 2001), med en tydligare arbetsdelning mellan praktiker och akademiker. Forskaren blir till en kunskapsbildande expert *för* olika intressenter; som förmedlar kunskap om generella skeenden och mönster i arbetslivet, medan praktikern berättar om egenupplevda fall.

Avslutande reflektioner om de organisatoriska villkoren

Det kan återigen understrykas att parternas olika kunskapsintressen eller rollfördelning dem emellan inte försvinner helt i nätverket AiS. Den kunskapsbildning *tillsammans med* företagsledarna som sker, bygger däremot mycket på att ledarna själva kommer till tals vid seminarier och genom sina texter (Oudhuis & Rolandsson, 2007). De lutar sig inte tillbaka och lyssnar på en föreläsning eller tar goda råd, utan de diskuterar och skriver om det som angår dem på ett personligt och informellt vis. I likhet med de erfarenheter av reflektionsmöten som Holmqvist redogör för i sitt kapitel tycks engagemanget då även ha kommit tillbaka,

och för vår del som forskare har det blivit lättare att understryka vikten och nytan av att delta i dessa textdiskussioner. Det har gjort det möjligt att konsolidera nätverket som vid en tidpunkt tycktes vara på väg att upphöra på grund av att formella och administrativa uppgifter tog överhand och att det var en stor omsättning av medlemmar. Vi tolkar det som att en avgränsad verksamhet, som bygger på direkta relationer mellan personer, är mer lämplig för ett interaktivt forskningsupplägg där deltagarna strävar efter ett engagerat och personligt meningsutbyte bortom formella uppgifter och beskrivningar (jfr Kvale, 1997).

Det förlopp vi ser i AiS utveckling stödjer emellertid också teoretiska resonemang och tidigare forskning som hävdar att sociala forum som bygger på personliga relationer samtidigt kräver mycket underhåll för att överleva (Bovaird & Loeffler, 2005:154f). Att ett sådant nätverk är avhängigt personer vars engagemang inte så lätt låter sig bytas ut, gör det viktigt att de som deltar hela tiden är beredda på att medlemsförändringar även kräver förändringar i verksamheten. Det blir viktigt att hålla liv i ett informellt meningsutbyte om nätverkets innehåll, inte minst när deltagarna utgörs av företagsledare som ständigt riskerar att omplaceras eller byta jobb.

Att förlita sig på etablerade formalia som ger upplysningar om vad vi kan förvänta oss av olika organisationers företrädare – exempelvis forskaren som den föreläsande experten – tycks däremot ha fungerat bra för att kommunicera till en bredare skara intressenter, när centrat väl var igång. CAV-deltagandet har kunnat upprätthållas på en betydligt mer rutinmässig grund än AiS, och har givit upphov till en bredare bas att bygga verksamheten på (Putnam, 2001). Samtidigt bör vi komma ihåg de förtroendesvårigheter som vi forskare upplevde vid etableringen av centrat, fast då beroende på högskolans egen ledning. Det verkar som om man från högskolan inte förväntade sig att arbetslivet skulle uppvisa ett så pass omfattande intresse att de skulle vilja betala för ett medlemskap. Startsträckan var helt enkelt längre vid etablerandet av den mera formella verksamheten som CAV är. Mobiliseringen gick trögt i början.

Ytterligare ett problem med ett mer formellt arrangemang är förstås att interaktionen mellan forskare och praktiker kan tappa intensitet (Bovaird & Loeffler, 2005). Rollbaserade förväntningar, inte minst på forskarparten, artikuleras och riskerar att begränsa kunskapsbildningen till att bestå av sedvanliga föreläsningsserier (jfr. Kramer, 1999). För den som önskar lära sig mera om t.ex. hur det är att arbeta som företagsledare, är det inte svårt att se faran av att man under sistnämnda förutsättningar fastnar i vad Svensson beskrivit som ett artigt konfererande, där utbytet med forskarens begränsas till mer allmänna och abstrakt resonemang (Svensson, 2001). Det kan vidare bli betydligt svårare för deltagare från arbetslivet att peka på nyttan av att delta, än när det som avhandlas är självupplevda fall på det vis som är fallet inom nätverket AiS.

Det behövs förstås betydligt mer forskning för att bättre förstå vilka följder som olika former av interaktivt organiserade forskningsformer får för forskarrollen. Vi kan dock säga att den interaktiva kunskapsbildning som ägt rum inom CAV och AiS, har upplevts som positiv; deltagarna har uppskattat möjligheten att pröva och formulera om sina perspektiv på arbetslivet. Vidare kan vi på basis av denna text sluta oss till att den ”sociala robusthet”, d.v.s. det empiriska grun-

dandet som sådana nya former av kunskapsproduktionen sägs leda till galler, fast i olika utsträckning i olika former av kunskapsbildning (Gibbons m.fl., 1994).

Vad gäller forskarrollen är det intressant att notera den betydelse som en sådan närhet till empirin kan leda till. Beroende på vilken närhet som finns till olika arbetsplatser och dess företrädare axlar forskaren i de fall som här diskuteras olika roller. Det är roller som består av att vara antingen en analyserande kommentator eller en administrerande konferensarrangör och expertföreläsare. Detta tycks i sin tur hänga ihop med de olika former av organisatoriska sammanhang som präglar AiS och CAV, där förtroendet är mer personligt i det första fallet och mer formellt och rollbaserat i det andra. Den analyserande och kommenterande forskaren ges mer utrymme i det mindre nätverket, inom ramen för det personliga förtroendet mellan akademiker och praktiker. En sådan slutsats leder oss slutligen till frågan om detta bara gäller i vårt fall eller om så är fallet även i andra sammanhang. Med stöd av tidigare forskning och andra kapitel i denna bok som visar på vikten av en ömsesidig dialog, skulle vi kunna argumentera för att vårt fall inte är unikt, och därav också argumentera för personliga och nätverksliknande former i arbetet med att skapa interaktiv och socialt robust forskning. Fler studier är visserligen önskvärda, men utifrån denna studie kan vi säga att ett interaktivt upplägg, där syftet är att *forska med*, gynnas av en mer sammanbindande praktik. Den som gör det valet bör emellertid vara beredd på att få bygga nätverket och dess relationer om och om igen.

Referenser

- Amble, N & Gjerberg, E (2006) "Refleksjon som arbeidspraksis - om utviklingen av et "mestringsverktøy" for pleie og omsorgstjenesten", artikel presenterad vid Nordisk sociologikonferens, Åbo 18-20 augusti, 2006.
- Appelqvist, R & Oudhuis, M (2002) "Nätverk för den goda arbetsorganisationen – Högskolan och tredje uppgiften", i Jansson, B, Nyström, Ö & Trägårdh, B (red.), *Den globala utmaningen. Samverkansmönster och näringslivsutveckling i Västsverige*. Ss. 170-186. Stockholm: Atlas.
- Backlund, T, Hansson, H & Thunborg, C (red.) (2001) *Lärdilemman i arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Benner, M (2000) "Den enfaldiga forskningspolitiken – en diagnos", i Fridlund, M & Sandström, U (red.), *Universitetets värden – Bidrag till den forskningspolitiska debatten*. Ss.94-105. Stockholm: SNS.
- Bovaird, T & Loeffler, E (2005) "Communities, Trust and Organisational Responses to Local Governance Failure", i Watson, S. & Moran, A. (red.) *Trust, Risk and Uncertainty*. Ss. 143-162. Hampshire, New York: Palgrave MacMillan.
- Fridlund, M & Sandström, U (red.) (2000) *Universitetets värden – Bidrag till den forskningspolitiska debatten*, Stockholm: SNS.
- Fuller, S (2003) "In Search of Vehicles for Knowledge Governance: On the Need for Institutions that Creatively Destroy Social Capital", i Stehr, N. (red.), *The Governance of Knowledge*. Ss. 41-78. New Brunswick, N.J., London, Transaction Books.
- Garsten, C & Jacobsson, K (red.) (2004) *Learning to be Employable - New Agendas on Work, Responsibility and Learning in a Globalizing World*, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

- Granovetter, M (1983) "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited", i *Sociological Theory*, 1: 201-233.
- Gustavsen, B (2002) "Research and the Challenges of Working Life", i *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*, i Svensson, L., Brulin, G., Ellström, P-E., Widergren, Ö. (red.) (2002), Forskningsrapport 2002:7. Ss. 23-28. Arbetsliv i omvandling, Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- Gustavsen, B (2003) "New Forms of Knowledge Production and the Role of Action Research", i *Action Research*, 1(2): 153-164.
- Gibbons, M, Limoges, C, Nowotny, H, Schwartzman, S, Scott, P, Trow, M (1994) *The new production of knowledge : the dynamics of science and research in contemporary societies*, London: Sage Publications.
- Giddens, A (1990) *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press
- Holmer, J & Starrin, B (red.) (1993) *Deltagarorienterad forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- HSS (2001), *Forskningssamverkan och nya former av kunskapsbildning*, Proceedings from the 2nd HSS Research Conference, Halmstad University, Sweden, May 9-11, 2001.
- HSV (2004) *Högskolan samverkar*, Stockholm: Högskoleverkets rapportserie 2004:38R
- Holmstrand, L & Härnsten, G (1999) "Forskningscirkeln och kvalitativa ansatser", i Lindén, J., Westlander, G., Karlsson, G. (red.), *Kvalitativa metoder i arbetslivsforskning – 24 forskare visar hur och varför*. Ss. 276-292. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Jansson, B, Nyström, Ö & Trägårdh, B (red.) (2002) *Den globala utmaningen. Samverkansmönster och näringslivsutveckling i Västsverige*, Stockholm: Atlas.
- Kramer M R (1999), "Trust and Distrust in Organizations: Emerging Perspectives, Enduring Questions", i *Annual Review of Psychology*, 50 (1): 569–598.
- Kvale, S (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Lund: Studentlitteratur.
- Lindén, J, Westlander, G, Karlsson, G, (red.) (1999) *Kvalitativa metoder i arbetslivsforskning – 24 forskare visar hur och varför*, Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Luhmann, N (2005/1968) *Förtroende – en mekanism för reduktion av social komplexitet*, Göteborg: Daidalos.
- Nowotny, H, Scott, P, Gibbons, M (2001) *Re-thinking science : knowledge and the public in an age of uncertainty*, Cambridge : Polity Press.
- Oudhuis, M (2003) *AiS- Arbetsvetenskap i sjuhärad – Nätverk för forskning och utveckling av arbete i Sjuhärad*, Forskningsrapport vid Institutionen för Pedagogik, Högskolan i Borås, Nr. 1:2003.
- Oudhuis, M & Rolandsson, B (2007) "Creating Confidence and Engagement in Joint Knowledge Production: Practices and Problems" i *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 2 (1): 374-384.
- Putnam, R (2001) *Den ensamme bowlaren - Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*, Stockholm, SNS-förlag
- Stehr, N (2003) *The Governance of Knowledge*, New Brunswick, N.J, London, Transaction Books.
- Svensson, L (2001) "Att forska och utveckla tillsammans - om gemensam kunskapsbildning mellan forskare och praktiker", i Backlund, T, Hansson, H & Thunborg, C (red.), *Lärdilemman i arbetslivet*. Ss.. 241-270. Lund, Studentlitteratur.
- Svensson, L, Brulin, G, Ellström, P-E, Widergren, Ö (red.) (2002) *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*, Forskningsrapport 2002:7, Arbetsliv i omvandling, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

- Svensson, L (2004) "Lifelong Learning: A Clash Between a Production and a Learning Logic", i Garsten, C & Jacobsson, K (red.), *Learning to be Employable - New Agendas on Work, Responsibility and Learning in a Globalizing World*. Ss. 83-106. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan..
- Sörlin, S & Törnqvist, G (2000) *Kunskap för välstånd: universiteten och omvandlingen av Sverige*, Stockholm: SNS
- Watson, S & Moran, A (red.) (2005) *Trust, Risk and Uncertainty*, Hampshire, New York: Palgrave MacMillan.

Forskningscirklar – ett sätt att demokratisera kunskapsbildning?

Lars Holmstrand

Inledning

I det här bidraget vill jag lyfta fram forskningscirklar som en arena för kunskapsbildning där forskare och olika grupper av praktiker interagerar. Forskningscirklar har funnits i 30 år nu och många forskare (framför allt arbetslivsforskare) från olika discipliner har erfarenheter av arbetsformen. Ändå är de inte särskilt kända. Men jag vill argumentera för att forskningscirklar kan utgöra ett viktigt inslag i interaktiv forskning av det slag som krävs om universiteten på ett meningsfullt sätt ska samverka med ”det omgivande samhället” och det bli det Gibbons et al (1994) och Nowotny et al (2001) kallar mode 2-universitet.

Jag ser också forskningscirklar som uttryck för en ambition att demokratisera forskningen, vilket är en kärnfråga i det framväxande vetenskapliga paradigmet som har många namn, t ex deltagarorienterad forskning, deltagarorienterad aktionsforskning eller interaktiv forskning. Kort sagt: mitt bidrag handlar om betydelsen av forskningscirklar, eller liknande arbetssätt, inom interaktiv och demokratiserande forskning.

Först vill jag ge en bakgrund om hur forskningscirklar kom att bli en viktig ingrediens i ett interaktivt forskningsprogram vid Uppsala universitet. Därefter beskriver jag forskningscirkelns framväxt och kännetecken och ger sedan två olika exempel på forskningscirklar inom forskningsprogrammet. Med detta som grund diskuterar jag sedan deras roll i ”demokratiska kunskapsprocesser” följt av de utmaningar universiteten står inför att interagera mer med omgivningen och bli mer demokratiska. Avslutningsvis fördjupar jag resonemanget om demokrati-frågan.

Ett interaktivt forskningsprogram växer fram

Ända sedan mitten av 1980-talet har jag på olika sätt hållit på med något som mycket väl kunde betecknas som interaktiv forskning. Det började med forskningscirklar, en idé som några kolleger och jag importerade till Uppsala universitet från Lund 1984. Detta ledde bland annat vidare till att A-FORUM (forum för forskning om arbetsliv och arbetsmarknad vid samhällsvetenskapliga fakulteten, Uppsala universitet) bildades och kom att utgöra en kontaktyta utåt mot framför allt arbetsmarknadens parter. Samtidigt bidrog A-FORUM till att de interna kontakterna stärktes mellan forskare från olika discipliner som intresserade sig för forskning på arbetslivets område. Vi var ett antal forskare som engagerades i forskningscirklar med fackliga organisationer och som lärde känna varandra även genom A-FORUM. Efter att ha provat på att arbeta med forskningscirklar och funnit detta synnerligen intressant och stimulerande på många sätt kände vi att dessa erfarenheter hade väckt en rad forskningsfrågor som krävde en större satsning. Så småningom lyckades vi genom en rad ansökningar i olika etapper få igång ett forskningsprogram (ALFOFAK - ArbetsLivsForskning som bygger på Fackliga Kunskapsbehov) med stöd av medel från Arbetsmiljöfonden (se Holmstrand 1994). I detta var just den interaktiva forskningen, forskning i samverkan med fackliga organisationer och deras medlemmar, en grundbult (även om vi inte använde det begreppet).

En viktig ingrediens i den forskning som jag härigenom kom att bli alltmer engagerad i var den demokratiska dimensionen när andra än forskarna på olika sätt deltar i forskningen. Det är den dimensionen jag har i åtanke när jag formulerar kapitlets rubrik i form av en fråga och det är den dimensionen som mer eller mindre uttalat löper genom den fortsatta framställningen. För att till slut ge mitt svar på frågan vill jag först ta läsaren med på ett slags kunskapsresa som jag gjort genom några forskningsmiljöer, forskningserfarenheter och forskningsperspektiv.

Interaktiv forskning inom ALFOFAK-miljön

Vi hade som en grundförutsättning att forskningen skulle utgå från ett samarbete mellan fackliga organisationer och forskare ”före, under och efter själva forskningsinsatsen”. En fördel med detta var att forskningsresultaten fortlöpande kunde återföras till de fackliga organisationerna. Vi hade också som en grundtanke att mycket av forskningen skulle vara flervetenskaplig, alltså bygga på ett samarbete mellan forskare från flera discipliner. Det område vi avsåg att täcka var länen i Mellansverige, de som under en tid ingick i Uppsala högskoleregion (innan den organisatoriska nivån avskaffades). Här knöt vi till oss kontaktpersoner vid de olika högskoleenheterna. LO- och TCO-distrikten i de sex länen utgjorde våra direkta samarbetspartners. Dessa utsåg representanter i en facklig referensgrupp. Vidare fanns en vetenskaplig referensgrupp till forskningsprogrammet. Parallellt växte ett kontaktnät fram med stöd av bland annat tjänster för samarbete och kontaktarbete på några ställen i regionen.

Inom ramen för det ”paraply” som ALFOFAK och olika stödresurser utgjorde diskuterades vid möten och konferenser hur den utifrån fackliga perspektiv och fackliga kunskapsbehov initierade arbetslivsforskningen skulle kunna gestaltas. Idealiskt tänkte vi oss att kunskapsbehoven skulle kunna genereras från gräsrotsnivån genom forskningscirkel eller genom det alltmer finmaskiga kontaktnät som var under uppbyggnad. Den fackliga referensgruppen förutsattes sedan kunna göra vissa prioriteringar. Parallellt skulle de kunskapsbehov och frågeställningar som genererades eventuellt kunna tillgodoses genom till exempel utbildningsinsatser om de efterfrågade kunskaperna redan fanns. Men mot bakgrund av de erfarenheter som gjorts visste vi att en rad frågor skulle väckas där det behövdes nya kunskaper. Uppgiften för de till forskningsprogrammet knutna forskarna och den vetenskapliga referensgruppen var då att pröva hur forskningsbara de från fackligt håll framtagna frågorna var eller att eventuellt omformulera dem så att de kunde läggas till grund för forskning. Sedan gällde det att finna intresserade forskare, och att i vanlig ordning utarbeta ansökningar om medel för forskningsprojekt. Om medel beviljades så förutsatte vi att forskningscirkel, fackliga referensgrupper och andra liknande arrangemang skulle användas för att vidmakthålla samarbetet även under själva forskningsarbetet. I den ansökan till Arbetsmiljöfonden som ledde till en treårig grundfinansiering av forskningsprogrammet så skriver vi att forskningscirkeln avses komma till användning i samtliga projekt. Motivet är att den gör det möjligt ”att låta de fackliga deltagarnas (medlemmars eller förtroendevaldas) kunskaper och erfarenheter komma till uttryck och ingå som en viktig kunskapskälla i forskningen”.

Forskningsprogrammet ALFOFAK startades i början av 1990-talet och pågick som bäst kring mitten av decenniet. Genom avvecklingen av Arbetsmiljöfonden minskade emellertid utrymmet för den här typen av arbetslivsforskning och ALFOFAK upphörde stegvis under slutet av decenniet trots stora ansträngningar att finna finansiering. Det ovan beskrivna ideala sättet vi tänkte oss att bygga upp arbetslivsforskning på facklig grund fick vi därför inte möjlighet att pröva fullt ut även om vi etablerade och tillämpade den ovan beskrivna arbetsgången till stora delar i flera projekt.

ALFOFAK-miljön kan mot bakgrund av ovanstående beskrivning betecknas som en interaktiv forskningsmiljö, där framför allt fackliga organisationer på LO- och TCO-sidan och deras medlemmar interagerade med forskare från flera olika discipliner vid Uppsala universitet och högskolorna i den mellansvenska högskoleregionen. En hel del idéer om hur samspelet skulle gå till, utifrån tankar om ömsesidighet och en medvetenhet om den ojämlika maktrelationen forskare-praktiker utvecklades. Inte minst var vi överens om ett slags ideal rörande en demokratisk eller åtminstone demokratiserande uppläggning av forskningsprojekt.

Forskningscirkeln var en viktig ingrediens i samarbetet. Den representerade på mikroplanet en idealisk form för samarbetet eller om man så vill ett möjligt inslag i en demokratisk interaktiv forskning. Det finns därför anledning att här närmare belysa hur forskningscirkel användes inom nämnda interaktiva forskningsmiljö. Men först lite bakgrund om forskningscirkel.

Om forskningscirklar

Från början förekom forskningscirkelarna enbart i fackliga sammanhang. Det var i samarbetet mellan högskola och fackföreningsrörelse som denna form av cirklar spreds – framför allt i Sydsverige och sedan i Värmland och i Mellansverige (med Uppsala universitet som spridningscentrum) men även på andra håll i landet. Så småningom började forskningscirklar förekomma även i andra sammanhang och kan idag sägas vara en etablerad företeelse i Sverige.

På sätt och vis är forskningscirkeln en ganska ny "uppfinring", men den kan också ses som en särskild form av studiecirkel, där forskare medverkar. Forskningscirkeln bygger alltså på och anknyter till en gammal bildningstradition inom den svenska arbetarrörelsen och fackföreningsrörelsen, där studiecirkeln är en viktig del. Med rötter långt tillbaka i förra seklet utvecklades den svenska studiecirkeltraditionen i början av 1900-talet och blev ett betydande inslag i folkrörelsernas framväxt. Under de senaste decennierna har emellertid innehållet i många studiecirklar förlorat sina ursprungliga syften och ideal (jfr Borgström, Gougoulakis & Höghielm 1998). Forskningscirkeln kan därför delvis ses som ett sätt att återuppliva och vidareutveckla en bildningstradition, men den kan också betecknas som en kvalitativt annorlunda verksamhet med sin starka koppling till forskning.

Det finns också och har funnits liknande aktiviteter på många håll utan att de alltid har fått någon särskild benämning (se t ex Härnsten 1991, ss 13-14, 35-37). Den speciella form som idag kallas forskningscirkel utvecklades i sitt särskilda sammanhang vid Lunds universitet under senare delen av 70-talet.

Den omfattande arbetsrättsliga lagstiftningen under sjuttioalet ledde bland annat till att fackföreningarna började intressera sig för de kunskaper som finns inom högskolan. Vid Lunds universitet anordnades en rad högskolekurser för fackligt förtroendevalda. I samband med dessa kurser fann man både bland universitetets lärare/forskare och fackligt aktiva att det fanns behov av diskussioner och idéutbyten i andra och mer flexibla former. Detta ledde till att forskningscirkeln utvecklades som en samarbetsform och en mötesplats.

Forskningscirkeln som begrepp myntades av Karl-Axel Nilsson i samband med en utvärdering av utbildningar som bedrevs vid Lunds universitet läsåret 1976/77 för fackligt förtroendevalda. Ursprungligen användes begreppet forskningsanknutna studiecirklar eftersom verksamheten bestod av ett slags högskolekurser förstärkta med studiecirklar. Tanken var att "en mer konstruktiv arbetsform skulle kunna åstadkommas om forskare medverkade i studiecirkeln utan att fylla den traditionella lärarens plikter" (Nilsson 1990, s 71). De första forskningscirkelarna startade sedan 1978 som ett led i en försöksverksamhet. Ungefär samtidigt pågick det emellertid verksamheter med liknande utgångspunkter på andra håll. Så till exempel initierade Jan Holmer 1977 i samarbete med en rad andra forskare vid Göteborgs universitet och vid Chalmers tekniska högskola studiecirklar och annan utbildning tillsammans med varvsarbetare på Götaverken. Dessa utbildningsaktiviteter beskriver och analyserar Holmer (1987) ingående i sin avhandling "Högre utbildning för lågutbildade i industrin". Samarbete mellan forskning och arbetsliv av det här slaget var heller inte något unikt för Sverige. I Västtyskland förekom redan tidigare försök med fackligt initierat sam-

arbete med forskare (se t ex Negt 1975). Mycket av det som idén med forskningscirkel är ett uttryck för låg alltså i tiden och liknande verksamheter fanns. Ändå är forskningscirkeln unik genom den enkla men bärkraftiga tanken att återknyta till och bygga på den långa svenska studiecirkeltraditionen och samtidigt vitalisera och stärka den genom kopplingen till forskning genom medverkan av forskare.

Vad kännetecknar en forskningscirkel?

Den enkla utgångspunkten att fokus för en cirkels arbete bestäms av deltagarna har gjort att spännvidden varit stor när det gäller inriktning, ambitionsnivå och innehåll. I forskningscirkel har man kunnat behandla så vitt skilda frågor som kommuners, regioners eller branschens utvecklingsmöjligheter, arbetsmiljöproblem på olika arbetsplatser, arbetsorganisation och verksamhetsutveckling, yrkesgruppers tysta kunskaper etc. Det går att urskilja tre huvudtyper av forskningscirkel: å ena sidan de som handlar om arbetsplatsen och yrkeskunnandet, å andra sidan de som är mer strategiska eller övergripande, samt slutligen en mellannivå som handlar om organisations- eller verksamhetsutveckling (Holmstrand och Haraldsson 1999).

Forskningscirkeln beskrivs oftast som en mötesplats - ett forum - där det sker ett organiserat kunskapssökande och en kunskapsutveckling i samverkan mellan alla deltagare. Cirkeln utgår från ett gemensamt problem som belyses så allsidigt som möjligt för att på så sätt öka kunskapen om det. Det är det gemensamma problemet och den gemensamma kunskapsstillväxten som är i fokus. Arbetet med alla inblandades bidrag i form av olika erfarenheter och kunskaper innebär att något nytt skapas, en kunskapsmassa som inte kan bildas varken i enbart praktiken eller inom forskningen. Själva begreppet forskningscirkel har sina rötter inom svensk folkbildningsverksamhet och har också vissa likheter med kulturcirkel (Freire 1972). Enkelt uttryckt kan en forskningscirkel beskrivas som en *studiecirkel* där också en eller flera *forskare* ingår. Bertil Lundberg och Bengt Starrin (1990) beskriver på liknande sätt forskningscirkeln som "...en arena där forskare och praktiker möts för att med sina respektive kunskaper och kompetenser tillsammans ge sig i kast med en problemställning som av cirkeldeltagarna uppfattas som angelägen" (s 50). Forskningscirkeln handlar alltså om att studera detta problem och att försöka förstå det bättre.

Avsikten är inte att forskningscirkeln direkt ska kunna lösa något problem utan snarare så allsidigt som möjligt belysa det och därigenom öka kunskaperna om det. Detta kan naturligtvis i sin tur leda till att en bättre grund för handling skapas och kan stimulera till att åtgärder av något slag faktiskt vidtas. Detta hör emellertid normalt inte till själva forskningscirkelns uppgift (se t ex Holmstrand & Härnsten 1993, Härnsten 1991, Härnsten & Holmstrand 1995). Det kan också betyda att nya forskningsprojekt initieras, till exempel i form av gemensamma deltagarorienterade projekt.

Som ovan nämnts finns det en stor variation i fråga om vad forskningscirkelna kommit att handla om. De kan gälla allt ifrån konkreta och avgränsade frågor (rörande t ex arbetsmiljön på en arbetsplats eller för en yrkesgrupp) till frågor på

en helt övergripande nivå (t ex om den offentliga sektorns problem eller en kommuns utvecklingsmöjligheter i ett krisläge). Med detta följer också att arbetssättet varierar beroende på forskningscirkelns inriktning.

De kunskapsresurser som framför allt kommer till användning är för det första (1) deltagarnas egna kunskaper och erfarenheter och (2) de kunskaper om problematiken i fråga som den deltagande forskaren har (d v s relevanta kunskaper utifrån sin egen forskning). Vidare kan (3) forskarens "forskarkompetens", d v s allmänna förmåga att strukturera och systematiskt arbeta med ett problem vara till stor nytta. I forskarens kompetens ligger också ett kritiskt granskande förhållningssätt. Inte sällan kan (4) andra forskares (eller experters) kunskaper också behövas och det är då den kontinuerligt medverkande forskarens uppgift att använda sina kontakter och sin kännedom om forskningsvärlden för att finna lämpliga forskare att inbjuda till cirkeln.

Två exempel

Från forskningsprogrammet ALFOFAK hämtar jag två sinsemellan tämligen olika exempel på interaktiv forskning i form av forskningscirkelprojekt som beskrivs nedan. Det gäller (1) forskningscirkeln om "Den offentliga sektorn och EG", (2) forskningsprojektet på Salberga specialistsjukhus där forskningscirkel användes för att synliggöra vårdpersonalens tysta och erfarenhetsbaserade kunskaper (Salbergaprojektet, se Lönnheden 1997).

Forskningscirkeln "Den offentliga sektorn och EG"

Det första exemplet är intressant eftersom initiativet kom från fackligt håll, där två av initiativtagarna till forskningscirkeln hade tämligen utvecklade tankar om vad ett svenskt medlemskap i dåvarande EG kunde innebära för den offentliga sektorn. Som forskare i cirkeln kan man säga att min forskarkompetens togs i anspråk för att systematiskt söka kunskaper inom ett område som vid den här tiden inte var särskilt utvecklat.

Cirkeln var ett slags fortsättning på en tidigare forskningscirkel som handlade om den offentliga sektorn och innebörden av den privatisering av delar av verksamheterna inom välfärdssystemen som ägt rum under den senare delen av 1980-talet. Deltagarna i den cirkeln bestod av fackligt aktiva medlemmar i LO-förbund i Uppsala och initiativet till den togs av LO-distriktet i Uppsala län. Inför fortsättningen diskuterades olika förslag men temat blev "den offentliga sektorn och EG". Deltagarna var delvis de samma som i den föregående cirkeln, men flera nya hade tillkommit. Precis som då tillhörde de någon av Kommunals båda avdelningar (på kommun- respektive landstingsidan) och Statsanställdas förbund. Dessutom ingick en av ombudsmännen från LO-distriktet och så undertecknad i egenskap av forskare – totalt 12 personer.

Den frågeställning som utgjorde fokus för cirkelns arbete var vad ett eventuellt svenskt medlemskap i dåvarande EG skulle ha för konsekvenser för den svenska välfärdssektorn. En något tillspetsad fråga som ställdes var om EG kanske kunde uppfattas som "ett gigantiskt privatiseringshot". Cirkeln påbörjade sitt

arbete strax efter nyår 1989 och hade sedan regelbundna sammankomster om ca tre timmar ungefär en gång i månaden till och med våren nästa år. Vi började med att inbjuda en statsvetare som gav oss en översikt om EGs bakgrund, framväxt och organisation,. Sedan läste vi allehanda skrifter om EG (böcker, tidskrifter, informationsmaterial) som det under den aktuella tiden gick att få tag på och diskuterade innehållet under träffarna. Vi lyssnade också på synpunkter från och ställde frågor till andra inbjudna personer från fackligt håll. Vidare tog vi del av föredrag och seminarier där initierade personer redogjorde för olika perspektiv som kunde läggas på EG. Dessutom tillskrev vi fackliga systerorganisationer i länder som redan var med i EG och ställde frågor om vad EG-medlemskapet inneburit för utvecklingen där. Massmedias (framför allt TVs och dagstidningarnas rapportering) behandling av EG och Sveriges relation till EG följdes också med stort intresse. Alla information som vi som deltog i forskningscirkeln kunde få tag i och som hade relevans för vår frågeställning återfördes till cirkeln för redovisning och diskussion.

Kronan på verket var när vi efter noggranna förberedelser under senvåren 1990 (21-24 april) företog en studieresa till Bryssel för att komplettera våra kunskaper med mer direkta intryck och intervjuer med olika nyckelpersoner. Här upplevde vi ögonblick av förfärande klarsyn. Vid ett besök på Sveriges EG-delegation lyssnade på beskrivningen att delegationen var Sveriges ”ögon och öron” som spanade på vad som kännetecknade EG och vilken utveckling som var på gång. Då ställde en av cirkelns deltagare frågan: ”Om ni är ögon och öron så undrar jag vem som är hjärnan?” Det blev alldeles tyst en lång stund och sedan kom ett lite förläget småskratt följt av ett prövande svar: ”ja, det kan inte vara NN, och knappast heller X eller Y...”. Vi tvingades dra slutsatsen att det inte fanns någon genomtänkt svensk strategi.

Det var med andra ord ett mycket rikhaltigt material vi byggde på när vi under cirkelns träffar successivt utvecklade vår gemensamma kunskap om den frågeställning vi engagerat oss i. Innehållet i de gemensamma diskussioner som fördes och de slutsatser vi drog föll det på min lott att redovisa i text. Och dessa texter nagelfors sedan av deltagarna. Resultatet av vårt arbete som uttrycks i vår rapport (Holmstrand 1990) är verkligen i en grundläggande mening en produkt av ett slags forskning där alla deltagare i cirkeln medverkat. Rapportens titel ”EG – ett hot mot den offentliga sektorn” uttrycker den mycket kritiska hållning till en svensk anslutning till EG som forskningscirkeln utmynnade i. Som det uttrycks i förordet: ”den bild av EG som vi ser utifrån våra utgångspunkter är förfärande hotfull”.

Det råder inget tvivel om att alla deltagare kände att de hade fått göra sin röst hörd och att de kände sig mycket nöjda med och till och med lite stolta över rapporten (se Lundh 1995). Det är alltså deltagarnas kunskaper och synpunkter som kommit till uttryck. Vidare är det tydligt att formen för arbetet, forskningscirkeln, och det förhållningssätt som utvecklades mellan forskaren och de andra deltagarna underlättat för detta.

Kunskapsbildningen som ägde rum kan generellt beskrivas som kollektiv. Alla bidrog i en anda av lyhördhet, respekt och ömsesidighet. Vid några tillfällen skedde verkligt konstruktiva och kvalitativa kunskapsprång när vi byggde på varandras tankegångar och plötsligt drabbades av en ny, gemensam insikt.

Salbergacirkklarna

Vid Salberga specialistsjukhus i Sala har forskningscirklar varit en känd arbetsform sedan 1988 då den första cirkeln med kökspersonal startade på initiativ av SKAF (Svenska Kommunalarbetareförbundet). Den cirkeln följdes tämligen direkt av en forskningscirkel med städerskor¹⁵ (Härnsten, 1991). Några år senare då hela Salberga specialistsjukhus, med sin vård av begåvningshandikappade lagöverträdare, var nedläggningshotat initierades ett nytt projekt av bland andra SKAF. Ett viktigt led i detta projekt skulle vara forskningscirklar för att ta vara på och utveckla personalens kunande inom sitt område. Pedagogiska institutionen vid Uppsala universitet kontaktades åter och Gunilla Härnsten fick uppdraget att ansvara för den delen av projektet. Utgångspunkten var att visa att Salberga och dess personal behövdes med sina specifika kunskaper, men också att – om en nedläggning blev verklighet – bidra till att personalen skulle vara stark nog att hitta andra vägar i framtiden. Projektet som finansierades av Trygghetsfonden följdes och dokumenterades av Christina Lönnheden (1997) som också fick rollen som biträdande projektledare. I ansökan som gjordes i samarbete mellan SKAF och omsorgsförvaltningen i Västmanland framhölls bland annat att projektet

”... syftar till att starta en process hos personalen som vi formulerat ”kunskapsbyggande i vardagslivet”. Detta innebär att alla utifrån egna erfarenheter och vilja tillföres: tid, metod och nya kunskaper. Målen är ökad personlig och verksamhetsmässig kunskap och kompetens. Resultaten bör även kunna användas generellt i andra behandlingsomhang.”

Första steget i att starta forskningscirklar var att formulera de teman som olika grupper skulle arbeta med. För att engagera alla i utformningen av teman ägnades två hela dagar åt så kallade sökkonferenser (med ungefär samma utgångspunkter som de som användes i det s k LOM-programmet, se t ex Gustavsen 1990). Dagarna inleddes med att projektets bakgrund och andra presenterades. Utgångspunkterna att det var personalens kunande och erfarenheter som skulle ligga till grund för det fortsatta arbetet redogjordes ingående för. Det demokratiska förhållningssättet presenterades och deltagarna gavs löften om att bli tagna på allvar. Stämningen var inledningsvis mycket avvaktande och misstänksamhet och missmod över nedläggningshotet fanns redan i detta skede. Det var dock projektledarnas uppfattning att deltagarna lämnade konferensen med en något mera hoppfull attityd inför framtiden. En enkät som gjordes i anslutning till konferensen styrker detta.

Konferensens båda dagar följde samma mönster. Efter att ha nämnt något om de teman som en planeringsgrupp sett som rimliga fick deltagarna i grupper diskutera: Vad vill vi uppnå? Var står vi i dag? Vilka ämnesområden ska och vill vi arbeta med? En preliminär ämnesuppdelning gjordes av konferensledningen under lunchen och på eftermiddagen fortsatte diskussionen i nya grupper, efter äm-

¹⁵Forskningscirkeln betecknades som en cirkel för städerskor p.g.a. att deltagarna ville beteckna sig som städerskor och inte som lokalvårdare.

nesval, för att konkretisera innehållet i de olika blivande forskningscirkelarna. Sex innehållsmässigt olika grupper bildades vilka kom att fokusera på följande teman: Organisation, information och marknadsföring; Juridik; Skötarrollen; Patientkunskap och Behandlingsverksamhet (två cirklar). Det innehåll som skisserades gav en bild av vad personalen såg som mest angeläget att fördjupa sig i och bildade också utgångspunkten för vilka forskare som kontaktades för de olika cirkelarna.

Den första träffen i varje forskningscirkel innebar ett arbete med att i mindre grupper åter försöka skapa ett förtroende för projektets möjligheter. Att arbeta med deltagarperspektiv i samband med hot om nedläggning är inte särskilt idealiskt. En avsevärd tid fick därför ägnas åt att låta deltagarna ventiler sina miss tankar och sitt missmod samtidigt som forskarna i projektledningen förde fram projektets uttalade syfte att oavsett utgången stärka deltagarna och utvidga deras möjligheter inför framtiden. Den innehållsliga diskussionen för att bättre kunna hitta rätt forskare till varje grupp påbörjades också. Utgångspunkten i samtalen var det som kommit fram i sökkonferenserna.

En stor del av tiden användes till att ge kraft och styrka att tro på möjligheterna att genom ett gemensamt synliggörande av det specifika kunnandet på Salberga i kombination med nytänkande och kritisk distans till sin historia kunna rädda arbetstillfällena. Vid denna träff utsåg varje cirkel två deltagare som skulle fungera som cirkelledare. Det var inte helt lätt att få några frivilliga till uppdraget, men det lyckades till slut. Som en förberedelse för uppdraget fick cirkelledarna genomgå en särskild endagsutbildning. Även denna utbildning präglades av missmod inför framtiden samtidigt som det deltagarorienterade arbetssättet uppskattades. Det var uppenbart att misstron mot styrande på olika nivåer var stort.

De sex forskningscirkelarna som sedan arbetade under två år bestod av mellan sex och tio deltagare inklusive cirkelledare och forskare. De medverkande forskarna hade tillsammans en mycket mångfacetterad bakgrund inom bl.a. pedagogik, psykologi, psykiatri, rättsmedicin och kriminologi.

Mellan cirkelarna träffade Gunilla Härnsten och Christina Lönnheden cirkelledarna. Dessa träffar band samman cirkelarnas arbete och betydde bl.a. att frågor som uppstått i en cirkel kunde föras över till någon annan mer lämplig grupp för att utforskas. Cirkelledarträffarna innebar också att de andra grupperna, genom sin cirkelledare, fick veta vad som hände i övriga grupper. Även forskarna träffades med jämna mellanrum och utbytte erfarenheter. Det finns ett tydligt behov av att som forskare och ledare i en forskningscirkel ha ett forum för att ventiler sina tankar kring det som sker. Ofta uppträder oväntade och svårhanterliga frågor men också väldigt intressanta och roliga händelser. Behovet av att tala med en grupp som har liknande erfarenheter är därför viktigt att tillgodose inom ramen för projekt av denna art.

Den rapport som Christina Lönnheden skrivit om projektet avslutar hon med att framhålla det som hon ser som forskningscirkelns främsta styrka, nämligen att den ger tillfälle till reflektion. Hon fortsätter:

"Den aktiva medverkan som forskningscirkeln förutsätter ger den allra bästa förutsättningen för alla att reflektera över frågor som; Hur arbetar vi? Hur kan vi göra annorlunda? Varför gör vi som vi

gör? Hur gör andra? Vilken kunskap finns inom det här området? Att sätta ord på det vi ofta kommit att kalla för den "tysta kunskapen". Alltför sällan ges det utrymme för detta i de flesta verksamheter idag. När det istället borde prioriteras och skapas forum för". (Lönnheden, 1997, s. 33)

Detta är kanske den mest centrala slutsatsen i projektet: att det med genom uppläggning som användes var möjligt att komma åt den vårdande personalens erfarenhetsbaserade och sällan uttalade djupa kunskap i det arbete de utförde. Det visade sig vara en rikhaltig kunskap som stegvis genom forskarnas intresserade frågor utvecklades och växte under cirkelnas gång och blev till en i projektet gemensam kunskap. Deltagarnas erfarenheter blev betraktade som intressanta och värda att lyssna på. Projektet kan i den meningen betraktas som demokratiskt eller demokratiserande att all personal som deltog kunde göra sin röst hörd och bidra till en växande gemensam kunskap.

Lönnheden pekar också på den i sammanhanget så värdefulla forskarkompetensen kanske även den kan betraktas som en i stora stycken "tyst kunskap":

"Förutom de teoretiska kunskaper och eventuella praktiska kunskaper en forskare kan ha i ett ämne, så har han/hon en kompetens att sammanfatta och utveckla kategorier, lyfta på hemliga eller oanade stenar, komma med frågor och hypoteser som kanske skrämmer, kittlar, provocerar eller tilltalar." (ibid)

Salbergaprojektet innebar bland annat att de olika forskare som medverkade i cirkeln fick möjlighet att pröva sina egna teoretiska perspektiv gentemot deltagarnas erfarenheter. De fick feedback men också idéer och uppslag till forskningsfrågor att gå vidare med. Framför allt visar dock detta projekt också vilken kraft det finns i forskningscirkelformen.

Demokratiska kunskapsprocesser

Erfarenheter från forskningscirkel och cirkelprojekt av det slag som redovisats ovan födde tankar kring de demokratiaspekter som kan identifieras i sådan verksamhet. Framför allt fascinerade den kunskapsbildning som kunde äga rum i forskningscirkel och liknande sammanhang. Det var uppenbart att ibland kunde den mer teoretiska (eller om man så vill vetenskapliga) kunskapen på ett intressant och konstruktivt sätt blandas med den mer erfarenhetsbaserade (praktiska) kunskapen hos de deltagarna i forskningscirkel. Detta kunde ses som ett slags demokratisering av kunskapsbildningen inom de olika forskningsprojekten. Det var fler med i forskningsprocessen och det fanns ofta en ömsesidighet och en balans mellan forskarnas och praktikernas bidrag. Alltså kan man tala om en demokratisering genom att fler är med i forskningen och genom att olika kunskapsformer beaktas utan att någon ses som överordnad. Det är bland annat mot denna bakgrund som vi kallat det som kan ske i interaktionen för *demokratiska kunskapsprocesser*. Dessa bidrar till en förstärkning av forskningen både genom att

fler kunskapsformer används och genom att fler medverkar i kunskapsbildningen.

En viktig utgångspunkt är förvisningen om att gemensamt arbete mellan många ger en bättre och framför allt mer användbar kunskap än den som enbart produceras av forskningen inom ramen för särskilda villkor. En nyckelfråga i sammanhanget är kunskapsfrågan, synen på kunskap, vilket innehåll som räknas, och hur kunskap behandlas.

Demokratiska kunskapsprocesser är ett begrepp som vi utvecklat i samband med praktiskt och teoretiskt arbete med forskningscirklar. Mötesplatser där olika sorters kunskap och erfarenhet blandas, tas tillvara, utvecklas, utmanas och ifrågasätts kan leda till nytänkande och kan även bidra till det vi kallar demokratiserande eller demokratiska kunskapsprocesser. Vi syftar på processer som tar sin utgångspunkt i och respekterar sådana kunskaper, erfarenheter och villkor som tystats i många sammanhang, inte minst inom institutionella utbildningssammanhang. Det blir då en poäng att utmana strukturer som hindrar utvecklingen och förtrycker och förminskar människors och grupperns inneboende kraft att utvecklas.

Vårt synsätt är på inget vis unikt. Det finns åtskilliga pedagogiska forskare som resonerar på likartat sätt. För att nämna ett par exempel tolkar vi Bandura (1997), Bruner (1996) och Freire (1972, 1993, 1998) så att de alla tillmäter pedagogiken en viktig uppgift i att se möjligheterna till att frigöra mänskliga resurser för att skapa en mänskligare värld. Det är en stor utmaning att tackla de stora problem vi står inför i form av miljöförstöring, ojämlig fördelning av vitala resurser och utbredda umbäranden för stora delar av mänskligheten. Dessa tre forskare och visionärer pekar på en nyckelroll för pedagogiken i att våga utveckla ett kritiskt och i djupaste mening humanistiskt förhållningssätt. En annan gemensam grund de har är betoningen av *dialogen och ömsesidigheten* i det möte som äger rum. Det är inte den ena eller den andra parten som överför sina kunskaper på den andra, utan det är bådadas perspektiv och kunnande som är utgångspunkten för något nytt och annorlunda.

Det grundläggande förhållningssättet i demokratiska kunskapsprocesser bygger på vad som skulle kunna kallas en demokratisk, humanistisk kunskapsyn (Holmstrand 2001). Vi utgår alltså här från demokrati i en djupare mening som idealt handlar om människors möjligheter att kunna utöva inflytande inom alla områden av samhällslivet. Vi förutsätter också, som forskning från olika håll tämligen övertygande visar, att människor har stora oanvända begåvningsresurser av olika slag (Häyrynen & Hautamäki 1978, Bloom 1985, Gardner 1994) och att människor har en mångfald kunskaper och erfarenheter att bidra med.

Utifrån en demokratisk kunskapsyn blir mångfalden och variationen av kunskaper värdefull. En viktig utgångspunkt ligger också i betoningen av fördelarna med en kollektiv kunskapsbildning.

Vi drar med dessa erfarenheter som grund slutsatsen att det ur ett pedagogiskt vetenskapligt perspektiv är av stort intresse inom deltagarorienterad forskning att fokusera på just det vi kallar demokratiska kunskapsprocesser.

Det finns företeelser i dagens samhälle som också öppnar för att sådana processer blir nödvändiga. Tillgängligheten av fakta, mängden av information ökar, och tidigare skillnader i fråga om vem som äger kunskapen kan inte längre upprätt-

hållas. Universitetens ställning i det så kallade kunskapssamhället är idag utmanad och mycket tyder på att de måste interagera mer med sin omgivning.

Ett nytt vetenskapligt paradig

I den vetenskapsteoretiska och vetenskapshistoriska diskussionen har paradigmbegreppet alltsedan Thomas Kuhn (1962) lanserade det varit mycket populärt. Även om hans resonemang utgår från utvecklingen inom fysiken så har begreppet använts tämligen generellt inom olika vetenskapsområden. Inom samhällsvetenskapen kan man med utgångspunkt från idéhistorikern Sven-Eric Liedman (1972, 1997) urskilja följande paradig: positivism, hermeneutik, marxism/kritisk teori samt eventuellt också postmodernism. Till dessa bör emellertid läggas ytterligare ett. Det finns nämligen anledning att betrakta deltagarorienterad aktionsforskning (PAR), dit också interaktiv forskning bör räknas, som ett nytt framväxande paradig (jfr Reason och Bradbury 2001, inledningen, Holmstrand 2006).

Vi kan skönja en viss logik i hur dessa paradig avlöst varandra (även om paradigmen också delvis existerar samtidigt). De uppenbara bristerna i positivismen, att man inte ville befatta sig med människors tankar och känslor, togs istället upp i hermeneutiken. Men en brist i dessa båda paradig är att samhällsstrukturer och maktfrågor inte alls beaktas, så marxism och kritisk teori behövdes. Postmodernismen kan i sin tur ses som ett slags reaktion på en ibland överdriven tilltro till makt och auktoriteter som kan spåras i samtliga tre nämnda paradig. Det som särskilt i positivismen förnekas och som gör den till ur samhällsvetenskaplig synvinkel ovetenskaplig är nödvändigheten av värdemässiga utgångspunkter. Därför växer PAR (Participatory Action Research, deltagarorienterad aktionsforskning) fram som ett paradig där en humanistisk, demokratisk grundsyn utgör en viktig vetenskaplig grund.

Det framväxande paradig som interaktiv forskning bör inräknas i kan ses som svar på både en inomvetenskaplig utvecklingslogik (se Holmstrand 2006) och ovannämnda utomvetenskapliga utmaningar och är på frammarsch internationellt men också, som bland annat denna antologi visar, inom vissa forskningsområden i Sverige.

Det finns mot bakgrund av allt detta anledning att på allvar se deltagarorienterad, interaktiv forskning som ett paradig där demokratisering av forskningen är kärnan och där många fler än en liten forskarellit deltar i kunskapsproduktionen. Forskningscirkel utgör ett typexempel på hur en sådan demokratisk kunskapsbildning kan gå till. Just den vidgade, demokratiska kunskapsbildningen i forskningsprocessen måste anses vara central i detta slag av forskning.

Avslutning

Det är demokratiaspekterna på den interaktiva forskningen som jag här vill framhålla. Och det är då ett djupare perspektiv på demokrati än representativ

demokrati som jag avser (se till exempel Dahl 1999, Fredriksson 1972, Palme 1972, Vera-Zavala 2003).

Alla de existerande och potentiella krafter som verkar däremot måste den demokratiska, emancipatoriska forskningen eftersträva att anknyta till, att synliggöra och förstärka. Den demokratisyn vi företräder utmanar system, processer och innehåll som vidmakthåller och legitimerar samhällseliga skillnader mellan människor. Som demokratiska betraktar vi sådana processer som leder till att grupper av tidigare tystade kan bli delaktiga i beslut av olika slag, något som i sin tur innebär att samhället i sin helhet demokratiseras. Att arbeta med en demokratisk forskning i den här betydelsen innebär alltså att gå mot strömmen. Det handlar om att arbeta medvetet och systematiskt inom de motstridiga tendenser som finns i dagens värld för att finna möjligheter att stärka en demokrati som byggs underifrån. En nyckelfråga i sammanhanget är kunskapsfrågan, synen på kunskap, vilket innehåll som räknas, och hur kunskap behandlas.

Vilka är förutsättningarna för en sådan forskning? Det finns som jag pekat på ovan en hel del på ett makroplan som bäddar för forskning som är mer interaktiv, deltagarorienterad och demokratisk. Och här kan, menar jag, forskningscirkel användas för att på ett kraftfullt sätt demokratisera kunskapsbildning. Men forskning av det här slaget ställer också betydligt högre krav på forskarna. Det framgår klart av Schüldts (1996) studie och av Lundbergs (1997) påpekande att forskarens personlighet och sociala talang är viktiga förutsättningar för ett framgångsrikt arbete i en forskningscirkel. Även Holmqvist och Rolandsson & Oudhuis (i den här antologin) pekar på att det ställs en rad olika krav på forskaren i samverkan eller interaktiv kunskapsproduktion. Det krävs alltså utöver paradigmskiftet, som måste vara internaliserat, att ett förhållningssätt utvecklas. Det gäller alltså att utveckla mer socialt robust kunskap genom interaktiv och deltagarorienterad forskning och härigenom bidra till att på ett grundläggande sätt demokratisera forskningen. Men detta kräver ett medvetet och systematiskt arbete med att kritiskt reflektera över vetenskapssyn, kunskapssyn, människosyn och demokratisyn. En interaktiv forskning som vill vara demokratiserande förutsätter att forskaren tillägnar sig ett förhållningssätt som inbjuder till en genuin dialog med de kunskapsbärare och de kunskapsformer som finns i "det omgivande samhället".

Det är stora krav som ställs, men det finns mycket att vinna!

Referenser

- Bandura, Albert (1997). *Self-efficacy. The Exercise of Control*. New York: W H Freeman and Company.
- Bloom, Benjamin S (1985). *Developing Talent in Young People*. New York: Ballantine Books.
- Borgström, Lena, Gougoulakis, Petros & Höghiell, Robert (1998). *Lärande i studiecirkel. En studie av en pedagogisk miljö*. Lärarhögskolan i Stockholm: Institutionen för pedagogik.
- Bruner, Jerome (1996). *The Culture of Education*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Dahl, Rober (1999). *Demokratin och dess antagonister*. Stockholm: Ordfront.

- Fredriksson, Gunnar (1972). Demokratidebatten. I: Åkerman, Nordal (red) (1972). *Demokratibegreppet*. (Det nya samhället 7). Stockholm: Bokförlaget Prisma, ss 88-122.
- Freire, Paulo (1972). *Pedagogik för förtryckta*. Stockholm: Gummessons.
- Freire, Paulo (1993). *Pedagogy of the City*. New York: Continuum.
- Freire, Paulo (1998). *Teachers as Cultural Workers. Letters to Those Who Dare Teach*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Gardner, Howard (1994). *De sju intelligenserna*. Jönköping: Brain Books.
- Gibbons, Michael, Limoges, Camille, Nowotny, Helga, Schwartzman, Simon, Scott, Peter and Trow, Martin (1994). *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: SAGE.
- Gustavsen, Björn (1990). *Vägen till ett bättre arbetsliv. Strategier och arbetsformer i ett utvecklingsarbete*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Holmstrand, Lars (1990). *EG – ett hot mot den offentliga sektorn. Rapport från en forskningscirkel om den offentliga sektorn och EG*. Uppsala: LO-distriktet i Uppsala län & Uppsala universitet.
- Holmstrand, Lars (1994). Forskningsprogrammet ALFOFAK – ArbetsLivsForskning som bygger på Fackliga Kunskapsbehov. Bakgrund och framväxt. *Pedagogisk Forskning i Uppsala*, nr 116.
- Holmstrand, Lars (2001) Demokratiska kunskapsprocesser i arbetslivet. I: Tedenljung, Dan (red) (2001) *Pedagogik med arbetslivsinriktning*. Lund: Studentlitteratur, ss 105-126.
- Holmstrand, Lars (2006). Deltagarorienterad aktionsforskning – ett nytt paradigm? I: Wingård, Britta (red) *Livslång nyfikenhet. En vänbok till Gunilla Härnsten*. Stockholm: HLS förlag, ss 125-139.
- Holmstrand, Lars & Haraldsson, Kjell (1999). Kunskap i cirklar. Forskningscirkeln som en arena för forskningsinformation. *Pedagogisk Forskning i Uppsala*, nr 133.
- Holmstrand, Lars & Härnsten, Gunilla (1993). Forskningscirkeln - ett pedagogiskt frirum. *Forskning om utbildning*, nr 1, 1993, 9-52.
- Härnsten, Gunilla (1991). *Forskningscirkeln – pedagogiska perspektiv*. Stockholm: LO.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo & Hautamäki, Jarkko (1976). *Människans bildbarhet och utbildningspolitiken*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Johansson, Kalleberg, & Liedman, Sven-Eric (1972). *Positivism, Marxism och Kritisk teori*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.
- Kuhn, Thomas (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: Chicago University Press.
- Liedman, Sven-Eric (1997). *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Lundberg, Bertil (1997). Forskningscirklar – makt över kunskapandet. I: Forsberg, Erik & Starrin, Bertil (red) (1997). *Frigörande kraft – empowerment som modell i skola, omsorg och arbetsliv*. Stockholm: Gothia, ss 50-63.
- Lundberg, Bertil & Starrin, Bengt (1990). "Att gå framåt i cirkel" - Om forskningscirklar och förändringsarbete. I: ALC (1990) *Lokal facklig kunskapsuppbyggnad i samverkan med forskare. Bidrag till en konferens om forskningscirklar*. Stockholm: Arbetslivscentrum, ss 43-66.
- Lundh, Henrik (1995). Perspektivknuten. Kvalitativ studie av en forskningscirkel. *Arbetsrapporter vid Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet*, nr 191.
- Lönnheden, Christina (1997). *När de tysta "kunskaparna" börjar tala! Forskningscirklar – ett möte mellan praktiker och teoretiker*. Stockholm: Trygghetsfonden.
- Negt, Oskar (1975). *Sociologisk fantasi og eksemplarisk indlaering*. Roskilde: RUC förlag.

- Nilsson, Karl-Axel (1990). Forskningscirkeln växer fram. I ALC (1990) *Lokal facklig kunskapsuppbyggnad i samverkan med forskare. Bidrag till en konferens om forskningscirklar*. Stockholm: Arbetslivscentrum, ss 67-74.
- Nowotny, Helga, Scott, Peter & Gibbons, Michael (2001). *Re-Thinking Science. Knowledge and Society in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Palme, Olof (1972). Demokrati är att förändra den sociala verkligheten. I: Åkerman, Nordal (red) (1972). *Demokratibegreppet*. (Det nya samhället 7). Stockholm: Bokförlaget Prisma, ss 60-70.
- Reason, Peter & Bradbury, Hilary (Eds.) (2001). *Handbook of Action Research*. London: SAGE.
- Schüldt, Ulrika (1996). Forskningscirkeln - ur forskarens perspektiv. C-uppsats vid Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet.
- Vera-Zavala, America (2003). *Deltagande demokrati*. Stockholm: Agora.

DEL IV

Jämställdhet och genus i interaktiv forskning

Är ett interaktivt forskningsperspektiv användbart för genus- och jämställdhetsforskning? Har interaktiv forskning något att vinna på att integrera de landvinningar som gjorts inom genusforskningen? Kapitlen i denna del belyser vad ett kombinerat perspektiv kan tillföra i olika sammanhang. I flera av de tidigare kapitlen finns genus- och jämställdhetsaspekter med. Det som särskiljer detta avsnitt är att bidragen tar avstamp i ett genus- och jämställdhetsperspektiv. Genusperspektivet är i praktiken sällan den enda sociala maktrelation som är verksam på ett forskningsfält. De två första kapitlen som tar utgångspunkt i den samiska kulturen ger exempel på en intersektionalitet mellan genus och etnicitet. Det tredje och fjärde kapitlet visar hur ett kombinerat genus- och interaktivt forskningsperspektiv kan tillämpas på organisatoriska förändringsprocesser med fokus på jämställdhetsintegrering och genuskompetens. Det som sammanbinder de fyra bidragen är idén om ett hållbarare samhälle med en demokratisk ambition som stärks när ett interaktivt forskningsperspektiv kombineras med ett genusperspektiv.

I det första kapitlet – *Kvinnor, renskötsel och Internet – en interaktiv ansats som motor i en innovativ process* - beskriver Malin Lindberg och Maria Udén hur en interaktiv forskningsansats har fungerat som en ”dörröppnare” för nya aktörer att formulera problem och lösningar tillsammans med forskare på ett tekniskt universitet. De visar hur kvinnor från en svensk sameby varit drivande i utvecklingen av en rad innovativa IT-projekt. Den fråga som det samiska kvinnonätverket bar med sig till forskarna var: Hur kan man skapa mer jämställda villkor med avseende på framtida möjligheter att leva och verka som renskötare och företagare i samebyn. I det följeprojekt som uppstod hämtades inspiration i upplägg och genomförande av en feministisk forskningsetik och metodologi som ligger nära den interaktiva forskningens angreppssätt. Projektet illustrerar hur samekvinnornas önskan om Internetuppkoppling i sommarbeteslandet utvecklats till ett mer omfattande innovationssystem. Ett innovationssystem där civilsamhället har utgjort en viktig aktör vid sidan av offentlig och privat sektor. De nya samverkansformer som projektet gett upphov till har genererat såväl nya kunskaper och nya forskningsområden som ett nytt sätt att begreppsliggöra innovationssystem. Den tekniska spetsforskning som projektet och dess organisering genererat utgör nu basen i ett stort forskningskonsortium som finansieras av EUs 7 ramprogram (www.n4c.eu).

Det andra kapitlet anknyter även det till den samiska kulturens förståelse av jämställdhet. Gunilla Härnstens lyfter i sitt bidrag – *Utmanande möten – Feministisk forskning i praktik och teori* – fram de möjligheter som ligger i att använ-

da forskningscirkeln som interaktiv form och metod för att uppnå en djupare kunskap om skillnader i skolresultat mellan flickor och pojkar i Sameskolan i Jokkmokks kommun. Minnesarbete och livsberättelser som metod knyts till den feministiska teori som Nancy Fraser har utvecklat där begrepp som omfördelning och erkännande är centrala. Frasers huvudargument är att tyngdpunkten i såväl forskning som förändring (politik) måste utgå från att synliggöra såväl materiella som symboliska uttryck för maktrelationer. Ett resultat av projektet var att det framkallade mycket av den kunskap som funnits och nu glömts bort eller tystats, som benämns "ursprungskunskap". Detta stärkte tilltron till det egna innehållet i Sameskolan. Samtidigt uppstod ny kunskap om hur maktstrukturer som är verk-samma idag var historiskt förankrade och behövde förändras.

Kapitel tre och fyra ger två olika exempel på hur genusteori om organisationer tillsammans med interaktiv metod och teori kan generera ny kunskap. Kunskap som kan användas för att skapa förändringsprocesser för mer hållbart jämställda och genuskompetenta organisationer. Ewa Gunnarsson och Hanna Westberg beskriver i sitt kapitel – *Från ideal till verklighet – att kombinera ett könsperspektiv med en interaktiv ansats* – hur interaktiv metod och teori kan bidra med en förnyelse av genus- och jämställdhetsforskningens teori och praktik. De lyfter fram den gemensamma ambitionen att inkludera deltagarnas och forskarnas erfarenheter på lika villkor och samtidigt inkludera en problematiserande genus och jämställdhetsdimension i en organisatorisk förändringsprocess. En utvidgning och utmaning som de menar stärker validiteten i den interaktiva forskningsprocessen och skapar en mer "robust kunskap" om verkligheten. Projektet – Jämställdhet och genusvetenskap – ett integrerings- och utvecklingsprojekt inom VINNOVAs organisation och verksamhet – ger konkreta exempel på såväl de vinster som dilemman som uppstår när de två perspektiven samverkar i ett och samma projekt. Projektets olika delstudier ger exempel på variationer i interaktivitet mellan forskare och deltagare, forskarrollens olika positioner och problematiserar ett interaktivt ideal ställt mot verklighetens praktik.

I det avslutande kapitlet – *Gemensamt kunskapande om motstånd och förändring i nätverk* – beskriver Eva Amundsdotter hur forskare och nätverksdeltagare med hjälp av interaktiva metoder och genusteori synliggör och skapar kunskap om motstånd. Några former av motstånd som hon diskuterar är omgivningens bemötande, kvinnliga kollegor och underordningens vana och bekvämlighet. Det interaktiva kunskapandet mellan forskare och nätverksdeltagare ger möjligheter att använda sig av motstånden som potential för förändring. Hon lyfter här fram den interaktiva processens potential till reflekterande lärprocesser och för att skapa stödjande strukturer för jämställdare arbetsplatser. Hennes egen forskarrolls dubbla identiteter som aktör med egen "deltagande erfarenhet" och genus-expert ger upphov till dilemman som problematiseras. Ett resultat av projektets interaktiva metod och genusteori är hur man genom stödjande strukturer på gruppnivå kan bygga en mer hållbar utveckling för jämställdhet.

Denna fjärde del i antologin har med sina fyra exempel försökt visa hur ett genusperspektiv på ett fruktbart sätt kan bidra till att fördjupa och på ett nytt sätt problematisera interaktiv forskning. Det visar också på fördelarna med att använda ett kombinerat genus- och interaktivt perspektiv. Vi kan se hur det genererar gemensamma skärningspunkter mellan de olika traditionerna. Skapande av

gemensamma arenor för att utveckla metodologin kring nya organiseringsformer av forskningsprocessen och forskarens roll blir en av utmaningarna. En annan utmaning är att utveckla ett validitetskoncept som kan härbärgera nya former av demokratispekter i den utveckling vi idag ser av Mode II. Vi har visat på att genus i praktiken ofta samspekar med andra sociala maktrelation, i detta fall etnicitet, och hur detta kan problematiseras.

Kvinnor, renskötsel och Internet – en interaktiv ansats som motor i en innovativ process

Malin Lindberg och Maria Udén

I detta kapitel beskriver vi hur en interaktiv forskningsansats har fungerat som en ”dörröppnare” för nya aktörer att formulera problem och lösningar i samarbete med Luleå tekniska universitet. Vi visar hur kvinnor från en svensk sameby varit drivande i utvecklingen av en rad innovativa IT-projekt och hur denna innovativa process ställt krav på utveckling av nya former för den, i grunden samverkansinriktade, forskning som sedan länge bedrivs vid Sveriges tekniska universitet och högskolor. Det handlar om nya samarbetspartners, nya forskningsområden, nya forskningsfrågor och ett nytt innovationssystem. Detta har uppkommit ur ett medvetet arbete. Grundförutsättningarna för att skapa en hållbar process har varit att kontinuerligt synliggöra och vara medveten om maktrelationer och om de specifika resurser som olika parter har haft till förfogande.

Upprinnelsen till samarbetet mellan oss forskare vid LTU och de renskötande kvinnorna var att de senare tog kontakt med universitetet för att knyta genusforskare till det projekt de då drev (och som senare i detta kapitel kommer att benämnas JÄMST). Den person vid LTU som de kom att utveckla samarbetet med var Maria Udén, som har teknikvetenskaplig bakgrund. I samarbetet med de renskötande kvinnorna blev hon efter hand djupt involverad i att gemensamt med dem söka resurser och bygga plattformar för en innovativ process inom IT-utveckling. När samarbetet väl stabiliserats, upplevde både de renskötande kvinnorna och Maria att man vunnit värdefulla erfarenheter som borde tas till vara, men att man blivit alltför engagerade i detaljerna för att kunna klara av att dokumentera och analysera processer och erfarenheter på egen hand. En person med feministiskt perspektiv och med samhällsvetenskaplig kunskapsbas behövde komma in i processen, för att med nya fräscha ögon hjälpa till med att göra syn-

ligt vad samarbetet hade inneburit. Det blev Malin Lindberg, och den kompetens hon tillförde som doktorand blev en kritisk blick på det som kan kallas ”innovationspolitik”. Detta stämde med det behov arbetsgruppen hade identifierat. De renskötande kvinnornas problemuppfattning och frågeställningar kom att bli en utgångspunkt för flera forsknings- och utvecklingsprojekt som innebar ett gemensamt växande för forskare och deltagare. Detta kan sättas i relation till idealet inom interaktiv forskning som är att den kunskap som utvecklas under processens gång ska spegla deltagarnas erfarenheter och engagemang. Som interaktiv forskare bör man bland annat vara uppmärksam på vad deltagarna kan, vilka frågor de ställer, vilka undersökningsmetoder de använder och hur de kommer fram till sina slutsatser (Svensson i Svensson m fl 2002, sid 13).

De forsknings- och utvecklingsprojekt som kvinnorna i samebyn tagit initiativ till under processens gång har till viss del haft svårigheter att få gehör inom de institutioner som ska utgöra parter i innovationssystem enligt Sveriges innovationspolitik, till exempel myndigheter och fonder som handlägger ekonomiskt stöd till utveckling av innovationssystem. Detsamma gäller för aktörer inom LTU – ett universitet som inrättades i syfte att utföra den forskning som efterfrågas av regionens industrier. De renskötande kvinnornas problemformulering och förslag till lösningar har, ibland uttalat, ibland som en undertext, inte ansetts passa in i det policyområde som byggts upp kring innovation. De har istället hänvisats till andra program och instanser än de som direkt har med innovationspolitik och teknikutveckling inom Internet- och kommunikationsteknologi (IKT) att göra, exempelvis jämställdhet och rennäring.

Med detta som utgångspunkt blir det möjligt för oss att kombinera relevans och vetenskaplighet i vår studie, vilket är eftersträvansvärt i interaktiv forskning (Svensson i Svensson m fl 2002, sid 7). Relevansen grundar sig på att vi inkluderar en, för LTU och för innovationspolitiken, sällsynt aktör – nämligen en grupp människor som i kontakten med myndigheter och fonder återkommande kategoriseras som kvinnor och samer (det vill säga etnisk minoritetsbefolkning). Vetenskapligheten uppnås genom att vi använder både deras och våra egna konkreta erfarenheter av att bedriva utvecklingsprocesser kring innovation till att beskriva och analysera karaktären och resultaten av denna organisering samt hur denna stämmer överens och/eller skiljer sig från de modeller som står i centrum för Sveriges innovationspolitik. Genom att vår text bygger på en socialt och geografiskt kontextualiserad kunskapsproduktion kommer vi att visa på en annan bild av verkligheten än den som syns i den dominerande forskningen och politiken kring innovation (Lindberg 2004, Balkmar & Nyberg 2006, Balkmar 2006).

De uppgifter som vår redogörelse av den innovativa processen bygger på är hämtade från befintliga projektdokument (exempelvis projektbeskrivningar, del- och slutrapporter samt hemsidor), ett dialogseminarium som vi anordnade inom projektet *Lyftet* hösten 2006 (där två av de drivande kvinnorna från samebyn deltog) samt våra egna direkta erfarenheter av processen (som dokumenterats genom dagbok, sparad e-post, arbetsdokument i elektronisk och pappersform, med mera). I den analys vi gjort har vi strävat efter att hålla oss nära de formuleringar och analyser som förts fram av processdeltagarna. Dessutom har vi återkopplat delar av våra slutsatser till de berörda vid dialogseminariet där stort utrymme

gavs för korrigeringar och utvecklingar. Vi har i denna text valt att anonymisera namnen på projekten.

Vad är problemet?

I början av 2000-talet uppmärksammade en grupp kvinnor i en svensk sameby att det rådde ojämlikhet mellan kvinnor och män med avseende på livsvillkor och framtida möjligheter att leva och verka som renskötare och företagare i samebyn. Detta sågs både som orättvist och som ett hot mot samebyns fortlevnad. Dessa tankar blev startskottet för ett jämställdhetsprojekt (JÄMST) som bedrevs i samebyn åren 2001-2003. Två renskötande kvinnor arbetade i projektet och det blev senare dessa kvinnor som från lokalt håll drev på de fortsatta teknikorienterade processerna, som vi kommer att berätta om här. Inom JÄMST utfördes bland annat dokumentation av kvinnors livssituation i samebyn, särskilt renskötseln och företagandets villkor, och det gjordes en kartläggning av de arbetsmetoder som användes inom renskötseln (Slutrapport JÄMST 2003). Detta ordnades delvis genom ett följeprojekt (GENUS) vid LTU, där både de sociala och tekniska villkoren för kvinnors arbets- och livsvillkor stod i fokus (Udén & Doria 2003, sid 4). GENUS syftade till att utgöra en forsknings- och utvecklingsinsats kring praktiska och sociala förutsättningar för kvinnors deltagande i renskötseln, associerad till JÄMST. Maria Udén var projektledare i detta följeprojekt, som i sitt upplägg och genomförande var inspirerat av en feministisk forskningsetik och metodologi som befinner sig nära den interaktiva forskningens angreppssätt (se Gunnarsson 2007 och Gunnarsson i Aagaard Nielsen m.fl. 2006).

I samarbete mellan GENUS och JÄMST anordnades möten i form av samlingsgrupper med de aktiva renskötande kvinnorna i samebyn. Mötena leddes av JÄMSTs projektledare med ett aktivt deltagande av hennes medarbetare och alla deltagare. Ett tema som togs upp var hur snöskotern omtalades som en anledning till att kvinnor inte kunde vara renskötare och att denna åsikt byggde på föreställningar om olikheter mellan kvinnor och män till exempel med avseende på kroppsstyrka (Udén & Doria 2003, sid 4). Svårigheter att kombinera renskötsel-företaget med familjeliv, utbildning och anställning identifierades som ett hinder för jämställda villkor. Familjer tvingas att sära på sig och bo på skilda håll under vissa perioder av året för att renarna ska kunna tas om hand samtidigt som familjens barn uppfyller sin skolplikt, och i övrigt för att familjen ska kunna sköta alla övriga förväntade samhällsåtaganden. Ofta blir det männen i familjerna som beger sig till renbeteslandet och kvinnorna stannar hemma med barnen. Dagis och fritids har heller inte sådan organisation att en förälder som är aktiv inom den periodvis intensiva och svårförutsägbara renskötseln kan förlita sig på det allmännas omsorg. JÄMST ordnade och deltog i möten öppna för allmänheten, och i några fall var GENUS med. Tillsammans med Länsstyrelsen i Norrbotten ordnade GENUS och JÄMST en seminariedag med deltagare från hela Norrbotten, talare från Näringsdepartementet och norska Reindriftsforvaltningen, samiska forskare och deltagare i nätverk av kvinnor från Sverige och Norge.

GENUS innebar också att följa med i renskötselarbetet, i den mån detta var möjligt. Man ska vara medveten om att renskötarna arbetar under krävande för-

hållanden som kan vara riskabla för ovana personer. En ovan medföljande person kan därför bli ett allvarligt hinder i arbetet. Men GENUS deltog i en renskiljning i december månad, snöskoterövervakning av renhjorden under vårsäsongen samt en gång renslakten ("sarvslakten") i september. JÄMST arbetade självständigt med tekniska och ergonomiska lösningar för ett rimligare arbetsliv för renskötarna. Man kom med till synes "självklara" lösningar, som inte tidigare prövats, som till exempel att komma överens med de bönder som levererade ensilage som renskötarna satte ut om vårarna, om att detta skulle förpackas i aningen mindre rullar. Eftersom ensilage hanteras manuellt och under fältmässiga förhållanden av renskötarna gör sådana åtgärder att det fysiska slitet minskar. Du som läser detta har förmodligen sett den typ av ensilageförpackningar det handlar om; stora vita inplastade rullar som brukar ligga ute på våra ängar under sensommaren. JÄMST hyrde också nya typer av snöskotrar som byns renskötande kvinnor fick låna i utbyte mot att de lämnade ett omdöme om maskinerna.

Teknikintresset bland kvinnorna var alltså stort. Flera samtal mellan Maria Udén och JÄMSTs projektledare och projektmedarbetare handlade om fördelar och nackdelar hos olika transportfordon, lastanordningar och tekniker för att hantera renarna. Det var därför inte förvånande att deras omedelbara bemötande av ett förslag om avancerad IKT-utveckling, som Internetarkitekten Avri Doria presenterade för JÄMSTs två projektarbetare under projektets sista år, var positivt. Ändå var Maria Udén, som förmedlade förslaget och var med vid det initiala mötet på JÄMSTs kontor där idén presenterades i detalj, aningen överraskad. Idén hade nämligen redan innan dess presenterats för den aktuella kommunens IT-kontor, där den mottagits utan intresse. Tanken hade annars varit att bygga upp en lokal samverkan.

Om inte personer med IT-expertis förstod tanken, hur skulle då två renskötare, varav en som endast med tvekan använde sin dator, förstå vad den innebar? Men förståelsen fanns hos dem från första stund. Och varför inte? Även om Internet ditintills aldrig varit en del av renskötselns vardag ute i renbeteslandet var IKT-lösningar och deras effektivitet – eller motsatsen – en grundligt levd erfarenhet hos renskötarna och deras familjer. Det vi beskriver här skedde samtidigt som det mobila NMT-nätet monterades ner, vilket ditintills varit det mest effektiva mobilnätet i glesbygden, och endast GSM fanns kvar. I horisonten seglade 3G upp – men utbyggnaden hade knappt börjat och det framstod som mindre troligt att den alls skulle nå de områden där renskötarna behövde telefonkontakterna allra mest. JÄMSTs projektarbetare valde omedelbart att bygga upp ett fortsatt arbete kring IKT-förslaget.

Det kan skjutas in att de lokalt drivande kvinnorna efter hand blev allt mer varse att det var svårt att nå de kommunala representanterna och bygga upp en lokal plattform, vilket är det etablerade arbetssättet i regionen för att driva utvecklingsprojekt och som de av flera andra skäl hade önskat skulle bli av. Detta är en tråd vi nystar vidare i senare i detta kapitel. Vid det tillfälle som GENUS var med på septemberslakten var även Internetarkitekten Avri Doria närvarande. Hon fick då tillfälle att bekräfta den huvudsakliga bild hon haft framför sig när hon utarbetade den arkitektur som det fortsatta arbetet kom att kretsa kring. Den forskning som krävdes för att utarbeta denna lösning i detalj genomfördes inom projektet TECH. Maria Udén intog återigen rollen som projektledare. En inte

helt självklar lösning, men som utvecklades på grund av brist på intresse från den systemtekniska institutionen på LTU. De starkaste lokala pådrivarna i processen – de två renskötande kvinnor som arbetat i JÄMST - anlätades som konsulter och blev delaktiga framför allt tack vare ytterligare ett jämställdhetsprojekt, LIKA, som vi återkommer till längre fram.

Projekt TECH

Syftade till att utveckla Internetkommunikation för den renskötande samiska befolkningen, med utgångspunkt i den sameby som drev projektet JÄMST. Stora områden där de vistas under året har ingen Internetuppkoppling och ingen, eller endast gles och punktvis, tillgång till andra kommunikationer. Framför allt var syftet att kunna erbjuda en icke förstörande lösning för sommarbeteslandet, som för den aktuella samebyns del ligger i naturskyddat område. Den tekniska spetsen var Delay Tolerant Networking (DTN). I projektansökan till den nationella finansören påpekades att det fanns affärspotentialer. Tanken var att parallellt med forskningen etablera kommunikationsnätet som forskades fram.

I sin beslutsmotivering angav Vinnova att projektet kunde bli "en ny svensk nisch". Arbetet med att ta fram en lokalt förlagd och "nischförverkligande" ansökan började genast som besked kom att TECH skulle finansieras. Under de första åren av TECH fanns det en känsla hos pådrivarna av att behöva ta till vara tillfället, en aning om att det låg "tajming" i luften, liknande det som Bengt Johansson beskriver i sitt kapitel i denna bok. För att knyta brukarmedverkan inklusive uppbyggnad av affärsmässig exploatering lokalt till brukarnas hemkommun och region behövdes dock en annan typ av finansiering utöver TECHs. Det visades sig bli nödvändigt med ett flertal ansökningar till andra program och finansierare innan något konkret kunde hända lokalt.

Tidsperiod: 2004-2006

Projektägare: Luleå tekniska universitet (Arb.vet.)

Ytterligare aktörer blev engagerade, vilket vi kommer att gå närmare in under nästa avsnitt. Så här långt kan vi konstatera att samebyns styrelse hade gett sitt godkännande till att JÄMST tog tag i IKT-tråden och drev den vidare innan TECH etablerades. Avri Doria, Maria Udén och JÄMSTs projektteam presenterade idén för styrelsen med lokala och samiska IKT-experter närvarande. Med varierande grad av tilltro och skepsis har byn alltsedan dess följt och periodvis deltagit i processens olika faser. En stor tillfredsställelse förmedlades av de två renskötande kvinnorna till resten av gruppen efter att en film om projektet TEST, som bedrevs i byns sommarbetesland 2006, hade visats på ett möte inom samebyn och mötesdeltagarna applåderat då den var klar. TEST var för övrigt en utveckling av och avslutning av TECH, med samebyn som projektägare.

Projekt TEST

Syftade till att testa en ny plattform för Internetkommunikation i labb och i fält, framför allt utifrån resultaten i TECH. TECH avslutades genom att gemensamt med TEST föra ut den utvecklade tekniken i fälttester. TEST var avgörande för att en tråd som höll på att förloras kunde tas till vara: det lokalt baserade deltagandet, kompetensuppbyggandet och ledarskapet. Genom TEST blev projekten BRUKA och MOBIL till nytta för samebyn och de lokalt drivande kvinnorna eftersom den kompetens som upparbetats blev omsatt i konkreta test och demonstrationer i deras sommarland. Mer om BRUKA och MOBIL längre fram i kapitlet.

Tidsperiod: 2006-2007

Projektägare: samebyn

Vi kommer längre fram i artikeln att gå in något på de tekniska detaljerna i den arkitektur som Avri Doria föreslog. Så här långt kan sägas att det krävs avancerad kompetens för att utarbeta ett koncept av den typ som kan möta det seminomadiska renskötarsamhällets verkliga livssituation. Doria hade när förslaget presenterades redan en lång erfarenhet av industriell Internet- och IP-kommunikationsutveckling, och en erkänd status som expert inom områden som routing och arkitektur. De målsättningar och visioner som formulerades för processen var:

- Att brukarna ska kunna delta i det sociala och politiska livet även de delar av året då de inte bor i områden där Internetuppkoppling redan finns.
- Att brukarna ska kunna förena sitt moderna liv med sitt seminomadiska.
- Att skapa möjligheter bland samebyns medlemmar till företagande och försäljning av varor och tjänster över Internet.
- Att skapa möjligheter för kompetensuppbyggnad, företagande och produktutveckling baserat på den nya teknologin, som i förlängningen kan kommersialiseras.
- Att skapa gemensam kunskap om att bygga kommunikation i svårbevästrade områden som är öppna för andra befolkningar som är i behov av detta att ta del av, samt öppna för andra att bidra med sina erfarenheter och kunskaper till (Doria 2006a, sid 1-2).

Dessa punkter utvecklades utifrån en sammanvägning av formuleringar och behov som i olika sammanhang framförts från renskötarnas håll och från andra samiska personer och organisationer (inklusive inom en så kallad framtidsverkstad arrangerad av JÄMST); Avri Dorias erfarenhet av potentialer i IKT-nyttjande och kommersialisering av IKT-kompetens; och den tvärvetenskapliga forskarutbildning som är Maria Udéns bakgrund. Under 1980- och det tidiga 1990-talet beskrev och analyserade ett antal pionjärarbeten inom kvinnoforskningen relationen mellan teknisk utformning, livsstilar och kultur. Särskilt har historikern Louise Waldéns arbeten inom denna forskningsgren legat till grund för Maria Udéns analysmetod i detta sammanhang (se framför allt Waldén 1990).

Sammanfattningsvis kan vi säga att de kvinnor som tog initiativ till och genomdrev den process vi beskriver utgick från en problemformulering där jämställdhetsdimensionen var central, och att de i samverkan med externa mentorer utarbetade en lösning innefattande teknikutveckling med utgångspunkt i både sociala och ekonomiska motiv.

Vilka deltar i processen?

Som en hjälp att skapa översikt över den process som de första drivande personerna inom LTU och samebyn gemensamt upplevt kom som sagt Malin Lindberg in i arbetsgruppen i ett senare skede. I analysen av vilka aktörer som ingår i den plattform för innovation som byggts upp använder vi här den modell för innovativa processer hon föreslog. Modellen kan ses som en vidareutveckling av den modell för innovationssystem som tillämpas i Sveriges innovationspolitik, och som avser en sorts plattformar som upprättas i samarbete mellan aktörer från olika samhällsområden i syfte att stimulera utvecklingen av innovationer. Anledningen till att introducera just begreppet innovativa processer istället för det vanligen använda "system" är att modellen för innovationssystem förmedlar en tidsmässigt statisk bild av vilka aktörer som anses ingå i en plattform. Dessutom osynliggörs de specifika relationer, handlingar och händelser som bygger upp en innovativ process.

Genom att istället se plattformarna som innovativa processer blir det möjligt att visa hur olika aktörer verkat och påverkats i olika faser av plattformens tillkomst och fortsatta utveckling. Innovativa processer definierar vi därmed som de aktiviteter och händelser som leder fram till ett innovativt resultat (SOU 2003:90, sid 311). De viktigaste aspekterna av ett sådant angreppssätt är att det 1) förmår fånga tidsdimensionen, 2) möjliggör en analys på "låg mikronivå", och 3) beaktar mer än bara traditionella ekonomiska faktorer. Den andra aspekten – låg mikronivå – betyder att man fokuserar på de enskilda handlingar och händelser som utförs av enskilda personer eller organisationer i en innovativ process. Den tredje aspekten innebär att metoden inte bara belyser marknad, utbud och efterfrågan, relevanta omgivande organisationer (t.ex. stat och universitet i rollen som stöttare av innovativa processer) samt institutioner i form av lagar, regler, normer. Utan den tar även med andra omvärldsfaktorer (t.ex. människor och naturfenomen) som påverkar en specifik process och som varierar från fall till fall, i beräkningen (Frankelius i Benner 2005, sid 229-230).

En rad olika aktörer, och en mängd olika relationer, har spelat roll för den innovativa process som inleddes i och med JÄMST. Projektet syftade till att synliggöra kvinnors situation, skapa förutsättningar för utveckling av kvinnodominerade samiska företag, öka representationen av kvinnor i samebyns styrelse samt initiera upprättandet av en handlingsplan för jämställdhetsfrågor. Vi har valt att betrakta de renskötande kvinnor som tog initiativ till detta projekt som en separat aktör vid sidan av samebyn, och beteckna dem som "initiativtagarna", eftersom de delvis verkat via andra kanaler än samebyn under tidens gång - t.ex. i egenskap av småföretagare - och därmed inte kan sägas vara helt sammanfallande med samebyns roll i processen. Bland annat har de medverkat till att bilda en

ekonomisk förening i syfte att främja affärs- och utvecklingsidéer bland kvinnor och ungdomar. De har även lagt ned mycket tid och energi på att försöka knyta kontakter med LTU, lokala och regionala myndigheter samt internationella samarbetsorgan för Internet på ett sätt som går utöver deras roll som medlemmar i samebyn.

Extra intressant i sammanhanget är att dessa kvinnor samtidigt utgör **pådrivare** och **efterfrågare** av den teknikutveckling som skett inom TECH. TECH syftade ju till att etablera Internet-kommunikation för den samiska befolkningen av renskötare i sommarbeteslandet. De har alltså haft rollen som innovatörer och potentiella brukare parallellt. Det var i egenskap av renskötselföretagare som de ställde den fråga som kom att trigga igång JÄMST och de efterföljande projekten: Kan kvinnor vara renskötare? (Udén 2007). Samebyns roll har främst varit den som **projektägare** till JÄMST och projektet TEST, där det senare syftat till att testa en ny plattform för Internet-kommunikation i labb och i fält. Inom TEST i samarbete med TECH och BRUKA, samt andra LTU-baserade projekt som exempelvis MOBIL, genomfördes fälttester av det system som utvecklats för Internetuppkoppling i sommarbeteslandet.

Projekt BRUKA

Projekt BRUKA → samarbetsprojekt med norska och finska forskare och företagare som syftade till att utveckla metoder för brukare i Nordkalottens glesbygder att dra fördel av kommande IKT-lösningar, bland annat DTN. BRUKA byggde på den tekniska spetsen i TECH och man jobbade med att demonstrera både DTN och andra framväxande tekniker, men på ett mer konceptuellt sätt än i TECH där tekniklösningar forskades fram. BRUKA hade framför allt ett brukar- och affärsperspektiv på övergripande (så kallad "generisk") nivå och resultaten var bland annat affärsmodeller, Internetbaserade anvisningar för brukare om nya accesstekniker och koncept för service och användning i glesbygd (så som deltid distansundervisning för ungdom i glesbygd).

Tidsperiod: 2005-2007

Projektägare: Luleå tekniska universitet (CDT)

Projekt MOBIL

Ett industriinriktat projekt som arbetade med flera mobila uppkopplingstekniker och gentemot basindustrin, kraftverk och kraftnät i obebyggda områden, tekniska serviceföretag och liknande. MOBIL syftade till sådant som att undersöka tekniker för självlokalisering och positionering när tillgång till konventionella lokaliseringstekniker som GPS saknas. En del av MOBIL handlade om DTN och hanterades i samverkan med TECH, som ett tillskott till den systemtekniska forskningen på LTU med handledning och studentprojekt. Inga kvinnor var i praktiken engagerade i MOBIL. De förekom endast som namn i ansökningshandlingarna (allmänt som "Kontakter", som "Intressenter" och i "Styrgrupp"). I praktiken

hade MOBIL och det större projekt det ingick i konkurrerat med TECHREAL om finansiering, men i den situation som förelåg fanns det inte någon anledning att göra detta till en fråga. Varje resurs ansågs vara viktig.

Tidsperiod: 2004-2006

Projektägare: Luleå tekniska universitet (CDT)

Den **teknik** som används bygger på Delayed Tolerance Network (DTN), där information sparas en tid tills överföring är möjlig och på så sätt inte behöver överföra informationen i realtid (vilket skulle kräva bredbandskabel, satellit, radiolänk eller annan obruten kommunikationsväg). Utvecklingen av systemet har skett i samverkan mellan en rad aktörer. Den ursprungliga idén till att använda DTN framfördes av Vinton G Cerf, en av Internets grundare, som kontaktades så snart Avri Doria fått höra talas om ambitionerna inom JÄMST och GENUS att utveckla teknik för Internetuppkoppling i fjällen. Doria tog fasta på tanken att nyttja DTN för ”extrema”, krävande kommunikationsscenario, och arbetade fram en arkitektur i linje med detta.

Utvecklingen från skrivbordsprodukt till praktiskt användbart system skedde sedan inom TECH med **forskningsinsatser** från forskare och doktorander vid Institutionen för systemteknik, i samarbete med Kungliga Tekniska Högskolan (KTH) och Uppsala universitet (UU). Vint Cerf tackade för övrigt ja till att sitta med i referenskommittén för TECH, vilket inte kan uteslutas bidrog till att projektet fick finansiering. Han visade sedan sitt vidare intresse genom att delta i ett internationellt projektmöte som anordnades inom TECH i norra Sverige, i samarbete med ett lokalt utbildningscentrum.

I samspel med de lokala aktörernas aktiviteter har LTU fungerat som **projektägare** för GENUS, TECH och LIKA via Institutionen för arbetsvetenskap där Maria Udén arbetar vid Avdelningen för genus, teknik och organisation. LIKA har syftat till att bevaka och initiera processer så att kvinnor i Norrbotten har goda chanser att vara med och utforma och dra nytta av TECH. Som vi tidigare nämnt var det just via Maria Udén i egenskap av genusforskare som initiativtagarna fick kontakt med universitetet. I ett senare skede har även Centrum för distansöverbyggande teknik (CDT) vid LTU fungerat som projektägare till två projekt som uppstått som en följd av TECH, nämligen BRUKA och MOBIL.

Projekt LIKA

Syftade till att bevaka och initiera processer så att kvinnor i Norrbotten skulle få goda chanser att vara med och utforma och dra nytta av projektet TECH. LIKA hade inte teknisk inriktning, utan ekonomisk och social. LIKA handlade om att motverka tendensen till en allt större mansdominans vid de tekniska avknoppningarna från JÄMST, allt från TECH och framåt. De företagare och forskare som på ett självklart sätt fick finansiering och knöts upp till dessa avknoppningar var nästan bara män (Avri Doria och Maria Udén undantagna). Det var endast ett målinriktat och envist arbete som gjorde att kvinnor fanns med i följdprojekt som BRUKA och

TEST. MOBIL, som initierades utan kontakt med LIKA, involverade enbart män. Om projekten TECHLOKAL eller TECHREAL (se nedan) hade fått finansiering hade behovet av LIKA varit mindre, i och med att projektens resurser kunnat nyttjas på motsvarande sätt och troligen med större effekt i insatserna. Samma problematik gällde den lokala nivån och inlandsregionen. Både MOBIL och BRUKA gav arbetstillfällen endast i det mer tätbefolkade kustområdet. I praktiken kom LIKA att garantera även den lokala förankringen.

Tidsperiod: 2004-2006

Projektägare: Luleå tekniska universitet (Arb.vet.)

Kontakten med LTU har dock inte varit problemfri för initiativtagarna. Avri Doria beskriver hur idén om Internetuppkoppling i sommarbeteslandet först mottogs som ett skämt vid det möte där den lanserades. Denna inställning har hon därefter mött vid ett flertal tillfällen. Ett återkommande skämt handlar om renar med antenner på hornen (Doria 2006a, sid 1). En intressant aspekt är att samtidigt som idén har gett upphov till skratt i vissa sammanhang har kombinationen av högteknologi, samisk kultur och samisk identitet väckt ett allvarligare intresse i andra. I själva verket har det samiska livet och den samiska identiteten förmodligen varit till hjälp att hitta kontakter som annars vore svåra att knyta till sig, inte minst på den globala nivån. Bland andra Manuel Castells (1997) har fört fram betydelsen av en tydlig och kommunicerbar identitet i informationssamhället. En sådan kan enligt honom betraktas som en resurs i sig.

Även på det nationella planet fick idén god respons från den statliga myndigheten Vinnova, som har i uppdrag att främja utvecklingen av innovationssystem. I beslutet om finansiering av TECH skriver Vinnova att ”potential finns för att detta ska kunna bli en ny, svensk nisch” (Vinnova 2004). Ett sådant positivt bemötande har emellertid fördunklats av såväl direkt som indirekt diskriminering utifrån etnicitet (som samer) och kön (som kvinnor). Detta har bland annat tagit sig uttryck i obesvarade kontaktförsök och avbrutna kontakter från tjänstemän vid ett flertal myndigheter.

Det har varit aktuellt med en regionalt verkande ideell förening som projektägare för ett **kompletterande projekt** med syfte att fördjupa samarbetet mellan tekniker och potentiella brukare av systemet. Vilket dock inte blev av på grund av avslag på ansökan från de berörda myndigheterna. Föreningen har trots detta funnits med i kulisserna under processens gång och satt med i referenskommittén för TECH. Gentemot initiativtagarna har de bidragit med sina kunskaper om utveckling av småföretagande. En annan samarbetspart som följt med hela vägen är ett lokalt samiskt utbildningscentrum. Deras roll har bland annat varit att bidra med kunskaper i arrangörskap och lokal anpassning av Internet, vilket kom till nytta dels vid det internationella IT-möte som arrangerades i kommunen och dels vid handledning av studentgrupper från KTH:s IT-utbildningar, som under tre år regelbundet genomförde projekt och gjorde examensarbeten i samverkan med de lokala aktörerna och forskargruppen på LTU. Det lokala samiska utbildningscentrat deltog även i skrivandet av ansökan inför TEST.

Ej finansierade projekt

Det första projekt som skulle knyta brukarna till TECH söktes i samarbete mellan de drivande kvinnorna i samebyn och en regional ideell förening med inriktning på landsbygdens och de areella näringarnas utveckling. Projektet, som kan kallas TECHLOKAL, fick nationell finansiering för utbildning av småföretagarna i samebyn så att de skulle kunna nyttja resultaten i TECH. Detta skulle även ha omfattat att lära sig sätta upp kommunikationsnätet. Den regionalt beslutade motfinansiering som var ett motkrav från den nationella finansören gick dock inte igenom. En instans neka- de medan en annan ännu efter ett par år inte kommit till beslut.

Då ansökan om TECHLOKAL misslyckades söktes andra regionala EU-medel för att lokalt förankra TECH parallellt med FoU-aktiviteterna, det vill säga som en "teknikspridning i realtid". Det skulle ge den lokala nivån fördelen av att ligga allra längst fram- me i en teknikutveckling på gång. I ansökan ingick uppbyggnad av en testbädd för DTN, som ledande personer inom Internetutveck- lingen påpekat att det fanns behov av. Detta projekt, TECHREAL, vars ägare skulle vara Institutionen för arbetsvetenskap vid LTU, beviljades ej av den regionala beslutsfattaren trots att nationell medfinansiering fanns genom TECH. Situationen blev pressande då inget av projekten som skulle säkra att resultaten av TECH fick ordentlig förankring och gav nytta lokalt där de genererats kunde starta. Tidigt blev det ändå tydligt att det gick att hitta finansiering utifrån att de renskötande kvinnorna efterfrågat bra tekniska lös- ningar och att Avri Doria utvecklat en Internetarkitektur som möt- te deras behov. Innan TECH avslutades hade projektet LIKA hun- nit starta.

Tanken på en testbädd för Internet och specifikt DTN hade som nämnts förts fram till arbetsgruppen kring JÅMST och TECH av ledande Internetutvecklare redan i samband med TECH, och lagts in i ansökan till projektet TECHREAL som fick avslag. Denna verksamhet hade alltså kunnat påbörjas regionalt med struktur- fondsmedel redan fem år innan finansieringen från EU:s sjunde ramprogram beviljades.

Utbildningscentrat och den regionala föreningen har det gemensamt med same- byn att de alla är aktörer med bas i det som ibland kallas för **civilsamhället**, det vill säga den del av samhället som består av ideella föreningar, ekonomiska före- ningar (även kallade kooperativ), stiftelser, studieförbund och liknande som alla drivs i ideella snarare än ekonomiska eller statliga syften. I den innovativa pro- cess vi beskriver har civilsamhället åtagit sig ett flertal roller, t.ex. som projekt- ägare, kunskapsorganisationer och arrangörer.

I kontrast till de aktiviteter som bedrivits med civilsamhället som bas har of- fentliga myndigheter åtagit sig rollen som **finansiärer** av projektet. Länsstyrel-

sen i Norrbotten har via EU:s strukturfonder bidragit till de projekt som innefattat social och ekonomisk utveckling (JÄMST och LIKA). Medlen kom då från insatsområdet för jämställdhet. Via Sametinget finansierade EU:s strukturfonder de inledande JÄMST och GENUS samt det avslutande TEST. Vinnova har finansierat de projekt som handlat om teknisk utveckling (GENUS, TECH och LIKA). Via Länsstyrelsen fick CDT finansiering från EU:s Interregprogram respektive strukturfonder till BRUKA och MOBIL. I praktiken har initiativtagarna stött på vissa problem vad gäller finansieringen av den löpande utvecklingen av DTN-systemet och de kringprodukter och -tjänster som de velat kommersialisera. Bland annat har gruppen i hög utsträckning misslyckats med att få tillgång till regionala utvecklingsmedel för näringslivs- och teknikutveckling. Istället har de hänvisats till särskilda insatser för rennäringen, vilket har begränsat gruppens möjligheter att förverkliga sina idéer. På liknande sätt har de från regional nivå konsekvent blivit tilldelade medel ur insatsområdet för jämställdhet istället för ur de regionala medel som finns avsatta för näringslivsutveckling och innovation.

Figur 1. Den innovativa processen med aktörer, handlingar och händelser över tid

Aktörer	Handlingar & händelser över tid (2001-2006)				
Initiativtagarna	Projektledare i JÄMST	Bildar ekonomisk förening	Konsulter i TECH och LIKA	Deltar i WSIS i Tunis	Projektledare för TEST
Samebyn	Projektägare i JÄMST	Studeras i GENUS			Projektägare TEST
LTU Arb.vet.	Kontaktas av JÄMST	Projektägare i GENUS	Deltar i WSIS i Genève	Projektägare TECH och LIKA	Samordnar TEST
LTU CDT	Träff med JÄMST	Sammanför JÄMST med Internetarkitekt	Deltar vid internationellt IT-möte i norr	Projektägare i BRUKA och MOBIL	Deltar i TEST
LTU Syst.vet.		Värd för Internetarkitekt	Teknisk utveckling i TECH	Doktorand presenterar för IRTF	Deltar i TEST
Internetarkitekt Avni Doria	Kontakter med JÄMST & GENUS	Arkitektur till TECH	Leder teknisk utveckling i TECH	Deltar i WSIS i Genève och i WGIG	Deltar i TEST
Regional ideell förening	Kontaktas av JÄMST	Kunskap om utveckling av småföretag		Referens i TECH	Får avslag på kompletterande projekt
Lokalt samiskt utbildningscentrum		Träffar CDT, JÄMST & GENUS	Arrangör för internationellt IT-möte i norr	Handleder teknikstudenter från KTH	Deltar i ansökan om TEST
Vinnova		Finansär i GENUS		Finansär i TECH och LIKA m.fl.	Medfinansär i TEST via TECH, LIKA
Länsstyrelsen, & EU:s strukturfonder	Finansär i JÄMST	Finansär i GENUS	Finansär i LIKA	Hänvisar till renäringsenheten	Medfinansär i TEST via LIKA
KTH & UU	Kontaktas av GENUS		Teknisk utveckling i TECH		Deltar i TEST
Internets grundare Vinton G. Cerf		Kontaktas av Internetarkitekt	Deltar vid internationellt IT-möte i norr	Följer teknisk utveckling i TECH, TEST mfl	
Sametinget & EU:s strukturfonder	Finansär i JÄMST	Finansär i GENUS			Huvudfinansär i TEST

Förkortningar

Arb.vet. = Institutionen för Arbetsvetenskap vid LTU
 CDT = Centrum för distansöverbyggande teknik vid LTU
 DTN = Delay Tolerance Network
 IETF = Internet Engineering Task Force
 IRTF = Internet Research Task Force
 KTH = Kungliga tekniska högskolan
 LTU = Luleå tekniska universitet
 Syst.vet. = Avdelningen för systemvetenskap vid LTU

UU = Uppsala universitet
WSIS = World Summit on Internet Society
WGIG = Working Group on Internet Governance

Processens strategier

I *Figur 1* kan man skönja ett flertal strategier som använts för att driva processen framåt. En av dessa är **internationalisering**. Som vi beskrivit har utvecklingen av den tekniska delen i processen byggts på ett grundarbete från Vint Cerf, och framför allt på det arbete som Avri Doria lagt ned. Hon introducerade dessutom projektgruppen med de renskötande kvinnorna och forskarna på LTU för de internationella samarbetsorgan där det de senaste åren pågått en process för att utveckla det som numera går under beteckningen Internet governance. Begreppet definieras så här:

”Internet governance is the development and application by governments, the private sector, and civil society, in their respective roles, of shared principles, norms, rules, decision making procedures and programmes, that shape the evolution and utilization of the Internet.” (Doria 2006b, sid 1)

Samarbete över sektorsgränserna är en grundläggande arbetsmetod inom Internet governance, och processen samordnas av FN. Aktiviteterna inom Internet governance svarade mot ett behov som identifierats av de lokala pådrivarna, nämligen att bygga nätverk och inhämta kunskap på en internationell arena. Förutom att de renskötande kvinnorna hade erfarenheter av samepolitiskt arbete med sig i bagaget – som per definition är ett internationellt arbete i och med att samsamma lever i flera olika nationer och samverkar med urbefolkningar från alla kontinenter - blev det tydligt att de behövde se andra som arbetade med samma problematik som de själva. Detta fanns inbyggt i processen kring Internet governance genom det fokus som fanns på det som brukar kallas ”the digital divide”, och på hur denna klyfta ska kunna motverkas för att skapa en jämnare tillgång till kommunikation och service för världens människor och regioner.

De två första toppmötena – World Summit on Internet Society (WSIS) – hölls i Genève 2003 och i Tunis 2005 (www.itu.int/wsisis). Det tredje toppmötet – Internet Governance Forum (IGF) - hölls i Aten 2006 (www.igfgreece2006.gr). Vid det första mötet deltog Maria Udén som representant från LTU tillsammans med Avri Doria. Kvinnorna från samebyn och en ytterligare kvinna från deras hemkommun deltog i det andra mötet i Tunisien. Vid det tredje mötet, då Internet Governance Forum invigdes, deltog två representanter från LTU, varav en var Maria Udén. Den huvudsakliga poängen med att vara närvarande och aktivt delta i dessa sammanhang var möjligheten att utbyta information med människor från olika delar av världen om de policyinsatser och aktiviteter som pågår inom IT-utveckling. Till exempel har erfarenheterna inom TECH av att utveckla DTN för tillämpning i glesbefolkade områden med oländig terräng tagits med i det fortsatta arbetet inom Internet Research Task Force (IRTF).

Ytterligare en strategi som blir synligt i figuren över den innovativa processen är ett **samspel mellan tekniker och brukare**. Upprinnelsen till processen går att finna just i att initiativtagarna såg sig själva som potentiella brukare av de resul-

tat som processen skulle ge upphov till. Att dessa personer funnits med som drivande aktörer under hela förloppet innebär att det uppstått ett samspel mellan dem och de tekniker som de fick tillgång till tack vare att Maria Udén intog rollen som dörroppnare till universitetets forskare. Utifrån sitt yrkeskunnande har teknikerna kunnat bidra till förverkligandet av initiativtagarnas idéer. I och med detta ömsesidiga utbyte har brukarnas önskan att det färdiga resultatet ska uppfylla såväl sociala som ekonomiska krav kunnat upprätthållas från idé till färdigt system. Även Avri Doria har i sitt arbete utgått från den specifika kontext vari systemet ska användas. Det var i själva verket just detta som väckte hennes intresse för idén när hon först fick höra talas om det:

”My first approach was that it was an interesting problem; how did one bring communications to a population in a communication challenged area?” (Doria 2006a, sid 1)

Ett grundläggande krav från hennes sida för att överhuvudtaget gå vidare med idén var dessutom att samebyn uttryckligen skulle godkänna att en sådan process drogs igång. Hon såg ingen poäng i att satsa på idén om inte samebyns medlemmar ansåg att de hade nytta av resultaten. Som en följd av detta ansåg hon att denna grupp skulle vara representerad i ledningsgruppen för ett eventuellt projekt (Doria 2006a, sid 1). Utmaningen att utveckla Internetuppkoppling i områden som är geografiskt och socialt utmanande är också den som väckt störst intresse för projekten på internationell nivå, till exempel hos IRTF och vid de toppmöten där representanter från projekten deltagit. Under processens gång har man som sagt ansökt om projektmedel till specifika insatser för att säkra de potentiella brukarnas inflytande. Dessa ansträngningar har emellertid varit förgäves. De medel som har funnits tillgängliga har uteslutande varit inriktade antingen på teknisk utveckling eller på jämställdhetsinsatser. Man skulle kunna betrakta LIKA som ett av de få exempel där brukarintresset kunnat kombineras med finansierarnas prioriteringar, i och med att projektet syftade både till jämställdhet och säkrat inflytande för potentiella användare inom TECH. Denna problematik har även gjort sig synligt i att det varit svårt att få till lokala projektägarskap och projekt med en huvuddel av verksamheten förlagd till den lokala nivån. *Figur 1* visar att flertalet projekt istället haft LTU som huvudman. Detta har inte varit en strategi hos den drivande gruppen utan är ett resultat av misslyckade försök att få till lokala projektägarskap. De enda projekt som har haft en lokal projektägare är JÄMST och TEST (samebyn). En sak att tänka på är att medan samebyn har 400-500 medlemmar i varierande ålder - från barn till gamla - varav säkert hälften av de vuxna har minst ett jobb utanför samebyn, så har LTU cirka 2000 anställda varav minst hälften jobbar med forskning och utveckling och varav den andra hälften har positioner som på olika sätt ska stödja forskarna att bedriva projekt (till exempel med bokföring). I ljuset av detta är frågan om samebyns två projekt bör ses som få eller många i relation till LTU:s resurser. Samebyn har också bedrivit andra projekt under den tid den innovativa processen pågått. Bland annat ett radioprojekt för renspåring. LTU har dessutom en ojämförligt större omsättning än samebyn och därmed större kapacitet att hantera fördröjda utbetalningar och liknande ekonomiska situationer som ett projektägarskap för med sig.

Processens resultat och effekter

Det som inte syns fullt ut i illustrationen över den innovativa processen är vilka **resultat och effekter** som denna gett upphov till. Det som framgår i *Figur 1* är att det ursprungliga projektet JÄMST gett upphov till en rad följdprojekt: GENUS, TECH, LIKA, BRUKA, MOBIL och TEST. Inom ramen för dessa projekt har idén om Internetuppkoppling i sommarbetslandet utvecklats till ett konkret system som med framgång testats i fält och som framöver ska utvecklas till att bli tillgängligt såväl för de brukare som tog initiativ till utvecklingen som för andra efterfrågare. Detta resultat kan i en mening beskrivas som ett brukarorienterat, fördröjningstolerant system för Internetuppkoppling i glest befolkade områden utan fast uppkoppling.

”Brukarorienteringen” åsyftar att potentiella brukare tagit initiativ till processen, att de ställt särskilda krav på systemets utformning, att de aktivt deltagit i utvecklingen av systemet samt att de har ekonomisk möjlighet att nyttja systemet tack vare att det bygger på lösningar med låg kostnad. Förhoppningsvis innebär tillgången till det nya systemet att det blir lönsammare och lättare att driva renskötsel företag. Utöver dessa aspekter är det nya systemet brukarorienterat i den meningen att det lagt grund för en affärsidé med utgångspunkt i försäljning av produkter och tjänster kring systemet som just nu utvecklas av några sameby-medlemmar.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att den innovativa process som vi beskrivit kännetecknas av att:

- *civilsamhället* utgjort en viktig aktör vid sidan av offentlig och privat sektor
- *internationalisering* använts som en strategi för att utbyta teknisk information
- kunskapsutbyte mellan *tekniker och brukare* utgjort en pådrivande kraft
- processen har gett upphov till både *ekonomiska och sociala* effekter och resultat.

Krav på nya former för interaktivitet vid ett tekniskt universitet

Även om uttrycket inte brukar användas i sammanhanget, är det knappast kontroversiellt att påstå att de tekniska högskolorna i Sverige närmast per definition är ämnade till att vara interaktiva. De inrättades nämligen uttalat som en angelägenhet för stat och industri, det vill säga för samverkan med aktörer utanför akademien (Sundin 1981). Än idag är samarbete med industriföretag, statliga verk och tekniska förvaltningar inte bara en hederssak, utan något som ger de tekniska högskolorna och universiteten både prestige och finansiering. I det ljuset framstår den innovativa process som bedrivits som vetenskapligt intressant och praktiskt relevant. Samebyn har i och med sin kontakt med LTU ställt krav på och omförhandlat karaktären på den omvärld med vilken universitetets forskare förväntas vara interaktiva. Renskötare upplever med stor tydlighet sambandet mellan vad de åstadkommer dag för dag i sitt arbete, och de inkomster de får. De måste hantera en vardag där allt kan hända – plötsliga väderomslag, oönskade

skogsavverkningar, massakrer på renar som kommit ut på järnvägsspår. Både den intellektuella och den kroppsliga förmågan blir avgörande och det slit alternativt den lätthet som arbetet innebär är deras eget ansvar att hantera. Därför blir de också medvetna om värdet av väl fungerande teknik, och om det konkurrensförsprång som tillgång till ny teknik kan ge. Renskötande kvinnor arbetar i likhet med andra kvinnor i mansdominerade yrken i en marginaliserad position. De blir än mer hänvisade till egen kraft. Som partners för teknikutveckling är de tydliga och krävande på en konkret nivå.

Vissa av de förbättringar som JÄMST utvecklade kunde de renskötande kvinnorna enkelt få igenom. Genom att tala med de bönder som levererade ensilage fick de ner storleken på förpackningarna, som då blev rimligare att hantera ute i fält. I andra fall har det blivit det nödvändigt att arbeta med flera olika aktörer, varav vissa måste ha en avancerad teknisk kompetens. Här kommer den tekniska forskningen in. Genom att i sin efterfrågan på teknisk utveckling ställa såväl sociala som ekonomiska krav på den innovativa processens genomförande och resultat, har kvinnorna i samebyn utmanat den definition av FoU som varit vägledande inom den tekniska forskningen, och där rennäringen liksom kvinno-dominerade miljöer inte rymts (Udén 2000, Udén 2002). Ur LTU:s synvinkel har processen lett till att en ny aktör öppnat nya "forskningsbara" fält (bland annat inom systemteknik, arbetsvetenskap, genusforskning och systemvetenskap). Detta stämmer överens med vad som konstaterats av Nowotny m.fl. (2001, sid 132); att en starkt kontextualiserad forskning kan leda till att nya angreppssätt och nya problemområden framträder som intressanta för akademien.

Ingenting borde i princip tala emot att fler sådana här kontakter redan kunde ha funnits. Men uttrycket "i princip" måste här mätas mot verkligheten. Impulsen att vara öppen för och vidmakthålla samarbete småföretagande glesbygdskvinnor ur en etnisk minoritet och i en näring med sviktande lönsamhet, hör ihop med en feministisk etik. Därutöver har varje samarbete ofrånkomligen inneboende maktrelationer. Forsknings- och utbildningssamarbete mellan en teknisk högskola och ett ledande industriföretag eller en statlig koncern kan mycket väl beskrivas som interaktivt till sin natur, om begreppet interaktiv används i betydelse av samverkan mellan akademi och övriga samhällsfärer. Däremot innehåller det inte med nödvändighet de överväganden som inryms i den forskningsinriktning som presenteras i den här antologin. Risken är överhängande att dominerande modeller för samverkan påtvingas en part som själv har få maktresurser. Resultatet av naitiva initiativ blir gärna att svagare parter blir utmanövrerade tidigt under forskningsprocessens gång. Det är i syfte att motverka sådana ojämlika relationer som den interaktiva ansatsen kan användas – för att skapa en teoretisk och metodologisk ram med ett kritiskt perspektiv på makt.

Ett nytt innovationssystem

Innovation har växt fram som policyområde inom bland annat den regionala utvecklingspolitiken, näringspolitiken och forskningspolitiken i Sverige (Ds 2004:36, sid 43). Sverige följer här en internationell trend. Utveckling och spridning av innovationer betraktas som centralt för att lyckas ställa om ekonomin till

att bli mer dynamisk och kunskapsbaserad. Enligt det mål som antogs av EU:s ministerrådsmöte i Lissabon i mars 2000 ska unionen vara världsledande som kunskapsekonomi senast år 2010. Ett av de verktyg som medlemsländerna förbundit sig att använda för att uppnå detta mål är det som kommit att kallas för *innovationssystem* (Uhlin i Benner 2005, sid 165). Begreppet syftar på gemensamma plattformar som skapas i samarbete mellan aktörer från olika samhällsområden i syfte att stimulera utvecklingen av innovationer. Man talar också om *triple helix*. I denna modell utpekade forskning, politik och näringsliv som de huvudsakliga aktörerna i innovationssystem (Visanu 2002).

I Sverige utdelas ekonomiska medel till utvecklingen av innovationssystem via statliga myndigheter på regional och nationell nivå. I de program som utarbetas vid länsstyrelser och regionförbund respektive Nutek och Vinnova utpekade ofta specifika områden och aktörer som primära målgrupper för denna finansiering (www.nutek.se). I implementeringen av programmen är det handläggarnas uppgift, på de myndigheter som fattar finansieringsbesluten, att bedöma vilka av de sökande som ska beviljas medel. Genomförandet av den innovationspolitik som bedrivs i Sverige följer i detta hänseende det mönster som inom policyanalysen kallas för *top-down*, i betydelsen att den är styrd uppifrån genom formella beslut och administrativa hierarkier (Premfors 1989, sid 123). Det är visserligen så att en betydande del av identifieringen av innovationssystem sker på en regional snarare än statlig nivå, närmare medborgarna, och att utarbetandet av de regionala tillväxtprogrammen sker i samverkan mellan staten och aktörer från andra samhällssfärer (för en översikt av olika modeller för statlig styrning, se Gossas i Lundqvist 2006). Men innovationspolitikens aktuella former medför trots detta en avgränsning av vilka aktörer och innovationsområden som betraktas som relevanta att beakta.

Det har argumenterats att urvalet av aktörer och områden är viktigt för att rikta landets och regionernas satsningar mot ett fåtal styrkeområden som är unika för varje plats (Ds 2004:36, sid 1 & 22). Den genusanalys som Malin Lindberg gjort av prioriteringsmönstret inom Sveriges innovationspolitik visar emellertid att gränserna för urvalet förvånansvärt väl följer gränserna i den könsuppdelade arbetsmarknaden i Sverige (Lindberg 2008). Även i en tidigare rapport, utgiven av Emma Resurscentrum, har hon uppmärksammat hur programmen i början av 2000-talet främst främjade mansdominerade branscher på bekostnad av branscher som sysselsatte fler kvinnor som anställda och företagare (Lindberg 2004). Kvinnor osynliggörs också som aktörer i innovationssystem och som innovatörer, oavsett i vilken bransch de befinner sig (Pettersson m.fl. 2004, Nyberg 2002, sid 208). En könsblind innovationspolitik riskerar att missa innovationsområden med tillväxtpotential, liksom viktiga förklaringar till varför ett innovationssystem är mer eller mindre framgångsrikt (Hallencreutz m.fl. 2003, sid 10-11).

Om vi med policyområde menar en uppsättning idéer och de institutionella arrangemang som upprättas för att realisera dessa, är det fullt möjligt att i kontrast till ovan beskrivna top-down perspektiv anlägga ett *bottom-up* perspektiv på innovation som policyområde (Carlsson 2000, sid 205). Hellre än att ta för givet att de myndigheter som lyfts fram i triple helix spelar huvudrollen i de plattformar för innovation som byggs upp i Sverige, hålls då dörren öppen för att en rad olika aktörer kan vara drivande, såväl från offentlig, privat och civil sektor. För att

empiriskt kunna beskriva innovation med hjälp av ett bottom-up perspektiv har vi i detta kapitel utgått från två frågor: Vad är problemet? och Vilka deltar i processen? Den första frågan har ringat in hur olika problem identifieras, diagnostiseras och formuleras inom policyområdet. Utifrån detta har vi intresserat oss för de lösningar som i praktiken tillämpats för att komma tillrätta med problemen (att jämföra med top-down perspektivet där man främst uppmärksammar de problemformuleringar och lösningar som förs fram i offentliga policyprogram). Den andra frågan – Vilka deltar i processen? – har syftat till att klarlägga vilka aktörer som deltar i problemformulering och i genomförandet av lösningar. Ytterligare frågor vi har försökt besvara är i vilken utsträckning olika aktörer deltagit, vilka strategier de använt och med vilka resultat och effekter (Carlsson 1996, sid 532-536).

Med andra ord har vi utgått från aktörernas syn på vilka problem som är relevanta inom policyområdet innovation, och varje innovationssystem har ansetts bestå av de parter som pekats ut av aktörerna själva. På så sätt har ett bottom-up perspektiv hjälpt oss att synliggöra hur de renskötande kvinnorna varit drivande i en innovativ process. (Eller i uppbyggnaden av ett innovationssystem, om man föredrar att använda det begreppet.) Denna insikt skulle ha förblivit osynlig om vi hade valt att utgå från ett top-down perspektiv på innovation, i och med att vi då skulle ha tagit utgångspunkt enbart i de aktörer, problem och områden som utpekats i den offentliga innovationspolitiken.

Robust kunskap om innovation

Vi har i detta kapitel visat att i en bottom-up policyanalys kan ta hjälp av en interaktiv forskningsansats. Den senare kännetecknas nämligen av att forskaren och de övriga deltagarna gemensamt resonerar sig fram till problem och frågeställningar (Ohlsson i Svensson m.fl. 2002, sid 98-99). Genom att tillämpa en interaktiv forskningsansats har vi kunnat inhämta uppgifter om problemformulering och innovationssystemets karaktär. Den kunskap som utvecklats är framtagen i samarbete med och verifierade av de aktörer som verkar i den kontext som beskrivs och analyseras (Gunnarsson i Aagaard m.fl. 2006, sid 7). Denna typ av validitet, eller trovärdighet i forskning har av Nowotny m.fl. (2001, sid 167) kallats för robust kunskap. Detta är särskilt relevant i studier av sådan organisering där styrningen inte utövas av en enskild aktör på ett auktoritärt sätt, utan av en mängd aktörer på ett nätverksbaserat sätt.

Mångfalden av aktörer innebär att det kan förekomma olika syn på det som händer i en innovativ process. Vi ser det därför som nödvändigt att betrakta kunskap som någonting som kan se olika ut beroende på vilka maktrelationer och kontexter man väljer att fokusera. En stark social kontextualisering i forskningsprocessen kan bidra till att skapa socialt robust kunskap, menar Nowotny m.fl. (sid 142 & 167). Social kontextualisering innebär i detta sammanhang att forskningen tillåts bli infiltrerad och förbättrad av den sociala kunskap - det vill säga de erfarenheter och den verklighetsuppfattning - som de berörda människorna bär med sig. Utgångspunkten är att människors erfarenheter ser olika ut i olika sociala kontexter, vilket enligt Nowotny m.fl. visar på vikten av att synliggöra

lokala variationer. Denna betoning av skillnader på lokal nivå för in en geografisk dimension i resonemanget om kontextualiserad kunskap. De två dimensionerna – social respektive geografisk kontext - är nära kopplade till varandra. Blake m.fl. (2005, sid 682 & 685) visar hur bedömningen av vad som kan räknas som en innovation påverkas av såväl den geografiska lokaliseringen som den ”sociala identiteten” hos den enskilda innovatören. De påpekar att även om det inom studier av innovation numera tas hänsyn till hur omgivande institutioner bidrar till att forma en innovativ process, saknas det ett motsvarande intresse för hur olika individer värderas inom denna. Samspelet mellan institutioner och innovatörer påverkas av vem man är, eller kanske snarare av vem man *anses* vara. Vi vill, som en vidareutveckling av uppfattningen hos Blake m.fl. om den sociala identitetens roll, betona omgivningens bemötande av innovatören. Huruvida man tillskrivs legitimitet som aktör i ett visst sammanhang avgör om man som innovatör får tillgång till information och resurser via olika nätverk eller policyprogram. Innovationer ser olika ut i olika sammanhang, dels eftersom de formas av de normer, regler, förväntningar och faciliteter som dominerar på en specifik plats, dels genom *vem* det är som är upphovskvinna eller upphovsman till innovationen.

Genom att utgå från den lokala sociala och geografiska kontext vari kvinnorna inom samebyn organiserat sitt innovationssystem, har vi synliggjort att karaktären på den kunskap som skapats formats av omgivningens bemötande, det vill säga av konkreta relationer mellan de drivande kvinnorna och andra människor. De erfarenheter och verklighetsuppfattningar som aktörerna i den innovativa processen delat med sig av är resultatet av kontinuerliga förhandlingar i vardagen, där olika maktresurser avgjort hur framgångsrika de blivit i detta köpslände. Maktresurserna har bestått i bland annat kunskap, finansiering, position samt legitimitet utifrån de sociala identiteter de tillskrivits som kvinnor, samer och småföretagare. Således är den kunskap dessa renskötande kvinnor skapat i samarbete med oss universitetsforskare varken relativistisk eller absolut. Den kan varken betraktas som fullständigt subjektiv - och därmed maktneutral - eller som avspeglade en objektiv, bestående sanning - och därmed maktfullkomlig (Nowotny m.fl. 2001, sid 167).

Utifrån detta resonemang kan en del i vår egen roll ha bestått i att vi gett de renskötande kvinnorna tillgång till de kunskapsresurser och den bas för legitimitet som LTU har att erbjuda. Genom att tillämpa ett interaktivt forskningsperspektiv har vi synliggjort att det *finns* kvinnor som är aktiva aktörer inom innovation, samt att de organiserar aktörer, handlingar och händelser på ett sätt som i vissa avseenden skiljer sig från de modeller som dominerar inom Sveriges innovationspolitik. Bland annat utmanas triple helix-modellen genom att civilsamhället medvetet involveras som fjärde part i det innovationssystem som byggs upp. Dessutom innebär de renskötande kvinnornas prioritering av ett nära samarbete mellan tekniker och brukare en omförhandling av hur interaktion i system anses kunna leda till en teknikutveckling. Det är i och för sig vanligt förekommande i dag, att brukare förutsätts finnas med i projekt som finansieras av FoU-program inom IT-området, men de placeras högt upp i kedjan av initiativ, i praktiken efter att det finns ett intresse från stat och industri att generera användning av investeringar som är genomförda eller på gång.

Vi har även visat att inte endast teknisk utveckling blev resultatet av den innovativa processen. Både ekonomisk och social utveckling har uppstått. Men vem man är påverkar utsikterna att få offentlig finansiering och annan stöttning. Inte minst på lokal och regional nivå förändras maktbalanser även med små finansieringsbidrag. Att vara kvinna från en minoritet och försöka bli stöttad från myndigheter och fonder i en innovativ process, innebär att ifrågasätta identiteter och hierarkier. Det fall vi har belyst visar hur ett interaktivt samarbete mellan universitetet och en ny grupp av efterfrågare har utmanat de rådande maktförhållandena inom innovationspolitiken. På detta sätt har vi uppmärksammat hur krav på nya former för interaktiv forskning vid ett tekniskt universitet har gett upphov till nya samarbetspartners, nya forskningsområden och nya forskningsfrågor. Därtill har det lett till uppbyggnaden av ett helt nytt innovationssystem.

Sammanfattning

I kapitlet har vi beskrivit hur en interaktiv forskningsansats har fungerat som en "dörröppnare" för nya aktörer att formulera problem och lösningar i samarbete med ett tekniskt universitet. Vi har visat hur kvinnor från en svensk sameby varit drivande i utvecklingen av en rad innovativa IT-projekt och hur denna innovativa process ställt krav på utveckling av nya former för den, i grunden samverkansinriktade forskning som bedrivs vid Sveriges tekniska universitet och högskolor. Upprinnelsen till samarbetet mellan oss forskare och de renskötande kvinnorna var att de tog kontakt för att knyta genusforskare till ett projekt de drev. Genom en socialt och geografiskt kontextualiserad kunskapsproduktion framträder en annan bild av verkligheten än den som syns i den dominerande forskningen och politiken kring innovation. I den innovativa process vi beskrivit har civilsamhället utgjort en viktig aktör vid sidan av offentlig och privat sektor, internationalisering har använts som en strategi att nå bortom stela hierarkier, och kunskapsutbyte mellan tekniker och brukare har utgjort en pådrivande kraft. Processen har gett upphov till både ny teknik, och ekonomiska och sociala effekter: nya partnerskap, nya forskningsområden, nya forskningsfrågor och ett nytt innovationssystem.

Det faktum att de personer som initierade den innovativa process vi här har beskrivit är kvinnor, samer och mikroföretagare gör dem sammantaget till högst osannolika samarbetspartners för en teknisk högskola eller universitet. Detta har å ena sidan skapat en tydlig identitet som inte minst gentemot internationella partners skapat ett "marknadsvärde" och en kommunicerbar idé. Å andra sidan för en uttalat minoritets- och kvinnodrivna projektidentitet med sig motsvarande problem att hävda sig i många andra sammanhang. Partnerskapet har erfarit att oavsett den drivande idén bli hänvisad till särskilda insatser för rennäringen eller för jämställdhet när man sökt finansiering för sin process. Det kan verka osannolikt gnälligt att påpeka detta, när man faktiskt fått finansiering. Men beroende på den fond eller det program som delar ut medel, medges inte alla typer av utgifter och balansen av olika deltagare måste följa reglerna i varje program. Jämställdhetsmedel medger till exempel inte investeringar i teknisk utrustning, som givetvis är nödvändig för att bedriva utveckling av ett kommunikationsnät.

Medel för renodlad forskning ger inte utrymme att seriöst ta med brukare, småföretagare och den lokala nivån i utvecklingen. Flernationella samarbeten begränsar antalet och typen av deltagare på den lokala nationella nivån. Att inte få tillgång till regionala utvecklingsmedel för näringslivs- och teknikutveckling har i realiteten medfört en begränsning av gruppens möjligheter att förverkliga sina idéer lokalt, och en försening i relation till utvecklingen av tekniken i ett internationellt konkurrensperspektiv.

Epilog

Efter att detta kapitel skrevs har processen gått vidare. De kvinnor i samebyn som initierade det hela har bildat ett teknikföretag som bland annat avser att exploatera den tekniska utveckling som drivits i TECH och TEST. Eftersom utvecklingen bygger på öppen källkod hindrar inte detta att ytterligare personer nyttjar tekniken, eller bygger affärs- och verksamhetsidéer kring den. Partnerskapet har utvidgats till flera SME:s, industri och universitet i Europa och fått finansiering från EU:s 7 ramprogram för ett treårigt projekt inom ICT, området "New paradigms and experimental facilities" (Vadelius 2008). Det blir ytterligare intressant att reflektera över möjligheter och stötestenar att bli inkluderad i, och utveckla, de offentligt prioriterade innovationssystemen, när en grupp samiska kvinnor i svensk glesbygd kan driva fram ramprogramfinansiering, men inte regional uppbackning.

Referenser

- Aagaard Nielsen K & Svensson L red (2006). *Action research and interactive research*. Maastricht: Shaker publishing.
- Balkmar D & Nyberg A-C (2006). *Genusmedveten tillväxt och jämställd vinst*. Stockholm: Centrum för genusstudier, Stockholms universitet.
- Balkmar D (2006). *Vinnovas FoU-verksamhet ur ett jämställdhetsperspektiv*. VR 2006:02. Stockholm: Vinnova.
- Benner M red (2005). *Innovationer – dynamik och förnyelse i ekonomi och samhällsliv*. Lund: Studentlitteratur.
- Blake MK & Hanson S (2005). Rethinking innovation. *Environment and Planning A* 37: 681-701.
- Castells M (1997). *The Power of Identity*. Oxford: Malden, MA: Blackwell.
- Carlsson L (2000). Non-hierarchical evaluation of policy. *Evaluation* 6(2): 201-216.
- Carlsson L (1996). Nonhierarchical implementation analysis. *Journal of theoretical politics* 8(4): 527-546.
- Gunnarsson E (2007). Other Sides of the Coin. A Feminist Perspective on Robustness in Science and Knowledge Production. *International Journal of Action Research* 3: 349-363.
- Hallencreutz D, Lundequist P & Pettersson K (2003). *Genusperspektiv på innovationssystem – exemplet svensk musikindustri*. VR 2003:12. Stockholm: Vinnova.
- Ds 2004:36. *Innovativa Sverige – en strategi för tillväxt genom förnyelse*. Stockholm: Fritzes.

- Lindberg M (2004). *Samlade tankar om hållbara kluster*. Vilhelmina: Emma Resurscentrum.
- Lindberg M (2008). Ett slående mönster: hur Sveriges innovationspolitik formar genus och vice versa. *Genus i Norrskan, Tema innovation och entreprenörskap 2*: 3-12.
- Lundqvist T red (2006). *Den kreativa staten – framtidspolitiska tendenser*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Nowotny H, Scott P & Gibbons M (2001). *Re-thinking science – knowledge and the public in an age of uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Nyberg A-C (2002). *Genus och innovation – om kvinnors formande av teknik och samhälle*. Forskningsrapport 2002:16. Stockholm: Kungliga tekniska högskolan.
- Pettersson K & Saarinen Y (2004). *Kluster som regionalpolitiskt redskap i ett könsperspektiv – män som hjältar i manliga kluster?* Vilhelmina: Emma Resurscentrum.
- Premfors P (1989). *Policyanalys - kunskap, praktik och etik i offentlig verksamhet*. Lund: Studentlitteratur.
- SOU 2003:90. *Innovativa processer*. Betänkande av Utredningen om innovativa processer. Stockholm: Fritzes.
- Sundin B (1981). *Ingenjörsvetenskapens tidevarv: Ingenjörsvetenskapsakademins Pappersmasskontoret, Metallografiska institutet och den teknologiska forskningen i början av 1900-talet*. Umeå Studies in the Humanities 42. Umeå: Acta Universitatis Umensis.
- Svensson L, Brulin G, Ellström P-E & Widegren Ö red (2002). *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*. Arbetsliv i omvandling 2002:7, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Udén M (2007). *Kan kvinnor vara renskötare?* Forskningsrapport 2007:09. Luleå: Luleå tekniska universitet.
- Udén M (2000). *Tekniskt sett av kvinnor*. Doktorsavhandling 2000:05. Luleå: Luleå tekniska universitet.
- Udén M (2002). The impact of women on engineering: a study of female engineering students' thesis topics. *International Journal of Engineering Education* 18(4): 458-464.
- Udén M & Doria A (2003). *When the red nose won't do! A nomadic proposition for connectivity*. ICA-IAMCR-ECCR Conference, Loughborough University 6-9 November.
- Vadelius E (2008). Jämställdhet som drivkraft i stort EU-projekt vid LTU. *Genus i Norrskan, Tema innovation och entreprenörskap 2*: 24.
- Visanu (2002). *Begreppet innovationssystem – en fördjupad definition*. Stockholm: Nutek.
- Waldén L (1990). *Genom symaskinens nålsöga: teknik och social förändring i kvinnokultur och manskultur*. Stockholm: Carlssons förlag.

Projektdokument

- Beslutsmeddelande i TECH från Vinnova (2004). 13 januari.
- Dialogseminarium i *Lyftet* (2006). 19 oktober.
- Doria A (2006a). *My original intentions for the TECH project*.
- Doria A (2006b). *What is Internet Governance?* Rapport i LIKA.
- Slutrapport i JÅMST till EU:s strukturfonder (2003).
- Slutrapport i GENUS till Vinnova (2003)

Hemsidor

- IGF www.igfgreece2006.gr
- NUTEK www.nutek.se
- UN ICT Task force www.unicttaskforce.org/sg_challenge.html
- Vinnova www.vinnova.se
- WSIS www.itu.int/wsisis

Utmanande möten - Feministisk forskning i praktik och teori

Gunilla Härnsten

Vi sätter genus på agendan

Vad kan forskning i samverkan mellan vanliga kommunmedborgare och, som i detta fall, samhällsvetenskapliga forskare, betyda? I projektet "Vi sätter genus på agendan" (Härnsten m fl 2005) samverkade över 200 lärare, föräldrar, pensionärer m fl med en grupp forskare bestående av fyra forskare och två D-studenter från Uppsala universitet i ett sökande efter djupare förklaringar till skillnader i skolresultat mellan flickor och pojkar. Basen för verksamheten var åtta forskningscirklar och utöver det fanns studiecirklar och samtalsgrupper av varierande slag. Dessutom bodde vi i kommunen några dagar i taget, vilket gjorde att vi även fick ett slags etnografiskt inslag i vår förståelse av bygden. I detta sammanhang, som fokuserar interaktiv forskning, använder jag särskilt mitt arbete i en cirkel på Sameskolan i Jokkmokk. Den djupa problematik som det innebär, att synliggöra och bevara sin egen kultur samtidigt som den ska utvecklas till att förhålla sig till det omgivande samhället, ser jag som ett intressant exempel där inte minst genusstrukturer blir viktiga att synliggöra (jfr Gunnarsson & Westberg och Amundsdotter). I mitt fall har den grupp jag särskilt fokuserar också en hel del gemensamt med de kvinnor som Lindberg och Udén samarbetat med.

Samverkan för djupare kunskap

Ansatsen med forskningscirklar, som i detta fall initierades av några av alla de som kom att delta, ligger inom ramen för det som internationellt går under beteckningen PAR, participatory action research (jfr Holmstrand 2006 och i denna

bok). I Sverige används både deltagarorienterad, deltagarbaserad (aktions-) forskning och ibland interaktiv forskning. Vad som döljer sig bakom dessa begrepp varierar, men gemensamt är övertygelsen om att kunskap som utvinns genom möten mellan berörda parter blir bättre och mer användbar. Sedan är det minst lika stor variation inom som mellan forskning som bedrivs med respektive etikett, något som delvis kan handla om olika disciplinära traditioner. För pedagogikens del handlar det också om att återupprätta och arbeta utifrån mer eller mindre undanstoppade tidigare landvinningar såsom grundläggande humanistiska utgångspunkter likaväl som samhällsligt utbildningskritiska sådana. De humanistiska handlar om vad som är viktigt för att mänskliga möten ska kunna ske på så likvärdigt sätt som möjligt. Om alla som medverkar är uppriktigt angelägna om att tillsammans öka förståelsen av ett fenomen/problem blir utfallet av en helt annan dignitet än när någon används i någon annans syfte. Egentligen borde detta vara en självklarhet, men med den samhällssyn, den kunskapssyn och den människosyn som dominerar vår värld, och inte minst våra utbildnings- och forskningsinstitutioner på alla nivåer, måste den hela tiden återerövas.

Inom forskningscirkel (se t ex Härnsten 1991, Starrin & Lundberg 1993, Holmstrand i denna antologi) är det gemensamma utmanande mötet mellan egna erfarenheter och kritiskt granskande teoretiska utgångspunkter en viktig poäng för att kunna utveckla ny kunskap. Men att förstå och kunna avslöja de ideologier som mystifierar våra faktiska levnadsvillkor kräver också ett inte så litet mått av trygghet. Denna trygghet och den ömsesidighet som detta kunskapsarbete kräver har vi (Härnsten 1996, Holmstrand & Härnsten 1996, 2003) börjat benämna demokratiska kunskapsprocesser. Bland de personnära ansatser vi då använt oss av utgör minnesarbete och livsberättelser ett par exempel. Genom arbetet i såväl den här beskrivna som de andra cirkelarna inom Jokkmokksprojektet utmanades också genusmönster och hierarkier på olika plan.

I Nancy Frasers terminologi (Fraser 2003) betraktar jag det som vi gjorde i Jokkmokk som ett exempel där såväl omfördelning som erkännande finns med och är lika viktiga. Erkännande handlar om att uppnå förståelse för, och förmåga att, behandla våra olikheter som en tillgång, och omfördelning handlar om samhällslig förändring av resurser. För egen del har feministisk forskning genom åren bidragit till att inte ge avkall på den vetenskapligt historiematerialistiska utgångspunkten som utgör grunden för omfördelningsperspektivet. Att erkännande där ingår som en självklar del betraktar jag som ovedersägligt. Denna forskning är i dag inte är särskilt synlig, därför återkommer jag till en kort presentation efter texten om projektet. Särskilt viktig har den feministiska grenen av deltagarorienterad forskning, PAR varit för vårt projekt.

Feministisk PAR

I dag finns den forskning som kan göra anspråk på att följa Frasers uppmaning huvudsakligen inom ramen för vad som benämns feministisk PAR där Patricia Maguire (1987) var en av föregångarna. Fortfarande får den feministiska inriktningen oförtjänt liten plats i de sammanhang där forskning inom den breda ramen "aktionsforskning". Samtidigt finns här de forskare som kan ge hoppet om akademien tillbaka. På sin hemsida hade Naomi Scheman 2006 en kort text där

hon inbjöd till konversation. Den slutade:

Ultimately, I seek connections with others interested in crafting a new contract for research universities, grounded in trustworthiness and demanding a commitment to social justice and to the values of public goods, an acknowledgement of inequity and global interdependence, and an epistemology of engagement. (Scheman 2006, utskrift GH)

Mary Brydon Miller, Patricia Maguire och Alice McIntyre (2004) beskriver hur de länge varit otillfreds med den androcentrism som de mött och som inneburit att feministiska perspektiv i huvudsak tystats, marginaliserats eller helt enkelt ignorerats (aa, s x). Brydon Miller kallar sitt kapitel i boken för "The Terrifying truth: Interrogating Systems of Power and Privilege and Choosing to Act". Hon talar bland annat om att använda sig av berättelser "storytelling". Hon påminner också om att "*Privilege is seldom recognized by those who hold it*" och att vi som forskare och lärare kan träna oss i att se hur man reagerar och handlar som den som är i överläge, vilket vi ofta är, även som kvinnor i akademien. Vad är då denna *The terrifying truth* som finns i rubriken? Det handlar om att vi som forskare har ett val. Att vi av rädsla för att göra misstag kan utveckla en cynisk hållning om att förändring är omöjlig. Eller vi kan agera, väl medvetna om riskerna att missbedöma och till och med orsaka negativa konsekvenser för inblandade. Brydon Miller ser ändå ett hopp:

I have faith in people. That is at the core of my work as participatory action researcher. I have faith in their intelligence, kind-heartedness, and basic sense of justice. Occasionally I am proven wrong. Far more often, however, I find that in approaching others with this expectation, my faith is well founded. I believe in the possibility of change and I realize that I am not responsible for bringing about that change by myself but for taking what action I can with the conviction that in the long run change is result of shared action. And so I choose to act! (aa, s 16)

Denna avskräckande sanning, som ändå slutar med ett tröstens ord kan vara ett incitament för att också ta på allvar det som Nancy Fraser förespråkar för feministisk vetenskap, nämligen att synliggöra och arbeta med både omfördelning och erkännande. Det vill säga, tyngdpunkten i såväl forskning som förändring (politik) måste utgå från och synliggöra både materiella och symboliska uttryck för maktrelationer.

Jokkmokksprojektet

Denna forskning är genomförd i en glesbygdskommun i Norra Sverige. Glesbygdsfrågor framförs inte sällan som att det är något som innebär problem och som behöver andras stöd. Norrlands inland framställs ofta som en tärande del av Sverige som behöver hjälp från välmående storstadsområden. Befolkningsnedgång, avflyttning, nerläggningar av företag mm tas ofta upp i pressen, både lokalt

och i riksmidia. Att bo i en mindre tätbebyggd kommun kan förvisso ha sina svårigheter på många sätt, men det kan också vara ett privilegium. Det är inte stöd som behövs, utan rättigheter, inte minst rättigheter att få finnas till på samma villkor som alla andra i vårt land. Problemen ligger kanske snarare hos dem som bestämmer över bygdens tillgångar och som färgat dess historia. De ligger i den centralistiska syn som präglar, numera inte bara vårt lands företrädare utan kanske i ännu högre grad, den så kallade Europeiska gemenskapen. En väsentlig utgångspunkt i vårt arbete var därför att undersöka möjligheterna till en offensiv syn på glesbygdens utveckling.

En viktig aspekt i ett framtidsytande arbete är synen på flickor och pojkar, på kvinnor och män. Även i frågor som handlar om vilka möjligheter människor av olika kön har, är den nära omgivningen betydelsefull. Genusfrågor är på många sätt generella, men vilka mönster som gäller är i hög grad beroende av hur historien ser ut, vilken kultur som gäller och vilka samhällsnormer och strukturer som finns (jfr t ex Lindkvist Scholten 2003, Öhrn 2002). De förändras också ständigt över tid och i olika sammanhang. Vår utgångspunkt vid projektets början var att genom att arbeta med ett samhälle med dess specifika utgångspunkter få nya kunskaper också om generella frågor om genus och glesbygd. Behovet av att vidga utbildningsfrågorna till hela det samhälleliga perspektivet framstod för oss som grundläggande för att kunna förstå något av vad som händer inom skolans väggar.

Övergripande bild av Jokkmokks kommun

En dramatisk befolkningsutveckling har ägt rum från sekelskiftet till en topp runt 1960 med närmare 12 000 invånare. Efter det började nedgången. Folkmängden per den 1 januari 2003 var 5800. Det var den stora satsningen på utbyggnaden av vattenkraften i vårt land som för ett drygt halvsekel sedan ledde till en stark ökning av antalet invånare i Jokkmokks kommun. Ett antal stora fördämningar och kraftverksbyggen avlöste varandra. Namn som Harsprånget, Porjus, Stora Sjöfallet och Messaure kom att nämnas med stolthet som exempel på viktiga framsteg i utnyttjandet av vattenkraften.

För många innebar anställning i samband med vattenkraftbyggena förhållandevis goda inkomster, dessutom ofta utan särskilt mycket utbildning. Så länge det expansiva skedet pågick var det också en trygg anställning, även om det ibland kunde innebära flyttning. I boken om Jokkmokk (Vedin 1999) noteras att "anställning vid Vattenfall medförde en hög materiell standard" (s 206). Till detta fogas en kommentar om att det fortfarande är lätt att i byarna se vilka som är anställda vid Vattenfall. De har nämligen "litet dyrare villor och två nya bilar på gården". Det finns flera intressanta skildringar av det speciella sorts nybyggarliv som utvecklades i samband med kraftverksbyggena. Särskilda provisoriska samhällen byggdes upp och monterades sedan ner när bygget i fråga var klart. I Harsprånget och Messaure finns i stort sett bara gatumarkeringar och informationstavlor om dessa samhällen kvar. De inger en nästan spöklik känsla. I flera skildringar framhålls den tydliga hierarkiska uppdelning som rådde i samhällena. Både bostädernas storlek och standard skilde sig åt i förhållande till vilken position personer i fråga hade. Det fanns till exempel särskilda lokaler för utspisning

av arbetare respektive tjänstemän av olika grader. Forsgren (1995) beskriver Harsprånget – ”Staden kring fallet” - som ett djupt odemokratiskt samhälle (s 67-78).

Vattenkraften har alltså varit på gott och ont för Jokkmokks kommun. Den har bidragit till en generellt positiv utveckling för Sverige som även Jokkmokk fått del av. Men den har också inneburit exploatering. De stora förändringarna i befolkningsmängden har också medfört problem. I nuläget när befolkningen kontinuerligt minskar och till exempel fler och fler butiker i tätorterna Jokkmokk, Porjus och Vuollerim tvingas slå igen gynnas knappast en positiv tro på framtiden hos invånarna.

Initiering

Det var genom ett kollektivt arbete i en forskningscirkel vid Skolverkets enhet i Luleå som frågan om kombinationen mellan glesbygd och genusaspekter väcktes och fick sin konkreta utformning. Efter att cirkeldeltagarna gjort ett besök i Jokkmokk kom ett brev från några lärare som ville arbeta i forskningscirkelform med skolfrågor i kombination med genusfrågor. Detta intresse ledde till att Skolverket stödde ett deltagarorienterat forskningsprojekt i samverkan mellan kommunen och Uppsala universitet. Arbetet inleddes med en sökkonferens under två dagar där ett 100-tal kommunmedborgare deltog (Holmstrand & Härnsten 2002). Denna konferens utmynnade i en rad teman som bildade underlag för det fortsatta arbetet i dess olika former. Projektet genomfördes sedan huvudsakligen i form av åtta forskningscirkel och några studiecirkel. Trots kort tid genomfördes, utöver sökkonferensen, flera stora träffar i kommunen, nära samverkan mellan fyra deltagande forskare, två D-uppsatser samt ingående kommunstudier bland annat etnografisk art utöver cirkelarna. Det var också ett drygt hundratal kommuninvånare som var aktiva under denna tid. Redan vid starten av projektet och inte minst under sökkonferensen framstod tydliga mönster. Det traditionella patriarkala samhället har satt sina spår i kommunen. Såväl yrkesliv som fritidsverksamheter och skolan med dess innehåll och arbetsformer har tydliga genusedmönster i fråga om styrka, bredd och hierarki. I slutskedet av projektet visade utfallet att det fanns både vilja, beslutsamhet och ett brett engagemang för att ta tag i ett långsiktigt förändringsarbete. Det handlade mycket om att förändra könsblindhet och könspräglade beteenden till ett könsmedvetet handlande.

Genomförande av projektet

Ingången till projektet var att skillnaderna i betyg mellan flickor och pojkar under en tid varit ovanligt stora i kommunen. Vår mening med att engagera oss var inte att ensidigt arbeta för att minska skillnaderna i uppmätta resultat. Det skulle troligtvis vara förhållandevis lätt om man valde att satsa alla tillgängliga resurser på att stödja och uppmuntra pojkars betygsjakt. I stället var vår ambition att på ett djupare plan försöka öka kunskaperna om vad detta i grunden är ett tecken på. Det syfte vi formulerade efter en tids arbete var brett och omfattande, och vi formulerade det så i tron och förhoppningen att projektet skulle bli flerårigt och

såväl tvärvetenskapligt som djupt deltagarorienterat. Syftet löd:

”Att synliggöra bygdens historia, yrkesstruktur och de mönster som skapats genom tiden för kommunens invånare med olika bakgrund i fråga om kön, utifrån klasstillhörighet och etnisk bakgrund. Hur manifesteras och återskapas traditioner? I fokus står synen på och användningen av utbildning? Vems och vilka kunskaper räknas? Hur kan genusstrukturer förändras? Hur hanteras dessa mönster i olika pedagogiska sammanhang, i uppfostran, skolgång, bildningsverksamheter av olika slag och i arbetsliv? Vad förstärker traditionella mönster och vad kan utmana och förändra?”

Den mesta databildningen skedde inom ramen för en sökkonferens, forskningscirkelarna och övriga cirkel. Detta finns väl dokumenterat genom småskrifter för varje cirkel, en populärversion av hela projektet samt en avslutande projektrapport (Härnsten m fl 2005). De forskningscirkel som verkade under året blev alla tillsatta genom skolkontorets planering. Detta skedde under sommaren och när vi som forskare kom tillbaka vid terminens slut var såväl deltagare som alla tider för året inplanerade. Genom detta förfarande framtogs en del deltagare möjligheterna att vara med i en grupp där deras intresse stod i fokus. Det innebar att personer som inte arbetade i skolan, eller var med i den särskilda föräldragrupp som bildade en cirkel (så småningom två) inte kunde räkna med att vara med i projektet. Det innebar också att det av oss förmodat tvärvetenskapliga projektet blev mer inriktat mot vad pedagogiska forskare har i sitt bagage, något som i sin tur innebar att de forskare vi planerat som medverkande fick ersättas med andra. Eftersom så många av deltagarna ändå var angelägna om att cirkelarbetet kom i gång som planerat valde vi att ändra vår planering och göra bästa möjliga av det som blivit. Vi lindrade en del av besvikelsen genom att engagera oss i cirkel som startade utan att ha formell status som forskningscirkel. Sådana fanns bland pensionärer och inom, eller i anslutning till olika fritidsorganisationer. Vi använde också stora delar av den tid vi vistades i kommunen till att besöka allt och alla som vi kunde för att berika vår kunskap om bygden.

En viktig del i vår gemensamma analys är det som handlar om demokratifrågor på ett kunskapsteoretiskt plan och som kan sägas vara basen för att projektet lades upp som ett deltagarorienterat projekt (Holmstrand & Härnsten 2003). Men det som framför allt kom till användning i analyserna (de som funnits i projektet och som bildar underlag i slutanalysen) var genusteorier på många olika plan kombinerat med ett slags historiematerialistisk bas för kunskap om bygden. Mycket av detta hade vi också, alla inblandade forskare, med oss samtidigt som det utvecklades och utvidgades under projektets gång. Många och långa samtal kring vad vi var med om i projektets olika delar skedde under sena kvällar i den lägenhet vi disponerade i Jokkmokk. Med köksbordet som samlingspunkt, med utsikt över Ajtte och kyrkan, gav de rofyllda vinter- och så småningom vår- och sommarkvällarna en närmast unik möjlighet till fördjupning inom forskargruppen. Vi ser tillgången till en sådan plats för en forskargrupp som en oerhörd fördel. Vårt grundläggande synsätt på människa, kunskap och samhälle kan nämligen sammanfattas med att vi inte föds till något särskilt, utan att vi blir till de vi är i ständig samverkan med omgivande faktorer på individuell, symbolisk och

inte minst strukturell nivå. Detta gäller det vi som forskare undersöker, men det gäller också oss själva. Att strukturer formar oss likaväl som att vi alla är delaktiga i att utforma dem blev i detta sammanhang också uppenbart på alla nivåer.

Cirkel vid Sameskolan

I detta sammanhang väljer jag att fokusera den cirkel som genomfördes på sameskolan och där jag var ansvarig forskare. Skälen till detta är flera. Vi som var forskare i projektet deltog i en eller flera cirklar var och sameskolcirkeln var en av dem som jag hade huvudansvar för. Ett annat skäl är att de förändringar som är och varit för handen under en tid i fråga om samers skolgång är särskilt intressanta i de perspektiv jag skissat ovan. De stora strukturförändringar ägt rum under det senaste seklet blir särskilt tydliga vad gäller de villkor som en ursprungsbefolkning lever under. Därför kan ett arbete utifrån deras perspektiv hjälpa till att synliggöra vad som skett.

Forskningscirkeln på Sameskolan startade senare än de övriga. Det krävdes att särskilt engagemang från lärarna på skolan eftersom de inte självklart räknades med till kommunens skolor. De bad själva att få delta i projektverksamheten när de sett vilka frågor som var i fokus i projektet. Alla lärare som var anställda på skolan, som omfattade förskola och grundskola till och med år sex, valde att delta i cirkelns arbete. Denna cirkel fortsatte, på begäran av deltagarna, ett år efter att projektet som sådant avslutats. Vi fick planeringsmedel från vetenskaprådet för att lägga grunden till ett stort projekt tillsammans med samiska skolor i stora delar av Sapmi. Som ett resultat av denna förundersökning skrev Elisabeth Lundmark, en av de forskare som deltog i projektet som helhet och som hade huvudansvar för förundersökningen, ett bokkapitel om samekultur. Innehållet i hennes text (Lundmark 2006) utgör en rik källa när jag nu går tillbaka till det som hände inom ramen för forskningscirkeln vid sameskolan.

Samers skolning i Sverige kan till stor del kopplas samman med den svenska statens agerande totalt sett i samefrågan (se t ex Johansson 1977, Lundmark 2002), vilket inneburit diskriminering och till stora delar utplåning av såväl språk som kultur. Inte förrän de allra senaste åren har samiska organisationer själva fått ha en tydligare del av ansvaret för samernas skolgång. Nu finns en särskild sameskolstyrelse – placerad i Jokkmokk – som bland annat formulerar sameskolornas skolplan. I sameskolan i Jokkmokk fanns vid projektets start barn från tidig förskoleålder och upp till år 6. Totalt var det vid detta tillfälle 50 barn på skolan. Efter det sjätte skolåret går de vidare till högstadiet på Östra skolan där de integreras med kommunens övriga elever. Från gymnasiet kan de åter läsa ett särskilt samisk program som genomförs av Bokenskolan i Jokkmokk i samarbete med samernas Utbildningscentrum.

Innehåll i och tankar kring cirkelträffarna

I den cirkel som hade samisk skolgång och de genuseder som uppträder där som sin utgångspunkt var självklart ett innehåll som kan kopplas till erkännande av stor betydelse. Efter att under många år inte ens få lov at använda sitt eget språk, att nu knappt räknas till kommunens skolor, att inte få värderas utifrån

kunskaper och erfarenheter från de egna traditionerna och att bedömas med en måttstock som bygger på den svenska skolans värderingar, betydde det mycket att någon lyssnade och tog på allvar det som fördes fram. I början fanns det också en viss skepsis rörande min vilja och förmåga att ta gruppens utgångspunkter på allvar, och kanske även en vilja att visa sig duktiga på mina villkor för att få uppvärderas. Kanske är detta en efterkonstruktion från min sida, men när jag läser mina anteckningar kan jag ana en sådan tendens. Ändå blev just denna cirkel en av de där vi kom varandra väldigt nära och berättade om personliga minnen, tillkortakommanden och hur vi ibland gett efter för konventioner för att passa in. Kanske var min egen resa från göingebygdens snapphaneanda till universitetsvärldens hierarkier hjälp för oss från ömse håll för att kunna förstå och respektera varandras utgångspunkter.

Detta förhållningssätt, och de möjligheter som kan uppstå därigenom, utmärker andan i en forskningscirkel när den är som bäst. Lundmark, som kom in i Jokkmokksprojektet när det redan börjat, som ett resultat av att vi behövde fler pedagoger, hade inte tidigare haft någon kontakt med forskningscirkeltanken. I Lundmark 2006 skriver hon att forskningscirkelns vetenskapliga relevans till stor del handlar om "... en unik möjlighet att bidra till innehållslig autenticitet. I dessa möten kommer frågorna inifrån gruppen själv, innehållet blir grundligt belyst utifrån deltagarnas olika perspektiv. Forskningscirkeln har fokus på något problem som genuint berör och som deltagarna tillsammans bidrar till att sätta ord på för att därmed synliggöra och bättre förstå." (s 186).

Om samiskt innehåll

Lärarna på sameskolan har en komplex problematik att brottas med. Samernas skolgång har en lång och brokig historia som till stora delar gått ut på att göra alla så svenska som möjligt. Detta innebär att varken lärare eller elever fullt ut har den språkliga och/eller kulturella bas som sameskolan nu förväntas bygga på. Styrdokumentet är också oklara och delvis motsägande. Sameskolans tillkomst bygger på behovet av att ta till vara och utveckla såväl de samiska språken som den samiska kulturen. Samtidigt ställs krav från den svenska skolan att de ska jämföras med samma normer som alla andra barn. I början av cirkeln formulerade vi därför frågor om vad som kunde tänkas utmärka det särskilt samiska och vad det skulle betyda för skolan.

* Hur ser uppfostran ut i samiska familjer? Vad betyder renskötseln för verksamheten både i hem och skola? Vad betyder skolans utformning och människans närvaro eller ej för verksamheter och resultat? Hur sker styrningen av innehåll? Vad betyder uppmuntran och positiv bekräftelse för utfallet av skolarbetet? Vad betyder det att pojkar och flickor ibland tycks leva i skilda världar.

En sammanfattning av dessa mångfacetterade tankar blev att försöka få en bild av helheten för den speciella form som sameskolan innebär:

* Hur är egentligen vår skola, dvs hela mönstret är intressant. Inte minst handlar det om att se vilka kunskaper som är viktiga för de barn som ska kunna klara att fortsätta och leva av de traditionella samiska näringarna. Bilden av att det inte behövs särskilt mycket skolkunskaper för att leva och bo i bygden kanske måste

utmanas. Vad är det för innehåll som är viktigt för vem? Några mer övergripande frågor t ex om könsmönster, framtida försörjningsmöjligheter och om att kunna ta till vara och utveckla den samiska kulturen också på andra sätt än som renskötare ventilerades också.

I dessa frågor och problemställningar är erkännandeperspektivet centralt och det handlar till och med om att återupprätta, synliggöra och sätta ord på, sådant som under lång tid fört en tynande, eller oppositionell tillvaro.

Ett särskilt intresse ägnades de könsmönster som utgjorde hela projektets fokus och som också intresserade lärarna i denna cirkel. Den könsmaktsordning som hela bygden är en produkt av lämnar naturligtvis inte samerna utanför. Men som vi kom fram till ser den något annorlunda ut.

Försök att förändra

Några lärare berättade om hur de på olika sätt är medvetna om och försöker ändra könsmönster. I detta märks även hur lärarna tar till vara det de ser som specifikt för den kultur de lever i och vill utveckla.

En lärare berättar att hon tog ut smågrupper med pojkar och flickor och först spelade bandy och sedan lekte flickornas lekar i skogen. Bland de små barnen är miljön medvetet utformad med mjukdjur som föreställer de djur som finns i fjällvärlden.

Kanske kan en medveten påverkan ha viss betydelse, men här visar sig omgivningens makt, det vill säga: Vad gör männen i barnens värld? De är renskötare, de jagar, kör traktor etc och utgör förebilder inom dessa områden. Vad finns det för jobb? För många av dagens samer är inte lönearbetet det intressantaste utan ett måste för att till vissa delar kunna upprätthålla rennäringen. Risken med utbildning är att man måste flytta. Men en positiv egenbild och en bra grund ger möjligheter att vara kvar ändå! Det är en negativ trend nu när affärer stänger och barnfamiljer flyttar. Men högkvalificerade jobb på annan ort och bo kvar är också en möjlighet. T ex tre dagar i veckan i Stockholm och sedan vara hemma i Jokkmokk!

Här syns de större strukturernas betydelse. Om en ursprungsbefolkning ska kunna välja hur de vill utforma sina liv måste även möjligheten att utveckla och leva av de näringar som varit basen få finnas. Här gäller således omfördelningsperspektivet i kombination med erkännandet.

Att se och våga förändra egna mönster

Även observationer om könsmönster var en del av cirkelarbetet, liksom i flera av de andra cirklarna. Att vara beredd att kritiskt granska sina egna tankar och handlingar är ett viktigt led i att orka se och arbeta för förändring i större sammanhang. Här ger jag några exempel ur de anteckningar som lärarna gjort:

Flickorna agerar extra morsa åt pojkarna, pojkarna bryr sig inte, stjälar tid, pratar rakt ut. Pojkarna maskar och mer ansvar läggs på flickorna som lätt blir hjälpsfröknar. Redan i förskolan får pojkarna mer uppmärksamhet. I en grupp där flickorna fick mer uppmärksamhet av läraren blir det mer kommunikation dem emellan. Mammor har högre krav på flickor och daltar med pojkarna, men pap-

por gör tvärtom! Kvinnor muttrar och tycker inte saker och ting är bra, ett mönster som överförs! Varför blir pojkarna så passiva från och med år 3 (vid nioårsåldern). Det kunde även handla om sådant som de i övrigt var ganska intresserade av, men som ändå inte blev roligt i skolsammanhang. Elever i år 6, engelska, observerade varandra och återberättade på engelska vad de såg. Flera blev förvånade. En deltagare framförde det positiva i att nästan alla eleven deltog när det var dans. Skillnader i vad flickor och pojkar gör blir större vid egna val. ”Då väljer barnen vad de är vana vid hemifrån”.

Vi sammanfattade sedan observationerna genom att prata om undervisningens innehåll o utformning. Vad är viktigt? Vad vill lärare/elever? Att inte vara rädda att prova, utan experimentera litet, var vi överens om. Vad är viktigt att en sameskola fokuserar?

Viktiga aspekter i detta blev sedan att samtala kring vad som egentligen styr och vad lärarna uppfattar och tolkar som styrande. Det ligger nära till hands att tolka intresset för deltagande i projektet som ett tillfälle att få synliggöra och lyfta alla de frågor som uppstår i en verksamhet som ligger mitt i en korseld. Behovet av att fortsätta att finna vägar och påverkanstrategier för förändring blev starkare.

Viktiga aspekter

Följande tillfälle blev ganska kort och lärarna uttryckte att de hade svårt att koncentrera sig på annat än den annalkande marknaden. Det mesta i skolan handlade nu också om den och barnen var angelägna t ex om att tillverka saker för försäljning. Bland annat var en skoltidning om samernas religion på gång. Självklart är denna årliga tillställning ett viktigt inslag i såväl barnens som de vuxnas liv. Det är då deras traditionella kunskaper kan och får betyda något. Det var också en fröjd att uppleva det engagemang som uppbyggdes både före och under själva marknadsdagarna.

Ett annat spår som kom upp i samband med samtalen om marknadens betydelse, och som är värt att följa upp även i andra sammanhang var synen på förebilder och särskilt ledargestalter. Vilka blir ledare och varför? Vilka är positiva ledargestalter vad är det som avgör vilka barnen ser som värda att ta efter? Idrottens roll både i sig och som betydelsefull för vilka som får hög status i skolan diskuterades. En fråga som ställdes var huruvida flickor oftare får status av andra (bröder, kusiner etc) medan pojkarna står mer för sig själv. Ett annat spår som lärarna tog upp gällde vad skolan gör för de elever som inte sportar eller i övrigt är intresserade av det som är mest gällande. Behövs andra aktiviteter för att de ska få sin del tillgodosedd? Vad är det egentligen som styr – är det våra egna intressen, frågade sig lärarna. En fråga att ställa, som gäller både lärare och elever, blev: Vad tycker jag är roligt och vad skulle jag vilja göra på skolan?

Män och kvinnor i den samiska kulturen

Gunilla förde fram tankar kring mäns och kvinnors betydelse i den traditionella samiska kulturen. Gruppens bild var att så länge det handlade om familj och gemensamma sysslor var de mer likvärdiga än i många svenska sammanhang. När

det offentliga livet förändrades, förändrades också dessa relationer. Mäns och kvinnors världar blev då mer åtskilda och nu är det en väg tillbaka att hitta nya, gemensamma mönster.

Att påminnas om och uppjobba motstånd

Vi pratade en hel del om svenskarnas behandling av samisk kultur och religion. Bland annat belyste vi betydelsen av att det var pojkar som togs för att läsa till präster. Det gjorde föga nytta, framhöll deltagarna, eftersom det var mödrarna som uppfostrade barnen i det traditionella. En slags motstånd som inte syntes utåt, och som inneburit att trots allt mycket finns bevarat.

Bilden av att inte behöva läsa sitter djupt och måste utmanas. Både hem och skola nämndes som viktiga parter i hur det nu är. Att vara duktig i skolan anses som tjejjigt, däremot kan bra betyg vara accepterat om det kan legitimeras med att "det är bra för hockeyn". Kanske är det motsägelsefullt vad som gäller i skolan. Vilka förebilder finns egentligen när det gäller att vara same, halvsame eller svensk? Vad gör högre utbildade samer? Det finns t ex jurister, lärare, forskare (men in förvånansvärt liten grad på Ajtte!) Hur tar vi fram olika bilder, hur kan vi ta vara på vars och ens särskildhet, och vad är det vi fostrar eleverna till, var också sådana frågor som ventilerades.

Det handlar om att visa på bredden i den samiska kulturen. Tidigare arbetade lärarna på sameskolan mer i tema, men säger sig nu vara mer och mer inriktade på verksamheter som är lika andras. "Vi kontrolleras från alla instanser och kan inte fullt ut arbeta så som vi egentligen helst vill." De utifrån kommande normerna stressar också lärarna och innebär att undervisningen blir mer standardiserad. Hur ska vi kunna arbeta med det mångkulturella, specifikt samiska när det samtidigt är någon annan som bestämmer vad som är riktiga kunskaper, var också ett område som vi penetrerade.

Ett par av lärarna var så bekymrade över pojkarnas uppgivenhet. De uttryckte också besvikelse över deras ointresse för slöjd, också när det handlade om sådant som man kan tycka ligger direkt i deras intresse. Har det att göra med skolifieringen, det vill säga att vad som än kommer in i skolans värld så antar det andra former än när det är "på riktigt" Har det att göra med brist på förebilder?

Vad inom samisk kultur räknas som bra att bli/göra för pojkar. Är det ok att vara busschaufför, lärare, översättare, läroboksförfattare, slöjdare, konstnär, frisör, musiker osv och kunna vila i sin samiska identitet? Eller är det så att rennäringen (även från samernas sida) är kittet? Eller är det ett påhitt av svenska staten? Är det något man INTE kan bli om man ska få fortsätta räkna sig som same? Hur ser man på samer som bor i "ickesameland"?

Att synliggöra tyst kunskap

Kan en forskningscirkel arbeta vidare med frågan om vad sameskolans kärna är och hur den kan arbeta? Vilka olika kunskaper värderas? Hur kan vi skapa ett innehåll som kan vara en grund för alla samer? Det borde vara en intressant fråga också för sametinget, framhöll lärarna. Vad är egentligen det samiska? Har vi synliga tankar som en etnisk grupp, eller vad vill vi egentligen? Vi är litet rädda

för att formulera det som inte går att ta på, framhöll en deltagare. Det finns mycket underförstådd (ofta kallad tyst) kunskap i den samiska kulturen. Flera i gruppen kände igen sig när någon talade om att hon som barn fått lära sig att ofta vända sig om när man är ute och går. Då ser man hur det ska se ut när man vänder hemåt igen. En ovärderlig baskunskap i fjällens värld, liksom mycket annat av de äldres kunskap. Vi pratade också om vikten att i arbetslag ta vara på det var och en kan och därmed också våga och vilja lämna från sig det man inte är så bra på.

Deltagarna i cirkeln bad om att få gå vidare och vår cirkel utmynnade i en ansökan till Vetenskapsrådet och det blev medel till en förundersökning där vi involverade även föräldrar. Den djupa problematiken med att synliggöra och bevara sin egen kultur samtidigt som den ska och utvecklas till att förhålla sig till det omgivande samhället blev fokus för det fortsatta arbetet (Lundmark 2006)

Vad betyder våra egna glasögon?

En av de frågor jag gick in med i denna artikel var vad våra egna vetenskapsteoretiska utgångspunkter betyder för vad vi kan se och synliggöra i samverkan med deltagarna i en gemensam forskningsuppgift. För att komma närmre svaret på denna fråga ger jag här några korta inblickar i vad en feministisk vetenskapskritik i kombination med en historiematerialistisk bas kan betyda.

Feministisk vetenskapskritik

I rubriken grundläggande feministisk vetenskapskritik innefattas åtminstone två olika slag av kritik. Den ena innebär en kritik mot det akademiska samhällets huvudsakliga sätt att arbeta med och förhålla sig till teorier, frågan om objekt och subjekt med mera och den tyngdpunkt som för närvarande läggs på revirbyggande, inte minst inom teoretiska insövningar. Det andra spåret handlar om kopplingen mellan grupper och individer i samhället vars frågor, problem och synsätt inte räknas och akademins förhållningssätt till dessa.

När jag nu ger en vetenskapligt grundläggande kritik av den vändning som för närvarande pågår inom samhällsvetenskapen och inte minst inom pedagogik tar jag först och främst min utgångspunkt i en text av Marta Gimenez (2005) där hon kritiserar en oreflekterad användning av postmoderna utgångspunkter. Bland annat citerar hon Patricia Hill Collins (1997, s 75) som hon framhåller med rätta påpekar att: " ... problemet med denna postmoderna, socialkonstruktivistiska analys (är) att den reducerar förtrycksstrukturer till 'skillnad' och på så sätt utelämnar "de maktrelationer och materiella ojämlikheter som konstituerar förtryck" (Gimenez 2005, s 61).

Samtidigt är det viktigt att utgå från och ta till vara människors erfarenheter. Men detta kan inte ske oreflekterat. Gimenez instämmer i att det är "viktigt att lära av alla gruppers erfarenheter, speciellt de grupper som tystats av förtryck och uteslutning och av de ideologier som mystifierar deras faktiska levnadsvillkor" (aa, s 66). Hon fortsätter med att hänvisa till Marx utgångspunkt i Teser om Feuerbach "att det är den sociala existensen som bestämmer medvetenhet", men

glömmer att ta med fortsättningen där Marx pekar på just det som hon sedan tar upp, nämligen "... att omständigheter förändras av människorna och att uppfost-raren själv måste uppfostas" (Marx 1845, tes III). Gimenez problematiserar erfarenhetsbegreppet och framhåller att erfarenheten samtidigt som den är unik, personlig och insiktsfull också genomgående är "social, partisk, mystifierande, och en produkt av historiska krafter som individer kan veta lite eller ingenting om" (aa, s 67). I detta sammanhang är Oskar Negts sätt att tolka begreppet erfarenhet och hans arbete med "exemplarisk inläring" värdefulla redskap (jfr Härnsten 2006). Fraser (2003) framhåller att omfördelning i dag är mer frånvarande. Av den anledningen finns det här skäl att tydliggöra såväl innehåll som metoder för att kunna se igenom de dimridåer som omger oss.

Historiematerialistisk feminism

Inom den tidiga universitetsfeminismen fanns det tydliga företrädare för just det som Fraser ser som nödvändigt för att åstadkomma en omfördelning, nämligen en grundläggande kritik av det kapitalistiska systemets verkningar. En av dem som i en artikel 1983 förespråkade en historiematerialistisk bas för feminism var Nancy Hartsock. Hon utgår från Marx distinktion mellan framträdelseform och väsen och framhåller bland annat att kvinnors liv utgör en fördelaktig position för att kraftfullt kritisera de fallokratiska institutioner och ideologier som utgör grunden för den kapitalistiska formen av patriarkatet. (s 284).

I en artikel av Hartsock från 1996, framgår att tiden har förändrats på många sätt och hennes bidrag denna gång blir mer en kritik mot postmoderna teorier för deras tendenser att representera och uttrycka makthavares röster. När akademiska diskussioner tar över, glöms den materiella basen bort eller göms. På många sätt är det en dräpande kritik av postmodernism och vissa former av poststrukturalism. Framför allt fokuserar hon Rorty och Foucault och slår fast: *Postmodern theories represent the situated knowledge of a particular social group: Euro-pean-American masculine and racially as well as economically privileged.* (s 257). I linje med detta varnar hon för vad hon kallar "detta eviga subjekspositionerande" och framhåller att "skillnader hos oss alla tenderar att bli individualiserade till oändliga enskildheter som inte säger något om strukturers betydelse". Således blir hennes uppmaning "att synliggöra gruppidentiteter kvarstår som en potentiellt viktig resurs" och att "hålla kvar insikten om att det finns något bakom texten". Hartsock efterlyser en bas för att bygga allianser. Det är genom att förändra som vi ser maktstrukturer!

Vad såg vi tillsammans?

Genom vårt sätt att arbeta inom ramen för vårt projekt kunde vi, trots en kort tid, lägga grunden för nya vägar att synliggöra mycket av den kunskap som funnits och som nu gömmts, glömts eller tystats som till exempel det som nu benämns "ursprungskunskap" (Odora Hoppers 2002). Det skedde till stor del genom arbetet inom forskningscirkelarna där vi i vissa sammanhang kunde uppnå en likvärdighet och ömsesidighet i våra möten. Inte alla cirklar fungerade lika bra, och

delvis berodde det på att det inte var deltagarnas själva som valt sin tillhörighet. I cirkeln på sameskolan kom vi ganska långt, trots att den till och med började sent. Men det är viktigt att poängtera att vad vi uppnådde på denna tid snarast är att betrakta som en upptakt till ett stort, viktigt och långsiktigt arbete som kräver såväl mycket mer av erkännande-arbete. Detta måste också vidgas till att innebära att det som berör frågor där omfördelningsperspektivet kommer med och blir tydligare. Det är vår erfarenhet genom årens arbete inom forskningscirklar att det oftast är viktigt att ha förtroende till varandra innan det är möjligt att på ett djupare plan också ta med de strukturella faktorer som begränsar möjligheter till förändring. I detta projekt kunde vi allmänt sett, och till stor del under våra gemensamma träffar där alla deltagare var med, på olika sätt återföra, analysera och vidga diskussionerna så att det samhällseliga, inte minst historiska perspektivet blev tydligare. Det var kanske framför allt där som omfördelningsperspektivet blev tydligast. Vi ska dock hålla i minnet att det bygger på de många människornas gemensamma samtal, inom och i anslutning till cirklarna i projektet, utifrån sådana perspektiv som jag presenterat inledningsvis.

Historiska, samhällseliga strukturer

En bild som växte fram var att Jokkmokks offentliga liv kännetecknas av en starkt hierarkisk och särpräglad maskulin kultur. Den epok då Vattenfall, Assi Domän och andra storbolag dominerade på arbetsmarknaden bidrog till att utveckla och befästa en sådan kultur. Tydligt är också att makten över verksamheterna i de flesta av samhällena inte fanns i kommunen. Det var ämbetsmän, bolagsdirektörer och höga politiker som bestämde. Den styrning som skedde, på ont och gott, var huvudsakligen utifrån andras intressen. Ändå tillmättes dessa herrar en hög grad av legitimitet. Samtidigt som de satte ramarna för bygden gav de också materiellt välstånd, uppmuntrade tävlingsanda och kollektiv anpassning. Bilden av den välvillige patriarken finns i många av de böcker som beskriver bygdens historia. De många män som arbetade i storbolagen hade naturligtvis inte alls samma makt. Ändå speglade den av sig så att männen självklart var betydelsefulla och fick ett gott självförtroende. Deras stolthet kom på köpet genom de sammanhang de vistades i. Det är en vanlig företeelse att makt sprider sig till de personer som befinner sig i dess närhet. På det offentliga planet fanns inte kvinnorna i någon nämnvärd omfattning. Männens värld fick stå för sig själv och oemotsagd. Kanske är detta en förklaring till att genusregimen i Jokkmokk kan beskrivas som att den har bred räckvidd, stor styrka och hög grad av hierarki.

Samtidigt som männen fick sin legitimitet genom sitt sammanhang innebar det också att en egen drivkraft och tilltron till att själv kunna ta initiativ inte behövdes i det offentliga livet. När den yttre styrningen nu uteblir lämnar den efter sig en tomhet och en osäkerhet om den egna rollen. Det är inte riktigt legitimt att ta initiativ till nya större projekt inom kommunen. Det riskerar att betraktas som att någon ser sig som förmer än någon annan och backas inte upp. Det finns heller inte någon nämnvärd tradition av kooperativ verksamhet och samarbete på lika villkor verkar sällsynt. Resultatet blir till stor del en uppgivenhet som färgar

av sig till nästa generation. Och kanske är detta en del av förklaringen till poj-karnas vilshenhet.

Till bilden hör också att drivkraft och initiativförmåga definitivt funnits och finns i hög grad på fritiden. Den rika natur som finns sporrar till jakt, fiske och naturutnyttjande, liksom till praktiskt arbete på hus och med motorfordon. Också på denna arena är det traditionellt männens verksamheter som märks. Och flickor och kvinnor backar till stor del upp dessa mönster

Kvinnor i bygden är och har varit kunniga och kanske rentav ovanligt starka, inte minst inom den samiska kulturen. Detta har emellertid till övervägande delen varit förbehållet den privata sfären. Kvinnor förekommer i påfallande liten del i litteraturen från kommunens olika delar. Kvinnors individuella och kollektiva verksamheter har stor betydelse i bygden, men tillmäts inte offentligt alls lika stor vikt. Det har varit männens verksamheter och värden som styrts kommunens offentliga liv.

Utanför huvudbilden finns också en marknad av enskilda, ofta hantverksbase-rade, verksamheter. Konstnärer, småföretagare och fantasifulle individer har funnit sin plats utanför huvudfåran och de förs också gärna fram som ambassa-dörer för bygden. I dagens offentliga bild av Jokkmokks kommun framhålls ock-så mångfalden av verksamheter och på en retorisk nivå uppmuntras till egna ini-tiativ. På många sätt framhålls också samernas kultur, slöjd och traditionella verksamheter, inte minst i samband med den årliga marknaden. Ändå tycks al-ternativa lösningar till försörjning i påfallande liten grad fått stöd av kommunens företrädare. De finns och syns inte minst under marknadsdagarna, men får annars inte utrymme.

Ett intressant mönster vi kunnat skönja i flera av de cirklar vi arbetat med är hur framgång och positioner hos släktingar, kamrater och vänner speglar av sig på vilken popularitet flickor och pojkar får hos kamrater. Är det så att det möns-ter som skapades under storbolagens tid lever kvar även på denna nivå? Att vara känd, eller vara bekant med någon känd person står högt i bygden. Samtidigt un-derskattas och till och med baktalas de många stora och olikartade kompetenser som finns i kommunen. En effekt av den hittills rådande kulturen är att den för-svårat framväxten av alternativa mönster och verksamheter. Ett exempel är att kvinnor därför tenderar att söka sig till högre utbildning som innebär att de flyt-tar bort från kommunen.

Genom arbetet i cirklarna utmanades genusmönster och hierarkier på olika plan. I och med att en del frågor fokuserades och i vissa fall undersöktes närma-re framgick också ännu tydligare problemens komplexitet för de inblandade. Det kan knappast vara någon som deltagit i projektet som nu ser skillnader i betyg som en huvudfråga. På samma sätt innebär denna forskning ett tillskott som ut-manar den enögdhet som tenderar att ha fått fotfäste i den svenska debatten om betygsskillnader.

Hierarkiska strukturer i flera olika sammanhang tydliggjordes. Det gäller till exempel skillnader beroende på vilka åldrar av barn verksamheter omfattade el-ler skillnader beroende på undervisningsinriktning eller gruppering i lärarkollektivet på skolan i fråga. Det kunde också handla om att män som sådana och deras förgivet tagna bidrag till verksamheten i regel värderades betydligt högre än kvinnors kvaliteter. Även olika rangordning av tätorterna inom kommunen fram-

stod tydligt både bland vuxna och elever. Vuxnas bemötande av barn/elever som flickor respektive pojkar såväl i skola som på fritid är också ett led i detta hierarkiska mönster. Skolan i Jokkmokk har traditionellt varit viktig för kommunen. Enligt alla bedömningar framstår den också som värenommerad och anses ha, med nationella mått mätt, mycket god kvalitet. Samtidigt är bilden tydlig att skolan i Jokkmokk varit mer inriktad mot nationella mål och ett nationellt innehåll än mot strävanden att vara nyttig för bygden och regionen. Bilden finns av att glesbygds- och by-perspektivet kanske är sämre. Detta är också ett resultat som gäller för betydligt fler sammanhang än Jokkmokks kommun. Det är en generellt användbar kunskap som skulle kunna gälla många kommuner runt om i olika delar av Sverige.

Vad gäller samtliga av dessa mönster är det vår bestämda slutsats att alla deltagare skärpt sin blick och blivit avsevärt mer medvetna om vad som pågår och om sin egen del i skeendena. Alldeles avgjort är det också många som ser möjligheter till förändring och ser olika insatser som kan göras. Denna slutsats kan vi framför allt formulera utifrån det som hänt inom de olika forskningscirkelarna. Och i detta sammanhang bör den genomgång av samesirkeln som skett och där inte minst det faktum att deltagarna begärde fortsatt verksamhet inom ett projekt vara ett incitament.

Sluttankar

Kan vi se spår av hur erkännande och omfördelning funnits med och att båda perspektiven har genomsyrat projektet? Arbetet i forskningscirkelarna där deltagare från skolans alla nivåer plus föräldrar och pensionärer deltog var de fora där minnen, observationer och tankar stöttes och blöttes och utmanades och utmanades. Detta borgade för ett erkännande. De egna erfarenheterna synliggjordes och togs tillvara. Inte minst var det uppenbart i cirkeln vid sameskolan där tilltron till det egna innehållet i skolan stärktes. Samtidigt pågick såväl inom de olika cirkelarna som på våra gemensamma möten övergripande analyser och diskussioner om vad vi sett och förstått, likaväl som vad som kan och bör förändras. De historiskt uppkomna strukturerna och den påverkan de haft på dagens Jokkmokk konkretiserades i stor utsträckning i cirkeln med pensionärer. Intressant är att deltagarna på ett tidigt stadium själva tog över mycket av information och vidareförande av projektet. Vår roll blev efter hand mer att kommunicera med vetenskapssamhället och kommundeltagarna arbetar vidare på sitt sätt. Den slutliga bilden blir att en snöboll satts i gång som fortsätter att rulla.

Referenser

- Brydon-Miller M (2004). The Terrifying Truth: Interrogating Systems of Power and Privilege and Choosing to Act. In Brydon Miller M, Maguire P and McIntyre A Eds. (2004). *Travelling Companions. Feminism, Teaching and Action Research*. Westport, Connecticut and London: Praeger, pp 3-19.
- Forsgren N (1995). *Harsprånget, kraftverksbygget som aldrig höll på att bli av*. Porjus Arkivkommitté.

- Fraser N (2003). *Den radikala fantasin. Mellan omfördelning och erkännande*. Göteborg: Daidalos.
- Gimenez M (2005). Teori eller mantra? En kritisk granskning av intersektionalitetsperspektivet. *Socialistisk Debatt* nr 1, 2005: 53-72.
- Hartsock N (1983). The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism. In Harding and Hintikka (Eds) *Discovering Reality, Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*. Dordrecht: Reidel publishing company, pp 283-310.
- Hartsock N (1996). Theoretical Bases for Coalition Building: An assessment of postmodernism. In Gottfried (Ed) *Feminism and Social Change. Bridging Theory and Practice*. Chicago: University of Illinois Press. Ss 256-274.
- Holmstrand L (2006). Deltagarorienterad aktionsforskning – ett nytt paradigm? I Wingård B (red) *Livslång nyfikenhet. En vänbok till Gunilla Härnsten*. Stockholm: HLS Förlag, ss 125-139.
- Holmstrand L & Härnsten G (1996). Democratic knowledge processes in working life. Paper presented at International Conference on Learning at Work, Steyr, Austria.
- Holmstrand L & Härnsten G (2002). Sökkonferens inom Jokkmokkprojektet, stencil.
- Holmstrand L & Härnsten G (2003). *Förutsättningar för forskningscirkel i skolan. En kritisk granskning*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Härnsten G (1991). *Forskningscirkeln – pedagogiska perspektiv*. Stockholm: LO.
- Härnsten G (1996). Demokratiska kunskapsprocesser. I Hammer G & Holmstrand L (red) *Arbetsrörelsen och demokratin. Uppsala: ALFOFAK-rapport*.
- Härnsten G (2006). Erfarenhet och kunskapsutveckling hos vuxna. I Borgström L & Gougoulakis P (red) *Vuxnantologin. En grundbok om vuxnas lärande*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Härnsten G, Holmstrand L, Lundmark E, Hellsten JO, Rosén M & Lundström E (2005). *Vi sätter genus på agendan. Ett deltagarorienterat projekt i en glesbygdskommun*. Pedagogisk kommunikation, Växjö universitet, nr 6.
- Johansson H (1977). *Samerna och sameundervisningen i Sverige*. Umeå universitet: Pedagogiska institutionen. Akademisk avhandling.
- Lundmark L (2002). *Lappen är ombytlig, ostadig och obekvä*. *Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*. Umeå: Norrlands universitetsförlag.
- Lundmark E (2006). Forskningscirkel kring ”het gröt”. Om samekultur för alla och envar eller bara för vissa. I Wingård B (red) *Livslång nyfikenhet. En vänbok till Gunilla Härnsten*. Stockholm: HLS förlag, ss 182-200.
- Lindkvist Scholten C (2003). Genusgeografier – regional utveckling och feministisk kulturgeografi. I Mulinari D, Sandell K & Schömer E (red) (2003) *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus*. Lund: Studentlitteratur. ss 61-88.
- Maguire P (1987). *Doing feminist Participatory Action Research*. Massachusetts: The Center for International Education, University of Massachusetts.
- Marx K (1946). Teser om Feuerbach. I *Marx i ett band*. Stockholm: Bokförlaget Prisma 1976.
- Odora Hoppers C (Ed) (2002). *Indigenous Knowledge and the Integration of Knowledge Systems. Towards a Philosophy of Articulation*. Claremont: New Africa Books.
- Smith D (1996). Contradictions for Feminist Social Scientists. In Gottfried (Ed) *Feminism and Social Change. Bridging Theory and Practice*. Chicago: University of Illinois press, pp 46-59.
- Vedin M (red) (1999). *Jokkmokk. Natur och kultur genom tiderna*. Jokkmokks kommun i samarbete med Åjtte, Svenskt Fjäll och Samemuseum.
- Öhrn E (2002). *Könsmönster i förändring – en kunskapsöversikt om unga i skolan*. Stockholm: Skolverket.

Från ideal till verklighet – att kombinera ett könsperspektiv med en interaktiv ansats

Ewa Gunnarsson och Hanna Westberg

Hur kan modern könsteoretisk¹⁶ forskning i praktiken ge ett kritiskt och fruktbart bidrag till den interaktiva forskningstraditionen? I detta kapitel försöker vi utifrån erfarenheter från ett konkret exempel, projektet ”Jämställdhet och genusvetenskap - ett integrerings- och utvecklingsprojekt inom VINNOVAs organisation och verksamhet”¹⁷, lyfta fram några dilemman i den interaktiva forskningsprocessen och forskarrollen när vi kombinerat de två ansatserna. Vi försöker också bidra till en mer teoretisk och metodologisk problematisering av en kombinerad praktik.

I den beskrivning som ges här är det vi som projektledare som varit författare även om kapitlet i hög grad stöder sig på den gemensamma mer fördjupande forskningsrapporten - ”Learning by fighting”? – Jämställdhet och genusvetenskap i VINNOVAs organisation och verksamhetsfält (Gunnarsson, Westberg, Andersson och Balkmar, 2007)¹⁸. Ett intressant alternativ hade naturligtvis varit att på ett mer jämlikt sätt gett såväl jämställdhetsaktörerna som inneforskarna möjlighet att bidra med egna tolkningar något som de i andra sammanhang förhoppningsvis gör.

¹⁶ Vi har använt begreppet kön på samma sätt som genus det vill säga det socialt skapade könet men som med användandet av begreppet kön också understryker tydligare även den koppling som finns till materialitet och kropp. För en diskussion om begreppen kön/genus se Gotthlin, 2000.

¹⁷ VINNOVA står för Verket för innovationssystem.

¹⁸ Utöver forskningsrapporten har en handbok för praktiker utarbetats inom projektet: Skelett i garderoben - Metoder för att upptäcka ojämställdhet (Enström, N & Jakobsson, B, 2006).

Integrering av två olika forsknings-teoretiska perspektiv

Projektets två målsättningar; att dels stärka jämställdhetsintegrationen i den egna organisationen och att dels stärka den genusvetenskapliga kompetensen vid formuleringen av olika programområden och vid bedömningen av ansökningar, utgjorde tillsammans med forskarnas syn på kunskapsbildningsprocessen utgångspunkten för att kombinera en interaktiv forskningsansats med ett könsperspektiv. Fördelarna med denna kombination ligger främst i möjligheterna att därmed skapa en mer hållbar, genusmedveten och genushandlande organisation (Gunnarsson och Westberg, 2003, Gunnarsson, 2006). I ett interaktivt forskningsperspektiv finns en strävan efter ett jämlikt erfarenhetsutbyte, lärande och kunskapsbildning mellan forskare och deltagare. Den interaktiva ansatsen erbjuder i detta sammanhang även ett fruktbart metodologiskt arbetssätt. En "ideal" interaktiv forskningsprocess innebär att forskare och praktiker utifrån sina erfarenheter och kunskaper tillsammans arbetar fram en gemensam problemformulering och sedan följs åt genom hela forsknings- och utvecklings/förändringsprocessen, det vill säga i forskningen, analysen och skrivandet samt spridningen av uppnådda resultat (Svensson, 2002, Herr and Anderson, 2005, Aagaard Nielsen and Svensson, 2006). I praktiken varierar ofta graden och nivån av interaktivitet med olika faser i forskningsprocessen. För en överblickande typologisering och beskrivning av dessa variationer se Herr and Anderson (2005).

Båda traditionerna understryker nödvändigheten av att i praktiken utvidga arenan för kunskapsproduktionen (Svensson, 2002, Gunnarsson, 2006.). Den ena traditionen utvidgar kunskapsarenan genom en jämlikhet mellan båda könen erfarenheter och en problematisering av maktrelationerna mellan könen. Den andra traditionen utvidgar kunskapsarenan genom sin syn på ett jämlikt erfarenhetsutbyte mellan deltagarnas (praktikernas) erfarenheter och kunskap och forskarnas.

Såväl det könsteoretiska forskningsperspektiv som vi har valt som den interaktiva ansatsen problematiserar och fokuserar sociala maktrelationer på olika ledder och tar ofta sin utgångspunkt i vardagslivets erfarenheter och praktiker (Hee Pedersen og Gunnarsson, 2004). Man kan utvidga arenan ytterligare till att även omfatta jämlikheten mellan andra sociala maktdimensioner som etnicitet, ålder och sexualitet och dess intersektionalitet (Gunnarsson, Neergaard och Nilsson, 2006).

Forskarrollen i det interaktiva angreppssättet understryker forskarens stödande roll. Denna roll utgör en viktig procedur i den interaktiva forskningsprocessen. Därmed görs en distinktion i relation till en mer traditionell styrande forskarroll. Att i projektet ha den dubbla forskarrollen som interaktiv forskare och en "expertroll" på det genusvetenskapliga fältet ledde ibland till dilemman något som diskuteras längre fram i avsnittet Närhet och distans i forskarrollen. Till det interaktiva forskningsperspektivet knyts ofta idén om ett kritiskt lärande i handling något som också betonats i detta projekt (Schön, 1983).

Ett tungt argument för en gemensam kunskapsproduktion mellan forskare och deltagare är att man på så vis genererar en mer "socialt robust" kunskap (Novotny, Scott and Gibbons 2001, Gunnarsson, 2007, se även den diskussion som förs

i antologin i Marianne Winther Jörgensens kapitel. Begreppet "social robustness" används av Novotny, Scott och Gibbons (2001) som ett sätt att diskutera forskningens reliabilitet. Begreppet omfattar även nödvändigheten av vad de beskriver som att gå från en svag till en starkare kontextualisering, det vill säga att involvera praktiker och andra samhällsliga aktörer i högre grad i kunskapsproduktionen.

En forskningsprocess där berörda deltagare och forskare deltar på mer jämlika villkor är dessutom en metod och strategi som ger större möjligheter att uppnå en mer hållbar utvecklings- och förändringsprocess som bättre kan stå emot normaliseringskrafter, det vill säga krafter som verkar för att allt återgår till det gamla när projektet är slut. Berge och Ve (2000) talar om "normaliseringsögonblick", Abrahamsson och Gunnarsson (2002) om "återställarmekanismer" och "dörrvakter".

Ett kritiskt reflekterande lärande

Ett kritiskt lärande i handling betonas i den interaktiva forskningsansatsen och skiljer sig på flera sätt från andra former av interaktiva dialoger. McGill and Brockbank (2004) hänvisar till Belenky m.fl:s (1986) "Women's Ways of Knowing" som tillfört ett könsteoretiskt perspektiv till lärande och kunskap. Belenky m fl utgår dels från egen forskning och dels från W Perry "Forms of Intellectual and Ethical Development in the College Years" (1970). Belenky kommer fram till att det existerar flera olika kunskapspositioner av vilka "procedurkunskap" (procedural knowing med delarna separat- och sammanhängande kunskap) och "konstruerad kunskap" (constructed knowing) särskilt knyter an till kritiskt lärande i handling. Mc Gill och Brookbank (2004) menar att procedurkunskap och konstruerad kunskap är centralt för ett kritiskt lärande i handling. Den "konstruerade" kunskapen enligt Belenky överförs av Mc Gill och Brookbank till begreppet konstruktivt lärande och karaktäriseras av empati och sammanhang där relation blir en nyckelingrediens. Den "sammanhängande" kunskapssynen har tidigare inte uppmärksamats tillräckligt. Begreppet ger en fruktbar benämning på vad som idealt sker vid ett ömsesidigt "demokratiskt" kunskapsutbyte mellan forskare och deltagare där forskaren framför allt har en stödjande och inte styrande roll. Forskarrollens stödjande procedur ska dock inte förväxlas med konsultens eller terapeutens mer rådgivande roll (Mc Gill and Brockbank, 2004).

Att göra kön i organisationer

Det könsteoretiska perspektiv som anläggs i detta projekt tar sin utgångspunkt i den internationella forskningstradition som benämns "doing gender" (Fenstermaker and West, 2002, Gunnarsson, et.al. 2003). Doing gender perspektivet sammanbinder det dagliga görandet av kön och skapar samtidigt en förbindelse-länk till den institutionella och strukturella nivån parallellt med att sociala maktrelationer synliggörs. Strukturer kan vara såväl möjliggörande som begränsande beroende på situation och kontext som till exempel historia, kultur och verksam-

het. Kulturgeografen Gunnel Forsberg (2006) problematiserar i sin forskning lokala och regionala genuskontrakts betydelse för kvinnors och mäns variationer i handlingsutrymmen. Inom ”doing gender” perspektivet ses kön som en pågående aktivitet och interaktiv handling mellan kvinnor och män, mellan män och mellan kvinnor. Detta gör den teoretiska forskningstraditionen doing gender, med dess fokus på handling, väl lämpat för projektets kombinerade interaktiva och könsteoretiska perspektiv.

En teoretisk och metodologisk modell

Den modell som utvecklades specifikt inom VINNOVA projektet är inspirerad av och bygger på sociologen Joan Ackers (1999) teoretiska arbeten och den utveckling av doing gender perspektivet som skett inom nordisk organisationsforskning¹⁹.

Följande fyra processer eller ingångar har använts i VINNOVA projektet:

- 1) Könsarbetsdelning/segregeringsmönster,
- 2) Symboler, föreställningar och diskurser,
- 3) Identitet och personligt förhållningssätt
- 4) Interaktion samspelet mellan människor

Modellen har i projektet använts både som en teoretisk modell och ett interaktivt verktyg. Den har fungerat som en ”formuleringsplattform” utifrån vilken forskarna tillsammans med främst jämställdhetsaktörerna har utbytt erfarenheter av organisationen, fört lärande reflekterande samtal samt initierat lär- och förändringsprocesser. Modellens olika ingångar har öppnat upp för användningen av flera olika metoder som synliggjort hur kön görs på skilda arenor i en organisation (se tabblån över projektets aktiviteter nästa sida). Strukturella kvantitativa segregeringsmönster har på så vis kunnat sammanbindas och problematiserats med kvalitativa könsaspekter i organisationen.

Den genusvetenskapliga kompetenshöjningen har bestått av en skraddarsydd 5-poängskurs där innehållet formulerades gemensamt av forskarna och jämställdhetsaktörerna. Kursen fick stor betydelse för hur kön problematiserades i organisationen och också som utgångspunkt och plattform för jämställdhetsaktörernas och forskarnas förändringsinitiativ och läroprocesser.

På följande sida ges en övergripande sammanställning av ett urval arbeten som genomfördes under modellens olika ingångar i projektet. Det är en bild av hur man grovt kan sortera in projektets delarbeten i förhållande till den könsteoretiska modell som använts. I praktiken kan flera arbeten sorteras in under mer än en ingång. Bilden ger även en överblick över vilka arbeten som utfördes av jämställdhetsaktörer och forskare tillsammans och var för sig.

¹⁹ För en typologisering av olika riktningar inom doing gender perspektivet och deras kopplingar till organisationsteorier se Korvajärvi (1998) och Kvande (1998). En nordisk överblick på fältet ges i antologin *Where Have All the Structures Gone? – Doing Gender in Organisations, Examples from Finland, Norway and Sweden*, Gunnarsson, et.al. (2003).

Figur 1. Tabblån ger en övergripande schematisk sammanställning av ett urval arbeten som genomfördes under modellens olika ingångar i projektet.

<p>Symboler, föreställningar och diskurser</p> <p>Forskare: Analys av 2003 års VINNOVA-nytt bl.a. med fokus på dominerande, marginaliserade och osynliggjorda perspektiv på tillväxt. Föreställningar om entreprenörskap som manligt könsmärkt och om förhållningssätt i organisationen.</p> <p>Jämställdhetsaktörer: Analys av delar av 2003/2004 års VINNOVA-nytt ur ett könsperspektiv. Analyserna ger såväl en kvantitativ som en kvalitativ bild av hur VINNOVA väljer att presentera sig för en extern publik.</p> <p>Forskare och jämställdhetsaktörer: Analys av VINNOVA-nytt ur ett köns- och läsarperspektiv, samt hur VINNOVA-nytt förändrats över tid.</p>	<p>Segregeringsmönster/ könsarbetsdelning</p> <p>Forskare: Analys av könsfördelning i organisationen både kvantitativt och kvalitativt.</p> <p>Förändring av segregeringsmönster och insatser för ökad könsmedvetenhet och jämställdhet i såväl organisationen som i organisationens utåtriktade uppdrag.</p> <p>Forskare och jämställdhetsaktörer: Uppföljning och fördjupad analys av segregeringsmönster.</p>
<p>Identitet/personligt förhållningssätt</p> <p>Forskare: Analys av organisationen genom bl a intervjuer och observationer. Analysen behandlar arbetstid, tillgänglighet efter position och vad intervjupersonerna uppfattar vara förväntade förhållningssätt för handläggare.</p> <p>Presentation om begränsningar, möjligheter och lärdomar vid användandet av interaktiva forskningsmetoder.</p> <p>Jämställdhetsaktörer: Genomförande av en enkätundersökning under 2005 om könsmärkning, vilken betydelse som genus- och jämställdhet tilldelas i organisationen.</p>	<p>Interaktion/samspelet mellan människor</p> <p>Forskare: Analyser av såväl stora (bl a personalmöten) som små möten (bl a gruppmöten).</p> <p>Jämställdhetsaktörer: Analys av mindre möten</p>

Projektets uppläggnig

Projektet har utgått från den strategi för integrering av jämställdhet som fanns i organisationen VINNOVA det vill säga att:

- Ett genusperspektiv måste läggas på hela verksamheten vilket kan innebära att strukturer (t.ex. indelningen i olika FoU-program) måste ändras för att möjliggöra jämställdhet.
- Strategin måste gå fram på olika linjer med såväl riktade åtgärder som särskilda program och mainstreaming t.ex. i form av numerär jämlikhet.
- Personella och ekonomiska resurser måste avsättas.

Som en bakgrund till projektet ligger utvärderingar som gjorts av program som arbetar för att främja regional och lokal utveckling och tillväxt eftersom en av VINNOVAs uppgifter är ”att främja hållbar tillväxt genom att utveckla effektiva innovationssystem och finansiera behovsmotiverad forskning” (VINNOVAs hemsida). På hemsidan sägs även att:

Hållbar tillväxt skall bidra till en hållbar utveckling för att nuvarande och kommande generationers kvinnor och män ska kunna erbjudas sunda ekonomiska, sociala och ekologiska förhållanden (Nutek 2005). Erfarenheter som gjorts inom Europeiska socialfundsprogram och regionala tillväxtprogram visar att samtidigt som det finns ett intresse från olika projektägare att beakta jämställdhet så saknas kunskap om hur detta ska gå till (Gunnarsson och Westberg, 2003, Westberg, 2005 och Balkmar, 2006).

Uppdraget eller projektet formulerades därför så att vi i ett och samma projekt har haft det dubbla syftet att stärka jämställdhetsintegrationen och höja den genusvetenskapliga kompetensen för såväl den inåtriktade som den utåtriktade verksamheten. Detta har gjort projektet till ett unikt försök att få en organisation att handla i jämställda termer och ger troligtvis därför ett bidrag till hur jämställdhet integreras som går utöver andra tidigare exempel på jämställdhetsprojekt.

Man kan övergripande beskriva projektet genom följande sex faser.

1. Projektplan skrivs.
2. Initierings- och analysfas.
3. Utbildnings- och processfas samt fortsatt analys.
4. Förändrings- och integreringsfas samt fortsatt process.
5. Rapportskrivning och utvärdering
6. ”Ringar på vattnet”.

Projektplansfas

En projektplan för projektet: *Jämställdhet och genusvetenskap - ett integrations- och kompetenshöjningsprojekt inom VINNOVAs organisation och verksamhetsfält* formulerades i samråd med ansvarig inom VINNOVA. Alla anställda i organisationen fick skriftlig information om projektets uppläggnig i samband med en inbjudan till allmänna upptaktsmöten. Efter att projektplanen formulerats och

upptaktsmötena genomförts gjordes en arbetsplan tillsammans med de så kallade förändringspiloterna som deltog i projektet (se vidare under avsnittet projektets kärna – forskare och jämställdhetsaktörer formeras). Eftersom projektet bygger på interaktivitet och process reviderades arbetsplanen allt eftersom.

Initierings- och analysfas

Upptaktsmöten genomfördes med start i början av 2003 med samtliga anställda med information om projektets uppläggning och process. Vid upptaktsmötena uppmanades alla som ville att anmäla sig som förändringspiloter. Därefter formerades gruppen förändringspiloter. De kom senare själva att byta namn till jämställdhetsaktörer.

Under våren 2003 gjorde forskarna tillsammans med förändringspiloterna en analys av läget i VINNOVA och resultatet presenterades på ett seminarium under senare delen av våren. Ett diskussionsforum skapades på intranätet och forskare och förändringspiloter påbörjade analyser med grupper av anställda och nyckelpersoner i organisationen.

Utbildnings- och processfas samt fortsatt analys

En översikt av skrifterna, VINNOVA-nytt påbörjades och en innehållsanalys ur ett genusperspektiv inleddes.

Organisationens historia och utveckling kartlades och sammanfattades för att skapa förståelse för hur VINNOVA såg ut och interagerade med sin omvärld.

En fortsatt kartläggning av verksamheten genomfördes genom att analysera segregeringsmönster; vertikal och horisontell segregering. Generaldirektören, vice generaldirektören, alla avdelningschefer och vice avdelningschefer samt förändringspiloterna intervjuades med avseende på utmärkande karakteristiska för organisationen och dess verksamhet. Analysfasen avslutades med ett internat i oktober 2003 med förändringspiloter och forskare. Syftet med dialogseminariet var att formulera handlingsplaner som förändringspiloterna sedan skulle föra tillbaka till sina ansvarsgrupper. Innehåll och datum för sex kurstillfällen för en skraddarsydd kurs i genusvetenskap för den genusvetenskapliga kompetenshöjningen formulerades också under internatet.

Resultat från de genomförda intervjuerna sammanfattades i en organisationsrapport och presenterades för de olika avdelningarna under våren 2004. Parallellt med presentationerna och diskussionerna av rapporten initierades den ovan nämnda kursen. Kursen var en fempoängskurs på universitetsnivå. Kursinnehållet formades för att tillgodose projektets dubbla syften det vill säga att dels stärka jämställdhetsintegrationen i den egna organisationen och dels att stärka den genusvetenskapliga kompetensen vid formuleringen av olika programområden och vid bedömningar av ansökningar. Här kom också den teoretiska modellen om hur kön görs i organisationer att bli ett viktigt inslag som utgångspunkt och plattform för såväl förändringspiloterna som forskarna för de förändringsinitiativ och lärprocesser som genererades.

Förändringspiloterna genomförde arbetsuppgifter till/under varje tillfälle, både enskilt och i grupp. De viktigaste uppgifterna var analyser av: Möteskulturen,

VINNOVAnytt, VINNVÄXT programutlysningar och Organisationens syn på kompetens. Under kursen utarbetades och genomfördes de första medforskande momenten, det vill säga då både forskare och praktiker bedrev forskning vanligtvis var för sig men också tillsammans. Kursen avslutades under våren 2004.

Förändrings- och integreringsfas samt fortsatt process.

Tyngdpunkten låg på drivandet av olika lärande- och förändringsprocesser samt en interaktiv reflektionsprocess mellan forskare och förändringspiloter. Under hösten 2004 genomfördes ett internat med syftet att markera att projektet gått in i vad som kan beskrivas som fas 4: att driva förändringsprocesser i organisationen. Stor vikt lades därför vid att det var förändringspiloterna, som de vid detta tillfälle bestämde sig för att kalla sig för jämställdhetsaktörer istället, som initierade, formulerade och bar den fortsatta processen.

Rapportskrivning och utvärdering samt spridningseffekter

Jämställdhetsaktörerna och forskarna bestämde sig dels att skriva separata rapporter och dels gemensamma rapporter där medforskningen utgjorde en väsentlig förutsättning.

Projektets kärna - forskare och jämställdhetsaktörer formeras

I det treåriga forskarstödda utvecklings- och förändringsprojektet som påbörjades 2003 och avslutades formellt vid årsskiftet 2005/2006 deltog fyra forskare, tre kvinnor och en man. Av de fyra forskarna befann sig en av kvinnorna och mannen under de första ett och halvt åren inne i organisationen nästan dagligdags. Dessa forskare de så kallade "inneforskarna", skaffade sig i närhet med organisationens vardagsliv en erfarenhet av organisationen och dess problematik. De två seniora forskarna, som på uppdrag av VINNOVA designat projektet och varit projektledare, de så kallade "uteforskarna", bedrev sitt arbete med större distans till organisationens vardagsliv. Organisationens medforskande huvudaktörer var de så kallade jämställdhetsaktörerna. Att arbeta med olika forskarroller, närhet och distans, har varit en viktig aspekt för att skapa en större trovärdighet i forskningen. Några dilemman i relation till närhet/distansproblematiken som uppstod under projektprocessen beskrivs närmare under avsnittet Närhet och distans i forskarrollen längre fram.

Förändringspiloterna, 15 personer, rekryterades till projektet på frivillig grund. Vid det successiva senare övertagandet av förändringsprocesserna (under 2005) valde förändringspiloterna, som tidigare nämnts, att själva byta namn till jämställdhetsaktörer. De representerade merparten av avdelningarna, alla hierarkiska nivåer och även olika personalgrupper. Den könsmissiga sammansättningen bland jämställdhetsaktörerna var vid starten jämn. Under projektets gång varierade könsammansättningen främst på grund av att personal slutade, började

och var barnlediga. Kunskapsnivåerna med avseende på jämställdhet och genusvetenskap varierade alltifrån personer som arbetat med jämställdhetsfrågor under många år till personer som inte tidigare funderat på den här typen av frågor. Jämställdhetsaktörerna hade även skiftande drivkrafter för sitt deltagande. En del av jämställdhetsaktörerna valde frivilligt att ingå, andra ingick redan från början i en jämställdhetskommitté och några enstaka blev beordrade att delta. Detta medförde ett aktivt arbete i gruppen med reflekterande dialoger, något som var av stor betydelse för jämställdhetsaktörernas delaktighet och genuskunskap. Jämställdhetsaktörerna med sina nyvunna kunskaper skulle fungera som organisationens drivkrafter i den fortsatta processen med jämställdhetsintegrering i både det inre och det yttre arbetet.

Metoder

Det sammanvävda perspektivet mellan interaktiv forskning och ett genusvetenskapligt forskningsperspektiv fick bestämma de metoder som användes. Projektet använde sig därför främst av kvalitativa metoder men även kvantitativa metoder förekom. En viktig poäng i detta sammanhang är, som den norska forskaren Karin Widerberg påpekar, att kritisk kvalitativ forskning handlar om metodutveckling (Widerberg, 1999 och 2002). Ur forskningsprocessen med deltagare/praktiker – forskare växer och utvecklas metoder som trampar upp nya stigar. Under forsknings- och förändringsprocesserna använde vi oss av såväl mer traditionella metoder som deltagande och interaktiva metoder som främst utvecklats inom det genusvetenskapliga fältet. Inom några delprojekt har skraddarsydda metoder utvecklats tillsammans med jämställdhetsaktörerna.

De metoder som har använts är:

- Intervjuer, fokusgrupper och värderingsövningar
- Dagböcker
- Mötesanalyser
- Diskursanalyser
- Kroppsräkningar som mått på vertikal, horisontell och tidsmässig segregering
- Lärande samtal
- Skapandet av lär- och reflektionsprocesser utgjorde i projektet en viktig metodologisk ansats

I interaktionen med hela organisationen användes olika interaktiva metoder och strategier, till exempel forandet av en hemsida, kontinuerliga återföringar på olika arenor i organisationen, gemensamma analyser av olika skriftliga material. En särskild projektpresentation gjordes av jämställdhetsaktörerna själva.

Interaktiva processer som metod

I en ideal interaktiv och kritisk reflekterande forsknings- och förändringsprocess arbetar forskare och deltagare tillsammans från problemformuleringen till insamling av data, analys och spridning. I verkligheten är processen mer pragmatisk och situationsanpassad. Beskrivningarna av fyra av projektets delarbeten får i nästa avsnitt illustrera detta. Under hela projektprocessen har reflekterande läroprocesser skett mellan inne- och uteforskarna, jämställdhetsaktörerna sinsemellan, och mellan jämställdhetsaktörerna och forskarna, och delvis med andra grupper av personal och ledningsnivåer.

Ett kritiskt reflekterande lärande ställer specifika krav på forskningsprocessen. Processen fungerar som en spiral av handlingscykler (Argyris and Schön, 1996 och Ghaye, 2008) som kan ge upphov till riktningförändringar ”tipping points”, av avgörande betydelse för förändringsprocessen (Ghaye, 2008). Exempel från projektet på när spänningsfält uppstod och riktningförändringar skedde var:

- när inneforskarna gick ur, de hade haft en stödjande roll för den interna ”projekteldsjälen” (se nedan)
- när en interaktiv mötesteknik anlades tydligare och forskarna fick en mer stödjande än styrande roll på de gemensamma mötena
- när en forskare skrev ett utkast till en beskrivning av projektet och jämställdhetsaktörerna bestämde sig för att skriva sin egen ”4-siding”
- när värderingsövningar genomfördes på internt
- när jämställdhetsaktörerna bytte namn
- när jämställdhetsaktörerna började med egna möten (se nedan)

Samtliga exempel kan tolkas som uttryck för processer för ett ökat eget övertagande av förändringsprocessen hos jämställdhetsaktörerna. Processer som lett fram till en ”tipping point” när det gäller ägandeskapet av förändringsprojektet.

De reflekterande processerna skiftade i förtätnings- och spänningsgrad under olika faser av processen. Ett belysande exempel var det internt som hölls hösten 2004 (halvtid i projektet) då projektet gick in i en tredje fas. Detta var när jämställdhetsaktörerna själva tydligare skulle bära förändringsprocesserna i organisationen och forskarna tydligare skulle släppa taget inne i organisationen. Forskarnas nära inomorganisatoriska interaktivitet skulle fasa ut och detta ledde till vad som kan beskrivas som en stark spänningsfas mellan inne- och uteforskarna under hösten. De så kallade inneforskarna ansåg att det var för tidigt att lämna organisationen. Under denna fas tog uteforskarna initiativ till att skriva en artikel till en konferens för att synliggöra projektet externt. Det ledde i sin tur till att jämställdhetsaktörerna bestämde sig för att själva göra en presentation där deras egen beskrivning kom fram tydligare. Det blev en projektpresentation som de kom att använda både internt och externt. Under denna fas förflyttades även den interaktiva processen mellan forskare och jämställdhetsaktörer rumsligt. De nu månatliga gemensamma mötena förlades främst till Arbetslivsinstitutet istället för tidigare VINNOVA. Ett skäl för detta var också att skapa en arena där även jämställdhetsaktörerna hade möjlighet att distansera sig mer i förhållande till sin vardagsorganisation.

Fyra delstudier - variationer i process, metod och forskarroll

I detta avsnitt redovisas kort fyra delstudier i projektet främst med avseende på den interaktiva processen, metoder och forskarroller. För en mer omfattande och fördjupad redovisning av delstudierna samt forskningsresultaten hänvisar vi till forskningsrapporten (Gunnarsson, Westberg, Andersson och Balkmar, 2007).

Segregeringsmönster / könsarbetsdelning²⁰

Könssegregering/könsarbetsdelning är en av de fyra ingångar i den forskningsmodell som använts i projektet, den utgör en av de processer som bidrar till hur kön görs i organisationer. För att mäta hur könssegregerad en organisation är används ofta kroppsräkning. De vanligaste kategoriseringarna är *horisontell segregering* (när kvinnor och män har olika yrken, arbetsgivare, arbetar i olika branscher/organisationer eller arbetsplatser), *vertikal segregering* (då kvinnor och män systematiskt inte når lika långt i sina karriärer) och *intern* (när kvinnor och män med samma yrke och arbetsplats får/väljer olika arbetsuppgifter).

I dialog med anställda inom organisationen kom vi gemensamt fram till att göra både en kvantitativ och en kvalitativ analys av könsfördelningen för att se var kvinnor och män finns i organisationen, vilka positioner och arbetsuppgifter som domineras av kvinnor respektive män. Vi var också intresserade av att se om insatser för ökad könsmedvetenhet förändrar segregeringsmönstren både inåt mot medarbetarna och mot den utåtriktade verksamheten. En uppföljning gjordes också med utgångspunkt från de krav som ställdes på VINNOVA som myndighet att motverka könssegregeringen i verksamheten och verka för att ett genusperspektiv ska få genomslag i forskningen. Under analysarbetet och i samtal med bl. a initierade jämställdhetsaktörer visade det sig att de statistiska underlagen som fanns att tillgå inte byggde på helt jämförbara data eftersom hur kategoriseringarna gjordes varierade över tid. Forskare och jämställdhetsaktörer har under projektets gång diskuterat dilemman med personalstatistiken, dels vad den visar och inte visar, dels hur den skulle kunna förbättras. Ett arbete med att utveckla jämförbar statistik har därför påbörjats i organisationen. Genom våra intervjuer och observationer kunde vi också konstatera att målmedvetna försök görs för att organisationen ska bli mindre könssegregerad.

För att åtgärda bristande jämställdhet inom VINNOVAs verksamhetsområde och organisation har jämställdhetsaktörerna arbetat aktivt med att genus och jämställdhet beaktas i VINNOVA:s utlysningar. Dessutom har VINNOVA i sina mål för 2007-2008 tagit hänsyn till Genus och jämställdhetsprojektets avslut och betonar därför vikten av att fortsätta det arbete som påbörjats. Avsikten är att jämställdhetsaktörerna även fortsättningsvis skall granska VINNOVAs kärnverksamhet, bland annat sättet att skriva programtexter. Även om de här nämnda

²⁰Kapitlets huvudförfattare är Dag Balkmar och Hanna Westberg

insatserna främst inriktats mot kärnverksamheten och dess inverkan på jämställdheten i samhället så har vårt projekt varit ett ambitiöst grepp från VINNOVA för att integrera jämställdhetsarbetet såväl i organisationen som i dess verksamhetsområde.

Symboler, föreställningar och diskurser

En av de ”ingångar” som projektets forskningsmodell erbjuder är att studera hur symboler, föreställningar och diskurser produceras i organisationen. Med detta menas hur konstruktionen av dessa symboler, föreställningar och diskurser förklarar, uttrycker, förstärker eller motsätter sig uppdelning i hur kön görs i organisationen. Detta görande kan ha många former till exempel i språket, ideologier, media och klädsel. I projektet har denna ingång exempelvis studerats genom att analysera tidningen VINNOVAnytt och undersöka vilka föreställningar som är rådande i organisationen.

Här följer först en genomgång av VINNOVAnytt studien och sedan följer en kortare beskrivning av rådande föreställningar i organisationen. I det efterföljande avsnittet analyseras entreprenörskap som en central diskurs inom VINNOVA. Studiet av entreprenörskap som en central diskurs kan också relateras till modellens ingång – identitet/personligt förhållningssätt. Eftersom de fyra ”ingångarna” interagerar med varandra på olika sätt innebär det att ingen av studierna som redovisas hör helt hemma inom enbart ett av de fyra fälten i modellen (sid 218).

VINNOVAnytt²¹

Tidningen kan beskrivas som ett av VINNOVAs ansikten utåt, den syftar till att ge en mer konkret bild av vad organisationens verksamhet innebär. Framförallt sprids tidningen till de cirka 3000 prenumeranterna men fungerar också som informationsbärare inåt i organisationen. Sammanlagt tre analyser av tidningen har genomförts med delvis olika metoder och omfång. I den första rapporten Dominerande, marginaliserade och osynliga perspektiv på tillväxt - Diskursanalys av VINNOVAnytt ur ett genusperspektiv analyserar en av inneforskarna 2003 års nummer av tidningen. I den andra rapporten analyserar de två jämställdhetsaktörerna stora delar av 2004 års nummer, detta som en examensuppgift för kursen ”Kön, teknik och organisation”. Analyserna i de två första studierna har alltså genomförts av forskare och jämställdhetsaktörer var för sig, med viss interaktivitet i form av handledning, genomläsningar och kommentarer. Dessa studier har sedermera bildat kunskapsgrund för en gemensam studie av tidningen som både initierats, analyserats, skrivits och spridits av forskare och jämställdhetsaktörer tillsammans. Den tredje analysen utmärks av en hög grad av interaktivitet. För att variera perspektivet från vad som i VINNOVAnytt görs betydelsefullt och centralt har forskargruppen utvecklat metoden *perspektivförskjutning* för att

²¹ Detta avsnitt bygger på forskningsrapportens avsnitt – Studier av VINNOVAnytt – organisationens ansikte utåt ur ett genusperspektiv av Dag Balkmar.

tillföra och bredda diskursen om tillväxt med andra diskurser. På så sätt har en perspektivvariation möjliggjort att olika gruppers erfarenheter inkluderats i analysen (Weick 1987). Enligt Weick möjliggörs en perspektivvariation av att olika gruppers erfarenheter inkluderas på lika villkor. Genom att ”medforsa” analyserar praktiker och forskare gemensamt, skriver och sammanställer forskningsmaterial (Svensson, 2002). En viktig grund för detta arbete i projektet var att både forskare och jämställdhetsaktörer genomförde egna analyser av tidningen, vilket bildade en utgångspunkt för en gemensam analys. Genom att gemensamt diskutera tidningens bild- och textmaterial har både olika som likartade tolkningar framkommit, dessa har därmed bildat utgångspunkter för givande diskussioner och lärande mellan forskare och jämställdhetsaktörer.

Studierna av VINNOVAnytt fungerade som underlag för förändringsarbete i organisationen. Forskare och jämställdhetsaktörer tillsammans initierade, förberedde och genomförde en intervju med redaktionen för VINNOVAnytt. Intervjun möjliggjorde ett ömsesidigt lärande mellan forskare, jämställdhetsaktörer och redaktionsmedlemmar. Ett lärande som omfattade både den redaktionella processen och hur kön producerades i tidningen. Projektets blotta existens medförde också en ökad känslighet och uppmärksamhet kring att kön produceras i VINNOVAnytt. Bara medvetenheten om att studier av tidningen pågick skapade enligt en redaktionsmedlem en ökad genuskänslighet kring tidningens innehåll. Innehållet förändrades också mot att göra kvinnor mer synliga i tidningen.

Genom medforskandet och analyserandet av VINNOVAs externa material bildade forskare och jämställdhetsaktörer en *gemensam grund* att utgå från i ett interaktivt arbete. Samtidigt medförde den interaktiva forskningsansatsen flera dilemman att hantera under processens gång. Vad innebar det exempelvis att en man/akademiker forskade tillsammans med två kvinnor som arbetade som assistenter i en hierarkisk kunskapsorganisation som omfattas av en individualistisk flexibilitetsdiskurs?

Entreprenörskap som ideal – en diskurs i organisationen²²

Studien om entreprenörskap som ideal och som en central diskurs i organisation kan sorteras in under två av modellens ingångar, dels ingången som fokuserar symboler, föreställningar och diskurser och dels den som lägger tyngden på identitet/och personliga förhållningssätt. Tanken på att initiera denna studie uppstod i början av projektet när jämställdhetsaktörerna vid sina samtal med forskarna lyfte frågan - hur kommer det sig att organisationen upplevs som manligt dominerad trots att den har en jämn könsammansättning? Den upplevda mansdominansen verkade inte handla om den antalsmässiga fördelningen av män och kvinnor vilket framgick av avsnittet om segregeringsmönster sid 222. Temat entreprenörskap som ideal kom därför att bli ett av de huvudteman som forskarna tog upp vid intervjuerna och diskussionerna med jämställdhetsaktörerna, cheferna

²² Avsnittets empiri från VINNOVA bygger främst på Susanne Anderssons arbete i projektet och bidraget – Vad är problematiskt med entreprenörskap som ett organisatoriskt ideal? i forskningsrapporten.

och andra organisationsmedlemmar. Dessutom uppmärksammades temat vid forskarnas observationer av organisationens interna liv. I en tidig arbetsrapport skriven av inneforskarna, som diskuterades med såväl jämställdhetsaktörerna som uteforskarna uppmärksammades att entreprenörskap var ett tydligt förväntat förhållningssätt i organisationen. I detta avsnitt är det några intressanta konsekvenser av den interaktiva processen som är i fokus. För en mer detaljerad bild av en problematisering och görande av entreprenörskap och andra ideal i organisationen hänvisar vi till forskningsrapporten.

När en första analys genomfördes av de intervjuer som de två inneforskarna gjorde i organisationen framträdde bilden av *ett* ideal, bilden av entreprenören till vilket var knutet ett entreprenöriellt förhållningssätt. När forskarnas första analys diskuterades och problematiserades tillsammans med jämställdhetsaktörerna och uteforskarna lyfte jämställdhetsaktörerna fram ett annat mindre synligt och glamoröst förhållningssätt som de ansåg var centralt i organisationens dagliga arbete – det förvaltningsinriktade förhållningssättet. För att undersöka betydelsen och innebörden i detta förhållningssätt genomfördes en gemensam fokusgrupp mellan jämställdhetsaktörer och forskare. Det framkom då att centralt i det förvaltningsinriktade förhållningssättet ligger en kompetens att hantera olika regelverk korrekt, till exempel hantering av utlysningar och forskningsmedel. En ny slutsats som då kunde dras var att det förvaltningsriktade idealet som fanns i organisationen inte lika tydligt var kopplat till kön som det entreprenöriella idealet som hade en tydlig manlig könsmärkning (för en diskussion om könsmärkning se Westberg - Wohlgemuth, 1996). På så vis synliggjordes och balanserades också skillnaden mellan vad som den dominerande diskursen synliggör och vad som görs i praktiken. I organisationens vardagspraktik är ett förvaltningsinriktat förhållningssätt viktigt.

Det är lätt att även som forskare, delvis på grund av sin samhälleliga position, att i nära relation med en organisations vardagspraktik fångas av och gå in i samhällets starka ”symboldiskurser”. Idag är entreprenörskap och entreprenöriella ideal en diskurs som genomsyrar de flesta organisationer på många arenor. Den interaktiva processen med jämställdhetsaktörernas mer mångfasetterade bild gav ett bra ”motgift” mot detta. Det är viktigt att som forskare inte låta sig förföras av diskurserna utan också gå bakom diskurserna och se vad som ligger i de dominerande diskursernas skugga (Gunnarsson, 2003).

Interaktion – samspelet mellan människor²³

I vår modell av hur kön kan studeras i en organisation finns ytterligare en ingång som handlar om interaktionen mellan individer och grupper. Inom projektet har detta gjorts genom att utforska hur kön görs under olika typer av möten. De möten vi tillsammans med jämställdhetsaktörerna bestämde oss för att studera var personalinformationsmöten och mindre möten.

²³ Avsnittets empiri bygger på forskningsrapportens avsnitt – Görandet av kön under mindre mötes-sammanhang, som ett antal jämställdhetsaktörer gjort samt forskaren Susanne Andersson.

Vi kunde synliggöra hur status och prestige gjordes under personalinformationsmötena och hur detta vävdes samman med position och maskulinitet genom till exempel hur personalinformationsmötena rumsligt möblerades, hur tekniska hjälpmedel användes, hur dagordningen utformades, vilka tidsmässiga restriktioner som rådde etc. För en fördjupad beskrivning av detta hänvisar vi till forskningsrapporten.

Att göra kön vid mindre möten

I detta sammanhang är det särskilt intressant att lyfta fram de interaktiva forsknings- och förändringsprocesserna som bedrivits kring de mindre mötena. Det är ett arbete som har haft en mycket hög grad av interaktivitet mellan jämställdhetsaktörer och forskare i nästan alla faser. När idén om att studera möten kom upp diskuterade och utvecklade jämställdhetsaktörerna tillsammans med forskarna först en gemensam modell för att studera såväl större som mindre möten och dess genomförande. Modellen förändrades sedan av jämställdhetsaktörerna själva så att den skulle passa för deras egna enhets- eller avdelningsmöten (dvs. mindre möten) där drygt 10 personer deltog och där deltagarna kände varandra väl. De mindre mötena studerades sedan av jämställdhetsaktörerna själva. Jämställdhetsaktörerna fokuserade hur de upplevde engagemang och samtalsklimat i förhållande till nedanstående frågeställningar:

- vem eller vilka som talar mycket respektive lite
- vem eller vilka som talar med vem
- vem eller vilka som marginaliseras

Frågeställningarna lade tyngdpunkten på olika former av inkludering och exkludering som skedde i relation till kön men även hierarkisk position, ålder och utbildning. Jämställdhetsaktörerna gjorde sedan en analys av mötena och sammanställde skriftliga rapporter. Efter att jämställdhetsaktörerna gjort sina analyser sammanställdes materialet av forskarna till en enhetlig analys. Denna analys diskuterades därefter tillsammans med jämställdhetsaktörerna och de resultat som framkom diskuterades med arbetskamraterna. Därefter utarbetade jämställdhetsaktörerna konkreta förslag på hur dessa möten skulle kunna förändras så att fler personer skulle komma till tals och att även assistenternas frågor lyftes fram.

För jämställdhetsaktörerna bidrog den interaktiva processen till ett lärande hos dem som innebar att de frånsåg att inte egentligen reflektera över hur kön görs på möten till att se detta. De fick en egen upplevd förståelse av att möten var en arena där över- och underordning gjordes och där kön och hierarkisk position vävdes samman. Detta ledde sedan till att jämställdhetsaktörerna utarbetade förslag på konkreta förändringar som spreds i organisationen.

Lena Wilhelmsson (1998) som har studerat hur lärandet påverkas av möten som präglas av symmetri respektive asymmetri lyfter fram en viktig aspekt nämligen att det inte bara är överordnande som har en roll i detta utan att denna överordning sker i samspel med underordnades underordning. Detta problematiserar Eva Amundsdotter (2006) med begreppet ”den bekväma underordningen”. Man skulle också kunna uttrycka det så att ett komplext samspel sker mellan kön och

position där en privilegierad överordning osynliggörs och en bekväm underordning vidmakthåller den rådande könsordningen.

Från ideal till verklighet - lärdomar och dilemman²⁴

Vi har kunnat konstatera att en generell styrka i de interaktiva processerna i projektet var att forskare och jämställdhetsaktörer arbetade tillsammans med att utveckla metoder, modeller och strategier för en mer robust kunskapsproduktion om organisationen och ett mer hållbart förändringsarbete. Här beskrivs också hur de kombinerade interaktiva och könsteoretiska perspektiven i projektets spänningsfaser kastade upp olika dilemman, till exempel runt forskarrollens stödjande och/eller styrande roll, närhet och distans.

Genom projektdesignen befann sig framför allt inneforskarna under längre perioder i organisationen och både de och organisationsmedlemmarna kunde lära känna varandra i organisationens vardag. De kunde på så sätt skapa ett ömsesidigt förtroende för varandra vilket lyftes fram av jämställdhetsaktörerna. Betydelsen av förtroende och tillit för samarbetet ansåg de vara en viktig aspekt för att motverka hierarkier och underlätta det gemensamma arbetet och lärandet. Jämställdhetsaktörerna menade också att kön därmed fick mindre betydelse.

En viktig lärdom för forskaren är att denne måste vara beredd att träda tillbaka från och reflektera över sin "akademikerposition" på flera plan. Dels när det gäller att ta plats i den gemensamma analysprocessen och att vara uppmärksam på att språkbruket inte bör vara akademikers utan i hög grad praktikernas. Dels innebär det att forskaren bör vara lyhörd och inte styra, "rätta" eller ta över de diskussioner som uppkommer under processen.

För att så gott det går försäkra sig om att projektet fortsätter kan det vara angeläget att praktikerna skriver och formulerar de gemensamma texterna för att därmed böttna i analyserna. Det kan också vara lämpligt att öppna upp för alternativa sätt att presentera resultaten än en skriftlig rapport.

En annan viktig aspekt i medforskandet är att jämställdhetsaktörerna verkar i organisationen och därför i högre grad än akademikerna måste förhålla sig till organisationens rådande maktordningar. Inte minst vad det innebär att praktikererna är kvar i organisationen medan forskaren efter en tid lämnar den. Erfarenheterna från medforskningen tyder på att relationen mellan praktiker och de i organisationen verksamma maktordningarna tycks vara mer betydelsefulla för processen än relationen mellan forskare praktiker.

Den könsteoretiska modell som vi använt oss av i projektet har visat sig fruktbar på många sätt dels genom att modellens fyra ingångar synliggör hur kön görs i organisationer på olika arenor men också hur dessa arenor kan ge olika bilder

²⁴ Detta avsnitt bygger på Ewa Gunnarssons och Hanna Westbergs avsnitt med samma titel som rubriken i forskningsrapporten.

av könsdimensionens styrka, räckvidd och hierarki (Thurén, 1996). För en fördjupad problematisering av modellen hänvisar vi till forskningsrapporten.

Ett kritiskt motstånd

Vid projektets obligatoriska upptaktsmöten fanns starka förväntningar på att forskarna skulle kunna presentera vilka resultat som konkret kunde uppnås i projektet, vilket var en helt främmande tanke såväl för oss som för den samhällsvetenskapliga traditionen som projektet tog sin utgångspunkt i. Dessa förväntningar uttrycktes i vad man kan beskriva som ett kritiskt ifrågasättande motstånd. Ett motstånd som sedan projektstarten följde projektet och problematiserades i den reflekterande dialogen mellan forskarna och jämställdhetsaktörerna, men också gentemot organisationen. Ett exempel är att vissa sa att detta inte är "riktig" vetenskap och kunskap eller frågade efter projektets kontrollgrupp. I det här sammanhanget är det viktigt att lyfta fram dessa ståndpunkter eftersom den syn som ges tolkningsföreträde, på vad som är kunskap och vetenskap i VINNOVA ofta hämtar sina teorier, begrepp och metoder främst från den tekniskt-naturvetenskapliga forskningstraditionen (ett positivistiskt synsätt). En tradition som skiljer sig på flera sätt från många av de samhällsvetenskapliga och humanistiska forskningstraditionerna. En viktig skillnad i det här sammanhanget är att den tekniskt-naturvetenskapliga traditionen hävdar att vetenskap är objektiv och värderingsfri. Ett uttryck för det är att man t ex pratar om system och aktörer men inte lyfter fram att det bakom en "neutral aktör" finns människor med olika erfarenheter, värderingar, kön, känslor osv. De vetenskapsteoretiska traditioner som föreliggande projekt lutar sig mot hävdar tvärtom att forskningen inte kan vara helt objektiv, neutral och värderingsfri. Genom att bygga in en förståelse för detta i teorier och metoder kan man bidra till en mer "objektiv" bild av verkligheten. Detta gap mellan en förståelse av de två olika forskningstraditionernas metoder och arbetssätt skapade inte minst i vardagen dilemman för jämställdhetsaktörerna. De hade svårt att beskriva projektets resultat och nytta på ett i organisationen trovärdigt sätt. Detta fick oss forskare att inse att vi redan från början borde ha haft en mer omfattande genomgång av hur olika vetenskapstraditioner skiljer sig åt och också under projekttiden tillsammans reflekterat kring detta. Jämställdhetsaktörerna skulle på så sätt ha haft en bättre säkerhet i att kunna föra ut projektets syfte och uppnådda erfarenheter i organisationen och kunnat använda det existerande motståndet som en potential för lärande (Berge och Ve, 2000, Amundsdotter, 2004).

Interaktiv process som ömsesidigt lärande och validering

Ett resultat i projektet är den kvalitativt bättre kunskap om organisationen som den interaktiva forskningsprocessen med jämställdhetsaktörerna gett forskarna. En interaktiv förändringsprocess innebär att vara öppen för olika "riktningsänd-

ringar”. I den kritiskt reflekterande dialogen mellan forskare och jämställdhetsaktörer har jämställdhetsaktörerna i flera sammanhang kunnat förskjuta perspektivet och ge en annan bild av verkligheten än vad forskarna först såg. Ett exempel vi gett på detta är när entreprenörsidealet framträdde starkt i de första utkasterna av forskaranalysen något som kom att modifieras i diskussionerna med jämställdhetsaktörerna som lyfte fram betydelsen av ett förvaltningsinriktat förhållningssätt. Exemplet illustrerar hur en starkare trovärdighet i forskningen, robusthet, kan uppnås i en interaktiv forskningsprocess.

En annan viktig lärdom är att en interaktiv forskningsprocess är en mödosam och tidskrävande process för en organisation och de anställda som deltar i forskningsprocessen, i detta fall främst jämställdhetsaktörerna. De har att hantera många olika sorters problem som dyker upp under processen. Detta gäller även för forskargruppen. Detta borde vi ha lyft upp och diskuterats på ett mer strukturerat sätt mellan jämställdhetsaktörerna och forskarna men också inom forskargruppen.

Närhet och distans i forskarrollen

Under projektets gång uppstod vid flera tillfällen dilemman som berörde forskarrollens närhet och distans i den interaktiva forskningsprocessen. När skulle forskaren inta en mer interaktivt stödjande forskarroll och när skulle en mer styrande ”expertroll” användas?

Livliga diskussioner uppstod till exempel i forskargruppen om hur drivande inneforskarna borde vara under den första projektfasen. Här fanns skilda åsikter mellan inne- och uteforskarna som delvis kan tillskrivas forskarnas olika bakgrunder. Uteforskarna och tillika projektledarna underströk vikten av att redan tidigt få jämställdhetsaktörerna och organisationen att starkare äga och bära förändringsprocessen. Inneforskarna underströk behovet av att vara drivande och inta en styrande expertroll för att annars skulle ingenting hända, menade de. I detta stöttades de också av projektets interna eldsjäl. Detta dilemma uttrycker ett grundläggande dilemma mellan genusforskningen generellt och den interaktiva forskningens ideal (Gunnarsson, 2006), det vill säga det interaktiva perspektivets demokratiska ambition och den styrande ”expertrollen” som många genusforskare ansluter sig till.

En starkt styrande forskarroll var också något som många av jämställdhetsaktörerna och andra aktörer i organisationen ”naturligt” förväntade sig av forskarna. Det var forskarna som neutrala och objektiva skulle veta sanningen. En lärdom vi dragit av detta är att forskarrollen i den interaktiva forskningsprocessen borde ha diskuterats och problematiserats tydligare tillsammans med jämställdhetsaktörerna och inom forskargruppen under projektets olika faser. Den starka ”spänningsfas” som uppstod inom forskargruppen, som nämnts tidigare, när inneforskarna skulle dra sig ur organisationen kunde förmodligen till delar ha undvikits om en sådan diskussion förts mer explicit från början.

Att vara i en organisations vardagsliv är både lärorikt och en utmaning för forskaren men kan också leda till ett mindre distanserat synsätt på organisationen om vistelsen blir för utdragen. När man så ska dra sig tillbaka och inta en mer di-

stanserad forskarroll kan det bli svårt. Starka spänningar mellan forskargruppens inne- och uteforskare uppstod under den övergångsfas i projektet, som varade ett par månader, när jämställdhetsaktörerna övergick till att själva vilja äga processen. Inneforskarna ville vara kvar men uteforskarna gjorde bedömningen att det var dags att gå ur denna närhet till organisationen och jämställdhetsaktörerna. Detta försvårades även av att inneforskarna under projektets gång hade blivit ett viktigt stöd för organisationens eldsjäl. Närhet – distans problematiken i den interaktiva forskarrollen har problematiserats av andra forskare som Karen Davies (1999) och av andra författare i denna antologi till exempel Anders W Johanssons.

I den avslutande projektfasen, efter analysen, och även efter projektets avslutning kan forskarnas roll mer beskrivas som ett externt bollplank och en resurs där olika kunskapsinspel av forskarna efterfrågas.

Den dubbla forskarrollens dilemma

Man kan säga att den ”dubbla” forskarrollen, att vara både expert och individ i ett samhälleligt vardagsliv som vi delar med många utanför akademien, byggdes in som ett dilemma i projektet i och med dess dubbla målsättning. Detta framför allt mot bakgrund av den sammanblandning som ofta sker ute på fältet mellan jämställdhet som politisk diskurs och individuell erfarenhet och det genusvetenskapliga forskningsfältet. En sammanblandning som blir tydligare här än när forskarna är experter på andra kunskapsområden som inte är lika ifrågasatta, men naturligtvis bör problematiseras i lika hög grad. Detta blev särskilt tydligt under den konsteoretiska kurs som utgjorde en del av projektet. Forskarna blev här mycket starkt ifrågasatta av några jämställdhetsaktörer som menade att forskarna hade fel. Dessa jämställdhetsaktörer gjorde ingen skillnad på den professionella genusvetenskapliga kunskap som forskarna hade och den erfarenhet och praktik av jämställdhet som såväl jämställdhetsaktörerna som forskarna har i sitt vardagsliv i arbetet och privat. Detta är ett ytterligare dilemma som vi borde ha synliggjort och problematiserat tydligare från början. Frågeställningar som därför behöver utforskas och problematiseras är; Hur kan dubbla forskarroller och identiteter samsas och hanteras i samma person? Hur hanterar vi en interaktiv process där individens vardagspraktik och erfarenhet av jämställdhet såväl hos forskare som hos jämställdhetsaktörerna blandas med den ”expertkunskap” som forskarna besitter? Vi kunde ju till exempel i början av projektet gemensamt med jämställdhetsaktörerna ha diskuterat och problematiserat vad vi lägger i begreppet jämställdhet och jämställda praktiker i arbetet och privat och reflekterat över det gentemot den genusvetenskapliga kunskap som finns på fältet.

Att balansera forskningserfarenhet och organisationserfarenhet.

Den kombinerade ansatsen mellan en demokratisk interaktiv forskningsprocess och den professionella forskningserfarenheten blev under skrivandet av forskningsrapporten ett besvärligt och svårlöst dilemma att hantera mellan inne- och

uteforskarna. Om vi alla deltar i jämlika relationer som den interaktiva demokratiska processen förespråkar hur hanterar vi då tolkningsföretråde i ett skrivande när vi har olika åsikter? Vilken betydelse ska då längre professionell akademisk erfarenhet ha gentemot en kortare erfarenhet av forskningsarbete? Hur ska till exempel de inomorganisatoriska erfarenheterna av VINNOVAs vardagsliv kontra uteforskarnas erfarenhet av organisationen hanteras när det gäller tolkningsprivilegiet? Detta blev dilemman som vi i praktiken inte lyckades lösa i projektet på ett bra sätt. Hur kan en ”demokratisk” projektledning inte bara i ord utan även i praktiken lösa denna typ av demokrati och erfarenhetsdilemman när åsikterna i forskargruppen går isär?

Avslutande reflektion

Vi ska avslutningsvis göra några reflektioner som vi tycker är viktiga att bära med oss framöver i såväl uppföljningar av detta som i kommande projekt.

Projektets dubbla målsättning

Hur uppfyllde då projektet sina dubbla målsättningar? Att jämställdhetsintegrationen i den egna organisationen har stärkts, vilket var ett huvudsyfte, har som vi sett satt avtryck på flera av organisationens arenor. Det andra huvudsyftet det vill säga att stärka den genusvetenskapliga kompetensen av olika programområden och vid bedömningar av ansökningar då? Här blir resultaten mer svårtolkade, delvis genom att en liknande process inte lika tydligt bars av jämställdhetsaktörerna som grupp. I efterhand så kan man reflektera över om inte en särskild kärngrupp av handläggare borde ha formerats för detta syfte. Man kan ändå se att flera initiativ tagits av olika aktörer inom olika programområden för att stärka genusperspektivet i form av interna analyser och uppföljningar av olika projekt och satsningar (se nästa avsnitt). Man kan ställa sig frågan om inte just en starkt jämställdhetsintegrering är en bas och förutsättning för att på ett mer genomgripande sätt också lyckas med att uppfylla det andra projekt målet? Det dubbla syftet att stärka jämställdhetsintegrationen och höja den genusvetenskapliga kompetensen för såväl den inåtriktade som den utåtriktade verksamheten har delvis uppnåtts främst i den inåtriktade verksamheten.

Man kan tolka projektets resultat som att det lett till en mer genushandlande organisation. Huruvida det har blivit en hållbart genushandlande organisation är än så länge för tidigt att uttala sig om. Spridningseffekter av projektet som vi hitintills har sett redovisas i nästa avsnitt.

Den könsteoretiska modell som använts i projektet har bidragit till att ge en bred och variationsrik bild av hur kön görs på olika arenor i organisationen. Detta borde ge ett bättre underlag för att skapa mer skraddarsyddna strategier för förändrings- och läroprocesser i organisationen. Det är därför angeläget att även fortsättningsvis följa hur denna kunskap på olika sätt används i organisationens inre och yttre verksamheter.

Spridningseffekter

Vad har då hänt efter det att vi avslutat forskningsprojektet? Vilka effekter har projektet fått inom och utanför organisationen? Det vi kan se är att VINNOVAS sätt att arbeta med jämställdhet och genuskompetens i många avseenden uppmärksammas som ett föredöme av andra organisationer och forskningsfinansiärer och initiativ tas för att göra något liknande. För den externa spridningen av projektets erfarenheter, metoder och resultat har en handbok för praktiker – *Skelett i garderoben – Metoder för att upptäcka ojämställdhet*, haft stor betydelse. Handboken utformades efter projektets slut i ett nära samarbete mellan två journalister och forskarna.

En förstärkning har skett av uppföljningen av genusperspektivet i VINNVÄXT satsningarna, Ett treårigt forskningsprojekt finansieras nu av VINNOVA – Jämställdhet för hållbar tillväxt – en studie av jämställdhet och förändringsarbete inom 10 regionala innovationssystem, för att följa VINNVÄXT programmens arbete (Nyberg, 2007).

En annan effekt har varit forskar- praktikerkursen Genusperspektiv på organisering av nya samverkansformer för tillväxt med fokus på partnerskap, innovationssystem och kluster, ett samarbete mellan Luleå tekniska universitet och Arbetslivsinstitutet.

Den särskilda utlysning som gick ut våren 2007 från VINNOVA som inbjöd ”genusforskare, huvudansvariga för starka forsknings- och innovationsmiljöer (FoI-miljöer), konsulter och andra aktörer för praktiskt jämställdhetsarbete ("intermediärer") att inkomma med intresseanmälan för att delta i en utlysning om behovsmotiverad genusforskning inom starka FoI-miljöer” är en direkt följd av projektet. På VINNOVA har man inspirerats av utformningen av vårt projekt och dragit slutsatser som resulterat i ovanstående utlysning.

Projektet har hos forskarna lett till fortsatta fördjupande forskningsarbeten rörande entreprenörskap, möten som arena för könsgörande processer och mellanchefers roll i ett förändringsarbete. Det har även resulterat i ett flertal vetenskapliga artiklar (Gunnarsson, 2006 och 2007, Westberg och Kronvall 2007). Ett ytterligare resultat av projektet är att två av forskarna, arbetar inom nya FoU-projekt (VINNVÄXT och FASTE excellence laboratorium) där erfarenheterna och modellarbetet från VINNOVA projektet tillvaratas.

Regeringen fattade nyligen också beslut (juli -08) om ett uppdrag till Göteborgs universitet (Nationella sekretariatet för genusforskning) om att utveckla ett stöd till myndigheternas arbete med jämställdhetsintegrering där man förväntas samverka med aktörer utanför akademien. Detta kommer förmodligen i sin tur att stärka interaktiv forskning på jämställdhetsfältet.

Referenser

- Aagaard Nielsen, K & Svensson, L eds. (2006). *Action and Interactive research – Beyond practice and theory*, Maastricht: Shaker Verlag .
- Abrahamsson, L & Gunnarsson, E (2002). 'Arbetsorganisation, kompetens och kön – i gränslandet mellan rörlighet och stabilitet'. I Abrahamsson, K. et al. red. *Arbete, ut-*

- bildning och kompetens – mellan överutbildning och underlärande*. Lund: Studentlitteratur.
- Acker, J (1999). Gender and Organization. I Saltzman Chafez, J red. *Handbook of the Sociology of Gender*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Amundsdotter, E (2004). *Strategier för förändring – på väg mot den jämställda arbetsplatsen*, Växtkraft Mål 3. Stockholm: Svenska ESF-rådet.
- Amundsdotter, E (2006). Interactive Research for Gender Equality in Workplaces. I Aagaard Nielsen, K and Svensson, L red. *Action and Interactive research – Beyond practice and theory*, Maastricht: Shaker Verlag.
- Argyris, C and Schön, D A (1996). *Organizational Learning II: theory, method and practice*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Balkmar, D (2006). *VINNOVAs FoU-verksamhet ur ett jämställdhetsperspektiv. Yrkesverksamma disputerade kvinnor och män i VINNOVAs verksamhetsområde*. VINNOVA Rapport VR 2006:02, Stockholm:VINNOVA.
- Belenky, M et.al. (1986). *Women's ways of knowing: The development of self, voice and mind*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- Berge, B-M & Ve, H (2000). *Action Research for Gender Equity*, London: Open University Press.
- Davies, K (1999). Närhet och gränsdragning – att nå andra sorters kunskaper genom deltagande observation. I Sjöberg, K red. *Mer än kalla fakta – Kvalitativ forskning i praktiken*, Lund: Studentlitteratur.
- Enström, N & Jakobsson, B (2006). *Skelett i garderoben - Metoder för att upptäcka ojämställdhet*. Arbetslivsinstitutet/ avdelningen för Genus, teknik och organisation, institutionen för arbetsvetenskap, Luleå: Luleå tekniska universitet.
- Fenstermaker, S & West, C eds. (2002). *Doing Gender, Doing Difference - Inequality, Power and Institutional Change*, London: Routledge.
- Forsberg, G (2006). Genusanalys - en utmaning för framsynt storstadsplanering. I Gunnarsson, E, Neergaard A & Nilsson, A red. *Kors och Tvärs - intersektionalitet och makt i storstadens arbetsliv*, Stockholm: Normal förlag.
- Ghaye, T (2008). *Building the Reflective Healthcare Organisation*. London: Blackwell Publishing.
- Gothlin, E (2000). *Kön eller genus?* Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforsknings skriftserie.
- Gunnarsson, E (2003). I skuggan av dominerande diskurser – konstruktion av kön bland nomader och ”jordade” i flexibla organisationslandskap. I Johansson, T och Kuosmanen, J red. *Manlighetens många ansikten – fäder , feminister, frisörer och andra män*. Malmö: Liber Förlag.
- Gunnarsson, Ewa (2006). The Snake and The Apple in The Common Paradise - Challenging the balance between surface and depth in qualifying action research and feminist research on a common arena. I Aagaard Nielsen, K and Svensson, L eds. *Action and Interactive research – Beyond practice and theory*. Maastricht: Shaker Publishing.
- Gunnarsson, E (2007). Other Sides of the Coin. A Feminist Perspective on Robustness in Science and Knowledge Production. *International Journal of Action Research*. 3, 349 – 363.
- Gunnarsson, E et.al. red. (2003). *Where Have All the Structures Gone? Doing gender in Organisations, Examples from Finland, Norway and Sweden*, The Center for Women's Studies, Stockholm: University of Stockholm.
- Gunnarsson, E & Westberg, H (2003). *Jämställdhet och genusvetenskap – ett integrerings- och kompetenshöjningsprojekt inom VINNOVAs organisation och verksamhetsfält*. Projektplan,, Stockholm: Arbetslivsinstitutet/VINNOVA.

- Gunnarsson, E, Neergard, A & Nilsson, A (2006). *Kors och tvärs - Intersektionalitet och makt i storstadens arbetsliv*. Stockholm: Normal Förlag.
- Gunnarsson, E, Westberg, H, Andersson, S & Balkmar, D (2007). *"Learning by Fighting" - Jämställdhet och genusvetenskap i VINNOVAs organisation och verksamhetsområde*. Forskningsrapport. Arbetsliv i omvandling. Växjö: Växjö universitet.
- Hee Pedersen, C & Gunnarsson E (2004). Hovedbrud – mens vi gør feministiske forskningsstrategier i organisationen. *Kvinder, kön & forskning* 4:26-45.
- Herr, K & Anderson, Gary.L (2005). *The Action Research Dissertation - A Guide for Students and Faculty*. London: Sage Publications.
- Kamarck Minnich, E (1990). *Transforming Knowledge*, Philadelphia: Temple University Press.
- Korvajärvi, P (1998). *Gendering Dynamics in White-Collar Work Organizations*. Acta Universitatis Tampereensis 600, Tampere: University of Tampere.
- Kvande, E (1998). *'Paradoxes of Gender and Organizations. Gender, Organizations and Change*. Dr.polit. avhandling. ISS, Trondheim: NTNU.
- MacGill, I & Brockbank, A (2004). *The Action Learning Handbook - powerful techniques for education, professional development and training*. London: RoutledgeFalmer.
- Novotny, H, Scott, P & Gibbons, M (2001). *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Nutek (2005). *På väg mot hållbar tillväxt? Regionala Tillväxtprogrammen 2004*.
- Nyberg, A-C (2007). *Jämställdhet för hållbar tillväxt – en studie av jämställdhet och förändringsarbete inom 10 regionala innovationssystem*. Projektplan. Stockholm: VINNOVA.
- Perry, W. (1970). *Forms of Intellectual and Ethical Development in the College Years*. New York: Teachers College Press.
- Schön, D (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*, London: Temple Smith.
- Svensson, L (2002). Bakgrund och utgångspunkter. I Svensson, L, Brulin, G, Ellström, P-E & Widegren, Ö red. (2002). *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*. Arbetsliv i omvandling 2002:7, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Thurén, B-M (1996). "Om styrka, räckvidd och hierarki, samt andra genusteoretiska begrepp". *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 3-4, 1996.
- Weick, K. E. (1987). "Organizational Culture as a Source of High Reliability." *California Management Review* 2: 112-127.
- Westberg-Wohlgemuth, H (1996). *Kvinnor och män märks: Könsmärkning av arbete? en dold lärandeprocess*. Arbete och Hälsa 1996:1. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Westberg, H red. (2005). *Regionala tillväxtavtal – en fråga om att bryta gamla mönster? Kvinnors och mäns delaktighet i tillväxtavtalen*. Arbetsliv i omvandling 2005: 8, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Westberg, H (2006). "Könssegregering i utbildning och arbetsliv". I: Olofsson, J och Zavisic, M red. *Vägar till en öppnare arbetsmarknad*, Årsboken 2006. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Westberg, H & Kronvall, (2007). *Blir Stockholm Jämt Jämt?* Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Widerberg, K (1999). "Alternative methods: Alternative Understandings: Exploring the Social and Multiple 'I' through Memory-Work". *Sociologisk Tidskrift* 2.
- Widerberg, K (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*, Lund: Studentlitteratur.
- Wilhelmsson, L (1998). *Lärande dialog. Samtalsmönster, perspektivförändring och lärande gruppsamtal*. Akademisk avhandling. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet/Arbetslivsinstitutet.

Gemensamt kunskapande om motstånd och förändring i nätverk

Eva Amundsdotter

Inledning

Jämställdhetsprojekt i regionala nätverk – tema motstånd

Genusteorier kan hjälpa oss att se det vi inte har fått syn på tidigare. Med genuskunskaper kan vi skapa gemensamma läroprocesser som täcker av det normala, det-för-givet-tagna som vi har vant oss vid.

Det var några utgångspunkter i mitt forskningsprojekt, som dessutom använt interaktiva metoder för att skapa kunskap om genus, jämställdhet och förändring. I den processen har olika former av motstånd blivit synliga. Texten ger exempel på upptäckter och insikter som gjorts i undersökande och interaktiva processer i fem nätverk. Efter en bakgrund av hur projektet har vuxit fram, följer de empiriska exemplen.

Forsknings- och utvecklingsprojektet handlade om att utforska jämställdhet som en del av en hållbar utveckling. Med hjälp av ”förändringsledare” i nätverk skulle rådande normer om genus och jämställdhet i deltagande organisationer synliggöras och en möjlighet för nya normer utvecklas. Genusteorier skulle användas som stöd och utgångspunkt.

Projektet skulle bygga på deltagarnas medforskning och handlingar i deras respektive organisationer. En grupp med deltagare från olika arbetsorganisationer formar ett nätverk, med syftet att utgöra stöd, utveckla en kritisk reflektion och ett gemensamt lärande. Detta i sin tur skulle ge stöd åt handlingsplaner för jämställdhet.

Det första nätverket startade 1999 och nätverket träffades drygt ett år. Spridningskonferenser och en metodbok bidrog till ett intresse från andra aktörer. Fyra regionala nätverk startade de följande åren, med liknande utgångspunkter men utvecklat på olika sätt beroende på deltagarna. Totalt fem nätverk ingår i mitt material, som sträcker sig från slutet av 1999 till mitten av 2007.

Nätverken var spridda i landet och deltagarna kom från en rad olika arbetsplatser, såväl privata som offentliga. 75 kvinnor och män har medverkat till förändringsprocesser för jämställdhet i sina respektive organisationer, totalt ett 20-tal. De fem nätverken hade i regel 2-4 deltagare från samma organisation och varje nätverk bestod av 15-20 personer. Det fanns med andra ord ”grupper i gruppen”, och vi har arbetat både specifikt med respektive arbetsorganisation och använt nätverkets möjligheter till interaktioner mellan människor från olika arbetsplatser. Könsfördelningen har i snitt varit 70 procent kvinnor och 30 procent män. Nätverken har varat mellan ett och fyra år, vilket inneburit stora skillnader på omfattning av såväl nätverksträffar som det konkreta jämställdhetsarbetet i organisationerna.

Projektet inleddes med en undersökande fas på cirka sex månader. Under denna fas pågick läroprocesser om genus och jämställdhet. Deltagarna genomförde studier av sin organisation ur ett genusperspektiv. Resultatet bearbetades gemensamt i gruppen. Med stöd av den nulägesbeskrivning som medforskningen gav, skapade deltagarna handlingsplaner för jämställdhet i sin organisation. I rollen som förändringsledare tog deltagarna initiativ till kartläggningar, seminarier, och förslag på handlingsplaner och mål. Vi hade då gått över i en genomförande fas, där fokus flyttade från det undersökande, reflekterande och lärande till handling, genomförande och förändring.

Under faserna använde vi en normbildningsmodell, som fungerade både som en analys- och en förändringsmodell av rådande normer (Amundsdotter, 2001). Med hjälp av modellen startades framkallningsprocesser av rådande normer i den undersökande fasen. I handlingsfasen skulle istället nya handlingsmönster utvecklas om de rådande normerna ansågs ojämförbara – i första hand var det deltagarna i nätverken som avgjorde detta för att i nästa steg förankra nya normer i sin organisation. Normer som uttrycker jämbördighet mellan kvinnor och män.

Jag är intresserad av hur genusteorier och även teorier och metoder om förändring och lärande kan användas för att skapa jämställda organisationer, vilket för mig betyder att det finns en genusmedvetenhet och kunskap som integreras i organisationens vardagliga liv. Att synliggöra den rådande ordningen, de outtalade antaganden eller normer, är en viktig del för att utmana det som bygger genusordningar i organisationer. En modell för hur kön skapas i organisationer (Acker, 1999, Gunnarsson m fl 2003) har skapat en grund i medforskningen för att få syn på könsmärkningsprocesser, vad som är bestämt efter kön, i respektive organisation (Wahl m fl 2001). Modellen presenteras i Ewa Gunnarssons och Hanna Westbergs kapitel i denna antologi. Där finns flera paralleller till detta projekt, av att kombinera perspektiv från genus- och jämställdhetsforskning med interaktiv forskning.

Drivkrafterna för en förändring och vilket önskvärt fokus den förändringen skulle ha, var uttalat deltagarnas egen process. Det skapades utrymme i gruppen för att ge återkoppling på allas arbeten, men det var aldrig så att en expert, fors-

kare eller konsult talade om vilket förändringsarbete som borde göras. Det fanns ett uttalat bottom-up-perspektiv, likt det projekt som Malin Lindberg och Maria Udén skriver om i antologin (Lindberg & Udén, 2008).

Gruppens funktion och möjligheter till grupplärande, till kritisk reflektion och stöd för att agera för en förändring är något som jag ser att detta projekt kan bidra med ny kunskap om. En del av den frågan är hur gruppen kan använda genusteorier som ett sätt att utveckla och fördjupa ett jämställdhetsarbete. Inte minst har genusteorier varit användbara för att förstå och hantera motstånd på. Strävan efter jämställdhet innebär krav på förändring och ofta aktiveras motstånd av olika slag. Därför behövs kunskaper om motstånd och förändring för att skapa jämställda organisationer.

Följande exempel är hämtade från interaktiva processer vid olika nätverksträffar.

Motståndets ansikten

En central metod under nätverksträffarna, har varit att återföra händelser i organisationerna, som förändringsledarna upplevt, för att gemensamt skapa kunskap om förändringsarbetet.

De kommande exemplen från nätverken beskriver både kunskap om motstånd och förändring som har skapats samt metoder som har använts. Mitt projekt utforskar *hur* en grupp kan skapa ett gemensamt kunskapande om genus, jämställdhet och förändring i organisationer. Texten innehåller både upptäckter av motstånd som gjorts i grupperna, men även hur dessa upptäckter kom fram.

Jag har valt några sådana händelser som återges här. Exempelen ska visa centrala aspekter av aktörskapet för jämställdhet och där motstånd aktiverades genom olika handlingar. Bemötande i organisationerna – de mellanmännsliga relationerna – är en central aspekt i aktörskapet. Vilka villkor som de olika deltagarna haft i den rollen är också en viktig del av att förstå ett förändringsarbete.

I början av vårt gemensamma arbete om motstånd, präglades samtalen om motstånd som något som kommer utifrån. Med tiden visade sig inre motstånd av olika slag – rädsla, bekvämlighet, förnekelse eller censur och oro. En teori och modell om vad som händer med människor i förändring bidrog till ökad kunskap om motstånd. Den heter Förändringens fyra rum (Janssen, 2005) och gav grepp för att förstå skeenden på olika nivåer.

Exemplen gestaltar dessa nivåer – det första exemplet belyser interaktionsnivån med exempel på bemötande. Därefter följer villkor i en organisation som ett uttryck för motstånd. Det tredje exemplet handlar om hur kvinnor på starkt kvinnodominerade arbetsplatser upplever andra kvinnliga kollegor som det största motståndet. Fjärde exemplet visar hur flera kvinnor bar på en rädsla att visa sig för engagerade och upprörda på arbetsplatsen. Slutligen följer ett exempel om det vi kallade underordningens vana och bekvämlighet som motstånd.

Motståndet har flera ansikten och upptäckter om såväl yttre som inre motstånd har gjorts. Efter de empiriska exemplen följer ett avsnitt där jag reflekterar över genus och interaktiv forskning.

Omgivningens bemötande som motstånd

Vi träffades i Sandviken utanför Gävle. Fler än 50 personer från tre nätverk skulde under två dagar dela erfarenheter samt reflektera på temat att vara i en aktörsroll för jämställdhet i sin organisation. Det var främst deltagare, men även forskare, projektledare och styrgruppsmedlemmar deltog. En spridningskonferens genomfördes i samband med träffen.

Vi arbetade såväl könsblandat som könsuppdelat och med olika metoder för reflektion och lärande. I detta exempel tar jag särskilt upp bemötande i rollen som förändringsledare; som kom fram med frågan om vilket motstånd deltagarna hade mött i sina respektive arbetsorganisationer sedan de tog på sig rollen i projektet.

I svaren visade det sig att kvinnogruppernas rapporter innehöll berättelser om att bli bemött med ”förlöjligande, förminskande, avundsjuka, härskartekniker, aggressivitet och personliga påhopp”. Kvinnorna berättade om hur de upplevde sig utsatta för olika former av respektlöshet och det var främst män som stod för det motståndet. Aggressivitet och upplevelser av hot fanns även i några av kvinnogruppernas berättelser, ofta subtilt och svårt att ta på. Det kunde handla om blickar och ton på rösten.

Mansgrupperna hade andra upplevelser: ”Folk lyssnar mer på manliga kollegor, motstånd vi mött är främst vårt eget motstånd och bekvämlighet.” I grupperna fanns inga rapporterade upplevelser som liknade kvinnogruppernas berättelser om makt, hot eller aggressivitet. Däremot upplevdes motstånd som ”tidsbrist, okunskap och låg prioritet av jämställdhet” som gemensamt av kvinnor och män.

Exempel på hur bemötande skiljde sig åt, kom löpande under projekttiden vid nätverkens träffar. I ett av nätverken deltog två personer från en kommun, en man och en kvinna som båda arbetade som tjänstemän. De berättade om mannen som möttes med intresse medan kvinnan bemöttes med ilska för att hon varit borta – alternativt med en klapp på axeln ”jaja, du har varit på jämställdhetsträff nu igen hör jag”. Mannen däremot fick nyfikna frågor om vad han gjorde på träffarna och hans tankar och idéer möttes med intresse. Motsvarande upplevelser fanns i en organisation med fyra deltagare, varav två kvinnor och två män. Männen kunde möta motstånd, men framfört sakligt och med ett bemötande som var respektfullt. Kvinnorna däremot upplevde motståndet i form av aggressivitet och nedlåtande attityder. Även i dessa två exempel var det främst män i organisationen som stod för agerandet.

Organisationens villkor som motstånd

Följande exempel från en nätverksträff handlar om vilka villkor deltagarna ansåg sig ha i projektet och vad vi kan lära av det. Frågan som inledningsvis ställdes var: ”Vad får mig att ta eller att vilja ta initiativ i min organisation? Och vad hindrar min förmåga eller vilja att ta initiativ?”

Efter individuell reflektion arbetade vi med en av arbetsplatsgrupperna. Deltagarna satte sig i en liten cirkel i rummet, två kvinnor och två män från en gymnasieskola i ett litet samhälle. Den övriga gruppen formade en större cirkel runt

den mindre. Metoden kallas Concentric circles, en process där alla har samma centrum och bildar cirkel runt detta (McGill & Brockbank, sid 56, 2004).

Uppgiften för den lilla cirkeln var att tala med varandra utifrån den inledande frågan om villkoren. Den yttre cirkeln var ett reflekterande team, som lyssnade och därefter reflekterade med varandra.

Vi var totalt 15 personer som deltog. Den mindre cirkeln började sin dialog:

– Vår grupp får mig att vilja ta initiativ. Utan den skulle jag inte orka. (Anna)

– Vårt arbete börjar nu bli konkret efter alla seminarier och undersökningar. Det får mig att vilja ta initiativ. (Johan)

– En ung kvinna höll på att bli våldtagen i parken förra helgen. Jag pratade med henne och försökte förmedla vad jag har lärt om kön och våld till exempel. En sådan händelse får mig att vilja ta initiativ. (Ulf)

– Vi är fyra i gruppen, två kvinnor och två män. Vi två kvinnor blir stämplade som rabiata feminister. Det är starka härskartekniker som utövas mot oss och jag tystnar. Man hamnar i den relativa underordningen, för att inte störa för mycket. (Marie-Louise)

– Precis! Vi har nyligen fått lönelistan och jag ligger bland dem som knappt får någonting. Och jag kan se att en orsak är det arbete jag lagt ner på jämställdhetsarbetet. Men det var ju högprioriterat av ledningen! Ska det inte visa sig på lönen? (Anna)

– Lönelistan var verkligen en besvikelse. De osakliga löneskillnader som vi upptäckte och som då genast rättades till, återskapas nu genom att det var enbart män i toppen på lönelistan. (Johan)

– Jag känner rädsla att stå inför kollegiet. Jag känner att jag inte kan tillrättvisa eller säga till en person som uttrycker motstånd, för han har ju mer utbildning än jag. När de sitter med armarna i kors och tittar kritiskt, får jag rampfeber. Det är en hierarki som gör mig matt. (Ulf)

– Vi får redskap och verktyg och förväntas driva ett förändringsarbete. Men våra arbetsvillkor är samtidigt så fragmentariska och otydliga, att vi hela tiden börjar om och inte riktigt vet vad vi har mandat för. Dessutom har ju flera på arbetsplatsen velat rösta bort jämställdhetsprojektet, fast vi omfattas av såväl styrdokument som ledningens beslut. (Marie-Louise)

– Ledningen stödde verkligen arbetet i början, men nu backar de långsamt ur känns det som. Jag tror det är arbetsplatskulturen som skapat ett tryck på ledningen att backa. (Johan)

Gruppen i fokus hade snabbt givit en bild av hur ”kulturen” upplevdes av dem, vad som gav kraft och vad som begränsade. När den yttre cirkeln förde sin dialog, var det flera som förvånades över hur tillåtande det var att mer eller mindre strunta i förändringsambitioner och projekt som ledningen stod för. Det blev också tydligt att ledningen inte tog det ansvar som den borde göra, utan att de fyra aktörerna fick bära ansvaret på ett sätt de inte borde. Ordet gick fram och tillbaka och gruppen i fokus blev utmanade, fick perspektiv och andras erfarenheter med sig.

Kvinnliga kollegor som motstånd

Deltagarna i det första nätverket arbetade alla inom vård- och omsorgsarbeten, privat eller offentligt. Gruppen bestod av 14 deltagare, varav en var man. Kvinnorna arbetade som vårdare, sjuksköterska, undersköterska, förskolelärare, förestandare för förskolor och barnskötare. Mannen var vd för ett privat sjukhem.

Redan under den andra träffen uppmärksammades den aktörsroll deltagarna förväntades att ta i sina organisationer. Vi använde värderingsövningar, en metod för att samtala om värderingsfrågor. I det här fallet presenterades en frågeställning och deltagarna fick fyra alternativ att ta ställning till:

Vilket är det största hindret mot att arbeta för jämställdhet på arbetsplatsen?

1. Arbetsklimatet mellan personalen präglas ofta av att man blockerar varandras idéer och ger negativ kritik.
2. Ledningen ger inte stöd åt ett utvecklingsarbete med jämställdhet i fokus.
3. Organisationsstrukturen (resurser, utrymme, plats, arbetstider) är utformad så att det inte finns utrymme för ett jämställdhetsarbete.
4. Öppet hörn för egna förslag på det *största* hindret.

De fyra alternativa svaren fick var sin hörna i rummet. Alla kvinnorna, men inte mannen, gick till hörnan att det största hindret mot att arbeta för jämställdhet var att arbetsklimatet mellan personalen ofta präglas av att man blockerar varandras idéer och ger negativ kritik. En rad exempel på hur arbetsklimatet präglades av tillbakahållande och en kritisk attityd blev berättade av deltagarna. Det var ansträngande personalmöten som präglades av missnöje efteråt i korridorerna, initiativ som togs ner genom kritiska kommentarer, brist på uppskattning och höga förväntningar på varandra. En rad berättelser som präglades av negativ och kritisk attityd till varandra. Oftast handlade det om relationer mellan kvinnor, då det var närmast enkönade arbetsplatser. Det gällde i flera fall även på chefsnivå.

Upplevelserna utifrån de egna erfarenheterna, med känslor av vanmakt, sorg och förtvivlan för flera, ledde till flera läroprocesser. Genusteorier om genusordning, över och underordning och maktrelationer (Hirdman, 2001, Wahl m fl 2001) bidrog till en förståelse av att kvinnor som grupp får budskap om underordning som införlivas mellan kvinnor på många nivåer – många symboler i

samhället bekräftar och förstärker kvinnan som objekt och underordnad. Men det räcker inte, genus görs i vardagliga, ofta oreflekterade handlingar (Gunnarsson m fl 2003, Andersson m fl 2008) och en viktig analys som gjordes i gruppen var att det som hade uppfattats som jantelagen: ”du ska inte tro att du är något”, hade minst lika mycket med genus att göra. Kvinnorna höll varandra tillbaka på olika sätt, som exemplen tidigare gestaltar. Denna kunskap om genusordningen, och som innebar att de kvinnliga nätverksdeltagarna kunde se mekanismer i samhället som bidrog till deras upplevelser och erfarenheter, blev en starkt frigörande del i projektet. De kände tidigare skuld över sina dåliga känslor om andra kvinnor, med teorin kunde de se det systemiska och istället formulera mål för en förändring. På en av arbetsplatserna tog kvinnorna djupgående initiativ till en förändring av hur interaktionen på arbetsplatsen såg ut – där nya normer skapades genom andra handlingar (Amundsdotter, 2002).

Egen rädsla som motstånd

I det nämnda exemplet om organisationens villkor som motstånd, beskrivs en process med en inre cirkel och en yttre cirkel av deltagare som reflekterar växelvis på ett tema. Vi gjorde olika former av reflektioner för att skapa kunskap om att vara förändringsledare för jämställdhet, till exempel i mindre grupper genom att reflektera över mig själv med hjälp av andra i gruppen. I metoden action learning utvecklas stöd och kritisk reflektion i gruppen med en fokus på varje individs handlingskraft och planer (McGill & Brockbank, 2004). I den processen kom olika teman upp i aktörsrollen och jag vill här beskriva ett tema som verkade vara könsspecifikt för gruppen; det var en majoritet av kvinnorna som uttryckte temat. Det handlade om en egen rädsla, här uttryckt av tre olika kvinnor i nätverket:

”Om jag är för upprörd över en orättvisa på jobbet, är risken stor att jag tappar kontrollen och blir för känslomässig. Då blir jag utsatt genom kommentarer om att jag inte är saklig.”

”Om jag är för berörd, för engagerad i hur det ser ut på jobbet kan jag kallas för galen. Det används ibland av männen, de kallar kvinnor för galna. Man vill inte bli kallad för galen.”

”Lugna ner dig! Kan män säga om jag höjer rösten för mycket eller om min röst går upp falsett. Det är svårt att behålla kontrollen över min röst när jag blir för upprörd.”

Kvinnorna från fem olika arbetsorganisationer kände igen sig, även om de inte upplevde själva rädslan. Flera män uttryckte att det var svårt att ens förstå vad kvinnorna pratade om, det var så främmande med de upplevelser som beskrevs.

Det var ett ytterligare ansikte av motstånd som synliggjordes. Rädsla att visa känslor, rädsla att bli för upprörd eller för berörd fanns därför att det kunde innebära en risk för att bli utsatt av andra på arbetsplatsen.

Underordningens vana och bekvämlighet som motstånd

Att reflektera kritiskt över rådande genusordningar var något vi gjorde i flera olika omgångar. Följande gemensamma reflektion hämtar jag från ett tillfälle, då vi arbetade i könsuppdelade grupper om rådande genusordningar. Kvinnorna och männen satt i sin tur uppdelade i mindre grupper. Kvinnorna arbetade med frågeställningen: ”När anpassar/underordnar jag mig? Vilka vinster – om några – ger underordningen mig? Och vad är svårt med att underordna mig?” Männen arbetade på samma vis, fast med överordning som tema.

Det fördes intensiva samtal i de mindre grupperna. Under det gemensamma samtalet kom fram en känsla av överraskning – att den där abstrakta maktordningen som vi har undersökt i vår organisation och lärt om på samhällsnivå – att den tar sig konkreta uttryck i mig, som individ. Flera kvinnor berättade om att de låter bli att ta initiativ i olika sammanhang, för att det är en vana och bekvämt att låta någon annan – oftast en man – göra det istället. Och att de absolut inte vill ha konflikt hemma, som följande två kvinnor säger:

”När jag känner att en konflikt är på väg med min man, blir jag väldigt aktiv så att det inte blir någon öppen konflikt.”

”Man är så van att låta bli att ta initiativ eller att ta för sig. Det är bekvämt, för då blir man inte utsatt eller kritiserad heller.”

Hot om våld, att underordna sig för att undvika våld eller hot om våld, var en annan aspekt. Det fanns kvinnor i gruppen som hade levt med våldsamma män och en som levde under hot från mannen som hon lämnat. Han följde efter henne och hotade att döda henne och hennes nya partner.

Det fanns inte en generell upplevelse av hot, däremot fanns en generell erfarenhet av att undvika konflikter med sin partner (vilket nästan alla hade, som heterosexuella och sammanboende/gifta).

Reflektionen ledde till frågor om hur det är att vara förändringsledare på arbetsplatsen om man gör allt som krävs för att undvika konflikt i hemmet. Går det att skilja åt eller hör det ihop? Vad får det för konsekvenser för en aktörsroll i organisationen, där att överhuvudtaget benämna genus i sig innebär möjliga konflikter?

”Jag har tänkt att jag använder kvinnlig list hemma för att undvika konflikter. Nu kan jag se att det var ett sätt att få mig själv att tro att det är jag som bestämmer. Men så är det inte alls, det är helt på hans villkor.”

När den kvinnliga deltagaren från nätverket i en region präglad av brukssamhället sa detta, nickade flera av kvinnorna i gruppen. Genom kvinnans mod att berätta om hur hon hade lurat sig själv, kunde flera andra medge hur de förnekar, eller censurerar sitt eget genuskontrakt (Hirdman, 2001). Främst var det underordning genom anpassning till rådande normer som upplevdes starkast. Det var vardag, men en oreflekterad – eller censurerad – vardag. Att bryta anpassningen kan innebära risk för att bli utsatt, hotad, förlöjligad eller möta aggressivitet.

Den gemensamma processen synliggjorde att underordningen har vinster – att slippa ta ansvar, att få vara bekväm och passiv och att bli belönad för hur man är som kvinna och slippa påhopp om man som kvinna skulle vara konfrontativ, synlig, högröstad eller aktiv.

Männens upplevelse av överordning kom mest till uttryck av att vara bekväm och inte vilja förändra i organisationen. Männen kände heller inte igen sig i kvinnornas berättelser om hur de undviker konflikter i hemmet, de hade inte en upplevelse av att ”passa” på det sätt som kvinnorna gjorde. Det egna motståndet mot att titta på genus, mot att vilja synliggöra villkoren var det som flera män upplevde som ett hinder i deras egen aktörsroll.

Reflektioner om genus

De fem exemplen visar på hur motstånd kan ta sig uttryck på olika sätt. De första tre handlar om ett yttre motstånd; främst i form av bemötande från såväl ledning som arbetskamrater men även i strukturer. De följande två visar på ett inre motstånd – egen rädsla, sin egen självuppfattning och sin egen vana och/eller bekvämlighet – och det kan vara både som underordnad och överordnad.

För att återgå till det första exemplet där många av kvinnorna upplevde sig ut-satta för förlöjligande och osynliggörande. Inte någon av de manliga grupperna innehöll de beskrivningar, som sammanfaller med teorin om härskartekniker som Berit Ås, professor i socialpsykologi utvecklade. Ås kallar de fem teknikerna för osynliggörande, förlöjligande, undanhållande av information, dubbelbestraffning samt påförande av skuld och skam. Dessa används ofta för att utöva makt och kontroll (Ås, 1982).

Flera av männen talade om det egna motståndet, som tog sig uttryck i en motvilja att undersöka vilken roll genus spelar i organisationen – och därmed också ett motstånd mot att förändra.

Att det spelar roll om det är en kvinna som är aktör eller om det är man, är väntat med tanke bland annat på den omfattande genusforskning som visar på könsmärkningsprocesser i organisationer och genus som en betydande faktor för var kvinnor och män finns, gör och hur de bemöts. Forskning om genus i organisationer och begreppet *doing gender* (att göra genus/kön) har fördjupat och ökat kunskaper om dessa processer (Gunnarsson m fl 2003, Wahl m fl 2001, Acker 1999). Se Ewa Gunnarssons och Hanna Westbergs bidrag i denna antologi för en mer utvecklad beskrivning av ”*doing gender*”-perspektivet. De erfarenheter som synliggjordes, bekräftar studier av kvinnor och män som behandlas olika på grund av kön – inte bara av en ledning eller i form av resurser och positioner – utan även i det vardagliga samspelet, interaktionen på arbetsplatsen.

Det andra exemplet, om organisationens villkor som motstånd, uttrycks genom deras berättelser ett tydligt motstånd från flera håll - såväl på ”kulturell” som på ”strukturell” nivå. Organisationen, en offentlig skola, ligger i en utpräg-lad bruksort. Hur maktrelationer och ordningar ser ut regionalt, varierar och dessa regionala skillnader, i form av regionala könskontrakt (Forsberg, 2006) påverkar människor och organisationer, även om bruken är nerlagda eller mindre omfattande.

En tolkning är att förändringsledarna i exemplet utmanade inte bara sin egen organisation utan även det omgivande samhället, eftersom de drog in vad som hände på orten i sin verksamhet. Maktrelationer utmanades och motstånd aktiverades.

Gruppens medforskning i form av en kvalitativ undersökning av sin organisation, visade på osynliga överenskommelser och utmanade en dominerande bild av organisationen som familjär och rättvis.

Begränsande principer för jämställdhet

Motstånd kan aktiveras om man går utanför allmänna föreställningar om vad jämställdhet är och hur det arbetet bör bedrivas. Ett exempel på teoribildning är Rönnbloms fem begränsande principer som styr föreställningar om jämställdhet (Rönnblom, 2002). Principerna är biologisk essentialism, antal och komplettering, förminskning, frivillighet och samarbete. Rönnblom menar att när man bryter mot, eller trotsar, dessa principer möter man motstånd.

Det innebär att till exempel könsuppdelade grupper kan upplevas som provocerande, eftersom de rådande föreställningarna bygger på samarbete och naturlighet. Maktrelationer utmanas inte, eftersom principerna bygger på förminskning och komplettering. Dessa diskurser präglar villkoren för ett förändringsarbete och påverkar hur mycket maktrelationer, subgrupper och kulturer utmanas. Detta bekräftades och återspeglades på olika sätt i nätverken. Rädslan att gå för långt, att skapa konfrontation, att uppröra fanns där. Ledningens brist på tydliga mandat och stöd för FoU-projektet skapade också en utsatthet i organisationen, där villkoren för förändringsarbetet var bristfälliga. Rädsla att betraktas som galen, om man blir *för* engagerad är ett uttryck för den normativa kulturen i organisationen.

En parallell till hur det möjliga och tillåtna, diskursen om jämställdhet, påverkade deltagarna gjorde forskarna Britt-Marie Berge och Hildur Ve i ett aktionsforskningsprojekt på en skola, där praktikerna backade när de nådde ”diskursiva gränser”, när förändringarna blev för hotfulla eller för grundläggande (som att flickor och pojkar började konstruera sig själva på nya sätt). En slutsats forskarna drar är att kön görs i ständigt pågående handlingar i organisation (Berge & Ve, 2000, Fenstermaker, S & West, C, 2002, Gunnarsson m fl, 2003, Gunnarsson m fl 2007). En annan slutsats från deras forskningsprojekt är behovet av reflektion och process, apropå det oväntat stora motståndet från deltagarna själva. Men den avsatta tiden för reflektion var för liten. Flera studier visar också på starka återställande mekanismer av maktrelationer som är bestämda efter genus i organisationer, till exempel Lena Abrahamssons forskning (Abrahamsson, 1999). I hennes avhandling blir det tydligt hur genus görs på flera nivåer och skapar det vardagliga samspelet och föreställningarna om kvinnor och män som också blir till villkor i organisationen.

Genom olika interaktiva metoder, har motstånd synliggjorts som flera gånger inte ens finns som en medveten tanke. I exemplet om kvinnliga kollegor som motstånd, bidrog metoden värderingsövningar till att den kollektiva upplevelsen bland kvinnorna blev synlig först när deltagarna rörde sig i rummet och gick till

samma alternativ – upplevelsen av ett kritiskt arbetsklimat som hindrade initiativ – och genom detta kunde upplevelsen förstås med hjälp av genusteori.

Självuppfattning i genusordningen

Efter dessa exempel följer två exempel som riktar sig inåt – olika former av självuppfattning och ett inre motstånd. Den första identifierar rädsla som ett motstånd och är kommenterad redan om hur dominerande normer definierar bort starka känslouttryck till exempel.

Det avslutande exemplet är även det ett inre motstånd; som jag kallar underordningens vana och bekvämlighet. Maktrelationer i genusordningen uttrycks ofta genom manlig överordning och kvinnlig underordning på en strukturell nivå. Vi bygger och konstruerar det som vi själva uppfattar som kvinnligt och manligt (Hirdman, 2001, Wahl m fl, 2001). I grupperna har vi gjort gemensamma läroprocesser om hur denna konstruktion egentligen ser ut. Hur tar underordningen sig uttryck, i vilka situationer och varför gör jag det jag gör? Vad vi såg var att underordningen innehåller en vana, ett mönster som upprepas. Ett första steg är att bli medveten om vanan, att överhuvudtaget lägga märke till mönstret eller vanan. Det andra steget är att se vinster i den vanan och hur bekvämligheten hindrar en ny vana, ett nytt handlingsmönster. Processen gav insikter i gruppen om att både kvinnor och män behöver förändra beteenden/etablera nya handlingsmönster för att skapa långsiktiga förändringar. Det vi själva gjorde i gruppen blev ett steg i den riktningen. Särskilt för gruppen kvinnor att lyssna på varandras berättelser om underordning och svårigheten att bryta sin egen underordning, skapade ett handlingsutrymme för flera, då mekanismerna blev tydliga och det fanns gemensamma upplevelser av utsatthet. Berättelser om nya handlingsmönster både på arbetsplatsen och i privata relationer, präglade samvaron i grupperna. En röd tråd var att ta initiativ, att leda någonting eller bete sig annorlunda. Genom den tillit som fanns i nätverket, kunde denna smärtsamma fråga som handlar om anpassning och underordning – och bekvämlighet – framkallas och problematiseras.

Den samlade empirin bidrar till kunskap om hur genus görs i ett samspel mellan människor och hur den egna självuppfattningen påverkar det samspelet. Att vara underordnad kan ses på flera sätt; jag är ett offer i ett system där kvinnor som kategori är underordnad. Och/eller: jag är så "normaliserad" att jag inte ens upplever underordningen. De flesta människor kan trots allt se att det förekommer ojämställdhet i samhället. Men att se sig själv som någon form av offer för ett system är betydligt svårare (Elvin-Nowak & Thomsson, 2003).

Genusordningen är central när det gäller kvinnors och mäns liv och möjligheter. Runt denna ordning har ett organiserat samhälle skapats, där människor kan känna sig trygga: "Enkelt uttryckt handlar det om att könsmakten opererar genom att kvinnor upplever den strukturella underordningen som en del av sin identitet och männen upplever sin överordning som en del av sin" (ibid, sid 57).

Härnsten skriver i denna antologi om feminism och deltagarorienterad forskning (Härnsten, 2008). Likt hennes beskrivningar, har det inte heller i nätverksprojekten räckt med att synliggöra rådande normer – det som kan jämföras med erkännande i feministisk forskning. Det krävs även en omfördelning, vilket för-

utsätter handling och förändring (Fraser i Härnsten, 2008). Rådande diskurser gör gärna jämställdhet till något betydligt mindre utmanande.

Avslutande reflektioner

Med hjälp av teorin om förändringsförlopp, Förändringens fyra rum (Janssen, 2005) och med hjälp av flera olika metoder för att kritiskt reflektera och synliggöra vad som tas för givet, växte nya handlingsmönster fram (Amundsdotter & Gillberg 2001, McGill & Brockbank, 2004).

I beskrivningen av aktionsforskningstraditionen och dess förgreningar i denna antologi (Johansson, 2008) kan de interaktiva perspektiven och metoderna placeras in både i pragmatismen och metoder kring att lära genom att göra och genom systematisk reflektion av handlingar och i handlingar. Jag ser klara paralleller i aktionsforskningstraditionerna från södra halvklotet genom till exempel Paulo Freires betoning av reflekterandet som föregår förändrandet av den egna situationen (ibid). Freire betonade medvetandegörande, om befrielse från förtryck och dissensus. Vi har i nätverken använt Augusto Boal och hans teorier och metoder om teater för förtryckta (Boal, 1979) och där det finns flera paralleller. Kopplingen till genus och jämställdhet har inneburit att begrepp som frigörelse, förtryck, makt och medvetandegörande funnits i det gemensamma grupplärandet.

Nätverken har kunnat använda motstånd för att skapa kunskap om genus och jämställdhet med fokus på förändring. Att förstå viljan att censurera, att förneka vilken roll genus spelar, blev en bärande del i projekten. Med hjälp av såväl genusteori som förändringsteori (Janssen, 2005), har kunskap om genus och förändring fördjupats. Att lägga märke till censurerandet, blev i sig ett "avcensurerande" (ibid). Gruppens funktion blev tydlig; som individ är det inte lätt att handskas med sin egen censur, utan att någon eller några andra ger återkoppling, reflekterar eller utmanar. Detta hände i nätverken och gav många inspiration till att kunna se på sin vardag med en mer reflexiv blick. Att lämna censuren och se på tillvaron, på sig själv och sin organisation, med nya ögon leder många gånger till känslor av förvirring och konflikt. När censuren bryts och när vi kan se hur det faktiskt är, hamnar vi i kris. Den kan vara kort eller lång, men det är ofta ett känslomässigt läge av rädsla, konflikt, förvirring (Holm i Amundsdotter, 2001). Genom gruppens stöd kunde deltagarna lägga märke till denna känsla i förändringsrummen och till och med gilla situationen. Den var ett tecken på att vara i förändring, att själv som förändringsledare också röra sig i förändring. Det verkade finnas en direkt koppling till förmågan att själv förmå att se, lära och uppleva med hur man axlade rollen som förändringsledare. Som texten visar spelar de villkor förändringsledarna fick i sina organisationer en stor roll och det hör också ihop med hur man som individ axlar den rollen. Men det fanns också motstånd på individnivå som påverkade vilka initiativ som togs:

"När man rör sig på så sipprig mark som den som rör könens relationer, fylld av över- och underordning, makt och vanmakt, där alla är inblandade med sina liv, där alla har något att försvara och att gömma, där gäller det att ha just bra redskap." (Hirdman, s 16, 2001).

Att bryta normer, att skapa nya handlingar och lämna det för givet tagna, kräver en rörelse i förändringens rum. Vi skapade ibland de rörelserna i gruppen, som ett stöd för rörelser i organisationerna. På så sätt skedde en långsam framkallningsprocess, där teman blev synliga efter hand. Att vara rädd för att bli betraktad som galen, att medge sin anpassning eller sin bekvämlighet är några exempel.

Genom att kunna röra oss och genom att lägga märke till olika känslor och upplevelser som det vi gjorde väckte, kunde vi upptäcka teman som låg under ytan, som inte var tydliga från början.²⁵

Genusordningens över- och underordning återspeglades i det bemötande som förändringsledarna upplevde. Det skiljde sig starkt åt och en slutsats i nätverken var att det är viktigt att erkänna och lägga märke till genusordningens effekter även i en grupp av aktörer med en gemensam uppgift. Framst under processer i könsuppdelade grupper kom dessa upplevelser och erfarenheter fram. Många deltagare, både kvinnor och män, har önskat mer tid i könsuppdelade grupper för att det blev tydligare vilken roll genus spelar i olika situationer.

Dragningen att censurera genus känns igen hos både forskare och projektledare i jämställdhetsprojekt. Genus tas endast upp på direkta frågor, ofta med en defensiv ton och orsaker eller förklaringar till en organisations liv söks någon annanstans än med hjälp av genus (Randorff Hegnhøj, 2004, Korvajärvi i Gunnarsson m fl, 2003, Berge & Ve, 2000). Ordet censur används dock inte, mer kön som en "icke-fråga". I nätverken la vi märke till en defensiv hållning, en önskan att söka svar någon annanstans istället för att med öppna ögon utforska genus.

Ett centralt perspektiv från det gemensamma kunskapandet i nätverken om motstånd och förändring är att som aktör för jämställdhet hamnar man lätt i ett spänningsfält av motsägelser. Aktiva handlingar skapar ordningar i organisationer, genus görs med noggrannhet och precision. Det ses inte som aktiva handlingar, utan som något naturligt, med andra ord genus görs oavbrutet i form av handlingar (Berge & Ve 2000, Fenstermaker & West 2002, Gunnarsson m fl 2003, Gunnarsson m fl 2007, Andersson m fl 2008). Detta handlande och skapande av föreställningar och villkor om kvinnor och män förnekas, eller censureras för att använda begrepp från teorin om Förändringens fyra rum (Janssen, 2005). Censuren säger "här spelar kön inte någon roll". I spänningsfältet mellan denna censur och det aktiva skapandet av genus pågår förändring och motstånd aktiveras. Förändringsledarna står mitt i det fältet – och är själva ofta präladade av det oreflekterade könsgörandet. En viktig slutsats är därför att om man vill bygga en hållbar utveckling för jämställdhet, behövs det stödjande strukturer och en medvetenhet om detta dilemma.

Samarbete, särskilt om det handlar om att hjälpa varandra genom svåra förändringsprocesser, handlar alltid om relationer (Senge & Scharmer, 2001). Genom den förståelsen i projekten, satsades tid i nätverken på att bygga relationer

²⁵ Jag skriver *vi* för att forskarrollen kan beskrivas som deltagande erfarenhet (Hastrup i Eikeland, 2006). Jag är ett subjekt tillsammans med deltagarna och deltar på olika sätt i skeenden – med egna erfarenheter, eller observationer, eller med genusteori.

mellan deltagarna. Ett förtroende växte fram som möjliggjorde en utveckling och insikter som knappast hade blivit synliga genom endast intervjuer till exempel. En gemensam läroprocess och kritisk reflektion öppnade dörrar till nya handlingsmönster som inte blev synliga förrän efter minst ett år hade gått i projekten.

De interaktiva metoderna och den tid som las ner på att utveckla ömsesidiga subjektsrelationer, gav närhet och tillgång till olika berättelser om livet i organisationerna. Strävan efter subjekt-subjekt relation, att söka samtal på lika villkor, finns sedan länge i genusforskning (Davies 1999, Gunnarsson, 2006, Maguire, 2001). De framväxande berättelserna gav en fördjupad kunskap om hur genus görs i organisationer, både relationellt, symboliskt och strukturellt. Det första nätverket gav viktig kunskap om hur motstånd till förändring kan gestalta sig mellan kvinnor – och om hur förändring kan se ut. De gemensamma processerna, kombinerade med analys och konkreta handlingar i vardagen skapade ett nytt nuläge. Den personliga erfarenheten har flyttat från periferin till centrum och ”vad” och ”hur” har varit den interaktiva forskningen (Eikeland, 2006).

Referenser

- Aagaard Nielsen K & Svensson L red (2006) *Action and Interactive Research – beyond practice and theory*. Maastricht: Shaker Publishing.
- Abrahamsson L (2000) *Att återställa ordningen - könsmönster och förändringar i arbetsorganisationer*. Doktorsavhandling, Luleå tekniska universitet. Boréa Bokförlag.
- Acker J (1999) Gender and Organization. I Saltzman Chafetz J red. *Handbook of the Sociology of Gender*. Pp 177–194. New York: Plenum Publishers.
- Amundsdotter E & Gillberg M (2001) *Den jämställda arbetsplatsen – en metodbok*. Stockholm: Bilda förlag.
- Amundsdotter E (2002) *Vi har ju inga karlar här...” – om jämställdhetsbegreppets relevans för kvinnodominerade arbetsplatser*. Rapport nr 31, Centrum för genusforskning, Stockholms universitet.
- Andersson S, Amundsdotter E & Svensson M (2008) *En färdplan för ett aktivt genusarbete*. Aktionsorienterad genusforskning. Hudiksvall: Fiber Optic Valley.
- Ås B (1982) *Handbok i frigörelse*. Gidlunds.
- Berge B-M & Ve H (2000) *Action Research for Gender Equity*. London: Open University Press.
- Boal A 1979, *De förtrycktas teater*. Gidlunds.
- Davies K (1999) Närhet och gränsdragning – att nå andra sorters kunskaper genom deltagande observation. I Sjöberg red. *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Eikeland, O (2006) Validity of Action Research and Validity in Action Research i Aagaard Nielsen K och Svensson, L red. *Action and Interactive Research – beyond practice and theory*. Pp 193–240. Maastricht: Shaker Publishing.
- Elvin-Nowak Y & Thomsson H (2003) *Att göra kön. Om vårt våldsamma behov av att vara kvinnor och män*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Fenstermaker S & West C red. (2002) *Doing Gender, Doing Difference – Inequality, Power and Institutional Change*. London: Routledge.
- Forsberg G (2006) Genusanalys - en utmaning för framsynt storstadsplanering, i *Kors och Tvärs - intersektionalitet och makt i storstadens arbetsliv*. Gunnarsson E, Neergaard A & Nilsson, A. Sid 93–116. Stockholm: Normal förlag.

- Gunnarsson E & Westberg H (2008) Från ideal till verklighet – att kombinera ett köns- perspektiv med en interaktiv ansats. I Gunnarsson, Johannisson & Stjernberg red. *Gemensamt kunskapande – den interaktiva forskningens praktik*. Växjö universitet: Acta Wexionensia.
- Gunnarsson E (2006) The Snake and the Apple in the Common Paradise i Aagaard Nielsen K och Svensson L red. *Action and Interactive Research – beyond practice and theory*. Pp 117–142. Maastricht: Shaker Publishing.
- Gunnarsson E, Westberg H, Andersson S & Balkman D (2007) “*Learning by Fighting*”- Jämställdhet och genusvetenskap i VINNOVAs organisation och verksamhetsområde. Växjö: Arbetsliv i omvandling 2007:14.
- Gunnarsson, E; Andersson, S; Vänje Rosell, A; Lehto, A; Salminen-Karlsson, M red. (2003) *Where have All the Structures Gone? Doing Gender in Organisations, examples from Finland, Norway and Sweden*. Stockholm: Center for Women’s studies.
- Hirdman Y (2001) *Genus – om det stabilas föränderliga former*. Malmö: Liber förlag.
- Holm S (2001) Ledarrollen i förändringsprocesser. I Amundsdotter E & Gillberg M *Den jämställda arbetsplatsen – en metodbok*. Stockholm: Bilda förlag.
- Härnsten G (2008) Utmanande möten – feministisk deltagarorienterad forskning i teori och praktik. I Gunnarsson, Johannisson & Stjernberg red. *Gemensamt kunskapande – den interaktiva forskningens praktik*. Växjö universitet: Acta Wexionensia.
- Jansen C (2005) *Förändringens fyra rum - en praktisk vardagspsykologi*. Mareld förlag.
- Johansson A W (2008) Kritisk reflektion och handling i interaktiv forskning. I Gunnarsson, Johannisson & Stjernberg red. *Gemensamt kunskapande – den interaktiva forskningens praktik*. Växjö universitet: Acta Wexionensia.
- Kamarck Minnich E (1990) *Transforming Knowledge*. Philadelphia: Temple University Press.
- Korvajärvi P (2003) “Doing gender – Theoretical and Methodological Considerations. I Gunnarsson, Andersson, Vänje Rosell, Lehto, Salminen-Karlsson, red. *Where have All the Structures Gone? Doing Gender in Organisations, examples from Finland, Norway and Sweden*. Pp 45 - 76. Stockholm: Center for Women’s studies.
- Lindberg M & Udén M (2008) Kvinnor, renskötsel och Internet - en interaktiv ansats som motor i en innovativ process I Gunnarsson, Johannisson & Stjernberg (red) *Gemensamt kunskapande – den interaktiva forskningens praktik*. Växjö universitet: Acta Wexionensia.
- Maguire P (2001) “Uneven Ground: Feminisms and Action Research.” I Reason, P & Bradbury, H red. *Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice*. Pp 59–69. London: Sage.
- McGill I och Brockbank A (2004) *The Action Learning handbook*. London: Routledge-Farmer.
- Randorff Hegnhøj R (2004) *Mellem konsensus og krise. En undersøgelse av kønnede forandringsmuligheder i organisationer*. Roskilde: Roskilde Universitetscenter.
- Rönblom M (2002) *Ett eget rum? Kvinnors organisering möter etablerad politik*. Doktorsavhandling, Umeå universitet. Statsvetenskapliga institutionens skriftserie, 2002: 3.
- Senge P & Scharmer O (2001) “Community Action Research: Learning as a Community of Practitioners, Consultants and Researchers.” I Reason O & Bradbury H red. *Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice*. Pp 238–249. London: Sage.
- Wahl A, Holgersson C & Höök P och Linghag, S (2001) *Det ordnar sig - teorier om organisation och kön*. Lund: Studentlitteratur.
- Widerberg K (1995) *Kunskapens kön - minnen, reflektioner och teori*. Norstedts.

Widerberg K. (1999) *Alternative Methods – alternative Understandings: Exploring the Social and the Multiple "I" through Memory-Work*. Sosiologisk tidsskrift 1999(nr 2):147-161.

DEL V

Reflektioner och utblickar

I detta avslutande kapitel sammanfattar vi, med fyra författares bidrag, viktiga frågeställningar i interaktiv forskning som inte satts i fokus i tidigare kapitel. Här diskuteras till exempel forskarens etiska dilemman i olika interaktiva forskarroller i form av tankeväckande metaforer. Bidragen lyfter blicken till den epistemologiska nivån och utmanar därmed samtidigt mer traditionella positioneringar i akademien. Detta görs dels utifrån praktikern i rollen som förtrogenhetsforskare och dels genom att positionera interaktiv forskning i akademins krav på vetenskaplig kvalitet i form av validitet. Det sista kapitlet ger en framtidsvision av var och hur den interaktiva forskningen kan bidra med sina mest fruktbara potentialer på den vetenskapliga arenan och i forskningens roll i samhället.

I det första kapitlet – *Metaforiska dilemman i interaktiv forskning* – tar Joakim Tranquist avstamp i en metaforisk saga, som skrevs på 80-talet av Ingalill Eriksson, för att förstå de interaktiva forskarrollernas olika dilemman. Hon ville med sin saga då lyfta fram de moraliska/etiska problem som uppstår då aktionsforskaren går in i andra människors vardag och vill vara med och påverka hur den ska se ut. Ett sätt att förstå forskarrollen är genom metaforen, som genom sitt sätt att framställa verkligheten kan bidra med nya perspektiv och därigenom stimulera till reflektion. Här används metaforen som ett verktyg att synliggöra olika etiska/moraliska dilemman hos tre olika forskarkaraktärer; den vetgirige turisterna, den sluge spionen och den rättfärdige missionären. I detta bidrag översätts sagens problematik till dagens interaktiva forskarroller. Interaktiv forskning ses här som ett exempel på en relationsintensiv forskningsansats som ställer mycket höga psykosociala krav på den forskare som ger sig i kast med ansatsen. Krav som behöver tillgodoses såväl ur ett professionellt såväl som ett personligt perspektiv. Vetenskaplig skolning innebär inte per automatik att den interaktiva forskaren har förvärvat den sociala expertis som här behövs. Författaren understryker här den idag lika aktuella kravet att det är nödvändigt med en självkritisk prövning kring frågan vad vi har att ge och kritiskt ifrågasätta den egna uppgiften.

Rune Wigblad tar i sitt kapitel – *Praktikdriven teori* – mot en ny interaktiv forskningsstrategi – utgångspunkt i praktikerns möjligheter att skapa en praktikdriven teori. Här genomför praktikern forskningen och studerar samtidigt fenomen/problemet som är nära relaterat till det egna förtrogenhetsfältet. Han kopplar i kapitlet praktikdriven teori till de diskussioner som förts om förtrogenhetsforskning. Han diskuterar och problematiserar vad som läggs i begreppet erfarenhetsbaserad eller förtrogenhetsbaserad kunskap såväl i den explicita såväl som den tysta komponenten. Hans slutsats är att förtrogenhet är en reflekterad erfarenhet från långvarigt agerande och kommunikation i sociala sammanhang. Den fråga som kapitlet speciellt granskar och problematiserar är hur en erfaren

praktiker med förtrogenhetskunskap kan kvalitetssäkra sin forskningsinsats när, som han benämner det, *förtrogenhetsforskaren* fokuserar en företeelse som är starkt kopplad till den personliga erfarenheten. Förtrogenhetsforskarens kunskapsteoretiska position behandlas i relation till olika epistemologiska positioner och paradigmatiska hemvister. Förförståelse lyfts fram som ett särskilt metodologiskt dilemma där förtrogenhetsforskning diskuteras mot olika vetenskapliga hög- till låggradiga struktureringsprinciper. Fyra nivåer av vetenskapliga arbeten, från en C-uppsats till en doktorsavhandling, får illustrera de potentialer som ligger i denna form av praktikdriven forskning. Den styrka författaren understryker är tillgången till mycket och god information om fältet, och att kunskapen hos den kompetente förtrogenhetsforskaren vilar på en stabil grund om den utgör beprövad erfarenhet.

I det tredje kapitlet – *Att bedöma och uppnå kvalitet i interaktiv forskning* – beskriver Erik Lindhult tillvägagångssätt för hur man kan möta det behov som finns att skapa referensramar och modeller för att kvalitetsbedöma och kvalitetssäkra aktionsforskning och interaktiva forskning. Han problematiserar och besvarar frågan hur detta kan förankras i konkreta rutiner i forskningspraktiken och ger hänvisningar till hur detta metodologiskt kan lösas på olika sätt. Kvalitet relateras främst till två dimensioner värde/relevans och trovärdighet. Validitet och reliabilitet blir sedan det begrepp som används för att beskriva olika former och sätt att bedöma och skapa trovärdighet kopplat till AF/IF. I kapitlet ges en översikt över olika kvalitetsdimensioner och hur de kan bedömas i förhållande till AF/IF. Författaren diskuterar olika validitetsbegrepps potentialer och begränsningar, som koherens-, diskurs-, praktisk- intuitiv-, dialektisk- och perspektivvalidering, i förhållande till aktions- och interaktiv forskning. Han poängterar IF/AF speciella uppläggning med betoning på interaktion, samverkan och handling som öppnar möjligheter till ökad kvalitet när det gäller korrespondens/autenticitet. Hans slutsats är att genom att integrera AF/IF forskningsmetodologiskt i vetenskapssamhället så bli denna mindre ett svart får i familjen av samhällsvetenskapliga metodologier. Och därmed kanske mindre av räddande ängel som kommer med relevans och demokrati till ett elitistisk akademiskt samhälle i sitt elfenbenstorn.

I det fjärde avslutande kapitlet ger Marianne Winther Jørgensen med sitt bidrag – *På framkant: Interaktiv forskning och vetenskapens plats i samhället* – sina visioner om var och hur interaktiv forskning bäst ger sina mest fruktbara bidrag i relation till såväl vetenskap som samhälle. Hon betonar att den omvandling som sker i förhållandet mellan vetenskap och samhälle idag gör att den interaktiva forskningen intar en position där många samtida spår korsas och en rad aktuella vetenskapsteoretiska frågor ställs på sin spets. Hon lyfter fram fyra teman där hon ser att den interaktiva forskningen i mycket högre grad än den gör idag skulle kunna bidra till kunskapsutveckling långt utanför sitt eget fält. Det handlar om vetenskapens presentation och gestaltning, vetenskapens validitet, forskningsetik, och forskningens politiska konsekvenser. I visionerna reflekterar hon samtidigt över riskerna som lyfts fram med kunskapsproduktionen i "the participatory turn" att de vackra idealen om deltagande, dialog och demokrati i praktiken riskerar att bli till tom retorik som maskerar ett fortsatt vetenskapligt sanningsmonopol och andra makt-obalanser. Konkreta interaktiva forskningspro-

jekt utmanar menar hon traditionell vetenskaplig praktik och vedertagna vetenskapsteoretiska utgångspunkter och med sidoeffekter av intresse för bredare samhällsvetenskapliga diskussioner. För att på allvar kunna ta plats i dessa diskussioner hävdar hon nödvändigheten av att de interaktiva erfarenheterna omformuleras i teoretiska och vetenskapsteoretiska termer.

I denna sista del i antologin har vi velat lyfta blicken till den epistemologiska nivån där den interaktiva forskningen utmanar mer traditionella positioner i akademien. Vi har lyft frågan om hur den interaktiva forskningen kan hantera krav på vetenskaplig validitet. Vi har även försökt ge en bild av var och hur den interaktiva forskningen kan bidra med sina mest fruktbara potentialer såväl på den vetenskapliga arenan som när det gäller forskningens roll i samhället. Att ge sig i kast med det interaktiva forskningsfältet är på många sätt ett spännande äventyr med många utmaningar där det gemmensamma skapandet ofta är en stark drivkraft. Något vi hoppas att denna sista del också avspeglar.

Metaforiska dilemman i interaktiv forskning

Joakim Tranquist

År 1982 skrev Ingalill Eriksson en metaforisk saga om aktionsforskning. Sagan utspelar sig på en fiktiv ö i Bortesta Bottenhavet där den huvudsakliga industrin är en surströmmingsanläggning. I takt med fabriken framgångar ökade intresset från omvärlden och under sagans lopp får vi bland annat möta följande tre karaktärer (Eriksson 1982):

Turister hade sedan länge kommit till ön och inledningsvis hade de nöjt sig med att titta på naturen, ta bilder och skicka vykort. Efter ett tag började turisterna även bosätta sig på ön under lägre perioder och de var särskilt intresserade av den på ön dominerande fiskeindustrin. Slutligen ville de till och med vara med och arbeta i fabriken och på så sätt bidra till utvecklingen på ön.

En dag kom en man till ön med ett hemligt uppdrag från personalavdelningen på fiskeindustrins kansli. De flesta tyckte om mannen, även om han gav ett lömskt intryck i all sin inställsamhet. Efter ett tag visade det sig att han skrev utförliga redogörelser av sina erfarenheter, huvudsakligen av fackföreningens arbete på industrin, som sedan sändes till kansliet. Efter att detta blivit känt kom arbetarna vid fabriken att kalla honom för spionen. Men hans rapporter lästes främst av ekonomerna på kansliet och trots att han publicerade dem i fackets skriftserie var det få som visade dem något egentligt intresse.

Under hundratals år hade missionärer kommit till ön för att predika sina läror. På ön firades inte religiösa högtider som jul eller påsk och följaktligen arbetade öborna under dessa helgdagar. Istället hölls det en gång i månaden en dansfest med uppsluppen stämning och med, i missionärernas tycke, allmänt omoraliska inslag. På senare tid hade missionärerna bestått av vänsterradikaler som sett festerna som opium för folket och ett sätt för facket att psykologiskt kontrollera sina arbetare.

Eriksson ville genom sin saga rikta fokus mot aktionsforskarens roll och ge underlag för diskussion om de särskilda problem som kan uppstå i anslutning till aktionsforskning. I artikeln vill hon framför allt visa på de moraliska/etiska pro-

blem som uppstår då aktionsforskaren träder in i andra människors vardag och vill vara med och påverka hur denna ska se ut. ”En självkritisk prövning är på plats kring frågan vad vi har att ge”, avslutar Eriksson sin artikel. Ett sådant ifrågasättande är ständigt aktuellt och i detta kapitel har jag för avsikt att använda turisten, spionen och missionären²⁶ för att resonera kring dilemman som kan uppstå vid interaktiv forskning.

Resonemangen utgår från teoribildning inom såväl aktionsforskning som participativ utvärdering. *Aktionsforskning* dök för 60 år sedan upp som ett sätt för en distanserad forskning att närma sig praktiken. Idag används inriktningen med en bred definition och innehåller en mängd ansatser med inbördes skillnader avseende perspektiv, metoder, teorier och värderingar (Holter & Schwartz-Barcott 1993). Gemensamt är en strävan till förändring, d v s att forskningen ska bidra till utveckling eller problemlösning. En sådan ansats är *interaktiv forskning* som lägger fokus på den gemensamma kunskapsutveckling som uppstår i samspelet mellan forskare och praktiker. I ett sådant samspel utvecklas forskare och praktiker tillsammans och ambitionen är att deltagarna ska lära och förändra sig själva och därigenom utveckla sin praktik (Kemmis & McTaggart 1988). Interaktiv forskning har alltså det dubbla syftet att generera teoretiskt insiktsfull kunskap samtidigt som den förväntas leverera praktiskt tillämpbar kunskap (Svensson 2002). *Participativ utvärdering* handlar på motsvarande plan om ett sätt att bedriva verksamhetsnära utvärdering. Det handlar inte om någon specifik modell eller metod, utan snarare ett förhållningssätt till utvärdering som i sin ideala form bygger på ett antal ideologiska, metodologiska och epistemologiska principer. Ur det ideologiska perspektivet utgår participativ utvärdering från att makten över processen bör ligga nära de utvärderade och därigenom stärka annars utsatta gruppers påverkansmöjligheter – empowerment. Ur det metodologiska perspektivet fungerar ansatsen som en reaktion på det ”*förhärskande tekniska perspektivet*” som gör att vardagen ofta går förlorad i traditionell expertutvärdering (VanderPlaat, i Morén 1996). Den epistemologiska delen utgår, liksom interaktiv forskning, från ett gemensamt kunskapsbyggande där utvärderarens kritiska perspektiv kompletterar praktikerns situationsbundna kunskap. Därigenom skapas ny kunskap som är både praktiskt användbar och teoretiskt intressant.

Relationen mellan forskning och utvärdering har många gånger visat sig vara ett känsligt ämne och vissa kan säkert vara betänksamma inför övergången från aktionsforskning till participativ utvärdering. Men utvärdering bör ses som en form av disciplinerad undersökning under samma paraply som annan vetenskaplig verksamhet fast med specifika funktioner, syften, mottagare och avsedda effekter (jfr Fitzpatrick m fl 2004). Samtidigt finns starka släktband mellan dem och likheten ligger framför allt i att utvärdering utgår från och tillämpar forskningens metoder (Springett 2001). Dessa likheter kan särskilt understrykas då man jämför aktionsforskning med modeller för förändringsinriktad utvärdering – i synnerhet participativ utvärdering då de metodologiska och ideologiska rötterna till denna ansats finns i just aktionsforskning (jfr Karlsson 1999; Westlander

²⁶ I Erikssons artikel finns en fjärde karaktär – *fången på social träning*. Denna metafor kommer inte att utvecklas här. Inte heller i Erikssons artikel är denna metafor särskilt utvecklad.

2000; Springett 2001; Henry & Mark 2003). Detta gör att de två ansatserna delar de specifika problem som uppstår i mötet mellan en teoretisk och en praktisk logik, något som exempelvis Ödman (1981) uppmärksammar då han resonerar kring släktskapet mellan aktionsforskare och utvärderare. Även Karlsson (1999) slår av denna anledning fast att rollen som aktionsforskare med fördel kan vara en förebild för den som vill analysera de problem som kan uppstå vid förändringsinriktad utvärdering.

Syftet med detta kapitel är att diskutera den interaktiva forskarrollen med ambitionen att bidra till utveckling av kunskap kring de personliga förberedelser som kan vara nödvändiga i samband med interaktiv forskning. Diskussionen kommer i första hand att utgå från ett ”sociotekniskt” perspektiv där sociala faktorer som makt, etik och politik relateras till det tekniska genomförandet av forskningsprocessen. Jerkedal (2005) hävdar att dessa aspekter, trots att de ofta kan vara direkt utslagsgivande för utfallet, alltför ofta förbises. Vidare hävdar Patton (1987) att såväl validitet som reliabilitet i dessa sammanhang med till stor del beror på forskarens känslighet, utbildning och metodologiska färdigheter. Eftersom interaktiv forskning i praktiken innebär att forskaren själv blir ett redskap i forskningsarbetet menar Patton dessutom att kvaliteten i blir särskilt beroende av forskarens förberedelser för fältarbetet – förberedelser med såväl materiella som intellektuella, fysiska och psykologiska dimensioner. Avsikten med detta kapitel är således att stimulera till reflektion kring sådana förberedelser.

Resonemangen i detta kapitel kommer att ha metaforen som ram. Metaforen är ett redskap som, genom att påtala likheten mellan det kända och det okända, kan underlätta vårt sätt att relatera till företeelser i vår omgivning. Kärnan i metaforen är att vi förstår ett fenomen i termer av något annat och den verkar genom att associera till våra tidigare erfarenheter av något – i det här fallet turisten, spionen, missionären (jfr Morgan 1999; Lakoff & Johnson 2003). Det metaforiska uttryckssättet resulterar på detta sätt i ett sammanhängande nätverk av föreställningar som exempelvis kan bidra till att utveckla vår bild av vad det innebär att vara forskare. Men metaforen hämtar sin kraft i att den framhäver vissa karaktärsdrag, medan den samtidigt förminskar och undantränger andra (Lakoff & Johnson 2003). Det ligger således i angreppssättets natur att en metaforisk tolkning av forskarrollen kommer att ta fasta på vissa specifika karaktärsdrag samtidigt som den bortser från andra. Detta innebär att metaforen i sig är paradoxal – den kan ge oss viktiga insikter som samtidigt kan vara förvanskande och ett sätt att inte se. Medvetna om metaforens begränsningar kan vi emellertid använda den som ett redskap för att utveckla vårt förhållande till en svårfångad forskarroll och genom att använda varierande metaforer kan vi hitta nya sätt att se, förstå och forma de situationer vi vill kunna hantera och styra. Metaforens roll i ett sådant perspektiv har av många forskare, i synnerhet inom samhällsvetenskapen, lyfts fram som central eftersom man på detta sätt kan belysa olika problematiska aspekter. Genom att sätta fingret på sådana riktmärken kan det metaforiska resonemanget underlätta för forskare att undvika att hamna i forskningsprocessens olika fällor (jfr Alvesson & Sköldberg 1994).

De roller som diskuteras i kapitlet bör inte uppfattas som statiska roller där alla forskare kan passas in i en eller annan kategori. Snarare är syftet att illustrera dilemman som den interaktive forskaren kan komma att konfronteras med i olika

skeden av en forskningsprocess. På detta sätt bör rollskapandet ses som en pågående process i ständig förändring (jfr Korr 1982).

Diskussioner om forskarrollen har tenderat att öka i och med framväxten av samarbetsinriktade forskningsansatser, en utveckling som i Winther Jørgensens kapitel belysts i termer av *"the participatory turn"*. Men ju större inslag av personliga relationer i processen, desto större betydelse får också faktorer som makt, politik och etik – det Jerkedal alltså kallar för forskningens sociodel. Detta leder ofta till att man som forskare ifrågasätts av andra, vilket även leder till ett naturligt ifrågasättande av den egna rollen:

Principen för detta är enkel: de andra betraktar mig, därför börjar jag betrakta mig själv och reflektera över vem jag är för dem, vem jag vill vara, vad jag står för, vad jag vill. Konfrontationen tvingar mig att göra mig tydlig inte bara för andra utan även för mig själv. Den kan också åstadkomma – under förutsättning att jag uthärdar konflikterna – att jag av andra kräver att de gör sig tydliga för mig. Kravet leder till motkrav (Ödman 1981, s 278).

Avsikten med de metaforiska resonemangen i detta kapitel är alltså inte, för att använda Alvessons & Sköldbbergs (1994, s 366) ord, att *"stämpla eller stereotypisera folk eller positioner utan att ange suggestiva begrepp som pragmatiskt kan underlätta det egna reflekterandet"*.

Den vetgirige turisten

Turister kallas de som åker till platser utanför den vardagliga miljön. Vissa åker någonstans för att vila upp sig, andra låter sitt intresse för okända kulturer styra resmålet och ytterligare andra reser till platser mest för att kunna säga att de varit där. Oavsett resans syfte ger sig den interaktive forskaren ut på ett gränsöverskridande äventyr där utbildning, erfarenheter eller sociala och språkliga förmågor kan vara till såväl fördel som nackdel (Mathison 1991a).

De flesta turister har någon gång råkat ut för språkförbistring vid sitt resmål. Vid en resa till nya platser – avlägsna såväl som närbelägna – ställs resenären inför mer eller mindre bekanta dialekter, talesätt, uttryck och slang. Detta gäller också den interaktive forskaren. Språket är ett sätt för oss att organisera den tillvaro vi lever i och diskursiva mönster, uttryckta genom det språk vi använder, är bland de starkaste beteendemönster som en nykomling måste lära sig för att bli en del av ett socialt system (Segal m fl 1998). Utan tillräckliga språkfärdigheter kommer det även att bli svårt för forskaren att bli accepterad. Han kommer snarare att ses som *"[an] emissary from Babel who speaks in a strange tongue about incomprehensible topics"* (Love, i Lyon 1989) och följaktligen ofta bli ignorerad, missförstådd eller bemött med uppriktig fientlighet – även om han har värdefulla bidrag att lämna. För att bli framgångsrik i den nya miljön är det därför nödvändigt att finna lämpliga sätt att kommunicera (Salo 2004).

Men kommunikationssvårigheter behöver inte enbart bero på *hur* förslag till förändringar presenteras, utan kan även böttna i *vad* förslagen innehåller och *när*

de läggs fram. I praktikers ögon erbjuder forskare inte alltid svar på de frågor som de själva är intresserade av. Istället presenteras många gånger resultat och idéer som uppfattas som irrelevanta (Mathison 1991a; Rosell 2002). Dessutom anses resultat ofta komma för sent för att vara till riktig nytta (Cronbach m fl 1980; Hartley & Benington 2000). Med tanke på dagens förändringstakt kan resultat som kommer sent vara helt oanvändbara, även om de är av god kvalitet.

Dessa kommunikationssvårigheter tycks bygga på ett ömsesidigt problem där de två parterna inte fullt ut förstår varandras specifika förutsättningar. Praktikern förstår inte alltid forskarens metodologiska ansträngningar, men å andra sidan anstränger sig inte alltid forskaren för att sätta sig in i praktikerns situation med vardagliga problem i akut behov av en lösning (Rosell 2002). Istället försöker forskaren ofta blottlägga en djupare förståelse för problemet och klargöra för praktikern vad som egentligen försiggår (jfr Rapoport 1970; Patton 1987).

Kommunikation är inte den enda kulturella aspekt som kan orsaka problem för turisten i den nya miljön. Kultur inbegriper bland annat de olika tankesätt och handlingsmönster som utvecklas i relativt obesläktade miljöer som länder, städer eller organisationer (Altrichter m fl 2002; Motsieloa m fl 2002). I detta perspektiv finns även tydliga skillnader mellan teori och praktik. Det är lätt att finna exempel på praktiker som berättar om svårigheten att tillämpa akademisk teori, begreppsbildning och analys i det vardagliga arbetet samtidigt som forskning också har kritiserats för att vara för abstrakt, långsam, senkommen eller återblickande för att vara till riktig nytta i praktiken (Hartley & Benington 2000). På liknande sätt har också forskare gett uttryck för frustration i samarbetet med praktiker eftersom de efterfrågar enkla verktyg som har direkta återverkningar på det praktiska arbetet:

[the potential for organizational conflicts] include the researcher's concerns for long-range knowledge building that is generalizable, insistence on clarity and precision, and sceptical stance. In contrast, the practitioner's immediate focus is on uniqueness and outcomes in providing client services, and the administrator emphasizes organizational survival (Lyon 1989, s 241).

Häri ligger ett av de stora kulturella dilemman som den interaktive forskaren ställs inför – hur kombineras metodologiska intressen å ena sidan med praktikerns behov av omedelbar praktisk vägledning å den andra (Westlander 2000)? Balansgången mellan teoretiskt och metodiskt kunnande vs. en praktisk logik aktualiserar också frågan om kompetens där det gäller att behärska såväl forskningens som praktikens språk och tänkande. För den som kunskapsmässigt uppfyller sådana krav på tvåspråkighet återstår sedan bara en fråga om huruvida det är möjligt att kombinera vetenskapens och praktikens logiker i verkligheten (Karls-son 1999).

Precis som turisten agerar den interaktive forskaren på andras personers hemmaplan. Därför är det nödvändigt att utveckla en gedigen förståelse för de handlingar och människor som studeras. Tillsammans med en sådan förståelse är det sedan troligt att mottagandet av forskningsprocessen och dess resultat gradvis kommer att bli mer positivt. Inledningsvis kommer forskarens position som out-

sider att hämma möjligheterna att nå fram, men allt eftersom denna process växer in i ett gränsland mellan teori och praktik kommer också en ömsesidig förståelse att uppstå. Efter de inledande svårigheterna kommer den interaktive forskaren att tillägna sig förmågan att kommunicera med praktikerna på det språk som formar deras arbete. Detta ömsesidiga lärande är en central aspekt av den interaktiva forskningen och det är därför viktigt att aldrig bortse från forskarens eget lärande. Efter det interaktiva samspelet kommer forskaren att återvända till akademien med en fördjupad kunskap om såväl den studerade verksamheten som det teoretiska fältet, men även om sig själv som forskare. På samma sätt som att turisterna anpassar sig till den nya omgivningen kommer forskaren att genomgå en lärprocess med upplevelser, reflektion, tolkning och handling (jfr Coughlan & Coughlan 2002). Om lärande innebär att skapa nya idéer ur gamla bör forskaren ta tillfället i akt och utnyttja situationen för att tydliggöra vilka kunskaper som samspelet med praktiken har resulterat i.

Den sluge spionen

Privilegiet att röra sig fritt inne i en organisation innebär stora möjligheter och den interaktiva forskningen kan – hanterad på rätt sätt – ge upphov till nya sätt att bedriva forskning. Men en risk som den interaktive forskaren löper är att bli stämplad som lierad med verksamhetsledningen och automatiskt uppfattad som ett dåligt samvete och överhetens spion. Oförsiktighet kan då leda till att forskaren ses som en inkräktare med hotfulla förmåner (Rowley 2003). Har en misstro mot forskaren väl infunnit sig sprids den också gärna snabbt inom organisationen:

Som utvärderare måste man vara medveten om den framtoning man får genom det informella nätverket på arbetsplatsen eller genom ”djungeltelegrafen”: i en liten organisation är ett nytt ansikte en viktig händelse, och myter och förklaringar omkring ens person kommer lätt i svang och kan påverka tillgänglighet och samarbete. Rena fantasier kommer att florerera när man vet att nykomlingen är där för att göra en utvärdering (Övretveit 2001, s 17).

Organisationer är sociala enheter som kännetecknas av mänskliga egenskaper som kärlek, hat, avundsjuka, inbördes stridigheter och politiska spel (Williamson & Prosser 2001). Detta sociala spel kan berika forskningsarbetet, men det kan samtidigt visa sig bli en omskakande upplevelse för forskaren.

När ett interaktivt forskningsprojekt inleds anländer forskaren till organisationen som en ny medarbetare med särskilda privilegier, ofta med *“a position at the elbow of the decision-maker”* (House, i Mathison 1991a). Det finns i de allra flesta fall också en uttalad önskan om att samarbetet ska leda till förändringar i organisationen och forskaren är den som ska lägga grunden för förändringsarbetet. Men en grundläggande inställning bland personalen kan vara att ledningen inte skulle initiera forskningsprocessen om det inte fanns anledning att misstänka

problem (Lundin & Söderholm 2002). De anställda kan därför känna sig utsatta för press och möta forskaren med reservation (Meyer 1993).

Försvarsmekanismer får ofta förändringar att verka skrämmande eftersom de pekar på svagheter som de anställda kan komma att konfronteras med. Ett sökande efter alternativ innebär i sig en kritik av rådande ordning och alternativet kommer i slutändan att motsäga det nuvarande systemet. Forskningsprocessen riskerar således att såra de som försvarar detta system (Tiller 2004). Dessa försvarsmekanismer gör att interaktiv forskning kräver en större kulturell känslighet och kommunikativ kompetens än många andra forskningsansatser (jfr Lyon 1989; Eilertsen 2004).

För att undvika att stämplas som orosmakare är det nödvändigt att forskaren skapar ett förtroende hos olika grupper och samtidigt lär känna de olika maktförhållanden och intressen som finns inom organisationen (Coghlan & Casey 2001; Macneil 2002). Om forskaren kan övertyga praktikerna om sin personliga och professionella integritet kommer han sedermera att få tillgång till det informella livet i organisationens backstageområde²⁷ där anställda tenderar att stiga ur sina karaktärer och bjuda på avklädda versioner av sina åsikter (Svensson 2002). Det är heller inte förrän man trängt in i den informella sfären som eventuella problem eller konflikter i organisationen börjar framträda på allvar (Magnusson 1996). Matraster, after work och andra sociala möten är tillfällen att lära känna deltagarna i forskningsprocessen bättre. Det är också då som känslor om jobbet brukar förmedlas och samtidigt kan umgänget tjäna som en termostat som visar hur accepterad forskaren har blivit av sina nya kollegor (Webb 1989).

Men naturligtvis kommer den nya vänskapen inte utan komplikationer. Den interaktive forskaren behöver i viss mening sätt vara allas bästa kompis. Ett ömsesidigt förtroende måste byggas upp för att forskaren ska kunna försäkra sig om att få del av den information som krävs för uppdraget. Men en nära relation medför ofta oanade bieffekter. Som allas vän kommer man att få ta del av personliga åsikter från de anställda, som till exempel skitsnack, rykten eller folk som *"lättar på trycket"* (Webb 1989). Oavsett hur neutral forskaren försöker vara i en sådan situation är det ett ofrånkomligt faktum att denna informella information ger forskaren makt som sedermera gör honom till ett hot för andra (Lyon 1989; Meyer 1993).

Den interaktive forskaren behöver alltså etablera en formell legitimitet som forskare, med aspekter som förtrolighet och personlig integritet. Men det gäller också att skapa en legitimitet avseende den praktiska kunskapen om det studerade arbetet (Salo 2004). Om inte forskaren visar upp tillräcklig förståelse för verksamheten kommer praktikerns förtroende för resultaten och de föreslagna förändringarna också att minska. Om den interaktive forskaren istället kan bygga upp ett förtroende dels som forskare, dels som praktiskt kunnig kommer detta att underlätta den fortsatta processen avsevärt (Lyon 1989; Meyer 1993).

Även om syftet är främjande kan forskningsprocessen lätt misstolkas som ett kontrollinstrument eller som en bricka i ett politiskt spel inom organisationen (Magnusson 1996). Oavsett egentlig avsikt riskerar den interaktive forskaren all-

²⁷ Denna term myntades av Goffman (1959) och används frekvent inom organisationsteori.

tid att mötas av sådana misstankar, eftersom han befinner sig på samma nivå i den organisatoriska strukturen som den administrativa ledningen (Mathison 1991b). Men misstanken om alliansbildningar kan komma från olika läger. Eftersom forskningen är tänkt att påverka det framtida arbetet finns all anledning för personalen att vara taktisk i sin relation till forskaren – genom honom får de en röst i det politiska spelet mot organisationsledningen. Därmed kan också forskarens resultat komma att avfärdas som klagomål eller idéer levererade av en agent på uppdrag av de anställda (jfr Coghlan & Casey 2001; Emling 2003; Jensen 2004). Det är därför viktigt för forskaren att inte bara värdera informationen som resultaten baserar sig på utan även de personliga och politiska motiv som varje individ har för att reagera på olika sätt (Rapoport 1970). I de flesta fall måste hänsyn tas till att olika aktörer har växlande, och ibland motsägelsefulla, intressen i forskningsprocessen och dess resultat (Rowan 1981).

För spionen är urskillningsförmåga en dygd. Detsamma gäller den interaktive forskaren. Men en skillnad mellan de två är att medan spionen levererar sina fynd till uppdragsgivaren i all hemlighet så vill forskaren ofta attrahera en bred läsekrets till sin rapport. Häri ligger också ett av de etiska dilemman som den interaktive forskaren ställs inför. Tidvis kommer forskarens strävan efter empiri att resultera i löften om att informationen inte ska förmedlas vidare. Utan ett sådant löfte kanske informationen inte ges alls (Tickle 2001). Detta är en paradox med potentiell bedrävelse då en forskares makt lätt kan gå överstyr. I de flesta interaktiva forskningsprocesser är en relativt liten krets av människor inblandade, vilket kan göra det lätt för en uttolkare av resultaten att identifiera personer trots att de deltagit under anonyma premisser. Detta är ytterligare en anledning till att en interaktiv ansats kräver större känslighet än många andra ansatser när det gäller förtroelighet och respekt för de inblandade. Innan löften om konfidentiell behandling verkligen betyder något behöver de testas i praktiken och det är därför viktigt för den interaktive forskaren att vara samvetsgrant noggrann i sin förtroelighet (Webb 1989). Därför kan också ett tydligt klarläggande av forskarens egna intressen vara på sin plats. Ett led i att få de som deltar i forskningsprocessen att känna sig trygga är att låta dem veta så mycket som möjligt om vad som förväntas och vilka forskarens åtaganden är:

För att vinna tillträde till en organisation, till dess personal och data, måste utvärderaren ägna en hel del tid åt att bereda marken och att presentera sig själv. Dessa inledande aktiviteter är speciellt viktiga som förtroende-
skapande åtgärder (Övretveit 2001, s 118).

I detta sammanhang blir det viktigt att fundera över de egna ingångsvärdena. Bara om forskaren först riktar förstoringsglasat mot sig själv är det möjligt för praktikern att få en bild av den ambition som präglar forskarens arbete och som han tar med sig in i den interaktiva processen (Garaway 1995).

Den rättfärdige missionären

I Bibelns missions- och dopbefallning sänder Jesus ut sina lärjungar med orden ”gör alla folk till lärjungar, döpa dem i Faderns och Sonens och den heliga Andens namn och lär dem att hålla alla de bud jag har gett er” (Matteus 28:18-20). Mot denna bakgrund uppfattas missionären ofta som någon som sprider rättfärdiga uppfattningar till mindre upplysta personer. På samma sätt kan man också se interaktiv forskning som ett påhitt av experter som tror att detta är vägen till anställdas frigörelse, förbättrad praktik och annan social förändring.

I den akademiska diskursen märks ofta en syn på vetenskapsmannen som bärare av särskild kunskap. I Winther Jørgensens kapitel kunde vi tidigare om traditionell berättelse där de vetenskapliga experterna, ostörda och med ensamrätt på sanningen, frambringar kunskap medan den okunniga allmänheten står utanför och i bästa fall blir upplysta av skenet från vetenskapsmännens fönster. På detta sätt underordnas ofta praktisk expertis en teoretisk kunskap som associeras med abstrakta, rena och högststående egenskaper (jfr Olsson 2002). Winther Jørgensen skriver vidare om synen på allmänheten som ett tomt kärl för vetenskapsförmedlingen att fylla och det finns många redogörelser där vi kan se att vetenskapsmannen antar rollen som bärare av högre kunskap kring vad som fungerar eller inte (jfr Campbell m fl 2003). Därmed ges ofta praktikern ett begränsat utrymme att förmedla sin specifika kunskap. Men denna syn verkar inte enbart finnas inom akademien. Även praktiker tycks ofta betrakta forskaren som expert och sig själva som noviser i behov av expertens synpunkter på hur sakernas tillstånd kan förbättras (Menon & Owens 1994). I en sådan situation *placeras* forskaren i en expertroll:

Sometimes the teacher's frustration and demands for assistance have led to such actions by evaluators as teaching a demonstration lesson in the classroom, or monitoring students as they try something new, or giving the teacher a personal critique of her instruction. It is all well and good to say this is not the evaluator's role, but it is only possible to say that if one has not been put in such a position (Mathison 1991b, s 176).

[Formen för tjänstemannens arbete] skapar en benägenhet hos tjänstemannen att förvandla den samarbetande forskaren till rådgivare. Tjänstemannen vill dela det 'eldprov' beslutsfattandet innebär med en samarbetspartner som kan tänkas ha kontroll över situationen. Det gäller särskilt när frågan saknar enkelt svar eller när svaret ligger bortom tjänsteutövningens horisont. I en sådan situation projiceras uppgiften att 'göra mirakel' på forskaren (Hosseini-Kaladjahi 2004, s 23)

Men om praktiker tar på sig en roll där de huvudsakligen ansvarar för att hantera den kunskap som erbjuds uteblir den praktiska tolkningen av teoretiska modeller. Men ett oreflekterat applicerande av vetenskapliga teorier på den situation som praktikern befinner sig i innebär slutligen att den praktiska kunskapen reduceras till tillämpad vetenskap (Schön 1983).

Hur bör då den interaktive forskaren hantera denna hierarki mellan teori och praktik? Har inte forskaren – påhejad eller inte – en samhällsmoralisk skyldighet att låta praktikern veta vad som framkommer vid en granskning av deras verksamhet (Weiss 1998)? Oavsett svaret på denna fråga studerar forskaren ofta, med missionärens rättfärdiga nit, en begränsad del av en verksamhet under en begränsad tid för att sedan insistera på att förklara hur det verkligen ligger till och vad som behöver göras för att det ska bli bättre. Man kan läsa om forskare som vid interaktiva forskningsprocesser tvingats kämpa mot sin drift att överföra sina egna övertygelser (Peterson 1995). Men då forskaren ses som experten kan det vara svårt att värdesätta och lyfta fram den professionella kunskapen hos praktikererna.

Vid alla former av samarbetsinriktade ansatser finns en risk för exploatering av de deltagande praktikerna där forskaren snarare betraktar dem som objekt för sina förändringstankar istället för att utgå från deras faktiska behov och bekymmer (Badger 2000). Aktionsforskning uppstod som ett sätt för forskningen att hjälpa praktiker, men det finns de som ifrågasätter ett sådant motiv och hävdar att detta egentligen är en i grunden manipulativ ansats. Schein (1995) hävdar att Lewin, då han formulerade grunderna för aktionsforskning, sökte efter sätt för forskare att mer framgångsrikt driva igenom förändringar som de ansåg vara nödvändiga. En överhängande risk med participativa ansatser som interaktiv forskning är att forskaren reducerar sig själv till organisatör och glömmer bort den kritiska hållning som är nödvändig för forskningens tillförlitlighet (Lyon 1989; Olsen & Lindøe 2004). I Erikssons berättelse uppfattas missionärerna som en samling påstridiga allvetare och tyvärr är det inte svårt att finna liknande berättelser där praktiker sörjer att de utsatts för forskare på missionsfärd (jfr Meyer 1993; Peterson 1995). Interaktiv forskning kan på detta sätt tolkas som motsatsen till sin grundtanke – frigörelsen av den samarbetande praktikern och främjandet av den beforskade verksamheten – och istället ses som ett medel för kolonisering av forskare.

Forskarrollen i metaforisk reflektion

Relationen mellan forskare och praktiker är svår och komplexiteten ökar ju närmare en verksamhet som forskningen bedrivs. Interaktiv forskning är ett exempel på en relationsintensiv forskningsansats och de motsättningar som finns inbyggda i den specifika forskarroll som utvecklas kan leda till osäkerhet hos forskaren (Meeuwisse 1990). I dessa sammanhang innebär vetenskaplig skolning inte att man per automatik har tillräcklig social expertis för att hantera de spänningar som kan uppstå (Worthen 1999). Faktum är att den interaktiva relationen ställer höga psykosociala²⁸ krav på den forskare som ger sig i kast med ansatsen, ur ett

²⁸ Med *psykosocial* menas det ömsesidiga samspelet mellan sociala och psykiska faktorer, det vill säga mötet mellan individens egenskaper och omgivningen. I det här fallet består detta till stor del av forskaren och organisationen. Hur forskaren reagerar på samspelet med organisationen påverkas dels av dennes genetiska faktorer, dels av tidigare erfarenheter (Theorell 2003).

såväl professionellt som personligt perspektiv (Mathison 1991b). Den interaktiva forskningen skapar följaktligen en speciell forskarroll med krav på särskild medvetenhet och noggrannhet där en ”politisk” känslighet rent av kan vara viktigare än det tekniska handlaget (jfr Åberg 1997 och Winther Jørgensens tidigare kapitel).

Ett sätt att förstå forskarrollen är genom metaforen, som genom sitt sätt att framställa verkligheten kan bidra med nya perspektiv och därigenom stimulera till reflektion. Forskarrollen har tidigare diskuterats i termer som katalysator, ordförande, advokat, detektiv, vägledare, tränare, lärare, kameleont, lindansare, akrobat, konstnär, sokratisk broms och pedagogisk geting (Salo 2004). Vidare finner vi inom utvärderingsteorin finner vi exempelvis att Lundin & Söderholm (2002) talar om utvärderaren som ängel, demon, mamma eller fogde och att Brorström m fl (i Widell 1999) ser honom som terapeut, opponent, krönikör eller recensent. Macneil (2002) betraktar utvärderaren som steward, medan Morabito (2002) använder termer som educator, consultant, fascilitator och counselor. Caracelli (2000) diskuterar i termer av facilitator, problem solver, educator, coach och critical friend, medan Folkman & Rai (1997) ser utvärderaren som process evaluator, process consultant och learning fascilitator. Vid en sådan översikt är det slående att de allra flesta av dessa roller tar avstamp i den beforskade praktiken och vad forskaren antar för roll i förhållande till denne.

Garaway (1995) talar istället om utvärderaren som learner, arbitrator och teacher och genom att se utvärderaren som en del av en ömsesidig lärmiljö är han en av anmärkningsvärt få²⁹ som vänder blicken mot sig själv och snarare resonerar kring rollen ur utvärderarens eget perspektiv. Att betrakta sin roll som forskare även ur ett sådant perspektiv är nödvändigt, då det kan ge underlag för reflektion kring de personliga förberedelser som krävs inför forskningsprocessen.

Faktum är att den interaktiva forskaren smickras, indoktrineras, vilseleds, ignoreras, utmanas eller misskrediteras beroende på deltagarnas intressen i forskningsprocessen. Detta innebär att den interaktiva forskningen utförs i en intensivt politisk miljö där etiska riktlinjer inte blir självklara att följa (Mabry 1999). Därför är det viktigt att även förhålla sig till forskarrollen ur ett psykosocialt perspektiv där forskarens komplexa situation blir belyst. Interaktiv forskning innebär mer än tillämpningen av en föreskriven strategi och i mötet med praktiken kommer dilemman oundvikligen att uppstå. Vi kommer aldrig att kunna eliminera orsakerna till de dilemman vi stöter på som interaktiva forskare, men genom förberedelser kan vi lära oss att hantera dem (jfr Patton 1987; Mathison 1991a). I detta sammanhang kan metaforen bidra med underlag för reflektion och vidareutveckling av vår beredskap för de situationer som kan uppstå i forskningsprocessen.

I detta kapitel har tre metaforiska karaktärer använts för att illustrera några av de dilemman som kan uppstå i den forskarens möte med sin omgivning. Eriksson (1982) ville med metaforens hjälp spegla några av aktionsforskningens tänkbara

²⁹ Knott (1998) är ett annat exempel, då hon använder Trollkarlen från Oz som illustration av utvärderarens behov av mod (the Cowardly Lion), respekt för andra människor (the Tin Man) samt vetenskaplig kompetens (the Scarecrow).

konsekvenser. I hennes saga symboliserar turisten den ömsesidiga kunskapsproduktionen, spionen gestaltar potentiella lojalitetskonflikter och missionären visar på forskarens påverkansmöjligheter ur ett etiskt perspektiv. Man kan även konstatera att turisten och spionen är handlingsorienterade metaforer som behandlar delar av den specifika process som det innebär att bedriva interaktiv forskning. Missionären är däremot en maktorienterad metafor som behandlar olika etiska aspekter av det sociala samspelet med den verklighet som beforskas.

Precis som Eriksson (1982) konstaterade för tjugofem år sedan är en självkritisk prövning på plats kring frågan vad vi har att ge. Den interaktive forskarens förhållande till de människor som berörs medför ett stort ansvar och i ett sådant sammanhang är det viktigt att ständigt anföra ett kritiskt ifrågasättande av den egna uppgiften. Eriksson är inte ensam om att betona vikten av sådan reflexivitet. För nästan trettio år sedan slog Frederick E Emery (1976) fast att *“as social scientists we must work toward establishing ethical guidelines for our own conduct in the collaborative relation”*. Emerys påbud är i allra högsta grad fortfarande aktuellt. Vi måste ständigt ifrågasätta vår roll som forskare i relation till den praktik vi avser att främja. I ett sådant perspektiv kan metaforen stimulera till reflektion. I detta kapitel har turisten, spionen och missionären använts som utgångspunkt för diskussionen – karaktärer som medför olika associationer för olika personer beroende på våra egna referensramar. Hur en metafor tolkas är till stora delar kulturellt betingat och utgår i grunden från våra upplevelser och erfarenheter, men oavsett hur vi väljer att förhålla oss till en metafor kan den fylla en central funktion i forskarens professionella utveckling, nämligen genom att stimulera till reflektion kring vår roll i relationen till de människor vars vardag vi vill förändra.

Referenser

- Altrichter H, Kemmis S, McTaggart R & Zuber-Skerrit O (2002). The concept of action research. *The Learning Organization* 9(3):125-131.
- Alvesson M & Sköldberg K (1994). *Tolkning och reflektion*. Lund: Studentlitteratur.
- Badger TG (2000). Action research, change and methodological rigour. *Journal of Nursing Management* 8(4):201-207.
- Campbell M, Patton MQ & Patrizi P (2003). Changing stakeholder needs and changing evaluator roles: the Central Valley Partnership of the James Irvine foundation. *Evaluation and Program Planning* 26(4):459-469.
- Caracelli VJ (2000). Evaluation Use at the Threshold of the Twenty-First Century. I: Caracelli VJ & Preskill H (red.) *The Expanding Scope of Evaluation Use*. New Directions for Evaluation, No. 88. Sid. 99-111. San Francisco: Jossey-Bass.
- Coghlan D & Casey M (2001). Action research from the inside: issues and challenges in doing action research in your own hospital. *Journal of Advanced Nursing* 35(5):674-682.
- Coughlan P & Coghlan D (2002). Action research for operations management. *International Journal of Operations & Production Management* 22(2):220-240.
- Cronbach LJ m fl (1980). Our Ninety-five Theses. I: Cronbach LJ m fl (red.) *Toward Reform of Program Evaluation*. San Francisco: Jossey-Bass Inc.

- Eilertsen TV (2004). Aksjonsforskning på nært hold: muligheter og dilemmaer. I: Tiller T (red.) *Aksjonsforskning*. Sid. 31-45. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Emery FE (1976). Professional Responsibility of Social Scientists. I: Clark AW (red.) *Experimenting with Organizational Life*. Sid. London: Plenum Press.
- Emling E (2003). *Informell ledarskap och organisatorisk förändring*. Stockholm: Trygghetsfonden.
- Eriksson I (1982). Aktionsforskaren som turist, spion, missionär eller fånge på social träning. *Sociologisk Forskning* 2/3:56-60.
- Fitzpatrick JL, Sanders JR & Worthen BR (2004). *Program Evaluation. Alternative approaches and Practical Guidelines*. New York Pearson Education.
- Folkman DV & Rai K (1997). Reflections on facilitating a participatory community self-evaluation. *Evaluation and Program Planning* 20(4):455-465.
- Garaway GB (1995) Participatory evaluation. *Studies in Educational Evaluation* 21(1):85-102.
- Goffman E (1959/2000). *Jaget och maskerna*. Stockholm: Prisma.
- Hartley J & Benington J (2000). Co-research: A new methodology for new times. *European Journal of Work and Organizational Psychology* 9(4):463-476.
- Hattrup RA & Bickel WE (1993). Teacher-Researcher Collaborations: Resolving the Tensions. *Educational Leadership* 50(6):38-40.
- Henry GT & Mark MM (2003). Beyond Use: Understanding Evaluation's Influence on Attitudes and Actions. *American Journal of Evaluation* 24(3):293-314.
- Hosseini-Kaladjahi H (2004). *Användning av forskningsresultat i Botkyrka kommun*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- International Bible Society (1984). *The Holy Bible, New International Version*. Grand Rapids: Zondervan Publishing House.
- Jensen C (2004) *Storstadssatsningens organisering*. Göteborg: Företagsekonomiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Jerkedal Å (2005) *Utvärdering – steg för steg*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Karlsson O (1999) *Utvärdering – mer än metod*. Stockholm: Svenska kommunförbundet.
- Korr WS (1982) How evaluators can deal with role conflict. *Evaluation and Program Planning* 5(1):53-58.
- Lakoff G & Johnson M (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Llorens MB (1994). Action Research: Are Teachers Finding Their Voice? *The Elementary School Journal* 95(1):3-10.
- Lundin RA & Söderholm A (2002). Bland änglar och demoner – om utvärderarroller. I: Rombach B & Sahlin Andersson K (red.) *Från sanningssökande till styrmedel*. Sid. 127-147. Stockholm: Santérus förlag.
- Lyon E (1989). In-house research: a consideration of roles and advantages. *Evaluation and Program Planning* 12(3):241-248.
- Mabry L (1999). Circumstantial Ethics. *American Journal of Evaluation* 20(2):199-212.
- MacNeil C (2002). Evaluator as Steward of Citizen Deliberation. *American Journal of Evaluation* 23(1):45-54.
- Magnusson J (1996). Utvärderingens dramaturgi. I: Sahlin I (red.) *Projektets paradoxer*. Sid. 223-237. Lund: Studentlitteratur.
- Mathison S (1991a) Role conflicts for internal evaluators. *Evaluation and Program Planning* 14(2):173-179.
- Mathison S (1991b) What do we know about internal evaluation? *Evaluation and Program Planning* 14(2):159-165.
- Meeuwisse A (1990). Utvärderarens dilemma. I: Eliasson R m fl (red.) *Den värderande blicken*. Sid. 81-97. Lund: Studentlitteratur.

- Menon R & Owens DT (1994). Fostering professional development through collaborative research. *Education* 114(3):364-367.
- Meyer JE (1993). New Paradigm research in practice: the trials and tribulations of action research. *Journal of Advanced Nursing* 18(7):1066-1072.
- Morabito SM (2002). Evaluator Roles and Strategies for Expanding Evaluation Process Influence. *American Journal of Evaluation* 23(3):321-330.
- Morén S (1996). *Att utvärdera socialt arbete*. Stockholm: Publica.
- Morgan G (1999). *Organisationsmetaforer*. Lund: Studentlitteratur.
- Motsioloa V, Karlsson E & Edström N (2002). *Kultur i storstad: En kartläggning och analys av kulturens roll i storstadsarbetet*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Olsen OE & Lindøe P (2004). Trailing research based evaluation; phases and roles. *Evaluation and Program Planning* 27(4):371-380.
- Olsson G (2002). Relationen mellan forskning och praktik. I: Svensson L m fl (red.) *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*. Sid. 71-88. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Patton MQ (1987). *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*. Newbury Park: Sage.
- Peterson A (1995). Teacher-researcher compatibility. *Remedial and Special Education* 16(6):364-367.
- Raelin J (2000). *Work-Based Learning*. Upper Saddle: Prentice Hall.
- Rapoport RN (1970) Three Dilemmas in Action Research. *Human Relations* 23(6):499-513.
- Rosell M (2002). Ett möte mellan forskning och praktik i socialtjänstens barnavårdsarbete. I: Svensson, L m fl (red.) *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*. Sid. 105-118. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Rowan J (1981). A dialectical paradigm for research. I: Reason P & Rowan J (red.) *Human Inquiry: A Sourcebook of New Paradigm Research*. Sid. 93-112. Chichester: Wiley & Sons.
- Rowley J (2003) Action research: an approach to student work based learning. *Education + Training* 45(3):131-138.
- Salo P (2004). Metaforen som livboj – aktionsforskaren i den mikropolitiska skolorganisationen. I: Tiller, T (red.) *Aksjonforskning*. Sid. 80-97. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Schein E H (1995). Process consultation, action research and clinical inquiry: are they the same? *Journal of Managerial Psychology* 10(6):14-19.
- Schön DA (1983). *The Reflective Practitioner – how professionals think in action*. Aldershot: Ashgate.
- Segal J, Paré A, Brent D & Vipond D (1998) The Researcher as Missionary: Problems with Rhetoric and Reform at the Disciplines. *College Composition and Communication* 50(1):71-90.
- Solomon N, Boud D, Leonitios M & Staron M (2001). Researchers are learners too: collaboration in research on workplace learning. *Journal of Workplace Learning* 13(7/8):274-281.
- Springett J (2001). Partecipatoriska ansatser vid utvärdering av hälsofrämjande arbete. I: Svederberg E m fl (reds.) *Pedagogik i hälsofrämjande arbete*. Sid. 265-286. Lund: Studentlitteratur.
- Svensson L (2002). Bakgrund och utgångspunkter. I: Svensson L m fl (red.) *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*. Sid. 1-22. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Theorell T (2003). Psykosociala faktorer – vad är det? I: Theorell T (red.) *Psykosocial miljö och stress*. Sid. 11-76. Lund: Studentlitteratur.

- Tickle L (2001). Opening Windows, Closing Doors: Ethical Dilemmas in Educational Action Research. *Journal of Philosophy of Education* 35(3):345-359.
- Tiller T (2004). Forpliktende forskningsfantasi. I: Tiller T (red.) *Aksjonsforskning*. Sid. 13-30. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Webb C (1989). Action Research: philosophy, methods and personal experiences. *Journal of Advanced Nursing* 14(5):403-410.
- Weiss C H (1998). *Evaluation*. New Jersey: Pearson Higher Education.
- Westlander G (2000) Forskarroller i varianter av aksjonsforskning. *Nordisk Psykologi* 52(3):197-216.
- Widell L (1999). *Att organisera utvärdering*. Stockholm: Skolverket.
- Williamson GR & Prosser S (2002). Action research: politics, ethics and participation. *Journal of Advanced Nursing* 40(5):587-593.
- Worthen BR (1999). Critical challenges confronting certification of evaluators. *American Journal of Evaluation* 20(3):533-556.
- Åberg J-O (1997). *Det rationella och det legitima. En studie av utvärderingars teori och praktik*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Ödman P-J (1981). Aktionsforskning som utvärdering. I: Franke-Wikberg S & Lundgren UP (red.) *Att utvärdera utbildning. Del 2*. Sid. 268-288. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Övretveit J (2001). *Metoder för utvärdering av hälso- och sjukvård*. Lund: Studentlitteratur.

”Praktikdriven teori” – mot en ny interaktiv forskningsstrategi

Rune Wigblad och Seth Jonsson

Idén om interaktiv forskning innebär att kommunikation och interaktion ska ske med personer som innehar god, praktiskt utvecklad kunskap. Följer vi denna grundidé bör det vara naturligt att kunniga praktiker, som träder in i den akademiska världen, likaledes utnyttjar sin förtrogenhet för att skapa ett högkvalitativt bidrag. Detta innebär inte i något avseende att inte god vetenskaplig metod skall upprätthållas. Alltför många praktiker påtvingas dock av de handledare, som strikt följer den vetenskapliga universitetstraditionen att lägga sin förtrogenhet åt sidan, när de ska skriva uppsatser eller inleda sina doktorandstudier. En enkel och logisk orsak till detta förhållningssätt kan vara handledarens egen bristfälliga erfarenhet utanför universitetsvärlden. Detta bidrag diskuterar två viktiga aspekter på interaktiv forskning. (1) Hur personer med välutvecklad, praktisk erfarenhet framgångsrikt kan genomföra självständig forskning inom, eller i nära anslutning till, den personliga erfarenhetsdomänen. (2) Hur denna nya forskningsstrategi även kan utveckla de traditionella forskningsuppläggen.

Interaktiv forskning

På senare tid har begreppet ”Interaktiv forskning” börjat diskuteras. Begreppet är under utveckling, men signalerar att två aktiva parter möts. Logiskt bör detta innebära en mer jämbördig ställning mellan forskaren och praktikern och därmed möjligheter till gemensam reflektion. Reflektionen består i att resultaten av analyserna och av tidigare forskning diskuteras och analyseras gemensamt mellan forskare och praktiker. En tolkning av detta relationsutbyte är att båda, med sina respektive erfarenheter, sätter sig in i varandras begreppsvärldar för att skapa interaktion och en gemensam teoriutveckling. Målsättningen är att generera ny

kunskap som är praktiskt användbar och dessutom teoretiskt intressant (se t ex Svensson m fl., 2002).

”Action Research” (aktionsforskning), som är en föregångare till den interaktiva forskningen, har länge varit omdiskuterat, eftersom upplägget bryter mot den gängse uppfattningen inom positivistisk forskning, som hävdar att forskaren inte bör påverka intervjupersoner och händelseförlopp. Inom aktionsforskningen gör forskaren en medveten intervention i praktiken, dvs en aktionsforskningsinsats, eller uttryckt på ett annat sätt, ”hjälper praktikern” (Lewin, 1948). En översikt över flera familjer av aktionsforskningsparadigm ges av Peter Reason (Reason, 1994; Reason & Bradbury, 2001). Av alla dessa paradig finns här även ”cooperative experiential inquiry”, vilket baseras på idén om att den professionella aktören har rik erfarenhet samt aktörens möjligheter att använda sin erfarenhet i samarbetsprojekt, utan inblandning av externa aktionsforskare (Reason, 1994). Nära besläktad med denna idé är den s k ”Insider action research” som är tillämpad i flera olika sammanhang (Coghlan & Brannick, 2005; Zeichner, 2007). Som s.k. insider har man en upplevd erfarenhet av en specifik kontext, t ex en arbetsplats. Denna erfarenhet är aldrig fullständig, men den innefattar också ett nätverk av personer som man många gånger har förtroendefull tillgång till. En person som använder sig av denna insiderposition för att skapa god forskning närmar sig därmed forskningsuppgiften från en förtrogenhetsrelaterad position.

Praktikdriven teori och förtrogenhetsforskning

Föreliggande arbete fokuserar på praktikerns möjligheter att skapa en *praktikdriven teori*, där praktikern genomför forskningen, men samtidigt studerar något problemområde inom, eller nära relaterat till den egna förtrogenhetsdomänen. En forskare som är både praktiker och forskare i samma person får dubbla identiteter. En kunnig praktiker som forskar har dock goda möjligheter att göra en högkvalitativ insats, eftersom den praktiska relevansen oftast finns närvarande, samtidigt som det finns en erfarenhetsbaserad förtrogenhet som också kan användas. Det som bör fokuseras är dels möjligheten att skapa en forskarmiljö, där praktiker gör medvetna interventioner i forskarsamhället, dels att uppmärksamhet läggs på vilka problem och möjligheter ett sådant upplägg har, jämfört med andra forskningsansatser. Den ofta förekommande ”industridoktoranden” utnyttjar sällan sin förtrogenhet i forskningen, eftersom upplägget sker helt på akademins villkor. Praktiker som kommer till sina handledare med förslag på uppsatsämnen som ligger inom deras erfarenhetsfält, ombeds alltför ofta av handledare att antingen omorientera sig, eller att avstå från att skriva utifrån sin erfarenhetsbakgrund, till förmån för inomvetenskapliga perspektiv och metoder. Dessa praktiker borde snarare uppmuntras till att fullfölja sin forskning inom det egna förtrogenhetsfältet, eftersom undersökningsfrågorna mycket ofta framstår som välgrundade och intressanta. Den fråga som uppstår är snarast hur förtrogenhetsdoktoranden ska gå till väga – en fråga som också diskuteras i detta bidrag.

Vad menar vi då med förtrogenhet? Erfarenhetsbaserad eller förtrogenhetsbaserad kunskap innefattar både en tyst och en explicit komponent samt är personlig (Polanyi, 1958). I handling tenderar dessa komponenter att blandas och för-

stärka varandra. En oerfaren observatör blir vanligen förvånad när den tysta kunskapen aktiveras i handling, och refererar då ofta till detta som personlig skicklighet, eller ett personligt yrkeskunnande. Schön (1983, 1987) tar upp flera exempel på hantverksskicklighet på mästartnivå, för att illustrera detta kunnande. Molander (1996) har utförligt klargjort vad Schön menar med en reflekterande praktiker. Skicklighet (både implicit och explicit) har också beskrivits som två idealtyper. Den första idealtypen identifieras av Johannessen (1999) som färdighetskunskap, vilket förvärvas som träning, genom utövning av etablerad praxis, t ex hantverksskicklighet. När detta har uppnåtts utövas praxisen oreflekterat, om den inte innefattar att något nytt tillskapas. Typexempel på denna kunskapstyp är just hantverksarbete. Den andra idealtypen är förtrogenhetskunskap, som förvärvas genom långvarig direkt interaktion med andra, samt utvecklas via ”dialogisk interaktion” (ibid.). Reflekterad kunskap formas alltså i ”dialogisk interaktion” och skapar successivt *förtrogenhet*. Förtrogenhet blir då definitionsmässigt en reflekterad erfarenhet från långvarigt agerande och kommunikation i sociala sammanhang.

Detta kapitelbidrag diskuterar hur en erfaren praktiker med förtrogenhetskunskap kan kvalitetssäkra sin forskningsinsats, när denne fokuserar på en företeelse som är starkt kopplad till den personliga erfarenhetsdomänen. Denna domän är ofta avgränsad till de personer och ämnesområden som personen ifråga har kommit i upprepad kontakt med i olika sammanhang. Personer med handlingsbaserad och/eller långvarig intellektuell och reflekterad erfarenhet från en specifik domän, och som avser studera en specifik företeelse inom, eller i nära anslutning till, denna domän, kommer här fortsättningsvis att definieras som *förtrogenhetsforskare*.

Det som skiljer aktionsforskning respektive interaktiv forskning, från normalvetenskaplig forskning, är betoningen på *Praktiken* och inte enbart på *Empirin*, som ju annars är vanligt inom de klassiska forskningstraditionerna. Den empiri, som förtrogenhetsforskaren definierar i sin forskning, är ofta en del av förtrogenhetsdomänen och därför en del av praktiken. När en förtrogen person byter roll och blir förtrogenhetsforskare kan denne därför formulera sin forskningsfråga mer pricksäkert och elegant, jämfört med en person som saknar den aktuella förtrogenheten. Han/hon kan vidare låta sin empiri starkt influeras av praktiken, låta praktiken verifiera det empiriska och slutligen kan han/hon vinnlägga sig att tillfredsställa praktiska kriterier på vad som är goda resultat. Förtrogenhetsforskaren sätter alltså praktiken i centrum under hela forskningsprocessen och ser fältarbetet som något mer än att samla in empiri. Den nya rollen som förtrogenhetsforskare måste dock vara tydlig – i stället för aktör blir man forskare, med krav på opartiskhet och välgrundade uttalanden. En väsentlig fråga blir då vilken typ av vetenskaplig tradition som förtrogenhetsforskaren i så fall kan anknyta till?

En kunskapsteoretisk positionsbestämning

Alla vetenskapliga studier har något olika tyngdpunkter, beroende på vilka grundläggande antaganden som görs. Tyngdpunktvalet ska efter bearbetning leda fram till valet av en egen föreställningsram som blir styrande. En föreställningsram är ibland en *teoretisk föreställningsram*, ofta rubricerad som "Teori". Men föreställningsramen kan även byggas upp utifrån normeringssystem, kunskapsöversikter, modeller eller metoder. Tyngdpunktvalet avgör om studien ska bli empiritung, teoritung eller praktiktung. Ramen kommer sedan att genomsyra hela det fortsatta arbetet. Den styr bl a val av undersökningsfrågor och metodik, men framförallt hur analysen senare ska genomföras.

Ett tyngdpunktssval sker om forskaren anknyter till något av de väl etablerade och grundläggande vetenskapsfilosofiska metodbegreppen. *Deduktion* (en tanke-tradition från Descarte, Leibnitz och Hegel), *Induktion* (en tanketradition från Comte, Lock och John Stuart Mill) och *Växelverkan* mellan teori och empiri, är de vanligaste idealtypiska formerna för normalvetenskap (Alvesson & Sköldb-berg, 2007; Wigblad, 1997). Alvesson & Sköldb-berg väljer t ex explicit att enbart nivåbestämma tyngdpunktssval avseende teori och empiri – ej praktik. Förtrogenhetsforskaren som fokuserar på praktiken bör i första hand arbeta med begreppet *Abduktion* (se Kirkeby, 1990) som adresserar just praktiken och dess prioritering av resultat. Begreppet abduktion är sällan tillämpat inom akademien och behöver därför successivt utvecklas och konkretiseras. Begreppet är kopplat till den pragmatiska maximen att "överväga samtliga praktiska konsekvenser av de handlingar som ditt påstående skapar" (Peirce, 1990). Charles Sanders Peirce, som var verksam i slutet på 1800-talet och början på 1900-talet, betraktas oftast som pragmatismens grundare. Andra framträdande namn inom den pragmatiska filosofin är William James, John Dewey och i modern tid Richard Rorty. Argumentet för en praktiktunga forskningsansats är att inom varje empiriskt projekt befinns sig empirin inom ett större och erfarenhetsbaserat praktikerfält, vilket bäst behärskas av erfarna praktiker. Den praktiktunga ansatsen bygger på *beprövad erfarenhet*. Eftersom långt ifrån all kunskap är vetenskapligt säkerställd, spelar den beprövade erfarenheten en mycket stor roll i praktiskt handlande. Betydelsen av den beprövade erfarenheten exemplifieras enklast med hänvisning till de medicinska framstegen inom akupunktur. Dessa framsteg saknar nästan helt vetenskaplig grund, men bygger på flertusenårig reflekterad erfarenhet och fungerar väl. Beprövad erfarenhet ger en säker kunskap om den är "reflekterad", i den mening som Schön använder begreppet i boken "Reflective Practitioner" (Schön, 1983; se även Seibert & Daudelin, 1999).

Ett ytterligare argument är att abduktionens premisser (Peirce, 1990) ger utrymme för reflektion kring ett "observerat överraskande faktum", d v s helt ny kunskap. Möjligheter till upptäckter och helt ny kunskap är styrkan hos abduktionen (Paavola 2004). Detta är ett viktigt skäl för att forskningen bör ägna stor uppmärksamhet åt den förtrogenhet som finns hos kunniga praktiker. Vårt behov av ny kunskap är större än behovet av att ta reda på sanningen om redan säker kunskap. Som redovisades inledningsvis är kopplingen till praktiken en av grundidéerna med interaktiv forskning. Ett effektivt sätt är därför att låta just kunniga praktiker forska. Det primära för förtrogenhetsforskaren är praktiker-

samhället samt möjligheten att lämna bidrag också till praktiker. Det kunskaps-teoretiska målet blir då handling baserat på välgrundad forskning.

Ansats	Deduktion	Induktion	Växel- verkan	Abduktion
Nivå				
Föreställ- ningsram	● ↓	↑ ●	● ↕ ●	● ↕ ●
Empiri	↓ ●	● ↑	● ↕ ●	● ↕ ●
Praktik				● ↕ ●

Figur 1. Idealtypiska tyngdpunktsval

De i figur 1 nämnda tyngdpunktskategorierna är renodlade former, d v s de utgör idealtypiska former. Det viktiga är att man med hjälp av dessa renodlade former kan analysera fram vilken tyngdpunkt som gäller för ett visst arbete, även om det inte är en renodlad form som föreligger. De olika tyngdpunkterna som illustreras i figur 1 är:

1. Deduktiv tyngdpunkt - studien har en tung föreställningsram som upptar stor del av arbetet och dessutom genomsyrar hela arbetet. Arbetet startar med föreställningsramen (som ofta är teoretisk) som formar undersökningsfrågor m m.
2. Induktiv tyngdpunkt - studien har en tung empiri som upptar stor del av arbetet. Föreställningsramen är ofta begrepps-, teori – eller hypotesgenerering på empirisk grund.
3. Växelverkan mellan föreställningsram och empiri, som saknar tydlig tyngdpunkt - forskaren försöker hela tiden kombinera och balansera föreställningsram och empiri. Studien kan antingen starta i teorin eller empirin och sluta i teorin eller empirin.
4. Abduktiv tyngdpunkt – studien har en tung praktikdel - forskaren har egen förtrogenhet som också utgör en utgångspunkt, och/eller arbetar mycket nära personer med stor förtrogenhet.

Några ord om den naturvetenskapliga tankedomens plats är här på sin plats. Induktion, deduktion, liksom socialdarwinism och cybernetik använder naturveten-

skapliga idéer för att analysera sociala system. Det problem som uppstår med denna naturvetenskapliga idéströmning är att den använder teorier som har genererats för att studera naturfenomen, men det är inte naturfenomen, utan sociala system som studeras med dessa skolbildningar. När man studerar naturfenomen kan man *upptäcka* och *bevisa*, samtidigt som det är möjligt att upprepa studien på exakt samma sätt flera gånger. Eftersom sociala system hela tiden ändrar sig på g a att människor tänker och agerar, finns inte samma exakthet och upprepbarhet. En forskare som studerar sociala system kan låta sig inspireras av naturvetenskapen och sträva efter att uppnå exakthet, vilket ger en induktiv eller deduktiv tyngdpunkt, men fullständig exakthet kan aldrig uppnås.

Den abduktiva tyngdpunkten innebär att kunskapsmålet är handlingsinriktat och därmed har en normativ utgångspunkt. Det gemensamma för de handlingsinriktade kunskapsmålen är att de är normativa, d v s innehåller värderingar som utgör vägledande kunskap. Som vetenskapsteoretikern Törnebohm i flera skrifter påpekat är det viktigt att det normativa "traderas" d v s framställs tydligt för läsaren. Han påpekar att "ju mer medveten en forskare är om sitt paradigm, desto bättre forskning kan bedrivas" (Törnebohm 1976). Med tydligt angivna utgångspunkter från forskaren, kan läsaren värdera den handlingsinriktade positionen. Detta betyder inte att studien snedvrids av det normativa, bara att det normativa är en utgångspunkt för studien. Myrdal (1968) påpekar att värdepremisser inte får väljas godtyckligt utan att de måste grundas på människors verkliga värderingar. Detta krav på realism innebär att det måste finnas en relevans i värderingarna, bestämda av en grupp människor. Vi kommer senare att plädera för att denna grupp av människor formerar förtroenhets-forskarens paradigm.

För att komma fram till en bra och välgrundad handlingsstrategi behöver den baseras på analys, som i sin tur behöver baseras på beskrivningar. Normerna kan ibland vara undanskymda för läsaren genom att forskaren sätter upp en attityd av "objektivitet", och därför inte redovisar sina värdepremisser (utgångspunkter). Detta är inte bra, eftersom läsaren då får gissa sig till dessa premisser. Man kan säga att de normer som forskaren antar för handlande kommer att påverka utgångspunkterna för det beskrivningsperspektiv och det analysperspektiv, som forskaren tillämpar. Vi kan idealtypiskt urskilja två sådana dominerande perspektiv och lägga till dessa det reflekterande.

- Den förklaringsinriktade analysen är kausal till sin karaktär, d v s den har en tydlig riktningangivelse. Detta reducerar den komplexitet som finns i det verkliga problemet. Ofta innebär det orsaksanalyser eller verkansanalyser, men kan ibland även innefatta återkopplingsanalyser.
- Den förståelseinriktade analysen är helhetlig till sin karaktär och fokuserar på poängrikedom som ökar förståelsen. Vanligen innebär det en tematisering, snitning eller en problematisering av det komplexa problemet.
- Den reflektionsinriktade analysen är del-helhetlig till sin karaktär, d v s den vill behålla helheten inom erfarenhetsdomänen, men inte utanför densamma. Den eftersträvar därför ingen total helhet, utan bara den begränsade helhet som finns inom erfarenhetsdomänen. Reflektionen innebär vanligen att ett handlande analyseras och att en ny pusselbit tillfogas erfarenhetsdomänen baserat på analysen.

En forskare som bara har analyserande kunskapsmål väljer då att lämna över till läsaren att dra handlingsinriktade slutsatser. Detta sker genom att forskaren enbart lägger förslag till aktörer i systemet, eller föreslår ett nytt medvetande. Vägen till slutmålet blir därför olika för de förklarande, förstående, respektive handlingsinriktade utgångspunkterna.

Analys-nivå	Förklara	Förstå	Reflektera
Utgångspunkt, mål	Slutsats	Diskussion	Resultat
Handlings-nivå	Föreslå	Medvetandegöra	Handla
Vägen till målet	Tydlig riktningssangivelse, ex; orsaksprecisering	Poängriktighet, ex; många poänger ger ny tolkning	Adderad pusselbit; Utvidgad erfarenhetsdomän

Figur 2. Skillnaden mellan olika slutliga kunskapsmål

Idealtypiska inomvetenskapliga mål är förklarings- eller förståelseinriktade och adresserar inte handlingsnivån annat är genom att lägga förslag eller rekommendationer. Den abduktiva utgångspunkten lägger tyngdpunkten på resultat som är praktiskt tillämpbara.

Förtrogenhetsforskarens paradigmatiska hemvist

För att precisera den praktikdrivna teorins paradigmatiska position kommer den här att knytas till den första delen av Ingemar Nordins bok "Teknologins rationalitet" (1988).

Vetenskapandet ses ibland som en intern process, *internalistisk*, såtillvida att målsättningar och styrande normer är oberoende av sociala, politiska och andra externa omständigheter och är endast inomvetenskapliga. Enligt en sådan renodlad internalistisk ståndpunkt är den vetenskapliga aktiviteten underordnad ett för alla tider givet mål: *Sanningen* med stort S. En historiskt sett mycket betydelsefull person, vad avser denna vanliga syn på vetenskap som en rationell verksamhet, är Newton. Mer än förmodligen någon annan vetenskapsman har han gett in-

spiration till den hierarkiskt uppbyggda vetenskapen. Som fysiker inriktade Newton sig strikt på det arbete som påbörjades redan av Descartes och Galilei; att binda samman himlens och jordens mekanik och att finna de universella lagar som styr alla kroppars rörelse. Newtons framgångsrika systembyggande kom alltmer att framstå som modell för alla vetenskaper, inte bara för fysiken. Moderna företrädare för det internalistiska vetenskapsidealet är Popper och Lakatos (se Nordin, 1988). Detta synsätt skiljer sig skarpt från pragmatismens idé om handlingars relevans och meningsfullhet som successivt undanröjer allt tvivel.

Eftersom förtrogenhet härstammar från god kännedom om den praktiska verkligheten och därmed implicerar en uppgradering av praktikens betydelse visavi den internalistiska vetenskapen, blir det naturligt att studera den moderna externalismen, som även tar hänsyn till sociala och politiska dimensioner, d v s omvärldens påverkan på forskningen. Förutom den extrema externalismen urskiljer Ingemar Nordin (1988), två skilda kategorier av moderat externalism. I den extrema externalismen finns det inga normer och spelregler som upprätthålls av vetenskapsmännen själva – en uppfattning som kan anses svår att hävda, eftersom den leder till en relativistisk syn på forskningen. Relativism är ingenting som förfäktas här, eftersom Pierce pragmatism strävar efter säker kunskap som man kan agera utifrån. En utförligare diskussion av den extrema externalismen finns hos Nordin (1988).

Den första kategorin av moderat externalism är den *användarstyrda forskningsmodellen*. Vetenskapens mål anses här inte givet en gång för alla. Istället bestäms målet av externa faktorer, som beror på vilka samhällsintressen forskaren lierar sig med. Den användarstyrda forskningsmodellen förnekar inte att vetenskapen ändå har ett inre normsystem som styr forskningen. Detta normsystem uppstår ur rationella överväganden, när målet blir tydligt. Det gäller att finna de sanningar som är användbara. Varje vetenskapligt forskningsprojekt är enligt den användarstyrda forskningsmodellen ett teknologiskt, ideologiskt, eller socialt beställningsarbete (Nordin, 1988). Den invändning man kan resa mot denna forskningsmodell är att den endast tycks stämma överens med den typ av nyttopragmatism som James (2003) förespråkade, vilken har utsatts för hård kritik, inte minst av Pierce (1998). Vår kritik mot James nyttopragmatism är att den i sin extrema form suddar ut skillnaden mellan vetenskap (inkl. beprövad erfarenhet) och konsultverksamhet. I opposition mot James myntade ju Pierce begreppet ”pragmatiscism”, för den typ av pragmatism som han själv hade grundat, ett begrepp som ”var för fullt för att kunna utsättas för stöld av andra”. Eftersom Pierce under senare år har fått ett brett erkännande som pragmatismens fader, åsyftar vi i detta bidrag *pragmatiscism* vid användning av begreppet pragmatism.

Den andra kategorin av moderat externalism utgörs av den *normstyrda forskningsmodellen*. Denna forskningsmodell lägger tonvikten vid medlen, eller normerna, istället för vid målen. Modellen är tydligast företrädd i Kuhns (1962) paradigmatteori. Enligt denna styrs den vetenskapliga utvecklingen av de grundläggande begreppen. Dessa utgörs av de värderingar, lagar och metafysiska föreställningar som forskarkollektivet dogmatiskt, eller omedvetet, omfattar, där endast sådant som bygger på de paradigmatiska förutsättningarna kan betraktas som vetenskapligt och rationellt. Begränsningarna i rationaliteten ligger enligt Kuhn i paradigmskiftet, vilka aldrig kan styras av intern-vetenskapliga argu-

ment. Under anhopningen av anomalier inom det gamla paradigmet kommer de externa normsystemen att ta kommandot över det vetenskapliga. Detta synsätt öppnar för möjligheten att det finns forskningsprogram och skolbildningar som är olika, d v s att vetenskapsvärlden är flerparadigmatisk och kan influeras av samhället. Inom samhällsvetenskapen anses vetenskapsvärlden vara just flerparadigmatisk, där olika paradigmer existerar vid sidan av varandra och är kopplade till olika forskargrupper som bildar egna skolbildningar.

Burrell & Morgans (1979) klassiska översikt över olika paradigmer och paradigmfamiljer, pekar ut 20 paradigmfamiljer. Inom varje paradigmfamilj ryms flera enskilda paradigmer. Dessa paradigmfamiljer grupperas sedan i fyra kluster; Radikal humanism, Radikal strukturalism, Tolkande och Funktionalism. Tveklöst framstår det Funktionalistiska klustret som det mest inflytelserika med de fem paradigmfamiljerna; Interaktionism, Social Handlings Teori, Integrativ Teori, Social System Teori och Objektivism. Oftast framställs det Tolkande klustret som det vanligaste förekommande alternativet till denna dominerande Funktionalism – där det Tolkande klustret består av Hermeneutik och Fenomenologi. Medan funktionalismen är förklaringsinriktad, är det tolkande perspektivet förståelseinriktat. Dessa i huvudsak internalistiska paradigmer och paradigmfamiljer bör enligt vår uppfattning utvecklas så att *en ny paradigmfamilj som är förtrogenhetsbaserad skapas*.

Hur kan nu vetenskap samspela med erfarenhet enligt ett förtrogenhets-synsätt? En möjlighet är att utveckla ett förtrogenhetsbaserat forskningsprogram, där den individuellt förvärvade förtrogenheten kopplas till ett praktikerparadigm, d v s en grupp erfarna praktiker som är ”fackmän” inom sitt område, är vetenskapligt skolade och utgör ett forum för kunskapsgenerering och normering. Ny kunskap kan ju utvecklas både inomvetenskapligt och i praktikersamhället. Detta praktikerparadigms normer och regler bör kunna styra det personliga paradigmet i högre grad än vad den enskilde forskaren gör. Därmed skapas former för en god forskarmiljö med tydliga valideringskriterier på god forskning, där förtrogenhetsforskaren kan ”känna sig hemma”.

Praktikerparadigmet blir också överordnat eller ersätter vad den renodlat akademiska forskargruppen gör, om den består av personer som är både praktiskt erfarna och har akademiska meriter. Ett sådant praktikerparadigm bildar en högre grad av normstyrd externalism, än den Kuhn framhöll. Doktorandens täta relation till praktikerparadigmet kvalitetssäkrar förtrogenhetsforskarens forskningsinsats, när denne fokuserar på en företeelse som är starkt kopplad till den personliga erfarenhetsdomänen. Den personliga erfarenheten avpersonifieras och blir idealt kollektiv, när den accepteras av praktikerparadigmet. Hos praktikerparadigmet kan förtrogenhetsforskaren söka stöd för praktikrelaterade frågor genom hela forskningsprocessen. Möjligheten finns att aktivera erfarenhetskunskaper och på så sätt skapa mycket god kvalitet i forskningsfrågorna. När forskaren utför det empiriska arbetet kan detta relateras till erfarenheten som finns hos praktiker, om det t ex dyker upp en oväntad frågeställning. I slutet av forskningsprocessen är det viktigt för förtrogenhetsforskaren och praktikerparadigmet att det lämnas ett bidrag som är praktiskt användbart, eller kan bli praktiskt användbart i speciella situationer. En primär uppgift för förtrogenhetsforskaren kan bli möjligheten att även lämna ett bidrag till praktikerparadigmet. En ytterligare möjlig-

het för förtrogenhetsforskaren är att gå utanför sin förtrogenhetsdomän, och t ex intervju andra praktiker med den egna praktiken som grund, och där hitta en okänd pusselbit att studera, för att skapa ny och viktig kunskap såväl till praktikersamhället som till forskarsamhället.

Den erfarenhet som en person har förvärvat och förankrat som kunskap i interaktion med praktikerparadigmet, utgör källan till externalism hos förtrogenhetsforskaren, d v s inflytande från omvärlden på forskningen. Detta kan också styra valet av de normalvetenskapliga forskningsmiljöer och forskningsresultat som forskningen också anknys till, utöver praktikerparadigmet. Den individuella förtrogenheten bör, med andra ord, förankras i en praktikergrupp som utvecklar normer och regler för förtrogenhetsforskningen, d v s ett praktikerparadigm. Ett sådant paradigm blir även ett stöd för förtrogenhetsdoktoranden, via handledning m m. Här kan förtrogenhetsforskaren känna tillit och våga föra fram kritiska perspektiv och kritiska frågeställningar av stor samhällelig vikt. Praktikerparadigmet kan ha stor betydelse för både praktiker som forskar och forskare som också är praktiker. Exempel 3 och 4 i slutet på detta bidrag illustrerar i viss mån hur man kan införliva en externalism i arbetet.

En preliminär uppräknig av vad ett samhällsvetenskapligt praktikerparadigm bör klargöra är:

- En ontologisk position (se t ex Adriansson, 1985)
- En kunskapsteoretisk bestämning (se t ex Burrell & Morgan, 1979)
- En människosyn (d v s determinism vs voluntarism) (se t ex Wigblad, 1997)
- En nivådiskussion (samhällsnivå vs individnivå)
- En metodologisk bestämning

Förtrogenhetsforskarens metodologiska position

Den metodologiska positionen för förtrogenhetsforskaren skiljer sig på ett flertal punkter från traditionella metodansatser. En förtrogenhetsstudie startar alltid på handlingsnivån, med utgångspunkt i den egna förtrogenheten och den praktik som är aktuell. Detta utgör den skarpa skillnaden gentemot synsättet att forskarens empiriska erfarenhetsdata är grunden för all kunskap inom paradigmfamiljen Logisk positivism, *eller* synsättet att forskarens empatiska förhållningssätt ger empiriskt underlag för kunskap inom paradigmfamiljen Hermeneutik.

Handlingsnivåns centrala betydelse för förtrogenhetsstudien har ett antal konsekvenser. Det blir t ex viktigt att åter nå handlingsnivån, när de vetenskapliga slutsatserna skall redovisas. Den praktikerdomän man agerar inom är alltid begränsad, och problemområdets gränser blir därför på förhand preciserade med erfarenhetsbaserad fingertoppskänsla.

Förtrogenhetsforskarens ”helhetsförståelse” avser dock bara praktikerdomänen, vilket närmast kan betraktas som en förståelse av ett delsystem, om vi anlägger ett hermeneutiskt betraktelsesätt. Hermeneutiken eftersträvar en helhets-

förståelse, medan förtrogenhetsforskningen vill hålla den mindre helheten inom erfarenhetsdomänen levande – ett slags utsnitt av helheten.

Skillnaden mellan den Logiska positivismens erfarenhetsdata, Hermeneutikens inlevelseinformation och Förtrogenhetsforskningens förtroendebaserade information

Vi har här valt att referera till de vanligast förekommande metodologierna; erfarenhetsdata, inlevelseinformation och kontrastera dem mot förtrogenhetsforskningen. På det viset hoppas vi att det tydligt ska framgå vilka styrkor och svagheter som förtrogenhetsforskaren har, jämfört med de andra metodologiska angreppssätten.

Nedan går vi igenom olika typer av struktureringar som föreligger i det empiriska arbetet. Gemensamt för dessa är att de inte behandlar en intervjusituation som fördjupar kvaliteten inom ett specifikt område, vilket den förtrogenhetsbaserade metoden gör. Trost (2007) och Wigblad (1997) gör en distinktion mellan högstrukturerat och lågstrukturerat, vilket är användbart för att tydliggöra de vanligaste metodologierna. *Högstrukturerat* kan definieras som att frågorna i en intervju eller en enkät har fasta svarsalternativ, jämfört med *lågstrukturerat*, där svarsmöjligheterna är öppna. I en tentamenssituation kan studenten lätt känna igen en högstrukturerad tentamen, där frågor ställs som har de fasta svarsalternativen, ja eller nej. Om frågorna å andra sidan är av berättarkaraktär är tentamen extremt lågstrukturerad.

Högstrukturering utgör forskarens vilja att kontrollera undersökningssituationen när t ex personer intervjuas, d v s forskaren gör dem till *objekt*. Begreppet "kausalitet" är här centralt och kan enklast förstås i sin enkla form, d v s som ett orsak - verkan samband. Så fort det inträffar en oväntad händelse, frågar vi efter orsaken till det inträffade. Vi letar efter en enkel orsak som kan förklara det inträffade. Ett exempel kan vi hämta från stora olyckshändelser – fortfarande letar man efter vad som orsakade att båten Estonia förläste. Den kausala förklaringen bygger på att forskaren är inriktad på att identifiera en riktningssamband – en kausal riktningssamband. När man studerar sociala system sker detta ofta genom att den studerade personen just *objektiveras*, d v s görs till föremål för forskarens starkt reducerade frågor (se t ex Skjervheim, 1971). Forskaren får då s k *erfarenhetsdata* genom sin empiriska observation, vilka senare analyseras. Ett underliggande antagande är ofta att forskaren ej skall påverka problemområdet, samt att forskningen skall kunna visas vara oberoende av den enskilde forskaren. Det bör här betonas att objektiveringens begrepp "erfarenhet" syftar på forskarens empiriska erfarenhet och ej en erfarenhet skapad i den handlingsbaserade domänen.

Lågstrukturering blir då följaktligen att undersökningsspersoner behandlas som *subjekt* av forskaren, varvid kommunikation och interaktion uppmuntras, även om detta stör forskarens strukturering. Hermeneutisk förståelse bygger på inlevelse, vilket förvärvas genom kommunikation och interaktion, som underlag för studien (se t ex Gadamer, 1975). Inlevelseförmågan gör att forskaren försöker göra intervjudpersonen rättvisa via t ex djupintervjuer, vilket är en *subjektivering* av intervjudpersonen. Resultatet av inlevelse och djupintervjuer ger forskaren *inlevelseinformation* samt en uppfattning om, och en förståelse för, hur intervju-

personen själv upplever sin situation. Detta kan sedan ligga till grund för en helhetsinriktad beskrivning och analys som leder till ökad förståelse. En påverkan på det sociala händelseförloppet som pågår från forskaren antas ofta finnas och därför skall tillvägagångssättet diskuteras och redovisas öppet.

Gummesson (1985) talar om en upplevd förförståelse som kan förvärvas på två sätt; genom självupplevelse och genom mellanhänder. Detta är principiella möjligheter, men begreppet ”förförståelse” kan anses vara illa valt om man därmed avser handlingsbaserad erfarenhet, eftersom detta syftar på en hermeneutisk tankefigur, vilken bör hållas isär från förtrogenhet. Förförståelse får man t ex genom att ha genomfört liknande projekt tidigare, samt genom att man lär sig mer och mer under projektets gång, d v s ökar den hermeneutiska spiralen. Erfarenhet får man av att agera – d v s förvärva kunskap i handling.

Det finns naturligtvis flera mellanlägen i de nämnda struktureringsansatsernas extremer. Vi kan skilja mellan:

- Fullständigt högstrukturerad – två fasta svarsalternativ
- Högstrukturerad – flera fasta svarsalternativ
- Delvis högstrukturerad – flera fasta svarsalternativ med motiveringar
- Delvis lågstrukturerad – öppna svarsalternativ med motiveringar
- Lågstrukturerad – tematiserade öppna frågor och öppna svar
- Fullständigt lågstrukturerad – samtal med fria associationer

Gemensamt för dessa olika struktureringar är att de inte öppnar för en intervjusituation som fördjupar kvaliteten inom ett specifikt område, vilket den förtrogenhetsbaserade metoden gör.

Förtrogenheten bygger på ett kunnande som är förvärvat genom forskarens eget långvariga handlande och deltagande. För att man ska kunna fokusera på processtudier (d v s över tiden), krävs det att erfarenhet och förtrogenhet kommer in i studien på ett kraftfullt sätt. Förtrogenhetsforskaren har dels en egen förtrogenhetsdomän, dels tillgång till ett nätverk och möjligheten att utveckla *subjekt – subjekt relation till intervjupersoner*, och inte enbart en ensidig subjektivering eller objektivering. Subjekt-subjekt relationen är en ömsesidighet mellan parterna som även ger möjlighet till en autentisk interaktion. Detta skapar goda möjligheter till att samla in *förtroendebaserad information*. En intervjusituation kan byggas upp baserat på förtroende och ytterst förtrolighet mellan forskare och intervjuperson.

Nielse & Repstad (1993) pekar på att en förtrogenhetsforskare har kunskap om den egna organisationens vardagsliv. Denne forskare vet vad som är tabu och legitimt, vet vad som upptar kollegors medvetande, vet hur den informella organisationen fungerar. Vidare känner han/hon till de kritiska händelserna i organisationens historia, känner till den interna jargongen. Allt detta gör att forskaren får lätt att prata med olika personer, eller delta i öppna diskussioner. De varnar dock också för vissa fallgropar. Man får inte genast tro att man har svaret på frågan. Man måste även reflektera över konsekvenser och alternativ för att inte ta för mycket för givet – d v s ha ett kritiskt förhållningssätt. Det gäller att vara är-

lig med vilket perspektiv som man har som forskare, och också vara öppen för att motsägande resultat kan uppträda.

Med forskaren som bollplank kan intervjupersonen idealt börja reflektera eller föra dialog med sig själv, och samtidigt bli mycket intresserad och kanske ibland till och med förlorar sig i denna övning. Forskaren kan uppnå en förtroendefull relation med åtföljande god tillgång till processuell data samt intervjupersonens erfarenheter och reflektioner. Det kan även handla om konfidentiell information som lämnas ut i fullständigt förtroende och förvisning om att förtroendet inte kommer att missbrukas. Den konfidentiella informationen är oerhört värdefull men kan samtidigt bli svår för förtrogenhetsforskaren att hantera, eftersom alla vetenskapliga studier bygger på öppen redovisning av allt underlag. Det har emellertid utvecklats ett antal tekniker att hantera konfidentiell information inom vetenskapssamhället, vilka kan användas även i detta sammanhang. Även om informationen är konfidentiell och därmed inte kan visas, kan forskaren analysera informationen och dra nytta av den tankemässigt. Det är lättare att hitta rätt information med sådan kännedom. Det är av yttersta vikt att förtrogenhetsforskaren öppet diskuterar och försöker övertyga läsaren om vilken trovärdighet den förtroendebaserade informationen har. Exempel 1 och 2 i slutet på detta bidrag illustrerar hur förtrogenhetsbaserade studentuppsatser kan stärka sin trovärdighet.

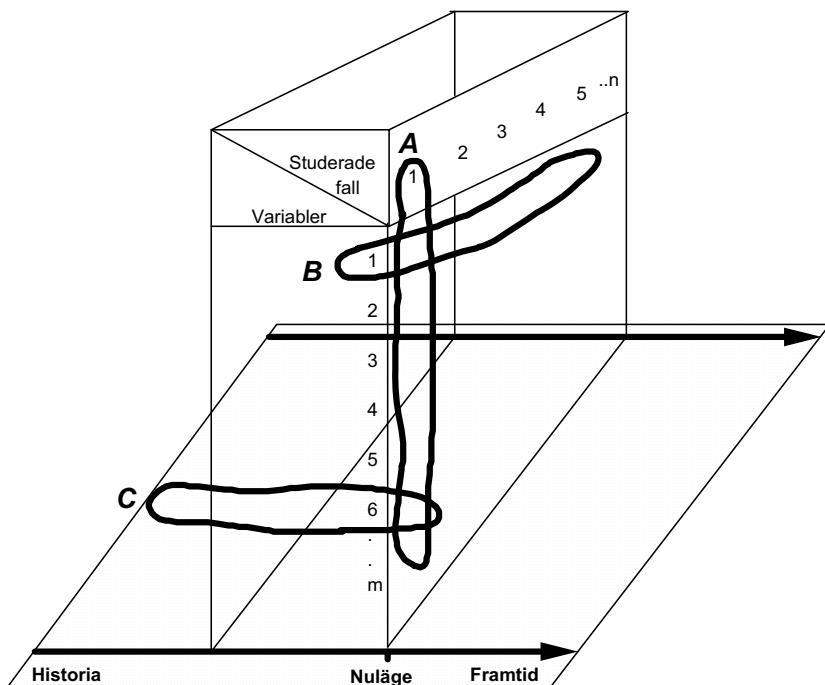
En förtrogenhetsstudie startar alltid på handlingsnivån, med utgångspunkt i den egna förtrogenheten. Den dynamiska praktik som är aktuell, är därför synnerligen lämplig för att analysera över tiden. Den tidsserieanalys som har utvecklats inom breddanalys-traditionen, fungerar genom att man gör två eller flera nedslag över tiden. Detta utgör ett försök att ta hänsyn till tidsdimensionen, men ger absolut inte den kvalitet avseende dynamiken, som en förtrogenhetsstudie kan skapa. Förtrogenhetsforskare framstår som bäst lämpade för att utföra processtudier över tiden.

Olika praktiska medel för att uppnå kunskapsmål kan logiskt delas in i tre typer, eller forskningsstrategier, för studien: *över tiden*, *på bredden* och *innehållets djup*. Ett problemområde innehåller alltid minst dessa tre beståndsdelar. Fokuseras tidsdimensionen innebär det att ett längre tidsutsnitt studeras, vilket implicerar att man måste samla in erfarenhetsinformation. Detta är definitionsmässigt en "processtudie". Fokuseras bredden innebär det att många fall studeras, vilket endast låter sig göras via en högstrukturering. Denna typ av studie utgör oftast en "survey". Fokuseras innehållet innebär det att man tar hänsyn till många variabler och samverkan mellan variabler, vilket är en mycket låg strukturering. Detta definieras oftast som en "fallstudie". Dessa idealtyper kan naturligtvis blandas. Några vanliga blandformer är:

- Samma survey används vid två eller flera olika tidpunkter, vilket ger en s k "tidsserie". Med survey som bas, för att täcka in många fall, tar man även viss hänsyn till processer över tid.
- Jämförelse mellan två eller flera och olika fall, vilket ger en s k "jämförande studie" (comparative). Med fallstudie som bas, för att säkra ett djup med

många variabler inblandade, tar man viss hänsyn till behovet av att täcka flera fall.

- Forskaren följer aktivt ett projektarbete, vilket ger en ”deltagande observation”. Variablerna ändrar karaktär över tiden, vilket skapar en koncentration på vissa variabler. Med processtudien som bas, tar man viss hänsyn till fallstudiens behov av att täcka in flera variabler.

Figur 3. Kuben: Tre principiella och idealtypiska dimensioner som en studie kan fokusera:

A. En fallstudie med många variabler – urtypen för lågstrukturerad metodik

B. En tvärsnittsstudie av många fall och en variabel - urtypen för högstrukturerad metodik

C. En processtudie över tid, av en variabel och ett fall

Den skarpaste begränsningen av en studie är en nulägesanalys av en enda variabel i ett enda fall. Omfattningen är här alltså mycket låg – i extremfallet är det en enda fråga till en enda person. Om vi utökar studien något genom att lägga till ett antal variabler, kan det bli en lång intervju med personen i fråga. En studie som å andra sidan behandlar väldigt många variabler och väldigt många fall, blir istället mycket ambitiös och därmed svår att genomföra på begränsad tid, eftersom

mängden data blir mycket hög. Skulle man dessutom lägga till kravet på en tidsserie, d v s flera nedslag i tiden för att hämta information, blir det ännu svårare. Två tidmässiga nedslag i tiden – en tidsserie med två mätpunkter – kan dock aldrig ersätta den dynamik som man kan få genom att följa händelseförloppet över lång tid och bygga upp detta som en erfarenhet. Om man dessutom själv agerar i händelseförloppet blir engagemanget ännu högre. Den högsta ambitionsnivån är att behandla många fall, många variabler och över tid. I en processtudie krävs ofta att erfarenhet och förtrogenhet kommer in som ett centralt element. Det är just det faktum att processtudien inte kan studeras via erfarenhetsdata, eller inlärningsinformation, som gör att vi måste lita på erfarenhetsinformation. En oerfaren forskare kan naturligtvis försöka kompensera sin brist på erfarenhet genom att läsa in sig på området, involvera experter i sin aktionsforskningsmetod, eller följa med utvecklingsprocessen över tiden. Men det är svårt att kompensera för den fulla förtrogenhet som en person med lång erfarenhet har av området. Det är därför lämpligt att förtrogenhetsforskare utför processtudier.

Styrkor och svagheter för praktikteorin

Förtrogenheten gör att forskaren, som nuvarande eller tidigare aktör i systemet, förhållandevis enkelt och flexibelt kan navigera ut och in från empirin till praktikerdomänen. Den företeelse som studeras är delvis överlappande med praktikerdomänen, när man studerar företeelser inom ett område som man är förtrogen med. Förtrogenhetsforskaren testar därför initialt ofta sin problemställning på en praktikergroup och får upp undersökningsfrågor som är praktiktära och av relativt god kvalitet. Detta förfaringsätt kan benämnas *praktikertankning* (practician - refueling process). Forskaren har också access till mycket information, ibland även av konfidentiell natur, samt vet dessutom ofta var ytterligare information kan hämtas. När förtrogenhetsforskaren möter en erfaren intervjuperson, känner intervjupersonen måhända intuitivt att denna forskare har goda möjligheter att ”syna korten”, jämfört med en oerfaren intervjuare. Dessutom kan intervjupersonen ofta identifiera sig med förtrogenhetsforskaren som kan ha liknande erfarenheter. Den ömsesidiga förståelse som kan utvecklas i en sådan intervjusituation, öppnar upp för hög kvalitet på det empiriska materialet.

Förutsättningen för att en förtrogen person skall kunna utföra forskning och inte bara konsultinsatser, är att forskaren har ett reflekterat förhållningssätt till praktikfältet. Det är därmed en viktig uppgift för praktikerparadigmet att åstadkomma denna reflektion hos forskaren. Ett speciellt problem uppstår med förtrogenhetsforskarens nödvändiga ”distanseringsprocess” till det studerade. För att studiens vetenskaplighet skall bli något annat än ”ingenjörskonst”, eller ensidig ”beprövad erfarenhet”, krävs det ett speciellt analyssteg i studien som trovärdiggör forskarens distans till det utvalda studerade problemområdet. Med ett distanserat förhållningssätt menas här att det normativa inslag som allt deltagande implicerar, tydliggör att normeringen endast är en utgångspunkt för studien, och dessutom att denna ståndpunkt kan kontrolleras av läsaren genom hela studien. En förtrogenhetsforskare är inte ensam om att ha ett sådant distanseringsproblem. En empiriskt inriktad forskare förlorar sig ofta i den omfattande empirin

och får därmed svårt att distansera sig. Här har en förtrogenhetsforskare en bättre möjlighet att orientera sig om vilken empirisk information som är väsentlig.

Nära kopplat till distanseringsproblemet är problemet med att artikulera allt det som förtrogenhetsforskaren själv upplever som "självklart". Allt är dock ingalunda självklart för en oinvigd läsare, som inte är förtrogen med området. Det är därför viktigt att förtrogenhetsforskaren i sin analys explicit visar var och hur förtrogenheten kommer in i reflektionen, d v s vad som är empiriskt grundat och analyserat i det aktuella arbetet, samt vad som är personlig förtrogenhetsgrundad reflektion. Detta för att forskarsamhället ska få möjlighet att kritiskt granska reflektionens grund. Vanligtvis underkänner forskarsamhället eget tyckande inom det vetenskapliga arbetet, men går med på att författaren lägger till ett kapitel efter slutsatser och rekommendationer, som rubriceras "egna reflektioner", "egna kommentarer" etc. På motsvarande sätt kan förtrogenhetsforskaren uttrycka sin personliga förtrogenhet i texten så länge det klart framgår för läsaren att författaren nu gör en personlig reflektion, baserad på sin egen förtrogenhet.

Praktikteoretiska exempel

Det händer allt som oftast att studenter och forskare med arbetslivserfarenhet också är intresserade av att studera någon företeelse som de själva har upplevt. De är då extremt väl motiverade för att utföra en sådan studie, samtidigt som de ofta kan formulera problemet tydligt och exakt. Vidare har de ofta mycket god tillgång till både skriftliga källor och intervjupersoner. Nedan illustreras detta via fyra nivåer och exempel; en C-uppsats, en D-uppsats, en licentiatavhandling och slutligen en doktorsavhandling.

Exempel 1: Hemkuponger – en C-uppsats

Första exemplet är en C-uppsats, år 2002, av en kvinnlig student som tidigare var VD på ett företag som gick i konkurs 2001. Företaget arbetade då med ett nytt betalningssystem för hemservicetjänster, vilket byggde på ett koncept där en anställd får hemservice som löneförmån. Eftersom författaren hade varit VD i företaget fanns det ett "förtrogenhetsförhållande", vilket innebar att hon hade s.k. access (d v s tillgång och tolkningsinsikt) till information och annat av vikt, på ett sätt som många andra saknar. För att kunna klargöra och förstå problemområdet, var ambitionen att genomföra en studie för att se om konceptet kunde få förnyad aktualitet och i så fall hur?

Företaget hade uppenbart haft svårt att nå ut med sin produkt. Några tänkbara orsaker till detta, som författaren kunde generera ur sin förtrogenhet, var konjunkurläget, pigdebatten och/eller informationens komplexitet. Idén om denna produkt uppkom i slutet av 1990-talet, men lanserades först i november 2000, när högkonjunkturen redan passerat. Men fanns det även andra viktiga faktorer i företagets omgivning som påverkade företagets framgångar? Problematiken med personlig information illustreras i detta fall av att företaget hade genomfört en egen kundundersökning våren 2001, i form av en enkät. Författaren hade dock

haft tillgång till endast vissa delar av undersökningen på grund av sekretesskäl, enligt företagets styrelseordförande. En intervju genomfördes också med entreprenören och uppfinnaren av betalningssystemet för hemtjänster. Tillgången till information fanns alltså, men den kunde inte förmedlas till läsaren helt öppet. Informationskällorna användes dock huvudsakligen som utgångspunkt för studien, som sedan via en omvärldsanalys skulle studera framtida möjligheter.

Studenten befann sig vid uppsatstillfället inte längre i någon beroendeposition till företaget, vilket skulle ha kunnat misstänkas snedvrída informationsinsamlingen. Genom att tydligt beskriva sin erfarenhetsbas för läsaren, såväl inledningsvis som i metodkapitlet, blev rapporten transparent för den kritiske granskaren.

Exempel 2: Key Account Management – en D-uppsats

Nästa exempel är en D-uppsats som genomfördes år 2006. I slutet av år 2000 hade författaren rekryterats som Key Account Manager till marknadsavdelningen för en stålindustri. Avsikten var att implementera ett nytt arbetssätt, en Key Account Management organisation. Författaren upplevde att projektet var en del av ett försök, där man utan direkta riktlinjer skulle försöka utveckla affärer med några av de största och viktigaste kunderna. Företaget tycktes i början ta detta nya arbetssätt med stort allvar, för att efter en tid låta ambitionen gå förlorad och avveckla avdelningen.

Syftet med uppsatsen blev att utvärdera och dra lärdomar av det inträffade. Med hjälp av en grundlig genomgång av vetenskapliga tidskrifter och rapporter om Key Account Management, utvecklade författaren intressanta frågeställningar. Dessa kommunicerades dels med marknadschefen, tillika upphovsman till idén, dels också med andra inblandade aktörer. Utvärderingen resulterade bl a i att författaren i uppsatsen riktade skarp kritik mot att inga mål hade kommunicerats ut, varmed man endast kunde göra det bästa av situationen. och agera utifrån eget omdöme.

Eftersom författaren i denna process fungerade som internutvärderare och en före detta Key Account Manager, kan opartiskheten diskuteras. Dock underlättades en god utvärdering av att de intervjuade dels kände ett förtroende för författaren, dels kunde författaren värdera hur svaren överensstämde med sakförhållandena. Eftersom organisationen hade hunnit bli upplöst vid utvärderingstidpunkten, fanns det också ett visst intresse hos intervjupersonerna att dra lärdom från tidigare misstag och erfarenheter.

Exempel 3: Utlokalisering av verksamhet – en lic. avhandling

Exemplet utgörs av en licentiatavhandling som utfördes av förtrogenhetsforskare (Böhlin, 2005). Perioden 1983 till 1991 arbetade författaren i en verkställande roll i ett företag i Stockholm med affärsidén att genom ett nät av fritidsförsäljare marknadsföra kort, brevmärken och presentartiklar. År 1989 aviserade hyresvärden en större hyreshöjning, vilket blev en katalysator att söka en alternativ eta-

bleringsort, vilket blev en mindre ort, 15 km utanför Söderhamn. Omkring ett halvår efter etableringen upptäckte författaren att arbetsproduktiviteten ökat väsentligt. Erfarenheten var att vad 14 anställda i Stockholm hade haft svårigheter att producera, nu genomfördes på halva tiden av 11 anställda i Marmaverken. Inga extra investeringar i teknik eller utbildning hade ännu gjorts. Ledningen och organisationen var densamma, likaså produkterna och marknaden; dock hade företaget fått mer ändamålsenliga lokaler.

Mellan 1991 – 2001 medverkade författaren, i Norrland Centers regi, till att ett antal tjänsteverksamheter flyttade från Stockholm till Norrland. Flera av dessa redovisade efterhand förbättrade prestationer i samband med flytten. År 1995 presenterade författaren, i anslutning till en doktorandkurs, en utvärdering av fyra tjänsteorganisationers omlokalisering av hela, eller delar av tjänsteverksamheten till landsorten, företrädesvis till Norrland. Två av dessa var Contact Centres. Den personalansvarige hade registrerat att de anställda ökade sina prestationer under de tre första åren av sin anställning. Erfarenheten var att efter tre år sjunker prestationerna, men kan hållas uppe under ytterligare två år med hjälp av olika stimulansåtgärder. Efter fem år sjunker dock prestationerna.

Ur all denna erfarenhet föddes idén om att utföra en studie, med en större systematik och varaktighet över tid, kring företeelsen om en ökad arbetsproduktivitet vid omlokalisering från storstad till landsort. Resultaten visade en förvånansvärt hög andel företag med förbättrade prestationer, och att en viktig förklaringsvariabel tycktes vara sjunkande personalomsättning.

Den metod för insamling av data som författaren använde sig av var intervjuer, där intervjupersonerna återgav praxisrelaterad mätdata. Författaren ställde öppna frågor och kunde tolka svaren på dessa frågor, utgående från sin förtrogenhet. I ett flertal fall påvisade intervjupersonerna siffror över prestationsutvecklingen, men av konkurrensskäl ville företagen inte att dessa siffror skulle publiceras. Författaren erhöll således via intervjusituationen en trovärdiggjord prestationsuppskattning, som baserar sig på ett kunskapsutbyte mellan personer med stor erfarenhet av branschen, och därför fanns även ett förtroende mellan författaren och den intervjuade personen. En fördel var att författaren inte längre var aktör i branschen när intervjuerna genomfördes, varmed författaren blev trovärdig i sin forskarroll.

De initiala frågeställningar författaren formulerade var relaterade till den egna förtrogenheten. Författaren var känd i branschen vilket öppnade dörrar och gav möjlighet till intervjuer och hög svarsfrekvens. Förtrogenheten bidrog även till den i de flesta fall öppna och positiva stämningen under intervjuerna, vilket skapade underlag för information långt förbi de direkta frågeställningarna. Förtrogenheten innebar även att författaren i mötet med en erfaren intervjuperson hade tillgång till specifik information, men också .en större möjlighet ”att syna korten” i svaren, i jämförelse med en intervjuare utan förtrogenhet.

Exempel 4: Inköp och E-handel – en doktorsavhandling

Sista exemplet utgörs av en doktorsavhandling som fokuserar på gränssnittet Inköp och E-commerce och där forskaren använder sin förtrogenhet inom inköps-

området. Avhandlingen försvarades i början av 2005 (Jonsson, 2004). Forskaren var bl a under flera år VD för den nationella inköps- och logistikorganisationen och förvärvade då stor förtrogenhet inom inköpsprofessionen, vilket naturligt nog skapade en bas för forskningsupplägget. Att välja fokusering på sitt avhandlingsämne kan antingen vara en snabb, eller en mycket långsam process. Man kan t ex med hjälp av sin handledare hitta ett ”forskningsbart område” som sedan blir fokus för ens ansträngningar, och förr eller senare blir området kanske till och med intressant att arbeta med, som uttryck för utveckling, analys och reflektion. Det är dock viktigt att poängtera att det är ny kunskap som är i fokus. Ett annat sätt att hitta sitt forskningsområde kan vara nyfikenhet eller tveksamhet inför hur ett specifikt område beskrivs i teori och praktik. För förtrogenhetsforskaren kan en sådan process vara långsam, eller att denne snabbt blir nyfiken och intresserad. I detta fall var det ett intresse för den nya utmaning som elektronisk handel förde med sig inom inköpsprofessionen som skapade forskningsansatsen.

Eftersom ett företags största kostnads massa består av inköps- och logistikrelaterade processer, kan en förtrogenhetsforskare som finns mitt i denna process, känna tillfredsställelse och engagemang i att utveckla företagets effektivitet inom detta ämnesområde. Det ger forskaren möjligheter att arbeta med intra- och interorganisationsteori, mikro- och makroekonomi, teorier kring strategisk förändring osv. Här finns dynamiken, integrerade teoretiska samband, ett nyhetsvärde och kanske t o m en direkt efterfrågan på nyvunnen kunskap. Ett sådant exempel som här återges är hur ”Den nya inköpsfilosofin” i mitten av 1990-talet ställdes mot ”det gamla klassiska, traditionella”. Det var ingen tvekan var sympatierna vid den aktuella tidpunkten fanns – givetvis hos det nya. Förtrogenhetsforskarens fråga blev: ”Är det verkligen så enkelt?” Genom att behålla ett helhetssynsätt på Inköpsområdet och aktivera den egna förtrogenheten inom området, kunde forskaren generera många poänger om hur företagets inköpsverksamhet anpassades till den nya verkligheten.

Vi lär oss ganska snart att svårigheterna inom forskningen ökar, när vi tittar på verksamhet i nuet, istället för ett antal år tillbaka. Å andra sidan vet vi att näringslivet framförallt saknar kunskaper om nuet och framtiden, historien är passé och kan knappast återopas som tecken på kommande framgång. Det är här som specifikt förtrogenhetsforskaren kan ge sitt bidrag.

Inför såväl licentiat- som doktorsavhandlingen genomförde förtrogenhetsforskaren i detta fall två omfattande förstudier, som ett viktigt led i respektive Beslutsanalys. Denna s.k. ”Praktikertankning” vände sig till kunniga företrädare inom professionen för olika branscher och försörjningsområden. Från analysen av all data blev det tydligt hur respektive huvudstudie borde och kunde formuleras, vilka frågeställningar som kunde vara av intresse för näringslivet, samt vilken kunskapsnivå som vid tillfället i fråga förelåg hos företagen. Denna kunskapsnivå speglades i form av strategier, policier, nyckeltal etc för respektive verksamhet.

Upplägget medgav att själva forskningsfrågorna till huvudstudien kunde hämtas från praktikersamhället, istället för enbart från teorin. Därmed kom också resultaten att omfatta ett bidrag såväl till forskarsamhället som till praktikerna, genom att analys och slutsatser återspeglade den värld där praktikersamhället återfinns. Konsistensen mellan förtrogenhetsforskarens praktiska bakgrund, teoretis-

ka förståelse samt access till företag, data och lämpliga intervjupersoner, innebar att analysen kunde återspegla såväl den vetenskapliga traditionen som de praktisknära aspekterna. Därmed kunde slutsatserna även spegla att en hel del s.k. ”publicerade sanningar” snarare är mytbildning än realiteter.

Avslutande reflektioner

Forskning handlar inte om att bevisa det vi redan vet, som alltför många praktiker tenderar att tro, utan om att generera ny kunskap. Abduktions-ansatsen ger unika möjligheter att utifrån en förtrogenhetsposition skapa denna nya kunskap. Praktiker som är intresserade av, och nyfikna på ny kunskap, kan således ta ett steg in i forskarvärlden. Det är dock viktigt att understryka att förtrogenhetspositionen ingalunda är ett sätt att ta några genvägar i forskningen; god vetenskaplig metod skall alltid upprätthållas. Vi pläderar därför för att det behöver skapas flera ”förtrogenhetsparadigm” och att dessa så småningom kan komma att bilda en egen paradigmfamilj.

Förtrogenheten skall heller inte ses som en belastning, som till varje pris skall undertryckas, eller undervärderas. Intuitiv kunskap är starkt relaterad till praktisk erfarenhet, vilket dokumenteras genom verkliga resultat, snarare än genom att artikulera kompetens. Kunskapen kan vara mer eller mindre uttrycksfull, men den vilar på en stabil grund om den utgör beprövad erfarenhet, tyst eller artikulerad, där insikten om forskningsområdet stöds av erfarenheten, vilket ger ett positivt stöd för genomförandet av forskningen.

Förtrogenhetsforskaren har ofta access till mycket och god information, ibland även av konfidentiell natur, samt vet dessutom ofta var ytterligare, intressant information kan hämtas. Förtrogenhetsforskaren har dessutom en historisk erfarenhet av problem och fenomen, som kan användas under forskningsprocessen. När förtrogenhetsforskaren möter en erfaren intervjuperson, känner denna intervjuperson intuitivt en samhörighet med intervjuaren. Denna ömsesidiga förståelse, som utvecklas i intervjusituationen, öppnar upp för hög kvalitet på det empiriska materialet. Dessa, och andra särdrag inom förtrogenhetsforskningen gör den synnerligen väl lämpad att användas för processtudier samt studier av olika komplexa företeelser. Utvecklingen av interaktiv forskning, baserad på förtrogenhetsperspektivet och praktikerparadigmet, kommer att tillskapa många nya och intressanta aspekter för såväl vetenskapssamhället som praktikerdomänen.

Referenser

- Aagaard Nielsen, K., Svensson, L. (eds.) *Action and Interactive Research*, Shaker publ. Maastricht, 2006.
- Adriansson, J., *Bortom arv och miljö*, Akademitratur, Stockholm, 1985.
- Alvesson, M., Sköldbberg, K., 2nd ed. *Tolkning och reflektion*, 2007.
- Burrell, G. and Morgan, G., *Social Paradigms and Organisational Analysis – Elements of the Sociology of Corporate Life*, Aldershot: Lancaster England, 1979.

- Böhlín, R., *Lokaliseringseffekten – prestationsförändringar när Contact Centres omlokaliseras från storstad till landsort*, Örebro Studies in Business 2, Örebro, 2005.
- Coghlan, D., Brannick, T., *Doing Action Research in Your Own Organization*, 2nd ed. Sage, 2005.
- Gadamer, H-G., *“Truth and Method”*, New York, 1975.
- Gummesson, E., *”Forskare och konsult – om aktionsforskning och fallstudier i företags-ekonomi”*, Studentlitteratur, Lund, 1985.
- Holme, I.M., Solvang, B.K., *Forskningsmetodik: om kvalitativa och kvantitativa metoder*. 2 uppl. Lund, Studentlitteratur, 1997.
- James, W., *Pragmatism*. Göteborg, Daidalos, 2003.
- Johannessen, K.S., *Praxis och tyst kunskande*. Dialoger, Stockholm, 1999.
- Jonsson, S., *Strategic Sourcing in the Age of E-Business*, Diss. No 64, Linköping University, Division of Logistics Management, Linköping, 2004.
- Kirkeby O.F., *Abduktion*, kap. 6 i Andersen, Heine (1990), ed, *Vetenskapsteori och metodlära*, Studentlitteratur, Lund.
- Kock, H., Axelsson, K., Melin, U., *Arenor för gemensam kunskapsbildning; exempel från två samverkansprojekt*. Linköping: Univ., Centrum för studier av människa, teknik och organisation, 2001.
- Kuhn, T.S., *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, 1962.
- Lewin, K., *Resolving social conflicts : selected papers on group dynamics*, ed.. Weiss Lewin, G., New York, cop. 1948.
- Molander, B., *Kunskap i handling*, Daidalos, Göteborg, 1996.
- Myrdal, G., *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*, Raben & Sjögren, Uddevalla, 1970 (1968).
- Nielsen, K., Kvale, S., *Mästarlära – Lärande som social praxis*, Studentlitteratur, Lund, 1999.
- Nielsen, J.C.R., Repstad, P. *From nearness to distance – and back: Analyzing your own organization*, Copenhagen Business School, Institute of Organizational and Industrial Sociology. Papers in Organizations No. 14, 1993.
- Nordin, I., *Teknologins rationalitet*, 1988.
- Paavola. S., *Abduction as a Logic and Methodology of Discovery: The Importance of Strategy. Foundation of Science 9: 267-283, 2004.*
- Peirce, C.S., *Pragmatism och kosmologi*, valda uppsatser i översättning av Matz, R., Daidalos, Göteborg, 1990.
- Peirce, C.S., *The Essential Peirce*, Vol. 1 and Vol. 2, edited by the Peirce Edition Project, Indiana University Press, 1998.
- Polanyi, M., *Personal Knowledge*, bl a om *The Tacit Component*. Routledge Kegan Paul Ltd. (1958), 1962, reprinted 1998.
- Reason, P., *Three Approaches to Participatory Inquiry* in Denzin, N. K., Lincoln, Y.S. *Handbook of qualitative research*, Sage, 1994.
- Reason, P., Bradbury, H., (eds) *Handbook of Action Research*, Sage, London, 2001.
- Sandberg, Å., *Forskning för förändring*, Stockholm: Arbetslivscentrum, 1981.
- Schön, D., *The Reflective Practitioner*, Jossey Bass Publisher, San Fransisco & London, 1983.
- Schön, D., *Educating the Reflective Practitioner*, London, 1987.
- Seibert, K.W., Daudelin, M.W., *The role of reflection in managerial learning - theory, research, and practice*, Westport, CT : Quorum, 1999.
- Skjervheim, H., *Deltagare och åskådare*, Prisma – Verdandi, Halmstad, 1971.

- Svensson, L., Brulin, G., Ellström, P.E., Widegren, Ö., (red). *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*, Arbetslivsinstitutet – Arbetsliv i omvandling 2002:7, Stockholm, 2002
- Trost, J., Hultåker, O., *Enkätboken*, 3 uppl, Lund, Studentlitteratur, 2007.
- Wigblad, R., *Karta över vetenskapliga samband*, Studentlitteratur, 1997.
- Törnebohm, H., *En systematik över paradigm*, rapport nr 85, Avd. för vetenskapsteori, Göteborgs Universitet, Göteborg, 1976.
- Wigblad, R., *Praktikteori – en möjlig interaktiv forskningsstrategi?* Paper prepared for the SIRA-conference “Interaktiv forskning – utmaningar för akademien”, Växjö, 27-28 november 2003.
- Zeichner, K., Accumulating Knowledge Across Self-Studies in Teacher Education. *Journal of Teacher Education* 2007:58:36.

Att bedöma och uppnå kvalitet i interaktiv forskning

Erik Lindhult

”If the living, experiencing being is an intimate participant in the activities of the world to which it belongs, then knowledge is a mode of participation, valuable in the degree in which it is effective. It cannot be the idle view of an unconcerned spectator...knowing has to do with reorganizing activity, instead of being something isolated from all activity, complete in its own account”

John Dewey (1939)

”If social scientists truly wish to understand certain phenomena, they should try to change them. Creating, not predicting, is the most robust test of validity-actionability”

Kurt Lewin (Kaplan, 1998)

Den interaktiva forskningens vetenskaplighet

Hur vetenskaplig är interaktiv forskning? Över åren har det förts en rik diskussion om kvalitet i interaktiv forskning, där fokus oftast legat på den gren av interaktiv forskning som benämns aktionsforskning (Greenwood, 2002, Reason, 2006, Eikeland, 2006). Relationen mellan de bägge begreppen diskuteras i bokens inledande kapitel – här väljer jag att genomgående se interaktiv forskning som inkluderande aktionsforskning.

Interaktiv forskning - IF - som forskningsansats representerar en utmaning av akademiens kunskapsprivilegier genom en vidgad syn på vem som har och vad som är kunskap samt en strävan mot samverkan med praktiker i både kunskapsproduktion och utvecklingsarbete (Fals-Borda m fl, 1991, Svensson, 2002, Niel-

sen m fl, 2006). Å andra sidan skapar detta oklarheter kring vad vetenskaplighet innebär inom IF och vilka kvalitetsstandards som är lämpliga. Vad menas med kvalitet när det gäller forskning och vetenskaplig verksamhet? Denna självklara fråga stöter på många grundläggande, svåra och omtvistade problemställningar och begrepp inom det forskningsmetodologiska området. Till råga på allt så vill jag hävda att vissa grundläggande begrepp behöver rekonstrueras för att IF ska finna sin plats inom vetenskapssamhället. Och vissa ytterligare behöver lyftas fram och läggas till. Jag ska här klargöra några utgångspunkter för diskussionen om kvalitet och hur denna kan ge utrymme för att klargöra den interaktiva forskningens komparativa fördelar men även begränsningar och brister. Mitt fokus är konstruktivt i bemärkelsen att jag vill klargöra perspektiv och modeller som jag själv utnyttjar och som de som är intresserade av kvalitetsfrågorna inom IF kan ta ställning till. John Dewey i citatet ovan antyder en av mina utgångspunkter, nämligen att vetenskaplighet kan kopplas till möjligheten att konstruera en välfungerande forskningspraktik. Genom en effektiv organisering av forskningspraktik så kan lärande byggas in och kunskap av hög kvalitet därmed utvecklas och kvalitetssäkras. Frågan är här hur den interaktiva forskningens säregna praxisparametrar - samverkan med praktiker och medverkan i praktik och dess förändring - kan utnyttjas för att skapa kvalitet. Kurt Lewin, en av upphovsmännen bakom denna typ av forskning, antyder en annan av mina utgångspunkter: att utnyttja några av de traditionella kvalitetsbegreppen i en vidareutvecklad och anpassad form för att klargöra innebörden av kvalitet i IF.

Kvalitet i interaktiv forskning – vad är det?

Inledningsvis ska jag kort klargöra hur jag förstår och konstruerar kvalitetsbegreppet. Kvalitet består som jag ser det av de två dimensionerna värde/relevans och trovärdighet. Vetenskaplig verksamhet syftar till att producera lärande och kunskap som är värdefull för olika intressenter, samt samtidigt kunna bedöma i vilken utsträckning denna kunskap är trovärdig. Jag kommer att i detta avsnitt att klargöra dessa två dimensioner av kvalitet. När det gäller den första dimensionen så behövs en vidgning av referensramarna för vilka värden och intressen som vägleder "sanningssökandet", samt vilka kunskapsanspråk och kunskapsformer som fokuseras i forskningen. När det gäller den andra dimensionen – trovärdighet – så ser jag denna som en transformering av sanningsbegreppet, där trovärdighet kan klargöras med hjälp av de traditionella kvalitetsbegreppen validitet och reliabilitet. Dessa två dimensioner behöver sedan kopplas samman genom att trovärdighet behöver klargöras för olika typer av värdedimensioner.

Normalt är ett viktigt intresseområde för vetenskaplig verksamhet att producera kunskap som lägger till något till den vetenskapliga kunskapsmassa som finns. Samtidigt så innebär forskning som arbetssätt även kunskapsproduktion av hög kvalitet när det gäller ett vidare fält av kunskapsintressen. I IF är det naturligt att betona att ett ytterligare intresseområde är att producera praktiskt värdefull, dvs. nyttig, kunskap eftersom en samverkan med praktiker/kunskapsintressenter är en konstituerande del av forskningsansatsen. Det kan tex. vara konkreta, fungerande lösningar på problem. Även denna kunskap bör förstås ha en hög kvalitet. Ofta

finns inom IF också ett tydligt normativt-politiskt intresseområde, tex. kopplat till frigörande, utveckling och demokrati för vissa partners/målgrupper. Även här bör producerad kunskap vara av så hög kvalitet som möjligt. Här kan det tex. vara fråga om ideologikritisk kunskap som kan avslöja och medvetandegöra om maktförhållanden och diskriminering. Slutligen finns även värden och syften kopplad till involverades personliga lärande och utveckling. Kunskapsutveckling kräver som ett första steg att någon, ofta flera i en samverkan, lär sig något nytt som sedan kan formuleras och valideras som kunskap. Produktion av värdefull kunskap och utveckling för involverade är förstås även viktigt för att dessa ska välja att engagera sig och medverka i forskningsarbetet.

Hittills i detta avsnitt har jag behandlat den ena dimensionen av begreppet kvalitet, nämligen värde/relevans. Jag berörde där fyra värdeområden, tillägg till vetenskaplig kunskapsmassa; praktiskt nyttig kunskap; normativt- politiskt värde, t.ex. frigörande och demokratiskt bidrag; samt personlig utveckling och lärande bland de människor som interagerar i eller berörs av forskningen. När det gäller den andra dimensionen av kvalitet, trovärdighet ("trustworthiness" eller "credibility"), så är det ett försök att fånga in betydelsen av sanningsbegreppet i en mindre absolutistisk form och samtidigt öppna upp för att det finns många sätt att förstå och skapa trovärdighet. Sanning som trovärdighet är då den grad som ett visst kunskapsanspråk eller konstruktion är värdig vår tro, vår tillit, som grund för olika mänskliga beslut och verksamheter. Det finns ingen säker grund, utan endast kunskapsanspråk som är mer eller mindre värdiga att tro på och ha tillit till som grund för mänsklig verksamhet. Trovärdighet ska ses som ett pluralistiskt begrepp och praktik och innebär inte endast korrespondens med en given verklighet som en säker grund. Det finns många olika sätt som vi använder för att bedöma förbättra, säkerställa, eller ifrågasätta trovärdighet både inom vetenskaplig och annan praxis. Det är också kopplat till att det finns många typer av kunskapsformer som kan behöva sina speciella sätt att trovärdiggöra. Det finns även många "sanningar" i bemärkelsen att trovärdigheten för ett visst kunskapsanspråk beror av olika typer av situationella faktorer, liksom historisk-kulturell utvecklingsbana.

Det finns även olika synsätt och teorier om sanning, vilket vi kommer att utnyttja som olika dimensioner av trovärdighet och kan kopplas till olika praktiker och metoder för att skapa kvalitet. Min egen diskussion av trovärdighet har växt fram under inspiration av Lincoln m fl (1985), Dewey's forskningsteori (theory of inquiry) (1939), Habermas' teori om kommunikativ rationalitet och diskursiv sanning (1984/1987), Wittgenstein's (1984) diskussion om visshet och tvivel och Rorty's (1998) filosofiska kritik av traditionella sanningsbegrepp från en neo-pragmatisk synvinkel. Detta har lett mig till en jordnära syn på kvalitet som handlar om kompetent forskningspraxis i bemärkelsen att kunna skapa och säkra trovärdighet i sina processer och produkter, som ligger nära kvalitetsutveckling när det gäller många typer av mänsklig verksamhet. Sanning kokar ner till en kompetent kvalitetspraxis: likt högkvalitativ bilkörning bygger på kunskaper, skicklighet, procedurer, roller och infrastruktur inte endast hos en enskild bilförare utan hos en mängd olika aktörer, praktiker, system och institutioner.

Tablå 1. Den bredare kvalitetskarta som interaktiv forskning arbetar med i kunskapsproduktionen

<i>värdeområden</i>	<i>vetenskapligt</i>	<i>praktiskt</i>	<i>normativt-politiskt</i>	<i>personligt</i>
Värde (relevans)	Kunskapsbidrag till ett visst vetenskapsområde	Produkt/ processinnovation ny förståelse och nya alternativ	Demokratisering frigörelse, välfärd, rättvisa, stöd av politisk process	Personlig/ professionell utveckling, utveckling av deltagares värden och gemenskaper
Validitet	Giltiga teorier, data, metoder, kunskapsanspråk	Fungerande, effektiva lösningar och praxis	Moralisk-politisk förbättring (rationalisering)	Autenticitet, bra liv för berörda/involverade
Reliabilitet	Reproducerbar och granskingsbar forskningprocess	Robusta lösningar, stabil praxis	Hållbarhet av förbättringar	Säkerhet, trygghet, hälsa, begränsade risker
Handlingens och praktikers roll	Datagenereringskälla, experiment- och testmöjlighet	Skapa och genomföra förändringar	Politiskt arbete för förbättring av mänskliga villkor	Kompetens/ karriärutveckling självreflektion, självförverkligande, identitetsbildning
Praktikers roll och betydelse	Kunskapskälla, respondentvalidering, validering genom användning, forskningspartners	Innovatörer, entreprenörer, användare	Subjekt och aktörer i politiskt reformarbete	Partners i personlig utveckling och lärande

Jag väljer att utnyttja de vanligt förekommande kvalitetsbegreppen validitet och reliabilitet för att beskriva olika former och sätt att bedöma och skapa trovärdighet. En viktig anledning är min strävan att anknyta diskursen om kvalitet till

”mainstream”-diskursen när det gäller forskningsmetodologi. En inte ovanlig ståndpunkt inom kvalitativ såväl som interaktiv och handlingsorienterad forskning är att dessa begrepp inte är lämpliga inom denna typ av forskningsansatser eftersom begreppen är för mycket infiltrerade av positivistisk ideologi. Jag menar att det istället finns fördelar med att återta dessa begrepp i lämpliga former.

Tablå 1 visar på det bredare kvalitetsfält som interaktiv forskning arbetar med, samt ger exempel på innebörden av olika dimensioner av kvalitet. Jag kan inte här fördjupa mig i varje dimension, utan endast ge en liten vink om vad som döljer sig i varje ruta. En grundläggande poäng är att kvalitet kan uppnås i IF inom olika värdeområden, där även trovärdighet som validitet och reliabilitet får en utvidgad innebörd, och skapar olika typer av roller i forskningsarbetet. Detta ställer ökade kvar på forskningsledning för att samordna värden och syften, liksom att skapa en forskningspraxis som på olika sätt kan skapa kvalitet och trovärdighet. I figuren finns även en anknytning till de två design- eller praxisparameterarna som vi tidigare identifierade som forskningsmetodologiskt centrala inom IF. Även dessa har olika betydelser i de olika värdedimensionerna. Poängen när det gäller IF är att de utgör en grund för kunskapsproduktionen inom de olika värdeområdena, en kunskapsproduktion som också har vetenskaplig betydelse.

Det vetenskapliga värdet av forskningen är den mån den ger bidrag till en kunskapsmassa inom ett visst, ofta specialiserat, vetenskapsområde. Validitets- och reliabilitetsbegreppen har här välbekanta innebörder. Ofta fokuserar validitet på en korrekt avbildning av en studerad verklighet i data, begrepp och teorier, och reliabilitet på stabiliteten i forskningsmetoder och arbetssätt. Handlingsdimensionen av IF innebär en datagenereringskälla liksom ger experiment- och försöksmöjligheter där kunskap utvecklas och testas. En central roll och betydelse av praktiker utifrån denna synvinkel är som kunskapskälla, och baserad på denna kunskap en medverkan i forskningsarbetet, tex. datagenerering, analys och reflektion.

Praktiskt värde och nytta uppstår i form av värdeskapande ofta för medverkande praktikers organisationer eller som grupp. Det kan vara i form av nya produkter, tjänster, metoder, alternativ, förståelse, praktiker. Validitet innebär här speciellt funktionalitet och effektivitet hos utvecklade lösningar och förbättrad praxis, medan reliabilitet lyfter fram stabilitet och robusthet i dessa lösningar och praxis. Handlingsdimensionen är här central för att skapa förnyelse och implementera nya idéer, metoder och produkter, och praktiker får här rollen som förändringsagenter, innovatörer och entreprenörer liksom användare av det nya.

Normativt-politiskt värde innebär en vidgning från det nyttiga, där värderingar och politik tas för givet, till att lyfta fram vilka värden och intressen som forskningen och utvecklingsarbetet bidrar till. Graden av validitet i detta arbete är den mån man kan hävda att moraliskt-politiska förbättringar sker, tex. ökad rättvisa, större frihet för vissa grupper, eller minskad diskriminering. Reliabilitet är här speciellt hållbarheten i dessa förbättringar. Detta kan interaktiv forskning medverka till en granskning av, liksom att stödja lärandet och kunskapsbildningen som grund för arbetet. IF kan även klargöra och utveckla det vetenskapliga värdet av denna kunskap, liksom undersöka i vilken utsträckning existerande vetenskaplig kunskap kan utnyttjas i arbetet. Handlingsdimensionen får här karaktären av politiskt arbete – det kan vara som kamp, som reformarbete eller som mer

långsiktig lobbying för vissa värden, intressen, grupper eller ideologier. Praktiker får rollen som politiska aktörer för vissa intressen eller ideologier, eller försvarare av vissa mänskliga värden och rättigheter. De kan även ta rollen som subjekt för upplysning i en emancipationsprocess. Som Habermas (1974) säger i frågan om teorins relation till praktiken: ”i en upplysningsprocess kan det bara finnas deltagare”. Kritiska teorier om förtryck och utvecklingspotentialer kan fullt ut endast valideras genom fullbordade upplysningsprocesser hos berörda, något som även kräver en dominansfri och demokratisk dialog inkluderande förtryckare och förtryckta som reliabilitetskriterium. Om inte även maktavarna ser validiteten av teorin, så är valideringen inte fullständig. Som tur är finns de olika former och möjligheter till validering som vi ska se i nästa avsnitt, inte endast en diskursiv, vilket underlättar kvalitetsarbetet.

Personligt värde nämns sällan som centralt i forskarsamhället, men är som jag ser det mest centralt och till och med en förutsättning för de andra värdedimensionerna. Om kunskap ska kunna utvecklas måste någon, ofta flera i samverkan, göra erfarenheter, reflektera kring dessa och lära nytt. Värdeskapandet får utifrån denna dimension en koppling till vad Reason m fl (2001) kallar ”the flourishing of individual persons and their communities”. Validitet får en betydelse av autenticitet, dvs ett lärande och en utveckling som individen känner sig ”hemma” i, känner igen sig i och kan identifiera sig med. Reliabilitet får innebörden av säkerhet, trygghet och hälsa i utvecklingen, med begränsade personliga risker. Handlingsdimensionen utifrån personligt värde för involverade kan innebära kompetens- och karriärutveckling, självreflektion, självförverkligande och identitetsbildning. Praktikens betydelse och roll får karaktären av jämlika partners i utveckling och lärande där prioriteringen av vad som anses värdefull utveckling och lärande varierar mellan involverade.

Interaktiv forskning, genom att ta hänsyn till lärande och kunskapsutveckling inom ett bredare spektrum av värdeområden, och därmed kunskapsintressen hos fler grupper av berörda, får en mer komplex kvalitetskarta att ta hänsyn till. Vi ska nu titta närmare på hur detta kan hanteras i en konkret forskningspraxis på operativ nivå.

Olika kvalitetsprocedurer för att skapa trovärdighet i forskningspraxis

Utifrån den referensram för kvalitet som tidigare utvecklats, vad innebär den konkret för forskningspraxis på operativ nivå i IF? Vilken vägledning i kvalitetsarbetet i form av procedurer, tumregler och metoder kan utvecklas? IF ger specifika potentialer för att skapa trovärdighet jämfört med andra sätt att organisera forskning. Samtidigt innebär denna forskningsuppläggning sina speciella brister och risker när det gäller trovärdighet. En kärnfråga för forskningsledningen är att kunna tillvarata dessa potentialer och samtidigt minimera svagheter.

Jag har tidigare tagit upp validitet och reliabilitet som resultat, dvs. som grund för trovärdighet inom olika värdeområden. Nästa steg som vi nu tar är att klargöra validitet och reliabilitet som kvalitetsskapande arbetssätt och procedurer. Ge-

nom vilka procedurer kan valida och reliabla kunskapsbidrag, praktisk problemlösningar, emancipation från dominansrelationer eller personligt lärande och utveckling skapas? Vilka validerings- och ”rehabiliserings”-procedurer är tillgängliga som del i en välfungerande forskningspraxis? Jag börjar med att lyfta fram ett bredare spektrum av valideringsmöjligheter och visa på de möjligheter som interaktiv forskning erbjuder för att utnyttja dessa i forskningspraxis. Jag pekar även på några av de begränsningar och svårigheter dessa valideringsprocedurer kan innebära. Jag går sedan över till att visa på en vidgad betydelse av reliabilitet vilket gör begreppet mer fruktbart och användbart i kvalitetsarbetet i IF.

Ökade valideringsmöjligheter inom interaktiv forskningspraxis

Genom de grundläggande design- eller praxisparametrar som är forskningsmetodologiska särdrag för IF - samverkan och partnerskap med praktiker samt medverkan i handling och förändring - får interaktiva forskare tillgång till utökade möjligheter till validering, samtidigt som de också kan innebära speciella svårigheter och risker. Vi ska i detta avsnitt diskutera några mer eller mindre vanligt förekommande valideringsdimensioner.

Man kan finna en repertoar av valideringsrutiner i en mångfald av olika typer av lärande- och kunskapspraktiker i akademien såväl som i professionella verksamheter och vardagslivet. I dessa dyker frågor kring kvalitet och kvalitetssäkring naturligen och ofta ofrånkomligen upp. Det kan uttryckas i frågor som: ”Vad har vi lärt oss?”, ”Kan vi lita på det?”, ”Hur vet vi det?”. Då behövs utnyttjande av olika typer av kvalitetskriterier som kan underbygga att lärdomar och kunskapsanspråk är rimliga och trovärdiga. All typ av mänsklig praxis har ofrånkomligen olika kvalitetsprocedurer och kriterier inbyggda, och är även konstituerande för dem. Tex vardagssysslan att diska skulle inte fungera om vi inte på något sätt kunde ge trovärdiga svar på frågan ”är det rent?”. När denna fråga kommer upp sätts en repertoar av valideringspraktiker och procedurer i spel för att skapa trovärdighet. Eftersom det finns en mångfald av sådana procedurer och kriterier kan jag endast visa på några som är vanligt förekommande och även förekommer i större eller mindre utsträckning i den forskningsmetodologiska litteraturen.

Validitet, giltighet, ligger nära frågan om sanning. Olika valideringsdimensioner förekommer också i olika sanningsteorier. Om vi tittar på metodlitteraturen, så kan man se att korrespondens är den starkt dominerande synen på validitet såväl som sanning. Det finns därför anledning att här speciellt granska denna valideringsdimension. Grundtanken är att om en teori, hypotes eller begrepp överensstämmer med, ”matchar” eller avspeglar verkligheten så är det ett tecken på validitet. Denna korrespondensteoretiska sanningsteori känns så självklar att den knappast verkar möjlig att ifrågasätta för många. Och som en av flera olika kvalitetskriterier och procedurer när det gäller validitet är den ju väl värd sin plats. Men här gäller det att vara oerhört försiktig så att man inte så fångas av dess självklarhet att man oreflekterat hamnar i en grundläggande positivistisk ståndpunkt: att den säkra grunden för kunskap är en given verklighet ”där ute” oberoende av forskaren som forskningens begreppsliga och språkliga konstruktioner

ska avbilda (se t.ex. Rorty, 1979). Om forskaren själv är med i den verklighet som studeras, och även medverkar i dess förändring, då verkar ju validiteten gå i stöpet på kuppen! Eftersom denna syn på validitet är så djupt rotad så skapar detta lätt en tveksamhet och oförstående inställning till IF. Här gäller det att noggrant klargöra vad "korrespondens"- validitet kan innebära och inte innebära inom IF.

Ett ytterligare sätt att se på korrespondens är som en fråga om vad kunniga och involverade praktiker känner igen sig i och därmed utifrån denna korrespondens kan validera. Vad innebär "igenkänning", att känna igen något som något? "Ja, så är det, nu ser jag saker klarare". En dimension är att skapa språkliga eller andra konstruktioner som leder till högre grad av igenkänning hos kunniga och involverade praktiker. Man ser hur saker hänger ihop, ser sammanhanget man befinner sig i tydligare, får nya perspektiv som kan öppna upp både för ny förståelse och nya handlingsvägar. Det kan innebära medvetandegörande och upplysning om olika förhållande som de har erfarenhet av men inte helt förstått innebörden och signifikansen av. Erfarenheten kan greppas och begripas på ett annat och "bättre" sätt, den kan förädlas med hjälp av forskningens konstruktioner. Sådan "erfarenhetskorrespondens" är ofta ett samspel mellan forskningens konstruktioner och den konkreta erfarenheten. Denna syn på korrespondens har klara anknytningspunkter till vad Guba m fl (1989) kallar autenticitet. En central poäng med erfarenhetskorrespondens är att forskningens konstruktioner ska uppfattas som autentiska av berörda: att de känner (bättre) igen sig i dem och förstår sig själva, sin situation och det sammanhang de ingår i samt hur de kan hantera den. Korrespondens och autenticitet är inte något givet, en arkimedespunkt, utan något som utvecklas genom högkvalitativ forskning och bygger även på lärande och utveckling hos involverade. Forskning som endast lyckas avspejla rådande situation och förståelse kommer här i sämre dager, även om man absolut inte ska förringa ett sådant bidrag. Men IF och dess speciella uppläggning med betoning på interaktion, samverkan och handling öppnar dock möjligheter till ökad kvalitet när det gäller korrespondens/autenticitet.

Koherensvalidering fokuserar på hur förhållanden liksom innebörder hänger samman. Det är ett vanligt kriterium inom tolkande forskning som ofta granskar hur olika delar kan få ett sammanhang i en helhetsförståelse. Ibland är det fråga om kausala eller vanligt förekommande samband. Ibland att hitta referensramar och perspektiv som kan ge en fruktbar helhetsbild, som kan ta hänsyn till väsentliga delar och detaljer, av undersökningsområdet. Även anomalier, det som inte passar in i helhetsbilden, är värdefullt att undersöka. Problem i koherenshänseende när det gäller arbete nära en rik verklighet är att man inte ser skogen för alla träd. Rikheten och mångfalden av erfarenheter och data kan ofta dekonstruera varje teoretisk referensram som försöker ge en helhetsförståelse. Eller att man inte ser de specifika träden eftersom de försvinner i skogen. Det saknas begrepp och teoretiska "glasögon" för att upptäcka väsentliga detaljer. Här är t.ex. en värdefull procedur ofta peer review, diskussioner med kollegor utanför processerna som kan hjälpa forskaren få ett helhetsperspektiv och se sammanhang i rika, tvetydiga erfarenheter. En kvalitetsprocedur som direkt kan kopplas till koherensvalidering är även triangulering, något som man på olika sätt naturligen arbetar med inom IF.

Diskursiv validering som valideringsprocedur förekommer även i den forskningsmetodologiska litteraturen tex. i form återföring av utskrivna intervjuer, respondentvalidering eller ”member check”. Utgångspunkt är då ofta att forskaren har producerat någon text eller material som praktikerna ska reagera och lämna synpunkter på och på detta sätt validera den. Idealet inom IF är ofta även att forskare och praktiker tillsammans kan göra erfarenheter, generera data, analysera och ta fram slutsatser, eller till och med att praktiker själva forskar om sin verklighet med stöd av forskare. Diskursiv validering är något som kan pågå kontinuerligt i interaktionen, påverka olika faser och delar av arbetet, och därmed det resultat som FoU-arbetet producerar. Praktiker kan reflektera kring och ge synpunkter på erfarenheter och händelser i FoU-processen. Det gäller att det finns goda fora i samarbetsprocesserna där validerande dialog kan genomföras, där det ofta krävs ett kontinuerligt arbete för att bygga dessa i form av en fruktbar dialog och utbyte mellan forskare och praktiker. Här kan man se forskarrollen som en ”publican role” en publik- eller offentlighetsstödjande roll som syftar till att skapa grund för dialog på lika villkor mellan olika involverade (Lindhult, 2005). En dominansfri kommunikation i Habermas (1984/87) anda mellan kompetenta och berörda personer, som genom samråd eftersträvar samförstånd. Detta anknyter till det öppna, offentliga, kritiska samtalet mellan likställda medborgare som ett sätt att vaska fram ”sanning” och utnyttja gemensam intelligens för att finna lösningar på samhällsproblem.

Bredare diskursiv validering är en central ambition inom IF. Det ger helt klart ytterligare potentialer men leder även till en hel del svåra frågor i sig. Forskaren kommer lätt i en privilegierad expertroll, och anses genom sin akademiska anknytning ha en bättre kunskap eller analysförmåga. Det skapas förtroendefulla relationer som kan göra det svårare att öppet och kritiskt diskutera olika frågor. Forskarsamhällets diskurs och språkbruk, liksom kunskapsintressen, kan vara vitt skild från praktikens diskurs och språkbruk, vilket leder till översättningsproblem liksom förhandlingsproblem. Vad ska valideras, vilka ska delta och hur det kan genomföras på ett kvalitetsmässigt bra sätt, är ofta inte så lätt att klargöra. Tid och motivation är ofta en begränsande faktor för bredare medverkan, liksom möjligheter att sätta sig in i frågor relevanta för forskningen.

Praktisk validering innebär att pröva idéer, synsätt, teorier, hypoteser, lösningsförslag i praktiken och se hur de ”funkar” och skapar, eller inte skapar, olika effekter, samt vidareförs eller omvandlas på olika sätt. Denna typ av validering finns med i experimenterande fokus på IF (Lewin, 1946), i fältexperiment-tanken såväl som erfarenhetsbaserat lärande (Schön, 1983). Det är vanligt förekommande synen på hur speciellt aktionsforskning bedrivs, eller bör bedrivas (Coghlan m fl, 2005, McNiff m fl, 1996). Ofta är det dock ganska oklart hur idéer/teorier är relaterade till konkreta arbetssätt där de används av olika individer och grupper i olika situationer, och genom dessa till förväntade resultat och effekter. Dessa samband bärs också av olika medverkande, unika individers engagemang, kreativitet, kompetens och samarbetsförmåga och påverkas av de specifika situationer där idéerna sätts i verket. Ofta renodlas inte heller experimenterandet utan idéer och arbetssätt mixas samman på ett ofta implicit och eklektiskt sätt med andra komponenter. Vad är det som funkar, eller inte funkar? Vad är effekter av vad? Vad är orsaker till att det funkar som det gör? Hur tolka erfarenhe-

terna? Vilka är lärdomarna? Den sociala verkligheten är ofta mångfaldig och mångtydig, och inte lätt att fånga i enkla modeller. Trots detta virrvarr så ger experimenterande ändå en rik erfarenhetsmassa, som ger underlag för mer eller mindre trovärdiga lärdomar, analyser och slutsatser. Utan experimenterande som skapar cykler av erfarenhetsbaserat lärande minskar möjligheterna att skapa en värdefull erfarenhetsbas för forskningen. Bra frågor att starta med är: Varför genomföra detta försök? Hur antar vi att det funkar i praktiken? Vad förväntar vi oss för resultat? Hur vet vi att det funkar? Vad är det som överraskar och förvånar? Forskningen kan ha en roll att bistå i arbetet att fokusera experimenterandet, artikulera erfarenheter, analysera och utvärdera effekter och resultat samt konceptualisera och syntetisera lärdomar.

Dessa fyra valideringsprocedurer uppfattar jag som mest vanligt förekommande när det gäller validering av kunskapsanspråk. För att visa på ett det finns ett bredare spektrum vill jag även nämna tre andra valideringsdimensioner. Intuitiv validering är en typ av validering, som också anknuter till en omtvistad sanningsteori. Ofta är denna typ av validering kopplad till kunniga praktiker som har en rik och omfattande erfarenhetsbas från en viss verksamhet, vilket ger grunden för en utvecklad bedömningsförmåga, en Aristotelisk phronesis. Kunskapen mobiliseras genom en rik repertoar av exempel som personen associativt kan mobilisera i en ny situation. Svårigheten med detta kvalitetskriterium är att det är svårt för utomstående att själva granska grunden för en intuitiv bedömning. Om intuition en mystisk förmåga att "känna" sanningen hos speciella individer som inte andra har tillgång till så tappar man ju möjligheten att granska den och bedöma dess tillförlitlighet. Hur reliabel är en kunnig persons intuitiva bedömningar? Här kan man tex. gå på hur lång tid personen har byggt upp sin kunskapsbas och bedömningsförmåga, liksom hur nära området som personen arbetat. Man kan även genom dialog artikulera den tysta kunskapsbasen och grunden för bedömningarna, så att dessa även blir tillgängliga för andra.

Slutligen dialektisk och perspektivistisk validering utgår båda ifrån att verkligheten är mångfassetterad. Dialektisk validering innebär att låta kunskapsanspråk konfronteras med sina motsatser, för att på detta sätt ringa in dess möjligheter och begränsningar och eventuellt uppnå en syntes av motsatserna på en högre nivå. Hegelsk logik är här en anknytningspunkt. Inom IF finns här en möjlighet att lyssna på kritiker, skeptiker och motståndare till en viss förändring och låt deras röster skapa en dialektik i interaktionen som är kunskapsbefrämjande. Perspektivistisk validering utgår istället från att det är rikheten på perspektiv och aspektrikedom som gör att man närmar sig en större trovärdighet. Genom att flera parter är involverade i forskningsprocessen, och att man ofta är närmare verkliga situationer med deras öppenhet för olika tolkningar och perspektiv istället för att inta en förbestämd teoretisk uppfattning, så främjas en sådan validering inom IF. Båda dessa valideringsprocedurer ökar polyfonin av olika röster i forskningen, något som även kan sägas vara en allmän tendens i interaktiv forskning. En sådan validering kan vara problematisk genom att den öppnar för tvetydigheter och konflikter som behöver hanteras, och kan även leda till en förvirrande kakafoni av röster. Samtidigt är det något som utifrån dessa dimensioner av validering är oundvikligt för att närma sig en högkvalitativ förståelse av

forskningsområdet, tex. som delvis konstruerad av involverade genom språklig och annan praktik (Gergen, 1999, Dewey, 1929).

Tablå 2 kondenserar diskussionen om olika valideringsdimensioner. Min förhoppning är den kan ge en översikt över olika valideringsmöjligheter och deras relation till IF som en vägledning för organisering och ledning av interaktiv forskningspraxis.

Tablå 2. Valideringsdimensioner inom interaktiv forskning

<i>Valideringsdimension</i>	<i>Arbetsätt och rutiner för kvalitet</i>	<i>Potentiella fördelar i interaktiv forskning</i>	<i>Potentiella svagheter i interaktiv forskning</i>
Korrespondens	Check av utbildningsförmåga, tex. i begrepp/ teorivalidering, fältobservation, kval. intervju	Bra access → mät/testmöjligheter, närhet till empiriskt objekt/ erfarenheter, grundad conceptualisering och teoriutveckling	Stör forskningsobjektet, kooptering, begränsad distans, ger djup men inte bredd
Koherens	Triangulering, integrerande tolkning, ”bevis”-kedja	Rikhet and variation av erfarenheter/data	Överbelastning av erfarenheter/data fragmentering
Diskursiv	Respondentvalidering, demokratisk dialog (dominansfri kommunikation)	Bredare diskursiv validering bland berörda/kunniga parter	Svårt att skapa goda dialogfora (tex. dominansfria, inkluderande) oenighet, kulturkrockar
Praktisk	Test genom tillämpning och användning	Experimenteringsmöjligheter på fältet	Begränsad kontroll av experimentvillkor
Intuitiv	Bedömning av erfaren person	Access till ett bredare spektrum av erfarna personer	Svårt att granska intuitiva bedömningar
Dialektisk	Komparativ test av konkurrerande kunskapsanspråk	Bredare tillgång på skilda uppfattningar och erfarenheter	Polarisering och konflikt i samarbetet
Perspektivistisk	Användning av en mångfald av perspektiv	Multipla förkroppsligade perspektiv genom medverkande, polyfoni	Kakafoni, dominans av något perspektiv

Omkonstruktion av reliabilitet som kvalitetsbegrepp

Även reliabilitet som kvalitetsbegrepp behöver omkonstrueras för att fullt ut bli användbart för att utveckla, bedöma och säkra kvalitet i IF-arbeten. Reliabilitet innebär att kunskapen uppnår högre grad av trovärdighet genom att de sätt varigenom den produceras bedöms som tillförlitliga. Vanligen uppfattas detta som

att man kan lita på att man uppnår samma resultat om processen genomförs ytterligare gånger. Reliabilitet förstås vanligen som en fråga om robusta och stabila resultat vid upprepad användning av mätinstrument. Detta är en för begränsad naturvetenskapligt inspirerad syn på reliabilitet. Inom naturvetenskapen är trovärdighet ofta starkt kopplad till kvalitén hos speciella mätprocedurer eller – utrustningar. Utifrån ett sådant perspektiv är det naturligt att reliabilitet tonas ner eller förkastas som kvalitetsbegrepp inom kvalitativ forskning liksom IF. Jag ser det istället som fruktbart att conceptualisera reliabilitet på sätt som gör begreppet mer användbart och relevant som bedömningshjälpmedel i kvalitativ och interaktiv forskning. I dessa forskningssammanhang är forskning ofta en komplex, framväxande, föränderlig och unik process som inte kan koncentreras till vissa mätprocedurer eller – instrument. I en dynamisk, social och skapande process är det sällan som vissa metoder kan garantera ett visst resultat. Reliabilitet är här istället relaterad till forskningsprocessen och dess robusthet och tillförlitlighet. Det motiverar en vidgad conceptualisering för att kunna förstå och bedöma kvaliteten utifrån dessa utgångspunkter. Jag ska här peka på tre betydelseförskjutningar som kan öka begreppets användbarhet för IF.

För det första kan det vanliga fokuset på instrumentell reliabilitet förskjutas mot en betoning på adaptiv reliabilitet. I en unik forskningsprocess kan reliabilitet uppnås genom en adaptiv, själv-reglerande kapacitet genom vilken forskningspraktiken kan anpassas till olika uppdykande omständigheter. Tex. kan en interaktiv forskare anpassa sin roll, sätt att kommunicera eller på olika sätt påverka samarbets- och kommunikationsförhållandena beroende av hur processen utvecklas för att uppnå önskad effekter som tex. en demokratisering. Här är det inte möjligt att endast förlita sig på att vissa specifika metoder alltid fungerar på samma sätt, som tex. dialogkonferenser eller forskningscirklar. För det andra kan reliabilitet som uppreparhet kompletteras med granskningsbarhet; möjligheten för externa bedömare att följa forskningsprocesserna genom dokumentation och kunna göra en ytterligare bedömning av dess kvalitet. Att så att säga upprepa processen mentalt och därigenom få en bild av dess kvalitet. Detta kallas "dependability audit" av Guba m fl (1989), och kan formuleras i olika varianter. I IF är en viktig aspekt möjligheten att kunna följa och granska successiva lärcykler, och därmed hur kunskap successivt växer fram och valideras (Coghlan m fl, 2005, Stringer, 1999). Detta kräver en rikhet i löpande processdokumentation, tex. i formen av reflekterande projektdagböcker (se tex. McNiff m fl, 1996).

En ytterligare aspekt av reliabilitet är objektiviteten hos processer och arbetsätt i bemärkelsen att de är oberoende av vem som använder dem, eller av andra intressenter. Denna strävan mot personoberoende som objektivitetsbegreppet står för är även relevant för IF. Man kan bejaka "subjektiviteten" som arbetssätt för forskningen, men som jag ser det bör personliga erfarenheter, upplevelser, synsätt och bedömningar inte endast vara ett uttryck för min speciella psykologiska konstitution. Jag behöver tex. kunna redogöra för dem för andra där dessa också bedömer dem som rimliga och trovärdiga eller peka på evidens och argument utanför mina egna upplevelser. Det mest vanliga sättet att konstruera innebörden av objektivitet är att fokusera på att skapa distans så att forskaren inte är influerad av olika aktörer kopplat till forskningsområdet. Detta är onekligen ett väsentligt sätt att förstå objektivitet. Problemet för IF är om detta är det enda sättet som

man kan förstå strävan mot kunskapsproduktionens oberoende av specifika individer, så riskerar slutsatsen att bli att IF helt enkelt inte kan uppnå objektivitet. Att IF närmast medvetet försinkar vetenskapligheten i arbetet. Man kan dock hävda att forskarens i sin strävan mot oberoende från andra riskerar att hänge sig åt sina egna subjektiva uppfattningar och arbetssätt. IFs fokus på interaktivitet i processerna är ett alternativt sätt att uppnå en grad av personoberoende i processerna. Interaktivitet innebär att olika parter har möjlighet att göra sin röst hörd, bedöma olika kunskapsanspråk och samråda i processerna. God kommunikation, demokratisk dialog och partnerskap i arbetet är därmed en viktig reliabilitetshöjande dimension och resurs i arbetet, något som också uppmärksammas i den metodologiska litteraturen inom IF. Jag anser att demokratisk dialog och kriterier för denna (Gustavsen 1992, Lindhult, 2005) är en lämplig formulering av en bra dialog, men vilka egenskaper av dialogen som är viktiga att betona varierar starkt mellan olika forskningssituationer och fokus. Denna interaktiva eller relationella egenskap hos forskningsprocessen är central och återkommer på olika forskningsmetodologiska nivåer (strategisk, design/praxis, operativ). När det gäller reliabilitet så är här poängen att om det är goda relationer och god kommunikation mellan olika partners, så kan man anta att processen är mer robust och stabil.

Tablå 3 sammanfattar den förskjutning av forskningsmetodologisk förståelse av kvalitetsbegreppet reliabilitet som diskuterats i detta avsnitt.

Tablå 3. Betydelseförskjutning i förståelsen av reliabilitet

<i>Reliabilitetsdimensioner</i>	<i>”Normal” forskningsmetodologisk förståelse</i>	<i>Vidgad förståelse i interaktiv forskning</i>
Hur forskare kan skapa reliabilitet	Instrumentell reliabilitet	Adaptiv reliabilitet
Hur externa kan bidra till reliabilitet	Upprepbarhet	Granskningsbarhet
Hur göra arbetet oberoende av specifika personer/grupper	Objektivitet i arbetssätt	Interaktivitet i process

Att utveckla vetenskapsväven och anpassa den till den vetenskapens huvudfåror

Jag har i detta kapitel försökt klargöra på vilka sätt IF i jämförelse med andra forskningsansatser har vissa kvalitetspotentialer och kvalitetsfördelar, och också sina begränsningar och brister. IF uppmärksammar ett bredare spektrum av kunskapsformer, ofta mer erfarenhets- och praxisbaserad. Den ger möjligheter till förbättrad access till olika kunskapskällor i forskningsprocessen.

IF ger också ett rikt, erfarenhetsbaserat lärande bland involverade, något som både bidrar till personlig och professionell kompetens- och ”moral”-utveckling,

och ger en viktig vetenskaplig grund för forskningen. Denna personliga dimension är mer betydelsefullt inom IF genom att forskaren är starkare engagerad i förändrings- och innovationsprocesser och i relationer med involverade och intressenter. Det bidrar till ett gemensamt kunskapsförråd genom dokumentering och gestaltning av lärdomarna och vidare genom publicering och offentlig diskussion som ger bredare access och granskning.

IF är också ett sätt att hantera vissa vanliga frågor och problem i forskningspraxis: förhandling om och uppnåendet av access, att skapa relevant och nyttig forskning, att organisera samarbetsorienterad och demokratisk forskning, praktiker och praktiken som en resurs i forskningen. IF bidrar till vetenskapssamhället genom att uppmärksamma ett bredare spektrum av syften och värden samt kvalitetsdimensioner. Det leder till en vidgad repertoar av forskningsansatser, -uppläggningar och – metoder.

Vi har i detta kapitel försökt klargöra kvalitetshöjande möjligheter med IF. Men samtidigt ska man inte sticka under stol med att det många gånger inte är så lätt att förverkliga dem i en konkret forskningspraxis. Det finns även ett behov att uppmärksamma inneboende begränsningar och brister inom IF, tex. att delta-gande är tidskrävande och ibland frustrerande samt att IF i många sammanhang inte är den mest lämpade typen av forskningsansats. IF tar hänsyn till ett bredare spektrum av kunskapsformer och värdedimensioner, men ökar definitivt komplexiteten i forskarrollen och forskningsarbetet. Och att tillfredsställa flera parter kunskapsbehov kan ofta leda till merarbete och dilemman.

IF kan med fördel sträva efter integration och hybridisering med andra forskningsansatser, -uppläggningar och –metoder på många olika sätt i den brokiga vetenskapsväven. Valet av IF blir mer baserat på situationsspecifik bedömning i varje forskningsprogram eller - projekt av de komparativa fördelarna hos denna typ av ansats, ofta i gråzonen av en relativ grad av interaktions- och handlingsorientering.

Referenser

- Coghlan D & Brannick T (2005). *Doing Action Research in Your Own Organization*. London: Sage.
- Dewey J (1929). *The Quest for Certainty: A Study of the Relation of Knowledge and Action*. New York: Minton, Balch & Company.
- Dewey J (1939). *Logic: The Theory of Inquiry*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Eikeland O (2006). Validity of action research and validity in action research, In: Nielsen K Agaard & Svensson, L eds. (2006). *Action and Interactive Research. Beyond practice and theory*. Pp 193-240. Maastricht: Shaker Publishing.
- Fals-Borda O (1979). Investigating reality in order to transform it: The Columbian experience. *Dialectical Anthropology* 4 (1): 33-56.
- Fals-Borda O & Rahman M eds. (1991). *Action and Knowledge. Breaking the Monopoly with Participatory Action-Research*. New York: The Apex Press.
- Gergen K (1999). *An Invitation to Social Construction*. London: Sage.
- Greenwood D (2002). Action research. Unfulfilled promises and unmet challenges. *Concepts and Transformation* 7 (2): 117-139.
- Guba E & Lincoln Y (1989). *Fourth Generation Evaluation*. Newbury Park: Sage.

- Gustavsen B (1992). *Dialogue and Development. Theory of communication, action research and the restructuring of working life*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Habermas J (1974). *Theory and Practice*. Boston: Beacon Press.
- Habermas J (1984/1987). *The Theory of Communicative Action, Vol I-II*. London: Polity Press.
- Heron J (1996). *Co-operative Inquiry: Research into the human condition*. London: Sage.
- Kaplan RS (1998) Innovation action research: Creating new management theory and practice. *Journal of Management Accounting Research* 10: 89-118.
- Lewin K (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues* 2 (4): 34-46.
- Lincoln Y & Guba E (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park: Sage.
- Lindhult E (2005). *Management by Freedom. Essays in moving from Machiavellian to Rousseauian approaches to innovation and inquiry*. Stockholm: Doctoral Thesis in Industrial Economics and management, Royal Institute of Technology.
- McNiff J, Lomax P & Whitehead J (1996). *You and Your Action Research Project*. London: Routledge.
- Nielsen K Aagaard & Svensson, L eds. (2006). *Action and Interactive Research. Beyond practice and theory*. Maastricht: Shaker Publishing.
- Reason P (2006). Choice and quality in action research practice. *Journal of Management Inquiry* 15 (2): 187-203.
- Reason P & Bradbury H eds. (2001). *Handbook of Action Research. Participative Inquiry & Practice*. London: Sage.
- Rorty R (1979). *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton, N.J.: Princeton U.P.
- Rorty R (1998). *Truth and Progress. Philosophical papers, vol. 3*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schön D (1983). *The Reflective Practitioner. How Professionals Think in Action*. Aldershot, Hampshire: Avebury.
- Stringer E (1999). *Action research, 2nd ed*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Svensson L red. (2002). *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Toulmin S & Gustavsen B eds. (1996). *Beyond Theory: Changing organizations through participation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publ.
- Whyte W ed. (1991). *Participatory Action Research*. Newbury Park: Sage.
- Wittgenstein L (1984). *Über Gewissheit. Werkausgabe band 8*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

På framkant: Interaktiv forskning och vetenskapens plats i samhället

Marianne Winther Jørgensen

Förhållandet mellan vetenskap och samhälle är under omvandling. Å ena sidan integreras vetenskaplig kunskap mer och mer i alla delar av samhället (Castells 1996; Nowotny m fl 2001), å andra sidan har vetenskapen förlorat en del av sin traditionella legitimitet och auktoritet (Beck 1992). Detta aktualiserar gamla frågor om förhållandet mellan expertkunskap och andra typer av kunskap: Hur förhåller sig dessa till varandra, och vilken är den optimala relationen mellan vetenskap och allmänhet? I den samtida debatten formuleras svaren på sådana frågor ofta med begrepp som deltagande, dialog och demokrati. Allmänheten ska delta i kunskapsproduktionen och forskarna ska gå i dialog med sin omvärld, i syfte att få till stånd en mer demokratisk kunskapsproduktion. Den interaktiva forskningen kännetecknas just av sin ambition om att dra in allmänheten i forskningsprocessen och att integrera olika kunskapsformer i kunskapsutvecklingen. Som jag inledningsvis vill visa intar därför den interaktiva forskningen idag en position där många samtida spår korsas och en rad aktuella vetenskapsteoretiska frågor ställs på sin spets. I kapitlets andra del utpekar jag fyra teman där jag menar att den interaktiva forskningen i högre grad än idag skulle kunna bidra till kunskapsutvecklingen långt utanför det interaktiva forskningsfältet. Det handlar om 1) vetenskapens presentation och gestaltning; 2) vetenskapens validitet; 3) forskningsetik; och 4) forskningens politiska konsekvenser. Avslutningsvis berör jag kort några risker som den interaktiva forskningens renodling av samtida tendenser också kan innebära.

Experter och lekmän

Den interaktiva forskningen har som sin utgångspunkt att den vetenskapliga kunskapen ska frambringas i ett jämbördigt samarbete mellan vetenskapliga forskare och icke-akademiska medforskare. Tendenser till att relationer som traditionellt

har präglats av hierarki och envägskommunikation omvandlas mot mera dialogiska och jämbördiga relationer återfinns man idag också inom många andra samhälleliga fält.

På mediefältet har det inom TVs samhällsprogram under de senare åren blivit utbrett att tittarna inviteras till att, genom SMS, direkt ta del i debatten eller att efteråt ”chatta” med någon av programmets medverkande. Och med bloggandet har journalisternas journalistik kompletterats med en mera ”medborgerlig” journalistik, som, med internätets tekniska möjligheter, kan spridas lika snabbt till en lika stor publik som den traditionella journalistiken. Inom konst och kultur är det numera inget ovanligt att allmänheten dras in som medskapare i konstnärliga och kulturella produktioner,³⁰ och man har också börjat diskutera om inte frågan om vad som ska räknas som kulturarv bör avgöras av allmänheten snarare än av professionella experter (Alzén 2006). Inom pedagogiken har uppmaningen i flera decennier varit att elever och studenter ska ställas i centrum för läroprocessen. Lärarrollen handlar numera om att stödja och ge feedback snarare än om att inta en auktoritativ position och ”lära ut” sin kunskap (se till exempel Ramsden 1992).

Inom dessa och många andra samhälleliga fält finns det alltså tendenser till en mera aktiv dialog mellan ”avsändare” och ”mottagare” av intellektuella och kulturella produkter. TV-tittare, konstpublik och elever är exempel på grupper som tidigare var (eller kanske snarare ansågs vara) passiva mottagare, och som nu positioneras i en mera aktiv och deltagande roll inom de respektive fälten.

Det är inte säkert att alla dessa ”dialog-liknande” tendenser faktiskt resulterar i något som man i en strängare bemärkelse kan kalla för dialog – och det är inte heller säkert att dialog och jämbördighet är eftersträvningsvärda ideal inom alla samhälleliga praktiker. Jag ska kort beröra denna problematik i kapitlets slut. Men det viktiga här är att förändringar av förhållandet mellan lekmän och experter pågår parallellt inom många olika samhälleliga praktiker, där lekmännen på olika sätt involveras mer och mer i det som tidigare huvudsakligen var experternas domän. Omvandlingen av vetenskapens förhållande till sin omvärld, som jag nu ska rikta mig mot, verkar alltså vara en integrerad del av en ännu större förändringsprocess.

Kunskapssamhället

Det som jag här ska kalla ”debatten om kunskapssamhället”, eller i bland bara ”kunskapssamhället”, är ingen entydig storhet. Många iakttagare är överens om att kunskapens roll i samhället är under omvandling, och att denna omvandling innebär ett förändrat förhållande mellan vetenskap och samhälle och även en förändrad syn på vad vetenskaplig kunskap över huvud taget är och ska vara. Helt exakt hur vi ska förstå och beskriva kunskapssamhället, och, särskilt, hur vi bäst kan förhålla oss till de nya förutsättningarna finns det dock ingen enighet om (jfr

³⁰ Se till exempel *Paletten. Tema: Absolut dialog – en frihetens lyx*. Nr. 2, 2006.

Delanty 2003). Men ett vanligt sätt att beskriva den pågående förändringen finns i det som Peter Scott (2004) kallar ”standardberättelsen”.

Standardberättelsen ställer gårdagens traditionella vetenskap mot dagens nya krav på vetenskapen. Den traditionella vetenskapen kritiseras för att ha byggt ett elfenbenstorn där experterna ostörda och med ensamrätt på sanningen frambringar kunskap, medan den okunniga allmänheten står utanför och i bästa fall blir upplysta av skenet från fönsterna. Enligt denna arbetsdelning har vetenskapen ansetts producera ”ren” kunskap, som, när den var klar, har lämnats över till politiken och offentligheten, paketerat som färdiga fakta-bitar. Hur kunskapen har kommit till, hur problemformuleringar har valts och undersökningar genomförts, har ansetts som inom-vetenskapliga åligganden, ovidkommande för offentligheten. Väl överlämnat till offentligheten har kunskapens användning och konsekvenser däremot varit politikens angelägenhet, och inget som vetenskapsfolket har behövt stå till svars för.

Idag, fortsätter berättelsen, lever vi däremot i ett informationssamhälle eller ett kunskapssamhälle eller ”Mode 2”, där vetenskaplig kunskap genomsyrar alla delar av samhället och där universitet och omvärld har kommit varandra mycket närmare. Men i och med detta har universiteten samtidigt förlorat möjligheten till kritisk distans och i stället underordnats samhällets behov, med en forskningsagenda som styrs av pengar, politiker och byråkrater.

Denna standardberättelse är, som Peter Scott påpekar, väl förenklad. Dels är den positiva beskrivningen av den traditionella vetenskapen förenklad: forskning och samhälle har alltid varit sammanflätade med varandra på komplicerade sätt (Scott 2004: 443). Dels är standardberättelsens negativa beskrivning av det framväxande kunskapssamhället också för endimensionell. Standardberättelsen inkluderar till exempel inte de nya förväntningar som ställs på vetenskapen om att bära ett socialt ansvar för sin forskning och dess resultat (”accountability”) (ibid: 449). Och även den klara gränsen mellan den traditionella vetenskapen och det som nu växer fram är något förenklad, kan man tillägga. I de nordiska länderna har ”Mode 2” till exempel föregåtts av det som Ewa Gunnarsson kallat ”den demokratiska vändningen” på 1970-80-talet, där delar av arbetslivsforskningen syftade till en demokratisering av arbetslivet och drevs nära både fackförbund och kvinnorörelse (Gunnarsson *under utgivning*, 2008).

Men trots allt tyder mycket på att vetenskap och omvärld i dessa år sammanflätas på nya sätt, hand i hand med omvandlingar av våra idéer om vetenskaplig kunskap: vad den är för något och hur kunskapsutvecklingen ska gå till.

Debatten om kunskapssamhället präglas av önskemål om en högre grad av interaktion och dialog mellan vetenskap och samhälle i den konkreta kunskapsproduktionen, och samma tendenser återkommer i policy-dokument som berör vetenskapens plats i samhället (jfr Irwin 2006; Jasanoff 2003). Sheila Jasanoff menar att dessa tendenser är så genomgripande att det är berättigt att tala om ”the participatory turn” i synen på förhållandet mellan vetenskap och samhälle (Jasanoff 2003: 235ff). Förändringarna gäller vetenskapen i stort, fast förstås på olika sätt och med olika intensitet. Men i debatterna om den och i teoribildningen kring kunskapssamhället är det oftast naturvetenskapliga erfarenheter och experiment med nya former för kunskapsproduktion som legat till grund. Motsvarande diskussioner kring samhälls- och humanvetenskap är mer sällsynta – både om

hur dessa vetenskaper i sig kan nytänkas och om hur detta, i sin tur, kan bidra till debatten om vetenskapens roll generellt.

Flera inspel om samhälls- och humanvetenskap behövs i diskussionen om vetenskapens framtida plats i samhället, inte minst med tanke på diskussionens oavslutade karaktär och de påverkansmöjligheter detta innebär. Den relativa avsaknad av inspel beror inte på att det inom samhälls- och humanvetenskapen saknas resonemang som skulle kunna vara relevanta i sammanhanget. Det tycks snarare vara så att det pågår parallella samtal som aldrig riktigt drar full nytta av varandra. I nästa avsnitt ska jag ta upp ett par diskussioner som har påverkat stora delar av den kvalitativa samhällsvetenskapen under de sista decennierna och som på intressanta sätt överlappar debatten om kunskapssamhället.

Reflexivitet, feminism och interaktiv forskning

Kunskapsutvecklingen inom enskilda vetenskapliga forskningsfält blir ibland tongivande i mycket bredare kretsar där forskare från angränsande discipliner låter sig inspireras och inviteras in i ett större disciplinöverskridande samtal. Inom den kvalitativa samhällsvetenskapen internationellt, satte till exempel antropologin på 1980- och 90-talet i stor utsträckning agendan för diskussioner om vetenskaplig reflexivitet inom många olika forskningsfält.³¹ Framåt 90-talets slut avtog de ofta inåt- och tillbakablickande diskussionerna kring vetenskaplig reflexivitet och i stället fick feminismen en central roll inom många forskningsfält i nya diskussioner om kunskaps teori, metodologi och etik.

När enskilda forskningsfält, under en tid, blir bärare av disciplinöverskridande diskussioner beror detta säkert på ett samspel av en rad olika faktorer. Men i fråga om antropologins drivande roll i reflexivitetsdebatten var en viktig faktor släktskapet mellan den traditionella antropologin och 1980-talets postmodernism. Från antropologins traditionella intresse för andra kulturers kunskapsystem var steget inte långt till postmodernismens kritik av den västerländska vetenskapens sanningsanspråk och dess marginalisering av andra kunskapsformer. På motsvarande sätt har feminismens framgångar under senare år underlättats av att 'gamla' teman inom feminismen nu på allvar har aktualiserats på den bredare forskningsfronten. Sekelskiftets olika poststrukturalistiska ansatser har fokuserat begrepp som skillnad och makt, begrepp som sedan länge varit centrala inom feminismen, precis som den besläktade diskussion om hur man tar till vara marginaliserade kunskapsformer.

Den interaktiva forskningen är intressant i detta sammanhang. Både reflexivitet och feminism bidrar, om vi ser bakåt, med delar av den interaktiva forskningens historik. Interaktiv forskning är ingen ny företeelse, och den har andra delar av sitt rotsystem i till exempel kritisk teori och pragmatik. Men utan den postmodernisering av kunskapen som har mainstreamats på många håll de senaste decennierna hade nog inte den interaktiva forskningen blomstrat på det sätt vi nu

³¹ För en genomgång och diskussion av reflexivitetsdebatten, se Jørgensen (2002). För viktiga inspel i ett svenskt sammanhang, se Alvesson och Sköldberg (1994) och Ehn och Klein (1994).

ser. Det jag kallar postmoderniseringen av den vetenskapliga kunskapen handlar inte bara om vissa filosofers ifrågasättande av vetenskapens auktoritet och legitimitet (till exempel Lyotard 1984), utan även om upptäckten av att allmänheten ofta delade detta ifrågasättande (jfr Beck 1992). Postmoderniseringen av den vetenskapliga kunskapen innebar att kunskapshierarkin mellan forskare och allmänhet ifrågasattes och nya epistemologiska möjligheter öppnades: vetenskaplig kunskap kan leda oss systematiskt åt fel håll och vanliga människors kunskap kan vara värdefull att ta tillvara.

Den postmoderna kritiken av den traditionella vetenskapen har följts av en diskussion om andra möjliga tillvägagångssätt: Om kunskap är situerad och om kunskap inte nödvändigtvis är forskarens privilegium, hur ska vi då gå till väga i kunskapsproduktionen? Vilka aktörer kan bidra med vilka typer av kunskap? Och med vilka metoder kan man få till stånd en kunskapsproduktion som överskrider den traditionella kunskapshierarkin? I dessa frågor har feminismen varit väl rustad med avstamp i traditionella feministiska diskussioner om till exempel ståndpunktsteori och reciprocitet, som ju behandlar marginaliserad kunskap och ger förslag till ett mer jämbördigt förhållande mellan forskare och informant.

Om den antropologiska reflexivitsdebatten och därefter feminismen har fått genomslag långt utanför sina disciplinära gränser kan man ju leka med tanken att den interaktiva forskningen i framtiden skulle kunna få en liknande roll och till och med aktivt sträva efter en sådan position. För i den interaktiva forskningen vidareförs några av de debatter som har präglat stora delar av den kvalitativa samhällsvetenskapen, och ofta med nya accenter. Reflexivitsdebattens mera abstrakta frågor om forskarens roll i forskningsprocessen konkretiseras i den interaktiva forskningspraktiken där forskaren ständigt måste reflektera kring sin egen roll och göra val mellan olika möjliga roller (se t.ex. Tranquists kapitel och Westlander 2006). Med feminismen delar den interaktiva forskningen det metodologiska intresset för mer jämbördiga relationer mellan forskare och de beforskade. Men i den interaktiva forskningen är principen om att involvera berörda aktörer som medforskare en av grundbultarna, medan det inom feminismen snarare är en valmöjlighet (Gunnarsson 2006: 123). Detta beror på den kunskapssyn som den interaktiva forskningen baseras på – en kunskapssyn som överlappar strömningar inom både postmodernism och feminism, men som i den interaktiva forskningen är den oundgängliga utgångspunkten.

Som även denna bok vittnar om kan den interaktiva forskningen inte sammanfattas i *en* kunskapssyn – en rad olika kunskapsteoretiska ansatser samsas under den interaktiva rubriken. Men som många av bokens kapitel också bekräftar är det ofta återkommande drag att teori och praktik ses som nära förbundna och att kunskapsutvecklingen därför måste integrera olika typer av kunskap; att denna integration förutsätter en forskningsprocess där forskare och medforskare samarbetar i jämbördiga och ömsesidiga relationer; att kunskap och handling hör ihop och forskningen ofta har ambitionen att sätta igång en social förändring.³²

³² Se vidare Wigblads och Jonssons bidrag till denna antologi för en grundlig diskussion av de kunskapsteoretiska premisserna för de delar av interaktiva forskningen som de kallar "förtrogenhetsbaserad kunskap".

Dessa utgångspunkter gör den interaktiva forskningen relevant för några av den kvalitativa samhällsforskningens aktuella problematiker och för den vidare debatten om kunskapssamhället. Även i den debatten sätts, som vi har sett, deltagande-forskning högt på agendan tillsammans med krav på att vetenskapen bör utveckla mer social robust kunskap och bättre reflektera kring forskningens konsekvenser.

Av min framställning kan man kanske få intrycket att de olika storheterna som berörts är entydiga och väl avgränsade i förhållande till varandra – ”kunskapssamhället”, ”feminismen” och ”den interaktiva forskningen”, till exempel. Det är viktigt att komma ihåg att så är inte fallet; varje del är heterogen och relationerna dem emellan är långt mer komplicerade än vad jag har kunnat beskriva. Men mitt syfte har varit att rita upp *en* möjlig karta över den interaktiva forskningens kontext. Jag ska i de följande avsnitten zooma in den interaktiva forskningen och dess mer konkreta potential när det gäller vetenskapens gestaltning, validitet, etik och politik. Dessa element är aspekter av all forskning, implicit eller explicit, och den interaktiva forskningen ger inget enstämigt svar på hur de ska hanteras. Men den interaktiva forskningen uppluckrar aktivt gränser som den traditionella vetenskapen ofta snarare tog för givna, vilket öppnar nya ytor för experiment och samtal, tvärs över olika kunskapsformer som förut var åtskilda. Om forskningen ska berikas av andra typer av kunskap, så måste den gestaltas på sätt som öppnar för dialog, och om andra typer av kunskap ska tas på allvar, så räcker inte enbart inom-vetenskapliga validitetskriterier. Om avsikten med forskningen dessutom inte bara är att beskriva och/eller uttolka världen, men också att åstadkomma förändring, så blir reflektioner över forskningens konsekvenser en nödvändig del av själva forskningsprocessen, både när det gäller de etiska konsekvenserna för de involverade och de vidare politiska konsekvenserna och frågor om vilken skillnad forskningen gör i samhället. På alla dessa områden ställer alltså den interaktiva forskningen aktuella frågeställningar på sin spets och erbjuder därmed diskussionsinlägg med relevans långt utöver det interaktiva forskningsfältet.

Gestaltning

I vilken form presenterar man den kunskap man har förvärvat och genom vilka medier? Om vetenskaplig kunskap ska produceras i dialog med omvärlden, kanske inte den traditionella vetenskapliga publikationen är det bästa mediet när kunskapen ska presenteras för allmänheten.

I traditionell vetenskapsförmedling har man ofta utgått från ett ”underskottsperspektiv” (se Irwin och Wynne 1996) där allmänheten har uppfattats som ett tomt kärl som vetenskapsförmedlingen ska fylla med kunskap. I resonemanget om kunskapssamhället ersätts synen på allmänheten som ovetande mottagare av färdig kunskap med ett intresse för allmänhetens aktiva deltagande i olika stadier av kunskapsproduktionsprocessen (Irwin 2006). Detta kräver nya sätt att gestalta kunskapen, i olika stadier av forskningsprocessen, till en utom-akademisk publik.

Kunskapssamhällets framväxande syn på vetenskapsförmedling motsvarar väl de krav som är inbyggda i en interaktiv forskningsansats. Förutsättningen för ett

interaktivt forskningsprojekt, där folk med olika typer av bakgrund och kunskap samlas i en gemensam kunskapsproduktion, är att det skapas möjligheter för att de olika typerna av kunskap kan förmedlas deltagarna emellan, så att både dialog och kunskapsöverföring på kors och tvärs kan komma till stånd. Därför är det ingen slump att just den interaktiva forskningen uppvisar många experiment med nya sätt att gestalta sin kunskap. Ett numera klassiskt exempel är boken *Troubling the Angles. Women Living With HIV/AIDS*, skriven av de amerikanska feministerna och socialpsykologerna Patti Lather och Chris Smithies (1997). De har delat upp texten i sin bok i två parallellt löpande block. Överst finns det transkriptioner av intervjuer med kvinnor som berättar om sig själva och sina liv som hiv-smittade och nederst finner man, satt i en mindre stil, författarnas reflektioner och kommentarer. Forskarnas text kan inte kallas för en analys av intervju-materialet – sammanhangen mellan de två löpande texterna är för det mesta rätt så lös och enbart tematisk. Författarnas ambition med detta innehållsliga och formmässiga experiment är att skapa en gestaltning som inte positionerar forskarna som experterna och de AIDS-sjuka kvinnornas kunskap som mindre värd, tvärtom ska layouten avspegla det gemensamma författarskapet till boken (ibid: xix).

De experimenterande gestaltungsformerna är inte alltid textbaserade. Inom till exempel riktningen ”etnodrama” dramatiseras mer eller mindre preliminära forskningsresultat i teaterns form och spelas upp för relevanta målgrupper som underlag för samtal mellan forskare och publik om resultatens validitet och konsekvenser (se till exempel Bochner och Ellis 2002). På det sättet kan alltså allmänheten släppas in i en dialog med forskningen innan forskningsresultaten är helt klara och ges en möjlighet att påverka det slutliga utfallet. I andra angreppssätt vänds den traditionella ordningsföljden, ”forskning först, förmedling av resultatet sen”, än mer radikalt. Bengt Johannisson introducerar till exempel begreppet ”iscensättande forskning” där forskaren initierar en kulturell händelse som bas för sin undersökning. I Johannissons fall handlar det om ett evenemang bestående av en konstutställning och en seminarieserie som blev grunden för en studie av entreprenörskap (se Johannissons kapitel och även Johannisson 2005). I denna typ av forskning är det alltså den interaktiva gestaltningen i sig som blir navet för hela projektet: det är samarbetet kring gestaltningen mellan forskare och deltagare såväl som reaktionerna från andra aktörer som blir både empiriskt material och reflektionsyta för ny kunskapsproduktion.

Ett interaktivt förhållningssätt till gestaltning kan alltså både syfta till interaktivitet mellan forskare och deltagare, för att frambringa ny kunskap, och till interaktivitet med den bredare publik som tar del av forskningens resultat – och i många experiment försöker man att fullfölja dessa två ambitioner samtidigt. Premissen för de interaktiva gestaltningarna är att man ska försöka undvika att vetenskaplig kunskapsproduktion och -förmedling automatiskt privilegierar traditionell akademisk kunskap över alla andra typer av kunskap. Denna kunskaps-syn återfinns som sagt både i debatten om kunskapssamhället och mer internt på många håll inom den kvalitativa samhällsvetenskapen, till exempel i olika post-strukturalistiska och feministiska strävanden efter att blottlägga och integrera marginaliserade röster i kunskapsproduktionen.

Validitet

En helt grundläggande vetenskapsteoretisk fråga är hur man bedömer vetenskaplig kunskap. Hur bedömer man dess validitet eller giltighet? Hur vet man vad som är bra kunskap och vad som inte är det, och hur kan man välja mellan motstridiga uppfattningar? Steinar Kvale (1997) skiljer mellan tre olika typer av validitetskriterier inom samhällsvetenskapen: validitet som hantverksskicklighet, kommunikativ validitet och pragmatisk validitet (ibid: 217).³³ Validitet som hantverksskicklighet handlar till exempel om huruvida de frågor som ställts faktiskt går att besvara utifrån forskningsprojektets material och om man har förhållit sig kritisk till sina resultat (ibid: 218f). Sådana värderingskriterier motsvarar generella vetenskapliga dygder inom interaktiv forskning såväl som all annan forskning. Det är däremot när vi kommer till de två andra typerna av validitetskrav, kommunikativ och pragmatisk validitet, som den interaktiva forskningen avviker från mittfåran.

Kommunikativ validitet handlar om att ”kunskapsanspråkens validitet prövas i en dialog” (ibid: 221). Det är alltså genom en dialog med andra som man väger argument för och emot ett visst kunskapsanspråk och, idealiskt, tillsammans kommer fram till en konsensus om vad som ska räknas som sann kunskap. Den springande punkten här är förstås *vem* som ska ingå i dialogen. Ofta har den dialogiska gemenskapen i praktiken varit avgränsad till forskarsamhället (jfr Collins och Evans 2002), men den interaktiva forskningen strävar efter att dialogen om validitet skall inkludera fler. För detta krävs en uppmärksamhet på hur man skapar sociala rum för utväxling och diskussion av kunskap – så att dialogen inte reduceras till manipulation och förtäckt maktutövning (jfr Kristiansen och Bloch-Poulsen 2004). Dessutom måste validitetskriterierna vidareutvecklas vetenskapsteoretiskt så att de anpassas till en forskning som vill ta andra än de traditionellt vetenskapliga kunskapsformerna på allvar: Ska man ställa samma giltighetskrav på alla typer av kunskap? Hur kommer man vidare om till exempel forskare och medforskare har helt olika uppfattningar i en viktig fråga? Och vem bestämmer i slutändan om man inte lyckas uppnå enighet?

I sin konklusion av antologin *Handbook of Action Research* sammanfattar redaktörerna Hilary Bradbury och Peter Reason de validitetskriterier som förekommit i bokens kapitel. De förespråkar en central roll för det som jag med Steinar Kvale har kallat kommunikativa och pragmatiska validitetskriterier inom aktionsforskningen (Bradbury och Reason 2006: 343). Till de kommunikativa validitetskraven hör således en bedömning av projektets ”relationella praktik” (ibid: 346f) där man utvärderar kvalitén på de relationer som projektets deltagare har utvecklat sinsemellan och frågar sig om möjligheten för deltagande i projektet har varit tillräcklig, även för svagare grupper. Inom validitetskriteriet ”mångfald

³³ Jag betonar här hur den interaktiva forskningen ofta aktivt försöker transformera och överskrida mer traditionellt accepterade validitetskriterier. Samtidigt förhåller sig dock många interaktiva forskare också till de mer traditionella kriterierna, eller utvecklar kriterier som integrerar traditionella och överskridande kriterier. För ett exempel på det senare, se Lindhults bidrag i denna antologi. Se i övrigt Bradbury och Reason (2006), Eikeland (2006) och Herr och Anderson (2005) för översikter över en rad olika validitetskriterier och en diskussion av dessa i förhållande till aktionsforskning.

av kunskap” uppmärksammar man bland annat i vilken mån projektet har lyckats integrera olika kunskapsformer i sin kunskapsutveckling och gestaltning (ibid: 347f).

Inom den interaktiva forskningen används Helga Nowotny, Peter Scott och Michael Gibbons begrepp ”socialt robust” kunskap numera ofta för att beteckna den kunskapen man strävar efter att producera. Social robust kunskap är ”kontext-känslig” kunskap som utvecklas och prövas i ett lokalt sammanhang där även andra kunskapsformer än de traditionellt vetenskapliga finns representerade (Nowotny m fl 2001). Socialt robust kunskap är ett brett begrepp som kan förstås på olika sätt, men Ewa Gunnarsson erbjuder sin tolkning som en vidareutveckling av Kvaless kommunikativa validitetskriterier och Bradbury och Reasons krav om bedömning av forskningsprojektets relationella praktiker (Gunnarsson *under utgivning*, 2008). Då sannolikheten för att de relationella praktikerna i ett givet projekt återspeglar samhällets maktstrukturer föreslår Gunnarsson att man inom projektet arbetar med att synliggöra givna maktobalanser och dessas konsekvenser, till exempel mellan könen. Projektet kommer därmed att inkludera en undersökning av sitt eget sammanhang, alltså av vilka maktförhållanden som har en inverkan på undersökningen och hur de bearbetats. Denna undersökning av de relationella praktikerna i projektet kan i sin tur ge en ny och kontext-känslig kunskap, samtidigt som obalanser synliggörs och öppnas för förändring. Därmed blir också Gunnarssons bud på operationalisering av ”socialt robust kunskap” en brygga till Kvaless sista validitetstyp, pragmatisk validitet, som handlar om kunskapens konsekvenser.

Den pragmatiska validiteten grundar sig på en kunskapssyn som kopplar ihop kunskap med handlingar och förändringar. Huvudfrågan till kunskapens giltighet är här: möjliggör denna kunskap de resultat vi önskar? De pragmatiska validitetskriterierna ses ofta som ett alternativ till de traditionella korrespondens-kriterierna; det handlar inte så mycket om huruvida forskningen *avspeglar* verkligheten men om vad den *gör* med verkligheten.

Den pragmatiska utgångspunkten att kunskap hör ihop med handling och att kunskapsproduktion ska leda till social förändring är också en grundpremiss för den interaktiva forskningen, och de pragmatiska kriterierna är här framträdande. Bradbury och Reason föreslår inom denna kategori för det första, att man granskar forskningsprojektets ”reflexiva-praktiska konsekvenser”: har forskningen varit till gagn; har den ändrat något; handlar folk nu på nya sätt (Bradbury och Reason 2006: 344, 347)? För det andra, måste också forskningsprojektets ”varaktiga konsekvenser” bedömas: har forskningsprojektet avsatt varaktiga spår, på makronivå i form av förändringar i institutioner och organisationer och på mikro-nivå i förändringar av beteenden (ibid: 349)?

De förändringar som man vill åstadkomma med ett interaktivt projekt kan handla både om organisatoriska och beteendemässiga förändringar och om förändringar i diskurser och kunskapssystem. Dessa två typer av förändringar kan förstås inte riktigt hållas isär i ett forskningsfält där en grundpremiss är sammanhangen mellan teori och praktik, men särskilt den mer poststrukturalistiskt inspirerade interaktiva forskningen har haft en huvudfokus på förändringar i kunskapssystem. Patti Lather har till exempel kring arbetet med boken *Troubling the Angles* (Lather och Smithies 1997) formulerat en översikt över det hon kallar

”överskridande validitet” (Lather 1994: 39f) som har inspirerat validitetsdiskussionerna på många håll inom både interaktiv och annan forskning. Till de överskridande validitetskrav hör till exempel ”rhizomatisk validitet” som uppnås i den mån forskningsprojektet lyckas ersätta entydiga och förstelnade auktoritära världsbilder med mindre absoluta former av kunskap, frambragt och bedömda enligt lokalt framtagna normer (ibid: 44ff).

Olav Eikeland konstaterar att principiella resonemanger om validitetskriterier inom aktionsforskningen, precis som inom mycket annan kvalitativ forskning, generellt har varit sparsamma (Eikeland 2006: 210). Samtidigt menar han att aktionsforskningen har mycket att erbjuda både den mera traditionella forskningen och debatten om kunskapssamhället när det gäller validitetsdiskussioner (ibid: 194). Och jag kan bara hålla med, även när det gäller den interaktiva forskningen i stort. I kunskapssamhället blir det viktigt för vetenskapen att kunna föra en dialog med omvärlden och om denna dialog ska bli något mer än tom retorik är det viktigt att man samtidigt diskuterar vilka validitetskriterier som ska gälla som riktmärken i dialogen. Vad gör man när patientföreningar börjar utmana vetenskapens resultat (jfr Callon och Rabeharisoa 2003)? Vem kan räknas som ”expert” i vilka frågor om det inte längre är en självklarhet att expertis är lika med akademisk rang (jfr Collins och Evans 2002)? Detta är högst aktuella diskussioner som redan förs i anslutning till kunskapssamhället, och då, som sagt, primärt utifrån naturvetenskapliga exempel och erfarenheter. Men samma frågor utspelar sig överallt i den interaktiva forskningen. Med en vidareutveckling av sina vetenskapsteoretiska grunder, och baserade på erfarenheter från konkreta projekt, skulle den interaktiva forskningen kunna erbjuda den övergripande debatten om kunskapssamhället ett välbehövligt tillskott av validitetsdiskussioner ur ett samhällsvetenskapligt perspektiv.

Etik

Vilket ansvar har man som forskare och hur kan de relevanta etiska frågorna formuleras och hanteras? Vilket ansvar har man till exempel för de andra deltagarna i projektet och för konsekvenserna av de resultat man kommer fram till? Kunskapssamhällets krav på ”accountability” går långt utöver etiska kodexar som till exempel det svenska Vetenskapsrådets forskningsetiska regler inom humaniora och samhällsvetenskap.³⁴ Den interaktiva forskarens långvariga samverkan med sina medforskare och ambitionen om att medverka till konkret förändring bidrar till att de etiska frågorna ofta blir mycket påtagliga i den interaktiva forskningen. Om man jämför med traditionell kvalitativ samhällsvetenskap, så skiljer sig inte de principiella etiska implikationerna avsevärt, men den interaktiva forskningen erbjuder ofta en mer långtgående och nyansrik behandling av de etiska frågorna.

³⁴ Dessa finns på <http://www.vr.se/download/18.668745410b37070528800029/HS%5B1%5D.pdf> (2007-11-12).

Kathryn Herr och Gary L. Anderson diskuterar således till exempel komplikationerna med det vanliga kravet på informerat samtycke som ju ska garantera att deltagande i ett forskningsprojekt är frivilligt och baserat på information om vad deltagandet kommer att innebära (Herr och Anderson 2005: 118ff). Men i ett interaktivt projekt är det från början ofta ovisst vilka vägar projektet kommer att ta och var det kommer att landa. Informerat samtycke är därför inget en deltagare kan ge en gång för alla och det blir forskarens ansvar att bygga in det informerade samtycket som ett återkommande moment i forskningsprocessen. Detta kräver avvägningar av när projektet har förändrats så pass mycket att förnyat samtycke behövs. Och dessa avvägningar görs inte enklare av principens andra hälft, frivilligheten, för hur ska man tydligt skilja på frivilligt och ofrivilligt i ett pågående projekt där deltagarna ingår i sociala relationer som både kan omfatta relationer av auktoritet och beroende (ibid: 120)?

Även utbildningsforskaren Linda Tuhiwai Smith påpekar i boken *Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples* (1999) bristfälligheten i vetenskapens etiska kodexar. Ofta är dessa nämligen baserade på det som av den västliga vetenskapen antas vara universella principer, men som från andra perspektiv framstår som västlig etnocentrism. Den individualistiska människosynen som ligger till grund innebär till exempel att vetenskapen underkänner en kollektiv kulturell och intellektuell upphovsrätt och därför glatt använder urbefolkningars kulturella och intellektuella produkter om ingen specifik uphovsperson går att utpeka (ibid: 118). I den interaktiva forskningsansatsen Smith förespråkar ska i stället forskaren tillsammans med grupper av urbefolkningar producera kunskap som kan hjälpa dessa folk i sin kamp för kulturell och fysisk överlevnad. I detta samarbete ska de lokalt rådande etiska konventionerna också gälla som styrande etiska principer för forskningsprojektet. Smiths fokus i boken är forskning med och av grupper av maorier. Inom detta område har en egen forsknings-policy framtagits, kallat "kaupapa maori-forskning", där de forskningsetiska principerna är baserat på lokala värden och ordspråk, som till exempel "a respect for people", "share and host people, be generous", "be cautious" och "don't flaunt your knowledge" (ibid: 120). Kaupapa innebär vidare att urbefolkningens kunskapsformer sätts som utgångspunkt för den vetenskapliga kunskapsproduktionen och att kontrollen över forskningsprocessen och dess resultat ska delas med de berörda grupperna (ibid: 191).

För Smith är det interaktiva momentet i forskningen närmast ett villkor för att bedriva etisk försvarbar forskning i maoriernas samhällen. Men det som gör Smiths resonemang intressant i en mycket bredare forskningsetisk diskussion är att hon utmanar universaliteten i de generella etiska principerna som mycket vetenskap lutar sig mot. Enligt henne är problemet en etisk västlig etnocentrism, men frågan är om de etiska principerna ens täcker hela västerlandet. Snarare är det väl så att etiken varierar på olika platser i samhället, och att lokala etiska gemenskaper överallt har långt flera och mera komplicerade etiska värden än de som beskrivs av en forskningsetisk kodex.

I vetenskapliga publikationer förefaller det ofta som att de etiska frågorna är något som klaras av i forskningsprojektens början, genom en bedömning utifrån en generaliserad etisk kodex. I den interaktiva forskningen verkar de etiska spörsmålen bli mer komplicerade. Fast kanske är det riktigare att säga att komplika-

tionerna framförallt blir mer synliga i den interaktiva forskningen. Kathryn Herr och Gary L. Anderson påpekar att etiken kompliceras därför att den interaktiva forskningsprocessen är oviss – fast alla forskningsprocesser är ju i någon mån ovissa, och vad som händer under processens gång ger en generaliserat kodex inte mycket hjälp att hantera. Linda Tuhiwai Smith gör det till en etisk fråga att ta reda på lokala konventioner och värden, och låta dem styra forskningsprocessen. Det är inte säkert att alla håller med om detta ställningstagande, men den viktiga frågan som hon reser är hur man som forskare förhåller sig till lokala etiska principer. Även här räcker de generella riktlinjer inte långt, och även här är frågeställningen relevant inte bara för den interaktiva forskningen, utan för forskningen överhuvudtaget.

Politik

Vad vill man åstadkomma med sin forskning, vad är syftet med det hela? Detta är politiska frågor i vid bemärkelse.³⁵ Det är också grundfrågor i den övergripande debatten om vetenskap och samhälle: Vilken kunskap behöver vi och hur får vi fram den på bästa sättet? Många gånger är initiering av, eller medverkan i, förändringsprocesser ett uttalat syfte i interaktiv forskning. Även traditionella kvalitativa forskare har för det mesta idéer om hur deras forskning ska bidra till att göra världen lite bättre. Men ofta är sådana syften mycket generellt formulerade och inte sällan saknas en närmare analys av hur man bäst kan uppnå dessa syften eller en argumentation för varför just den valda forskningsdesignen skulle ge det bästa resultat. Interaktiv forskning erbjuder här ofta ett mer handfast förändringsperspektiv, där en diagnos av problemet formuleras, forskningsprocessen designas som svar på diagnosen och, slutligen, ofta erbjuds en tydlig reflektion kring vilka resultat man har uppnått och vilka hinder man ser för att komma vidare.

Som ett exempel kan man ta Britt-Marie Berges och Hildur Ves bok *Action Research for Gender Equity* (2000). Boken redovisar ett aktionsforskningsprojekt som forskarna tillsammans med en lärargrupp genomförde på en grundskola för att öka jämställdheten bland skolans elever. Projektets design beskriver Berge och Ve, inspirerat av Kurt Lewin, som en spiral, där problemformulering följs av undersökning och handling som i sin tur leder till nya frågor som måste undersökas (ibid 14f).

Av själva begreppet aktionsforskning framgår det att denna typ av forskning innehåller en målsättning om *aktion*, och detta innebär att man i ett aktionsforskningsprojekt förr eller senare i processen måste identifiera några problem, och även försöka lösa dessa. Kärnan i ett aktionsforskningsprojekt är ofta just den spiral som sätts igång mellan en närmare förståelse av problemen och en utveckling av åtgärder för att lösa dem – som också Berge och Ve beskriver. Där-

³⁵ Begreppet "politik" används här i sin diskursteorietiska bemärkelse där det syftar till det villkor att vi med våra handlingar ständigt bidrar till att skapa världen på vissa sätt och därmed samtidigt utesluter andra möjligheter (se vidare Jørgensen och Phillips 2000: 43).

för är det som jag har kallat den politiska dimensionen så att säga inskriven från början i aktionsforskningen och i de typer av interaktiv forskning som bygger på aktionsforskningens traditioner. Men även i andra typer av interaktiv forskning finns ofta, som sagt, en tydlig ambition om att forskningen ska bidra till att ändra och förbättra världen. Som vi såg i avsnittet om validitetskriterier, ersätts eller kompletteras traditionella validitetskriterier inom den interaktiva forskningen ofta med mer pragmatiska kriterier som utpekar forskningens kvalitet i relation till den förändring som forskningen vill och förhoppningsvis förmår att initiera.

Den interaktiva forskaren förstår sig själv som en aktör i världen, som, tillsammans med andra, förändrar den genom sina handlingar. Detta var också en grundtes i den postmoderna vågen; att forskaren alltid är en del av den omvärld som studeras (t.ex. Haraway 1996), och denna syn har numera införlivats i stora delar av den kvalitativa samhällsforskningen. Till exempel har det inom vissa discipliner blivit vanligt att forskaren reflexivt berättar om sig själv och sin bakgrund och sitt samspel med informanterna. Den interaktiva forskaren synliggörs ofta på motsvarande sätt i de vetenskapliga texterna som redovisar de interaktiva forskningsprojekten. Men den viktiga skillnaden, där den interaktiva forskningen generellt går ett steg längre än mycket annan forskning, är i frågan om att beskriva och utvärdera den *handlingsdimension* som ett forskningsprojekt oundvikligt innebär (se t.ex. Lotta Svenssons kapitel). *Något* ska åstadkommas med all forskning, och den interaktiva forskningen utmärker sig ofta genom att noggrant formulera och omformulera detta ”något” i sin ständiga reflektion över problem och lösningsmöjligheter.

Så också i Britt-Marie Berges och Hildur Ves aktionsforskningsprojekt om jämställdhet i grundskolan. I sista kapitlet är bokens konklusion formulerad som en diskussion om forskningsprojektets konsekvenser: vilka jämställdhetsstrategier utvecklades av olika lärare, vilka blir konsekvenserna för barnen av de olika strategierna och hur kan aktionsforskningen användas i det fortsatta arbetet för jämställdhet (Berge med Ve 2000: 129ff)

De flesta forskningsprojekt avslutas med någon form av sammanfattning av den kunskap som har tagits fram och kanske även av vad som kvarstår att undersöka. Det som är speciellt med mycket interaktiv forskning är att den sammanfattande frågan är bredare och handlar om både vilken kunskap och vilken handling som har åstadkommit – därför att utgångspunkten är att kunskap och handling hör ihop. Samma typ av kunskapssyn präglar, som jag tidigare var inne på, stora delar av debatten om kunskapssamhället där kravet på vetenskapen är att den i större utsträckning måste formuleras och bedrivas på ett sätt som är tydligt relevant för det omgivande samhället. Vetenskapsfilosofen Isabelle Stengers menar att vetenskapen kommer att både bli bättre och mer rättvis om den förpliktigar sig till att svara på omvärldens frågor om ”på vilken måte är det du föreslår, relevant för vårt problem?” (Stengers 1999: 63). Detta är inget nytt krav på vetenskapen, egentligen. Som Stengers framhåller ställer vetenskapen gärna upp på att förklara för makthavare och sponsorer hur forskningen är relevant för dem (ibid: 84). Men mindre inflytelserika grupper har inte haft rätten att utkräva relevans av vetenskapen, de har, menar hon, passivt fått lov att ’respektera’ den kunskapen som vetenskapen självmant erbjuder (ibid: 69).

Det som Stengers kallar relevans ligger nära det som jag har kallat politik. Det handlar om, så precist som möjligt, att kunna identifiera vilken roll en viss forskning spelar och kan spela i en förändringsprocess. Som Stengers också är inne på kan det ofta vara fallet att en viss forskning särskilt gynnar vissa grupper, ibland på bekostnad av andra. Därför föredrar jag att tala om politik snarare än om relevans. Den interaktiva forskningen är inte mer politisk än andra typer av forskning i denna bemärkelse av begreppet politik. Däremot är den för det mesta mer tydlig kring sin politiska dimension. Den är ofta tydlig i sina mål för social förändring och en utvärdering av forskningens konsekvenser är ofta inbyggd i forskningsdesignen. Samarbetet mellan akademiska forskare och deras medforskare från det relevanta praxis-fältet medför också en viss garanti för att målsättningen med forskningsprojektet anses vara relevant av grupper utanför akademien. De grupper som dras in är också ofta just de som Stengers efterlyser i den samhälleliga dialogen kring vetenskapen och dess syfte: de som inte annars har möjlighet att styra vetenskapen i kraft av pengar eller annan maktbas.

Avslutning

I detta kapitel har jag försökt visa hur den interaktiva forskningens erfarenheter och interventioner har relevans i sammanhang som räcker utöver den interaktiva forskningen själv. När det gäller ny kunskapsutveckling kring vetenskapens gestaltungsformer och validitetskriterier och kring forskningens etiska och politiska konsekvenser menar jag att den interaktiva forskningen har mycket att bjuda på. Den interaktiva forskningen är heterogen och intentionen med min genomgång har varken varit att katalogisera eller nå entydiga slutsatser. Snarare har jag velat presentera en bukett exempel för att visa hur en rad allmänna frågor om vetenskapliga ideal och praktiker kan iscensättas och fördjupas på delvis nya sätt tack vara den interaktiva forskningsansatsen.

Detta innebär förstas inte att interaktiv forskning har patent på dessa frågor, och det är en del av poängen. Jag har försökt visa att den interaktiva forskningens kunskapssyn och dess öppenhet för allmänhetens deltagande i en gemensam kunskapsproduktion innebär att den interaktiva forskningen som utgångspunkt renodlar tendenser som återfinns i mindre koncentrerad form i mycket annan samhällsvetenskap, såväl som i dagens debatt om kunskapssamhället. Denna 'koncentration' av en rad mera allmänna tendenser innebär att den interaktiva forskningen ofta 'tvingas' gå djupare in i frågor om till exempel gestaltning och etik, och därför är den resulterande kunskapsutvecklingen potentiellt relevant för en bredare krets.

Men om den interaktiva forskningen koncentrerar allmänna tendenser och därmed öppnar möjligheten för ny kunskapsutveckling står den kanske också närmare några av de risker som har utpekats i samband med "the participatory turn".

Sociologen Pierre Bourdieu ställer sig till exempel principiellt kritisk till ett närmande mellan vetenskap och samhälle. Bourdieu menar att det är avgörande att forskningen är autonom i förhållande till det omgivande samhället (Bourdieu 2004: 47ff), till exempel genom att forskaren håller distans till sina informanter.

Om forskningen kan bidra med ny och bättre kunskap, menar Bourdieu, är det just i kraft av att genom sina vetenskapliga metoder kunna avlägsna sig från de självklarheter som dominerar i samhället (ibid: 88ff). Av detta följer också Bourdieus syn på validitetsfrågan: det är enbart forskarsamhället som ska avgöra vad som är god och dålig forskning, och diskussioner om forskningens giltighet är inget som allmänheten ska lägga sig i (ibid: 87). Bourdieus kunskapssyn ligger långt från den interaktiva forskningens, men hans teori genererar likväl angelägnna frågor: Kan man undvika att vetenskapen underläggs intressen den inte själv styr över om man följer kunskapssamhällets krav på närhet och ömsesidighet mellan vetenskap och samhälle (jfr Herr och Anderson 2005: 23f)? Blir ambitionen om samhällsrelevant forskning och social förändring till ”konsultverksamhet” på bekostnad av teoriutveckling och filosofiska reflektioner? Hur undviker man att enbart reproducera dominerande föreställningar (och fördomar) i en forskningspraktik som, liksom den interaktiva, förpliktigar sig till att ta allmänhetens kunskaper på allvar? I sitt efterord till denna bok berör Lennart Svensson dessa frågor och problematiserar Bourdieus kunskapssyn utifrån en interaktiv ansats. Och som Svensson påpekar lösas sådana frågor inte enbart genom teoretisk diskussion, det krävs även en fortlöpande medvetenhet om hur de i praktiken handteras i konkreta interaktiva projekt.

En annan typ av risk som har påpekats för kunskapsproduktion i ”the participatory turn” är att de vackra idealen om deltagande, dialog och demokrati i praktiken riskerar att bli tom retorik som maskerar ett fortsatt vetenskapligt sanningsmonopol och andra existerande makt-obalanser. Alan Irwin har till exempel följt en landstäckande offentlig debatt om genmodifierad mat i Storbritannien. Från officiellt håll har ideal om en demokratisk kunskapsutveckling framhållits, men Irwins slutsats är att debatten i slutändan huvudsakligen blev en kosmetisk legitimering av ett traditionellt teknokratiskt beslutsfattande (Irwin 2006). Även inom utvecklingsforskningen har interaktiva, deltagande ansatser kritiserats för egentligen att dölja en kolonialistisk export av västliga idéer till den tredje världen (Rahnema 1999).

Som de sista decenniernas vetenskapskritik övertygande har visat, så går även den traditionella vetenskapen inte fri från dessa risker – den kan mycket väl vara underlagd yttre intressen och reproducera samhällets givna maktordning. Men ånyo blir dessa risker ofta mer påtagliga i den interaktiva forskningen, just därför att man har ett jämlikt samarbete med icke-akademiska medforskare som sin uttalade utgångspunkt. Så även här är poängen att den interaktiva forskningen har ett bra utgångsläge i diskussionerna om både möjligheter och risker i kunskapssamhällets kunskapsproduktion.

Sammantaget framstår det för mig som att den interaktiva forskningen av många skäl är väl värd att följa, både för de som söker en förändrad roll för vetenskapen i samhället och för mera traditionell kvalitativ samhällsforskning. Det finns enstaka exempel på interaktiva forskare med stort genomslag, men jag föreställer mig att den interaktiva forskningen har möjlighet att påverka debatten i långt större utsträckning än vad som är fallet idag. Ett hinder på vägen kan vara att interaktiv forskning inte alltid accepteras som ”riktig forskning” inom andra delar av akademien (Herr och Anderson 2005: 52f). Ett annat hinder kan härröra från den interaktiva forskningen själv. Det finns en risk, säger Lennart Svensson,

att ”interaktiv forskning fastnar i det lokala och specifika” (Svensson 2002: 180). Han menar att den interaktiva forskningen inte alltid uppnår en önskvärd nivå när det gäller teoriutveckling (ibid: 184).

Potentialen i den interaktiva forskningen är att konkreta interaktiva forskningsprojekt nästan per definition utmanar traditionell vetenskaplig praktik och vedertagna vetenskapsteoretiska utgångspunkter. Konkreta interaktiva forskningsprojekt genererar därmed, som en slags sidoeffekt, erfarenheter av intresse för vidare samhällsvetenskapliga diskussioner. Men för att på allvar ta plats i dessa krävs att de interaktiva erfarenheterna i högre grad omformuleras i teoretiska och vetenskapsteoretiska termer. Detta arbete behöver inte alltid falla på den enskilde interaktiva forskaren, det kan i stället ses som en gemensam angelägenhet för hela det interaktiva forskarsamhället. Inåt skulle detta kunna bidra till reflektionen över förhållandet mellan teori och praktik inom den interaktiva forskningspraktiken: vad är det egentligen för teoretiska och vetenskapsteoretiska insikter som just den interaktiva praktiken kan bidra med? Och utåt skulle det bana vägen för ett kraftigare interaktivt avtryck i de kringliggande diskussionerna. Inte därför att den interaktiva forskningen har det slutgiltiga svaret på alla kunskapssamhällets frågor. Det har den inte och den kan och skall inte ens erbjuda entydiga förslag. Men det som den interaktiva forskningen erbjuder är erfarenhetsbaserade experiment som sätter ljuset på många av kunskapssamhällets centrala frågeställningar, inte minst den om vetenskapens plats i samhället.

Referenser

- Alvesson M & Sköldberg K (1994). *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Alzén A (2006). Demokrati och Kultur-varv. I Alzén A & Aronsson P red. (2006). *Demokratiskt kulturarv? Tema Kultur och Samhälle, Skriftserie 2006/1: 139-163*. Linköpings Universitet.
- Beck U (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Berge B-M med Ve H (2000). *Action Research for Gender Equity*. Buckingham: Open University Press.
- Bochner AP & Ellis C red. (2002). *Ethnographically Speaking. Autoethnography, Literature, and Aesthetics*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Bourdieu P (2004). *Science of Science and Reflexivity*. Cambridge: Polity Press.
- Bradbury H & Reason P (2006). Conclusion: Broadening the Bandwidth of Validity: Issues and Choice-points for Improving the Quality of Action Research. I Reason P & Bradbury H red. *Handbook of Action Research. The Concise Paperback Edition*. London: Sage.
- Callon M & Rabeharisoa V (2003). Research 'in the Wild' and the Shaping of New Social Identities. *Technology in Society* 25.
- Castells M (1996). *The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. 1, The Rise of the Network Society*. Malden: Blackwell.
- Collins HM & Evans R (2002). The Third Wave of Science Studies: Studies of Expertise and Experience. *Social Studies of Science* 32(2).
- Delanty G (2003). Ideologies of the Knowledge Society and the Cultural Contradictions of Higher Education. *Policy Futures in Education* 1(1).

- Ehn B & Klein B (red.) (1994). *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson.
- Eikeland O (2006). Validity of Action Research and Validity in Action Research. I Nielsen KAa & Svensson L red. *Action and Interactive Research. Beyond Practice and Theory*. Maastricht: Shaker Publishing. Sid 193-240.
- Gunnarsson E (2006). The Snake and the Apple in the Common Paradise. I Nielsen KAa & Svensson L red. *Action and Interactive Research. Beyond Practice and Theory*. Maastricht: Shaker Publishing. Sid 117-142.
- Gunnarsson E (under utgivning, 2008). Other sides of the coin. A feminist perspective in science and knowledge production. *Action Research*.
- Haraway D (1996). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. I Fox Keller E & Longino HE red. *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press. Sid 249-263.
- Herr K & Anderson GL (2005). *The Action Research Dissertation. A Guide for Students and Faculty*. Thousand Oaks: Sage.
- Irwin A (2006). The Politics of Talk: Coming to Terms with the 'New' Scientific Governance. *Social Studies of Science* 36(2).
- Irwin A & Wynne B (1996). *Misunderstanding Science?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Jasanoff S (2003). Technologies of Humility: Citizen Participation in Governing Science. *Minerva* 41.
- Johannisson B (2005). *Entreprenörskapets väsen*. Lund: Studentlitteratur.
- Jørgensen MW (2002). *Refleksivitet og kritik. Socialkonstruktivistiske subjektpositioner*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur.
- Jørgensen MW & Phillips L (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Kristiansen M & Bloch-Poulsen J (2004). Dialog og dialogiske kompetencer – en ny form for magt? I Alrø H & Kristiansen M red. *Dialog og magt i organisationer*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag. Sid 11-34.
- Kvale, S (1997) Dominance Trough Interviews and Dialogues. *Qualitative Inquiry* 12(3).
- Lather P (1994). Fertile Obsession: Validity After Poststructuralism. I Gitlin A red. *Power and Method. Political Activism and Educational Research*. New York: Routledge. Sid 36-60.
- Lather P & Smithies C (1997). *Troubling the Angles. Women Living with HIV/AIDS*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Liotard J-F (1984). *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
- Nowotny H, Scott P & Gibbons M (2001). *Rethinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. London: Polity Press.
- Rahnema M (1999). Participation. I Sachs W red. *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*. London: Zed Books. Sid 116-131.
- Ramsden P (1992). *Learning to Teach in Higher Education*. London: Routledge.
- Scott P (2004). Ethics 'in' and 'for' Higher Education. *Higher Education in Europe* 29(4).
- Smith LT (1999). *Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples*. London: Zed Books.
- Stengers I (1999). *For en demokratisering av vitenskapene*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Svensson L (2002). En analys och blick framåt. I Svensson L, Brulin B, Ellström P-E & Widegren Ö red. *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Westlander G (2006). Researcher Roles in Action Research. I Nielsen KAa & Svensson L red. *Action and Interactive Research. Beyond Practice and Theory*. Maastricht: Shaker Publishing. Sid 45-61.

Efterord

Lennart Svensson

Inledning

Jag har blivit tillfrågad om att skriva ett efterord till antologin om interaktiv forskning. Det känns hedrande, men också lite betungande att få en sådan uppgift. Här har ett 25-tal forskare under lång tid arbetat med och samverkat runt boken och presenterat omfattande erfarenheter och en rad intressanta tankar om interaktiv forskning.

Jag vet inte om jag har själv har bidragit med så mycket nytt, egentligen är mina tankar ett synliggörande av vad många samtida forskare har sysslat med och där mitt arbete bygger på ett nära samarbete med ett stort antal kolleger över disciplinränserna. Flera av mina samarbetspartners medverkar i denna bok. Det mesta jag skrivit om interaktiv forskning har varit antologier och då har jag haft medredaktörer. Jag har framförallt utvecklat mina tankar tillsammans med ett stort antal andra medforskare. Det har varit deltagare i olika utvecklingsarbeten – metallarbetare, vårdbiträden, lärare, chefer, handläggare, tekniker, fackliga representanter, företagare m.fl. Forskningen kan bidra till att skapa en kollektiv röst, där grupper som normalt sett inte kommer till tals kan ge sin bild. Det kan ses som en motkraft mot en elitistisk kunskapsbildning och ett excellence-tänkande som exkluderar de allra flesta. Det är en demokratisk ambition som också kännetecknat mycket av den tidiga kvinnoforskningen, men betoningen är nu på deltagarnas bidrag till en kritisk kunskapsproduktion, snarare än en metod för att upplysa och frigöra.

Inbjudan till en kritisk reflektion antar jag gärna, och det gäller inte minst mina egna utgångspunkter, som jag hela tiden har reviderat. Bidragen i denna bok har lärt mig mycket och tvingat mig till nya omprövningar. Sammantaget har bidragen ett djup och en bredd som vida överskrider de tankar om interaktiv forskning som jag fört fram.

Jag ska ge en bakgrund till det snabbt växande och starkt ökande intresset för interaktiv forskning. En jämförelse mellan interaktiv forskning och aktionsforskning. Det kritiska perspektivet tas upp. Jag lyfter fram betydelsen av hur forskning organiseras. Inledningsvis ska jag dock säga något om den viktigaste drivkraften för en god forskning, nämligen lusten, nyfikenheten och kreativiteten.

Om lusten att forska

Det som slår mig när jag läser bidragen är just lusten, nyfikenheten, kreativiteten och engagemanget hos författarna. Det gäller också de mer erfarna forskarna. Varför slås jag av det? Jo, därför att det inte är något självklart eller något som kännetecknat de forskare jag träffat i olika sammanhang. Ofta har jag upplevt personer som är starkt pressade av sin arbetssituation, som till stor del går ut på att jaga pengar och att klara av administrationens krav, och som lite grann har resignerat och ser det som ett vanligt jobb.

De olika bidragen ger därför ett starkt argument för en interaktiv forskning – den ger energi, kreativitet och lust. Forskningen har inslag av experiment, lek och spontanitet (se Johannissons och Holmquists kapitel). Dessa element är några av de viktigaste förutsättningar för en god forskning och gynnas av att forskningen kan bidra till ett gemensamt lärande och en utveckling i nya banor, med varierande metoder och med andra förtecken. Fokus är på upptäckt, snare än verifiering. Popper talar om ”a context of discovery”, jämfört med ”a context of verification” (se kapitlet av Docherty m.fl.). Nästan alla doktorander som jag rekryterat har haft någon av dessa utgångspunkter som ett viktigt delmål för sin forskning. Den interaktiva forskningen uppfattas av författarna i boken som en social och samhällsnyttig aktivitet som starkt påverkar motivationen. Forskaren får en tillgång till nya fält och en möjlighet att komma ”bakom kulisserna”. Det ger en närhet till processerna som möjliggör nya insikter och uppslag.

Samtidigt finns det risker och baksidor med ett sådant starkt engagemang. Det riskerar att ta tid från läsning, skrivande och diskussioner med kolleger. Den största risken är dock de besvikelser som en forskare kan uppleva när engagemanget inte leder till förväntat resultat. Sådana bakslag är lättare att hantera för en mer erfaren forskare än en doktorand. Boken visar också på dessa avigsidor och risker, som delvis kan motverkas av en stark forskarmiljö som ger ett kollegialt stöd. Nätverk mellan forskare från olika miljöer är ett annat sätt att organisera lärande och stöd i en utsatt och komplex situation.

Ett ökat intresse

Intresset för interaktiv forskning växer i Sverige och i Norden. En förening, SIRA (Swedish Interactive Research Association) har funnits i några år och organiserat seminarier och konferenser. Denna bok är en av flera som givits ut på temat under senare år. Ett särskilt temanummer om interaktiv forskning har nyligen kommit ut i *International Journal of Action Research* (no 3 2007), där flera av författarna i denna bok medverkat.

Ett antal forskarsstationer har organiserats utanför universiteten som byggt på en interaktiv forskning, bl.a. med stöd från Arbetslivsinstitutet, vilka har resulterat i ett 20-tal doktorsavhandlingar.³⁶ Vid Linköpings universitet etablerades en framgångsrik forskargrupp för tio år sedan (CMTO – Centrum för Människa,

³⁶ Arbetslivsinstitutet lades ned 2007.

Teknik och Organisation) som utgick från ett starkt interaktivt förhållningssätt. Vidareutvecklingen av denna samverkan inom HELIX³⁷ – som är ett Centre of Excellence – visar att den interaktiva forskningen fått en ökad spridning och acceptans även bland centrala beslutsfattare och inom akademien. Kravet på en interaktiv forskning har nyligen skrivits in i olika utlysningar inom VINNOVA, Nutek, KK-stiftelsen ESF och Vårdalstiftelsen.

Över åren kan man se ett närmande mellan interaktiv forskning och genusforskning. Redan i ett tidigt skede var forskning på Arbetslivscentrum interaktiv, snarare än aktionsinriktad (se Gunnarsson 2006; Baude m.fl. 1987). Närmandet eller sammansmältningen mellan dessa forskningstraditioner kan delvis förklara den snabba spridning som den interaktiva forskningen fått.

För att sammanfatta, en snabb och dynamisk utveckling av den interaktiva forskning pågår, vilket denna bok är ett uttryck för. Att något är populärt, betyder dock inte att det är bra eller oproblematiskt. Om interaktiv forskning ska bli mer en trend, så krävs en kontinuerlig och kritisk diskussion om förutsättningar, innehåll, resultat och kvalitet. Denna bok kan ses som en del av en sådan självkritik där problem och svårigheter lyfts fram och diskuteras på ett öppet och ärligt sätt.

Interaktiv forskning och aktionsforskning – några likheter och skillnader

I flera av bidragen görs en jämförelse mellan interaktiv forskning och aktionsforskning. Jag ska knyta an till detta och diskutera hur jag uppfattar att dessa traditioner hänger samman. Det är egentligen en omöjlig uppgift eftersom aktionsforskningen har en sådan bredd och variation. Det blir dock något enklare om fokus är på delar av den nordiska arbetslivsforskningen, särskilt i den tidiga fasen. Ändå handlar det till stora delar om en överlappning mellan traditionerna, där likheterna ofta är större än skillnaderna.

Aktionsforskningen ska inte ses som en samling principer eller regler med bestämda teorier och metoder, utan mer som ett perspektiv på och ett förhållningssätt till hur forskning bör bedrivas. Det förutsätter dock att det finns en handlingskomponent som innefattar värderingar om vad förändringarna bör innehålla (för att lösa problem, driva utvecklingsarbete, förändra strukturer etc.) samtidigt som vetenskaplig kunskap produceras. I Danmark finns ett nätverk för aktionsforskare med följande programförklaring:

“Aktionsforskning uppfattas som en vetenskaplig metod för att bedriva forskning. Den pekar på sambandet mellan förståelse och förändring, mellan teori och praktik samt ett aktivt samarbete mellan forskare och deltagare i produktionen av kunskap. (www.aktionsforskning.net).

³⁷ HELIX finansieras av VINNOVA och är än så länge det enda Centre of Excellence med arbetslivsinriktning i vårt land.

Hur skiljer sig denna definition av aktionsforskning från min syn på interaktiv forskning? Den interaktiva forskningen betonar mindre handlingen och förändringen, men mer samarbetet och den gemensamma kunskapsbildningen mellan forskare och deltagare, särskilt i analysarbetet. Samarbetet i den interaktiva forskningen sker idealt under hela forskningsprocessen – från definitionen av ett problem till analysen och spridningen av resultaten (Svensson m.fl. 2002; Aagaard & Svensson, 2006).

Jag var med och bildade SIRA (the Swedish Association for Interactive Research) som är en förening för interaktiv forskning (se www.ltu.se/arb/sira). I stadgarna sägs att föreningen ska främja en interaktiv, utvecklingsinriktad, kritisk och tvärvetenskaplig forskning med fokus på förändringarna i arbetslivet. Relationerna i forskningen ska kännetecknas av jämlikhet av en hög grad av delaktighet. Den kunskap som produceras ska vara av både praktisk relevans och av hög vetenskaplig kvalitet.

Interaktiv forskning kan ses som en fortsättning och vidareutveckling av aktionsforskningen. Det finns dock vissa skillnader när det gäller mål, förhållningsätt till akademien, organisation, forskarroll m.m. Det gäller särskilt i relation till den tidiga aktionsforskningen där forskaren hade en stark expertroll i kraft av sitt ämne och i tilltron till forskaren som förändringsagent (se bl.a. Sandberg m.fl. 1981). Aktionsforskningen har åstadkommit viktiga resultat och lyft fram forskningsfrågor som akademien inte prioriterat, bl.a. när det gäller arbetsmiljö och medbestämmande i arbetslivet. Den har utvecklat nya och intressanta forskningsmetoder i ett nära samspel med berörda, särskilt när det gäller lokala utvecklingsprocesser. Samtidigt kan vi se att det finns en rad problem med aktionsforskning, som bl.a. har att göra med traditioner, kulturer och regelsystem i akademien och i samhället, men också med den krävande forskarrollen och organisationen av forskningen (Aagaard Nielsen & Svensson 2006). Problemen är särskilt svåra att hantera för doktorander, speciellt om de arbetar enskilt med aktionsforskning. Vi ska kort nämna några av dessa problem med aktionsforskningen:

- Forskaren får en stark roll i utvecklingsarbetet, vilket gör att det sällan blir hållbart. Vad händer när forskaren lämnar miljön?
- Det finns en risk att forskarens involvering och ansvar för utvecklingsarbetet försvårar en kritisk analys. Det är svårt att granska sig själv och sina egna insatser, även för en forskare.
- Det finns ett starkt fokus på en lokal och kontextuell förståelse på bekostnad av en mer generell analys.
- Ofta är det en låg vetenskaplig produktivitet (i termer av vetenskapliga artiklar, examina, karriärutveckling), bl.a. som följd av ett stort engagemang i utvecklingsarbetet, brist på organisatorisk stöd och en svag förankring i det etablerade forskarsamhället. Dessa svagheter gör det särskilt svårt för doktorander att bedriva aktionsforskning.³⁸

³⁸ Herr och Anderson (2005, s. 10) menar att aktionsforskare är mer intresserade av genomföra utvecklingsarbetet än att skriva om det.

- Det finns en betoning på praktisk och utvecklingsinriktad kunskap, snarare än på teori- och begreppsutveckling (se bl.a. Argyris et al. 1985).
- Kraven på forskarens kompetens och bredd blir höga, framförallt när det gäller att hantera komplexa situationer och intressekonflikter, särskilt mellan arbetslivet och akademien (se bl.a. Wallgren 2007). För många doktorander kan dessa krav kännas övermäktiga, särskilt som förväntningarna på vetenskaplig produktion och snabb ”genomströmning” hela tiden ökar.
- Det finns fortfarande en brist på acceptans i vetenskapssamhället och i forskningsråden. I stort sett inga aktionsforskningsprojekt beviljas av forskningsråden, men det kan ju också bero på att ansökningarna med den inriktningen är få.

Den interaktiva forskningsansatsen tonar ned forskarens roll i, och ansvar för, utvecklingsarbetet och betonar istället den gemensamma läroprocessen med deltagarna. Syftet är att göra en gemensam analys med deltagarna som kan bidra till en långsiktig teoriutveckling, men som samtidigt är praktiskt relevant. Ambitionen att forska *med* innebär att se deltagarna som kapabla och intresserade av att skapa en djupare förståelse och analys av det som studeras. Att skapa tillit, ömsesidiga relationer samt ett öppet och tillåtande klimat är viktiga förutsättningar för en gemensam kunskapsbildning på lika villkor. Men det handlar också om att våga erkänna intressekonflikter och att kräva forskarens rätt att kritiskt granska och använda materialet, samtidigt som forskaren måste acceptera att själv bli kritiskt granskad.

Frågan är hur en interaktiv forskarroll kan se ut. Om vi utgår från denna bok handlar det om att kunna hantera dilemman av olika slag:

- att kunna kombinera jämlika relationer med kritisk granskning,
- närhet med en kritisk distans,
- att vara pådrivande utan att vara styrande, dvs. processen ska ägas av deltagarna (se kapitlet av Docherty m.fl.)
- att utgå från det lokala men att sträva efter generella förklaringar,
- att ha kunskaper (framförallt om processer och lärande) utan att vara en auktoritet,
- att kunna anpassa sig och improvisera, men med bevarad integritet och självständighet,
- att kunna kombinera teori med praktik, att fungera som en gränsgångare (se Wigren & Brundins kapitel)
- att tänka strategiskt men samtidigt göra etiska avvägningar, vilket kräver en praktisk klokskap – *phronesis* (se Tranquists och Holmquists kapitel),
- att vara en del av utvecklingsprocessen utan att fångas av den,
- att ha god kunskap om den egna disciplinen men samtidigt sträva efter en tvärvetenskaplig förståelse.

Dessa krav och förväntningar på forskaren innefattar ofta en könsdimension. Ju högre position forskaren har desto större auktoritet och sanningsbärare blir han

(hon). Det enda som ”drar ner det” är kön. En manlig professor ges större auktoritet än en kvinnlig (Gunnarsson & Westerberg 2007). Manliga forskares strukturellt betingade överordnande praktiker lyfts fram av Hearn (se Gunnarsson 2006).

Vad är ett kritiskt perspektiv?

I SIRA:s stadgar står det att den interaktiva forskningen ska vara kritisk. Vad betyder det och mot vem eller vad ska man vara kritisk? Kan man vara traditionell managementforskare och ändå vara kritisk? Eller måste kritiken komma underifrån och utgå från underordnade gruppers intressen?

Jag ska inte försöka besvara frågan om vem man ska samarbeta med och på vilka premisser det ska ske på ett entydigt sätt. Frågan är väl belyst i flera av bokens kapitel. Jag ska säga något om hur jag resonerat i olika forskningsprojekt. Å ena sidan är det problematiskt om den kritiska och humanistiska idén som den ursprungliga aktionsforskningen byggde på omvandlas och enbart blir ett redskap för en ensidig och kortsiktig rationalisering i företags och makthavares intressen. Å andra sidan är det ett problem att aktionsforskning ensidigt driver underifrånstyrda processer som sällan får genomslag eller blir hållbara. Den får då lätt en karaktär av eländighetsforskning eller utopiska strategier. Man kan fråga sig vad som händer med deltagarnas engagemang när forskarna drar sig tillbaka eller vandrar vidare till nästa mobiliseringsprojekt? Problemet blir särskilt stort om forskarna initierar ett utvecklingsarbete, som de själva inte behöver ta konsekvenserna av.

Frågan är hur man kan kombinera en underifrån- och uppifrånstrategi som ger förutsättningar för en hållbar utveckling, som då innefattar värden som hälsa, jämställdhet, personlig utveckling m.m. Det kan handla om att kombinera ett individuellt, organisatoriskt och regionalt perspektiv på utveckling. Hållbarhet innebär att sträva efter en balans mellan olika intressen och att bevara – inte förbruka – mänskliga och andra resurser (Svensson m.fl. 2007; jfr Rolandssons & Oudhuis' kapitel). Hållbarhetsidén kan utgöra en etisk grund för samverkan mellan forskare och individer/organisationer. Frågan är hur många företagare, politiker och beslutsfattare som omfattar ett sådant ideal och som också är beredda att delta i en gemensam och kritisk kunskapsbildning med forskare? Ja, det är väl en empirisk fråga, men också något som går att påverka på olika sätt – genom lyckade exempel, lagstiftning, opinionsbildning m.m.

Jag har haft förmånen att kunna välja samarbetspartners som haft värderingar i denna riktning, men jag har också tvingats välja bort eller dra mig ur samarbeten där våra utgångspunkter inte stämt överens. I några fall har oenigheten i värderingar och intressen ändå kunnat överbryggas, då det funnits en gemensam nyfikenhet och lust efter kunskap, som oftast varit kopplat till lösningen av ett komplext problem.

Det är svårt att bedöma hur stort utrymme det finns för en kritisk interaktiv forskning. Om vi tänker oss att det begränsar sig till 10 eller 20 procent av alla

arbetsplatser så blir det ändå omfattande och mer än vad som krävs för att intresserade forskare ska hitta samarbetspartners.

Flera av författarna betonar vikten av tydlighet i utgångspunkterna för samarbetet med deltagarna och insikten om att formen för samarbetet kan variera över tid. Syftet och frågeställningarna måste vara tydliga från början. Det är viktigt att skapa rimliga förväntningar bland deltagarna om vad forskningen kan bidra till, men också om vad som krävs för att delta (se kapitlet av Ahlström m.fl., Wigren & Brundin och Svensson).

En annan, mer grundläggande, fråga handlar om den interaktiva forskningen kan vara kritisk när den baseras på en gemensam kunskapsbildning med ”praktiker”³⁹? Kommer den inte i stället att bekräfta fördomar, ge lokala bilder, förespråka olika gruppers intressen och ståndpunkter? Ambitionen hos författarna av boken är tylig. Den interaktiva forskningen ska vara kritisk! Syftet är att skapa dissensus, inte konsensus (se kapitlet av Johansson). Forskningen ska vara ”som ett skoskav” (se Svenssons kapitel). Avsikten är att visa på kontraster, att ge motbilder, att visa på nya perspektiv, att problematisera vedertagna uppfattningar (se kapitlet av Berglund & Danilda, Wigren & Brundin, Gunnarsson & Westberg). Forskarna får inte bli advokater för deltagarna (se kapitlet av Docherty m.fl.).

Det kritiska förhållningssättet handlar om vem forskaren väljer att samarbeta med. Vilka räknas som strategiska aktörer. Ofta tar vi vedertagna strategier för givna. Triple Helix utgår från att det är det offentliga, privata och forskningen som ska samarbeta. Facket räknas in, inte heller den sociala ekonomins aktörer. Begreppet kommer från USA, där utvecklingsstrategier formas med andra förtecken än i Skandinavien. Holmstrands och Härnstens artiklar bygger i stället på en utveckling som drivs underifrån, där forskningscirkeln är en central metod för lärande i interaktiva former, men delvis också för organisering.

Risken med den interaktiva forskningen, särskilt när den kopplas till starka forskningsmiljöer, är att vissa grupper exkluderas. Forskningen samarbetar med starka och välorganiserade grupper. Vilka inflytande över forskningen får då brukare och grupper som inte är organiserade – t.ex. arbetslösa och långtidssjuk-skrivna? Det intressanta är vad som händer när forskare tydligt utgår från ett anorlunda och utforskat perspektiv. När man forskar med samekvinnor om IT-användning så ställs nya frågor som leder till innovationer (se Lundbergs & Lidéns kapitel). Wigren och Brundins analys av industriella kluster ur ett genusperspektiv vänder också upp och ner på saker och ting.

Den interaktiva forskningen måste ha en störande funktion. På det sättet kan den främja utveckling, framförallt för dem som blir kritiserade. En mer kritisk granskande forskning hade kunnat bidra till att problemen i finans- och banksektorn hade upptäckts tidigare och därmed hade konsekvenserna kunnat mildras. Upptäckten borde inte vara så svår att göra, eftersom kriserna tydligen återkommer med några decenniers mellanrum.

En interaktiv forskning måste vara både kritisk och självkritisk (se artikeln av Winther Jorgensen). Jag ska mer allmänt diskutera möjligheten till ett kritiskt

³⁹ Jag väljer att inte tala om praktiker utan använder i stället begreppet deltagare eller medforskare.

förhållningssätt inom den interaktiva forskningen utifrån Bourdieus tankar. Han betonar ju nödvändigheten av ett ”brott” (a “rupture”) med vardagsförståelsen, därför att ‘the truth of experience is inaccessible to the experience itself’ (Bourdieu & Wacquant 1992, s. 235, 247, 250). Samhällsvetenskap förutsätter därför med nödvändighet en objektivisering av deltagarnas erfarenheter eftersom de lyder under praktikens begränsningar. Bourdieu vill alltså gardera sig mot forskningen kontamineras av det praktiska förhållningssättet (Bourdieu 1990, s. 11, 27). Forskaren som drivs av ett radikalt tvivel är därför dömd att bli ”en laglös”, någon främmande som står utanför och ovanför vardagsförståelsens illusioner (Bourdieu & Wacquant 1992, s. 241).

Bourdies kritik av ytligheten i vardagsförståelsen framstår som ett grundskott mot vår idé om en gemensam kunskapsbildning och ett jämlikt sambete med deltagarna. Jag accepterar dock inte denna slutsats, trots att jag instämmer i att vardagsförståelsen ofta är oreflekterad, motsägelsefull och felaktig. Verkligheten är svåråtkomlig och mekanismer måste avtäckas (Bourdieu 2003), men varför är det bara forskaren som gör denna fördjupning och analys? Hos vem ligger bevisbördan för påståendet om forskarens monopol på sanningssökandet?

Frågan om en interaktiv forskning kan vara kritisk handlar inte om bristerna i vardagsförståelsen i sig, utan i vilken utsträckning den interaktiva forskningen kan bidra till att överskrida begränsningarna i vardagsförståelsen. Kunskap är inte något statiskt, utan något starkt föränderligt! Utfallet av den gemensamma kunskapsbildningen syftar till att ge en kritisk förståelse, där vardagsförståelsen ifrågasätts genom nya fakta och en teoretiskt grundad analys. Den gemensamma kunskapsbildningen utgår från deltagarnas förståelse och omedelbara erfarenheter (Bourdieu & Wacquant 1992, s. 126), men den nöjer sig inte med denna utgångspunkt, utan problematiserar vardagsförståelsen genom ett sökande efter mer grundläggande förklaringar. På det sättet går förståelse och förklaring hand i hand i den interaktiva forskningen (jfr Riceur 2003). Det handlar om en gemensam reflektion, som inte är individuell utan kollektiv och kritisk, något som därmed stärker validiteten i forskningen (jfr Eikeland 2006). Nya perspektiv och tolkningar tillförs analysen. Olikheten och variationen mellan forskare och deltagare främjar lärandet. Samtidigt blir utvecklingsarbetet mer genomtänkt och därmed mer hållbart (Svensson m.fl. 2007).

Jag kan ge ett exempel på hur en gemensam kunskapsbildning kan gå till och hur den kan bidra till en ökad validitet i forskningen. Exemplet handlar om ett utvecklingsarbete som syftade till att bryta könsgränser mellan manliga fastighetsskötare och kvinnliga lokalvårdare (Karlsson & Svensson 1998). De förra var helt emot idén och betonade alla hinder som fanns för en gemensam organisation i självstyrande grupper. Kvinnorna var intresserade, men inte drivande i frågan. De ville inte bli osams med männen, som de delvis var beroende av i sitt arbete. Ledningen för fastighetsbolaget var drivande, framförallt för att han såg rationaliseringsmöjligheter med den nya organisationen, men ledningen hade också en ambition att göra arbetsuppgifterna mer jämställda och mindre belastande. Efter en rad seminarier, studiebesök och utbildningar ändrade några av männen sina uppfattningar; först någon yngre man som arbetade tillsammans med en kvinnlig lokalvårdare, senare flera stycken som började inse fördelarna med det nya arbetssättet. Den ändrade uppfattningen byggde på fakta, analys och

en insikt om nödvändigheten att rationalisera verksamheten på ett hållbart sätt, där det fanns en konkurrens från externa aktörer med ännu hårdare krav på rationaliseringar. Den ändrade insikten växte fram trots att den gick emot den manliga gruppens kortsiktiga egenintresse. Den interaktiva forskningen bidrog till en kritisk kunskapsbildning som radikalt skiljde sig från de rationaliseringar och ytliga föreställningar som deltagarna presenterade i inledningen på förändringsarbetet. En interaktiv forskning som kan visa på en sådan kritisk kunskapsbildning hos deltagarna har, menar jag, en högre validitet, eftersom den innefattar en läroprocess och en kritisk reflektion. Deltagarna kan själva retrospektivt förklara hur de försvarade den tidigare arbetsorganisationen av gruppegoistiska intressen och hur de senare tillägnade sig en mer kritisk insikt. Forskningen gav dem en möjlighet att få distans och underlättade en kritisk reflektion, men det fanns även påtryckningar från ledning som "tvingade fram" ett deltagande. Det är inte bara forskarna som behöver ha distans till det som studeras, utan även deltagarna!

Det här är ett exempel, men jag har en rad liknande som gäller chefer, olika professionella grupper, beslutsfattare som från början var "låsta" i sina uppfattningar utifrån sina positioner, sin yrkestillhörighet eller gruppintressen. Finns det en öppenhet och en nyfikenhet – gärna kombinerat med yttre krav på förändringar – så kan en interaktiv forskning skapa en läroprocess som ger resultaten en ökad trovärdighet, just genom deltagarnas distans till sin tidigare, mer oreflekterade, uppfattning. Ett exempel på en sådan kritisk kunskapsproduktion ges i Amundsdotters bidrag, där kunskap utvecklas genom motstånd som leder till gemensamt lärande. Hon visar att motståndet mot utveckling och lärandet också kan finnas hos underordnade deltagare, bl.a. i form av *underordningens bekvämlighet*.

Har vi därmed löst den gordiska knut som Bourdieus invändning mot interaktiv forskning innebär? Ja, i alla fall i teorin. Det Bourdieu inte inkluderar i sin kritik av vardagsförståelsen är den lär- och utvecklingsprocess som deltagarna genomgår. Den kan innebära att vardagsförståelsen problematiseras och förändras genom den gemensamma kunskapsbildningen tillsammans med forskarna. Genom att forskaren får följa sådan lär- och utvecklingsprocesser uppnås en djupare förståelse än vid traditionella metoder, som enkäter och intervjuer. Som interaktiva forskare bör vi hålla fast vid den pragmatismens klassiska devis: Det bästa sättet att förstå ett fenomen är att förändra det! Det som bör tilläggas är att kunskapen fördjupas ytterligare om deltagarna själva involveras i analysen av förändringen.

Den här typen av frågor löser man dock inte i teorin, utan genom empiri och analys. Jag gav här ett exempel, men har åtskilliga flera. De räcker kanske för att falsifiera Bourdieus tes, men inte för att verifiera mina slutsatser. Den verkligt svåra uppgiften för den interaktiva forskaren är att visa hur det gemensamma lärandet har gått till och vad det inneburit för resultatet och teoriutvecklingen. Har det bidraget till en ökad kvalitet och validitet? (Jfr med resonemangen i Lindhults kapitel.)

Forskarorganisationen

Interaktiv forskning är arbetskrävande och förutsätter att forskare och deltagare är beredda att medverka och investera tid och resurser i forskningen. Den ställer krav på en bred kunskap hos forskarna och ansatsen är mer arbetsintensiv både för forskare och för deltagare – i datainsamling, dialog, möten med människor, feedback, gemensam analys osv.

I flera av bidragen diskuteras den särskilda kompetens som en interaktiv forskare måste tillägna sig. Kraven på en interaktiv forskare är mer omfattande och komplexa jämfört med en traditionell akademisk forskare (se ovan). Det jag tycker är viktigt är att lyfta fram de organisatoriska förutsättningarna för den interaktiva forskningen, som inte är särskilt väl belysta i boken. Jag tänker då framförallt på doktorandernas situation, något som sällan fokuseras i diskussionen om interaktiv forskning. Jag gör det mot bakgrunden av att jag är eller har varit ansvarig eller delansvarig för tre forskarskolor, två har varit i form av forskarstationer utanför akademien. Jag är också forskningsledare för en FoU-enhet (se www.apel-fou.se). Sammantaget rör det sig om ett drygt 30-tal doktorander.

En interaktiv forskare behöver ett starkt socialt och kompetensmässigt stöd i en etablerad forskningsmiljö. Det gör det lättare att ställa krav på deltagarna, och därmed minskas risken för att doktoranden hamnar i en situation av ren uppdragsforskning (att forska *åt*). Ahlström m.fl. menar i sitt kapitel att man bör skilja på rollen som forskare och konsult.

Det finns flera skäl för en doktorand att tillhöra en stark forskargemenskap. Seminarierna får ett större djup och främjar teori- och metodutvecklingen. Det kan skapas en "kritisk massa" som underlättar rekrytering av nya doktorander och forskare. Rutiner för skrivande och publicering kan utvecklas. Nätverk är en intressant form av samverkan med externa aktörer (se Rolandssons & Oudhuis kapitel). En kvalificerad handledning kan knytas till gruppen. En tvärvetenskaplig ansats kan utvecklas som underlättar samarbetet med deltagarna. En diskussion om värdet av en hög kvalitet och validitet förs i flera kapitel i boken med intressanta kunskaps- och vetenskapsteoretiska vinklingar, där deltagarna medverkar i forskningsprocessen ses som avgörande (se bl.a. bidragen från Lindhult och Wigblad & Jonsson).

Aktionsforskning är mer krävande och kan innebära stora problem för en doktorand som är uppbunden av kurser och som ställs inför en ny miljö med osynliga krav och stora förväntningar. Att i den situationen ta på sig ett eget ansvar för ett utvecklingsarbete är inte att rekommendera. Det kan nämligen handla om en rad uppgifter: att planera, organisera, administrera aktiviteter; att lösa problem; att hantera konflikter och intressekonflikter. Det är uppgifter som tar tid från forskningen och utbildningen. Den interaktiva forskaren löper liknande risker, men de går delvis att förebygga. På APeL-FoU, som är ett FoU-centrum för arbetsplatslärande, har vi fördelat utvecklings- och forskningsuppgifterna på olika personer. I ett projekt arbetar en utvecklare och en forskare nära tillsammans, men med olika uppgifter och ansvar. Det har bidragit till att doktoranderna lättare kan koncentrera sig på forskningen. Samtidigt kan de tillföra mer till den gemensamma analysen i form av forskningsöversikter, teorier och begrepp. I dags-

läget har tre doktorsavhandlingar och en licentiatavhandling lagts fram av doktorander som är knutna till APeL.

Är forskarstationer och (lokala och regionala) FoU-enheter som APeL en lösning på trögheten inom akademien när det gäller samverkan med det omgivande samhället? Flera av författarna har ju påtalat dessa svårigheter i sina interna kontakter och i olika utvecklingsprojekt (se bl.a. bidragen från Johannisson, Rolandsson & Oudhuis, Holmquist). Tydén (2006) har visat på hur ett dolt universitet har vuxit fram genom en stark lokal och regional efterfrågan på en praktisknära och interaktiv forskning. Problemet med många av dessa enheter är väl att det inte har en tillräcklig grundfinansiering för att ge stabilitet och långsiktighet, särskilt inte när det gäller forskarutbildning. Kanske ska man i stället se dessa enheter som intermediärer som kopplar samman lokala utvecklingsbehov med starka forskarmiljöer. FoU-enheter ses då inte som ett alternativ, utan som ett komplement till universitet och högskolor.

Framtiden

En slutkommentar som knyter an till diskussionen om Mode I och II som förs i flera av bidragen. Ska man se den interaktiva forskningen som ett uttryck för Mode II? Det är ju flera av författarna som vill göra det. Ja, delvis kan man väl göra det. Ambitionen att forska *med*, den praktiska relevansen, en vidgad syn på validering, tvärvetenskapligheten – allt i linje med strävan i Mode II.

Samtidigt finns det en risk med Mode II-forskningen. Den kan bli kortsiktig, instrumentell, okritisk, hamna utanför akademien, få dålig legitimitet. Det riskerar att bli en uppdragsforskning, där kritisk granskning och öppenhet försvåras. Kritiken mot den forskning som finansieras av läkemedels- och livsmedelsföretag har ju påtalat dessa risker.

Kanske man i stället ska se interaktiv forskning som ett uttryck för en ny form – ett Mode III. Denna forskning skulle då kännetecknas av höga krav på kvalitet och validitet, en koppling till starka forskningsmiljöer vid universiteten, ett intresse för samverkan utåt i jämlika former, en intensiv och djärv metodutveckling, en beredskap att visualisera och kommunicera forskningsresultaten för att nyttiggöra dem. Den grundläggande tanken i Mode III är att förena forskning och utveckling, men ändå bevara en åtskillnad i roller och ansvar. Inom HELIX har vi diskuterat vår ansats i termer av Mode III och vi kommer att publicera texter på detta tema.

Min vision om hur en interaktiv forskning kan organiseras bygger på en kombination av lokala och starkt specialiserade forskarstationer, men dessa är tydligt kopplade till starka forskarmiljöer. Det finns en långsiktighet i satsningarna som underlättare en långsiktig teoriutveckling av hög kvalitet och en omfattande publicering. Validiteten bedöms i ett vidare perspektiv och blir därmed mer robust. Den interaktiva forskningen måste få en hög trovärdighet och status – bland allmänhet, beslutsfattare och i forskarsamhället.

Det handlar både om att avmystifiera forskningen – att föra ut den på torget (agora) – men att samtidigt bevara elfenbenstornet för att säkra forskningens självständighet och en kritisk hållning. Samspelet mellan dessa olika miljöer

skapar en dynamik och kvalitet i kunskapsproduktionen, som gör att den kan stå emot den starka kommersialiseringen som vi nu upplever. Den kan leda till en minskad trovärdighet för forskningen och till att den demokratisk och professionell styrning försvåras. Den interaktiva forskningen har därför en stor uppgift att fylla, som en motkraft mot starka ekonomiska intressen, där frågan om en hållbar utveckling är central. Denna intressanta bok är ett litet bidrag i ett sådant långsiktigt arbete.

Referenser

- Aagaard Nielsen, K. & Svensson, L. (eds. 2006) *Action and Interactive Research – Beyond practice and theory*. Shaker Verlag: Maastricht 2006.
- Argyris, C. Putnam, R. & Smith, D. M. (1985) *Action science: Concepts, Methods and Skills for Research and Intervention*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Argyris, C. (1985) *Strategy, Change and Defensive Routines*. London: Pitman.
- Baude, A. m.fl. (1987) *KVINNOarbetsliv – Visioner och forskning för ett bättre arbetsliv*. Stockholm: Arbetslivscentrum, 1987.
- Bordieu, P. & Wacquant, J.D. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (1990) *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2003) Radical doubt. In Delanty, G & Strydom, P. *Philosophies of Social Science. The Classic and Contemporary Readings*. Maidenhead. Open University Press.
- Eikeland, O. (2006): Validity of Action Research and Validity in Action Research. I Aagaard Nielsen, K. & Svensson, L. (eds.): *Action and Interactive Research – Beyond practice and theory*. Shaker Verlag: Maastricht.
- Gibbons, M; Limogenes, C; Nowotny, H. & Schwartzman, S; Scott, P. & Trow, M. (1994) *The New Production of Knowledge*. London, Sage.
- Gunnarsson, E. (2006) The Snake and the Apple. I Aagaard Nielsen, K. & Svensson, L. (eds. 2006): *Action and Interactive Research – Beyond practice and theory*. Shaker Verlag: Maastricht.
- Gunnarsson, E., Westberg, H., Andersson, S. och Balkmar, D. (2007) "Learning by fighting?" Jämställhet och genusvetenskap I VINNOVAs organisation och verksamhetsområde. *Arbetsliv i omvandling*, 2007:14. Växjö univeritet: Växjö.
- Herr, K. & Anderson, G. (2005) *The Action Research Dissertation*. London: Sage.
- International Journal of Action Research*. No 3 2007. Interactive Research.
- Karlsson, L-E & Svensson, L (1998) *Aktiva arbetsplatser: om utveckling av arbetsmiljö och arbetsorganisation i demokratiska former*. Arbetsvetenskapligt Forum, Högskolan i Örebro.
- Popper, K (1959) *The Logic of Scientific Discovery*. London: Harper and Row.
- Ricoeur, P. (2003) Towards a critical hermeneutic and the critique of ideology. In Delanty, G & Strydom, P. *Philosophies of Social Science. The Classic and Contemporary Readings*. Maidenhead: Open University Press.
- Sandberg, Å. (red.): *Forskning för förändring*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Schön, D. (1983) *The Reflective Practitioner: How professionals think in Action*. Temple Smith: London.
- Svensson, L & von Otter, C. (2001) *Projektarbete – praktik med teori*. Stockholm: Santérus förlag.

- Svensson, L; Aronsson, G; Randle, H; & Eklund, J. (2007) *Hållbart arbetsliv – projekt som gästspel eller strategi i långsiktig utveckling*. Malmö: Gleerups.
- Tydén, T. (2006) The Organisation of Action Research in Nordic Countries. In Aagaard Nielsen, K. & Svensson, L. (eds. 2006): *Action and Interactive Research – Beyond practice and theory*. Shaker Verlag: Maastricht 2006.
- Wallgren, L. (2007) *Mellan skilda världar. En studie av doktoranders lärsituation i relation till förutsättningarna i fyra företagsforskarskolor*. Akademisk avhandling. IBL, Linköpings universitet.

Författarpresentationer

Petter Ahlström är ekon dr vid Tekniska Högskolan vid Linköpings universitet och disputerade 2008 på avhandlingen *Strategier och styrsystem för seniorboendemarknaden*. Hans forskning ligger ämnesmässigt i gränslandet fastighets- och företagsekonomi. Forskningen har särskild fokus mot strategi och styrning av bostadsproduktion med hög grad av tjänsteinnehåll. Petter Ahlström arbetar för närvarande som konsult med ansvar för uppbyggandet av en ny affärssektor på det internationella fastighetskonsultföretaget CB Richard Ellis. Affärssektorn är inriktad mot koncept-, affärs- och fastighetsutveckling av livsstilsboenden t.ex. senior- och äldreboende. Petter.Ahlstrom@cbre.com

Eva Amundsdotter är genusvetare och verksam som doktorand i arbetsvetenskap vid avdelningen Genus, teknik och organisation, Luleå tekniska universitet. Hon forskar om genus, jämställdhet och förändringsprocesser i organisationer och använder teorier och metoder från såväl genusforskning som interaktiv forskning. Eva har skrivit metodböcker om jämställdhet och arbetar även med genus och jämställdhet i organisationer som konsult, med inriktning på processledning. Hon är processledare i Genusnätverket inom Fiber Optic Valley. Genusnätverket består av chefer från olika organisationer som ingår i innovationssystemet Fiber Optic Valley, som syftar till att utveckla fiberoptik (se delrapport under publikationer). Bland hennes publikationer märks *En färdplan för ett aktivt genusarbete*. Aktionsorienterad genusforskning. En delrapport från Fiber Optic Valley (2008) samt 'Interactive Research for Gender Equality in Workplace.' i Kurt Agaard Nielsen & Lennart Svensson (Eds.) *Action Research and Interactive Research. Beyond practice and theory* Shaker Publishing 2006. eva.amundsdotter@ltu.se

Karin Berglund disputerade i 2007 på avhandlingen *Jakten på Entreprenörer: om öppningar och låsningar i Entreprenörskapsdiskursen*. För tillfället arbetar hon som lektor på Mälardalens högskola, men är under 2008 även verksam som forskare vid KTH med ett projekt som handlar om hur genus och entreprenörskap samverkar. I sin forskning har Karin Berglund intresserat sig för vilken betydelse entreprenörskap skulle kunna få i samhället om det tolkades lite bredare, så att andra värden än enbart ekonomiska omfattades, att andra personer än den stereotypa västerländska manliga hjälten lyfts fram, och att andra processer än enbart de som leder till nystart av företag uppmärksammas. Det övergripande forskningsintresset handlar således om att synliggöra entreprenörskapets undertryckta former, grupper och värderingar. Karin.berglund@mdh.se

Ethel Brundin är docent vid sektionen för *Entrepreneurship, Marketing and Management (EMM)* samt vid *Center for Family Enterprise and Ownership (CeFEO)* vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping. Hon är för närva-

rande involverad i ett antal forskningsprojekt med fokus på näringslivsutveckling och entreprenörskap på företags- eller regional nivå. Hon har ett speciellt intresse för känslors betydelse i styrelserummet, vid beslutsfattande, för entreprenöriellt agerande, och i den dagliga strategiska dialogen samt som emotionellt ägande i familjeföretag. Hon deltar som forskare i den europeiska delen av ett globalt projekt: STEP (Successful Transgenerational Entrepreneurship Practices). Ethels forskningsmetod är oftast kvalitativ och hon har författat artiklar om hur man studerar mikroprocesser. Hon publicerar regelbundet i internationellt redigerade böcker och tidskrifter med artiklar i bland annat *Journal of Business Venturing*, *Journal of Developmental Entrepreneurship* och *Corporate Governance: An International Review*. Ethel är medorganisatör av *The World Conference on Emotions in Organizations* som arrangeras vartannat år av EMONET.
ethel.brundin@jibs.hj.se

Inger Danilda är utbildad psykolog, och har sedan början av 90-talet arbetat med frågeställningar kring entreprenörskap och då framförallt ur ett genusperspektiv. Hon har varit verksam vid bland annat länsstyrelsen i Stockholm, högskolan i Halmstad, Forum för Småföretagsforskning (FSF) och Arbetslivsinstitutet. Idag är hon verksam i ett eget företag - Encounter AB. Inger har varit med och initierat en rad entreprenörskapsprojekt och designat såväl utbildningar som forskningsprojekt inom fältet. Hon har varit engagerad i transnationella utvecklingsprojekt sedan Sverige gick med i EU och i dessa har hon fungerat som projektledare, expert och utvärderare. Inger Danilda är författare till flera skrifter och rapporter som belyser bland annat infrastrukturer för kvinnors företagande. Under 2007 skrev hon *Boken om KNUT – Kommunal nätverk för utveckling*, som beskriver ett utvecklingsarbete inom socialtjänsten.
inger.danilda@encounter.se.

Peter Docherty är gästprofessor vid Centre for Healthcare Improvement (CHI) och avdelningen för industriell kvalitetsutveckling vid Chalmers Tekniska Högskola samt senior forskare vid ATK Arbetsliv. Hans forskningsinriktning är lärande på individuell, kollektiv och organisatorisk nivå samt ledning och organisering av 'sustainable' (hållbara) organisationer. Hans första erfarenhet av aktionsforskning var i Skandia-projektet i URAF-programmet i början av 70-talet. Han medverkade i flera program karakteriserade av sådan forskning, exempelvis Arbetsmiljöfondens Utvecklingsprogram och Lärandeprogram. Hans nuvarande forskning vid CHI sker i samverkan med vårdpersonal. Han har skrivit och redigerat ett flertal böcker, exvis *Learning by Design. Building Sustainable Organizations* och *Creating Sustainable Work Systems. Emerging Perspectives and Practice* (bäggat med Jan Forsling och A.B. Shani, 2003, respektive 2002) *Productive Reflection at Work. Learning from Changing Organizations* (med David Boud och Peter Cressey 2006). peter.docherty@atk.se

Ewa Gunnarsson är professor vid institutionen för arbetsvetenskap, Luleå tekniska universitet. Hennes forskningsfält är genus, teknik och organisation. Hon har bidragit till att utveckla "doing gender" perspektivet inom organisationsforskningen. Under senare tid med fokus på förändringsprocesser i organisationer för ökad jämställdhetsintegrering och genuskompetens. Hon profilerar

sig speciellt med ett intresse för metodologiska och epistemologiska frågeställningar där ett interaktivt forskningsperspektiv kombineras med ett genusperspektiv. Sedan 80-talet har hon varit verksam inom ett flertal internationella projekt där nya former av arbetsorganisering möjliggjorts med modern informations- och kommunikationsteknik (IKT) har studerats (e-work). Exempel på publikationer är *Where Have All the Structures Gone? – Doing Gender in Organisations, Examples from Finland, Norway and Sweden* (Gunnarsson m.fl. red., 2003), *”Learning by fighting?” – Jämställdhet och genusvetenskap i VINNOVAs organisation och verksamhetsfält* (Gunnarsson m.fl., 2007), samt *’Other Sides of the Coin. A Feminist Perspective on Robustness in Science and Knowledge Production.’ International Journal of Action Research* (2007, nr 3).
ewa.gunnarsson@ltu.se.

Mats Holmquist är fil mag i sociologi med arbetsvetenskaplig inriktning och arbetar som lärare i arbetsvetenskap vid Sektionen för Ekonomi och Teknik på Högskolan i Halmstad. Han tillhör forskarmiljön *CIEL – Centrum för Innovation, Entreprenörskap och Lärande* – med fokus på utveckling av verksamheter. Mats Holmquist är inskriven som forskarstuderande vid Institutionen för arbetsvetenskap på Luleå tekniska universitet och håller på att avsluta en doktorsavhandling om lokala och regionala utvecklingsnätverk. Senaste publikationer är *’Managing project transformation in a complex context.’ Journal of Creativity & Innovation Management*, Vol. 16 (2007), No. 1, pp 46-52 *’Interactive Research and Joint Reflection – a way for Universities to make practical contributions.’* (submittad 2008 till *Journal of Work Place Learning*). mats.holmquist@hh.se.

Lars Holmstrand är professor i pedagogik vid Växjö universitet sedan 2005. Han disputerade i Uppsala 1982 och har sedan 1984 varit verksam inom arbetslivsforskningen med bland annat forskningscirklar och kunskapsmöten som särskilt intresse. Under 1990-talet utvecklade han tillsammans med kolleger och ledde forskningsprogrammet ALFOFAK (ArbetsLivsForskning som bygger på Fackliga Kunskapsbehov). Exempel på senare arbeten är: *The Research Circle Approach – a Democratic form for Collaborative Research in Organizations*, i Shani, Mohrman, Pasmore & Stymne (red.) *Handbook of Collaborative Management Research*. New York: SAGE (2007), tillsammans med Gunilla Härnsten och Jan Löwstedt samt *’Democratic knowledge processes in participatory research for social change.’*, i Boog, Preece, Slagter, & Zeelen (red.) *Towards Quality Improvement of Action Research: developing ethics and standards* (2008), tillsammans med Gunilla Härnsten. Lars.holmstrand@vxu.se

Gunilla Härnsten är sedan 2004 professor i pedagogik vid Växjö Universitet. Efter att ha disputerat 1988 i Lund kom hon till Uppsala universitet som forskarassistent. Under åren har hon även arbetat vid LHS och SLU och är docent vid Stockholms universitet. Sin samhällskritiska utgångspunkt har Gunilla Härnsten efter hand kompletterat med ett genusperspektiv och metodiska ansatser såsom forskningscirklar och livsberättelser. Exempel på senare arbetena är: *’The Research Circle Approach – a Democratic form for Collaborative Research in Organizations.’* som hon tillsammans med Lars Holmstrand och Jan Löwstedt

publicerat i Shani, Mohrman, Pasmore & Stymne (red.). *Handbook of Collaborative Management Research*. New York: SAGE (2007), och 'Democratic knowledge processes in participatory research for social change' tillsammans med Lars Holmstrand, publicerad i Boog, Preece, Slagter, & Zeelen (red.) *Towards quality improvement of Action Research: developing ethics and standards* (2008).
gunilla.harnsten@vxu.se.

Bengt Johannisson är professor i entreprenörskap (som en del av ämnet företagsekonomi) vid Växjö universitet och Internationella Handelshögskolan vid Högskolan i Jönköping. Han är licentiat vid Umeå universitet, disputerad vid Handelshögskolan i Göteborg och docent vid Lunds universitet. Han har tidigare varit professor vid universiteten i Lund och Roskilde och därtill gästprofessor i bland annat Österrike och Italien. 1998-2007 var Bengt Johannisson redaktör för den internationella tidskriften *Entrepreneurship & Regional Development*. Tidigt engagerade han sig i grundutbildning med stort inslag av avancerad praktik i det regionala näringslivet liksom i nationell och internationell forskarutbildning inom entreprenörskapsområdet. Bengt Johannissons forskning omfattar entreprenörskap i olika dräkter och i olika kontexter, inte minst lokala och regionala. Hans senaste större publikation är *Entreprenörskapets väsen* i vilken han konceptuellt och empiriskt grunden för den iscensättande forskningsmetoden.
bengt.johannisson@vxu.se.

Anders W Johansson är professor i företagsekonomi med inriktning mot entreprenörskap vid Mälardalens högskola och vid Växjö universitet. Han disputerade vid Lunds universitet med en avhandling om rådgivning till småföretagare. Anders Johansson har en mångårig erfarenhet från näringslivet som rådgivare till småföretagare och ledarbefattningar för konsultverksamhet. Hans nuvarande forskningsintresse kretsar kring entreprenöriella processer och regional utveckling med ett särskilt fokus på breddningen av entreprenörskapet som potential för samhällsutveckling utifrån ett kritiskt/emancipatoriskt kunskapsintresse. Inom detta område har Anders Johansson tillsammans med Karin Berglund publicerat en artikel i *Entrepreneurship and Regional Development* (2007) med titeln 'Entrepreneurship, discourses and conscientization in processes of regional development.'. Anders Johansson har även ett starkt intresse för metodfrågor och aktionsforskning. Tillsammans med Erik Lindhult har han publicerat artikeln 'Emancipation or workability?: Critical versus pragmatic scientific orientation in action research.' *Action Research* (2008). anders.w.johansson@vxu.se.

Seth Jonsson har doktorerat vid Linköpings Tekniska högskola, Logistik med avhandlingen "Strategic Sourcing in the Age of E-Business: Prerequisites in Manufacturing Industries". Avhandlingen behandlar industriföretagens försörjning av varor och tjänster i en alltmer internationaliserad och teknikinriktad värld. Seth Jonsson har lång praktisk erfarenhet från olika befattningar inom industri, handel och offentlig sektor samt en mängd olika roller inom svenska och internationella inköps- och logistikorganisationer. Han är idag anställd vid KTH, Skolan för Industriell Teknik och Management, Inst. för tillämpad maskinteknik. Arbetet vid KTH inryms inom ämnesområdet logistik, inköp/upphandling och supply chain management. Seth Jonsson är även kopplad till Linköpings Teknis-

ka högskola och Stockholms universitet. Via företaget Logma Institute driver han idag utbildning och konsultativ verksamhet. sjo@telge.kth.se, seth.jonsson@swipnet.se

Malin Lindberg är doktorand vid Institutionen för arbetsvetenskap, Luleå tekniska universitet (LTU). Hennes avhandling, som preliminärt läggs fram under 2010, handlar om Sveriges innovationspolitik. Intresset för politik kommer från hennes statsvetenskapliga grundutbildning. I sin avhandling tar hon avstamp i det arbete som fyra regionala nätverk gjort för att främja kvinnors företagande och innovation. Hon var tidigare verksam som projektledare vid ett av dessa nätverk - Emma Resurscentrum i Vilhelmina (www.emma.se). Nyligen publicerade Malin Lindberg en artikel med rubriken 'Ett slående mönster – hur Sveriges innovationspolitik formar genus och vice versa.' i *Genus i Norrskan*, nr 2/08, Tema entreprenörskap och innovation. Där presenterar hon en genomgång av en rad statliga program som delat ut ekonomiska medel till innovationssystem. malin.lindberg@ltu.se

Erik Lindhult disputerade vid KTH med en avhandling om aktionsforskning och är idag som universitetslektor i företagsekonomi verksam vid akademien för innovation, design och teknik, Mälardalens högskola i Eskilstuna. Han arbetar främst med forskning och undervisning inom området förändringsledning, innovation och entreprenörskap. Ett särskilt intresse är innovation och förändringsledning i samverkan och partnerskap i former som kan förena demokratiska processer och effektivitet. Han har även engagerat sig i forskning i samverkan med praktiker, dvs. interaktiv forskning/aktionsforskning. Aktuella publikationer är 'Are partnerships innovative?' i Svensson L & Nilsson, B, (red) (2008) *Partnership – A strategy for social innovation and sustainable change* Stockholm: Santérus Förlag, samt 'Emancipation or workability? Critical versus pragmatic scientific orientation in action research.' i *Action Research* 2008 6: 95-115 (tillsammans med Anders W Johansson). Erik Lindhult är. erik.lindhult@mdh.se.

Anders Ljung är ekonomie doktor från Handelshögskolan i Stockholm. Hans avhandling, *Företagens Intressentstrategier*, byggde på en klinisk och interaktiv forskningsmetod. I två företag byggdes ett planeringssystem för att hantera företagets relationer till olika intressenter. Detta projekt genomfördes tillsammans med företagsledning och fackliga organisationer och eftersom det pågick under nästan ett decennium omfattade det flera konjunkturcykler innefattande såväl kriser som framgångsperioder. Under senare år har Anders Ljung arbetat som konsult i strategi-, lednings- och organisationsfrågor. Arbetsmetoden i dessa uppdrag har normalt sett varit interaktiv vilket inneburit nära samverkan med uppdragsgivaren och dennes organisation. Precis som under de mer renodlade forskningsprojekten finns dock alltid inslag av extern, mer objektiv analys. anders.ljung@cepro.se.

Fredrik Nilsson är ekon dr vid Linköpings universitet (1997). 2001-2004 var han adjungerad professor i ekonomiska informationssystem, särskilt strategisk ekonomistyrning och sedan 2004 är han professor i ekonomiska informationssy-

stem, institutionen för ekonomisk och industriell utveckling vid samma universitet. Fredrik Nilsson forskar, undervisar, föreläser och är rådgivare inom området strategi och ekonomisk styrning. Exempel på publikationer är *Understanding Competitive Advantage* (tillsammans med Birger Rapp och utgiven på Springer 2005) samt antologin *Ekonomiska informationssystem* (redaktör tillsammans med Nils-Göran Olve, Studentlitteratur 2006). 1992-2004 var Fredrik Nilsson deltidsanställd vid revisions- och konsultföretaget Deloitte, under de senare åren i befattningen som Senior Manager. fredrik.nilsson@Liu.se.

Nils-Göran Olve är adjungerad professor i ekonomisk styrning vid Linköpings Universitet och är även verksam som managementkonsult. Han är docent från Handelshögskolan i Stockholm och var under många år kursledare och lärare vid dess program för företagsledare liksom hos IFL, Civilekonomföreningen och andra utbildningsarrangörer. Huvudtemat i hans arbete är hur ansvar och informationssystem leder till att strategier förverkligas. Han har även skrivit om detta många böcker, varav några spritts även på andra språk som engelska, spanska, japanska, kinesiska, ryska. Exempel är *Balanced scorecard i svensk praktik (Performance Drivers)*, uppföljaren *Framgångsrikt styrkortsarbete (Making scorecards actionable)* samt *Imaginära organisationer (Virtual Organizations and Beyond)*. Han är (tillsammans med Lars A Samuelson) redaktör för *Controllerhandbokens* senaste utgåva. nils-goran@olve.se.

Margareta Oudhuis är docent i arbetsvetenskap och fil.dr. i sociologi. Hon disputerade vid Göteborgs universitet 1999 med en avhandling om den svenska arbetarrörelsens syn på arbete och jämlikhet under 1900-talet. Margareta Oudhuis är sedan 1999 anställd vid Högskolan i Borås, där utöver forskning och undervisning även föreståndarskap för samverkansorganet Centrum för arbetsvetenskap, CAV, ingår i tjänsten. Hennes forskning omfattar bland annat arbetsorganisation, ledarskap och värderingar. För närvarande deltar hon tillsammans med Chalmersforskare i ett FAS-finansierat projekt om konsekvenser av val av arbetsorganisation och produktionssystem inom tillverkningsindustrin. Den text som ingår i denna antologi utgör vidare ett smakprov på den forskning om kunskapsproduktion som Margareta Oudhuis bedrivit sedan ett flertal år tillbaks. En av de texter kring samma tema som hon författat tillsammans med medförfattare Bertil Rolandsson är 'Creating Confidence and Engagement in Joint Knowledge Production: Practices and Problems.', publicerad 2007 i *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*. Margareta.Oudhuis@hb.se.

Bertil Rolandsson är fil.dr. i sociologi och disputerade vid Göteborgs Universitet 2003 med en avhandling om den fackliga problematiseringen av IT-utvecklingen 1976-1996. Han har undervisat vid Göteborgs Universitet, Högskolan i Borås och Mittuniversitetet/Östersund. Hans forskning har en organisationssociologisk inriktning, mot frågor om arbetsliv, IT och säkerhetskultur. För tillfället deltar Bertil Rolandsson i ett projekt med forskare från IT-universitetet i Göteborg om praktik och identitet bland yrkesverksamma programmerare. Sedan 2003 arbetar Bertil Rolandsson vid Högskolan i Borås, där samverkan med det omkringliggande arbetslivet varit en viktig del i hans arbete. En text där han tillsammans med medförfattaren Margareta Oudhuis tar upp detta tema är 'Creating

Confidence and Engagement in Joint Knowledge Production: Practices and Problems.', publicerad 2007 i *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*. bertil.rolandsson@hb.se

Torbjörn Stjernberg är professor i företagsekonomi vid Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Hans företagsekonomiska inriktning är teorier om organisering och organisatoriskt förändringsarbete, liksom om läroprocesser och om samspillet mellan den enskilde individen och organisationen. Torbjörns avhandling från 1970-talet baserades på ett aktionsforskningsprojekt där en enhet inom Skandia – med forskarnas aktiva medverkan – genomgick omfattande organisatoriska förändringar och där avhandlingen fokuserade på vad detta betydde för de enskilda anställda. Senare har han som följeforskare studerat innovationsprocesser, stora projekt mm. Han har bl.a. tillsammans med Jan Löwstedt redigerat boken *Producing Management Knowledge, Research as Practice* torbjorn.stjernberg@mgt.gu.se.

Lennart Svensson är professor i sociologi vid Linköpings universitet och en av forskningsledarna för HELIX, ett center of excellence med fokus på rörlighet kopplat till lärande, hälsa och innovation. Hans forskning har gällt arbetsorganisation, förändringsarbete, regional utveckling, projektarbete, facket, interaktiv forskning m.m. Lennart Svensson är forskningsledare vid *APeL*, som är ett FoU-centrum för arbetsplatslärande (se www.apel-fou.se). Han har bl.a skrivit eller varit redaktör för följande skrifter: *Action and Interactive Research* (tillsammans med Kurt Aagaard Nielsen); *Hållbart arbetsliv* (tillsammans Gunnar Aronsson, Hanne Randle och Jörgen Eklund); ett temanummer i tidskriften *International Journal of Action Research* (tillsammans med Per-Erik Ellström och Göran Bruhn); *Partnership* (tillsammans med Barbro Nilsson). lennart.svensson@liu.se.

Lotta Svensson disputerade i sociologi år 2006 vid Linköpings universitet, med avhandlingen *Vinna och försvinna? Drivkrafter bakom ungdomars utflyttning från mindre orter*. Hon är fortsatt verksam vid Linköpings universitet och FoU Söderhamn, och studerar ungdomar på mindre orter och deras koppling till lokal och regional utveckling. a.lotta.svensson@soderhamn.se

Joakim Tranquist är fil. mag. i statsvetenskap och numera verksam som projektledare vid Enheten för Kompetensutveckling och Utvärdering vid Malmö Högskola. Han har under sin karriär arbetat med utvärdering i allmänhet och av socialt arbete i offentlig sektor i synnerhet. Joakim Tranquist har en omfattande erfarenhet av utvärdering och då på flera nivåer – från utveckling av modeller för individuell utvärdering till processutvärdering av myndighetssamverkan samt metautvärdering av den nationella Storstadssatsningen. Tidigare ansvarade han för utvärderingsverksamheten vid Arbetslivsinstitutet i Malmö. joakim.tranquist@mah.se.

Maria Udén är verksam som forskare inom Genus, människa och maskin på Luleå tekniska universitet (LTU). Hon presenterar sig som tvärvetenskaplig genusforskare på teknikvetenskaplig grund. Bergsingenjör inom mineralteknik och

metallurgi 1988 blev Maria Udén teknologie doktor i arbetsvetenskap 2000. Avhandlingens titel är *Tekniskt sett av kvinnor: kvinnors examensarbeten på civil- och bergsingenjörsutbildningarna Tekniska Högskolan i Luleå 1971-1993*. Forskningsintressena rör framför allt feministiska ansatser inom ingenjörsvetenskaperna, och kvinnors villkor i Nordkalotten/Arktis liksom samverkan, både lokalt och globalt. Maria Udéns uppdrag omfattar engagemang inom Arktiska rådet och rollen som delegationsledare för LTU i World Summit on the Information Society. En av Maria Udéns aktuella publikationer är den kommande 'Indigenous women as entrepreneurs in global front line innovation systems' i *Journal of Enterprising Communities*, temanumret *Indigenous Entrepreneurs*.
maria.uden@ltu.se

Hanna Westberg är docent i arbetslivets pedagogik och arbetar nu med inriktningen genusvetenskap och jämställdhetsintegrering i organisationer som forskare och konsult. Hon har under senare år deltagit i ett forskningsprojekt på VINNOVA, *Jämställdhet och genusvetenskap i VINNOVAs organisation och verksamhetsområde*, och utvärderat ett omfattande europeiskt socialfondsprojekt Sthlm Jämt i Stockholms län.

Båda projekten har haft som utgångspunkt att ett köns- och jämställdhetsperspektiv stärker innovativa miljöer för hållbar lokal och regional tillväxt. Bland Hanna Westbergs skrifter kan nämnas *Kvinnor och män märks Könsmärkning av arbete – en dold lärandeprocess* (1996). Hon är redaktör och författare av kapitel i *Regionala tillväxtavtal – en fråga om att bryta gamla mönster* (2005) samt medförfattare i antologin *På gränsen till genombrott* (2005) och forskningsrapporten från ovannämnda Vinnovaprojekt *Learning by fighting?* (2007). Under hösten 2008 kommer Hanna Westberg bl a att samarbeta med Dalarnas Högskola. Hanna.westberg@telia.com.

Rune Wigblad har sin grundexamen inom Industriell Organisation som är ett delämne inom Industriell Ekonomi men har på senare år mest arbetat som företagsekonom vid Högskolan Dalarna. Han har utvecklat en omstruktureringsmodell som stödjer utvecklingsarbete i samband med nedläggningar, en modell som också funnit tillämpning. Förutom genomförande av doktorandkurser, bl a baserat på en metodbok från 1997, driver han två större projekt som engagerar doktorander. För det första projektet *Produktivitetökningar i nedläggningsförlopp*. Detta tema har resulterat i en doktorsavhandling: Hansson M *On Closedowns* (2008), samt publikationer som Hansson M & Wigblad, R (2006) 'Pyrrhic victories - Anticipating the Closedown Effect.' *International Journal of Human Resource Management*. Vol 17, Nr 5: 938-958, och Wigblad R & Lewer J & Hansson M (2007) 'A Holistic Approach to the Productivity Paradox.' *Human Systems Management* 26 (2007) 85-97. Det andra projektet som engagerar Rune Wigblad är *Produktivitetökning vid utlokalisering till landsorten*. Detta tema har resulterat i en licentiatavhandling: Böhlin R *Lokaliseringseffekten* (2005).
rwi@du.se.

Caroline Wigren är idag verksam som forskare vid CIRCLE (Centre for Innovation, Research and Competence in the Learning Economy) vid Lunds Universitet samt som lektor i företagsekonomi vid Malmö Högskola. Hon disputerar-

de 2003 vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping på en avhandling om Gnosjöandan. Hennes forskningsområde är entreprenörskap och regional utveckling, med fokus på förutsättningar och möjligheter för entreprenörskap och utveckling. Mycket av hennes forskning är kvalitativ och interaktiv. Under 2007 skrev hon Nutekrapporten Samverkan i det akademiska vardagslivet tillsammans med Clas Wahlbin. Rapporten handlar om vad svenska lärare och forskare gör när det gäller samverkan samt deras inställningar till samverkan. Under 2008 genomförde de ytterligare en studie för Nutek som resulterade i rapporten Att utbilda för förändring och nytänkande – en studie av sex nationella högskoleutbildningar. Caroline.wigren@circle.lu.se

Marianne Winther Jørgensen är lektor i kultur och mediegestaltning vid Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur vid Linköpings Universitet. Hon disputerade 2002 vid Institut for Kommunikation, journalistik og datalogi på Roskilde Universitetscenter i Danmark. I sin forskning intresserar Marianne Winther Jørgensen sig för konstruktionen av vetenskaplig kunskap inom samtida kvalitativ samhälls- och kulturvetenskaplig forskning. I sitt pågående projekt undersöker hon hur den interaktiva forskningens ideal om en mer demokratisk kunskapsproduktion omsätts i praktiken. Marianne Winther Jørgensen har även publicerat texter om diskursanalys och om vetenskaplig reflexivitet, och en aktuell text handlar om kritik som kulturvetenskaplig praktik: 'Svenska kulturstudier – ett kritiskt forskningsfält?' i Bodil Axelsson & Johan Fornäs (red.), *Kulturstudier i Sverige* (2007). marwi@isak.liu.se

Acta Wexionensia

Nedan följer en lista på skrifter publicerade i den nuvarande Acta-serien, serie III, från år 2002.. För förteckning av skrifter publicerade tidigare år eller i tidigare Acta-serier, se Växjö University Press sidor på www.vxu.se

Serie III (ISSN 1404-4307). Från och med 2003.

23. *Jean-Georges Plathner*, 2003. La variabilité du pronom de la troisième personne en complément prépositionnel pour exprimer le réfléchi (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-361-9
24. *Torbjörn Bredén*, 2003. Gestaltning – Förändring – Effektivisering. En teori om företagande och modellering. ISBN: 91-7636-364-3
25. *Erik Wångmar*, 2003. Från sockenkommun till storkommun. En analys av storkommunreformens genomförande 1939-1952 i en nationell och lokal kontext (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-370-8
26. *Jan Ekberg (red)*, 2003. Invandring till Sverige – orsaker och effekter. Årsbok från forskningsprofilen AMER. ISBN: 91-7636-375-9
27. *Eva Larsson Ringqvist (utg.)*, 2003. Ordföljd och informationsstruktur i franska och svenska. ISBN: 91-7636-379-1
28. *Gill Croona*, 2003. ETIK och UTMANING. Om lärande av bemötande i professionsutbildning (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-380-5
29. *Mikael Askander*, 2003. Modernitet och intermedialitet i Erik Asklunds tidiga roman-konst (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-381-3
30. *Christer Persson*, 2003. Hemslöjd och folkökning. En studie av befolkningsutveckling, proto-industri och andra näringar ur ett regionalt perspektiv. ISBN: 91-7636-390-2
31. *Hans Dahlqvist*, 2003. Fri att konkurrera, skyldig att producera. En ideologikritisk granskning av SAF 1902-1948 (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-393-7
32. *Gunilla Carlsson*, 2003. Det våldsamma mötets fenomenologi – om hot och våld i psykiatrisk vård (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-400-3
33. *Imad Alsyof*, 2004. Cost Effective Maintenance for Competitive Advantages (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-401-1.
34. *Lars Hansson*, 2004. Slakt i takt. Klassformering vid de bondekooperativa slakteriindustrierna i Skåne 1908-1946 (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-402-X.
35. *Olof Eriksson*, 2004. Strindberg och det franska språket. ISBN: 91-7636-403-8.
36. *Staffan Stranne*, 2004. Produktion och arbete i den tredje industriella revolutionen. Tarkett i Ronneby 1970-2000 (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-404-6.
37. *Reet Sjögren*, 2004. Att vårda på uppdrag kräver visdom. En studie om vårdandet av män som sexuellt förgripit sig på barn (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-405-4.
38. *Maria Estling Vannestål*, 2004. Syntactic variation in English quantified noun phrases with *all*, *whole*, *both* and *half* (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-406-2.
39. *Kenneth Strömberg*, 2004. Vi och dom i rörelsen. Skötsamhet som strategi och identitet bland föreningsaktivisterna i Hovmantorp kommun 1884-1930 (doktorsavhandling). ISBN: 91-7686-407-0.
40. *Sune G. Dufwa*, 2004. Kön, lön och karriär. Sjuksköterskeyrkets omvandling under 1900-talet (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-408-9
41. *Thomas Biro*, 2004. Electromagnetic Wave Modelling on Waveguide Bends, Power Lines and Space Plasmas (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-410-0

42. *Magnus Nilsson*, 2004. Mångtydigheternas klarhet. Om ironier hos Torgny Lindgren från *Skolbagateller* till *Hummelhonung* (doktorsavhandling). ISBN:91-7636-413-5
43. *Tom Bryder*, 2004. Essays on the Policy Sciences and the Psychology of Politics and Propaganda. ISBN: 91-7636-414-3
44. *Lars-Göran Aidemark*, 2004. Sjukvård i bolagsform. En studie av Helsingborgs Lasarett AB och Ängelholms Sjukhus AB. ISBN: 91-7636-417-8
45. *Per-Anders Svensson*, 2004. Dynamical Systems in Local Fields of Characteristic Zero (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-418-6
46. *Rolf G Larsson*, 2004. Prototyping inom ABC och BSc. Erfarenheter från aktionsforskning i tre organisationer (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-420-8
47. *Päivi Turunen*, 2004. Samhällsarbete i Norden. Diskurser och praktiker i omvandling (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-422-4
48. *Carina Henriksson*, 2004. Living Away from Blessings. School Failure as Lived Experience (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-425-9
49. *Anne Haglund*, 2004. The EU Presidency and the Northern Dimension Initiative: Applying International Regime Theory (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-428-3
50. *Ulla Rosén*, 2004. Gamla plikter och nya krav. En studie om egendom, kvinnosyn och äldreomsorg i det svenska agrarsamhället 1815-1939. ISBN: 91-7636-429-1
51. *Michael Strand*, 2004. Particle Formation and Emission in Moving Grate Boilers Operating on Woody Biofuels (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-430-5
52. *Bengt-Åke Gustafsson*, 2004. Närmiljö som lärmiljö – betraktelser från Gnosjöregionen. ISBN: 91-7636-432-1
53. *Lena Fritzén* (red.), 2004. På väg mot integrativ didaktik. ISBN: 91-7636-433-X
54. *M.D. Lyberg, T. Lundström & V. Lindberg*, 2004. Physics Education. A short history. Contemporary interdisciplinary research. Some projects. ISBN: 91-7636-435-6
55. *Gunnar Olofsson* (red.), 2004. Invandring och integration. Sju uppsatser från forskningsmiljön ”Arbetsmarknad, Migration och Etniska relationer” (AMER) vid Växjö universitet. ISBN: 91-7636-437-2
56. *Malin Thor*, 2005. Hechaluz – en rörelse i tid och rum. Tysk-judiska ungdomars exil i Sverige 1933-1943 (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-438-0
57. *Ibolya Maricic*, 2005. Face in cyberspace: Facework, (im)politeness and conflict in English discussion groups (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-444-5
58. *Eva Larsson Ringqvist* och *Ingela Valfridsson* (red.), 2005. Forskning om undervisning i främmande språk. Rapport från workshop i Växjö 10-11 juni 2004. ISBN: 91-7636-450-X
59. *Vanja Lindberg*, 2005. Electronic Structure and Reactivity of Adsorbed Metallic Quantum Dots (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-451-8
60. *Lena Agevall*, 2005. Välfärdens organisering och demokratin – en analys av New Public Management. ISBN: 91-7636-454-2
61. *Daniel Sundberg*, 2005. Skolreformernas dilemman – En läroplansteoretisk studie av kampen om tid i den svenska obligatoriska skolan (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-456-9.
62. *Marcus Nilsson*, 2005. Monomial Dynamical Systems in the Field of p -adic Numbers and Their Finite Extensions (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-458-5.
63. *Ann Erlandsson*, 2005. Det följdriktiga flockbeteendet: en studie om profilering på arbetsmarknaden (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-459-3.
64. *Birgitta Sundström Wireklint*, 2005. Förberedd på att vara oförberedd. En fenomenologisk studie av vårdande bedömning och dess lärande i ambulanssjukvård (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-460-7

65. *Maria Nilsson*, 2005. Differences and similarities in work absence behavior – empirical evidence from micro data (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-462-3
66. *Mikael Bergström och Åsa Blom*, 2005. Above ground durability of Swedish softwood (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-463-1
67. *Denis Frank*, 2005. Staten, företagen och arbetskraftsinvandringen - en studie av invandringspolitiken i Sverige och rekryteringen av utländska arbetare 1960-1972 (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-464-X
68. *Mårten Bjellerup*, 2005. Essays on consumption: Aggregation, Asymmetry and Asset Distributions (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-465-8.
69. *Ragnar Jonsson*, 2005. Studies on the competitiveness of wood – market segmentation and customer needs assessment (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-468-2.
69. *Anders Pehrsson och Basim Al-Najjar*, Creation of Industrial Competitiveness: CIC 2001-2004. ISBN: 91-7646-467-4.
70. *Ali M. Ahmed*, 2005. Essays on the Behavioral Economics of Discrimination (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-472-0.
71. *Katarina Friberg*, 2005. The workings of co-operation.. A comparative study of consumer co-operative organisation in Britain and Sweden, 1860 to 1970 (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-470-4.
72. *Jonas Sjölander*, 2005. Solidaritetens omvägar. Facklig internationalism i den tredje industriella revolutionen – (LM) Ericsson, svenska Metall och Ericssonarbetarna i Colombia 1973-1993 (doktorsavhandling) ISBN: 91-7636-474-7.
73. *Daniel Silander*, 2005. Democracy from the outside-in? The conceptualization and significance of democracy promotion (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-475-5.
74. *Serge de Gosson de Varennes*, 2005. Multi-oriented Symplectic Geometry and the Extension of Path Intersection Indices (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-477-1.
75. *Rebecka Ulfgard*, 2005. Norm Consolidation in the European Union: The EU14-Austria Crisis in 2000 (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-482-8
76. *Martin Nilsson*, 2005. Demokratisering i Latinamerika under 1900-talet – vänstern och demokratins fördjupning (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-483-6
77. *Thomas Panas*, 2005. A Framework for Reverse Engineering (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-485-2
78. *Susanne Linnér*, 2005. Värden och villkor – pedagogers samtal om ett yrkesetiskt dokument (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-484-4.
79. *Lars Olsson* (red), 2005. Invandring, invandrare och etniska relationer I Sverige 1945-2005. Årsbok från forskningsmiljön AMER vid Växjö universitet. ISBN: 91-7636-488-7.
80. *Johan Svanberg*, 2005. Minnen av migrationen. Arbetskraftsinvandring från Jugoslavien till Svenska Fläktfabriken i Växjö kring 1970. ISBN: 91-7636-490-9.
81. *Christian Ackrén*, 2006. On a problem related to waves on a circular cylinder with a surface impedance (licentiatavhandling). ISBN: 91-7636-492-5.
82. *Stefan Lund*, 2006. Marknad och medborgare – elevers valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-493-3.
83. *Ulf Petäjä*, 2006. Varför yttrandefrihet? Om rättfärdigandet av yttrandefrihet med utgångspunkt från fem centrala argument i den demokratiska idétraditionen (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-494-1.
84. *Lena Carlsson*, 2006. Medborgarskap som demokratins praktiska uttryck i skolan – diskursiva konstruktioner av gymnasieskolans elever som medborgare (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-495-X
85. *Åsa Gustafsson*, 2006. Customers' logistics service requirements and logistics strategies in the Swedish sawmill industry (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-498-4.

86. *Kristina Jansson*, 2006. Saisir l'insaisissable. Les formes et les traductions du discours indirect libre dans des romans suédois et français (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-499-2
87. *Edith Feistner, Alfred Holl*, 2006. Mono-perspective views of multi-perspectivity : Information systems modeling and 'The bild men and the elephant'. ISBN : 91-7636-500-X.
88. *Katarina Rupaar-Gadd*, 2006. Biomass Pre-treatment for the Production of Sustainable Energy – Emissions and Self-ignition (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-501-8.
89. *Lena Agevall, Håkan Jenner* (red.), 2006. Bilder av polisarbete – Samhällsuppdrag, dilemman och kunskapskrav. ISBN: 91-7636-502-6
90. *Maud Ihrskog*, 2006. Kompisar och Kamrater .Barn och ungas villkor för relationsskapande i vardagen (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-503-4.
91. *Detlef Quast*, 2006. Die Kunst die Zukunft zu erfinden Selbstrationalität, asymmetrische Information und Selbstorganisation in einer wissensintensiven professionellen Non Profit Organisation. Eine informationstheoretische und organisationssoziologische Studie zum Verständnis des Verhaltens der Bibliotheksverwaltung (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-505-0.
92. *Ulla Johansson*, 2006. Design som utvecklingskraft. En utvärdering av regeringens designsatsning 2003-2005. ISBN: 91-7636-507-7.
93. *Klara Helstad*, 2006. Managing timber procurement in Nordic purchasing sawmills (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-508-5.
94. *Göran Andersson, Rolf G. Larsson*, 2006. Boundless value creation. Strategic management accounting in value system configuration. ISBN: 91-7636-509-3.
95. *Jan Håkansson*, 2006. Lärande mellan policy och praktik. Kontextuella villkor för skolans reformarbete (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-510-7.
96. *Frederic Bill*, 2006. The Apocalypse of Entrepreneurship (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-513-1.
97. *Lena Fritzen*, 2006. "On the edge" – om förbättringsledarskap i hälso- och sjukvård ISBN: 91-7636-516-6
98. *Marianne Lundgren*, 2006. Från barn till elev i riskzon. En analys av skolan som kategoriseringsarena (doktorsavhandling). ISBN: 91-7636-518-2.
99. *Mari Mossberg*, 2006, La relation de concession. Étude contrastive de quelques connecteurs concessifs français et suédois (doktorsavhandling). ISBN : 91-7636-517-4.
100. *Leif Grönqvist*, 2006. Exploring Latent Semantic Vector Models Enriched With N-grams (doktorsavhandling), ISBN: 91-7636-519-0.
101. *Katarina Hjelm* (red), 2006. Flervetenskapliga perspektiv i migrationsforskning. Årsbok 2006 från forskningsprofilen Arbetsmarknad, Migration och Etniska relationer (AMER) vid Växjö universitet. ISBN: 91-7636-520-4.
102. *Susanne Thulin*, 2006. Vad händer med lärandets objekt? En studie av hur lärare och barn i förskolan kommunicerar naturvetenskapliga fenomen (licentiatavhandling), ISBN: 91-7636-521-2
103. *Per Nilsson*, 2006. Exploring Probabilistic Reasoning – A Study of How Students Contextualise Compound Chance Encounters in Explorative Settings (doktorsavhandling), ISBN: 91-7636-522-0.
104. *PG Fahlström, Magnus Forslund, Tobias Stark* (red.), 2006, Inkast. Idrottsforskning vid Växjö universitet. ISBN: 91-7636-523-9.
105. *Ulla Johansson* (red.), 2006, Design som utvecklingskraft II. Fem uppsatser om Fem uppsatser om utvalda projekt från regeringens designsatsning 2003-2005, ISBN: 91-7636-530-1.
106. *Ann-Charlotte Larsson* 2007, Study of Catalyst Deactivation in Three Different Industrial Processes (doktorsavhandling), ISBN: 978-91-7636-533-5.

107. *Karl Loxbo*, 2007, Bakom socialdemokraternas beslut. En studie av den politiska förändringens dilemman - från 1950-talets ATP-strid till 1990-talets pensionsuppgörelse (doktorsavhandling), ISBN: 978-91-7636-535-9.
108. *Åsa Nilsson-Skåve*, 2007, Den befriade sången. Stina Aronsons berättarkonst (doktorsavhandling), ISBN: 978-91-7636-536-6.
109. *Anne Haglund Morrissey, Daniel Silander* (eds.), 2007, The EU and the Outside World - Global Themes in a European Setting, ISBN: 978-91-7636-537-3.
110. *Robert Nyqvist*, 2007, Algebraic Dynamical Systems, Analytical Results and Numerical Simulations (doktorsavhandling), ISBN: 978-91-7636-547-2.
111. *Christer Fritzell, Lena Fritzén*, 2007, Integrativ didaktik i olika ämnesperspektiv. ISBN: 978-91-7636-548-9.
112. *Torgny Klasson, Daniel Silander*, 2007. Hot och hotbilder i globaliseringens tid – en studie av den svenska säkerhetspolitiska debatten. ISBN: 978-91-7636-550-2
113. *Olof Eriksson* (red.), 2007. Översättning och Kultur. Föredrag från ett symposium vid Växjö universitet 17-18 november 2006, ISBN: 978-91-7636-552-6
114. *Henrik Tryggesson*, 2007. Analytical Vortex Solutions to the Navier-Stokes Equation (doktorsavhandling), ISBN: 978-91-7636-555-7.
115. *Sofia Ask*, 2007. Vågar till ett akademiskt skriftspråk (doktorsavhandling), ISBN: 978-91-7636-557-1.
116. *Cesar Villanueva Rivas*, 2007 Representing Cultural Diplomacy: Soft Power, Cosmopolitan Constructivism and Nation Branding in Mexico and Sweden. (doktorsavhandling), ISBN: 978-91-7636-560-1.
117. *Elisabet Frithiof*, 2007. Mening, makt och utbildning. Delaktighetens villkor för personer med utvecklingsstörning (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-554-0.
118. *Mats Johansson*, 2007. Product Costing for Sawmill Business Management (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-564-9.
119. *Rune Svanström*, 2007. När väven blir skör och brister – erfarenheter av att leva med demenssjukdom (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-565-6
120. *Sofia Almerud*, 2007. Vigilance & Invisibility. Care in technologically intense environments (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-569-4.
121. *Urban Ljungquist*, 2007. Core Competence Matters: Preparing for a New Agenda (doktorsavhandling) . ISBN: 978-91-7636-567-0.
122. *Jimmy Engren*, 2007. Railroading and Labor Migration. Class and Ethnicity in Expanding Capitalism in Northern Minnesota, the 1880s to the mid 1920s (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-566-3.
123. *Susanne Källerwald*, 2007. I skuggan av en hotad existens – om den onödiga striden mellan biologi och existens i vården av patienter med malignt lymfom (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-568-7.
124. *Gunilla Härnsten, Britta Wingård*, 2007. Högskoleutbildning – Javisst, men med vem och för vad? ISBN: 978-91-7636-570-0.
125. *Thérèse Eng*, 2007. Traduire l'oral en une ou deux lignes – Étude traductologique du sous-titrage français de films suédois contemporains (doktorsavhandling). ISBN : 978-91-7636-570-0.
126. *Andreas Jansson*, 2007. Collective Action Among Shareholder Activists (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-573-1.
127. *Karl-Olof Lindahl*, 2007. On the linearization of non-Archimedean holomorphic functions near an indifferent fixed point (doktorsavhandling) ISBN : 978-91-7636-574-8.
128. *Annette Årheim*, 2007. När realismen blir orealistisk. Litteraturens ”sanna historier” och unga läsares tolkningsstrategier (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-571-7.

129. *Marcela Ramírez-Pasillas*, 2007. Global spaces for local entrepreneurship: Stretching clusters through networks and international trade fairs (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-577-9.
130. *Daniel Ericsson, Pernilla Nilsson, Marja Soila-Wadman (red.)*, 2007. Tankelyft och bärkraft: Strategisk utveckling inom Polisen. ISBN: 978-91-7636-580-9.
131. *Jan Ekberg (red.)*, Sveriges mottagning av flyktingar – några exempel. Årsbok 2007 från forskningsprofilen Arbetsmarknad, Migration och Etniska relationer (AMER) vid Växjö universitet. ISBN: 978-91-7636-581-6.
132. *Birgitta E. Gustafsson*, 2008. Att sätta sig själv på spel. Om språk och motspråk i pedagogisk praktik (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-589-2.
133. *Ulrica Hörberg*, 2008. Att vårdas eller fostras. Det rättspsykiatriska vårdandet och traditionens grepp (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-590-8.
134. *Mats Johansson*, 2008. Klassformering och klasskonflikt i Södra och Norra Møre härad 1929 – 1931 (licentiatavhandling). ISBN: 978-91-7636-591-5.
135. *Djoko Setijono*, 2008. The Development of Quality Management toward Customer Value Creation (doktorsavhandling). ISBN : 978-91-7636-592-2.
136. *Elisabeth Björk Brämberg*, 2008. Att vara invandrare och patient i Sverige. Ett individorienterat perspektiv (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-594-6.
137. *Anne Harju*, 2008. Barns vardag med knapp ekonomi. En studie om barns erfarenheter och strategier (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-595-3.
138. *Johan Sjödin*, 2008. Strength and Moisture Aspects of Steel-Timber Dowel Joints in Glulam Structures. An Experimental and Numerical Study (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-596-0.
139. *Inger von Schantz Lundgren*, 2008. Det är enklare i teorin... Om skolutveckling i praktiken. En fallstudie av ett skolutvecklingsprojekt i en gymnasieskola (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-600-4.
140. *Lena Nordgren*, 2008. När kroppen sätter gränser – en studie om att leva med hjärtsvikt i medelåldern (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-593-9.
141. *Mirka Kans*, 2008. On the utilisation of information technology for the management of profitable maintenance (doktorsavhandling). ISBN : 978-91-7636-601-1.
143. *Christer Fritzell (red.)*, 2008. Att tolka pedagogikens språk – perspektiv och diskurser. ISBN: 978-91-7636-603-5.
144. *Ernesto Abalo, Martin Danielsson*, 2008. Digitalisering och social exklusion. Om medborgares användning av och attityder till Arbetsförmedlingens digitala tjänster. ISBN: 978-91-7636-608-0.
145. *Patrik Wahlberg*, 2008. On time-frequency analysis and pseudo-differential operators for vector-valued functions (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-612-7.
146. *Morgan Ericsson*, 2008. Composition and Optimization (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-613-4.
147. *Jesper Johansson*, 2008. ”Så gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här.” Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945-1981 (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-614-1.
148. *Monika Hjeds Löfmark*, 2008. Essays on transition (doktorsavhandling). ISBN: 978-91-7636-617-2.
149. *Bengt Johannisson, Ewa Gunnarsson, Torbjörn Stjernberg (red.)*, 2008. Gemensamt kunskapande – den interaktiva forskningens praktik. ISBN: 978-91-7636-621-9.

Växjö University Press

351 95 Växjö

www.vxu.se

vup@vxu.se